

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Cilt / Volume
22

Sayı / Number
1

Mart / March 2024

Beşerî Bilimler Sayısı
Humanities Sciences Issue

Manisa 2024

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

ISSN: 1304 – 4796

E-ISSN: 2146 – 2844

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.

Manisa Celal Bayar University Journal of Social Science is
the International Peer Reviewed Journal.

Dergimiz “TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı”, “DERGİPARK”, “EBSCO”, “Central and Eastern European Online Library”, “Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)”, “SCIP10”, “ASOS İndeks”, “İDEAL ONLINE”, “İSAM İlahiyat Makaleleri Veritabanı”, “Türk Eğitim İndeksi”, “Akademik Türk Dergileri İndeksi”, “Modern Language Association” ve “Arastirmax Bilimsel Yayın İndeksi” tarafından taranmaktadır.

This journal is indexed by ULAKBİM, DERGİPARK, EBSCO, CEEOL, SOBIAD, SCIP10, TEI, ASOS, ISAM, AKADEMİK DİZİN, IDEAL ONLINE, MLA and ARASTIRMAX.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Sahibi ve Baş Editörü / Owner and Editor in Chief
Prof. Dr. Kamil ŞİRİN
Yönetim Kurulu Adına, Lisansüstü Eğitim Enstitü Müdürü
On Behalf of the Administration Board, Director of The Graduate School

Editörler / Editorial Board

Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT	
Prof. Dr. Zafer ATAR	Doç. Dr. Ayşe GÖNÜLLÜ ATAKAN
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR	Doç. Dr. Deniz DİRİK
Prof. Dr. Nazmi AVCI	Doç. Dr. Osman İYİLİKÇİ
Prof. Dr. Ceren ÜNAL	Doç. Dr. Fatih DOĞAN
Prof. Dr. Anarkul URDALETOVA	Doç. Dr. Turan KOCABIYIK
Prof. Dr. Meryem AYAN	Doç. Dr. Bilal ELBİR
Prof. Dr. Halit YANIKKAYA	Doç. Dr. H. Harika DURGUN
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Dr. Öğr. Üyesi Gözde ŞAKAR
Doç. Dr. Serkan CURA	Dr. Öğr. Üyesi Emre ÇAKAR
Doç. Dr. Duygu ALPTEKİN	Arş. Gör. Dr. Ali GERİŞ
Doç. Dr. Selim DURAMAZ	Arş. Gör. Musa OVALI
Doç. Dr. Kadir ADAMAZ	Arş. Gör. Gencay TEPE
Doç. Dr. Fatih KAHRAMAN	

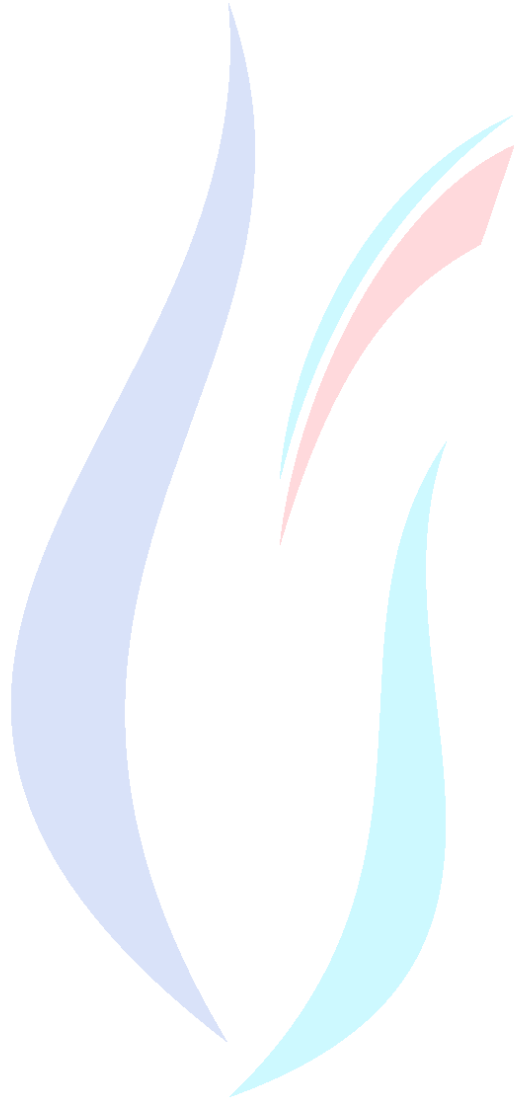
İletişim Adresi / Correspondence: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Prof. Dr. İlhan VARANK Yerleşkesi, 45030 Manisa, TÜRKİYE.

Telefon / Phone: +902362012757 | Faks / Fax: +902362332766 | E-mail: cbusbe.dergi@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos> Basım Yeri / Place: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, Manisa.

©Copyright: MCBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir.
Writers are responsible for the content of their articles.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda dört (4) sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences is a four times a year published, refereed international journal.

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ahmet GÜÇ	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali EROL	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe İLKER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin DURAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Cahit TELCİ	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Chakib BENAFRİ	Cezayir 2 Üniversitesi
Prof. Cherifa TAYENE SAHED	University of Algier-z
Prof. Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun EMECEN	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ERDEMİR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KARĐIN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALKAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa MİYNAT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Nejdet HAYTA	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer TURAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi DURAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Serhat BAŞTAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar AYBEK	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel SELİM	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Ceren ÜNAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. F. Őayan ULUSAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Âdem SEZER	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin ÜNAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Buğra ÖZER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Burak KARTAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. F. Őayan ULUSAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Hande ŞAHİN	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet BİLGİ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Selhan ÖZBEY	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gökhan BİÇER	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ARSLAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi H. Saim PARLADIR	Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Mahmut SÖNMEZ	University of Texas San Antonio
Dr. Timo Müller	University of Augsburg

BU SAYININ HAKEM KURULU / REFEREES OF THIS ISSUE

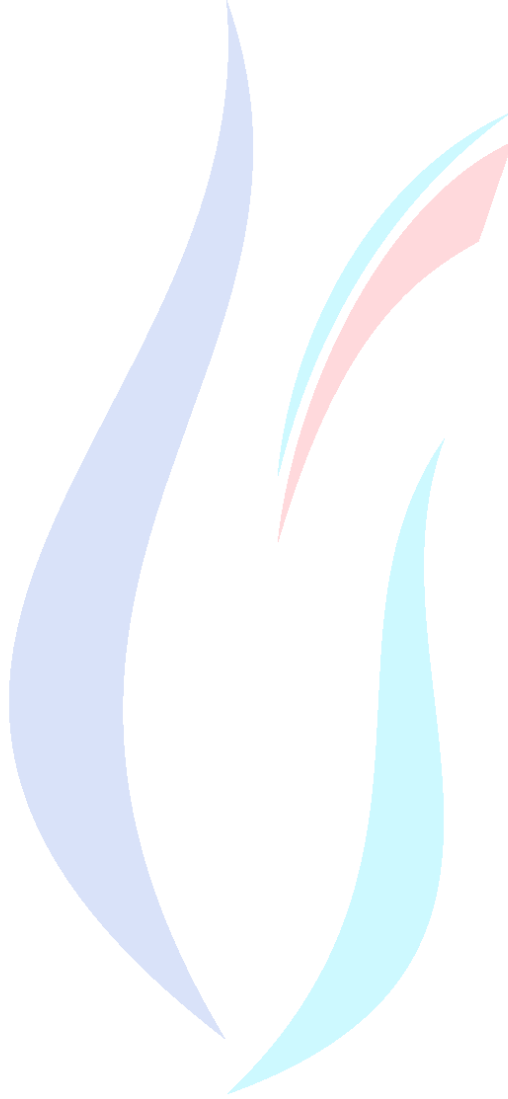
Prof. Dr. Cemal Erdem Hepaktan	Manisa Celal Bayar Üniversitesi İİB
Prof. Dr. Pelin Varol İyidoğan	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Recep Demir	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Sebahattin Şimşir	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin Avşaroğlu	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Volkan Alptekin	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Asuman Aypek Arslan	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sanat Ve Tasarım Fakültesi
Doç. Dr. Barış Çukurbaşı	Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu Bilgisayar Teknolojisi Bölümü
Doç. Dr. Berna Karagözoğlu	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Doç. Dr. Burak Kahraman	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Duygu Alptekin	Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Emine Şener	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
Doç. Dr. Engin Çelebi	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih Güler	Canakkale Onsekiz Mart University, Çan Vocational School
Doç. Dr. Gülhan Türk	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Hare Kılıçaslan	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü
Doç. Dr. Hasan Karaca	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Hilal Şahin	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Kurtuluş Demirkol	Gebze Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Çakır	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Meral Timurturkan	Mehmet Akif Ersoy University
Doç. Dr. Meryem Vural Batık	Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Doç. Dr. Meyrem Tuna Uysal	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet Ertoy	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
Doç. Dr. Neslihan Koç	Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Tufan Özsoy	Adana Alparslan Türkeş Bilim Ve Teknoloji Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Buket Şen	Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ceren Gökdağ	Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Betül Tatlı	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gamze Şen	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ilkim Markoc	Yıldız Technical University
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Kekeç	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kadriye Hocoğlu Alagöz	Bursa Uludağ Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Nuhoglu	Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat Ve Tasarım Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevgi Kılınç	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zehra Allahverdiyeva	Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi
Dr. Öğr. Üyesi İrem Çam	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Araş. Gör. Dr. Rukiye Kızıltepe	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Veysel Erol	-

Öğr. Gör. Dr. Mehmet Ozan Gülada
Araş. Gör. Esra Buket Batur

Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Akçadağ Meslek Yüksekokulu
Bingöl Üniversitesi

Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos>
+902362012757 | cbusbe.dergi@gmail.com

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Başlık / Title	Yazar / Author	Sayfa / Pages
Çocuğu Okul Öncesi Eğitime Devam Eden Annelerin Çocuğa Yönelik Şiddete Karşı Duyarlıklarının İncelenmesi	Gülay TEMİZ, Öznur GÜLDAĞ	1-14
“Süheyl ü Nev-Bahâr” Mesnevisinde Kahramanın Dönüşümü	Murat KEKLİK, Gamze İLKİYAZ	15-34
İyimserlik Bağlamında Sosyal İlişkilere İlişkin Bir Derleme	Gazanfer ANLI, Mehmet Yavuz Furkan SOLAK	35-53
Sıfır Atık Olgusunun Sıfır Atık Afişleri Üzerinden Göstergibilim Yaklaşımıyla Analizi	Tuncer ÖZDİL, Ayşe Nur ÇIRAK	54-74
Foucault'nun İktidar Sorunsallaştırmasında Hukuk ve Haklar	Ferda YILDIRIM	75-88
Akreditasyon ve Kalite Güvencesi Kapsamında Eğitim Teknolojileri Uygulamalarının Ulusal ve Uluslararası Boyutta Değerlendirilmesi	Nazire Burçin HAMUTOĞLU, Şule YILMAZ ÖZDENC, Emine Nur ÜNVEREN BİLGİÇ	89-102
Atatürk'ün Maliye Kitabı: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler	Osman GÜLDEN	103-119
Demiryolu Ekseninde Alman İmparatorluğu'nun Yakın Doğu'daki Nüfuz Mücadelesi 1878-1914	Yunus BALI, Serap TOPRAK	120-135
Vüs'at O. Bener'in Hikâyelerinde Mekân	Yusuf ÇOPUR	136-148
AB Ülkelerinde Dijital Dönüşümün Sürdürülebilir Kalkınmaya Yansımaları: Kamusal Politikalar Açısından Bir Değerlendirme	Nazmiye TEKDEMİR, Dilara ÇAKMAKOĞLU	149-166
Toplumsal Eşitsizliklerin Göz Ardı Edilen Yönü: Türkiye'de Regl Yoksulluğunun Sosyal Politika Perspektifinden İncelenmesi	Pelin DEMİRCAN YILDIRIM	167-183
Kutadgu Bilig'deki Bazı İnanç ve İbadetle İlgili Terimlerin Türkiye Türkçesi Ağızlarına Yansımaları	Sunay DENİZ	184-192
YouTube Üzerinden Yetişkinlerin Çocuklara Sunduğu Toplumsal Cinsiyet:“Cicili Bicili Kız” Kanalı Örneği	Sevilay KAYA, Mine KOYUNCU ŞAHİN	193-215
Geleneksel Yaşta Olan ve Olmayan Psikoloji Öğrencilerinin Eğitime, Sosyal İlişkilere ve Kariyere İlişkin Görüşleri	Petek AKMAN ÖZDEMİR, Gökçe ÖZKILIÇCI, Rukiye KÖROĞLU	216-237
Müze Ziyaretlerinde Eğitimde Dramanın Kullanımına Yönelik Öğretmen Görüşleri	Gökhan KARAOSMANOĞLU, Filiz KARA BİLGİN	238-259
Ekber Şah Devri Vakayinamelerinde Bir İdeolojik Unsurlar Olarak Timurcu Hanedan Soyunun İnşası	Cihan ORUÇ	260-271
Eleştirel Düşünmenin Problem Çözme ve Algılanan Stres Düzeyine Etkisi	Ayşe Nihan ARIBAŞ, Yavuz Sezer OĞUZHAN	272-289
Tarih Boyunca Yerel ve Modernin Buluşması: Geleneksel Osmanlı – Macar Seramikleri	Tuğba DİRİ APAYDIN, Hatice KIZILASLAN	290-305
Küreselleşme ve Üniversiteler	Yusuf GİDİŞ, Filiz TANRISEVDİ, İlknur DURDU	306-232
E-Demokrasi Uygulamalarından Elektronik Oy Kullanımının Türkiye'de Uygulanabilirliğine Yönelik Vatandaş Görüşlerinin İncelenmesi	Büşra ELÇİÇEĞİ	324-348

Çocuğu Okul Öncesi Eğitime Devam Eden Annelerin Çocuğa Yönelik Şiddete Karşı Duyarlıklarının İncelenmesi

Gülay Temiz^b, Öznur Güldağ^{a,c}

Özet

Bu çalışmada, okul öncesi dönemde çocuğu olan annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlıklarının bazı değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. İlişkisel tarama modeline uygun olarak tasarlanan bu araştırmada, basit seçkisiz yöntemle belirlenen, çocuğu okul öncesi eğitime devam eden, yaşları 30 ile 41 yaş ve üstü olan 560 anne çalışma grubunu oluşturmuştur. Çalışma grubundaki annelerin kişisel özellikleri Kişisel Bilgi Formu ile belirlenmiş ve annelerin çocuğa yönelik duyarlıklarını belirlemek amacıyla da Özyürek (2017) tarafından geliştirilen Çocuğa Yönelik Şiddete Duyarlık Ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre; okul öncesi dönemde çocuğu olan annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlık düzeylerinin yüksek olduğu, çocuğa yönelik şiddete duyarlık puanını etkileyen en önemli faktörün aile yapısı olduğu, annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlıklarının çalışma durumlarına ve çocuk sayılarına göre farklılık gösterdiği ancak ele alınan diğer değişkenler açısından herhangi bir farklılığın görülmediği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler

Okul öncesi dönem
Çocuğa yönelik şiddet
Duyarlık

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 03.03.2023
Yayın Tarihi: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1259534

Investigating the Sensitivity of Mothers Whose Children Attend Kindergarten Towards Violence Against Children

Abstract

This study aims to investigate the sensitivity of mothers whose child attends preschool to violence against children in relation to some variables. In this study, which was designed in accordance with the relational screening model, 560 mothers whose children attended preschool education and whose ages ranged from 30 to 41 years and above, who were selected by simple randomization method, constituted the study group. The personal characteristics of the mothers in the study group were obtained using the Personal Information Form and the Sensitivity to Violence Against Children Scale developed by Özyürek (2017) was used to determine the mothers' sensitivity to the child. According to the findings, it was revealed that mothers with preschool children had high levels of sensitivity to violence against children, the most important factor affecting the score of sensitivity to violence against children was family structure, mothers' sensitivity to violence against children differed according to their employment status and a number of children, but there was no difference in terms of other variables.

Keywords

Preschool period
Violence against children
Sensitivity

About Article

Received: 03.03.2023
Published: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1259534

^a İletişim yazarı: oznur.guldag@toros.edu.tr

^b Doktor Öğretim Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Konya, 0000-0002-8428-8966

^c Öğretim Görevlisi, Toros Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Mersin, 0000-0002-7053-6201

Giriş

Yıkıcı etkileri ile çocuklara zarar veren, aileleri, toplumları ve ulusları etkileyerek nesiller boyunca devam eden çocuğa yönelik şiddet olgusu, ciddi sonuçları olan bir insan hakları ve halk sağlığı sorunudur (Hillis ve ark, 2016). Dünya Sağlık Örgütü (2020) çocuğa yönelik şiddeti ebeveynler ve/veya diğer bakıcılar, akranlar veya yabancılar tarafından 18 yaşın altındaki kişilere uygulanan her türlü şiddeti içeren bir olgu olarak ele almaktadır. Fiziksel veya psikolojik olarak zarar verecek, bireyin gelişimini sekteye uğratabilecek her davranış şiddet olarak görülmektedir. Şiddet fiziksel, duygusal, cinsel, ekonomik ve siber şiddet olarak çeşitlendirilse (Polat, 2016) de bu türler arasında kesin bir sınır çizilememekte, ekonomik şiddete uğrayan birey aynı zamanda duygusal bir şiddete de maruz kalabilmektedir.

Çocuğa yönelik fiziksel şiddet, tokat atma, itme, yumruklama, tekmeleme, boğma gibi vücudun bir kısmının veya bir nesnenin, çocuğa fiziksel olarak zarar vermek veya çocuğun hareketlerini kontrol etmek amacıyla kullanmasını içermektedir (UNICEF, 2017). Çocuğun benlik saygısına, özgüvenine zarar verecek davranışların sergilenmesi, çocuğu korkutmak veya kendisini kötü hissettirmek için sözler söylemek, tehdit etmek, onu görmezden gelmek, aile içi şiddete maruz bırakmak, gibi psikolojik zorbalık ve tacizi de içeren davranışlar ise duygusal şiddet olarak tanımlanmaktadır (Taşdemir Afşar, 2019; UNICEF, 2013). Aynı zamanda çocuğun duygusal olarak tepkisini reddetmenin, sağlık veya eğitim gereksinimlerinin ihmâl edilmesinin de duygusal şiddet olarak sınıflandırılabilirliği görülmektedir (Çakmak, Çapar, 2017; Finkelhor, Turner, Shattuck ve Hamby, 2015; Konca ve Korku, 2017; UNICEF, 2017). Sıklıkla diğer şiddet türleriyle birlikte görülen eylemler olarak ortaya çıkan cinsel şiddet, doğrudan fiziksel temasın dışında cinsel dil ve imajları da barındırmaktadır (Sterne ve ark, 2010; UNICEF, 2017). Ekonomik şiddet, erken yaşlardan itibaren çocuğun çalıştırılması, dilendirilmeye ve hırsızlık gibi suç oluşturan davranışlara yönlendirilmesi, çocuğun maddi ihtiyaçlarının anne-babası tarafından yeterince karşılanmaması gibi farklı şekillerde görülmektedir (Şenol ve Mazman, 2014). Siber şiddet ise çocuğun bir birey veya grup tarafından zarar verme amacıyla yapılan kasıtlı, tekrarlanan ve düşmanca davranışlara bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla maruz kalmasını, çevrimiçi gruplardan dışlanmasını, resimlerinin izin alınmadan paylaşılmasını ve buna benzer zorbalık türlerini barındırmaktadır (Arıca, 2009; Erdur Baker ve Kavşut, 2007).

Şiddete maruz kalmak çocukların kendilerine karşı öfke, kızgınlık ve korku duygularını geliştirmelerine, sorunlarını şiddet aracılığıyla çözmeye girişiminde bulunmalarına, kendilerini önemsiz hissetmelerine ve toplumla bütünleşememelerine neden olmaktadır (Erdur Baker ve Kavşut, 2007). Çocukların şiddete maruz kaldığı ya da tanık olduğu hafif düzeydeki şiddetin sıklığı arttıkça öz yeterlilik ve öz saygı düzeyleri düşüş göstermekte, ayrıca maruz kalınan bu şiddet çocukların saldırganlık eğilimlerini artırmaktadır (Ayan, 2007; Temel ve ark, 2018). Şiddete tanık olmak da çocuklarda fiziksel (intihar eğilimi, yaralanma ve ölüm), sosyal (sosyal ilişkilerde yetersizlik, madde bağımlılığı, riskli cinsel davranışlar), duygusal (anksiyete, depresyon, saldırgan tavırlar) ve bilişsel sorunlara yol açabilmektedir (Bayat ve Evgin, 2015). Tüm bu nedenlerle çocuklarla ilgili birey, kurum veya kuruluşların çocuğa yönelik şiddete duyarlı olması önem kazanmaktadır.

Çocuğa Yönelik Şiddete Duyarlık

Duyarlık, "Zayıf bir etkiye karşı, tepki gösterebilme yeteneği" olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2020). Çocuğa yönelik şiddete duyarlı olmak, şiddet olaylarına tepki

gösterebilmenin de bir göstergesi olarak kabul edilebilmektedir (Özyürek, 2017). Ne tür davranışların şiddet olduğunun belirlenmesi, şiddete yönelik bireysel veya toplumsal tepki gösterilmesi ve böylece çocuğa yönelik şiddetin önlenmesi açısından duyarlılığın yüksek olmasını gerektirmektedir. Çocuğun doğuştan kazanmış olduğu haklara dikkat çekerek ihmal ve istismarın önlenmesi amacını içinde barındıran, ülkemizin de taraf olduğu Çocuk Hakları Sözleşmesinde, doğumundan itibaren çocuğu korumakla ilgili sorumluluğun anne-babalarda olduğuna dair yükümlülükler bulunmaktadır (Md. 18). Sözü geçen bu yasal düzenlemeler, çocuğa karşı şiddetin önlenmesinin çocuğun korunmasının ve haklarına saygı gösterilmesinin yanında, onların şiddet bulunmayan bir ortamda büyüyerek potansiyelini de kullanabilmesinin imkân ve şartlarını sağlama görevini devletlere vermektedir (Taşdemir Afşar, 2019). Çocukların ihmal, istismar ve şiddetten korunmaları yönünden çocuk haklarının bilinmesi önem taşımaktadır, bu doğrultuda başta anne-babalar olmak üzere çocukla birebir iletişime geçen herkesin çocuk hakları farkındalığı olmalıdır (Kılıçgün, 2011; Yeşilkayalı ve Demirtaş, 2016).

Alan yazında ortaokulda öğrenim gören öğrencilerin aile bireylerinin (Kurtuluş, 2018), öğretmen adaylarının (Kula ve Akbulut, 2020), sağlık alanında öğrenim gören üniversite öğrencilerinin (Özyürek ve ark, 2020), psikolojik danışman aday öğrencilerin (Baltacı ve Akbulut, 2020), hemşirelik ve çocuk gelişimi bölümü öğrencilerinin (Yıldız ve Evcili, 2020) çocuğa yönelik şiddete duyarlılığına yönelik çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Bu araştırma sonuçlarında genel olarak çalışmaya katılan bireylerin çocuğa yönelik şiddete duyarlıklarının orta ve yüksek düzeylerde olduğu; bu duyarlılık düzeylerinin cinsiyet, eğitim durumu, gelir düzeyi, aile yapısı, konuyla ilgili eğitim alma düzeyine göre farklılık gösterdiği (Kurtuluş, 2018; Yıldız ve Evcili, 2020; Kula ve Akbulut, 2020) bulgularının yanında, medeni durum, yaş, sınıf düzeyi, kardeş sayısı, baba eğitim durumu, şiddete tanıklık etme, çocuk sözleşmesini okuma durumlarına göre bir farklılık göstermediği (Kurtuluş, 2018; Baltacı ve Akbulut, 2020; Özyürek ve ark, 2020) saptanmıştır. Özetle, kişisel bazı değişkenlerin bireylerin çocuğa yönelik şiddete duyarlılıkları üzerinde farklılık oluşturabileceği söylenebilir.

Karşılaşılan güçlülere karşı çıkma düzeylerinin kısıtlı olması ve yaşamlarını sürdürebilmelerinde yetişkinlere bağımlı olmaları sebebiyle, çocuklar yetişkinlere göre daha çok mağduriyete açık olmakta ve bu sebeplerle de sıkça aile üyelerinin/yakınlarının kötü muamelelerine uğramaktadırlar (Tortamış, 2009). Çocuklara birincil bakım veren kişiler genellikle anneler olmakta ve okul öncesi dönemde çocuğu olan annelerin, çocuğa yönelik şiddete karşı duyarlı olması erken çocuklukta maruz kalınabilecek her türde şiddetin fark edilmesi ve bunun önlenmesi açısından büyük bir önem taşımaktadır çünkü şiddete karşı duyarlı olmak, ona tepki gösterebilmenin, onu önlemenin bir işareti olarak kabul edilmektedir.

Bu nedenle bu çalışmada, okul öncesi dönemde çocuğu olan annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlıklarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Elde edilen sonuçların, okul öncesi dönemden itibaren çocukların şiddete maruz kalmalarını önleme çalışmalarında yol gösterici olacağı öngörülmüştür. Çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Okul öncesi dönemde çocuğu olan annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlılık düzeyleri nasıldır?
- Okul öncesi dönemde çocuğu olan annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlılıkları yaş, eğitim durumu, çalışma durumu, aile yapısı ve çocuk sayısına göre farklılaşmakta mıdır?

c. Okul öncesi dönemde çocuğu olan annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlıklarını etkileyen faktör hangisidir?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışma, okul öncesi dönemde çocuğu olan annelerin, çocuğa yönelik şiddete duyarlıklarının; yaş, öğrenim durumu, çalışma durumu, aile yapısı ve çocuk sayısı değişkenlerine göre incelendiği bir tarama araştırmasıdır. İki veya daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişimin varlığını/derecesini saptamayı amaçlayan araştırmalar ilişkisel tarama çalışmalarıdır (Karasar, 2020). Bu araştırma ilişkisel tarama çeşidine uygun olarak tasarlanmıştır.

Çalışma Grubu

Çalışma grubunda yer alan, okul öncesi eğitime devam eden çocuğu olan anneler basit seçkisiz örnekleme yöntemi ile araştırmaya dâhil edilmiştir. Büyüköztürk vd., (2013)'e göre seçkisizlik, örneklemede esas alınan birimlerin, örneklem için seçilme olasılıklarının eşit derecede olması olarak ifade edilmektedir. Örneklem büyüklüğünün tespit edilmesinde Israel (1992) tarafından hazırlanan örneklem büyüklüğü hesaplama tablosundan faydalanılmış, %5 hassasiyet seviyesine göre 100.000'den fazla kişi sayısına sahip evren için örneklem sayısının 400 olmasının kabul edilebilir olduğunu ifade etmiştir. Bu sayı baz alınarak gönüllü annelere veri toplama araçları iletilmiş, toplamda 560 anne araştırmaya dâhil edilmiştir. Çalışma grubuna ait kişisel bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma Grubundaki Annelere İlişkin Demografik Özelliklerin Dağılımı

Değişkenler	Gruplar	N	%
Annenin Yaşı	30 yaş ve altı	96	17,1
	31-35 yaş	244	43,6
	36-40 yaş	153	27,3
	41 yaş ve üstü	67	12,0
Annenin Eğitim Durumu	İlkokul	29	5,2
	Ortaokul	30	5,4
	Lise	111	19,8
Annenin Çalışma Durumu	Ön lisans	55	9,8
	Lisans	335	59,8
	Çalışıyor	293	52,3
Aile Yapısı	Çalışmıyor	267	47,7
	Anne-baba birlikte	539	96,3
Annenin Çocuk Sayısı	Anne-baba ayrı	21	3,8
	Tek çocuk	125	22,3

İki çocuk	325	58,0
Üç çocuk	92	16,4
Dört ve zeri	18	3,2
Toplam	560	100,0

Tablo 1'e göre çalışma grubundaki annelerin %17,1'i 30 yaş ve altı, %43,6'sı 31-35 yaş, %27,3' 36-40 yaş ve %12'si 41 yaş ve üstü yaş grubundadır. Annelerin yaşının belirlenmesinde; Kişisel Bilgi Formu'nda 20-24 yaş (3 anne), 25-30 yaş (93 anne) olmak üzere ayrı veri toplanmıştır. Ancak 20-24 yaş grubundaki anne sayısının 3 olmasından dolayı, karşılaştırma yapılamayacağı düşünülmüş, iki grup analiz aşamasında 30 yaş ve altı grubunda birleştirilmiştir. Annelerin %5,2'si ilkokul, %5,4' ortaokul, %19,8'i lise, %9,8'i ön lisans, %59,8'i ise lisans mezunudur. Annelerin %52,3' bir işte çalışırken %47,7'si çalışmamaktadır. Annelerin %22,3' tek çocuk, %58'i iki çocuk, %16,4' üç çocuk, %3,2'si dört ve üzeri çocuk sahibi; %96,3'nde anne-baba birlikte (yani evli) aile yapısına sahipken %3,8'inde anne-baba ayrıdır (yani boşanmıştır). Annelerin sahip olduğu çocuk sayısı belirlenirken; "dört çocuk" seçeneğinden sonra bir boşluk bırakılmıştır ve formu dolduran annelerden dörtten fazla olması durumunda kaç çocuğa sahip olduğu yazmaları istenmiştir. Ancak 17 annenin 4 çocuğu olduğunu ve 1 annenin 5 çocuğu olduğunu belirtmesinden dolayı, bu iki grup dört ve üzeri şeklinde tek seçenekte birleştirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veri toplama araçları olarak, annelerin kişisel özelliklerinin belirlenmesi amacıyla "Kişisel Bilgi Formu" ve annelerin çocuğa yönelik şiddete karşı duyarlıklarını tespit etmek amacıyla zyrek (2017) tarafından geliştirilmiş olan "ocuğa Yönelik şiddete Duyarlılık leği" kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formunda annelerin yaş, öğrenim durumu, çalışma durumu, aile yapısı ve ocuk sayısı ile ilgili sorular bulunmakta ve sorular anneler tarafından yanıtlanmaktadır.

Çocuğa Yönelik şiddete Duyarlılık leği (OYşD)

Annelerin ocuğa yönelik şiddete karşı duyarlıkları, zyrek (2017) tarafından geliştirilen "ocuğa Yönelik şiddete Duyarlılık leği" ile belirlenmiştir. Üçlü likert tipinde oluşturulan bu ölçek tek boyutlu olup 19 maddedir. Ölçekte ters puanlanan maddeler (3., 6., 12., 14. ve 18.) bulunmaktadır. Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı ölçeğin güvenirliğini saptamak amacıyla incelenmiş ve ölçeğin tümü için 0,82 olarak hesaplanmıştır. Bu ölçekten alınabilecek en düşük puan 19 iken en yüksek puan 57'dir. Alınan yüksek puanın, katılımcıların çocuğa yönelik şiddete duyarlıklarının da yüksek olduğunun göstergesi olarak ele alınmıştır. Ölçeğin geneli için geçerliğinin ve güvenirliğinin yüksek olduğu, yetişkinlerin çocuğa yönelik şiddete duyarlıklarını ayırt edebileceği görülmektedir (zyrek, 2017). Çalışma grubumuzun verilerine göre Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı hesaplanmış ve 0,97 olarak bulunmuştur.

Verilerin Toplanması ve Analizi

İlk olarak araştırmada kullanılması planlanan leği geliştiren araştırmacılarla iletişime geçilmiş ve kullanım izinleri alınmıştır. Çalışmanın geerleştirilmesi amacıyla Toplantı

Tarihi: 26.10.2022 ve Karar No: 169 olan Toros Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan gerekli etik kurul onayı alınmıştır. Araştırmaya ilişkin amaç, verilerin nasıl kullanılacağı ve araştırmanın faydalarına ilişkin konularda annelere bilgilendirme yapılmış, annelerden gönüllü katıldıklarına ilişkin onam alınmıştır. Veri toplama araçları ve onam formu araştırmacılar tarafından Google Formlar'a aktarılmış, onam verilmesinin ardından katılım sağlamak isteyen gönüllü annelere formlar iletilmiştir.

Veriler SPSS 26.0 paket programında analiz edilmiştir. Öncelikle verilerin normallik dağılımları Kolmogorov Smirnov Testi ile incelenmiştir (Büyüköztürk, 2018). Anlamlılık değeri .05'ten küçük bulunmuştur. Ayrıca çarpıklık ve basıklık değerlerinin +2'den büyük olduğu, histogram grafiklerinin tek tepeli bir yapı oluşturmadığı ve Q-Q plot grafiklerinde de normal dağılım oluşmadığı görülmüştür. Uç değerlerin bulunmadığı ve normal dağılım göstermeyen verilerin analizinde, parametrik olmayan istatistik tekniklerinin kullanılmasının uygun olduğuna karar verilmiştir (Büyüköztürk, 2018; Genç ve Soysal, 2018). Buna göre alt problemler doğrultusunda betimsel istatistik yapılmış, ikili değişkenlerde Mann Whitney U testi, üç ve üzeri değişkenlerde Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır. Kruskal Wallis H testi sonucunun anlamlı çıkması durumunda, farkın kaynağının belirlenmesi için Mann Whitney U testinden yararlanılmıştır. Farklılığın istatistiksel anlamlılığının yanında pratikte de anlamlılığın incelenmesi amacıyla anlamlı olduğu tespit edilen değerlerin etki büyüklüğü hesaplanmıştır. Mann Whitney U testi için etki büyüklüğünün değerlendirilmesinde r etki değeri, Kruskal Wallis H testi için ise Eta kare (η^2) hesaplanmıştır (Cevahir, 2020). Anlamlılık değeri 0,05 olarak alınmıştır.

Kruskal Wallis H ve Mann Whitney U testi sonucunda anlamlı fark bulunan değişkenler dışındaki diğer değişkenlerin annelerin ÇOYŞÖ puanları üzerinde etkisi olup olmayacağı da araştırılmış ve bunun için sınıflama analizlerinden CHAID analizi kullanılmıştır. Karar ağaçları, bağımsız değişkenleri kademeli olarak daha küçük gruplara bölebilen doğrusal olmayan bir ayırma yöntemi olarak ele alınmakta ve bunlardan biri olan CHAID analizi, tüm olan veri setini tekrarlı bir biçimde iki ve daha fazla düğümlere ayıran, bağımsız değişkenlerin birbirleriyle ilişki ve etkileşimlerini ki-kare istatistiği ile ele alan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (Kayri ve Boysan, 2007; Türe, Kurt, Kurum ve Özdamar, 2005; Türe, Aktürk, Kurt, Dağdeviren, 2006). CHAID analizi, karar ağacı algoritmaları içerisinde en çok kullanılanlardan birisi (Akgün ve Kilmen, 2022) olmakla beraber sürekli ya da kategorik bağımlı değişkenin, bağımsız değişkenlerin birleşik ya da ayrı grup ve alt grupları tarafından açıklandığı bir yordayıcı istatistiksel yöntemdir (Doğan ve Özdamar, 2003). CHAID yönteminde, bağımlı değişkeni etkileyen en önemli yordayıcı değişken gruplarını bulmada, normal ve doğrusal dağılım, varyansların homojenliğine bakılmamaktadır (Diaz-Perez ve Bethencourt-Cejas, 2017).

Büyük örneklem gruplarının mevcut olması durumunda evren içinde homojenlik ilkesinin sağlanamamasından dolayı rastgele kurulan bir regresyon modeli tahminlemesi gerçeği yansıtmayabilir, bu sebeple bütün olanı parçalara ayırmak ve gruplandırılmış olası alt gruplar ile incelemeyi sürdürmek gerçekçi bir temel oluşturabilmekte bu sayede de homojenlik koşulu yerine gelebilmektedir (Kayri ve Boysan, 2007). Bu doğrultuda, çalışmamızda ele alınan örnekleme ilişkin demografik verilerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini bir bütün olarak ele alma ve değerlendirmede CHAID analizinin önemli avantajlar sağlayacağı düşünülmektedir.

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, katılım gösteren annelerden elde edilen verilerin analiz bulgularına yer verilmiştir. İlk olarak Tablo 2'de çalışma grubunun Çocuğa Yönelik şiddete Duyarlık Ölçeği (ÇOYşÖ) toplam puanın betimsel analiz sonuçları sunulmuştur.

Tablo 2. Çalışma Grubunun ÇOYşÖ Toplam Puan Ortalamaları, Standart Sapmaları, Minimum ve Maksimum Değerleri

	N	\bar{x}	S	Min.	Maks.
ÇOYşÖ	560	40,01	13,88	19,00	57,00

Tablo 2 incelendiğinde çalışma grubundaki annelerin ÇOYşÖ toplam puanlarının $40,01 \pm 13,88$ olduğu görülmektedir. Ölçekten alınan en düşük ve en yüksek puanlar dikkate alındığında annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlık düzeylerinin ortanın üzerinde olduğu söylenebilir.

Tablo 3. ÇOYşÖ Toplam Puan Ortalamalarının Annelerin Yaşına Göre Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

Anne Yaşı	N	\bar{x}	S	X ²	p
30 yaş ve altı	96	39,21	13,67	1,982	0,576
31-35 yaş	244	40,88	13,83		
36-40 yaş	153	39,64	14,19		
41 yaş ve üstü	67	38,80	13,79		

Tablo 3'e göre, annelerin yaşı ile ÇOYşÖ puanları arasındaki fark anlamlı değildir ($p > 0,05$). Buna göre annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlılıkları yaş değişkenine göre farklılık göstermemektedir.

Tablo 4. ÇOYşÖ Toplam Puan Ortalamalarının Annelerin Eğitim Durumuna Göre Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

Anne Eğitim Durumu	N	\bar{x}	S	X ²	p
İlkokul	29	33,82	12,91	8,085	0,089
Ortaokul	30	38,40	13,65		
Lise	111	39,80	13,64		
Ön lisans	55	41,16	13,81		
Lisans	335	40,57	14,01		

Tablo 4'e göre, annelerin eğitim durumu ile ÇOYşÖ puanları arasındaki fark anlamlı değildir ($p > 0,05$). Buna göre annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlılıkları eğitim durumu değişkenine göre farklılık göstermemektedir.

Çocuğu Okul Öncesi Eğitime Devam Eden Annelerin Çocuğa Yönelik Şiddete Karşı Duyarlıklarının İncelenmesi

Tablo 5. ÇOYŞÖ Toplam Puan Ortalamalarının Annelerin Çalışma Durumuna Göre Mann Whitney U Testi Sonuçları

Anne Çalışma Durumu	N	\bar{x}	S	U	r	p
Çalışıyor	293	38,79	14,08	34702,000	-0,09	0,021*
Çalışmıyor	267	41,34	13,57			

* $p < 0,05$

Tablo 5'e göre, annelerin çalışma durumu ile ÇOYŞÖ puanları arasındaki fark anlamlıdır ($p=0,021$). Çalışan annelerin ÇOYŞÖ puan ortalaması ($\bar{x}=38,79$), çalışmayan annelerin puan ortalamasından ($\bar{x}=41,34$) anlamlı düzeyde daha düşüktür. Buna göre çalışmayan annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlıklarının çalışan annelere göre daha fazla olduğu söylenebilir. Tespit edilen farkın etki büyüklüğü $r = 0,09$ olarak bulunmuş, farkın düşük bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Tablo 6. ÇOYŞÖ Toplam Puan Ortalamalarının Annelerin Aile Yapısına Göre Mann Whitney U Testi Sonuçları

Aile Yapısı	N	\bar{x}	S	U	p
Anne-baba birlikte	539	39,77	13,92	4353,500	0,072
Anne-baba ayrı	21	46,00	11,58		

Tablo 6'ya göre, annelerin aile yapısı değişkeni ile ÇOYŞÖ puanları arasındaki fark anlamlı değildir ($p > 0,05$). Buna göre annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlıkları aile yapısına göre farklılık göstermemektedir.

Tablo 7. ÇOYŞÖ Toplam Puan Ortalamalarının Annelerin Çocuk Sayısına Göre Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

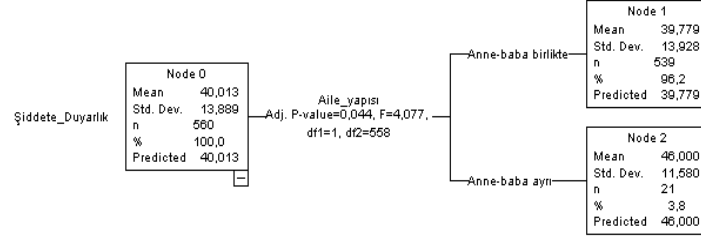
Çocuk Sayısı	N	\bar{x}	S	X^2	η^2	p
Tek Çocuk	125	41,89	14,03		0,01	0,035*
İki Çocuk	325	40,14	14,05	8,606	Fark: Tek, iki çocuk-üç çocuk	
Üç Çocuk	92	36,82	13,01			
Dört ve Üzeri Çocuk	18	40,88	12,42			

* $p < 0,05$

Tablo 7'ye göre annelerin çocuk sayısı ile ÇOYŞÖ puanları arasındaki fark anlamlıdır ($p=0,035$). Farkın kaynağı incelendiğinde tek çocuk ve iki çocuğa sahip annelerin puan ortalamalarının ($\bar{x}=41,89$; $\bar{x}=40,14$) üç çocuğa sahip annelerin puan ortalamasından ($\bar{x}=36,82$) anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmüştür. Buna göre tek ve iki çocuğu olan annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlıklarının üç çocuğu olan annelere göre daha fazla olduğu söylenebilir. Saptanan bu farkın etki büyüklüğünün Eta kare (η^2) = 0,01 olduğu, farkın düşük düzeyde bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Annelerin yaşı, eğitim durumu ve aile yapısı değişkenlerinin ÇOYŞÖ puanları üzerinde etkisi olup olmadığına yönelik yapılan CHAID analizinde maksimum ağaç derinliği 3, üst düğümdeki minimum değer 20 ve alt düğümdeki minimum değer 10 olarak alınmıştır. Sonuç

olarak iki düzeyli üç düğümden oluşan bir yapı ortaya çıkmıştır. Şekil 1’de annelerin yaşı, eğitim durumu ve aile yapısı değişkenlerinin ÇOYŞÖ puanları üzerine etkisine yönelik yapılan CHAID analizi karar ağacı yapısı verilmiştir.

Şekil 1: Anne Yaşı, Eğitim Durumu ve Aile Yapısı Değişkenlerinin ÇOYŞÖ Puanına Etkisine İlişkin CHAID Analizi Karar Ağacı Yapısı

Şekil 1’de görüldüğü gibi anne yaşı, eğitim durumu ve aile yapısı değişkenlerinden annenin ÇOYŞÖ puanını etkileyen en önemli faktör aile yapısıdır ve annelerin ÇOYŞÖ puanı aile yapısına göre manidar farklılaşmaktadır ($F=4,077$; $p=0,044$). CHAID analizine göre anne-babanın birlikte olduğu aileye sahip annelerin ÇOYŞÖ puanı 39,779 iken anne-baba ayrı olan annelerin puanı 46,000’dir. Buna göre ele alınan bu üç değişken içinden annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlılığını etkileyen en önemli faktör aile yapısıdır ve anne-baba ayrı aile yapısına sahip olan annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlılıkları daha yüksektir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Okul öncesi dönemde çocuğu olan annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlıklarının belirlenmesi amacıyla yapılan bu araştırmada, elde edilen sonuçlar tartışılarak bazı öneriler geliştirilmiştir. Çalışmaya; çocuğu okul öncesi kurumuna devam eden, yaşları 30 yaş ve altı ile 41 yaş ve üzeri arasında değişen, eğitim düzeyi ilkokuldan lisans düzeyine kadar uzanan, çalışan ve çalışmayan anneler ile genellikle anne-babanın birlikte olduğu aile yapısına sahip olup çocuk sayısı bir ile dört ve üzeri arasında değişkenlik gösteren anneler katılım sağlamıştır. Annelerin demografik özelliklerine göre çocuğa yönelik şiddete duyarlık düzeyleri karşılaştırılmıştır. Çalışmada, okul öncesi dönemde çocuğu olan annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlık düzeylerinin ortanın üzerinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde farklı örnekleme yapılan araştırmalarda, bireylerin çocuğa yönelik şiddete duyarlıklarının yüksek olduğunu sunar nitelikte çalışmalar mevcuttur. Ortaokula devam eden öğrencilerin aile bireyleri (Kurtuluş, 2018) ve sağlık, eğitim, psikolojik danışmanlık gibi alanlarda eğitim gören öğrencilerle yapılan çalışmalarda bireylerin çocuğa yönelik şiddete duyarlık düzeylerinin yüksek olduğu saptanmıştır (Baltacı ve Akbulut, 2020; Kula ve Akbulut, 2020; Özyürek ve ark, 2020; Yıldız ve Evcili, 2020). Özellikle çocuğun kendine ait sosyalleşme alanı oluşturduğu dönem olarak kabul edilen okul öncesi dönemde çocuklarla ilişkili meslek grupları ve annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlıklarının yüksek olması çocuğun maruz kaldığı/kalacağı şiddeti önleme açısından önemlidir. Annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlıklarının yüksek olması, çağdaş dönemde değişen aile dinamikleri sonucunda büyük ebeveynlerin aileye yön vermesinin azalmasıyla birlikte çekirdek ailede çocuk merkezli düşünme yapısının ön plana çıkması ile açıklanabilir (Dursun, 2019).

Çalışmada, annelerin çalışma durumu ve çocuk sayısı değişkenine göre çocuğa yönelik şiddete duyarlık puanlarının farklılaştığı, çalışmayan annelerin çocuğa yönelik şiddete

duyarlıklarının çalışan annelere göre daha fazla olduğu saptanmıştır. Annelerin çalışma durumlarının çocuğa yönelik şiddete duyarlık üzerindeki etki büyüklüğünün .09 olduğu, bağımsız değişkenin bağımlı değişkendeki toplam varyansın ne kadarını açıkladığını gösteren bu değerin yaklaşık %1 kadar küçük etki büyüklüğüne sahip olduğu görülmektedir (Cohen, 1992). Literatür incelendiği kadarıyla annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlıklarının çalışma durumuna göre farklılık gösterip göstermediği konusunda bir bulguya rastlanmamıştır. Ancak ebeveynlerin çocuğa yönelik ihmal ve istismara karşı farkındalık düzeylerinin incelendiği araştırmalarda çalışan ebeveynlerin farkındalıklarının yüksek olduğu görülmüştür (Preethy ve Somasundaram, 2020; Yücel, 2021). Alan yazında yer alan diğer araştırmalarda da okul öncesi dönemde çocuğu olan çalışmayan annelerin istismar farkındalık düzeylerinin yüksek olduğu ancak farklılık gösterecek düzeyde anlamlı olmadığı görülmektedir (Ercan, 2019; Kaytez ve Deleş, 2020; Öner Demirci, 2019). Çalışma sonucumuz örnekleme alınan çalışan anne sayısının fazla olması ile de ilişkilendirilebilir.

Çalışmada tek ve iki çocuğu olan annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlıklarının üç çocuğu olan annelere göre daha fazla olduğu saptanmıştır. Çocuk sayısının, annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlıkları üzerindeki etki değerinin 0,01 olduğu, elde edilen etki değerinin Cohen (1992)'e göre, çocuk sayısının bağımlı değişken üzerinde düşük düzeyde bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Literatürde çocuğa yönelik şiddete duyarlık ile çocuk sayısı arasında negatif bir ilişkinin saptandığı görülmektedir (Kurtuluş, 2018; Müderrisoğlu, Dedeoğlu, Akço ve Akbulut, 2013). Bu sonuç, ailede çocuk sayısına paralel olarak annenin sorumluluklarının artması ve bunlarla başa çıkma yöntemlerinin değişiklik göstererek şiddete duyarlığın azalmasına sebep olmasıyla açıklanabilir. Annelerin çocuk haklarını tek kelime veya kavram ile ilişkilendirmeleri istendiğinde en çok koruma kavramıyla ilişkilendirildiği görülmüş (Gürsoy ve İkiz, 2020), çocuk haklarına ilişkin tutumları üzerinde ise çocuk sayısı değişkeninin anlamlı bir fark yaratmadığı ancak tek çocuklu annelerin yüksek ortalamaya sahip olduğu saptanmıştır (Kızılırmak ve Alkan Ersoy, 2015). Bu bağlamda özellikle annelerin yaşam koşulları ve çocuk yetiştirme tecrübelerine bağlı olarak, değişen kişisel özelliklerinin ve çocuk haklarına bakış açılarının çocuğa yönelik şiddete duyarlıklarında farklılık yaratabileceği söylenebilir.

Çalışmada annelerin yaş, eğitim durumu, aile yapısı değişkenlerine göre çocuğa yönelik şiddete duyarlıklarının farklılık göstermediği saptanmıştır. Aile yapısı açısından çalışma sonucumuz örnekleme alınan anne-babanın ayrı olduğunu bildiren anne sayısının az olması ile de ilişkilendirilebilir. Literatürde çocuğa yönelik şiddete duyarlık puanlarının yaş ile ilişkili olmadığını gösteren çalışmaların yanında (Özyürek vd., 2020), medeni durum ve aile yapısının da bir farklılık yaratmadığını gösteren araştırmalar bulunmaktadır (Kurtuluş, 2018; Kula ve Akbulut, 2020). Bu doğrultuda annelerin yaşı, eğitim durumu ve aile yapısı değişkenlerinin çocuğa yönelik şiddete duyarlık puanları üzerinde etkisi olup olmadığının saptanması için CHAID analizinden de yararlanılmıştır. Bu analiz sonucuna göre, çocuğa yönelik şiddete duyarlık puanını etkileyen en önemli faktörün aile yapısı olduğu ve anne-babanın birlikte olduğu ailelerde anne puanlarının eşinden ayrı olan annelerin puanlarından daha düşük olduğu saptanmıştır. Anne-babanın birlikte olmadığı ailelerde annelerin puanlarının diğer gruba göre yüksek olması bu annelerin çocuğa yönelik koruma ve sorumluluk bilincinin hassasiyet göstermesiyle açıklanabilir.

Okul öncesi çocuğu ile anne-baba arasındaki ilişkinin incelenmesini amaçlayan Öngider (2013)'in araştırmasında çocukla ilgilenme ve ilgiyi gösterme çeşitlerinin, anne ve babaların

doğaları gereğince farklılaştığını, annelerin bu dönemdeki çocukların günlük bakım ve rutinleriyle daha çok ilgilenirken babaların da çocuklarıyla oyun, spor gibi aktiviteleri gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Bu araştırmada sadece okul öncesi dönemde çocuğu olan annelerle, öz bildirim yöntemi ile çalışılmıştır ve bu durum çalışmanın sınırlılığı olarak kabul edilebilmektedir. İlerleyen çalışmalarda; çocuğa bakım veren aile üyesinin tespit edilmesi ile çalışma grubuna baba, kardeş ve/veya aileyi oluşturan diğer üyeler de dâhil edilebilir. Ayrıca anne-babanın ayrı olduğu beyan edilen ailelerde velayetin hangi ebeveynde olduğu, anne-babanın birlikte yaşamaya devam edip etmediği, bakımın kim tarafından sağlandığı gibi bilgilere ilişkin veri toplanmaması da sınırlılıklarımız arasında yer almaktadır. İlerleyen araştırmalarda bu bilgiler ışığında şiddete duyarlık kavramı ele alınabilir. Bu araştırmada annelerin kişisel özellikleri bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır, çocuğa yönelik şiddete duyarlık konusunu çocuğun gelişim alanlarıyla veya annelerin diğer psiko-sosyal değişkenleriyle ilişkilendirecek çalışmalar yapılabilir. Bir diğer sınırlılık ise, bağımsız değişkenlerimizden aile yapısı ve çocuk sayısına ilişkin dağılımların düzensiz olması olarak ele alınabilir. Bu sınırlılığa ilişkin olarak, ilerleyen çalışmalarda veri toplama aşamasında farklı örnekleme yöntemlerine başvurulabilir. Araştırmamızın güçlük yönleri arasında; basit seçkisiz yöntem ile örneklemin seçilmesi, uzaktan veri toplama yöntemi ile geniş kitlelere erişilmesi, verilerin değerlendirilmesinde karar ağaçlarının bir çeşidinden yararlanılması gibi araştırmamızı güçlü kılacak unsurlar üzerinde dikkatlice çalışılması bulunmaktadır.

Kaynakça

- Afşar, S. T. (2019). Kadına yönelik şiddetin unutulmuş özneleri: Sığınmaevinde kalan çocuklar. *Journal of Economy Culture and Society*, (59), 185-211. <https://doi.org/10.26650/IECS2018-0008>.
- Akgün, E. ve Kilmen, S. (2022). Ortaokul öğrencilerinin türkçe dersine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından CHAID analizi ile incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 47(211), s. 121-137. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2022.10760>
- Arıcak, O. T. (2009). Psychiatric symptomatology as a predictor of cyberbullying among university students. *Eğitim Araştırmaları-Eurasian Journal of Educational Research*(34), s. 167-184.
- Ayan, S. (2007). Aile içinde şiddete uğrayan çocukların saldırganlık eğilimleri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 8, s. 206-214.
- Baltacı, Ö. ve Akbulut, Ö. F. (2020). Psikolojik danışman adaylarının çocuk haklarına ilişkin tutumlarının yordayıcısı olarak çocuğa yönelik şiddete duyarlık. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 1025-1062.
- Bayat, M. ve Evgin, D. (2015). Çocuğa yönelik şiddet. *Türkiye Klinikleri*, 1(2), 30-36.
- Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (24. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. ve Kılıç, E. (2013). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi
- Cevahir, E. (2020). *SPSS ile nicel veri analizi rehberi* (1. Baskı). Kibebe.
- Cohen, J. (1992). A power primer. *Psychological Bulletin*, 112, ss: 155-159.
- Collyer, C. E., Brell, A., Moster, A. ve Furey, J. (2011). Individual differences in sensitivity to violence. *Perceptual and Motor Skills*, 113(3), 703-714. doi: 10.2466/07.17.21.PMS.113.6.703-714.
- Çakmak, C., Çapar, H., Konca, M., & Korku, C. (2017). Bir halk sağlığı sorunu olarak çocuklara yönelik şiddet: Gazete haberleri üzerinden bir araştırma. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(13), 85-101.

- Diaz-Perez, F. M. ve Bethencourt-Cejas, M. (2016). CHAID algorithm as an appropriate analytical method for tourism market segmentation. *Journal of Destination Marketing & Management*, 5, 275-282. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2016.01.006>.
- Doğan, N. ve Özdamar, K. (2003). CHAID analizi ve aile planlaması ile ilgili bir uygulama. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri*, 23, 392-397.
- Dursun, C. (2019). Ebeveyn Çocuk İlişkisinin Değişen Yüzü: "Proje Çocuk" Kavramına Sosyolojik Bakış. IX. Ulusal Sosyoloji Kongresi Yayınlanmamış Bildiri.
- Dünya Sağlık Örgütü. (2020, Ağustos 29). WHO, World Health Organization. 08 29, 2022 tarihinde World Health Organization: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-children> adresinden alındı.
- Erdur Baker, Ö. ve Kavşut, F. (2007). Akran zorbalığının yeni yüzü: Siber zorbalık. *Eurasian Journal of Educational Research*(27), s. 31-42.
- Ercan, N. (2019). 4-6 yaş grubunda çocuğu olan ebeveynlerin istismar farkındalıkları (Diyarbakır örneği). (Yüksek lisans tezi, Çağ Üniversitesi, Mersin). Erişim adresi: YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Finkelhor, D., Turner, H. A., Shattuck, A., & Hamby, S. L. (2015). Prevalence of childhood exposure to violence, crime, and abuse: Results from the national survey of children's exposure to violence. *JAMA pediatrics*, 169(8), 746-754.
- Genç, S. ve Soysal, M. İ. (2018). Parametrik ve parametrik olmayan çoklu karşılaştırma testleri. *Black Sea Journal of Engineering and Science*, 1(1), 18-27.
- Gürsoy, F. ve İkiz, S. (2020). 3-6 yaş grubu çocuğa sahip annelerin çocuk haklarına ilişkin görüşleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8(106), s. 9-21. <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.43854>.
- Hillis, S., Mercy, J., Amobi, A. ve Kress, H. (2016). Global prevalence of past-year violence against children: A systematic review and minimum estimates. *Pediatrics*, 137(3), Doi:10.1542/peds.2015-4079.
- Israel, G. D. (1992). Determining Sample Size. *Malaysian Journal of Medical Sciences*, 10(2), 84-86.
- Karasar, N. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler* (İkinci Yazım 35. Baskı). Ankara: Nobel Yayın.
- Kayri, M., & Boysan, M. (2007). Using chaid analysis in researches and an application pertaining to coping strategies. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 40(2), 133-149.
- Kaytez, N., & Deleş, B. (2020). Okul öncesi dönemde çocuğu olan annelerin istismar farkındalık düzeylerinin örselenmiş çocukluk yaşantıları açısından incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 8(2), 321-335.
- Kılıçgün, M. Y. (2011). Çocuk Haklarına Yönelik Ebeveyn Tutum Ölçeği'nin geliştirilmesi ve standardizasyonu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (31), 1-22.
- Kızıllırmak, K. ve Ersoy, Ö. (2015). İlkokul birinci sınıfa devam eden çocukların annelerinin çocuk haklarına yönelik tutumlarının incelenmesi (Ankara örnekleme). *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, Uluslararası Katılımlı 3. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kongre Kitabı, Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/husbfd/issue/7893/103915>
- Kula, S. S. ve Akbulut, Ö. F. (2020). Öğretmen adaylarının çocuğa yönelik şiddete ilişkin duyarlılıkları ile empatik eğilimleri arasındaki ilişki. *Trakya Eğitim Dergisi*, 10(3), s. 917-932. Doi: 10.24315/tred.658597.
- Kurtuluş, Ö. (2018). *Dini yönelim, kişilik özellikleri ve çocuğa yönelik şiddete duyarlılık*. (Yüksek lisans tezi, Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşa). Erişim adresi: YÖK Ulusal Tez Merkezi.

- Müderrişoğlu, S., Dedeoğlu, C., Akço, S. ve Akbulut, B. (2013). Türkiye’de 0-8 Yaş Arası Çocuğa Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması. *İstanbul: Bernard van Leer Vakfı, Hümanist Büro ve Frekans Araştırma*.
- Öner Demirci, A. (2019). 4-6 yaş arası çocuğa sahip ebeveynlerin istismar farkındalıklarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. (Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya). Erişim adresi: YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Öngider N. (2013). Anne-baba ile okul öncesi çocuk arasındaki ilişki. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5(4):420-440. doi:10.5455/cap.20130527
- Özyürek, A. (2017). Çocuğa yönelik şiddete duyarlık ölçeği geliştirme çalışması. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 462-472.
- Özyürek, A., Kürtüncü, M., Sezgin, E. ve Kurt, A. (2020). Üniversite öğrencilerinde çocuğa yönelik şiddete duyarlık ile sorumluluk duygusu ve davranışı arasındaki ilişki. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 13(1), s. 19-24.
- Polat, O. (2016). Şiddet. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 15-33.
- Preethy, N. A., & Somasundaram, S. (2020). Awareness of child abuse and neglect among working parents in Chennai, India: A knowledge, attitude and practice (KAP) survey. *Journal of family medicine and primary care*, 9(2), 602.
- Sterne, A., Poole, L., Chadwick, D., Lawler, C. ve Dodd, L. (2010). *Domestic violence and children: a handbook for schools and early years settings*. New York: Routledge.
- Şenol, D. ve Mazman, İ. (2014). Çocuğa uygulanan şiddet: Türkiye özelinde sosyolojik bir yaklaşım. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(26), s. 11-17. <https://doi.org/10.18493/kmusekad.18837>.
- Temel, Z., Kaynak Ekici, K., Kanat, K. ve Şahin, E. (2018). 5-6 yaş çocuklarının fiziksel şiddete maruz kalma ya da tanık olmaları ile benlik algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*(35), 109-122.
- T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü (SHÇEK). (1996). Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. Ankara.
- Tortamış, B. (2009). *Sığınmaevinde kalan kadınlarda şiddet öyküsü açısından travma sonrası stres bozukluğu, benlik saygısı ve beden algısının değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul.
- Türe, M., Aktürk, Z., Kurt, İ., Dağdeviren, N. (2006). Tümevarım Tekniği Kullanılarak Sağlık Durumu, Beslenme ve Bazı Diğer Faktörlerin Okul Başarısızlığına Etkisinin Araştırılması. *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, Cilt 23(1), 28-38.
- Türe, M., Kurt, İ., Kurum, A. T., & Özdamar, K. (2005). Comparing classification techniques for predicting essential hypertension. *Expert Systems with Applications*, 29(3), 583-588.
- Türk Dil Kurumu. (2022). Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden Aralık 2022 tarihinde alındı
- United Nations International Children’s Emergency Fund. (2013). Çocuğa karşı şiddeti izleme göstergeleri kılavuzu. New York: UNICEF.
- United Nations Children’s Fund. (2017). A familiar face: Violence in the lives of children. New York: UNICEF.
- Yeşilkayalı, E., & Demirtaş, V. Y. (2016). Ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik tutumları ile ilköğretim öğrencilerinin ahlaki olgunlukları arasındaki ilişki. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 27(1), 41-64.

- Yıldız, İ. ve Evcili, F. (2020). Hemşirelik ve çocuk gelişimi bölümü öğrencilerinin çocuğa yönelik şiddete karşı duyarlılıklarının değerlendirilmesi. *Türkiye Klinikleri Adli Tıp ve Adli Bilimler Dergisi*, 17(3), s. 232-237. Doi: 10.5336/forensic.2020-75365.
- Yücel, A. (2021). *Aile içi çocuk ihmali ve istismarı konusunda ebeveynlerin farkındalık düzeylerinin incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi, KTO Karatay Üniversitesi, Konya). Erişim adresi: YÖK Ulusal Tez Merkezi.

“Süheyl ü Nev-Bahâr” Mesnevisinde Kahramanın Dönüşümü

Murat Keklik^{a,b}, Gamze İlkyaz^c

Özet

İnsan olumlu benlik algısını oluşturabilmek için bilinç ve bilinç dışı ile denge kurmak zorundadır. Bilinç dışı kolektif ve bireysel bilinç dışı olarak iki kısma ayrılır. Kolektif bilinç dışı eski çağlardan beri ruhumuzda taşıdığımız değişmeyen motiflerdir. Jung’un “ilk örnek, arketip” adını verdiği kolektif bilinç dışı öğeleri, eski zamanlardan beri anlatılan destan, masal, mit, halk hikâyesi gibi edebî ürünlerde takip edilebilir. Joseph Campbell, Jung’un arketiplerinden yola çıkarak anlatılarda ortak şekilde kendini tekrar eden kalıplar tespit etmiştir. Kahraman belirli ve kalıplaşmış aşamalardan, zorluklardan geçer. Zorlukları geçebilen kahraman ruhsal dönüşümünü tamamlayıp başladığı yere döner. Campbell kahramanın yolculuklarını anlatan hikâyelerdeki tekrar eden kalıpları “kahraman arketipi ya da monomit kuramı” olarak tanımlar. Kahraman bu kurama göre “yola çıkış, erginlenme, dönüş” olmak üzere üç temel aşamadan geçmektedir.

Süheyl ü Nevbahâr mesnevisinde kahramanların yolculuğu, Campbell’in monomit kuramına göre incelenmiş *anne, doğüstü güç, benlik, sahte kahraman, yaşlı bilge arketipleri; eşik muhafızı, persona, gölge, anima, animus* kavramları çalışmada tespit edilerek açıklanmıştır.

The Transformation of the Hero in the Masnavi of “Süheyl ü Nev-Bahâr”

Abstract

In order to create a positive sense of self, a person has to establish a balance between conscious and unconscious. The unconscious is divided into two parts: collective and individual unconscious. The collective unconscious is the unchanging motifs that we carry in our soul since ancient times. The elements of the collective unconscious, which Jung calls "the first example, archetype", can be traced in literary products such as epics, fairy tales, myths and folk tales that have been told since ancient times. Joseph Campbell, based on Jung's archetypes, identified common patterns that repeat themselves in narratives. The hero goes through certain and stereotyped stages and difficulties. The hero who can overcome the difficulties completes his spiritual transformation and returns to where he started. Campbell defines the repeating patterns in the stories about the hero's journeys as "hero archetype, monomyth theory". According to this theory, the hero goes through three basic stages: "departure, maturation and return".

The journey of heroes in *Süheyl ü Nevbahâr* masnavi, *mother, supernatural power, self, false hero, old wise* archetypes analyzed according to Campbell's monomyth theory; *the concepts of threshold guard, persona, shadow, anima, animus* were determined and explained in the study.

Anahtar Kelimeler

Süheyl ü Nev-Bahâr
Kahraman
Arketip
Monomit

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 06.03.2023
Yayın Tarihi: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1260776

Keywords

Süheyl ü Nev-Bahâr
Hero
Archetype
Monomite

About Article

Received: 06.03.2023
Published: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos. 1260776

^a muratkeklik@yyu.edu.tr

^b Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0002-8579-772X.

^c Yüksek Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0009-0000-4421-8181.

Giriş

İnsanlık binlerce yıldır tekrar eden yaşam şemaları içerisinde var olagelmıştır. Bu şemalar; hisler, düşünceler ve davranışlar bakımından bir tekrardır. Aynı durumlar, aynı davranışlar, aynı duygular birbiri ardına, sürekli devam eden bir döngü oluşturmaktadır. Bu döngü ve benzerlikler tüm insanlığın döngüsü ve benzerlikleridir.

Analitik psikoloji araştırmacıları her insanda tekrar eden döngünün bireylerin bilinç dışı kimlikleri ile ilgili olduğunu tespit etmişlerdir. Bilinç dışı kişilik, bireyin bilinçli hâlinde değil daha çok rüyalarında, bilincin kontrol edemediği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Ancak bilinç dışı her zaman açıkça değil daha çok sembollerle kendini göstermektedir (Jung, 2020, s. 19).

Jung (2021, s. 21), analitik psikoloji kuramında günümüz insanların duygu, düşünce ve davranışlarını yöneten ve aslında böylelikle yaşam çizgisini çizen bilinç dışı öğelerin, görünen semboller farklı olsa da temsil ettiklerinin aynı olduğunu fark etmiş ve bunlara “arketip” adını vermiştir.

Arketipler, insan yaşamının pek çok anında kendini gösterir. Örneğin; kız çocuklarındaki babaya düşkünlük, erkek çocuklarındaki anneye düşkünlük, bir çocuğun önce ailesine kendini kanıtlamaya çalışması, toplumla uyum içinde yaşamak için farklı bir kimlik oluşturmak, âşık olunan kişideki özelliklerde ebeveynlerimizden parçalar bulunması, toplumun öğrettiği cinsiyet rollerine göre yaşamak, bir hedefe ulaşmak için engelleri aşma zorunluluğu gibi kalıplar insani yaşamının birer parçasıdır. Bu değişmezler bilinçten ziyade doğar doğmaz dünyayı ve benliğimizi kavrayışımızda bulunan yapılardır. Yaşamımızın sıradanlaşmış hâllerini oluşturan bu öğeler, Jung’a göre ilk insanlardan bize kadar gelen bilinç dışımızda taşıdığımız öğretilerin sonucudur (2021, s. 23). Toplum tarafından belirlenmiş bu öğretiler insanın düzenin bir ögesi olmasını sağlar (Eagleton, 2022, s. 193).

Arketipler, insanlığın duygu ve düşüncelerini çoğu kişiden daha çok duyumsayan sanatçıların eserlerine doğal olarak yansıyan öğelerdir. Edebiyat ürünlerinde, şarkılarda, resimlerde ve pek çok sanat eserinde arketipik yansımalar görülmektedir. Masallar, ninniler, hikâyelerde hep aynı şablonlar varlığını korumaktadır. Bu şablonları araştıran yöntem ise “arketipçi eleştiri” yöntemidir. Arketipçi eleştiri, sanat eserlerinde asla bozulmadan devam eden kalıpların insanlığın tarihiyle olan bağlantısını inceler. Bu yöntem temel olarak analitik psikolojiden yararlanmaktadır. Analitik psikolojiyle insanlığın farkına varmadan taşıdığı ve kaderini belirleyen durumların ruhsal kökenlerine inilmektedir (Moran, 2021, s. 219).

Çalışmada incelediğimiz “Süheyl ü Nevbahâr” mesnevisi, Campbell (2017, s. 40-41)’ın “Kahramanın Sonsuz Yolculuğu” kitabında ele aldığı “monomit” kalıbına göre incelenmiştir. Campbell, kahramanın yolda geçirdiği temel evreler olan “yola çıkış, erginlenme, dönüş” aşamalarını “monomit” adı altında sınıflandırmıştır. Kahraman bu döngüyü tamamladığında kendini gerçekleştirmiş olarak yaşamına devam etmektedir. Çalışmada “Süheyl ü Nevbahâr” mesnevisindeki kahramanların Campbell’in “monomit” kalıbındaki aşamalara uygunluğunun boyutu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu konuda Türk edebiyatında yapılan çalışmalarına bakıldığında ilk çalışmanın A. İpek Gökeri’nin (1979) “Arketiplere Dayanan Yeni Bir İnceleme Yönteminin Tanıtılarak İngiliz ve Türk Edebiyatında Bazı Romans ve Epik Niteliğindeki Yapıtlara Uygulanması” isimli doktora tezi olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın yanında Modern Türk edebiyatında da bazı romanlar üzerinde arayış kalıbı incelemesi yapılmıştır. Klasik Türk edebiyatı alanında konuyla ilgili

Bal Geldi'nin (2016) "*Kerem ile Aslı Hikâyesinin Sembolik Çözümlemesi*" adlı yüksek lisans tezi, Yaşar'ın (2020) "*Ferhâd ü Şîrîn Mesnevisinin Arketipsel Sembolizm Kahramanın Sonsuz Yolculuğu ve Kahramanın Dönüşümleri Bağlamında İncelenmesi*" adlı yüksek lisans tezleri bulunmaktadır. Mesnevilerdeki arketipler üzerine yazılmış makaleler de vardır.¹ Çalışmaya kaynaklık eden Süheyl ü Nevbahâr mesnevisi incelenirken Ciğâ'nın (2013) "*Süheyl ü Nev-Bahâr (Metin-Aktarma, Art Zamanlı Anlam Değişmeleri, Dizin)*" isimli yüksek lisans tezi kaynak olarak kullanılmıştır.

Çalışmada "*Süheyl ü Nevbahâr*" mesnevisi, "Mitoloji ve Kolektif Bilinç Dışı, Kahramanın Yolculuğuna Arketipsel Bakış, Süheyl ü Nevbahâr Mesnevisinde Monomit İncelemesi" başlıkları altında arketipsel açıdan incelenecektir. Mesnevinin kahramanları olan Süheyl ve Nevbahâr'ın geçirdiği aşamaların Campbell'in "monomit" teorisine uygunluğunu incelemek ve Jung'un belirlediği arketiplerin mesnevideki görünümelerini tespit etmek amaçlanmıştır.

Mitler ve Kahramanın Sonsuz Yolculuğu

Mitolojik çağlarda hükümdarın tahta çıkış ritüeli incelendiğinde törenlerin evrenin yaratılışı ile bağlantılı olan ayinlerle gerçekleştiği görülmektedir. Bu ritüeller hükümdarın embriyo hâline dönüşünü, anne karnındaki dönemini ve gizemli doğumunu anlatan evrensel yenilenmenin basamaklarını sembolize etmektedir. Hem kralı hem de toprakları verimli hâle getiren bu törenlerde kralın kutsanması ve evrene hâkim olmasının yanında, kozmosun yeniden doğması da amaçlanmaktadır (Eliade, 2001, s. 59-60). Tanrı-kral ayin sırasında ölüp yeniden doğduğunda, dönemin insanları doğayı kontrol ettiklerini düşünmüşlerdir. Böylelikle doğa da yeniden doğacak ve bereket artacaktır. İlk ritüellerde ise kral bu törenlerde gerçek anlamda öldürülüp yerine yeni kral getirilmektedir. Ancak daha sonraki zamanlarda bu ritüeller mecazi şekilde gerçekleştirilmiştir (Moran, 2021, s. 221).

Mitolojik dönemlerdeki ayinler, sosyal anlamda en üst tabakayı kapsayan ritüeller olmaktan ziyade zaman içerisinde toplumun geneline yayılmıştır. Örneğin ilkel kabilelerde çocukların bir basamaktan diğer basamağa geçebilmeleri için uygulanan erginlenme ritüelleri de ölüm ve yeniden doğum şeklinde ilerlemektedir. Ergenlik çağına geçmek için çocuk ölür ve yetişkin bir birey olarak yeniden doğar. Artık yeniden doğan yetişkinin ise ataların ruhunu taşıdığına ve kutsandığına inanılır. Bununla birlikte birtakım kendini kanıtlama ritüelleri de yapılmaktadır. Çocuğun suya atılması, dövüşe girmesi, vücuduna yara açılması, bir ormanda uzun süre yalnız bırakılıp hayatta kalmaya çalışması gibi sınamalar yaşanır. Güç denemelerinde başarılı olan çocuk erginlenme aşamasını geçirdikten sonra evlilik çağına geçebilir. Ancak evlilikten önce de "erkekler evi" denen sadece genç erkeklerin kapatıldığı hapisane gibi bir mekânda kalarak bu aşamayı da geçebilmesi gerekir. Bundan sonra da gerçek anlamda olgunlaştığı kabul edilip evlendirilir (Thomson, 2021, s. 91-94).

İlk ayin örnekleri kolektif bilinç dışında yani tüm insanlığın ortak malı olarak ortak psişede (kişilik- ruh) saklanmaktadır. "İlk örnek", "arketip" adı verilen bu törensel kalıplar modern insanın düşüncelerini, hislerini, hareketlerini bilinç dışından biçimlendirebilme özelliğine sahiptir (Jung, 2021, s. 19-21). Frazer, "*Golden Bough*" eserinde ilkel kabilelerdeki ortak törenler üzerine çalışmış, birbirinden çok uzak kabilelerde bile ortak törenler tespit etmiştir. Böylelikle edebiyat eleştirisinde arketipik eleştiri yönteminin ortaya çıkmasının ilk adımını atmıştır (Frye, 2015, s. 139). Edebiyat metinlerindeki arkaik özellikleri inceleyen arketipsel eleştiri yöntemi analitik psikoloji kuramını temel almaktadır. Edebî eserler üzerine yapılan arkaik eleştiri yönteminde edebiyat, psikoloji ve mitik öğeler bir arada incelenmektedir.

Çünkü arkaik biçimler mitolojik unsurlarla birlikte hem folklor ürünlerinde hem de insan ruhunda görülmektedir (Jung, 1998, s. 51)

En yaygın mitlerden olan kahraman mitlerine bakıldığında birbiriyle yakın ilişkisi olmayan toplumlarda bile evrensel bir kalıp üzerinden şekillenen olaylar görülmektedir. Kahramanın mucizevi doğuşu, başına gelen kötülüklerle mücadelesi, kendini kanıtlamaya çalışması, macerasında ona yardım eden figürler gibi öğeler, kalıpsal olarak birbirine benzemektedir (Jung, 2020, s. 106). İlkel insanların törenlerinden oluşan kolektif bilinç dışı öğeler edebiyat eserlerinde kendini devam ettirmektedir.

“Mitin, kosmosun sonu gelmez enerjilerini insanın kültürel yaratımına akıtan gizli bir yarık” (Campbell, 2017, s. 13) olduğu düşüncesinden yola çıkıldığında, günümüzde insana ait ne varsa mitler sayesinde doğduğu söylenebilir. Dünyanın neresinde olursa olsun şiirlerde, masallarda, rüyalarda görülen, sadece biçimi değişen temel kalıplardır. Örneğin anne kompleksinin temeli olan “anne arketipi”nin (Jung, 2021, s. 21) sürekli olarak insanlık tarihinde kendini bir şekilde açığa çıkardığı görülmektedir. İsa ve Meryem Ana arasındaki anne-oğul ilişkisinden yola çıkıp Kral Oidipus’un anne kompleksi ve günümüzde bir gencin anne sevgisinden ötürü rüyasında babasının ölümünü görmesi gibi örnekler incelendiğinde arketiplerin dinî hikâyelerde, edebî hikâyelerde ve hatta günlük hayatımızda bizimle beraber kolektif bilinç dışı oluşturmuş şekilde ilerlediğini görürüz (Campbell, 2017, s. 15-16).

Kahramanın tanrı-kral gibi görüldüğü hikâyelere bakıldığında ise kahramanın gücünü sınavı ve ispat etmesini sağlayacak klasikleşmiş bir “arayış arketipi” görülmektedir. Örneğin Prometheus, Buddha gibi kahramanlarda da bir arayış söz konusudur. Bu hikâyelerde kahraman belli zorluklardan geçer ve kendini kanıtlar. Bu kalıp aynı zamanda Jung’un belirlediği bireyleşme sürecindeki insanın geçirdiği aşamalarla da örtüşür. Kahraman bir acı ve kriz anı yaşar. Bu krizi ona kolektif bilinç dışından çağrı yapan bir sembol ortaya çıkarır. Böylelikle bulması çok zor olan bir varlığı bulmak için mücadele eder. Bu yolculukta hem kendini tanır hem de bireyselliğini kanıtlar (Von Franz, 2020, s. 162-163).

Jung’un kolektif bilinç dışımızda saklı olduğunu söylediği arketiplerin bireyleşmeye çalışan insanın da karşısına çıktığı yönündeki düşünceleri, edebî metinlerin çözümlenmesinde kullanılan arketipçi eleştiri yönteminin de kaynağını oluşturur ve kahraman mitlerindeki ilerleyiş şemasının anlaşılmasını kolaylaştırır. Arama arketipinden yola çıkarak standart bir formül belirleyen Campbell (2017, s. 35), kahramanlık mitlerindeki yolculuk aşamalarını “monomitin çekirdek birimi” olarak adlandırmış ve “ayırılma-erginlenme-dönüş” olarak sınıflandırmıştır. Böylece bir “yolculuk arketipi” ortaya koymuştur. Yolculuk basamakları hiçbir şekilde değişmemektedir. Hikâyenin ortaya çıktığı ortam ya da toplum bu yolculuk şemasında etkili değildir (Campbell, 2017, s. 42).

Klasik Türk edebiyatı aşk mesnevilerinde de Campbell’in yolculuk arketipi gözlemlenebilmektedir. Bu mesnevilerde şehzade ve padişah kızı arasında geçen maceralı aşk hikâyeleri çoğunlukla işlenir. Olayların kurgusuna bakıldığında ise hemen hemen değişmeyen bir kalıp ve mücadelelerle aradığı sevgilisine kavuşmaya çalışan bir kahraman görülmektedir (Tezcan, 2016, s. 13).

Campbell’in yolculuk arketipine göre incelenen “Süheyl ü Nevbahâr” mesnevisi de klasik aşk mesnevisi kalıbına göre yazılmış bir arayış yolculuğu üzerine kuruludur.

“Süheyl ü Nevbahâr”, 1350 yılında Mes’ûd b. Ahmed (Hoca Mesud)(ö. H?/ M?) tarafından klasik mesnevi düzenine göre kaleme alınmıştır. Anadolu sahasında maddi duyguları

işleyen ilk mesnevi olması açısından önemlidir. Hoca Mesud eserin Farsçadan tercüme edildiği bildirmektedir ve asıl yazar belli değildir (Şentürk, 2002, s. 53-54).

Bir arada işin yogiken otur

Dürüşgör ü Türki'ye hoş getir (Ciğa, 2013, s. 39; b. 337)

"Fırsat bulduğunda oturup (bu kitabı) Türkçeye çevirmek için çabala."

Bu eski hikâyetleri tâze kıl

Sözi düzmege fikri endâze kıl (Ciğa, 2013, s. 39; b. 338)

"Bu eski hikâyeleri yenile ve kitabı yazarken düşünceyi ölçü olarak tut."

Bizüm ucumuzdan bu hoş dâstân

Cihânda meger yayıla bir zamân (Ciğa, 2013, s. 39; b. 339)

"Ancak bir süre sonra bu güzel destan bizim vesilemizle bir zaman sonra duyulup ağızdan ağıza söylenip yayılacaktır."

Yukarıdaki beyitlerden anlaşılmaktadır ki Hoca Mesud bu mesneviyi Türkçeye çevirerek Türkçenin konuşulduğu yerlerde yayılmasını amaçlamaktadır.

Süheyl ü Nevbahâr Mesnevisi'nde Monomitin İncelemesi

Süheyl'in babası Bahr isimli Yemen padişahıdır. Bahr, oldukça zengin ve rahat bir yaşam sürmektedir. Ancak tek sorunu oğlunun olmamasıdır. Oğlu olmadığı için onca zenginliğin düşmanlarının eline kalmasından ve devletinin yıkılmasından korkmaktadır:

Ogul çün aga atası tahtına

Zevâl irmeye devlet ü bahtına (Ciğa, 2013, s. 43; b. 391)

"Oğul babasının tahtına çıkarsa devlet ve talihin sonu gelmez."

Çü ben gidiserem kime kalırsar

Ogul olmasa düşmenüm alırsar (Ciğa, 2013, s. 43; b. 394)

"Ben gidince bunlar kime kalacak. Oğlum olmasa bütün bunları düşmanım alacak."

Bu derdine çare bulmak için herkese mal mülk dağıtır, halkından bir erkek evladı olması için dua etmelerini ister:

Uluyı vü kiçiyi kıldı gani

Dahu didi kim siz dilenüz anı (Ciğa, 2013, s. 43; b. 397)

"Büyük, küçük herkesi zengin etti; siz, (Allah'a benim çocuğum olması için) dua edin, dedi."

Padişahın çabası, halkın duaları boşa gitmez ve bir süre sonra Bahr'ın oğlu Süheyl doğar:

Çü toldı tokuz ay [u] geldi haber

Ki Tangrı sana virdi kaygun gider (Ciğa, 2013, s. 44; b. 404)

"Dokuz ay dolunca Tanrı sana (bir oğul) verdi, kaygılanmayı bırak."

Açup yüzünü gördi buldı murâd

Ol aya muvâfık Süheyl urdı ad (Ciğa, 2013, s. 44; b. 406)

"Yüzünü açıp muradına erdi, o ay yüze yaraşır Süheyl adını verdi."

Çoğu masal veya hikâyede kahramanın bireyleşme süreci bir krizle başlar. Kralın çocuğunun olmaması bu krizlerden biridir (Von Franz, 2020, s. 163). Bahr'ın yaşadığı çocuksuzluk problemi arkaik bir unsurdur. Manas Destanı'ndaki Manas'ın babası Cakıp (Yakup), Dede

Korkut Hikâyeleri’ndeki Dirse Han gibi hükümdarlar da aynı sorunu yaşamışlardır. Kırgız Destanı olan “Boston”da da Kırgız Han’ı Buuba, halkından çocuğu olması için dua ister (Yıldız, 2009, s. 80). Bahr’da da bu arketipin tekrarı görülmektedir. Duaların yardımı görüldüğü için Süheyl’in tanrısal bir güçle olağanüstü şekilde doğduğu ve bu çocuğun ilahi bir gücü olduğu sonucu çıkarılabilir. Süheyl, babasının varisidir ve gelecekte ülkenin hükümdarı olacaktır. Antik İran’da da hükümdarların tanrısal güçte, kutsanmış kişiler olduğu düşüncesinin hâkim olduğu görülmektedir (Duran, 2021, s. 382). Kolektif bilinç dışı burada kendini göstermektedir, antik çağlardan gelen tanrı-kral inancı bu hikâyede de devam eder. Hükümdar olacak çocuk, doğumundan itibaren olağanüstü güçlerin himayesi altındadır.

Hükümdar, Süheyl’in eğitimine çok önem verir ve onu en iyi şekilde yetiştirir. Çünkü şehzade ileride tahta çıkacak kişidir. Karşılaşacağı güçlüklerden fiziksel, ruhsal ve zihinsel kuvveti ile çıkacaktır. Ancak öncelikle doğru bir hükümdar olduğunu kanıtlamak için bir serüven yaşaması ve zorlukları başarıyla aşması gerekmektedir (Tezcan, 2016, s. 17).

Süheyl’in macerası babasının tahtı ona bırakması, onun bir süre sonra tahtan vazgeçmesi ve babasının onu tekrar ikna etmek için hazine odasına götürmesiyle başlar. Hazine odasına giden yolda yirmi, otuz kapı açtıktan sonra elmas kilitli bir kapıya gelir ve anahtarının neden onda olmadığını merak eder. Anahtarı babasından gizlice alır ve kilitli kapıyı açar. Kapının ardında bir cennet bahçesi, tac, öd ağacı, her çeşit meyve ağacı, çiçekler, yüksek bir kubbenin yanında havuz kenarında bir taht ve tahtın üzerinde de kopuz görür. Havuza baktığında ise içinde peri gibi bir kızın resmini görür. Hemen âşık olur ve oracıkta kendinden geçer:

Şunun bigi ‘ışk odı yahtı anı

Sanasın [kim] ayrıldı tenden canı (Ciğa, 2013, s. 52; b. 518)

“Onu, öyle bir aşk ateşi yaktı ki canının teninden çıktığını sanırsın.”

Gidüp ussı âh itdi düşdi yire

Kimesneye yol yoh kim anda gire (Ciğa, 2013, s. 52; b. 519)

“Akli başından giderek âh edip yere düştü, yolu kimse bilmez ki biri oraya girsin.”

Süheyl’in kilitli kapıyla karşılaşması, başlamak üzere olan maceranın bir işaretidir. Anahtar “haberci”, gördüğü resim ise “**maceraya çağrı**”dır. Eğer kendini kanıtlamak istiyorsa bu kızı bulması gerekmektedir. Campbell (2017, s. 56), bu çağrının alındığı ortamı “**Dünyanın göbeği**” olarak tanımlar: “Dünya Göbeği’ sürekli yaratımın bir simgesidir, bütün her şeyin içinde barınan şu sürekli canlanma mucizesi sayesinde dünyanın süregitmesinin sırrı.” Yaşam ağacının kökleri buradadır ve evren bu noktadan büyümektedir. Burada yer alan figür ise tekrar eden bir motiftir: “Figür, bu noktada oturmuş ya da durmakta olan (söz gelimi Buddha’nın kendisi ya da dans eden Hindu tanrıçası Kali) ya da ağaca bağlanmış (Attis, İsa, Wotan) kozmik bir kadın ya da erkek olabilir”(Campbell, 2017, s. 44). Süheyl’in gördüğü Nevbahar’ın resmi de ailelerin koruyucusu olan ve aynı zamanda özgürlüğü, savaşı temsil eden Hindu ana tanrıçası “Kali”yi (Zöngür, 2019, s. 216) ya da Cermen mitolojisindeki insanlığın başlatıcısı sayılan Odin’i (Wotan) (Kırgız, 2019, s. 215) temsil etmekte ve Süheyl’i sahip olması gereken güçleri elde etmeye teşvik etmekte, maceraya çağırmaktadır.

Süheyl yaşadığı bu deneyimden sonra kendinden geçmiş, baygın, hasta bir hâle bürünmüştür:

Biri dir ki cinni görindi meger

Dütüzdürünüz 'ûd u müşk ü şeker (Ciğa, 2013, s. 53; b. 532)

"Biri, olsa olsa ona cin görünmüştür; öd, misk ve şekerden oluşan tütsü ile onu tütsülemek gerekir, der."

Biri dir görindi peri gözine

Gül-âb ile yun gele kendüzine (Ciğa, 2013, s. 53; b. 533)

"Biri, perinin kendisine göründüğünü gül suyu ile yıkanursa kendine geleceğini söyler."

Süheyl artık bir maceraya çıkmanın eşiğindedir. Jung'un bahsettiği "intisap arketipi"ni gerçekleştirme ihtiyacı içerisinde. İntisap arketipinde egonun özgürleşip toplumda bireyselliğini kanıtlaması gerekmektedir. Eski kabile topluluklarında gençlerin ailelerinden uzaklaşıp ritüellerle sembolik bir ölüm ve yeniden doğum töreni yaşamaları gerekmektedir. Böylelikle çocukluktan ergenliğe, olgunluğa geçebilirler. Kahraman mitinin ilk aşaması değişmeye başlayan benlikle kendini gösterir (Jung, 2020, s. 24). Süheyl de bir arayış içerisinde. Hikâyenin başında babası ona tahtı verir ama daha sonra Süheyl tahtı bırakır. Bilinç dışındaki kendini sınama arzusundan dolayı tahtı istemediği düşünülebilir. Onu harekete geçirecek sembollerle karşılaşınca da bilinç dışı tekrar kendini gösterir ve yaşaması gereken macera isteği yükselir.

Jung, kişiliğin merkezinde bulunan bilinç ve bilinç dışını dengeleyen arketipi "self arketipi" olarak tanımlar. Bireyleşme insanın ruhsal merkezi olan self'yle (özüyle) karşılaşmasıyla başlar. Bu karşılaşma ise belirli arketiplerle ortaya çıkar (Karagözlü, 2012, s. 1407). Süheyl bilinç dışına attığı benliğindeki hükümdarlık simgeleriyle hazine odasında karşılaşır. Artık çağrıyı takip etmesi bilinç ve bilinç dışını dengelemesi için gereklidir.

Süheyl'in gördüğü peri kızı resmi onun "anima"sıdır. Jung'a göre erkeğin içindeki dişi form "anima", kadının içindeki eril form "animus"tur. Anima, erkek tarafında ilk görüşte aşkı başlatır. Erkek, peri benzeri bu kadına öyle kapılır ki çılgın gibi görünür (Jung, 2020, s. 173-176). Süheyl de animasıyla karşılaşır ve çılgınca bir aşka kapılıp kendinden geçer. Bunun üzerine babası ona şunları söyler:

Didi iy ciger-güşem açgıl gözüün

Dirigâ ki atdun oda kendüzün (Ciğa, 2013, s. 54; b. 537)

"Ey evladım gözlerini aç; eyvahlar olsun canını tehlikeye attın, dedi."

Divâr nakşına gönlünü bağladun

Yüregünü 'ışk odu ile tağladun (Ciğa, 2013, s. 54; b. 538)

"Duvarında bulunan resme gönlünü bağladın; yüreğini aşk ateşiyle dağladın."

Süheyl'in daha önce ailesi ve çevresi ile yaşadığı uyumlu kişiliğini diğer bir ifadeyle iyi çocuk personasını bıraktığı görülür. "Persona" olarak tanımlanan bu davranış biçimi topluma uyum sağlamak, dışlanmamak gibi amaçlarla kullanılır. Jung bu ismi eski çağlardaki tiyatro oyuncularının oynadıkları rolü belirtmesi için taktıkları "persona" isimli maskelerden almıştır. İnsanlar da eski tiyatrocular gibi toplumsal yaşamın onlara öngördüğü davranış kalıplarını sergilerler ve kendilerine bir persona oluştururlar (Fordham, 1997, s. 58). Süheyl artık uyumlu personadan çıkmış, farklı bir kişiliğe bürünmüştür. Çünkü animasıyla bütünleşmesi gerekmektedir.

“Maceraya çağrı” aşamasında çağrıyı kabul eden Süheyl’in yola çıkıp “**erginleşme**” aşamasına geçmesi gerekir. Ancak burada Süheyl’in babası bir “**eşik muhafızı**” olarak onun gitmesine, yola çıkmasına engel olmaktadır. Eşik muhafızı, kahramanın yolunda engel oluşturan ögedir (Campbell, 2017, s. 76). Baba figürü “eşik muhafızı” olmasının yanında temsil ettiği güç, iktidar kavramları ile Süheyl’in karşısına çıkan ilk “**gölge arketipi**”dir. Gölge, bireyin kendisine ait olmadığını düşündüğü, karanlıkta kalan yönüdür. Yolculukta karşısına çıkan engeller bireyin bu yönünü sembolize eden “gölge”lerdir. “*Aynı yolculukta, yolculuğa çıkan kişinin önce kendi ‘gölge’siyle tanışması, bu ürkütücü ve güçlü yönüyle birlikte yaşamayı öğrenmesi gereklidir. Karşıtlıkların uyuşumu olmazsa bütünleşme sağlanmaz. Yolcu, kolektif bilinç dışının arketipleri ile de karşılaşacak, bunların ilginç çekimine kapılma tehlikesine göğüs gerecektir*” (Fordham, 1997, s. 102), Süheyl’in “iktidar” sembolüyle yaşadığı bu sorun onun “iktidar, güç” kavramlarıyla bilinç dışında bir mücadelesi olduğunu gösterebilir. Süheyl’in babasını bir şekilde ikna edip yola çıkması gerekmektedir. Bir süre sonra hükümdar Bahr, Süheyl’in düzelmeyeceğini anlayınca vezirini dinler ve Süheyl’in havuzda gördüğü kızın resmini yapan nakkaş arar. Nakkaş bulunur ve saraya getirilir. Nakkaş, resmini yaptığı kızın Çin hükümdarının kızı olduğunu söyler.

Süheyl, Nevbahâr’ın kim olduğunu öğrenince hemen gidip onu bulmak ister. Babasından izin istese de onu ikna etmek kolay olmayacaktır. Nakkaş’ın ya da vezirinin ısrarlarına kulak asmayan Bahr, Süheyl’in tekrar hastalanmasına sebep olur:

Çü destûr bulmadı döndi girü

Ümizin üzüp oda yandı girü (Ciğa, 2013, s. 66; b. 710)

“İzin verilmediği için geri döndü; ümidini yitirip tekrar ateşte yandı.”

Süheyl ağlayu âh u zâri kıla

Biş altı gün içinde döndi kıla (Ciğa, 2013, s. 66; b. 711)

“Süheyl inleyerek ağladı; beş altı gün içinde (kederinden) kıla döndü”

Ne ata ne anaya söyler idi

Düni günü zârilig eyler idi (Ciğa, 2013, s. 66; b. 712)

“Ne babayla ne anneye konuşurdu; gece gündüz ağlayıp inlerdi.”

Eger görmege gelse anı kişi

Divâra yönin dönmek idi işi (Ciğa, 2013, s. 66; b. 713)

“Biri onu görmeye gelirse işi gücünü duvara dönmektir.”

İlerükiden hâli oldu biter

Ki ger balsa cânın yabâna atar (Ciğa, 2013, s. 66; b. 714)

“Durumu eskisinden daha kötü oldu; imkânı olsa canını yabana atar, giderdi.”

Babasının bu tavrı onun çaresiz kalmasına ve “balinanın karnı” aşamasına dönmesine sebep olur. Babasını ikna edememiş, “büyülü eşik”ten geçip maceraya çıkamamıştır. Süheyl’in bu aşamasını “**balinanın karnı**” olarak açıklayabiliriz. “*Büyülü eşikten geçişin bir yeniden doğum alanına geçme olduğu fikri, dünyanın her yerinde rahim imgesi olan balinanın karnıyla simgelenmiştir. Kahraman, eşiğin gücünü ele geçirmek ya da onunla uzlaşmak yerine bilinmeyenin içinde kaybolur ve ölmüş gibi görünür.*” (Campbell, 2017, s. 86) “*Kendisini sanki ölmüş ve tüm hayatı içine alan arketipsel anneyi hatırlatan, sembolik bir biçimde mezara konmuş gibi görmek*

zorundadır. Ancak böylesi bir teslimiyet eylemiyle yeniden doğumu tecrübe edebilir. Güçlendirici bir tören onu 'Güneş Baba'nın sembolik oğlu olarak tekrar hayata döndürür." (Henderson, 2020, s. 128)

Süheyl'in bu hâli herkesi çok üzmüştür. Bahr'ın veziri onu ikna etmek için şunları söyler:

Gidenün yolın kimsene bağlamaz

Meseldür ki kendü düşen ağlamaz (Ciğa, 2013, s. 68; b. 736)

"Giden kişinin yoluna kimse engel olamaz; atasözüdür ki, kendi düşen ağlamaz."

Ko gitsün elinden gelürin ide

Ola kim bu sevdâ başından gide (Ciğa, 2013, s. 68; b. 731)

"Bırak gitsin, gücünün yettiğini yapsın; belki bu sevdâ başından gider."

Sonunda anlar ki Süheyl'e engel olamayacaktır. "Böyle durumlarda bütün iyi niyetli, mantıklı tavsiyeler, aklını başına toplamak, bir tatile çıkmak, fazla çalışmamak (ya da tam tersine kendini çalışmaya vermek), daha çok insanla görüşmek (ya da görüşmemek) ya da bir hobi edinmek gibi öneriler hiçbir işe yaramaz ya da çok nadir yarar." (Von Franz, 2020, s. 163). Aynı şekilde Süheyl'e verilen öğütler de bir işe yaramamış onu kendine getirememiştir.

Süheyl yola çıkmaya kararlıdır. Bunun üzerine Bahr, nakkaşı çağırır ve onu Süheyl'i koruması için görevlendirir. Campbell, monomit kuramında bu aşamada kahramana yardımcı bir figür olması gerektiğini ifade eder. "**Doğaüstü yardımcı arketipi**" bazen bir büyücü, çoban, rehber, öğretmen, yaşlı adam gibi şekillerde ortaya çıkabilir. Bu yol gösterici çağrıya yanıt vermiş kahramanı koruyan, ona yardım eden kişi olacaktır (Campbell, 2017, s. 73).

Klasik aşk- macera mesnevilerinde şehzadenin sevgiliye ulaşmak için çıktığı yolda ona ihtiyacı olan yönlendirmeyi sağlayacak, onu denetleyecek, ilerletecek bir kuvvet olarak çoğunlukla yanında bir "nakkaş" vardır (Tezcan, 2016, s. 18). Süheyl'in yardımcı gücü de Nevbahâr'ın resmini yapan nakkaş olacaktır.

Süheyl, babasının oluşturduğu eşiği aştıktan sonra testlerden geçeceği âlemlere doğru nakkaş ile yola çıkar. Artık Campbell'in (2017, s. 93) monomitindeki "erginlenme" aşaması başlamıştır. Bu aşama olağanüstü tecrübelerin, zorlukların yaşandığı aşamadır. Bu yeni evrende kahraman ona yardım eden kişiler ve güçlerle birlikte yol alacaktır.

Süheyl ve nakkaş yolda geçtikleri kentlerde ziyafetler, hediyeler vererek iyi bir izlenim bırakırlar. Böylelikle Çin hükümdarının şehrine gelirler. Nakkaşın önerisiyle, hükümdarın ilgisini çekmek için savaşmaya gelmiş gibi yaparlar. Hükümdar ise korkar ve Süheyl'in otağına vezirini gönderir. Veziri karşılayan Süheyl, kendini tanıtır, veziri çok iyi şekilde ağırlar. Amacının dünyayı gezmek olduğunu söyler. Böylelikle Çin hükümdarıyla tanışıp dostluk kurar.

Süheyl Çin'e yaklaştığı vakit, Nevbahâr da bir rüya görür. Rüyasında bir doğan kuşunun onu havaya yükselttiğini ve bıraktığını görür. Dadısının yorumuyla o kuşun kaderi olan genç şehzade olduğunu anlar:

Meger şâh-ı Çin'ün kızı Nev-bahâr

Uyurken döşekde yatup ol nigâr (Ciğa, 2013, s. 78; b. 868)

"Meğer Çin hükümdarının kızı Nevbahâr, resim gibi güzel kız, yatağında uyurken"

Düşinde görür kim bir ulu toğan

İner gökyüzünden ü eyler figân (Ciğa, 2013, s. 78; b. 869)

“Rüyasında büyük bir doğanın inleyerek gökyüzünden indiğini görür.”

Konar gögsi üstinde kılur karâr

Urur kaynağını yüregın yarar (Ciğa, 2013, s. 78; b. 870)

“Ve kendi göğsünün üzerine konarak pençesini vurup yüreğini yardığını görür.”

Döşekden kapuban havâya düger

Yukarı çıkıcak boşanur meger (Ciğa, 2013, s. 78; b. 871)

“Onu yatağından kapıp havaya yükseltir ve havada serbest bırakır.”

Sanur kim düşer ü yire boyanur

Hemân lahza ol korhudan uyanur (Ciğa, 2013, s. 78; b. 872)

“Kendisinin yere düşeceğini zannederek hemen o korkunç rüyadan uyanır.”

Nevbahâr’ın rüyasında gördüğü doğan, “animus”u olan Süheyl’i temsil etmektedir. Kahramanın benliğiyle tanışmasının ilk aşamalarında anima ve animus bir hayvan ile sembolize edilebilir (Gökeri, 1979, s. 22; Akt. Nazik, 2020, s. 175).

Jung’a göre, anima ve animus arketipsel olarak bilinç dışı ve bilincin uzlaştırıcısıdır. Düşlerde, hayallerde kendini gösterir. Bilinç dışında kalan bir durumun aydınlanmasını sağlayabilir. İnsanlar düşlerindeki varlıkları ayrıntılı şekilde çözümlerse bilinç dışının varlığını görebilirler (Fordham, 1997, s. 72).

Nevbahâr’ın Süheyl’i doğan olarak sembolize etmesi ise doğanın iyi bir avcı kuş olmasından ileri gelir. Doğan, klasik Türk edebiyatında sevgiliyi avlayacak olan aşığı sembolize eder (Durkaya, 2010, s. 16).

Çin hükümdarının kısa sürede güvenini kazanan Süheyl, Nevbahâr’la tanışabilmek için onun sarayının yanına bir saray yaptırır. Gece gündüz kopuzuyla şiir söyleyip onun çıkmasını bekler. Ancak ne kadar uğraşsa da Nevbahâr ona yüzünü göstermez. Bu durum bir süre sonra Süheyl için aşılması güç bir eşik hâline gelir. Nakkaş’ı Nevbahâr’a gönderir. Nakkaş döndüğünde ona sabretmesi gerektiğini söyler. Sonunda Nevbahâr’ın dadısı gelir ve Nevbahâr’ın Süheyl’i davet ettiği haberini verir:

Hemân dem girüp geldi bir hoş karı

Karısa ne var yüzi aydan arı (Ciğa, 2013, s. 141; b. 1680)

“O anda hoş, yaşlı bir kadın içeri girdi; ihtiyar olmuşa buna şaşılır mı yüzü aydan daha saftı.”

Hem işbu gece tur kadem-rence kıl

Revâdur ki at izini basa pil (Ciğa, 2013, s. 141; b. 1700)

“Hem bu gece kalk ve yürü. Filin at izini takip etmesi uygun olur.”

Müşerref olalum tapunla bile

Felek bize neyleyesin kim bile (Ciğa, 2013, s. 141; b. 1701)

“Senin huzurunla şereflenelim; kaderin bize ne yapacağını kim bilir!”

Nevbahâr’ın dadısı “**anne arketipi**”dir. Anne arketipi kendini bilge kadın, büyükanne, dadı gibi şekillerde gösterir. Anne arketipi iki yönlüdür. Hem bakıp büyüten, bereket veren, besin veren hem de baştan çıkartan, yutan zehirleyen özellikleri vardır (Jung, 2021, s. 22-23). Dadı

burada “iyi anne” görünümündedir. Süheyl ve Nevbahâr’a yardımcı olmakta, destek vermektedir.

Nevbahâr, Süheyl’i davet ettikten sonra artık sürekli buluşmaya ve aşklarını yaşamaya başlarlar. Erginlenme aşamasının nihai amacı “**tanrıçayla karşılaşma**”dır. Bu aşama erginlenmenin sonu ve “büyük ödül” demektir (Campbell, 2017, s. 111). Bu aşamada Süheyl tanrıçasına kavuşmuş görünmektedir.

Süheyl ve Nevbahâr aşklarını yaşarken bir süre sonra Süheyl, babasını düşünmeye ve onu bırakıp gittiği için üzölmeye başlar. Artık ödölünü almış bir kahraman olarak “dönüş” aşamasına geçmesi gerekmektedir. Geri dönmek için Çin hükümdarından izin ister ama hükümdar onu göndermek istemez. Burada Çin hükümdarının kahramanların karşısına “eşik muhafızı” olarak çıktığı görülür. Süheyl ve Nevbahâr bu eşiği geçmek için plan yaparlar. Hükümdarın ziyafetinde Nevbahâr, saki kılığına girip babası ve kardeşlerine ilaç vererek onları uyutacaktır. Böylelikle ikisi kaçacaklardır. Burada Nevbahâr kılık değiştirip farklı bir “persona” edinir. Planları işler ancak Süheyl, Nevbahâr ve nakkaşın tüm uyarılarına rağmen ziyafette çok fazla içki içer. Nakkaş, Süheyl’in her zaman yanında olup ona yardım eder ve akıl verir. “*Kişinin yaşamında etkin olabilecek iki arketip, yaşlı bilge adam ve büyükanne arketipleridir.*” (Fordham, 1997, s. 75) Ama Süheyl, “yüce bilge arketipi, yaşlı bilge adam” görünümündeki nakkaşın öğüdünü dinlemez ve o gece içki içtiği için maceranın seyri değişir. Buluşacakları yerde Nevbahârı beklerken çok içkili olduğu için uyuyakalır. Onu izleyen “Saluk” adındaki zenci ise onun uyumasını fırsat bilip Süheyl taklidi yapar ve karanlıkta onu tanıyamayan Nevbahâr’la atlara binip uzaklaşırlar:

Revân bindi ata [vü] sürdi bile

Öğindeki geçmeyeni ne bile (Ciğa, 2013, s. 197; b. 2396)

“Atıyla birlikte yola çıkarak akıp gittiler; aklından geçmeyeni nasıl bilirsin?”

Sanur kim Süheyl ola yol başlayan

Ne bilirsin ki zengidür iş işleyen (Ciğa, 2013, s. 197; b. 2397)

“Süheyl’in ona kılavuzluk yaptığını düşünür; kılavuzluk yapan kişinin zenci olduğunu ne bilirsin?”

Ol ardınca Sa’lûk önince gider

Sanasın ki kargayı tâvus güder (Ciğa, 2013, s. 197; b. 2398)

“O, Salûk’un peşinden tavus kuşunun kargayı takip etmesi gibi yol alır.”

Dönüp ardına bakmaz u söylemez

Diyeydün ki hiç iltifât eylemez (Ciğa, 2013, s. 197; b. 2399)

“Salûk arkasına dönüp bakmaz ve hiç konuşmaz; onun hiç ilgilenmediğini zannedersin.”

Saluk Çin hükümdarının düşmanı, dev gibi iri, zenci, kafası pek çalışmayan, hırsızlık yapan, insanları öldüren biridir. Hikâyede “gölge arketipi” konumundadır, kahramanlara engel oluşturmaktadır. Gölge arketipi farklı ırktan, renkten; düşmanlık yapan, şeytani yönüyle ortaya çıkan kişiler olarak kahramanın karşısına çıkar (Stevens, 2014, s. 89). “Zenci” olarak tasvir edilen ve kahramana düşmanlık yapan kişiler mesnevilerde sıkça görölmektedir. Selmân-ı Sâvecî’nin Cemşid ü Hurşid mesnevisinde, “Siyeh dîvî be-gâyet tünd ü tîz-est / Çavî bâ-âdemî ender sitîz-est” (Siyah bir dev olup gayet güçlü ve hızlıdır. Aynı zamanda insanoğluna düşmandır.) (Ördek, 2017, s. 777) şeklinde yer almaktadır. Divan Edebiyatı’nda yüzü siyah olmak, utanç verici bir durumdur. Düşmanlar özellikle siyahi ırktan seçilir. Bunlar zalimlikleri, haydutlukları ile öne çıkar. “*Cemâlî’nin Hü mâ ve Hü mâ yûn’unda*

Semendün, Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev'inde zenci reisi” (Şentürk, 1995, s.346-371) kahramana düşmanlık yapan zencilere örnektir. Kahraman önüne çıkan tüm gölgeleri atlatırsa alinyazısının sırrına ulaşabilir (Yaşar, 2020, s. 35-36). Tehditleri aşan kahramanın ruhani enerjisi ortaya çıkar, kendi gücünü görür. Ona yardım eden güçlerle beraber kendini bütünleyip yolculuğunu tamamlar ve geri gelir (Gökcan, 2018, s. 231- 233).

Saluk, Süheyl ve Nevbahâr'ın yenmesi gereken sevenleri ayıran kötü kişi olarak “gölge” olmasının yanında, Nevbahâr'ı kandırabilmek amacıyla Süheyl gibi davrandığı için “persona arketipi” olarak da karşımıza çıkar. Saluk, kendi kimliğinde olsaydı Nevbahâr'ın onunla gitmeyeceğini bilmektedir. Bu yüzden kimliğini kabul edilebilir hâle getirip asıl kahraman olan Süheyl'in yerine geçer ve böylelikle Nevbahâr'la yola çıkmayı başarır. Gerçek kahramanı taklit eden “sahte kahraman”, maceraya bir bölümde girip kısa bir vakit çevresindekileri aldatılabilir. Bu kişi “**hilebaz arketipi**” olarak da tanımlanabilir. Ancak gerçek yüzü mutlaka ortaya çıkar (Sarıçiçek, 2013, s. 17). Saluk'un burada hile yaptığı ve “**sahte kahraman arketipi**” olduğu görülmektedir.

Nevbahâr, Saluk'un Süheyl olmadığını anlayınca ona geri dönüp Süheyl'i öldürmesini ve ondaki hazineyi çalmasını söyler. Saluk ona inanır ve geri döner. Nevbahâr da kendini kurtarıp atını sürer. Burada Nevbahâr gölgeyi yener ve bu eşiği geçer.

Bu sırada ziyafette ilaç verilen Çin hükümdarı ve oğulları uyanıp Nevbahâr ve Süheyl'in kaçtığını anlar. Orada bulunan nakkaşa ve ordusuna savaş açar ve Yemen ordusunu yener. Nakkaş durumdan haberi olmadığını söyleyince hükümdar onu serbest bırakır, Süheyl ve Nevbahâr'ı bulması için görevlendirir.

Nevbahâr ise yolda bir deniz kenarındayken Cuhud adında bir gemi tüccarıyla karşılaşır. Ona erkek rolü yapar ve yanında kalmaya başlar. Burada Nevbahâr'ın duruma uyum sağlamak için yeni bir persona edinip kendini erkek olarak tanıttığını, babasını kızdırdığı için kaçtığını söylediğini görülür:

Ben ol ulu Fağfûr şâh ogluvan

Ki hiç yiyesi yimez idüm yavan (Ciğa, 2013, s. 245; b. 2996)

“Ben Çin hükümdarının oğluyum; ben hiç katıksız yiyecek yemezdim.”

Atam gönlini kodum u tahtımı

Yüzüm suyımı dökdüm ü rahtımı (Ciğa, 2013, s. 245; b. 3000)

“Babamın gönünü kırdım ve tahtımı terk ettim; şeref ve haysiyetimden fedakârlık ederek her şeyimi dağittim.”

Cuhud ve Nevbahâr birlikte yola çıkarlar ve Talis şehrine varırlar. Talis hükümdarının oğlu Kaytas, tesadüfi bir şekilde Nevbahâr'ın peçesiz hâlini görür ve ona âşık olur. Cuhud'dan onu satmasını ister. Nevbahâr, Kaytas'tan kurtulabilmek için tekrar persona değiştirip Cuhud'a âşık rolü yapar ve satmasına izin vermez. Cuhud ve Nevbahâr oradan kaçarlar. Cuhud, Nevbahâr'ın gözünde oldukça namussuz, aptal biridir. Hikâyede “gölge” olarak yer almaktadır. “Gölge arketipi” toplumsal ve bireysel olarak kahramanın hoşlanmadığı özelliklere sahip kişilerdir. Nevbahâr, Cuhud'la bir süre iyi geçindikten sonra ondan bir kuş ister. Cuhud kuşu getirdikten sonra Nevbahâr yıkanmak ister. Yıkandığı yere su sesi çıkarması için kuşu bağlar ve oradan kaçar. Cuhud kuşun kanat çırpışından çıkan su sesini uzun bir süre Nevbahâr'ın sesi zanneder ancak kontrol ettiğinde Nevbahâr'ın onu alt edip kaçtığını fark eder. Böylelikle Nevbahâr, Cuhud'u zekasıyla atlatır ve bu eşiği de geçer.

Nevbahâr da Süheyl gibi “kahraman mit”ine uygun şekilde eşiklerden geçmektedir. O da yolculuğa çıkar, önüne engeller çıkar ve onları geçmesi gerekir. Engelleri geçerse sevgilisi, “animus”u Süheyl’e kavuşacaktır. Kadın ve erkeğin başkahramanlar olarak görüldüğü “çift kahramanlı mesneviler”de kadın, diğer klasik Türk edebiyatı nazım biçimlerine göre daha fazla kendini gösterir. Bu mesnevilerde kadının güzelliğinin yanında iffetli olması da önemli özelliklerindedir (Çetinkaya, 2008, s. 280- 283). Bu bağlamda Nevbahâr’ın da hikâyede önemli bir yeri olduğu ve zekâsı sayesinde kendini koruduğu görülür.

Aşk konulu mesnevilerde kadın ve erkek kahramanın önüne çıkan problemler, eşit düzeyde zorluk içermektedir. Toplumların ataerkilleşmesiyle başlayan erkeklerin dış dünyadaki maceralara atılması, cesaret göstermesi; kadınların ev içindeki işlerle ilgilenmesi gibi kalıplaşmış kadın ve erkek cinsiyet rolleri (Vatandaş, 2011, s.38) Mesnevi’nin macera bölümlerinde görülmemektedir. Nevbahâr da Süheyl gibi dış dünyada yolculuğa çıkmıştır ve zorluklarla mücadele etmektedir. Mesnevilerde kadın kahramanın düşmanlarla savaşabilme yeteneğini gösterebilmesi için sıklıkla başvurulan motif “kıyafet değiştirme” motifidir (Tezcan, 2012, s. 108). Nevbahâr da aynı şekilde kadın olduğunu gizleyerek bir süre Cühud’ dan kurtulur ve Süheyl’le kaçmak için Çin hükümdarının yanında saki kılığına girer. Daha sonraki aşamalarda da Nevbahâr’ın tekrar kıyafet değiştirerek yine kimliğini gizlediği görülmektedir.

Süheyl kolektif bilinç dışının istekleri doğrultusunda kendini kanıtlamış ve ödülünü almış bir kahraman olarak hedefine kavuşup ülkesine geri dönmeyi amaçlayan bir erkek kahramandır. Nevbahâr da aynı şekilde kolektif bilinç dışındaki kadın kahramanların, savaşçı tanrıçaların yolundan gitmektedir. Batı mitolojisi ya da doğu mitolojisine bakıldığında kadının esas alındığı önemli hikâyeler görülmektedir. Sümer mitlerinde görülen kadın kahraman İnanna bunlardan biridir. İnanna, “dönüşü olmayan ülke”ye gidip gelen güçlü bir karakterdir. Kadınsı özellikler olan duygusallık gibi zaafardan uzaktır. Erkeksi kabul edilen cesaret ve kuvvet gibi özellikler onda hâkimdir (Elçi, 2018, s. 834). Nevbahâr da iyi yetişmiş bir hükümdar kızı olarak böyle maceralarda nasıl davranması gerektiğini bilir ve İnanna gibi hem güçlüdür hem de aşkının peşinden gitmektedir.

Ataerki toplumun henüz ortaya çıkmadığı dönemde kadın ve erkek dış dünyada eşit zorluklarla mücadele etmişlerdir. Yerleşik hayata geçildikten sonra evin dışındaki rolleri erkeğin üstlenmesi ve kadının evde kalması toplumsal cinsiyet rollerini ortaya çıkarmıştır. Neolitik çağda kadın, erkeklerden daha güçlü görülür. Tanrıça hem evreni bilen hem soyunu doğurup besleyen hem de savaşan kişidir. Toprak ana da doğanın dengesini sağlaması açısından kadın gücünün sembolüdür. Mitlerin amacı kadınların ve erkeklerin tanrılar, tanrıçalar gibi yaşamalarını sağlamaktır (Armstrong, 2014, s. 11-42).

Cühud’ dan kaçan Nevbahâr, tekrar bir deniz kenarında durur. Denizden değişik biçimlerde farklı hayvanlar çıkmaya başlar, bunlar cinlerdir. Bir süre sonra cinlerin hükümdarı bir erkek ve erkeğin avucunda bir kız Nevbahâr’ın yanına gelir. Erkek bir peri gibidir. Nevbahâr’ın hikâyesini öğrenince ay yüzlü, peri gibi olan erkek ona ne tarafa gitmesi gerektiğini söyler. Bu kısımda cinlerin hükümdarının “doğaüstü güç arketipi” olarak hikâyede kahramana yardım ettiğini görürüz:

Çü gökler yüzi karaya boyanur

Ne var ins uyursa vü cin uyanur (Ciğa, 2013, s. 286; b. 3476)

“Göğün yüzü karaya boyanınca insanların uyuyup cinlerin uyanmasında şaşılacak ne var?”

Yine çihdılar ol yigidile kız

Denizden ki anda ne yol var ne iz (Ciğa, 2013, s. 286; b. 3477)

“O delikanlı ile kız tekrar denizden çıktı; onların çıktıkları yerde ne yol vardı ne de iz.”

Didi indi tur var sımarla ana

Dürışsün yürimege sağdın yana (Ciğa, 2013, s. 287; b. 3513)

“Şimdi, haydi git ona tembihle! Sağ taraftan gitmeye gayret etsin.”

Ki ol vardugınca bula il ü boy

Tavar u kişi göre vü şehr ü kûy (Ciğa, 2013, s. 287; b. 3514)

“O, yol aldıkça memleket ve kabileyile karşılaşacak; davar, insan, şehir ve köy görecektir.”

Mesnevinin pek çok yerinde kahramanın çaresiz kaldığı yardım beklediği bölüm vardır. Bu bölümlerde kahraman çoğunlukla deniz kenarındadır. Hikâyenin gidişatının değiştiği anlar deniz kenarında gerçekleşir. Burada da Nevbahâr’a denizden gelen perilerin büyük bir yardımını görürüz. Suyu eski çağ törenlerinden beri ilahi bir güç atfedilmektedir. “*Su çeşitli kerametlerin gerçekleştiği bir sahnedir.*” (Keklik, 2022, s. 712). Bu durum suyun eski çağlardan itibaren kutsal, arındırıcı, dönüştürücü kabul edilen özelliği ile açıklanabilir: “*Su arındırır ve yeniler; çünkü ‘geçmiş’ siler, ilk baştaki bütünlüğü –yalnızca bir an için de olsa- yeniden kurgular.*” (Eliade, 2003, s. 202). Mesnevinin kurgusunda pek çok defa yaşanan dönüm noktalarının deniz kenarında gerçekleşiyor olması suyun sembolik anlamı ile uyumludur. Suyun hikâyelerde yer alan yeniden ortaya çıkarma görevi Jung’un “anne arketipi” ile de açıklanabilir. Jung, “anne arketipi”ni “yeniden doğuş yeri, sihirli dönüşüm yeri, ölümler dünyası, ruhsal yücelik” kavramlarıyla açıklamaktadır. Ayrıca “anne arketipi” sadece bir insan olarak değil “ülke, akarsu, orman, deniz, mağara, ağaç” gibi simgelerle de kendini gösterebilmektedir (Jung, 2021, s. 23).

Nevbahâr, cinlerin hükümdarının söylediği yöne gittiğinde Tufan şehrine varır. Tufan halkı o sırada kendine bir hükümdar aramaktadır. Halk, Nevbahâr’ı çok iyi karşılayıp onu sultan ilan eder. Bundan sonra Nevbahâr’ın şansının tekrar döndüğü ve rahat, zengin bir hükümdar yaşamına kavuştuğu görülür. Ama Süheyl için her gün ağlamaya devam etmektedir. Orada yine bir nakkaş bulur ve ona şehrin dört bir yanına havuz yaptırıp kendi resmini nakşettirir. Resme bakan ve etkilenen herkesin tarafından yanına getirilmesini ister. Nevbahâr’ı arayan Saluk, Kaytas, Cühud teker teker oraya varırlar ve Nevbahâr’a yakalanırlar. Nevbahâr, onlara kimliğini söylemez, yüzünü saklar ancak onlara iyi davranıp ülkesinde kalmalarına izin verir çünkü o adaletli ve mutlu bir ülke düzeni sağlayan bir hükümdar olarak onlara bir kötülük yapılmasına izin vermez. Bir gün Süheyl’in de geleceğini umut ederek günlerini geçirir.

Mesnevinin sonraki bölümünde Süheyl’in maceralarına geçiş yapılır. Süheyl, Nevbahâr’ı kaybettikten sonra yollara düşer. Calus isimli bir hükümdarla karşılaşır. Calus onu çok iyi ağırlar ancak bir süre sonra birlikte savaşa girerler. Savaşta Süheyl yakalanır ve esir düşer. Savaşa girme ve yakalanmış olma durumu Süheyl’in macerasında bir eşik yaratır Süheyl’i Haveran hükümdarına götürürler. Orada Süheyl Haveran hükümdarına hikâyesini anlatır ve arkadaşı olurlar. İkisi gezinti yaparken deniz kenarında Nakkaş’la karşılaşır. Nakkaş’ı görünce Süheyl onunla yola devam etmek ister. Süheyl “**yüce bilge arketipi**”ne kavuşur ve tekrar yola çıkar. Birlikte Yun şehrine varırlar. Yun şehrinin hükümdarı Süheyl’in karşısına “gölge arketipi” olarak çıkar. Acımasızlığı ve kötülüğüyle ün yapmış bir hükümdardır. Onları görünce hemen zindana atar. Zindanda yine “balinanın karnı” aşaması karşımıza

çkar. Kahramanımız aşamayacağı bir engelle karşılaşmış, çaresizce beklemekte, elinden bir şey gelmemektedir. Ancak onların hikâyesini dinleyip Süheyl'in hâline üzülen zindancı, "yüce bilge arketipi" rolündedir. Onlara yardımcı olur ve onları serbest bırakır. Böylece Süheyl ve Nakkaş kurtulurlar. Yun şehri hükümdarının oluşturduğu eşiği geçmeyi başarırlar.

Bir süre daha yola devam edip Tufan şehrine vardıklarında ise Nevbahâr'ın resmini görürler. "Sınavlar yolu" aşamasını başarıyla gerçekleştiren kahramanın önündeki aşama "tanrıçayla karşılaşma"dır. Bütün sınavlar geçildikten sonra kahraman "dünyanın kraliçe tanrısı" ile evlenecektir. Kraliçeyle evlenen kahraman babasıyla eş seviyeye gelmeyi başarır ve zihnindeki en alt krizi aşar (Campbell, 2017, s. 103-112). Böylelikle iki sevgilinin beş yıl süren ayrılıkları son bulur, kavuşurlar. Nevbahâr tahtını Süheyl'e verir ve orada yaşamaya başlarlar. Böylece kahramanların "sınavlar yolu" aşaması biter.

Süheyl ve Nevbahâr, Campbell'in "arama arketipi"ndeki "Babanın Gönlünü Alma" aşamasına gelirler. Kahramanın benliğine kavuşup kendi varlık dünyasına ulaşması için babasının gönlünü alması gerekir (Akça, 2016, s. 114). Freud'un Oidipus kompleksi bağlamında bakıldığında, baba hem idealize edilmiş kişi hem de rekabet edilen kişidir. Çocuğun kendini kanıtlaması baba eşiğini geçmesine bağlıdır. Çocuk hem babayı geçecek hem de babayla uzlaşacaktır. Ancak bundan sonra gücünü kanıtlayabilir (Özgül, 2019, s. 84).

Bir süre sonra ikisi de babalarına mektup yazar ve durumlarını bildirirler. Çin hükümdarı çok sevinir ve hediyeler gönderir. Yemen padişahı olan Süheyl'in babasına da mektup yazarlar. O da oğlunun sağ ve iyi olmasına sevinir.

Artık Süheyl ve Nevbahâr gönül rahatlığıyla ülkelerini yönetirler. Süheyl de babası gibi adaletli, iyi bir hükümdar olur:

Şunun bigi tedbir ile virdi dâd

Kim ulu kiçi oldı râzi vü şâd (Ciğa, 2013, s. 406; b. 5105)

"Öyle tedbirler alarak ülkesini adaletle yönetti ki büyük küçük herkes ona boyun eğip mutlu oldu."

Kul idi kamu ana ehl-i temiz

Ki ger isteyeler bulımayalar (Ciğa, 2013, s. 406; b. 5106)

"Herkes o dürüst kişiye hizmetkârı ki onun gibisini arasalar bile bulamazlardı."

Sözi bigi hergiz şeker Mısır'da

Naziri bigi olmaya 'asrda (Ciğa, 2013, s. 406; b. 5108)

"Mısır'da (Süheyl'in) sözü gibi şeker, tarihte de benzeri gibi (hükümdar) asla bulunmaz."

Hep eylüge bağlayuban himmetin

Ulu beglerün bekleyüp hürmetin (Ciğa, 2013, s. 407; b. 5109)

"O, tüm gayretini iyilik yapmaya harcayarak yüce beylerin saygısını gözetti."

Ra'iyetleri eyle dutmuşdı dinç

Ki anılmaz olmuşdı güç ü basınç (Ciğa, 2013, s. 407; b. 5110)

"Halkını öyle huzur içinde yaşatmış ki zulüm ve haksızlık anılmaz olmuştu."

Yukarıdaki beyitlerde Süheyl'in artık "tanrılaşma" evresinde olduğu görülmektedir. Tufan şehrinde yaşayan ve onlara kötülük yapan Saluk, Cühud, Kaytas'a iyi davranır, onlara iyi bir insan olmayı öğütler. Hepsisi de bu iyiliğin karşısında pişman olup doğru yola girmek ister.

Bu durum Süheyl ve Nevbahâr'ın onlara kötülük yapanları affeden insanlar olarak olgun insan modeline doğru evrildiklerini ve “tanrılaşma” aşamasına girdiklerini göstermektedir. “Tanrılaşma” aşamasında kişi, egonun illüzyonlarını bırakınca dışsal ve içsel bir sakinlik hisseder. Dünyayı yolculuk öncesi gibi algılamaz, tüm şekilsel bakışını bırakır. O korkunç varlıklara karşı acıma ve şefkat hisseder. Boşluğun temel olduğu bir hâl içinde egosunu terk edip onlarla hayata devam eder (Campbell, 2017, s. 153). Süheyl ve Nevbahâr bu aşamadan itibaren hayatlarını iyiliğe adanarak geçirirler:

Son ucı didi unıdalum anı

Dürüşgörüüp bisleyelüm canı (Ciğa, 2013, s. 406; b. 5997)

“Neticede onları unutalım, çabalayıp yiyip içip keyfimize bakalım, dedi.”

Geçen geçdi gelmeyen kim bilir

Demin hoş geçüren key uslu olur (Ciğa, 2013, s. 406; b. 5998)

“Olan oldu, olacak şeyleri kim bilir! Zamanını iyi geçiren kişi çok akıllıdır.”

Geçen nesneden kişi geçmek gerek

Gülüp oynayup yiyüp içmek gerek (Ciğa, 2013, s. 406; b. 5999)

“Kişi olmuş bitmiş şeylerden vazgeçmelidir; kişi gülüp oynamalı ve yiyip içmelidir.”

Süheyl ve Nevbahâr'ın “erginlenme” aşamasında ruhani büyüme acısı çekip önlerine çıkan bireysel ve kolektif gölgeleri yendikleri görülmektedir. Sevgiyi, merhameti, acıyı, şehveti, gücü tatmış insanlar hâline gelirler. Hümam adında bir oğulları olur ve nihai ödüle kavuşurlar. Tüm sınavları geçen kahramanlar erginlenme aşamasını başarılı şekilde tamamlarlar. Artık kahramanların “monomit”teki “dönüş” aşamasına geçmeleri gerekmektedir. Kahramanın amacı büyük ödülle başladığı yere dönmektir. Kahraman bilinen ülkeden çıkıp pek çok zorluğun üstesinden gelir ve bireyleşme sürecini tamamlamak için döner. Yolculuk bir döngüdür. Binlerce yıldır süren daire tamamlanırsa kahraman bütünlenir (Campbell, 2017, s. 203). Bu bağlamda Süheyl'in döngüsünü tamamlaması için evine dönmesi gerekmektedir. Bir süre sonra Süheyl'in babası ona mektup gönderir ve hasta olduğunu yanına çağırıldığını bildirir. Süheyl Nevbahâr'a gitmek istediğini söyler:

Tanısuram uşda senün ile ben

Eger maslahat göresin anı sen (Ciğa, 2013, s. 416; b. 5237)

“Şu durumda ben sana danışıyorum, uygun görürsen”

Sımarlayalum tahtı oğlumuz

Koyalum kamu rahtı oğlumuz (Ciğa, 2013, s. 416; b. 5238)

“Tahtı oğlumuz emanet edelim, her şeyi oğlumuz bırakalım.”

Ben ü sen gidelüm Yemen'din yana

Ölüm irmedin kavuşalum ana (Ciğa, 2013, s. 416; b. 5239)

“Ben ve sen Yemen tarafına gidelim, bize ölüm erişmeden ona kavuşalım.”

Gelenekçi erginlenmede, kişi anne ve babasıyla olan bağlantısını tekrar düzenler. Ancak çocukça özellikleri bırakan bir evlat babasının yerini alabilir. Uygun kişi, kişisel özelliklerinden soyutlanmış evrensel güce sahip olandır (Campbell, 2017, s. 129). Süheyl de olgun bir birey olarak geri dönüp babasının yerini almalıdır. Süheyl, tahtını oğluna bırakıp babasının son günlerinde yanında olur. Babası ölüm döşeginde Süheyl için şöyle söyler:

Benüm oglumu uşda siz gördünüz

Ki uslu durur pehlevân u key uz (Ciğa, 2013, s. 429; b. 5415)

“İşte benim oglumu siz gördünüz ki akıllı, yiğit ve oldukça maharetlidir.”

Cihânun görüpdür yazın u kışın

Başarıbilür pâzişâhlık için (Ciğa, 2013, s. 429; b. 5416)

“Dünyanın tüm sıkıntılarını görmüştür; padişahlık işinin üstesinden gelebilir.”

Eyü yavuz ıssı sovuh sınadı

Bilür nicesi çıkarasın adı (Ciğa, 2013, s. s. 429; b. 5417)

“İyi, kötüyü, her türlü durumu tecrübe etti; nasıl şöhret kazanıldığını bilir.”

Yiğit çün sınamış ola işler

Koca bigi ‘aklıla iş işler (Ciğa, 2013, s. 429; b. 5418)

“Delikanlı çeşitli işleri tecrübe ettiği için yaşlı gibi akılla iş yapar.”

Süheyl’in dönüşümünü gerçekleştirip olgunlaştığı ve babası tarafından değişiminin kabul edildiği bu beyitlerle görülmektedir. Artık babası ölür ve o da hikâyenin başladığı yerde, konumunu hak eden bir hükümdar olarak tahta oturur. Babasından kalan hazineyi halka dağıtır, onların duasını alır ve ülkeyi layıkıyla yönetir:

Süheyl oldı bir hoş ulu pâdişâh

Çü arturdu tevfikını anun İlâh (Ciğa, 2013, s. 441; b. 5574)

“Süheyl iyi, büyük bir padişah oldu; çünkü Allah ona yardımını artırdı.”

Kamu hâlk anun du’âcısıydı

Ki ol ‘âdil ü tâc u taht issidi (Ciğa, 2013, s. 441; b. 5575)

“Bütün halk ona dua ediyordu ki o doğruluk, taç ve taht sahibiydi.”

Atasından ol genc kim kaldıdı

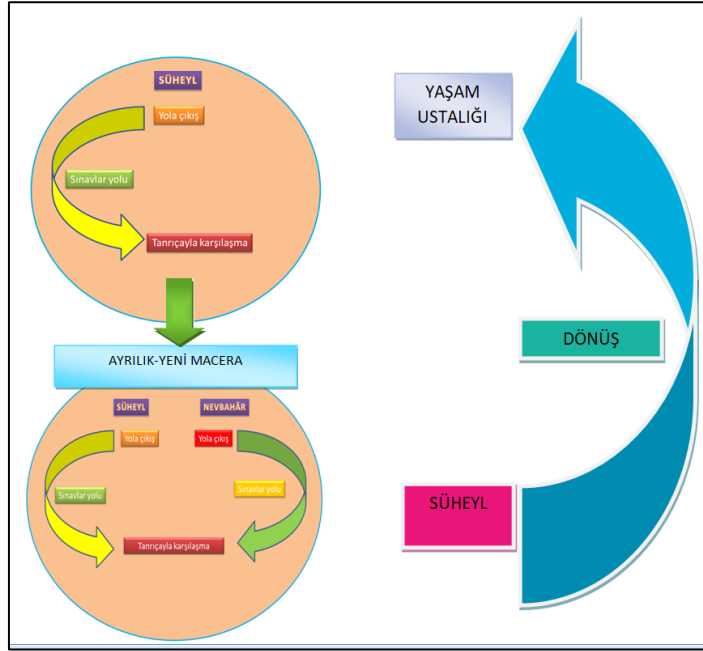
Anı virdi halka du’â aldıdı (Ciğa, 2013, s. 441; b. 5576)

“Babasından kalan o hazineyi halka verdi ve onların duasını aldı.”

Mesnevi’nin sonlarına doğru Süheyl ve Nevbahâr’ın bir oğulları daha olduğu ve mutluluklarının devam ettiği görülmektedir. Artık Süheyl, monomitteki **“iki dünyanın ustası”** aşamasına gelir. Bu aşama tutkularını, korkularını terk etmiş maddeyle ruhu bütünleşmiş kişiyi temsil eder. Bu basamaktan sonra **“yaşama özgürlüğü”** başlar. Kahraman benliğini kişisel ve evrensel olarak düzenlemeyi başarmış, bilinç ve bilinç dışını uzlaştırmış kişi olarak benliğini sınırsız hâle getirir. (Campbell, 2017, s. 208-217) Mesnevi’deki olayların da bu aşamaya kadar sürdüğü görülmektedir. Süheyl yolculuğu boyunca “kahraman arketipi”ne uyar, içindeki tüm olumsuzluklarla yüzleşip kendi kişiliğiyle hesaplaşmasını bitirir ve kavuştuğu sonsuz evreninin dinginliğini yaşayarak hayatını devam ettirir.

Hikâyede ilk yolculuk Süheyl tarafından gerçekleştirilir. Süheyl “maceraya çağrı”yı aldıktan sonra babasının oluşturduğu eşikten geçer ve yola çıkar. Yolda karşısına çıkan Çin hükümdarı eşliğini de geçtikten sonra Nevbahâr’a kavuşur. Campbell’in “monomit”inde buradan sonra “Babanın Gönlünü Alma” aşaması vardır. Ancak Süheyl ve Nevbahâr burada karşılımlarına çıkan gölgeyi yenemedikleri için eşiki geçemezler. Bu eşik geçilemeyince iki sevgili kendilerini ayrı yolculuklarda bulurlar. İkisi için de yol döngüsü baştan başlar.

İkinci arama döngüsünde kahramanların tek değil iki kişi olduğu görülmektedir. İkisi de ayrı yolcuktur ve birbirlerine kavuşmak yolculuğun temel amacıdır. Bu bölümlerde Nevbahâr’ın başkahraman olarak çok daha ayrıntılı anlatılmıştır. Nevbahâr da oldukça başarılı şekilde eşiklerden geçmektedir. Arayış boyunca gölgeleriyle savaşan ve eşikleri aşan kahramanlar ikinci yolculukta birbirlerini tekrar bulmayı başarırlar. “Sınavlar yolu”nu başarıyla atlatan kahramanlar, dönüş yolculuğuna devam ederler. “Dönüş” aşamasında hikâye tekrar Süheyl’in hikâyesine döner çünkü dönüş yolculuğu Süheyl’in ailesinin olduğu Yemen’e yapılır. Yemen’de babasının gönlünü alan Süheyl daha sonra babasının tahtına geçer ve ruhsal olgunlaşmasını tamamlamış bir kişi olarak döngüsünü bitirir.

“Süheyl ü Nevbahâr” mesnevisinde kahramanların geçirdiği yolculuk aşamaları.

Sonuç

Süheyl ü Nevbahâr mesnevisi “insanlığın hikâyesi”nin tekrar ettiği bir örgüye sahiptir. Campbell’in tespit ettiği “aşama arketipi” doğrultusunda incelenen mesnevi, kahramanların geçtiği eşikler bakımından “monomit”in tekrar yaratımıdır.

Eser çift kahramanlı olması, birden fazla döngü içermesi ve içinde barındırdığı arketipik unsurlar açısından önemli bir kurguya sahiptir. İki kahraman da kolektif ve bireysel bilinç dışı öğeler olan “yüce birey arketipi”, “anne arketipi”, “gölge”, “persona” arketiplerini temsil eder. Eşikleri aşan kahramanlar büyük ödülleri olan sevgiliye kavuşurlar ve kişisel dönüşümlerini tamamlayıp kendilerini kanıtlarlar. Başta çocuksu özelliklere sahip olarak yola çıkan kahramanlar dönüşte ergin bireyler hâline gelirler.

Kaynakça

Akça, H. (2016). *Kemal Tahir’in romanlarında yolculuk arketipi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Armstrong, K. (2005). *Mitlerin Kısa Tarihi*. (Çev: D. Şendil). İstanbul: Merkez Kitapçılık.

- Bal Geldi, N. (2016). *Kerem ile Aslı hikâyesinin sembolik çözümlemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi
- Campbell, J. (2017). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. (Çev: S. Gürses). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Ciğâ, Ö. (2013). *Süheyl ü Nev-Bahâr (metin-aktarma, art zamanlı anlam değişimleri, dizin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.
- Çetinkaya, Ü. (2008). Divan edebiyatında kadına genel bakış. *Turkish Studies*, 3(4), 279-334. Doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.368>
- Duran, M. (2021). Yazılı ve ikonografik kaynaklara göre antik İran'da (Persler, Parthlar, Sâsânîler) hâkimiyet anlayışı: Tanrısal Seçim, *İran Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 361-391. <https://doi.org/10.33201/iranian.969349>
- Durkaya, H. (2010). Fehîm-i Kadîm Divanı'nda hayvanlar üzerine bir inceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (15), 13-27.
- Eagleton, T. (2022). *Edebiyat Kuramı*. (Çev:T. Birkan).İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin Özellikleri*. (Çev: S. Rifat). İstanbul: Simavi Yayınları.
- Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. (Çev: L. Arslan). İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Fordham, F. (1997). *Jung Psikolojisi*. (Çev: A. Yalçiner). İstanbul: Say Dağıtım.
- Frye, N. (2015). *Eleştirinin Anatomisi*. (Çev: H. Koçak). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gökcan, M. (2018).Yusuf u Züleyha hikâyelerinde “yol” alegorisi ve arketipal sembolizm. *Turkish Studies* (Incsos 2018 Quds), Vol. 13/15, 225-242.
- Gökeri, A. İ. (1979). *Arketiplere dayanan yeni bir inceleme yönteminin tanıtılarak İngiliz ve Türk edebiyatında bazı romans ve epik niteliğindeki yapıtlara uygulanması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi
- Henderson, J. L. (2020). Kadim Mitler ve Modern İnsan. C. G. Jung (Ed.), *İnsan Ve Sembolleri* (100-154). İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Jung, C. G. (1998). *Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri*. (Çev: K. Şipâl). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Jung, C. G. (2020). *İnsan ve Sembolleri*. (Çev: H. M. İlgün). İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Jung, C. G. (2021). *Dört Arketip*. (Çev: Z.A. Yılmaz). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Karagözlü, V. (2012). Arketipsel sembolizm bağlamında Mihr ü Vefâ mesnevisinin incelenmesi. *Turkish Studies* 7(1), 1405-142. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3027>
- Keklik, M. (2022). “Seccadeyi suya serme” motifi ve klasik Türk şiirine yansımaları. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 707-727. <http://doi.org/10.34083/akaded.1081869>
- Kırgız, Ş. (2019). Odin'den Batraz'a: Germen mitolojisi, Asetin halk destanı karşılaştırılması üzerine bir çalışma. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), 208-226. <https://doi.org/10.29000/rumelide.580502>
- Moran, B. (2021). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nazik, S. (2020). Gölgesizler adlı romanın arketipsel sembolizm açısından değerlendirilmesi. *Kesit Akademi Dergisi*, 6(25), 161-180.

- Ördek, Ş. (2017). *Cemşîd ü Hurşîd Mesnevileri ve Ahmedî İle Selmân-I Sâvecî'nin Cemşîd ü Hurşîd Mesnevilerinin Mukayesesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Özcan Elçi, D. (2018). Batı ve doğu mitolojilerinde kadın imgesi: tanrıça'lar. *Atlas Journal* 4(11):826-840. DOI:10.31568/atlas.106
- Özgül, Ş. (2019). *Emine Işınsu'nun romanlarında yolculuk arketipi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Sarıççek, M. (2020). *Modern Kahramanın Mitolojik Yolculuğu*. İstanbul: Ötüken Yayınevi
- Şentürk, A. A. (1995). Klasik Osmanlı Edebiyatında Tipler. *Osmanlı Araştırmaları*, 15(15). 334-413. <https://doi.org/10.18345/tm.42131>
- Şentürk, A. A. (2002). *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*. İstanbul:
- Tezcan, N. (2016). *Divan Edebiyatına Yeniden Bakış*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Thomson, G. (2021). *Tragedyanın Kökeni*. (Çev: M. H. Doğan). İstanbul: Yordam Kitap.
- Vatandaş, C. (2011). Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin algılanışı . *Istanbul Journal of Sociological Studies* , 35, 29-56.
- Von Franz, M. L. (2020). Bireyleşme Süreci. C. G. Jung (Ed.), *İnsan ve Sembolleri* (155-225). İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Yaşar, C. (2020). *Ferhâd ü Şîrîn mesnevisinin arketipsel sembolizm kahramanın sonsuz yolculuğu ve kahramanın dönüşümleri bağlamında incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Erzurum Teknik Üniversitesi
- Zöngür, C. (2019). Kali'nin sanatta temsili. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, 77, 205-217. DOI:10.29228/JASSS.39327

Açıklamalar

ⁱ Konuyla ilgili yazılan makaleler için bk. Alkan, Ahmet (2019). Kahramanlık mitosunu ve arketipsel sembolizm bağlamında Hüsn ü Aşk mesnevisinin kahramanı Aşk'ın yolculuğu. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches]*, 2(1), 634-75.; Aydın, H. (2024). *Hümâyûn-nâme'de arketipsel yolculuğun ayrılma/yola çıkış aşaması*. *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (21), 1-14.; Polat Aktaş, N. (2021). Cemşîd'in Yolculuğu: “Cemşîd ü Hurşîd” mesnevisinin Joseph Campbell'in monomit kuramına göre incelenmesi. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(4), 1901-1921.; Ünsal Topçu, G., & İnal, C. (2023). Lami'î Çelebi'nin Salâmân u Absâl mesnevisinde kahramanın arketipsel yolculuğu. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (12), 107-126.

İyimserlik Bağlamında Sosyal İlişkilere İlişkin Bir Derleme

Gazanfer Anlı^{a,b}, Mehmet Yavuz Furkan Solak^c

Özet

Bazı insanlar birçok bakımdan hayatta beklentilere sahip olup geleceğe bakışını güvenle inşa etmektedir. Bu bakış, iyimserliği işaret etmekle beraber, iyimserleri niteleyen inancı da tanımlamaktadır. Kötümserlerin inançları ise olumsuzluklarla dolu beklentileri barındırmaktadır. Alanyazındaki araştırmalara göre iyimserlik, sosyal ilişkiler bağlamında dikkate alınabilecek çeşitli hususlar açısından yararlı olabilmektedir. Ancak Türkiye'de sosyal ilişkiler bağlamında gerçekleştirilen iyimserlik araştırmalarının oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Bu makalenin amacı ise sosyal ilişkilerde yer alan iyimserlik araştırmalarını derlemektir. Alanyazında iyimserlik yapısının; romantik ilişkiler, ebeveynlik ve aile gibi çeşitli bağlamlarda araştırıldığı görülmektedir. Sonuçlar, iyimserlik kavramının sosyal destek, yalnızlık, diğer insanlar tarafından istenlik, çekici olma veya sosyal kabul, ilişki kalitesi veya ilişkiden memnuniyet duyma, yakın ilişkilerin kurulması, zamansal açıdan ilişki sürekliliği, ilişkideki sorunların çözülmesine karşı yaklaşım tarzı ve sorunların çözülmesindeki başarıya dair algılar gibi pek çok açıdan önemli olduğunu işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler

İyimserlik
Sosyal İlişkiler
Sosyal Destek
Sosyal Kabul

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 06.05.2023
Yayın Tarihi: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1293288

A Review on Social Relationships in the Context of Optimism

Abstract

Some people build their outlook on the future with confidence, expecting things to happen in life in a desirable way. This outlook indicates optimism and defines the beliefs that characterize optimists. The beliefs of pessimists contain expectations full of negativity. According to the studies in the literature, optimism can be useful in terms of various issues that can be taken into consideration in the context of social relations. However, it is seen that optimism studies conducted in Turkey in the context of social relationships are quite insufficient. The aim of this article is to review optimism research in social relations. In the literature, optimism has been investigated in various contexts such as romantic relationships, parenting and family. The results indicate that the concept of optimism is important in many aspects such as social support, loneliness, being desirable, attractive or socially accepted by other people, relationship quality or satisfaction with the relationship, establishment of close relationships, relationship continuity in terms of time, approach to solving problems in the relationship and perceptions of success in solving problems.

Keywords

Optimism
Social Relationships
Social Support
Social Acceptance

About Article

Received: 06.05.2023
Published: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1293288

^a İletişim Yazarı: gazanfer.anli@btu.edu.tr

^b Doç. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi/Psikoloji Bölümü, 0000-0002-6141-7964

^c Yüksek Lisans Mezunu, Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi/Psikoloji Bölümü, 0000-0001-7209-0808

Giriş

İnsanların giderek daha soyutlanmış sosyal dünyalara, dolayısıyla sosyal ilişkiler açısından olumsuz sayılabilecek bir pozisyona evrildiği belirtilmektedir (Holt-Lunstad, Smith ve Layton, 2010: 2). Ancak sosyal ilişkiler pek çok açıdan insan yaşamının paha biçilmez yönlerinden birisini oluşturmaktadır. Dolayısıyla sosyal ilişkilere dahil olabilecek önemli kavramların incelenmesi ve bu konuda bilgi sağlanması oldukça değerli görülmektedir. İyimserliğin de alanyazında bu kavramlar arasında yerini kazanan bir yapı olduğu görülmektedir. İyimserlik bağlamında sosyal ilişkilere dair gerçekleştirilen çalışmalar oldukça az sayıda olduğu için, konunun henüz emekleme çağına olduğu söylenebilir (Carver ve Scheier, 2014: 294; Carver ve Scheier, 2017: 409). Özellikle Türkçe alanyazın dikkate alındığında ilgili kavramların incelendiği çalışmalara rastlamak oldukça zordur. Bu derleme makalesinde ise iyimserlik bağlamında gerçekleştirilen çalışmalardan sosyal ilişkiler için kayda değer yeri olabilecek pek çok araştırmanın Türkçe alan yazına sunulması amaçlanmaktadır.

İlk olarak bu makale araştırmasının metodolojisinden bahsetmek yerinde olacaktır. Alanyazında en çok kullanılan derleme türleri geleneksel ve sistematik derlemelerdir. Geleneksel derlemeler de kendi içinde eleştirel, öyküsel, bütünlendirici gibi sınıflara ayrılmaktadır (Sutton, Clowes, Preston, ve Booth, 2019). Bunlardan bütünlendirici derlemeler, nitel ve nicel verilerin bütünlendirilmesine yönelik sentez yöntemleri için şemsiye terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir olgunun inceleme öncesinde var olandan daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlayan sonuçlar çıkarmak amacıyla literatürün özetlenmesi ve analiz edilmesine rehberlik etmek için kullanılabilir (Tricco ve diğerleri, 2016). Bu çalışma da bütünlendirici derleme şeklinde gerçekleştirilmiştir.

İyimserlik ve Kötümserlik

Alanyazında iyimserlikle alakalı olan çalışmaların önemli bir kısmında kötümserlik de ele alındığı için, öncelikle bu kavramların açıklanması ve birbirinden farklı olan noktalarının irdelenmesi uygun görülmüştür. Carver ve Scheier (2002: 231) tarafından iyimserliğin ve kötümserliğin ne olduğuna dair dile getirilen açıklamalar, gelecek zamana yönelik geniş kapsamlı beklentiler çerçevesinde dönmektedir. İyimserlik, özünde bilişsel bir varlığın yansımasıdır. Ancak beklentilerin olumlu-olumsuz oluşuna göre duygu doğuran bir tarafı da bulunmaktadır (Carver ve Scheier, 2014: 297) ve insanlar geleceklere belli duygular yöneltebilirler (Forgeard ve Seligman, 2012: 109). Geleceğe dair ne kadar iyi veya güzel şeylerin vuku bulacağına inanç ve güven varsa, buna karşılık o kadar fazla iyimserlik seviyesinden bahsedilebilmektedir (Carver, Scheier ve Segerstrom, 2010). İyimserler, ileriki yaşamlarının güzel olaylarla sarmalanacağı; yani kendilerini bekleyen geleceğin olumlu şeyleri işaret ettiği inancına sahiplerdir (Carver ve Scheier, 2002: 231). Bu inançlar sorunlar mevcut olsa dahi varlığını devam ettirmektedir (Goleman, 2000). Kötümserler için ise, bu beklentisel fikirlerin tam tersi bir örüntüde olduğu belirtilmektedir (Carver ve Scheier, 2002: 231). Araştırmacıların bakışına göre söylem içerisinde iyimserler veya kötümserler diyerek bir sınıflama yapmak, söz konusu hususlarda açıklamaların rahatça yapılabilmesine hizmet ettiği içindir (Carver ve Scheier, 2002: 232; Carver ve Scheier, 2014: 293; Wrosch ve Scheier, 2003: 65). İnsanlar, iyimserlik veya kötümserlik bakımından çok uçlar da dahil olabilecek şekilde farklı düzeylerdeki konumlarda yer alabilirler. Carver ve Scheier (2002: 233) tarafından benimsenen yaklaşımda iyimserlik, bir kişilik özelliği ışığında görülmektedir. İyimserlik düzeyi, bir

meseleyle karşılaştığı takdirde buna karşı nasıl bir eylemde bulunulduğu ve ne hissedildiği açısından belirleyici bir etmen olarak iş başındadır.

İyimserlik ve kötümserliğin ayrı göstergeler olarak puanlandırılabilirdiği araştırmalar bulunurken (Heinonen ve diğ., 2006; Robb, Simon ve Wardle, 2009), sadece tek gösterge halinde toplam puan üzerinden giden birçok çalışma da vardır. Örneğin Kim ve diğerleri (2014: 395) tarafından iyimserliğin tek gösterge olarak kullanıldığı görülmektedir ve araştırmacılar bunu yapmalarının geri planındaki sebebi teorik ve metodolojik hususlara dayandırmaktadırlar. İyimserlik alanyazınının son zamanlarında iyimserliğin ve kötümserliğin aynı yapıyı değil, ayrı yapıları yansıtan iki farklı gerçeklik olduğunu işaret eden çalışmalar vardır. Bazı araştırmalarda bu farklılığa yapılan vurgu, söz konusu yapıların genetik-çevre kökenleri bağlamındaki açıklamalara dayanmaktadır. Bazı araştırmalar ise bu yapıları diğer yapılarla gösterdiği-göstermediği ilişkiler veya gerçekleştirilen faktör analizi sonuçları gibi bağlamlarda ele almaktadır. Örneğin Herzberg, Glaesmer ve Hoyer (2006) tarafından yürütülen bir çalışmada, iyimserlik ve kötümserliğin farklı yapıları işaret ettiği (ayrıca yaşla birlikte bu iki yapının birbiriyle ilişkisinin silikleştiği) 46133 uygun katılımcıyla doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilerek gösterilmiştir. Araştırmacılara göre, çalışmaların iyimserlik ve kötümserliği ayrı ölçümler halinde edinerek yürütülmesi daha iyi olacaktır (Herzberg ve diğ., 2006: 437). Robinson-Whelen, Kim, MacCallum, ve Kiecolt-Glaser (1997) tarafından bakım veren (demans) ve vermeyenlerle yürütülen bir çalışmada, iyimserliğin iki faktörlü olarak alınması tek faktör olarak alınmasından daha iyi model uyumuyla sonuçlanmış, dolayısıyla daha uygun bulunmuştur. İyimserlik ve kötümserliğin birbirleriyle ilişki güçleri, bakım veren örnekleminde daha üst seviyede (ilk yıl ve üçüncü yıl) bulunmuştur, dolayısıyla stresli durumdaki kişilerde (bu araştırmada bakım verenler) bu iki faktörün ayrışmasının daha düşük seviyede olabileceği belirtilmiştir. Vera-Villarroel, Córdova-Rubio ve Celis-Atenas (2009) tarafından, Şili'deki üniversite öğrencileriyle yapılan bir başka çalışmada da keşfedici faktör analizi sonuçlarının iki faktörlü yapıyı işaret ettiği bulunmuştur. Öte yandan Bates (2015: 7) tarafından 852 ikiz ile gerçekleştirilen bir çalışmada iyimserliğin bütünüyle kişilikle açıklanamayacağı, iyimserlik ve kötümserliğin beş faktörlü kişilik özelliklerinden genetik ve çevresel açılardan farklı yapılar ve iyimserlik-kötümserliğin birbirinden farklı kökenlere sahip eğilimler olduğu bulunmuştur. Hart ve Hittner (1995: 836-837) tarafından iyimserlik ve başa çıkmanın incelendiği çalışmada da araştırmacılar, iyimserliğin ve kötümserliğin değişkenlerle ilişkilenebilirliği ve onlar (burada başa çıkma tepkileri) tarafından açıklanması açısından farklılık gösterdiğini vurgulayarak, bu yapıların farklı olabileceği fikrini doğrular söylemde bulunmaktadır. Sulkers ve diğerleri (2013) tarafından yürütülen çalışmada iyimserlik ve kötümserlik puanlarının ayrı değerlendirildiği durumda, bu yapılardan her birinin olumlu (yaşam doyumu, kaygının bulunmaması) ve olumsuz (kaygı varlığı, fiziksel semptomlar, duygusal, fiziksel işleyiş) iyi oluş göstergeleri bağlamında ilişkilendiği değişkenlerin farklılık gösterdiği belirlenmiştir. İyimserliğin iyi oluşun olumlu tarafındaki ölçüm değişkenleriyle, kötümserliğin ise iyi oluşun olumsuz tarafındaki göstergelerle (fiziksel işleyiş ve semptomlar dışındaki) ilişkilendiği belirlenmiştir. İleri zamana dönük olarak gerçekleştirilen analize göre ise baştaki iyimserlik sonraki zamandaki değişkenlerle bir ilişki göstermemişken, kötümserlik de sadece kaygının varlığı, fiziksel semptomlar (pozitif) ve duygusal işleyişle (negatif) ilişkilendirilmiştir. Puig-Perez ve diğerleri (2015) tarafından iyimserlik ve kötümserliği incelemek adına gerçekleştirilen bir başka çalışmada katılımcılardan stres oluşturduğu bilinen (kortizol ve kardiyovasküler tepkileri tetiklediği düşünülmektedir) bir görevi gerçekleştirmeleri istenerek algılanan stres

ve kortizol gibi psikolojik ve fizyolojik değişkenler incelenmiştir. Çalışma sonuçlarının iyimserlik (kalp atımında daha az tepkisellik ve kortizolde düzelme) ve kötümserliğin (stresli duruma getirilen zorluk algısı) farklı değişkenlerle ilişkilendiğini desteklediği görülmüştür. Kötümserliğin bazı sonuç değişkenleri bağlamında eşsiz ilişkilere sahip olduğunu gösteren başka çalışmalar da vardır (örn. ileri zamana dönük yordayıcılıklar için bkz. Robinson-Whelen ve diğ., 1997; kardiyovasküler hastalık riski için bkz. Felt ve diğ., 2020).

Bunların tersine iyimserliğin tek boyutlu olarak ele alınmasının daha yerinde bir karar olacağını veya ayrışmanın olmasına rağmen bunun gerçek bir boyut ayrımı anlamına gelmediğini gösteren çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Segerstrom, Evans, ve Eisenlohr_Moul (2011) gerçekleştirdikleri araştırma sonucunda bunu önermişlerdir. Chiesi, Galli, Primi, Innocenti Borgi, ve Bonacchi (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmada; geçerlik amacıyla iyimserlik ile psikolojik iyi oluş, kontrol (mastery) ve tutarlılık duygusu ilişkileri incelenmiş, madde tepki kuramı uygulanmış ve iyimserliği tek boyutlu bir yapı olarak ele almanın uygun bir ölçüm sağladığı gösterilmiştir. Ayrıca araştırmacılar tarafından iyimserliğin ölçümü için çeşitli öneriler (LOT-R için likert tipi orta noktanın kullanımdan kaldırılmasının iyi olabileceği gibi) getirilmiştir (Chiesi ve diğ., 2013: 528). Öte yandan Rauch, Schweizer, ve Moosbrugger (2007) tarafından gerçekleştirilen bir başka çalışmada da konu üzerine metot etkileri çerçevesinden bir inceleme yapılmış ve bu etkiler, sosyal istenirliğe dayalı tepki verme açısından incelenmiştir. Araştırmacılar, metot etkileri (izlenim yönetimiyle ilişkilenen) de dikkate alındığı müddetçe iyimserlik açısından ortaya çıkan boyutsal farklılıkların bir gerçekliği yansıtmayabileceğini belirtmişlerdir. İyimserlik ve kötümserliğin gerçekten iki ayrı boyut mu olduğu, yoksa bunların tek bir boyut üzerinden mi ele alınması gerektiği konusunda araştırmaların daha fazla bilgi sağlaması gerektiği belirtilmektedir (Carver, Scheier ve Segerstrom, 2010: 881). Araştırmacılara göre açıklığa kavuşturulması gereken asıl soru işaretleri, ortaya çıkan bu farklı görüntülerdeki kaynağın ne olduğudur. Yani metot varyansı mı, yoksa gerçek varyans mı bu sonuçlara öncülük etmektedir? (Carver ve Scheier, 2017: 402).

Çalışmanın Boyutları ve Önemi

İyimserlik kavramının sosyal alanda en çok çalışılan yönünü sosyal destek oluşturmaktadır. Sosyal destek ise sosyal ilişkiler kapsamında ele alınabilecek bir kavramdır. Çünkü bu destekler ilişki içerisinde bulunan diğer insanlardan gelmektedir (Taylor ve Seeman, 1999). Dolayısıyla söz konusu çalışmaya öncelikle iyimserlikle sosyal desteği inceleyen makaleler dâhil edilmiştir. Öte yandan iyimserlik kavramı ilişkiler konusunda sadece sosyal destekle kısıtlanabilecek bir değişken değildir. Sosyal kabul, yalnızlık, ilişki kalitesi, ilişkide kalma süresi, çekicilik gibi sosyal ilişkiler bağlamında ilgili olabilecek pek çok farklı kavram da iyimserlikle birlikte çalışılan konular arasındadır. Dolayısıyla makalede söz konusu kavramların incelendiği çalışmalar da dâhil edilmiştir. Öte yandan insan, aynı zamanda klasik bir tanımla sosyal bir varlıktır. İyimserlik de sosyal dünyada sadece kişiyi değil, çevredeki diğer insanları da çeşitli yönlerden etkilemektedir. Çevredeki insanlar da aslında ilişkilerde bulunan diğer bireyleri işaret etmektedir. Dolayısıyla bu mantıktan hareket edildiğinde söylenebilir ki, kişideki iyimserliğin başka insanlarda oluşturduğu etkiler de iyimserlik ve sosyal ilişkiler konusu içerisinde yer alabilir. Hem daha önceden bahsedilen ilişki kalitesi gibi kavramlar açısından, hem de ebeveynlik ve aile bağlamında çeşitli hususlar açısından, iyimserliğin ilişkilerde yer alan diğer insanlar için önemli çıktılar olabileceğini işaret eden çalışmalar bulunmaktadır. Tüm bu hususlar doğrultusunda bu geleneksel derleme

çalışmasında iyimserlik, sosyal ilişkilerle alakalı olan sosyal destek, sosyal kabul ve ret, yalnızlık, romantik ilişkiler, ebeveynlik alt başlıkları altında incelenecektir. Alanyazınımızda bu tür bir çalışmanın olmaması nedeniyle bu derleme çalışmasının özellikle pozitif psikoloji alanında çalışan uzmanlar için kaynaklık edeceği düşünülmekte, ileride yapılacak çalışmalar için bir rehber niteliği taşıması öngörülmektedir.

İyimserlik ve Sosyal İlişkiler

Sosyal dünya, insanlar tarafından var olduğu gibi görülmemekte, kişinin zihninde işlenerek sosyal algılar haline gelmektedir. Yani kişiye özgü süreçlerin bu işleyişte önemli bir rolü söz konusudur. Dolayısıyla sosyal dünyaya ilişkin algıların tek düze gerçekleri aşarak mevcut haline ulaştığı belirtilmektedir (Srivastava, McGonigal, Richards, Butler, ve Gross, 2006: 143). İyimserliğin de sosyal dünyayı sarmalayan sosyal ilişkilere uzak bir konu olmadığı görülmektedir. Araştırmacılara göre iyimserlik, çevremizdeki insanlarca sergilenen eylem ve niyetlerin değerlendirilmesi gibi hususlar açısından (mesela sosyal destek algısı) önemli bir farklılık oluşturma potansiyeli taşımaktadır (Srivastava ve diğ., 2006: 144). Bir başka yönden sosyal ağlardaki oluşumun nasıl olacağı ve bu ağların hangi gözle değerlendirileceği iyimserlik veya kötümserlik tarafından belirlenmektedir (Luger, Cotter, ve Sherman, 2009: 636-637). Örneğin kötümserlik düzeyi daha yüksek olan kişilerin aslında olumlu olan bir sosyal desteği gerçeğe aynı doğrultuda algılamayabileceği düşünülmektedir. İyimserlerin ise tıpkı birçok durumu olumlu bir eğilimle değerlendirdiği gibi, ilişkilerde yer alabilecek önemli unsurları da benzer pencereden değerlendirmeleri olası görülmektedir (Carver ve Scheier, 2017: 409). Ek olarak iyimserlerin, yine pek çok konuda olduğu gibi ilişkiler içerisinde de görece işlevsel yolları kullanarak çaba gösteren tarafta olabileceği belirtilmektedir.

İyimserlik kavramı sosyal destek, sıcak ve baskın bir kişiler arası ilişki tarzıyla pozitif, olumsuz kişiler arası deneyimlerle ise negatif ilişkilenebilir (Smith, Ruiz, Cundiff, Baron ve Nealey-Moore, 2013). Ancak kötümserlik kavramı sosyal destekle negatif, olumsuz kişiler arası deneyimlerle, düşmanca ve boyun eğici kişiler arası ilişki tarzıyla pozitif ilişkilenebilir. Öte yandan insanların kendi iyimserliklerine benzer kişilerle yakınlık kurabilmeleri ve kötümserlikleriyle arkadaşlık sürekliliklerinin ters orantılı olabilmesi söz konusudur. Örneğin; Geers, Reilley, ve Dember (1998) tarafından yürütülen ve iki çalışmanın gerçekleştirildiği bir araştırmada, erkeklerin iyimserlikleriyle, yakın erkek arkadaşlarının iyimserlikleri olumlu yönde ilişkili bulunmuştur. Öte yandan kötümserlik ile kişilerin arkadaşlık süresinin azlığı ilişkili bulunmuştur. Bu bulguya her iki çalışmada da erişildiği görülmektedir. Bu örneklerle birlikte aşağıda daha detaylı biçimde sunulacak çalışmaları dikkate alarak konuya bütünsel bir pencereden bakmak gerekirse, iyimserlik kavramı sosyal destek, yalnızlık, diğer insanlar tarafından istenirlik, çekici olma veya sosyal kabul, yakın ilişkilerin kurulması, ilişki kalitesi veya ilişkiden memnuniyet duyma, zamansal açıdan ilişki sürekliliği, ilişkideki sorunların çözülmesine karşı yaklaşım tarzı, sorunların çözülmesindeki başarıya dair algılar açısından önemli olmaktadır. Öte yandan iyimserliğin, ebeveynlik ve aile bağlamında da değerli içeriklere sahip olduğu söylenebilir. Ebeveyn iyimserliğinin sonraki zamanda çocuk yönetimiyle, olumlu nitelikte ve ilgili ebeveynlikle, çocukların akran yeterliliği ve sosyal yeterlilikleriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Ayrıca çocukların iyimserlikleri, onların ebeveynleriyle sahip olduğu ilişkilere ilişkin bakış açısı ile de anlamlı ilişkilere sahiptir. Bu durumlardan bazıları dikkate alındığında görülmektedir ki iyimserlik sadece kişinin kendisi için etki uyandırmakla kalmamakta, ilişki içerisinde bulunan diğer insanlar açısından da anlamlı sonuçlar içermektedir. Böylece iyimserliğin, ilişkiler içerisinde çok taraflı etkilerinden

söz edilebilmektedir. Tüm bunlar, iyimserliğin sosyal ilişkiler içerisinde yeri olabilecek çeşitli konularda algı veya gerçeklik açısından önemli sonuçları beraberinde getirebileceğini göstermektedir.

İyimserlik ile Sosyal Destek

Sosyal destek, ilişkide bulunduğumuz insanlar sayesinde edindiğimiz destektir (Taylor ve Seeman, 1999: 214). Algılanan sosyal destek ise, ilişkiler bazında gerçekleşenden öte gerçekleşmesi umulan desteklere dair beklentisel temelli düşünceler (Siedlecki, Salthouse, Oishi ve Jeswani, 2013: 563-564) veya erişilebilir olanların yeterliliğine, tatmin ediciliğine ilişkin algılar (Barrera, 1886) olarak görülmektedir. Sosyal ilişkiler kapsamında ele alınan sosyal desteğin insan yaşamında kazandığı önem büyüktür. Bu kavramın kişiye zorlayıcı gelen yaşantılardan türeyebilecek istenmedik sonuçlar için hafifletici veya sağlam tutucu bir yolda işlev gördüğü ifade edilmektedir (Ibarra-Rovillard ve Kuiper, 2011: 343).

Sosyal destek bağlamında incelenen araştırmaların faydalandığı ölçümler de genel olarak sosyal destek algısı veya alınan sosyal destek bazındadır. Aslında sosyal desteğe ilişkin alan yazındaki tanımların çok sayıda olduğu görülmektedir. Yine de az çok farklı şekillerde bu tanımların gruplandırılabilirdiği söylenebilir. Örneğin araştırmacıların (Barrera, 1986; Barrera, Sandler ve Ramsay, 1981) sosyal destek kavramına ilişkin pek çok çalışmayı inceleyerek ayrıma gittiği yollardan birisi şu şekildedir; çevredeki kişilerle olan bağlantılılığı ve sosyal ağları daha çok niceliksel bazda işaret eden sosyal gömülülük (ebeveynlerin varlığı, ziyaretlerde bulunma sıklığı gibi), yukarıda da belirtilmiş olan algılanan sosyal destek kavramı ve son olarak alınan sosyal destek. Sosyal desteğin genel olarak ele alındığı başka yönler ise, onları bilgisel sosyal destek, araçsal sosyal destek ve duygusal sosyal destek kalıplarına sokmaktır (Taylor, 2011: 189-190). Çeşitli güçlüklerin mevcudiyetinde durumun gerekliliklerine (örn. başarılı bir çözüme nasıl gidilebilir) veya doğrudan durumun kendisine dair aydınlanma sağlayabilecek bir destek alınrsa, burada bilgisel sosyal destek işaret edilmektedir. Edinilen desteğin para, eşya veya ihtiyaç duyulan bir yere ulaşımı sağlamak gibi daha somut yollardan olması halindeyse, araçsal destek işaret edilmektedir. Öte yandan, kişiye sıcak tarzda yaklaşıp değerli veya hoşnutluk duyulan bir varlık olduğu hissettiriliyorsa duygusal desteğin varlığından söz edilmektedir. Özetle sosyal desteğin algı veya gerçek sınırları içerisinde, bağlantıların niceliği veya niteliği bakımından ve gördüğü işlevlerin özelleşmiş temeline dayalı olarak farklı açılardan incelenebildiği görülmektedir.

Sosyal desteğin psikolojik ve fiziksel sağlık bağlamındaki şekillendirici rolü binlerce araştırmaya konu olarak destek görmüş ve halen araştırılmaya devam eden bir pozisyonudur (Berkman, Glass, Brissette ve Seeman, 2000). Dolayısıyla psikolojik ve fiziksel sağlığın korunabilmesi açısından en değerli kaynaklardan birisinin sosyal destek olduğu söylenebilir (Ozbay ve diğ., 2007). Söz konusu kavramın ergenlik, yetişkinlik gibi insan yaşamının her bir döneminde depresyon için koruma oluşturduğu (Gariépy, Honkaniemi ve Quesnel-Vallée, 2016), travma sonrası büyüme (Prati ve Pietrantonio, 2009) ile fonksiyonel ilişkiler gösterdiği, gündelik hayatta istenmedik deneyimlere sahip olmanın gündelik iyi oluşla olan olumsuz ilişkisi için hafifletici bir düzenleyici olduğu (Nezlek ve Allen, 2006) görülmektedir. Öte yandan daha yüksek yaşam doyumu (alınan ve algılanan sosyal desteğin her ikisinin) ve daha düşük olumsuz duygu (algılanan sosyal desteğin) için iyi bir yordayıcı olduğu (Siedlecki ve diğ., 2013), depresyon ve kaygı belirtilerine sahip olan hastalara gerçekleştirilen müdahalelerin sonucu olarak semptomların işlevsel bir dönüşüme uğraması bağlamında (sosyal destek algısındaki artışla) dolaylı bir rol oynadığı (Dour ve diğ., 2014) görülmektedir.

İnsanların sahip oldukları iyimserlik temelli beklentiler, sosyal destek açısından onlarda çeşitli farklılıklar meydana getirmektedir. Araştırmalar, iyimser olanların gerçek veya algı düzeyinde daha fazla sosyal desteğe, kötümserlerin ise daha düşük sosyal desteğe sahip olduklarını göstermektedir. Öte yandan iyimserliğin çeşitli sonuçlarla ilişkilerinde bu farklılıkların büyük bir değeri olduğu işaret edilmektedir. Sosyal ilişkilere dair algıların, iyimserlik ile iyi oluş değerlendirmelerinde sıklıkla kullanılan yaşam doyumu ve pozitif duygu arasındaki ilişkiler bağlamında önemli olabildiği görülmektedir. Luger ve diğerleri (2009) tarafından kireçlenmeye sahip yaşlılarla gerçekleştirilen bir çalışmada iyimserlik, sosyal destek, sosyal zorlanma (nahos ilişkiler gibi yönlerle değerlendirilmiştir) ve yaşam doyumu araştırılmıştır. Temel ölçümlere ek olarak, 9-12 ay sonra ölçüm alınmıştır. Hem ilk ölçümlerle gerçekleştirilen hem de yaşam doyumunun kontrol edilmesiyle ileriye dönük gerçekleştirilen analizlere göre, kesitsel ve boylamsal bağlamda kötümserlik ve yaşam doyumunun, daha düşük sosyal destek vasıtasıyla dolaylı yoldan ilişkilendiği, ayrıca kötümserliğin daha fazla sosyal zorlanmayı yordadığı görülmüştür. Ferguson ve Goodwin (2010) tarafından yapılan bir başka çalışmada ise yaşlı (65-94 yaş) yetişkinlerde iyimserlik, sosyal destek (ulaşabildiği kişilerden edinilen sosyal destekten tatminle ölçülmüştür), kontrol algısı (şeylere dair kişisel kontrolü olduğunu düşünme gibi), öznel iyi oluş (pozitif duyguyla ölçülmüştür) ve psikolojik iyi oluş (yaşamda amaçla ölçülmüştür) araştırılmıştır. İyimserliğin tüm değişkenlerle pozitif ilişkiye sahip olduğu ve iyimserlikle pozitif duygu ilişkinin kısmen sosyal destekten, yaşamda amaç ilişkisinin de kısmen kontrol algısından kaynaklandığı görülmüştür.

İyimserliğin olumsuz sıkıntıyla olan ilişkilerinde sosyal desteğin büyük bir rolü olabileceğini gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Trunzo ve Pinto (2003) tarafından meme kanseri hastalarıyla boylamsal olarak gerçekleştirilen çalışmada, iyimserliğin duygu durum (distress ölçümü olarak seçilmiştir) ile ilişkisi ve bu ilişkide, duygusal (örn. ilgi görmek) ve sırdaş (confidant, örn. sorunlarını diğerlerine açabilme) sosyal destek incelenmiştir. Üç zamanda alınmış tüm ölçümler (temel ve 6-12 ay sonra) için geçerli olan sonuçlara göre, iyimserliğin daha az duygudurum bozukluğu ve daha fazla duygusal sosyal desteği, duygusal sosyal desteğin de daha düşük duygudurum bozukluğunu yordadığı görülmüştür. Öte yandan ilk iki zamanda alınan ölçümler için, iyimserlikle duygudurum ilişkisinin, dolaylı yoldan duygusal sosyal destekten kaynaklandığı (bu destek kontrol edildiğinde iyimserlik ilişkisiz olmuştur) bulunmuştur.

İyimserlik ve sosyal destek ilişkisi, stres içeren tıbbi bakım sürecindeki kişiler için de önemli görülmektedir. Matthews ve Cook (2009) tarafından radyoterapi sürecindeki meme kanserine sahip kadınlarla gerçekleştirilen çalışmada iyimserlik, duygusal iyi oluş (pozitif duyguyla ölçülmüştür), algılanan sosyal destek, problem odaklı başa çıkma ve öz-aşkınlık incelenmiştir. Sonuçlara göre iyimserliğin problem odaklı başa çıkma dışındaki değişkenlerle pozitif ilişkili olduğu ve sosyal destek ile duygusal iyi oluş algısı için pozitif bir yordayıcı olduğu görülmüştür. Sosyal destek algısının iyimserlik etkilerinde önemli olabileceği bir başka katılımcı grubu, travmatik olay deneyimleyen kişilerdir. Bu bireylerde iyimserlik ile başa çıkma ve genel semptom sıkıntısı arasındaki ilişkiler için sosyal desteğin önemli olduğu görülmektedir. Dougall, Hyman, Hayward, McFeeley ve Baum (2001) tarafından kaza (132 yolcunun ölümüyle sonuçlanan) yerinde bulunan yardım kurtarma çalışanları üzerine yürütülen bir çalışmanın, kazadan sonraki 4-8 haftada toplanan (ilk ölçümler) veriler için geçerli olan sonuçlarına göre, iyimserlik ile başa çıkma türlerinden olan hüsnükuruntu (wishful thinking) negatif ilişkili ve sosyal destek arama pozitif ilişkili olup bu ilişkilerde daha fazla algılanan sosyal desteğin dolaylı rolü olduğu bulunmuştur. Öte yandan iyimserlik ile

araştırmadaki genel semptom sıkıntısı ilişkilerinin bazıları için algılanan sosyal desteğin anlamlı bir rolü olduğu belirtilmiştir.

Sosyal destek, iyimserlik ile stresli bir dönem olduğu varsayılan üniversiteye uyum sağlama ilişkilerinde de rol oynamaktadır. Aspinwall ve Taylor (1992) tarafından gerçekleştirilen bir boylamsal araştırmada; iyimserlik, öz-saygı, kontrol odağı ve kontrol arzusunun üniversiteye uyum, sağlık, motivasyon ve akademik performansa doğrudan veya dolaylı (başa çıkma yolları, sosyal destek ve artmış motivasyon) etkisi incelenmiştir. Ölçümler üç ayrı zamanda edinilmiştir. İlk zamanda alınan ölçümler; bireysel farklar (iyimserlik, kontrol odağı, kontrol arzusu, öz-saygı), sosyal destek (alınan ve tatmin oluna dair sorular içermiştir), pozitif negatif duygu durum (mood) ve başa çıkma yolları üzerinedir. İkinci ölçümler; fiziksel sağlık ve semptomlar, motivasyon ve üniversiteye uyum üzerine alınmışken, en son zamanda akademik performansa dair bilgi edinilmiştir. İlk zamandaki iyimserlik, ileri zamanda ölçülmüş olan üniversiteye daha iyi uyum (pozitif-negatif duygu kontrol edildiğinde bile), daha iyi fiziksel sağlık ve daha az semptom değişkenleri için anlamlı bir yordayıcı olarak bulunmuştur. Konumuzla ilgili aracı ilişkiler bağlamında ise iyimserliğin sosyal destekle ilişkilenererek, uyumla dolaylı yoldan ilişki gösterdiği belirlenmiştir.

Sosyal desteğin sadece niteliksel tarafı değil, niceliksel boyutu da iyimserlikle ilişki göstermektedir. Ancak bu ilişkiler o kadar da baskın değildir. Brissette, Scheier ve Carver (2002) tarafından iyimserlik ile üniversiteye başlamayı ima eden stresli yaşam olaylarına uyumun (depresyon ve algılanan psikolojik stresteki değişim) incelendiği bir diğer çalışmada, iyimserlik değişkeni ilk zamandaki sosyal destek algısı, arkadaşlık ağı boyutu ve ileri zamandaki arkadaşlık ağı boyutu ile pozitif bir ilişki göstermiştir. Öte yandan iyimserlik zaman içinde algılanan sosyal destekteki değişimler (daha ince analizler neticesinde spesifik olarak kampüsteki ilişkilerden algılanan sosyal destek) için de pozitif bir yordayıcılık göstermiştir. İyimserliğin ve sosyal desteğin stres ve depresyondaki değişimle negatif ilişkilendiği saptanmıştır. Dolaylı ilişkiler açısından ise iyimserlik ile depresyondaki ve stresteki değişim ilişkilerinde sosyal desteğin (ancak niceliksel olarak sosyal destek boyutunun değil) bir miktar rolü olduğu belirlenmiştir. Sosyal ilişkilerdeki büyüklüğün iyimserlik bağlamında geri plana düşebileceğini gösteren bir başka çalışmada da (Geers ve diğ., 1998), arkadaş sayısı açısından iyimserliğin anlamlı bir ilişki göstermediğine ulaşılmıştır.

İyimserlikle stres algısı arasındaki olumsuz ilişkilerde, gerçekte sahip olunan desteklerden çok bu desteğe sahip olduğunu düşünmenin işlev gördüğü bilinmektedir. Vollmann, Antoniow, Hartung ve Renner (2011) tarafından çiftlerle yapılan boylamsal bir araştırmada iyimserlik ile algılanan stres (günlük yaşamda) arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerde sosyal desteğin dolayımlayıcı rolü incelenmiştir. İlk zamanda sosyal destek ve iyimserlik ölçümü, ikinci zamanda (3 ay sonra) ise stres ölçümü alınmıştır. Bu noktada araştırmacıların, iyimserlerin sosyal desteğe bakışı bir gerçeği mi yansıtıyor yoksa bu bir düşünceden mi ibaret fikrini sorguladığı (Vollmann ve diğ., 2011: 147) ve sosyal destek ölçümlerini hem desteği alandan (stresli bir zamanda partnerinden aldığı ve alacağı destek), hem de ona destek verenden (stresli bir zamanda partnerine verdiği ve vereceği destek) toplayarak analize dahil ettiği görülmektedir (Vollmann ve diğ., 2011: 148). Sonuçlara göre iyimserliğin daha hafif stres ve daha fazla sosyal destek alma algısını, sosyal destek alma algısının da daha düşük stresi yordadığı görülmüştür. Öte yandan iyimserliğin düşük stresle ilişkisinde alınan sosyal destek algısının rolü olduğu (marjinal düzeydedir), ancak başkası tarafından verilen sosyal destek algısı ölçümlerinin bir rolü olmadığı bulunmuştur. Yani görünüşe göre, iyimserliğin stresle

ilişkisinde sosyal destek açısından önemli olan kişinin kendi algısıdır (Vollmann ve diğerleri, 2011).

İyimserlik ile Sosyal Kabul ve Ret

İyimserliğin ilişkiler konusundaki değeri daha önce de belirtildiği gibi sadece sosyal destekten ibaret değildir. Kişilerin iyimserlik temelli beklentileri açısından başkalarının nasıl görüldüğü, onların sosyal olarak kabul veya reddedilmesinde farklı sonuçlar doğurmaktadır. Diğer insanlar tarafından iyimser görünmek sosyal kabul açısından avantajlı bir konum sağlayabilmekte, kötümser görünmek ise sosyal ret açısından istenmedik fonksiyona sahip olabilmektedir (Carver, Scheier ve Segerstrom, 2010). Carver, Kus ve Scheier (1994), kötümserlik (veya iyimserlik) ve olumsuz duygunun (veya olumsuz duygunun) diğer insanlar tarafından kabul görme-reddedilme (onlarla etkileşim kurma istekliliği) bağlamında nasıl bir farklılık oluşturduğunu incelemek için biri pilot olmak üzere iki ana çalışma gerçekleştirmiştir. Pilot çalışmada katılımcılar, bir öğrenciyle başkasının gerçekleştirdiği görüşmenin metnine maruz bırakılmış, metindeki öğrencinin duygu durumuna (olumlu-olumsuz-nötr) ve iyimserlik yönüne (iyimser-kötümser-belirsiz) dair katılımcıların izlenimleri manipüle edilmiş ve manipülasyonun başarılı olmasıyla diğer çalışmalara geçilmiştir. İkinci çalışmada, kişinin iyimser olması kötümser olana kıyasla daha çok kabul doğurmuştur. Öte yandan olumlu duygu duruma sahip gibi gösterilen kişi olumsuz ve nötr duygu duruma sahipmiş gibi gösterilen kişiye nazaran daha çok kabul görmüştür. Ancak etkileşim etkilerine bakıldığında, görüşülen kişinin sadece duygu durumu nötr (veya bilinmeyen) olduğunda iyimserlik veya kötümserliğin anlamlı bir etki uyandırdığı (iyimserlerin daha çok kabulü doğrultusunda) belirlenmiştir. Sonraki analizler, katılımcıların iyimserlik veya duygu duruma ilişkin aldığı bilgileri birbirini tamamlayan fikirler yürütebilecek yönde kullanabildiğini (olumsuz duygu durumun kötümser olduğu fikrini uyandırabilmesi gibi) göstermiştir. Üçüncü çalışmada da ikinciye benzer şekilde iyimserliğe (bu kez duygu-durum kaynaklı değildir) veya olumlu duyguya sahipmiş gibi gösterilen kişi en çok kabul görenler olmuştur.

İyimserlikle sosyal kabul arasındaki bağlantı, başka etmenlerin devrede olmasından kaynaklanabilmektedir. Helweg-Larsen, Sadeghian ve Webb (2002) tarafından yapılan araştırmada iyimserlik veya kötümserlik yanlılığı incelenmiştir. Bahsedilen iyimserlik temelindeki yanlılıklar, kişilerin deneyimleyebilecekleri durumlar açısından kendilerini diğerleriyle bir kıyaslamaya sokması neticesinde ulaştığı inanca işaret etmektedir. Örneğin; kişinin başka bireylere göre daha güç veya sıkıntılı durumlara maruz kalacağı gibi bir düşüncesi varsa, kötümserlik yanlılığının da varlığından söz edilmektedir. Pilot çalışmada katılımcılar tarafından üç öğrencinin tartışma metni okunmuş ve kötümserlik yanlılığı sergileyenin diğer iki kişiye kıyasla sosyal olarak en az kabul gördüğü belirlenmiştir. Öte yandan birinci çalışmadaki katılımcılar ise tek bir öğrencinin bir başkasıyla görüşmesine maruz kalmışlardır. Kötümserlik yanlılığı sergileyen kişinin iyimserlik sergileyene göre sosyal açıdan kabul görmesi daha az (marjinal anlamlılık düzeyinde) bulunmuş ve bu noktadaki esas faktörün, katılımcıların kötümser kişideki huzursuzluğa (mutluluk, depresiflik ve umutsuzluk sorularını barındırmıştır) ilişkin bakışı olduğu belirlenmiştir. Son çalışmada ise, görüşme yapılan kişinin zihinsel sağlığına ilişkin bilginin olmadığı durumda (bilgi sunulmamış veya iyi olduğu belirtilmiş), iyimserliğe göre kötümserlik sergileyen kişi sosyal açıdan daha az (yine marjinal anlamlılık düzeyinde) kabul görmüştür. Araştırmacılar yine kötümser kişinin sosyal açıdan daha az kabul görmesindeki önemli sebebi, katılımcıların dinledikleri kişiye yönelttikleri huzursuzluk tahminlerine atfetmektedir.

İyimserlik ile Yalnızlık

İyimserliğin, zamanla oluşan yalnızlık durumu açısından da önemli olabileceği görünmektedir. Yalnızlık, temelinde yoksunluğu barındıracak şekilde mevcut ilişki ve yakınlık durumunun arzu edileni karşılamayan kapsamda ve karakteristikte olması şeklinde ifade edilmektedir (de Jong-Gierveld, 1987: 120). Öte yandan yalnızlık ile algılanan sosyal destek, öz-değerlendirmeye dayalı ölçümler kapsamında birbirlerine oldukça yakın hususlardır (Wang, Mann, Lloyd-Evans, Ma ve Johnson, 2018: 2). Rius-Ottenheim ve diğerleri (2012) tarafından 69 yaş ve üstü erkek kesimle gerçekleştirilen 10 yıl takipli bir çalışmada, iyimserliğin yalnızlıkla (duygusal ve sosyal yalnızlığı barındırmaktadır) gösterdiği ilişki örüntüleri incelenmiştir. İyimserlikle genel yalnızlığın (ek olarak duygusal ve sosyal yalnızlığın) ters yönlü ilişkili olduğu, üstelik bu ilişkilerin depresyon ve sosyal ağlardaki farklılaşma kaynaklı olmadığı saptanmıştır. Ancak çeşitli olası karıştırıcıların (ve önceki zamandaki yalnızlığın) kontrol edilmesi sonucunda iyimserliğin bir yordayıcı olarak zamanla değişen yalnızlık için anlamlı olmadığı belirlenmiştir (Rius-Ottenheim, 2012: 156). Jackson ve diğerleri (2000) tarafından üniversite öğrencileriyle iki zamanlı gerçekleştirilen diğer bir çalışmada çeşitli değişkenlerin gelecek zamandaki yalnızlıkla ilişkileri incelenmiştir. Temel yalnızlık verilerinin kontrol edildiği haliyle gerçekleştirilen regresyon analizi sonuçlarına göre iyimser olanların ileri zamanda daha düşük yalnızlık bildirdiği saptanmıştır (Jackson ve diğ., 2000: 467). Montgomery ve diğerleri (2003) tarafından üniversite öğrencileriyle gerçekleştirilen ve kesitsel olan bir başka çalışmada da, daha yüksek iyimserliğe sahip olanların kişiler arası ilişkilerde daha az yalnız hissettiği (korelatif ilişkiler bağlamında) bulunmuştur. Neto ve Barros (2003) tarafından üniversite öğrencileriyle (birinci çalışma) ve rahibelerle (ikinci çalışma) gerçekleştirilen farklı bir çalışmada da, yine korelatif olarak iyimserlerin daha az yalnızlık hissi bildirdiği (çalışmaların ikisinde de) görülmüştür. Öte yandan iyimserlikte sınıflandırmalar yapılarak gerçekleştirilen analize göre en yüksek iyimserlik konumunda olanların yalnızlık açısından tüm süreç içerisinde en olumlu pozisyonda olduğu (en az muzdarip) belirlenmiştir. İyimserlik, yalnızlıkla birlikte çocuklardaki sosyal yeterlikle de ilişkilenebilmektedir. Ancak burada bahsedilen daha dar şekilde özel bir konuya yönelik iyimserliktir. Deptula ve diğerleri (2006) tarafından yapılan çalışmada spesifik olarak çocukların akran ilişkilerine yönelik iyimserlikleri ve akran ilişkileri incelenmiştir. Toplam akran iyimserlik düzeyiyle sosyal yeterliliğin bazı yönlerinin ilişkili olduğu, akranların daha iyimser olan erkeklere akran statüsü, kabul edilebilirlik ve akran davranışı açısından daha olumlu (veya daha az olumsuz) baktığı saptanmıştır. Diğer çalışmalara benzer şekilde iyimserlikle yalnızlığın kadın ve erkeklerde negatif ilişkili olduğu bulunmuştur.

İyimserlik ile Romantik İlişkiler

İyimserliğin romantik ilişkiler bağlamında ilişki kalitesi veya ilişkiden duyulan memnuniyet, ikili arasındaki etkileşimler ve ilişkideki sorunların giderilmesine yönelik sergilenen yaklaşım bağlamında önemli içerikleri bulunmaktadır. Örneğin Assad ve diğerleri (2007) tarafından yapılan boylamsal bir çalışmada, iyimserlik ile romantik ilişkiler bağlamında işbirlikçi problem çözme ve ilişki kalitesi incelenmiştir. İşbirlikçi problem çözme, sıkıntı çözümüne partner ortaklığı doğrultusunda girişilmesini ifade etmektedir. Ölçümler bir yandan katılımcıların kendilerinden alınmıştır. Ancak öte yandan katılımcılardan partnerleriyle bir tartışma gerçekleştirmeleri (güzel anılar gibi ilişkileriyle ilgili hususlar) istenmiş ve eğitilmiş gözlemciler vasıtasıyla değerlendirilmek üzere videoya kaydedilmiştir. Kesitsel analizler bağlamında, eğitilmiş gözlemcilerin ilişki kalitesini değerlendirdikleri verilere göre

iyimserliğin ilişki kalitesiyle pozitif, olumsuz etkileşimle negatif ilişkili olduğu görülmüştür. Ayrıca katılımcı gözünden ilişkiye getirilen değerlendirmeler dikkate alındığında, daha yüksek iyimserliğe sahip olanların ve partneri daha iyimser olanların ilişkiyi daha tatminkâr ve kaliteli gördükleri belirlenmiştir. Öte yandan daha iyimser olma ve partnerin daha iyimser olması, daha çok işbirlikçi problem çözenin bildirilmesiyle sonuçlanmıştır. İyimserlik ile ilişki kalitesi arasında, daha yüksek işbirlikçi problem çözenin dolaylı bir ilişki meydana getirdiği bulunmuştur. Boylamsal bağlamda ise önceki iyimserliğin daha fazla ilişki kalitesiyle (önceki ilişki kalitesi kontrol edilmiştir) ve daha fazla işbirlikçi problem çözüme ilişkili olduğu belirlenmiştir. İyimserlik ve ilişki kalitesi arasında, daha yüksek düzeyde işbirlikçi problem çözenin dolaylı bir ilişki meydana getirdiği tespit edilmiştir.

İyimserlik, romantik ilişkilerde algılanan sosyal destek, sorunların başarıyla halledildiğine yönelik algı ve tıpkı daha önceden sunulan bir çalışmadaki arkadaşlık süresine benzer şekilde, romantik ilişkinin devamlılığı açısından da önemli görünmektedir. Srivastava ve diğerleri (2006) tarafından iyimserlik kavramı romantik ilişkiler bağlamında (ilişki tatmini gibi) ele alınmıştır. Araştırma temelde üç kısmı içermektedir. İlk kısımda daha çok iyimserlik düzeyine sahip kişilerin hem kendilerinin hem de romantik partnerinin ilişkiden daha fazla tatminkârlık bildirdiği ve iyimserlikle algılanan sosyal desteğin pozitif ilişkili olduğu görülmüştür. Öte yandan iyimserlik ile hem kişinin kendisinin hem de partnerinin ilişkiden daha fazla tatminkârlığı arasında, algılanan daha fazla sosyal destek (kişinin şahsi algısı) yoluyla dolaylı bir ilişkinin olduğu (tam aracılık) görülmüştür. Araştırmanın ikinci kısmında yine aynı katılımcılardan partnerleriyle kendi aralarında bir tartışma sohbeti (ilişkilerindeki en zorlayıcı mevcut anlaşmazlıklarla ilgili) gerçekleştirmeleri teşvik edilmiştir. Sonraki hafta ise, konuyla ilgili çeşitli ölçümler (bir çift olarak bu sorunu ne kadar başarılı ele aldıklarına ilişkin düşünceleri, çatışmaya ne kadar olumlu katılım sağladıkları gibi yönlerden) alınmıştır. İyimserlikleri daha üst mertebede olanların ve onların romantik partnerlerinin anlaşmazlığı daha hafif yoğunlukta gibi gördükleri ve çatışma çözümlerini daha başarılı değerlendirdikleri görülmüştür. İyimserlikle çatışma çözümünün başarısına ilişkin kişinin hem kendi algısı hem de partnerinin algısı arasındaki ilişkilerde, algılanan daha fazla sosyal desteğin ve çatışmaya pozitif katılımın kısmen aracı olduğu belirlenmiştir. Öte yandan çalışmanın üçüncü kısmında, aynı katılımcılarda iyimserliğin bir yıl sonra halen aynı ilişkide olma ihtimaliyle ilişkili olduğu (ancak sadece erkekler için) ve bu ilişkide algılanan sosyal desteğin anlamlı bir rol oynadığı belirlenmiştir.

Tüm bunlara ek olarak, insanların ilişkilerini ne kadar kaliteli buldukları açısından sahip oldukları iyimserlik düzeylerinin düzenleyici bir rol oynayabildiği ve iyimser kişilerin çekicilikte daha hoş bulunduğu görülmektedir. Böhm ve diğerleri (2010) tarafından gerçekleştirilen çalışmada iyimserlik düzeyleri açısından farklı olan kişilerin sosyal çekicilik bağlamında nasıl algılandığı ve benzerlik-çekim hipotezinden hareketle partnerlerin iyimserlik açısından birbirlerine benzerliklerine göre ilişki kalitelerini nasıl algıladıkları incelenmiştir. Araştırmada iyimserlerin diğerleri tarafından çekicilik bağlamında daha istendik bulunacağı, iyimserlik açısından birbirine yakın olan kişilerin diğerini daha çekici bulacağı ve iyimserlik açısından partnerini kendisine yakın olarak değerlendiren kişilerin ilişkilerini daha kaliteli göreceği beklenmiştir. Bunun için demografik sorularla başlayan bir form uygulanmış, ardından karşı cinsten dört kişiyi anlatan rastgele sıralanmış vinyetlerin (karşı tarafı betimleyici kısa pasajlar) yer aldığı bir bölümle devam etmiştir. Ardından ilişki durumuyla ilgili bir soru sorulmuştur. Katılımcılar şu anda romantik bir ilişkileri olduğunu belirtmişlerse, ilgili partner ve algılanan ilişki kalitesine ilişkin sorular içeren başka bir bölüme

geçmeleri sağlanmıştır. Diğer tüm katılımcılar doğrudan son bölüme yönlendirilmiştir. Deneklerin değerlendirmeleri analiz edildiğinde, vinyetlerde daha iyimser olarak sunulan hedeflerin çekicilik bağlamında daha avantajlı oldukları görülmüştür. Öte yandan deneklerin kişisel iyimserlik düzeylerinin hedef kişilere yöneltilen çekicilik algısı bağlamında anlamlı bir düzenleyici rol oynadığı saptanmıştır. Deneklerin şahsi olarak daha iyimser olması halinde, iyimserler daha yüksek, kötümserler ise daha düşük çekicilikte olduğu düşünülmüştür. Öte yandan kişilerin kendi iyimserlik düzeyleriyle partnerlerinin daha iyimser olduklarına dair algıları anlamlı şekilde ilişkili bulunmuştur. Ayrıca iyimserlik açısından daha iyi olan kişilerde (kötü olanlarda bu durum geçerli değildir), partnerin iyimserliğine ilişkin değerlendirmelerle ilişki kalitesine ilişkin algılar pozitif ilişkili bulunmuştur.

İyimserlik ile Ebeveynlik

İyimserliğin fonksiyonel ilişkilere sahip olabildiği bir diğer husus ebeveynlik bağlamındadır. Örneğin Taylor, Larsen-Rife, Conger, Widaman ve Cutrona (2010) tarafından yalnız annelerle yapılan boylamsal bir çalışmada annenin iyimserliğinin, ileri zamandaki etkili çocuk yönetiminin (aile rutini ve ebeveynlik becerilerini kapsamaktadır) daha iyi oluşunu yordadığı belirlenmiştir. Öte yandan ebeveynlerin iyimserlikleri daha nitelikli ebeveynliğe ek, çocuklarının akran yeterliliği ve sosyal yeterlilikleri bağlamında da fonksiyonel olabilmektedir. Castro-Schilo ve diğerleri (2013) tarafından anne ve baba iyimserlik düzeylerinin olumlu nitelikli ebeveynlikle (gösterilen sıcaklık, ebeveyn gözetimi gibi yönleri içermektedir) ilişkili olduğu ve baba iyimserliğinin daha olumlu nitelikli ebeveynlikle ilişkilenererek dolaylı yoldan çocuklarının daha yüksek akran yeterliliğiyle ilişkili olduğu belirlenmiştir. Gerçekleştirilen ek analizlere göre, anne için de aynı dolaylı yoldan ilişkinin geçerli olduğu belirlenmiştir. Ayrıca olumlu ebeveynlikle çocuğun akran yeterliliği arasındaki ilişkide iyimserliğin düzenleyici bir işlev gördüğü; ilişkinin iyimserlik düşük olduğunda daha yüksek düzeyde ortaya çıktığı saptanmıştır. Araştırmacılara göre ebeveynlerin iyimser olmaları, kişiler arası etkileşimler bağlamında çocukları için yol gösterici modeller olabilmelerine daha fazla olanak tanımaktadır (Castro-Schilo ve diğ., 2013: 108). Taylor ve diğerleri (2012) tarafından yapılan başka bir çalışmada, annelerin iyimserlikleri ve ilgili ebeveynlik (involved parenting) arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Öte yandan iyimserliğin daha ilgili ebeveynlik ile ilişkilenererek, çocukların ileri zamanda sosyal açıdan daha yeterli olmasıyla dolaylı bir ilişki gösterdiği belirlenmiştir. Bir diğer çalışmada ise (Heinonen ve diğ., 2006), ebeveynlerdeki iyimserlik düzeylerinin çocuklarına yönelttikleri değerlendirmeleri etkileyebildiği görülmektedir. Ebeveynlerin önceki zamanda genel iyimserlik düzeyleri ile ileri zamanlarda çocuklardaki sosyal yeterlilik ve sosyal hakimiyet pozitif, içselleştirme ve dışsallaştırma ise negatif ilişkili bulunmuştur. Son olarak, ergenlerde iyimserliğin ebeveynleriyle olan ilişkilerine dair algısı için önemli olabileceğini işaret eden bir çalışma görülmektedir. Ben-Zur (2003) tarafından yapılan araştırmanın ikinci çalışmasında, ergenlerin gözünden hem anne hem de babalarıyla ilişkilerinin daha iyi olması (duygusal yakınlık ve iletişim açısından ölçülmüştür) ile ergenlerin daha fazla iyimserlikleri arasında anlamlı ilişkiler saptanmıştır.

Sonuç

Bu derleme çalışmasında iyimserlik ile sosyal destek, yalnızlık, diğer insanlar tarafından istenlik, çekici olma veya sosyal kabul, yakın ilişkilerin kurulması, ilişki kalitesi veya ilişkiden memnuniyet duyma, zamansal açıdan ilişki sürekliliği, ilişkideki sorunların çözülmesine karşı yaklaşım tarzı, sorunların çözülmesindeki başarıya dair algılar gibi sosyal ilişkiler ve sosyal

ilişkiler kapsamında yer alabilecek pek çok kavram incelenmiştir. Söz konusu kavramların romantik ilişkiler, ebeveynlik, aile ve arkadaşlık gibi bağlamlarda incelendiği görülmüştür. Öte yandan ilgili konuların deneysel, boylamsal ve kesitsel çalışmalar tarafından ele alınarak incelendiği gözlenmektedir.

İyimserlik çalışmalarının genelinde ulaşılan sonuçlara benzer şekilde iyimserler ile kötümserler arasında, sosyal ilişkiler açısından da farklılıklar bulunmaktadır. İyimserlerin birçok bakımdan olaylara olumlu değerlendirmelerle yaklaşmaları gibi, ilişkilerde yer alabilecek unsurlara da aynı şekilde yaklaşmaları beklenmektedir. Daha fazla kötümserlikle tanımlanan kişilerin ise açıkça olumlu tarzda alınan sosyal destekleri gerçekler doğrultusunda görmeyebileceği düşünülmektedir (Carver ve Scheier, 2017: 409). Öte yandan, hayatın diğer alanlarında olduğu gibi sosyal ilişkilerden bahsederken de iyimserlerin girişken ve emek harcayan, kötümserlerin pasif ve kaçınan kişiler olacakları düşünülmektedir.

İyimserlikle alakalı diğer bir kavram olan sosyal desteğin psikolojik ve fiziksel sağlık bağlamındaki şekillendirici rolü binlerce araştırmaya konu olmuştur (Berkman, Glass, Brissette ve Seeman, 2000). Bu çalışmaların bazılarında bakıldığında 65-94 yaş aralığındaki örnekleme, iyimserlikle sosyal desteğin ilişkili olduğu (Ferguson ve Goodwin, 2010), meme kanseri hastalarıyla gerçekleştirilen çalışmalarda iyimserlikle sosyal desteğin ilişkili olduğu veya sosyal desteği yordadığı (Matthews ve Cook, 2009; Trunzo ve Pinto, 2003), 132 yolcunun ölümüyle sonuçlanan bir kaza yerinde bulunan yardım kurtarma çalışanları üzerine yürütülen bir çalışmanın kazadan sonraki 4-8 haftada toplanan verilere göre, iyimserlik ile başa çıkma arasındaki ilişkilerde algılanan daha fazla sosyal desteğin dolaylı rolü olduğu (Dougall ve diğ., 2001), üniversiteye uyum noktasında iyimserliğin sosyal destekle ilişkilendirilerek, uyumla dolaylı yoldan ilişki gösterdiği (Aspinwall ve Taylor, 1992) tespit edilmiştir. Bu çalışmaların da gösterdiği gibi iyimserlik yapısı uyum, iyi oluş değişkenleri ve başa çıkma konularında sosyal destek aracılığıyla önemli bir role sahip olmaktadır.

Sosyal destek kadar sosyal kabul ve yalnızlık da iyimserlik araştırmalarında yer almaktadır. Diğer insanlar tarafından iyimser görünmek sosyal kabul açısından avantajlı bir konum sağlayabilmekte, kötümser görünmek ise sosyal ret açısından istenmedik fonksiyona sahip olabilmektedir. Yapılan bir çalışmada kötümserlik yanlılığı sergileyen kişinin iyimserlik sergileyene göre sosyal açıdan kabul görmesi daha az (marjinal anlamlılık düzeyinde) bulunmuştur (Helweg-Larsen ve diğerleri, 2002). Yalnızlık bağlamında ise 69 yaş üstü erkeklerde iyimserlikle genel ve duygusal ve sosyal yalnızlığın negatif yönlü ilişkili olduğu (Rius-Ottenheim, 2012), üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen çalışmalarda ise daha yüksek iyimserliğe sahip olanların kişiler arası ilişkilerde daha az yalnız hissettiği bildirilmiştir (Jackson ve diğ., 2000; Montgomery ve diğ., 2003; Neto ve Barros, 2003).

Son olarak iyimserliğin romantik ilişkiler bağlamında ilişki kalitesi veya ilişkiden duyulan memnuniyet, ikili arasındaki etkileşimler ve ilişkideki sorunların giderilmesine yönelik sergilenen yaklaşım bağlamında önemli içerikleri olduğu; aile içi bağlamda ise anne ve baba iyimserliğinin aile ve çocuğa etkileri konusunda kayda değer sonuçlara sahip olabileceği işaret edilmektedir. Romantik ilişkiler noktasında yapılan bazı çalışmalarda iyimserliğin ilişki kalitesiyle pozitif, olumsuz etkileşimle negatif ilişkili olduğu görülmüştür. Ayrıca daha yüksek iyimserliğe sahip olanların ve partneri daha iyimser olanların ilişkiyi daha tatminkâr ve kaliteli gördükleri belirlenmiştir (Assad ve diğ., 2007; Srivastava ve diğ., 2006). Ebeveyn iyimserliği hususunda yapılan çalışmalara bakıldığında anne ve baba iyimserlik düzeylerinin olumlu nitelikli ebeveynlikle (gösterilen sıcaklık, ebeveyn gözetimi gibi yönleri içermektedir)

ilişkili olduğu, önceki zamanda genel iyimserlik düzeyleri ile çocuklardaki sosyal yeterlilik ve sosyal hakimiyet hususlarının pozitif, içselleştirme ve dışsallaştırma değişkenlerinin ise negatif ilişkili olduğu görülmüştür (Castro-Schilo ve diğ., 2013; Heinonen ve diğ., 2006). Yapılan diğer çalışmalarda annelerin iyimserlikleri ile ilgili ebeveynliğin pozitif ilişkili olduğu ve annenin iyimserliğinin, ileri zamandaki etkili çocuk yönetiminin daha iyi oluşunu yordadığı tespit edilmiştir (Taylor ve diğ., 2010, 2012). Ergenlerin de anne ve babaları ile ilişkilerinin duygusal yakınlık ve iletişim açısından iyi olduğunu bildirmesi ile iyimserlik düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirtilmiştir (Ben-Zur, 2003). Tüm bu bulgular da iyimserliğin hem romantik ilişkilerde hem de anne-baba-çocuk ilişkilerinde, ilişkilerin kalitesi, iyiliği, olumlu olması gibi yönlerden kayda değer bir rol oynadığını göstermektedir.

Öncelikle Türkçe alanyazın başta olmak üzere hem yurt içi hem de uluslararası kaynakların içerisinde yer aldığı konuyla ilgili alan yazında, iyimserlik yapısının sosyal ilişkiler ve sosyal ilişkiler kapsamında dikkate alınabilecek olan yukarıdaki kavramlarla incelendiği çok az çalışma bulunmaktadır. Dolayısıyla ilk vurgulanması gereken husus, ilgili konuları içeren araştırmaların (kesitsel, boylamsal ve deneysel açıdan) yeni kavramlar da eklenerek çoğaltılması, bulguların tekrarlanması ve farklı örneklerle çalışılması gerektiğidir. Böylece sonuçlara daha fazla açıklık getirilerek alan yazına yeni çalışmalar kazandırılabilir. Ayrıca bu ilişkilerde kişilerin duygu düzenleme, bilişsel ve psikolojik esneklik, kişilerarası duyarlılık, reddedilme duyarlılığı, öz yeterlik, benlik saygısı, olumsuz değerlendirilme korkusu gibi birçok mekanizma içerisinden hangilerinin aracı ve ılımlatıcı etkilere sahip olduğu incelenebilir. Başka bir açıdan bakıldığında, sosyal ilişkilere girmekte zorlanan utangaç, sosyal kaygısı olan kişilerin iyimserlik düzeylerini arttırıcı müdahale programları içerisinde yer alması sağlanıp bu deneysel çalışmalar ile sosyal ilişkilere daha kolay girme ve sosyal ortama uyum sağlama hususları da incelenebilir. Deneysel çalışmalarda ayrıca iyimserliğin biraz daha öne çıkarıldığı çözüm odaklı, pozitif psikolojik ve bilişsel davranışçı programlar geliştirilip, bunların iyimserlik, sosyal destek alma veya sosyal ilişkiler açısından önemli olan sosyal kabul gibi diğer değişkenlerin düzeylerini arttırıp arttırmayacağı da sınanabilir. Bunlar arasından etkili olanlar ise aile ve ilişki danışmanlığı gibi alanlarda kullanılabilir.

Kaynakça

- Aspinwall, L. G., & Taylor, S. E. (1992). Modeling cognitive adaptation: A longitudinal investigation of the impact of individual differences and coping on college adjustment and performance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(6), 989–1003. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.63.6.989>
- Assad, K. K., Donnellan, M. B., & Conger, R. D. (2007). Optimism: An enduring resource for romantic relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93(2), 285–297. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.93.2.285>
- Barrera, M. (1986). Distinctions between social support concepts, measures, and models. *American Journal of Community Psychology*, 14(4), 413–445. <https://doi.org/10.1007/BF00922627>
- Barrera, M., Sandler, I. N., & Ramsay, T. B. (1981). Preliminary development of a scale of social support: Studies on college students. *American Journal of Community Psychology*, 9(4), 435–447. <https://doi.org/10.1007/BF00918174>

- Bates, T. C. (2015). The glass is half full and half empty: A population-representative twin study testing if optimism and pessimism are distinct systems. *The Journal of Positive Psychology, 10*(6), 533–542. doi:10.1080/17439760.2015.1015155
- Ben-Zur, H. (2003). Happy adolescents: The link between subjective well-being, internal resources, and parental factors. *Journal of Youth and Adolescence, 32*(2), 67–79. <https://doi.org/10.1023/A:1021864432505>
- Berkman, L. F., Glass, T., Brissette, I., & Seeman, T. E. (2000). From social integration to health: Durkheim in the new millennium. *Social Science & Medicine, 51*(6), 843–857. doi:10.1016/s0277-9536(00)00065-4
- Böhm, R., Schütz, A., Rentzsch, K., Körner, A., & Funke, F. (2010). Are we looking for positivity or similarity in a partner's outlook on life? Similarity predicts perceptions of social attractiveness and relationship quality. *The Journal of Positive Psychology, 5*(6), 431–438. <https://doi.org/10.1080/17439760.2010.534105>
- Brissette, I., Scheier, M. F., & Carver, C. S. (2002). The role of optimism in social network development, coping, and psychological adjustment during a life transition. *Journal of personality and social psychology, 82*(1), 102–111. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.82.1.102>
- Carver, C. S., Kus, L. A., & Scheier, M. F. (1994). Effects of good versus bad mood and optimistic versus pessimistic outlook on social acceptance versus rejection. *Journal of Social and Clinical Psychology, 13*(2), 138–151. <https://doi.org/10.1521/jscp.1994.13.2.138>
- Carver, C. S., & Scheier, M. F. (2002). Optimism. In C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.), *Handbook of positive psychology* (pp. 231–243). Oxford University Press.
- Carver, C. S., & Scheier, M. F. (2014). Dispositional optimism. *Trends in Cognitive Sciences, 18*(6), 293–299. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2014.02.003>
- Carver, C. S., & Scheier, M. F. (2017). Optimism, coping, and well-being. In C. L. Cooper & J. C. Quick (Eds.), *The handbook of stress and health: A guide to research and practice* (pp. 400–414). Wiley Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118993811.ch24>
- Carver, C. S., Scheier, M. F., & Segerstrom, S. C. (2010). Optimism. *Clinical Psychology Review, 30*(7), 879–889. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.01.006>
- Castro-Schilo, L., Taylor, Z. E., Ferrer, E., Robins, R. W., Conger, R. D., & Widaman, K. F. (2013). Parents' optimism, positive parenting, and child peer competence in Mexican-origin families. *Parenting: Science and Practice, 13*(2), 95–112. <https://doi.org/10.1080/15295192.2012.709151>
- Chiesi, F., Galli, S., Primi, C., Innocenti Borgi, P., & Bonacchi, A. (2013). The accuracy of the Life Orientation Test-Revised (LOT-R) in measuring dispositional optimism: evidence from item response theory analyses. *Journal of personality assessment, 95*(5), 523–529. <https://doi.org/10.1080/00223891.2013.781>
- de Jong-Gierveld, J. (1987). Developing and testing a model of loneliness. *Journal of Personality and Social Psychology, 53*(1), 119–128. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.53.1.119>
- Deptula, D. P., Cohen, R., Phillipsen, L. C., & Ey, S. (2006). Expecting the best: The relation between peer optimism and social competence. *The Journal of Positive Psychology, 1*(3), 130–141. <https://doi.org/10.1080/17439760600613685>

- Dougall, A. L., Hyman, K. B., Hayward, M. C., McFeeley, S., & Baum, A. (2001). Optimism and traumatic stress: The importance of social support and coping. *Journal of Applied Social Psychology, 31*(2), 223–245. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2001.tb00195.x>
- Dour, H. J., Wiley, J. F., Roy-Byrne, P., Stein, M. B., Sullivan, G., Sherbourne, C. D., Bystritsky, A., Rose, R. D., & Craske, M. G. (2014). Perceived social support mediates anxiety and depressive symptom changes following primary care intervention. *Depression and anxiety, 31*(5), 436–442. <https://doi.org/10.1002/da.22216>
- Felt, J. M., Russell, M. A., Ruiz, J. M., Johnson, J. A., Uchino, B. N., Allison, M., Smith, T. W., Taylor, D. J., Ahn, C., & Smyth, J. (2020). A multimethod approach examining the relative contributions of optimism and pessimism to cardiovascular disease risk markers. *Journal of Behavioral Medicine, 43*(5), 839–849. <https://doi.org/10.1007/s10865-020-00133-6>
- Ferguson, S. J., & Goodwin, A. D. (2010). Optimism and well-being in older adults: the mediating role of social support and perceived control. *International journal of aging & human development, 71*(1), 43–68. <https://doi.org/10.2190/AG.71.1.c>
- Forgeard, M. J. C., & Seligman, M. E. P. (2012). Seeing the glass half full: A review of the causes and consequences of optimism. *Pratiques Psychologiques, 18*(2), 107–120. <https://doi.org/10.1016/j.prps.2012.02.002>
- Gariépy, G., Honkaniemi, H., & Quesnel-Vallée, A. (2016). Social support and protection from depression: Systematic review of current findings in Western countries. *The British Journal of Psychiatry, 209*(4), 284–293. doi:10.1192/bjp.bp.115.169094
- Geers, A. L., Reilley, S. P., & Dember, W. N. (1998). Optimism, pessimism, and friendship. *Current Psychology: A Journal for Diverse Perspectives on Diverse Psychological Issues, 17*(1), 3–19. <https://doi.org/10.1007/s12144-998-1017-4>
- Hart, K. E., & Hittner, J. B. (1995). Optimism and pessimism: Associations to coping and anger-reactivity. *Personality and Individual Differences, 19*(6), 827–839. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(95\)00104-2](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(95)00104-2)
- Heinonen, K., Rääkkönen, K., Scheier, M. F., Pesonen, A., Keski-Vaara, P., Järvenpää, A., & Strandberg, T. (2006). Parents' optimism is related to their ratings of their children's behaviour. *European Journal of Personality, 20*(6), 421–445. <https://doi.org/10.1002/per.601>
- Helweg-Larsen, M., Sadeghian, P., & Webb, M. S. (2002). The stigma of being pessimistically biased. *Journal of Social and Clinical Psychology, 21*(1), 92–107. <https://doi.org/10.1521/jscp.21.1.92.22405>
- Herzberg, P. Y., Glaesmer, H., & Hoyer, J. (2006). Separating optimism and pessimism: A robust psychometric analysis of the Revised Life Orientation Test (LOT-R). *Psychological Assessment, 18*(4), 433–438. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.18.4.433>
- Holt-Lunstad, J., Smith, T. B., & Layton, J. B. (2010). Social relationships and mortality risk: A meta-analytic review. *PLoS Medicine, 7*(7), e1000316. doi:10.1371/journal.pmed.1000316
- Ibarra-Rovillard, M. S., & Kuiper, N. A. (2011). Social support and social negativity findings in depression: Perceived responsiveness to basic psychological needs. *Clinical Psychology Review, 31*(3), 342–352. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2011.01.005>
- Taylor, S. E., & Seeman, T. E. (1999). Psychosocial resources and the SES-health relationship. *Annals of the New York Academy of Sciences, 896*, 210–225. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1999.tb08117.x>

- Jackson, T., Soderlind, A., & Weiss, K. E. (2000). Personality traits and quality of relationships as predictors of future loneliness among American college students. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 28(5), 463–470. <https://doi.org/10.2224/sbp.2000.28.5.463>
- Kim, E. S., Smith, J., & Kubzansky, L. D. (2014). Prospective Study of the Association Between Dispositional Optimism and Incident Heart Failure. *Circulation: Heart Failure*, 7(3), 394–400. doi: 10.1161/CIRCHEARTFAILURE.113.000644.
- Luger, T., Cotter, K. A., & Sherman, A. M. (2009). It's all in how you view it: Pessimism, social relations, and life satisfaction in older adults with osteoarthritis. *Aging & Mental Health*, 13(5), 635–647. doi:10.1080/13607860802534633
- Matthews, E. E., & Cook, P. F. (2009). Relationships among optimism, well-being, self-transcendence, coping, and social support in women during treatment for breast cancer. *Psycho-oncology*, 18(7), 716–726. <https://doi.org/10.1002/pon.1461>
- Montgomery, R. L., Haemmerlie, F. M., & Ray, D. M. (2003). Psychological correlates of optimism in college students. *Psychological reports*, 92(2), 545–547. <https://doi.org/10.2466/pr0.2003.92.2.545>
- Neto, F., & Barros, J. (2003). Predictors of loneliness among students and nuns in Angola and Portugal. *The Journal of psychology*, 137(4), 351–362. <https://doi.org/10.1080/00223980309600619>
- Nezlek, J. B., & Allen, M. R. (2006). Social support as a moderator of day-to-day relationships between daily negative events and daily psychological well-being. *European Journal of Personality*, 20(1), 53–68. doi:10.1002/per.566
- Ozbay, F., Johnson, D. C., Dimoulas, E., Morgan, C. A. III, Charney, D., & Southwick, S. (2007). Social support and resilience to stress: From neurobiology to clinical practice. *Psychiatry*, 4(5), 35–40.
- Prati, G., & Pietrantonio, L. (2009). Optimism, social support, and coping strategies as factors contributing to posttraumatic growth: A meta-analysis. *Journal of Loss and Trauma*, 14(5), 364–388. <https://doi.org/10.1080/15325020902724271>
- Puig-Perez, S., Villada, C., Pulopulos, M. M., Almela, M., Hidalgo, V., & Salvador, A. (2015). Optimism and pessimism are related to different components of the stress response in healthy older people. *International Journal of Psychophysiology*, 98(2, Part 1), 213–221. <https://doi.org/10.1016/j.ijpsycho.2015.09.002>
- Rauch, W. A., Schweizer, K., & Moosbrugger, H. (2007). Method effects due to social desirability as a parsimonious explanation of the deviation from unidimensionality in LOT-R scores. *Personality and Individual Differences*, 42(8), 1597–1607. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.10.035>
- Rius-Ottenheim, N., Kromhout, D., van der Mast, R. C., Zitman, F. G., Geleijnse, J. M., & Giltay, E. J. (2012). Dispositional optimism and loneliness in older men. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 27(2), 151–159. <https://doi.org/10.1002/gps.2701>
- Robinson-Whelen, S., Kim, C., MacCallum, R. C., & Kiecolt-Glaser, J. K. (1997). Distinguishing optimism from pessimism in older adults: Is it more important to be optimistic or not to be pessimistic? *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(6), 1345–1353. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.6.1345>

- Robb, K. A., Simon, A. E., & Wardle, J. (2009). Socioeconomic disparities in optimism and pessimism. *International Journal of Behavioral Medicine*, 16(4), 331–338. <https://doi.org/10.1007/s12529-008-9018-0>
- Segerstrom, S. C. (2007). Optimism and resources: Effects on each other and on health over 10 years. *Journal of Research in Personality*, 41(4), 772–786. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2006.09.004>
- Segerstrom, S. C., Evans, D. R., & Eisenlohr-Moul, T. A. (2011). Optimism and pessimism dimensions in the Life Orientation Test-Revised: Method and meaning. *Journal of Research in Personality*, 45(1), 126–129. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2010.11.007>
- Siedlecki, K. L., Salthouse, T. A., Oishi, S., & Jeswani, S. (2013). The Relationship Between Social Support and Subjective Well-Being Across Age. *Social Indicators Research*, 117(2), 561–576. doi:10.1007/s11205-013-0361-4
- Smith, T. W., Ruiz, J. M., Cundiff, J. M., Baron, K. G., & Nealey-Moore, J. B. (2013). Optimism and pessimism in social context: An interpersonal perspective on resilience and risk. *Journal of Research in Personality*, 47(5), 553–562. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2013.04.006>
- Srivastava, S., McGonigal, K. M., Richards, J. M., Butler, E. A., & Gross, J. J. (2006). Optimism in close relationships: How seeing things in a positive light makes them so. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(1), 143–153. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.91.1.143>
- Sulkers, E., Fleer, J., Brinksma, A., Roodbol, P. F., Kamps, W. A., Tissing, W. J., & Sanderman, R. (2013). Dispositional optimism in adolescents with cancer: differential associations of optimism and pessimism with positive and negative aspects of well-being. *British journal of health psychology*, 18(3), 474–489. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8287.2012.02096.x>
- Sutton, A., Clowes, M., Preston, L., & Booth, A. (2019). Meeting the review family: exploring review types and associated information retrieval requirements. *Health information and libraries journal*, 36(3), 202–222. <https://doi.org/10.1111/hir.12276>
- Taylor, S. E. (2011). Social support: A review. In H. S. Friedman (Ed.), *The Oxford handbook of health psychology* (pp. 189–214). Oxford University Press.
- Taylor, Z. E., Larsen-Rife, D., Conger, R. D., Widaman, K. F., & Cutrona, C. E. (2010). Life stress, maternal optimism, and adolescent competence in single mother, African American families. *Journal of Family Psychology*, 24(4), 468–477. <https://doi.org/10.1037/a0019870>
- Taylor, Z. E., Widaman, K. F., Robins, R. W., Jochem, R., Early, D. R., & Conger, R. D. (2012). Dispositional optimism: A psychological resource for Mexican-origin mothers experiencing economic stress. *Journal of Family Psychology*, 26(1), 133–139. <https://doi.org/10.1037/a0026755>
- Tricco, A. C., Lillie, E., Zarin, W., O'Brien, K., Colquhoun, H., & Kastner, M. & Wilson, K. (2016). A scoping review on the conduct and reporting of scoping reviews. *BMC Medical Research Methodology*, 16(1), 15.
- Trunzo, J. J., & Pinto, B. M. (2003). Social support as a mediator of optimism and distress in breast cancer survivors. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71(4), 805–811. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.71.4.805>

- Vera-Villarroel, P., Córdova-Rubio, N., & Celis-Atenas, K. (2009). Evaluación del optimismo: Un análisis preliminar del *Life Orientation Test* versión revisada (LOT-R) en población chilena [Optimism evaluation: Preliminary analysis of the Life Orientation Test Revised Version (LOT-R) in Chilean population]. *Universitas Psychologica*, 8(1), 61–68.
- Vollmann, M., Antoniow, K., Hartung, F., & Renner, B. (2011). Social Support as Mediator of the Stress Buffering Effect of Optimism: The Importance of Differentiating the Recipients' and Providers' Perspective. *European Journal of Personality*, 25(2), 146–154. <https://doi.org/10.1002/per.803>
- Wang, J., Mann, F., Lloyd-Evans, B., Ma, R., & Johnson, S. (2018). Associations between loneliness and perceived social support and outcomes of mental health problems: a systematic review. *BMC Psychiatry*, 18(1). doi:10.1186/s12888-018-1736-5
- Wrosch, C., & Scheier, M. F. (2003). Personality and quality of life: The importance of optimism and goal adjustment. *Quality of Life Research: An International Journal of Quality of Life Aspects of Treatment, Care & Rehabilitation*, 12(Suppl1), 59–72. <https://doi.org/10.1023/A:1023529606137>

Sıfır Atık Olgusunun Sıfır Atık Afişleri Üzerinden Göstergebilim Yaklaşımıyla Analizi^a

Tuncer Özdi^b, Ayşe Nur Çırak^c

Özet

Döngüsel ekonomi, atık oluşumunu en aza indirmeyi hedefleyen, kaynak ve malzeme kullanım ömrünü uzatmayı amaçlayan ve sürdürülebilir bir dünya için yap-kullan-tamir et- tekrar kullan felsefine dayanan şemsiye bir kavramdır. Bu kavramın en önemli unsurlarından birisi sıfır atıktır. Sıfır atık kavramının benimsenmesi için birçok uygulamalar ve politikalar gerçekleştirilmektedir. Bunlardan birisi de sıfır atık afişleriyle farkındalık yaratarak kamuoyunun konuya ilgisini çekmektir. Çünkü sıfır atık uygulamalarının başarılı olabilmesi toplum ve bilimin karşılıklı etkileşimi ile mümkündür. Toplumun sıfır atığı bilmesi ve içselleştirip gündelik hayatında uygulaması amacıyla bu çalışma kaleme alınmıştır. Çalışmada Dumlupınar Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi ve Adnan Kahveci Vakfı'nın iş birliği ile gerçekleştirilen "Sıfır Atık" konulu Uluslararası Afiş Yarışması ve Sergisi Projesi'ne gönderilen afişlerden dereceye giren 100 afiş Ronald Barthes'in göstergebilim yaklaşımı ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre afişlerde, doğaya en çok zarar veren plastik atıklarının olduğu, plastik kullanımının azaltılması gerektiği, aksi taktirde ekolojik dengenin bozulup kaynakların hızla tükeneceği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Doğrusal Ekonomi
Döngüsel Ekonomi
Sıfır Atık
Göstergebilim

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 04.07.2023
Yayın Tarihi: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1322854

Analysis of the Zero Waste Phenomenon with a Semiotic Approach on Zero Waste Posters

Abstract

Circular economy is an umbrella concept that aims to minimize waste generation, and is based on the philosophy of build-use-repair-reuse for a sustainable world. One of the most important elements of this concept is zero waste. Many practices and policies are being implemented to adopt the concept of zero waste. One of these is to attract public attention to the issue by raising awareness with zero waste posters. Because the success of zero waste practices is possible with the mutual interaction of society and science. This study was written so that the society can know about zero waste, internalize it and apply it in their daily lives. In the study, 100 winning posters sent to the "Zero Waste" themed International Poster Competition and Exhibition Project, which was held in cooperation with Dumlupınar University Faculty of Fine Arts and Adnan Kahveci Foundation, were examined with Ronald Barthes' semiotic approach. According to the results of the analysis, it was understood that the posters contain plastic waste that harms nature the most and that plastic use should be reduced, otherwise the ecological balance will be disrupted and resources will be rapidly depleted.

Keywords

Linear Economy
Circular Economy
Zero Waste
Semiotical

About Article

Received: 04.07.2023
Published: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1322854

^a Çalışma 25-26 Mayıs 2022 tarihinde Ege Üniversitesi İİBF'de düzenlenen 24. Uluslararası İktisat Öğrencileri Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulan "Döngüsel Ekonomi Perspektifinden Sıfır Atık Afişlerinin Göstergebilimsel Analizi" adlı çalışmanın genişletilmiş halidir.

^b Prof. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, tuncer.ozdil@cbu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-3199-6766

^c Doktorant, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, YÖK 100/2000 Kırsal Kalkınma Bursiyeri, aysenurcirakk8@gmail.com, ORCID Bilgisi: 0000-0001-7988-0706

Giriş

Sanayi devriminden günümüze kadar kaynaklar bilinçsizce kullanılmakta, nüfus kontrolsüz bir hızla artmakta ve diğer sosyoekonomik faktörler her geçen gün doğaya geri dönüşü olmayan zararlar vermektedir. Bu zararlar 1970'li yıllara kadar göz ardı edilmiş ve küreselleşme ile gelen tüketim artışı ile atıklar çoğalmış, kaynaklar hızla tükenmeye başlamış ve beraberinde çevre kirliliği başta olmak üzere benzer birçok sorunları gün yüzüne çıkarmıştır. Birçok ülke, hükümet ve uluslararası kuruluşların dikkatini çeken bu sorunlar onları yeni bir ekonomik model arayışına itmiştir. Bu arayışlar sonucunda "al-kullan-at" temeline dayanan doğrusal ekonomi modelinden "sıfır atık" temeline dayanan ve atık oluşumunu en aza indirmeyi ve kaynak verimliliğini hedefleyen döngüsel ekonomi modeline geçilmiştir.

Döngüsel ekonomi "al-kullan-tamir et- tekrar kullan" anlayışına dayalı, atık yönetimi, geri dönüşüm, kaynak verimliliği gibi kavramları barındıran şemsiye bir kavramdır. Çalışmada döngüsel ekonominin yapı taşı olan sıfır atık kavramı teorik olarak ele alınmış ve literatürdeki çalışmalar incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda literatürde, döngüsel ekonominin daha çok ölçülebilen sayısal değerlere dayalı nicel araştırmayla incelendiği görülmektedir. Geri dönüşüm ve ekonomik büyüme, döngüsel ekonomik büyüme ve yatırım ilişkisi, döngüsel ekonomiye dayalı yeni iş kolları konuları, literatürde döngüsel ekonomi alanında yer alan çalışma konuları arasındadır. Ancak insan algı, tutum ve davranışlarıyla doğrudan ilgili çok sayıda makro-ekonomik, sosyal ve kültürel değişkenin etkisi altında kalan geri dönüşüm konusunun ölçülemeyen yönlerinin de varlığı dikkate alındığında konunun sadece nicel tekniklerle incelenmesi yetersiz kalmaktadır. Nicel araştırmanın yanı sıra konuyla ilgili yapılacak nitel araştırmalar döngüsel ekonominin sosyal, kültürel ve psikolojik yönlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Çalışmanın amacı; sanayi devriminden günümüze kadar yaratılan tüketim kültürünün gezegenimize vermiş olduğu zararlara karşı toplumu döngüsel ekonomi, sıfır atık ve atık yönetimi konularında bilinçlendirmeye katkı sağlamaktır. Dünya Ekonomik Forum'unun Küresel Riskler Raporu'nda da çevresel risklerin artık ertelenemeyecek dereceye geldiği belirtilmiştir (World Economic Forum Global Risks Report, 2023, s. 6). Bu bağlamda sıfır atık farkındalığını artırmak için Dumlupınar Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi ve Adnan Kahveci Vakfı'nın ortak düzenlemiş olduğu "Sıfır Atık" konulu Uluslararası Afiş Yarışması ve Sergisinde dereceye giren 100 afiş, çağdaş göstergeler biliminin temsilcilerinden biri olan Roland Barthes'ın göstergibilim yöntemiyle analiz edilmiştir. Göstergibilim herhangi bir aracın gösterdiği işareti inceleyen, bu işaretin insanlara vermek istediği mesajı ortaya çıkaran bilimdir. Dolayısıyla çalışmada afişlerin tüketicilere, üreticilere tüm taraflara verdiği ortak mesajlar incelenmiş, afişlerde ölçülemeyen ama önem verilen yönler belirlenerek, döngüsel ekonominin yarışmacılar tarafından nasıl değerlendirildiği açıklanmış, konuyla ilgili uygun strateji, plan ve politikaların neler olabileceği konusunda taraflara öneriler getirilmiştir.

Geçmişten Günümüze Döngüsel Ekonomi ve Sıfır Atık

Sanayi devrimiyle gelişen teknoloji sayesinde sağlıkta iyileşmeler yaşanmış buna bağlı olarak nüfus katlanarak artmıştır. Nüfusun artması kentleşmeyi artırmış ve bunun sonucunda hammadde, doğal kaynak ve enerji kullanımı da önemli hale gelmiştir. Tüm bu gelişmeler dünyada tüketim kültürünü oluşturmuştur. Tüketim kültürü; kolay, ucuz ve tek kullanımlık ürünleri tercih eden ve kullanım sonrasında onları atan bir toplumu ifade etmektedir (Bilgili,

2021, s. 688). Sadece tüketim kültürü değil aynı zamanda üretim kültürü de al-yap-kullan-at modeline dayanan doğrusal ekonomi modeli ile gerçekleşmektedir. Doğal kaynakları üretim faaliyeti ile doğrudan atığa dönüştüren doğrusal ekonomi, gezegenin sınırlarını zorlamaya başlamıştır. Artan nüfus ve tüketim faaliyetleri nedeniyle gezegenimizin kaynakları hızla tükenmekte ve yakın zamanda talebi karşılayamama tehlikesiyle karşı karşıyadır. Tablo 1.'de de görüldüğü üzere The World Economic Forum'un Küresel Riskler Öngörü Raporu'nda önem derecesine göre sıralanan kısa vadeli (2 yıl) ve uzun vadeli (10 yıl) riskler bulunmaktadır. Bu listede; doğal afetler ve aşırı hava olayları, iklim değişikliğini azaltamamak, büyük ölçekli çevresel hasar olayları, iklim değişikliğine uyum sağlanamaması ve doğal kaynaklar krizi riskleri gibi çevresel riskler kısa vadeli riskler listesinde 2, 4, 5, 7 ve 9 sırasında yer alırken; uzun vadeli riskler listesinde 1,2, 3, 4, 6 ve 10 sırasında yer almaktadır. Bu sıralamalar tüm insanlığa, zaman kaybetmeden güçlü bir atık yönetiminin uygulamaya geçirilmesi ve bunun için döngüsel ekonomi ve sıfır atığa geçilmesi gerektiğini duyurmaktadır. Bu yüzden yeni sisteme, al-yap-kullan-tamir et-tekrar kullan temeline dayanan döngüsel ekonomiye geçilmesi birçok ülke ve uluslararası kuruluş tarafından önerilmekte ve benimsenmektedir (Sapmaz Veral, 2021, s. 8).

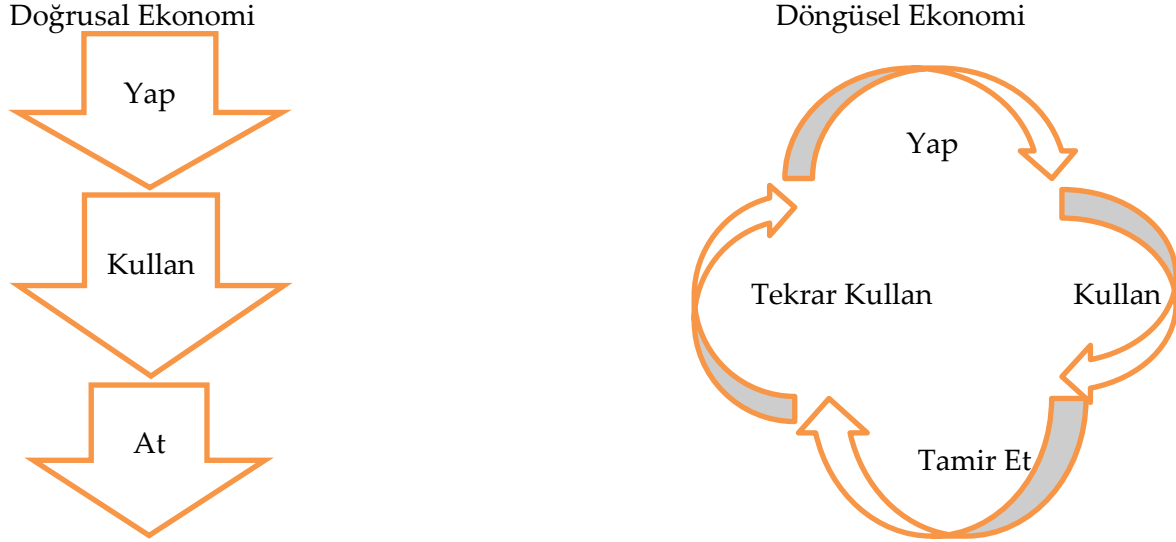
Tablo 1. Kısa ve Uzun Vadede Önem Derecesine Göre Sıralanan Küresel Riskler

Kısa Vadeli (2 Yıl)			Uzun Vadeli (10 Yıl)		
1. Yaşam Maliyeti Krizi			1. İklim Değişikliğini Azaltamamak		
2. Doğal Afetler ve Aşırı Hava Olayları			2. İklim Değişikliğine Uyumun Sağlanamaması		
3. Jeoekonomik Çatışma			3. Doğal Afetler ve Aşırı Hava Olayları		
4. İklim Değişikliğini Azaltamamak			4. Biyoçeşitlilik Kaybı ve Ekosistem Çöküşü		
5. Sosyal Uyumun Erozyonu ve Toplumsal Kutuplaşma			5. Büyük Ölçekli Gönülsüz Göç		
6. Büyük Ölçekli Çevresel Hasar Olayları			6. Doğal Kaynak Krizleri		
7. İklim Değişikliğine Uyumun Sağlanamaması			7. Sosyal Uyumun Erozyonu ve Toplumsal Kutuplaşma		
8. Yaygın Siber Suçlar ve Siber Güvensizlik			8. Yaygın Siber Suçlar ve Siber Güvensizlik		
9. Doğal Kaynak Krizleri			9. Jeoekonomik Çatışma		
10. Büyük Ölçekli Gönülsüz Göç			10. Büyük Ölçekli Çevresel Hasar Olayları		
Risk Kategorisi:	Ekonomik	Çevresel	Jeopolitik	Toplumsal	Teknolojik

Kaynak: (World Economic Forum Global Risks Report 2023, s. 6).

Döngüsel ekonomi (Circular Economy) 1970'lerde endüstriyel üretimde girdi miktarını azaltma fikrinden ortaya çıkmıştır (Arruda, Melatto, Levy & Conti, 2021, s. 79). Bu kavrama ilk kez katkı verenler arasında Amerikalı Profesör John Lyle ve öğrencisi William McDonough, Alman kimyager Michael Braungart ve hem mimar hem de ekonomist olan Walter Stahel bulunmaktadır. Döngüsel ekonomiyi ilk kez kavram olarak literatüre kazandıran ve ilkeler halinde açıklayan ise Pearce ve Turner (1990) olmuştur. Pearce ve Turner döngüsel ekonomiyi; azalt, yeniden kullan ve geri dönüştür (reduce, reuse, recycle) ilkeleri ile 3R olarak açıklamışlardır. 3R kavramı zamanla yeniden üret, yeniden dizayn et, tamir et kavramlarıyla

genişletilerek (reuse, recycle, redesign, reproduce, reduce, recover) dögüsel ekonomi kavramı 6R ilkeleriyle ifade edilmiştir (Winans, Kendall & Deng, 2018, s. 826). Şekil 1.'de doğrusal ekonomi ve dögüsel ekonominin işleyiş şeması yer almaktadır. Doğrusal ekonomide kaynaklar son aşamada atık olarak doğaya karışırken; dögüsel ekonomide ise atıklar girdi olarak tekrar üretime dahil edilmektedir.

Şekil 1. Hammaddelerin Dögüsel Ekonomide Yeniden Kullanımı,

Kaynak: (Türkiye Dögüsel Ekonomi Platformu, 2019)

Dögüsel ekonomi; katma değeri yüksek ve uzun yaşam döngülerinde maksimum kullanıma sahip ürünlerin tasarımını, tek kullanımlara sahip ürünlerin atıklarından çok yönlü ürünler yaratmayı, geri dönüşümden elde edilen ikincil hammaddelerin sanayi sektörüne düzenli şekilde aktarılmasını, üretilen enerji ve çıkarılan malzeme ile doğal çevre arasındaki bağlantının sistematik bir şekilde tedarik zincirine aktarılmasını içermektedir. Şekil 1.'de bu sistem görsel olarak ifade edilmiştir (Arruda, Melatto, Levy & Conti, 2021, s. 79). Bu tanıma benzer bir tanımla, dögüsel ekonomi fikrini geliştirmek ve teşvik etmek için çalışan Ellen MacArthur Vakfı yapmıştır. Bu vakfa göre dögüsel ekonomi, onarıcı ve yenileyici olan endüstriyel bir sistemdir. Bir ürünün artık atık olduğunu ifade eden yaşam sonu (end of life) kavramı, restorasyonla değiştirilip yenilenebilir enerji kullanımına dönüştürülür. Bu işlem gerçekleşirken yeniden kullanıma zarar veren toksik kimyasallar ayrıştırılarak atıkların yok edilmesi sağlanır (Ekins, 2020, s. 10). Dögüsel ekonominin Avrupa Birliği Dögüsel Ekonomi Eylem Planı'ndaki tanımında ise; "Dögüsel bir ekonomide ürün ve malzemelerin değeri, mümkün olduğu kadar uzun süre korunur, atık ve kaynak kullanımı en aza indirilerek bir ürün ömrünün en sonuna ulaştığında kaynaklar daha fazla değer yaratmak için tekrar kullanılır" şeklinde ifade edilmiştir. Birbiriyle benzer içeriklere sahip tanımların odağında sıfır atık (Zero waste) bulunmaktadır ve günümüzde sıfır atık sistemi farklı iş modellerinde uygulanmaktadır. Sıfır atık sisteminin ilk temelleri 1972 yılında Almanya'da atık bertaraf kanunu şeklinde oluşturulmuştur (Geisendorf & Pietrulla, 2018, s. 3).

Sıfır atık ürünlerin, üretim ve tüketim faaliyetlerinde oluşan atıkların yeniden birleştirme, geri dönüşüm, yeniden tasarlama, yeniden birleşme gibi faaliyetlerle tekrar üretime dahil edilmesidir. "Sıfır atık" terimi 1973 yılında Palmer (2004) tarafından ortaya atılmıştır.

1990'ların sonlarından itibaren bu kavram (zero waste), sıfır atığın San Francisco, Tokyo, Milan, Galler gibi büyükşehirlerde uygulanması ve Adidas, Subaru ve Unilever gibi firmaların üretimlerinde sıfır atığı vurgulamaları ile kamuoyunun ilgisini çekmiştir. Ayrıca Almanya'dan sonra Avustralya Hükümetinin de 1995 yılında "2010'a Kadar Atık Yok" hedefini duyurması dünyada ilk kez bir hükümetin atık yönetimi konusunda zorlayıcı bir girişimi olarak kabul edilmiştir. Ancak bu hedef, uygulama süresinin gerçekçi görünmemesinden dolayı başarısız olmuştur (Zaman, 2022, s. 4). 2022 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) Uluslararası Sıfır Atık İttifakı kurulmuş ve bu kurulun ilk toplantısı Yeni Zelanda'da gerçekleşmiştir. 2004 yılında Sıfır Atık Güney Avustralya isimli bir oluşum Avustralya'da kurulmuştur. 2012 yılında ise ABD'de de Sıfır Atık İş Konseyi oluşturulmuştur. Avrupa'da ise 2014 yılında Sıfır Atık Programı belgesi yayımlanmıştır. Avrupa Birliği'nin, kuruluş olarak sıfır atık konusunda dünyadaki gelişmelere göre daha geride kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır ancak Almanya'nın sıfır atık konusunda ilk adımları atan ülke konumunda olması bu savı da çürütmektedir (Akyıl, 2023, s. 38). Türkiye'de ise sıfır atık ilk kez 2017 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü'nün hazırlanmış olduğu el kitabı ile duyurulmuş ve amaç olarak benimsenmiştir (ÇŞB, 2023).

Günümüz dünyasında tüketime dayalı toplum her geçen gün muazzam miktarda atık üretmektedir. Bu durum doğal kaynakların tükenmesi nedeniyle dünyayı belirsiz bir geleceğe sürüklemektedir. Bu nedenle, küresel kaynakların daha fazla tükenmesini önlemek için sürdürülebilir tüketim ve stratejik bir atık yönetim sistemine gerek duyulmuştur (Zaman ve Lehman, 2011, s. 73). Bu yüzden firmalar sürdürülebilirliklerini sağlayabilmeleri için endüstriyel simbiyoz, döngüsel ekonomi ve sıfır atık projelerini desteklemektedir (Balbay, Sarıhan & Avşar, 2021, s. 558).

Sıfır atık uygulaması özellikle şehirlerde uygulanması istenilen bir uygulamadır. Çünkü şehirler nüfus bakımından en kalabalık yerlerdir ve birçok işletme, kamu kurumu, alışveriş merkezi burada yer almasından dolayı kapsayıcı özellik taşımaktadır. Sıfır atık şehir uygulamasında belediye atıklarının %100 geri dönüştürülmesini ve atık malzemelerden tüm kaynakların %100 geri kazanılmasını içermektedir. Ancak günümüzde aşırı tüketen şehirleri sıfır atık şehirlere dönüştürmek oldukça zorlu bir işdir. Çünkü sıfır atık temelinde sürdürülebilirlik, atık yönetimi, kaynaktan ayrıştırma, atıkların sınıflandırılması gibi uygulamaları barındırmaktadır. Bu uygulamaların gerçekleşmesi için toplumun bu konuda bilinçli olması gerekmektedir. Çünkü sürdürülebilirlik, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama imkanını zorlaştırmadan günümüzdeki kaynakları kullanmaktır. Bu tanım içerisinde, ahlak felsefesi, sosyoloji, ekonomi gibi birçok pozitif bilimi barındırmaktadır. Bunun yanı sıra atık yönetimi ve atıkların ayrıştırılması uygulamaları teknik bilimlerin alanına girse de insanların evlerinde çöplerini ayırması gibi oldukça kolay davranışları da içermektedir. Dolayısıyla sıfır atık, istikrarlı bir şekilde toplum ve bilimin karşılıklı etkileşimi ile başarıya ulaşılacak bir uygulamadır. Eğer toplum bu etkileşimde yer almazsa döngüsel ekonomi, atık yönetimi ve sıfır atık uygulamaları sadece belli bir kesimin gayreti ile bir yere ulaşamayacaktır (Zaman & Lehman, 2011, ss. 73-75). Bu amaçla topluma bu bilinci kazandırmaya sağlanacak küçük ama önemli potansiyel katkılar çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır.

Literatür Taraması

Dünyada küreselleşme, sanayileşme ve artan nüfusun etkisiyle doğal kaynaklar hızla tükenmektedir. Fosil yakıtlara bağımlı olan doğrusal ekonomi modelinin yerini döngüsel ekonomi modelinin alması birçok ülke, kuruluş ve uluslararası birliklerin gündeminde yer edinmiştir. Sürdürülebilirlik, çevre duyarlılığı kapsamında döngüsel ekonomiyle ilgili ulusal ve uluslararası literatürde çok sayıda yapılmış araştırma vardır. Bunlardan bazılarını aşağıda kısaca değinilmektedir.

Baltzi, Kosterella & Skamnakis (2023)'nin yapmış oldukları çalışma, neoliberal toplumda sürdürülebilirliği destekleyen eylemler teşvik edildiğinde kapitalizm ve bölüşüm ile ilgili sorunların ihmal edilmesinden yola çıkılarak kaleme alınmıştır. "Sürdürülebilirlik" teriminin mevcut liberal sistemde nasıl sunulduğunu ve hangi ideolojilerin kamuoyunu bilgilendirmede tarafsız olduğunu araştırmak amacıyla, Yunan medyasının sürdürülebilir kalkınmayla ilgili paylaşımları göstergebilim yöntemiyle incelenmiştir. Araştırma sonucunda sürdürülebilir kalkınma ile ilgili problemlerin, sorumlulukların, çözümlerin özel ve kamu sektöründe çelişkili algılara işaret ettiği görülmüştür.

Noviyanti, Hidayat & Hidayat (2022)'nin yapmış oldukları çalışmada, Sıfır Atık Endonezya Topluluğunun tekstil atıkları endişesiyle #TukarBaju etiketiyle yürütmüş olduğu sosyal medya kampanyasındaki afişler, göstergebilimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada 24 metin ve görsel örneği incelenmiştir. Analiz sonucunda @tukarbaju topluluğunun çevre dostu farkındalık oluşturduğu ve aynı zamanda kadınların çevresel bakım ve sürdürülebilirlik için sosyal harekete katılmasının sağlandığı belirtilmiştir.

Rezkita (2022)'nin çalışmasında içten yanmalı motordan elektrikli araç olarak nitelendirilmiş e-moto'ya geçiş süreci ele alınmıştır. E-moto'nun (elektrikli araç) egzoz emisyonları açısından sürdürülebilir olması çevresel kriz hakkında önemli bir noktadır. Araştırmada göstergebilimsel analiz yoluyla bir motosikletin şeklinin geçmişten günümüze nasıl evrildiği ele alınmıştır. Çalışmada çevre sorununun sosyal yönleri, e-moto teknolojisindeki gelişmeler ve tüketici davranışları döngüsel ekonomi perspektifinde vurgulanmıştır.

Ateş (2021)'in çalışmasında, 27 tane AB üyesi ülkeler, İngiltere, İzlanda ve Norveç'in 2008-2017 dönemindeki, GSYH'ları ile bu ülkelerdeki elektronik, evsel, ambalaj, plastik, kâğıt, metal, cam, odun atıklarının geri dönüşüm oranları arasındaki ilişki incelenmiştir. Geri dönüşüm oranlarının genel olarak GSYH'yı olumlu etkilediği, eski otomobil ve aksesuarları, plastik ve ambalaj atıkları gibi değişkenlerin geri dönüşüm oranlarıyla GSYH arasında negatif bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak geri dönüşümden elde edilen hammaddelerin sanayi için kullanılan bazı hammadde ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığı çalışmanın sonuçları arasında yer almıştır.

Sapmaz Veral (2021) yapmış olduğu çalışmada, döngüsel ekonominin önündeki engelleri, döngüsel ekonomiye geçiş stratejilerini ve döngüsel iş modellerini incelemiştir. Söz konusu çalışmada Avrupa Birliği'nin yeni büyüme stratejisi "Avrupa Yeşil Mutabakatı" çerçevesinde Türkiye de dikkate alınarak teorik değerlendirmeler de yapılmıştır.

Apaydın (2020)'nin yapmış olduğu çalışmada, atıkların geri dönüştürülmesi, kompost ve bertaraf edilmesi ile ekonomik büyüme ilişkisi ele alınmıştır. Çalışmada panel kantil regresyon yönteminden faydalanılarak OECD ülkelerinin 2000-2017 dönemine ait verileri kullanılmıştır. Çalışmada tüm atık yönetim biçimleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğu

görüldürken; özellikle geri dönüştürülen ve kompost edilen atık oranı diğer değişkenlere göre ekonomik büyüme için daha çok artırmaktadır.

Busu & Trica (2019); temel döngüsel ekonomi faktörlerinin AB ekonomik büyümesine bağımlılığını panel verilere dayalı çoklu doğrusal regresyon modeli ile incelemiştir. Döngüsel malzeme kullanım oranı, belediye atıklarının geri dönüşüm oranı, işgücü verimliliği ve kaynak verimliliğine dayalı ekonomik büyüme modeli analiz edilmiştir. Döngüsel ekonominin, kaynakların rasyonel kullanımına, ekonomik büyümeye ve sosyal yaşama katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Turpeinen (2019)'nin hazırlamış olduğu çalışmada, Avrupa Birliği (AB) ile Vietnam arasında gerçekleşen Ticaret ve Yatırım antlaşmasının sürdürülebilir kalkınma bölümü göstergebilim teorisi ve metodolojisi aracılığıyla analiz edilmiştir. Analiz sonucunda ekonomik ve endüstriyel gelişmenin neden olduğu çevresel zararın insan bilgisi ve teknolojiyle azaltılabileceği öne sürüldürken; ekolojik krizlerin çözölemeyeceği sonucuna ulaşılmıştır.

Lofthouse & Prendeville (2018)'nin hazırlamış oldukları çalışmada tasarımın döngüsel ekonomi içindeki rolüne değinmişlerdir. Çalışmada döngüsel ekonomi için ürünlerin zamanından önce eskidiği ve atıldığı bir tüketim kültürü ele alınarak hem tüketici davranışlarında hem de kültürde değişiklikler yapmak amaçlanmıştır. Dolayısıyla çalışma, pozitivist tasarım mühendisliği yaklaşımına vurgu yaparak toplumsal sorunlara yanıt verme fırsatı sunmaktadır.

Ferreira vd. (2018) yapmış oldukları çalışmada, döngüsel ekonomi ile ilgili yayınları çalışma konusuna göre sınıflandırarak yayınlardaki eğilimleri incelemiştir. Böylelikle konu ve makale seçiminde araştırmacılara rehberlik etmişlerdir. Çalışmada 1960-2017 dönemi için Scopus kullanılarak dört yüz kırk dokuz yayın elde edilmiş ve 17 kategoride sınıflandırılmıştır. Mevcut literatürün, daha sürdürülebilir bir yol arayan şirketlerin stratejileri ve organizasyonel modelleriyle ilgili uygulanan politikaları ve sorunları analiz etme açısından zengin olduğu, çalışmaların Çin ve Avrupa Birliği'nde yoğunlaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Önder (2018) yapmış olduğu çalışmada, döngüsel ekonomi kavramını sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde teorik olarak incelemiştir. Döngüsel ekonomiyi mavi ekonomi ve yeşil ekonomi kavramları ile ilişkilendirerek sanayi devriminden günümüze kadar kronolojik olarak ele almıştır.

Kessous, Bancori & Pache (2016)'nin yapmış oldukları çalışmada, Fransa'daki perakende sektörlerinin sürdürülebilir ulaşım uygulamalarının benimsenmesine ilişkin tüketici algılarını keşfetmek amaçlanmıştır. Tüketicilerin güvenini ölçmek için göstergebilimsel yöntemle başvurulmuştur. Analiz sonucunda tüketicilerin tepkilerinden dört farklı strateji (ikna, reddetme, şüphe ve mesafe koyma) tipolojisi oluşturulmuştur.

Konuyla ilgili yapılan araştırmalar genel olarak incelendiğinde, bu çalışmalarda daha çok döngüsel ekonominin ana bileşenlerinden geri dönüşüme vurgu yapıldığı, çeşitli makro-ekonomik değişkenlerle olan ilişkisinin kantitatif verilere dayandığı ekonometrik modellerle incelendiği görölmüştür.

Ancak çok iyi bilinmektedir ki, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerindeki (2023); *Yoksulluğa son, açlığa son, sağlık ve kaliteli yaşam, nitelikli eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliği, temiz su ve sanitasyon, erişilebilir ve temiz enerji, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, sanayi, yenilikçilik ve alt yapı, eşitsizliklerin azaltılması, sürdürülebilir şehirler ve topluluklar, sorumlu üretim*

ve tüketim, iklim eylemi, sudaki yaşam, karasal yaşam, barış, adalet ve güçlü kurumlar, amaçlar için ortaklıklar gibi unsurlar da dikkate alındığında, sürdürülebilirlik ve döngüsel ekonomi; toplumun sosyo-kültürel yapısıyla doğrudan ilgili, insan davranış, tutum ve eylemlerinden etkilenen toplumda eğitim, sağlık, hukuk, üretim, tüketim sistemleri gibi tüm toplumsal sistemi doğrudan etkileyen ve etkilenen bir kavramdır.

Sıfır Atık Afişlerinin Göstergebilimsel Analizi

Döngüsel ekonominin, insan davranış ve tutumlarının şekillendirdiği ölçülemeyen ancak gözlemlenebilen, araştırılması gereken beşerî bir yanı da vardır. Bu kapsamda sürdürülebilirlik ve döngüsel ekonominin kantitatif yönünün yanı sıra ölçülemeyen, sosyal ve psikolojik yönünün de nitel araştırmalarla incelenmesi gerekir. Bu çalışmada da, Türkiye’de sıfır atık olgusunun toplum kesimleri tarafından nasıl algılandığı, öne çıkan boyutların neler olduğu afiş görselleri üzerinden gösterge bilim yaklaşımıyla nitel olarak araştırılmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada, göstergebilim yöntemiyle döngüsel ekonominin temel bileşenlerinden, aynı zamanda ideal, nihai hedef “sıfır atık” olgusunun görseller üzerinden incelemesi yapılmaktadır. Sıfır atık konusunda hazırlanan afişlerde üreticilere ve tüketicilere iletilen ortak mesajlar incelenerek, bu mesajların ortak ve farklı yönleri dikkate alınmakta, döngüsel ekonominin görseller üzerinden nasıl algılandığı, değerlendirildiği, öne çıkan boyutların neler olduğu açıklanmaktadır. Bu yolla, döngüsel ekonominin ölçülemeyen yönüne vurgu yapacak şekilde konuyla ilgili oluşturulacak makro-ekonomik politikalara farklı bir bakış açısı kazandırma ve taraflara, uygulanabilecek strateji ve politikalar hakkında öneriler getirme de hedeflenmektedir.

Bu amaç kapsamında Dumlupınar Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi ve Adnan Kahveci Vakfı’nın iş birliği ile gerçekleştirilen "Sıfır Atık" konulu Uluslararası Afiş Yarışması ve Sergisi Projesi’ne gönderilen 100 afiş gösterge bilim yöntemiyle incelenmiştir.

Araştırmanın Evreni Örnekleme ve Temel Araştırma Soruları

Çalışmanın evreni Dumlupınar Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi ve Adnan Kahveci Vakfı’nın iş birliği ile gerçekleştirilen "Sıfır Atık" konulu Uluslararası Afiş Yarışması ve Sergisi Projesi’ne katılan afiş sanatçılarıdır. Yarışmaya katılım 2 Şubat 2020 ile 20 Mayıs 2020 tarihleri arasında olmuştur. Gönderilen afişlerin jüri değerlendirmesi 27-30 Mayıs 2020 tarihlerinde yapılmıştır ve yarışmanın sonucu 5 Haziran 2020 tarihinde açıklanmıştır (Posterland.org, 2020).

Sıfır atık konusunda çeşitli amatör ve profesyonel kişi ve kuruluşların hazırladıkları görsellerin hepsi çalışmanın temel araştırma hipotezlerini desteklemeye katkı sağlayacak birer görsel veridir. Bu kapsamda konunun güncelliği, konuyla ilgili kamu kuruluşları, yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri tarafından sürekli yapılan etkinlikler, çalışmalar dikkate alındığında anakitleyi sınırsız olarak düşünmek gerekir. Böyle olunca benzer araştırmalarda olduğu gibi burada da araştırmanın bir kısıtı olarak örnekleme kaçınılmaz olmuştur. Hem zaman, maliyet, kısıtları nedeniyle hem de daha tutarlı sonuçlar elde edebilmek için ancak dereceye giren 100 afiş incelemeye alınmıştır. Bu incelemeyle örnekleme seçilen 100 afiş üzerinden sürdürülebilir kalkınma ve döngüsel ekonomi bağlamında sıfır atık olgusu üzerinden, topluma iletilen mesajlar ve bu mesajların ortak ve farklı yönlerinin neler olduğu gösterge bilim yöntemiyle belirlenmiştir. Kuşkusuz bu çalışmanın sağlanacak finansal desteklerle bir proje haline dönüştürülmesi halinde, aynı dönemde farklı ülke ve bölgelerde

veya farklı dönemlerde aynı bölgede yapılmış benzer etkinliklerde elde edilmiş görsellerle daha da genişletilerek çok sayıda görselin incelenmesiyle daha tutarlı, güvenilir sonuçlar elde edilebilecektir.

Araştırmanın temel araştırma soruları ise aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- Afişler sürdürülebilir kalkınma ve döngüsel ekonomi bağlamında mesajlar iletiyor mu?
- Afişlerde tüketicilere ve üreticilere yönelik hangi mesajlar verilmektedir?

Araştırma Yöntemi: Göstergebilim

Çalışmada nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan göstergebilim yöntemi kullanılmıştır. Seçilen afişler, Çağdaş göstergeler biliminin temsilcisi olan Ferdinand de Saussure'un kurduğu Avrupa okulundan etkilenen Fransız dilbilimci Roland Barthes'in göstergebilimsel yaklaşımı yoluyla analiz edilmiştir.

Göstergebilim herhangi bir aracın gösterdiği işareti inceleyen bilim dalıdır. Burada belirtilen araç; insanların birbirleri ile iletişimi ve anlaşabilmesi için kullandıkları doğal dilleri, davranışları, jestleri, sağır-dilsiz alfabelerini, trafik işaretlerini, görüntüleri, bir kentin mimarisini, müzik eserini, tiyatro gösterisini, filmleri, afişleri, yazınsal yapıtları vb. bildirişim amacı taşıyan taşımaların tüm dizgeleri kapsamaktadır. Gerçekleşme alanları farklı olan bu dizgelerin birimleri de gösterge olarak tanımlanır. Bu bağlamda göstergebilim; diller, dizgeler, belirtgeler vb. gibi göstergeleri inceleyen bilim dalıdır ve bu özelliği ile işaretler bilimi de denilmektedir (Özgür, 2006, s. 5; Çeken & Aypek Arslan, 2016, s. 509). Bunların yanı sıra göstergebilim; göstergeler üzerindeki gizli anlamları ortaya çıkaran, göstergeler arasındaki anlam karışıklığını gideren güçlü bir analitik araçtır. Bu özelliğinden dolayı nitel araştırma yöntemleri arasında yaygın olarak kullanılmaktadır (Göksoy Sevinçli & Nalbant, 2023, s. 158).

Çağdaş göstergebilimin temelleri 20. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Amerikalı dil bilimci Charles Sanders Peirce ve İsviçreli dil bilimci Ferdinand de Saussure bu bilimin öncüleridir. Saussure Genel Dilbilim Dersleri isimli eserinde göstergebilimi, göstergelerin toplum yaşamı içerisindeki durumunu açıklayan bilim dalı olarak tanımlamıştır (Bircan, 2015, s. 18). Aynı zamanda Avrupa okulunun kurucusu sayılan Saussure göstergebilimin toplum içindeki yaklaşımına değinerek göstergebilime yapısal dilbilim ile yaklaşmıştır. Amerikan okulunun kurucusu sayılan Peirce ise göstergebilime mantık ile yaklaşmıştır. Aynı alanda uzmanlaşan iki bilim insanının en büyük farkı göstergebilime olan farklı yaklaşımlarıdır (Parsa ve Olgundeniz, 2014, s. 1). Saussure ve Peirce tarafından temeli atılan göstergebilim, 1960'lardan sonra bağımsız bir bilim dalı haline gelmiştir. Saussure'un önderliğinde olan Avrupa ekolünde çalışan araştırmacılar Louis Hjelmslev, Roland Barthes, Claude Lévi-Strauss, Julia Kristeva, Christian Metz, Algirdas J. Greimas ve Jean Baudrillard'dır. Peirce'in önderliğinde olan Amerika okulunu benimseyen araştırmacılar ise W. Morris, Ivor A. Richards, Charles K. Ogden, Umberto Eco ve Thomas Sebeok'tur (Çağlar, 2012, s. 25).

Saussure göstergebilimi gösterge, gösteren, gösterilen olmak üzere üç kavramla incelemiştir. Saussure'a göre dil, terimler dizgesidir ve bir nesnenin karşılığıdır. Dil göstergesi bir nesneyle bir adı birleştirmez, tam aksi kavramlar bir işitim dizgesini birleştirir. Dolayısıyla Saussure'a göre kavramla işitim imgesinin birleşimi gösterge olarak tanımlanır. Diğer bir kavram olan gösteren ise sembollerle açıklanmıştır. Sembol, gösteren ile gösterilen arasındaki doğal bir bağdır ve nedensellik ilişkisine dayanmak zorundadır (Köktürk & Eyri, 2013). Saussure'a göre

gösterilen ise; kavramları oluşturan sesleri (ör: a-t) gösterge olarak görür ve bu göstergelerin çözümlenmesini yapar.

Saussure'un göstergebilime yapısalcı dilbilim yaklaşımından etkilenecek onun yolundan giden ve göstergebilime farklı yorumlar katan araştırmacılara değinmekte fayda vardır. Levi Strausse göstergebilimi daha çok antropoloji, Julia Kristeva metin çözümlemesi, Roland Barthes belli bir birikimi ele alan her türlü gösterge dizgesi çözümlemesinde kullanmıştır (Bircan, 2015, ss. 45-46). Göstergebilimi ses imgesi ve dil göstergeleri ile sınırlandırmayan, görüntüler, işaretler, jestler, mimikler, müzik, dil vb. anlam içeren her türlü dizgeyi çözümlen Roland Barthes'in göstergebilimsel yöntemi, çalışmada kullanılan afişlerin daha anlamlı şekilde yorumlanabilmesi açısından dikkate alınarak çalışmanın yöntemi olarak seçilmiştir.

Roland Barthes çözümlemelerinde Saussure'ün karmaşık ve yapısalcı yaklaşımını daha sade ve anlaşılır şekilde ele almıştır. Roland Barthes bu çözümlemeyi, düz ve yan anlam dahil olmak üzere "anlam düzeni" olarak yapmıştır. Her ne kadar Barthes, Saussure'ün taşıdığı gösteren-gösterilen terimini kullanıyor olsa da Saussure ile Barthes arasındaki fark buradadır (Rahayu, 2020, s. 80). Barthes, göstergebilim çalışmalarını *Éléments de Sémiologie* (Göstergebilim İlkeleri) isimli kitabında toplamıştır. Barthes çalışmalarını dört başlık altında ve ikili kavram ilişkileri doğrultusunda ele almış ve göstergebilim ilkelerini bu kavramsal ilişkilendirme ile açıklamıştır. Söz konusu kavramlar; dil ve söz, gösterilen ve gösteren, dizim ve dizge, düz anlam anlam (sözlüğe göre gerçek anlam) ve yan anlam (kültürel ve kişisel deneyimlerden doğan çift anlam) dır (Bali, 2020, s. 220).

Barthes'in göstergebilim yaklaşımında mit, kod, metafor (eğretileme) ve metonim (düz değişmece) kavramları kullanılmaktadır. Mit, bir kültürdeki gerçekliğin ya da doğadaki bazı görünümünün açıklanmasını ve anlama kavuşmasını sağlayan hikayelerdir. Örneğin; kadınların erkeklere göre daha merhametli olduğu bu yüzden çocuk büyütme işini daha iyi yaptığı inancının yaygınlığı bir mittir. Kod, toplumda kabul edilen kuralların yanı sıra göstergelerin düzenlendiği sistemdir. Metafor, bir kavramı açıklamak için ona benzetilen başka bir kavramın ismini kullanmaktır. Örneğin; "nar"ın bereket ile ilişkilendirilmesi bir metafordur. Metonim ise bir kavramın anlamını açıklarken o kavrama ait başka bir göstergenin vurgulanmasıdır. Örneğin; "adalet"i ifade etmek için terazi sembolünün kullanılması metonimdir. Barthes'in anlam düzenini oluşturan düz anlam ve yan anlam kavramları vardır. Düz anlam, herkes tarafından kabul gören evrensel anlamı nitelerken; yan anlam ise gösterge içerisinde gizli kalan ve yorumlama ile ortaya çıkan anlamdır (Çakı, 2018, ss. 75-76).

Araştırma Afişlerinin Göstergebilimsel Analizi, Analiz Bulguları ve Öneriler

Çalışmada Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi ve Adnan Kahveci Vakfı'nın iş birliği ile gerçekleştirilen "Sıfır Atık" konulu Uluslararası Afiş Yarışması ve Sergisi Projesi'ne gönderilen afişlerden dereceye giren yüz afiş, çağdaş göstergebilim yöntemi olan ve Ferdinand de Saussure'un yolundan giden Fransız Dilbilimci Ronald Barthes'in düz anlam ve yan anlam temeline dayanan göstergebilim yöntemiyle incelenmiştir.

Dumlupınar Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi ile Adnan Kahveci Vakfı tarafından 2020 yılında düzenlenmiş olan "Sıfır Atık" konulu uluslararası afiş yarışmasında dereceye giren ilk 100 afiş gösterge bilim yöntemi ile analiz edilmiştir.

Afişler genel olarak incelendiğinde 51 tanesi Türkiye'deki katılımcılar tarafından tasarlanırken; 18'i İran'dan, 6'sı Polonya'dan, 4'ü Çin'den, 4'ü Tayvan'dan, 3'ü Meksika'dan, 3'ü Rusya'dan, 2'si Vietnam'dan, 2'si Macaristan'dan, 1'i Ukrayna'dan, 1'i Ekvador'dan, 1'i Azerbaycan'dan, 1'i Şili'den, 1'i Romanya'dan ve 1'i Brezilya'dan olmak üzere 15 farklı ülkeden katılımcılar tarafından tasarlanmıştır.

Çalışmada analize geçmeden önce yarışmada dereceye giren katılımcıların ülkeleri, ülkemiz ile diğer yabancı ülkeler arasındaki değerlendirme farklılıklarını daha kolay görebilecek şekilde dört grupta toplanmıştır. Türkiye 51 katılımcı ile birinci grubu, İslam Arap ülkelerini temsil eden İran 18 katılımcısı ile ikinci grubu, Polonya, Rusya, Macaristan, Azerbaycan, Romanya ve Ukrayna Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde yer alan ülkeler olarak üçüncü grubu ve bu gruplar dışında kalan Çin, Brezilya, Meksika, Tayvan, Vietnam, Almanya, Ekvador ve Şili ise diğer ülkeler grubunu oluşturmuşlardır.

Çalışmada değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri, değişkenler arasındaki ilişki kıkare bağımsızlık testiyle analiz edilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Boyut	Frekans	Yüzde Oranı (%)
İd (Ülke grupları)	Türkiye	51	51.0
	İran	18	18.0
	Eski SSCB	14	14.0
	Diğer	17	17.0
	Toplam	100	100
Gösterilen	Atık oluşumu	4	0.4
	Çevre kirliliği	7	0.7
	Çevre temizliği	1	0.1
	Deniz kirliliği	22	0.22
	Doğanın korunması	3	0.3
	Geri dönüşüm	15	0.15
	Hava kirliliği	2	0.2
	İsraf ve atık	1	0.1
	Kâğıt atığı	1	0.1
	Kuraklık	1	0.1
	Küresel ısınma	1	0.1
	Plastik	28	0.28
	Sıfır atık	5	0.5
	Umutsuzluk	1	0.1
	Yenilenebilir enerji	4	0.4
	Yeşil dönüşüm	4	0.4
	Toplam	100	100

Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

İd: ülke gruplarını göstermektedir. Türkiye, İran, Eski SSCB (Polonya, Rusya, Romanya, Ukrayna, Macaristan, Azerbaycan), diğer ülkeler (Meksika, Şili, Almanya, Çin, Brezilya, Ekvador, Tayvan, Vietnam)

Tablo 2' ye göre katılımcıların %51'i Türkiye'den, %18'i İran'dan, %14'ü Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ülkelerinde olan Polonya, Rusya, Ukrayna, Macaristan, Azerbaycan'dan ve %17'si de diğer ülkeler olarak gruplandırılan Meksika, Şili, Almanya, Çin, Brezilya, Ekvador, Tayvan ve Vietnam ülkelerindedir. Gösterilen ise afişlerde verilmek istenen mesajları yansıtmaktadır. Afişlerde gösterilen olarak en fazla %28 ile plastikler, ikinci sırada %22 ile deniz kirliliği ve üçüncü sırada da %15 ile geri dönüşüm temaları kullanılmıştır. Bu

sırayı; sıfır atık, çevre kirliliği, atık oluşumu, yenilenebilir enerji, yeşil dönüşüm ve doğanın korunması izlemektedir.

Tablo 2’de afişlerde anlatılmak istenen mesajların aktarıldığı 16 tane gösterilen kavram, analizde yorum kolaylığı sağlaması açısından üç farklı gruba ayrılmıştır. Birinci grup kirlilik ve kuraklık grubudur. Bu grupta; çevre kirliliği, deniz kirliliği, hava kirliliği, kuraklık, umutsuzluk ve küresel ısınma temaları yer almaktadır. İkinci grup, insanlar tarafından üretilen atıklardan oluşmaktadır. Bu grupta; atık oluşumu, israf ve atık, kâğıt atığı ve plastik atığı temaları yer almaktadır. Üçüncü grup ise korunma ve strateji yöntemleri grubudur. Bu grupta; çevre temizliği, doğanın korunması, geri dönüşüm, sıfır atık, yenilenebilir enerji, yeşil dönüşüm temaları yer almaktadır. Tablo 3’te gruplandırmaların ülke gruplarına göre dağılımı ve ki-kare test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3. Gruplandırmaların Ülke gruplarına Göre Dağılımı

Gruplandırma				
Ülke Grupları	İnsanlar tarafından üretilen atıklar	Kirlilik ve kuraklık	Korunma ve strateji yöntemleri	Toplam
Diğer	3	7	7	17
İran	7	8	3	18
Eski SSCB	7	3	4	14
Türkiye	17	16	18	51
Toplam	34	34	32	100
Test İstatistikleri				p
Pearson Chi-Square		6,108	6	,411
Likelihood Ratio		6,532	6	,366
N of Valid Cases		100		

Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3’te araştırmanın iki kategorik değişkeni olan ülke grupları ile afişlerde “gösterilen” aracılığıyla aktarılan mesajların bulunduğu gruplar yer almaktadır. Ki-kare test sonuçlarına göre, her ne kadar ülkelerle “gösterilen” arasındaki ilişki istatistiksel olarak desteklenmese de ($p=0,411>0,05$), Türkiye’den dereceye giren 51 afişte en çok vurgulanan temanın (18/51, %35,3) korunma ve strateji yöntemleri olduğu tespit edilmiştir. Bu grubun içeriğinde geri dönüşüm, sıfır atık, yeşil dönüşüm vb. konular yer almaktadır. Türkiye’den katılan afişlerde ikinci sırada en çok vurgulanan tema (%33,3) insanlar tarafından üretilen atıklar olurken; kirlilik ve kuraklık (%31,4) ise üçüncü sırada en çok vurgulanan konu olmuştur.

İran’dan dereceye giren 18 afişte en çok vurgulanan konular (%44,4) kirlilik ve kuraklık olurken ikinci sırada (%38,9) insanlar tarafından üretilen atıklar ve üçüncü sırada ise (%16,7) ile korunma ve strateji yöntemleri olmuştur.

Eski SSCB ülkelerinden katılan yarışmacıların dereceye giren afişleri incelendiğinde en çok öne çıkardıkları konunun (%50) insanlar tarafından üretilen atıklar olduğu görülürken; ikinci sırada (%28,6) korunma ve strateji yöntemleri, üçüncü sırada ise (%21,4) kirlilik ve kuraklık olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Diğer ülkelerden katılan yarışmacıların dereceye giren afişleri incelendiğinde kirlilik ve kuraklık ile korunma ve strateji yöntemleri temalarına aynı düzeyde (%41,7) önem verdikleri görülmektedir. İnsanlar tarafından üretilen atık konusuna ise diğer konulara göre daha az (%17,6) önem verdikleri tespit edilmiştir.

Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkiler açıklandıktan sonra Tablo 4’de Roland Barthes’ın göstergebilim analizi yer almaktadır.

Tablo 4. Afiflerde En Çok Kullanılan Göstergelerin Göstergibilim Anlam Çözümleme Şeması

Gösterge	Düz Anlam	Yan Anlam	Mit, Kod, Metafor, Metonim
Plastik atık	Nesne	Plastiklerin denizler başta olmak üzere doğada atık halde ve sayıca fazla olması	Plastiklerin deniz ve doğada fazla olması "atık" olarak kodlanmıştır. Bilinçsiz ve aşırı plastik kullanımı sonucunda hayvanlara, doğaya ve insanlığa geri dönüşü olmayan zararların oluşması metaforlarını anlatmaktadır.
Elektronik, kâğıt, tekstil atıkları	Nesne	Geri dönüşümü mümkün olan atıklar	Göstergelerde atık yönetimine vurgu yapılması, her atığın kendi içerisinde toplanıp değerlendirilmesi, geri dönüşümün sağlanması metaforları aracılığıyla aktarılmıştır.
Zero Waste	Yazı	"Sıfır Atık" anlamına gelen yazı göstergesi,	"Zero waste" sıfır atık yazısı afişte göstergenin kodunu oluşturmaktadır Döngüsel ekonominin ve geri dönüşümün benimsenmesi, "Sıfır Atık" in hedef haline getirilmesi, "Sıfır Atık" döngüsel ekonominin ve geri dönüşümün ana hedefidir ve bu metaforlar ile bu hedefe ulaşılmalıdır.
Balık	Hayvan	Deniz ekosistemini oluşturan unsurların başında gelen canlı	Afişte deniz kirliliği nedeniyle deniz ekosisteminin bozulması "balık" miti ile aktarılmıştır. Günümüzde balık sembolü aynı zamanda denizi çağrıştırmaktadır. Bu yüzden balıklar başta olmak üzere birçok canlıların yaşam alanlarının yok olması metonim olarak afişte ele alınmıştır.
Deniz	Doğa	Deniz ekosistemi, balıklar, doğal güzellik	Bu kez deniz ekosisteminin önemini vurgulamak için "deniz" kodu kullanılmıştır. Plastik atıkları başta olmak üzere diğer atıklarla okyanusların, denizlerin kirlenmesi, bu kirlilik nedeniyle deniz ekosisteminin tehlikede olması, yakın gelecekte okyanuslarda balıklardan çok atıkların olacağı olasılığının artması metaforları afişte verilmek istenen mesajı göstermektedir.
Güneş	Doğa	Yenilenebilir Enerji Kaynağı	Yenilenebilir enerjinin kullanılması önerisinde en çok güneş enerjisine yer verilmesi ve böylece temiz enerjinin yaygınlaşması metaforu "güneş" kodu ile gösterilmiştir. Çünkü yenilenebilir enerji kaynağı denildiği zaman akla ilk gelenlerden ilki

Nefes almakta zorlanan birey	İnsan	Hava kirliliği, yetersizliği	oksijen	güneştir. Afişte de yenilenebilir enerjinin kodu olarak kullanılmıştır.
Yeşil	Renk	Doğa, Ağaç, Umut		Afişte "nefes almakta zorlanan insan" hava kirliliğini gösteren bir metafordur. Atık yönetimi ve geri dönüşüm benimsenmediği ve uygulanmadığı taktirde insanların temiz havayı soluyamayacağı afişin yan anlamı daha derinlemesine özetleyen metaforlardır.
Kırmızı	Renk	Sıcaklık, Tehlike göstergesi	durum	"Yeşil renk" doğayı, ormanları, oksijeni niteleyen koddur. Aynı zamanda "yeşil renk" umudu ve doğru davranışı temsil etmesinden dolayı da mittir. Afişte yeşil rengin sürdürülebilirliği göstermesi, ağaç, tarla, fidan figürlerinde kullanılarak sürdürülebilirlik ve geri dönüşümü temsil etmesi afişin metaforlarıdır.
Siyah	Renk	Umutsuzluk, Karanlık	Tehlike,	"Kırmızı renk" sıcaklık, sanayi tesislerinde "Tehlikelidir!" yazısının hep kırmızı renkle yazılması sonucunda kırmızı renk sıcaklık ve tehlike durum ile ilişkilendirilmiştir. Bu özelliği ile kodu olurken; kırmızının aynı zamanda ateşi simgelemesi ile de mit özelliği göstermektedir. Geri dönüşümün benimsenmemesi ve gereken önlemlerin alınmaması durumunda beklenen tehlike durumu ve küresel ısınmayı da temsil etmesi ise afişin metaforlarıdır.
				"Siyah renk" ise karanlığı simgelemesi ile afişin kodu olurken; umutsuzluğu simgelemesi ile de mit olarak kullanılmıştır. Afişlerde özellikle arka planlarda siyah renk kullanılması, hem atıklar için hem de küresel ısınma için önlemler alınmazsa insanlığı karanlık bir geleceğin beklemesi ve tüm canlıların yaşamlarını tehlikeye sokması metaforlarını anlatmaktadır.

Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5. Karşıt Anlamlar Şeması

Atıklar	Geri dönüşüm
Dünyanın sonunun yaklaşması	Sürdürülebilir atık yönetimi
Kirlilik	Temizlik

Umutsuzluk, Tehlike, Karanlık
Sanayi atıkları

Umut, Doğa, Ağaç
Güneş enerjisi

Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Göstergebilim analizinde 100 afiş tek tek incelenmiş ve afişlerde yer alan göstergelerin düz anlam, yan anlam ve derin anlamları tablo halinde gösterilmiştir. Afişlerde genel olarak en çok kod ve metafor kullanılırken, daha az sayıda mit ve metonim kullanılmıştır.

Afişlerde korkunun, tehlikenin, uyarının ve önlem alınması gerektiğini belirten göstergelerde genellikle siyah ve kırmızı renkler tercih edilirken; umut, tavsiye verme, sürdürülebilirlik, geri dönüşüm vb. daha çok olumlu çağrışımlarda ise yeşil renginin ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmüştür. Afişlerde atıkların insanlığa ve doğaya zararları, geri dönüşüm, sıfır atık konularının yanı sıra küresel ısınma, kapitalizm, tüketim çılgınlığı, sanayileşme, karbon ayak izi, hava kirliliği, nesli yok olma tehlikesinde olan hayvanlar gibi farklı konularda yer almıştır.

Afişlerde en çok değinilen konu plastikler olmuştur. Plastik kullanımının doğaya verdiği zararlar, yol açacağı muhtemel sonuçlar, plastik kullanımının azaltılması gerektiği, doğanın ve insanlığın sonunun plastik nedeniyle olacağı vb. şekilde plastikler ele alınmıştır. İkinci sırada en çok değinilen konu ise deniz kirliliğidir. Özellikle plastik atıkları başta olmak üzere çeşitli atıklar nedeniyle okyanusların, denizlerin kirlendiği ve bu kirlilik nedeniyle deniz ekosisteminin tehlikede olması, yakın gelecekte okyanuslarda balıklardan çok atıkların olacağına dair tahminlerin yürütülmesi en çok dikkat çeken göstergelerden olmuştur. Üçüncü sırada en çok dikkat çeken konu ise geri dönüşümdür. Özellikle yazı göstergesi olan çoğu afişte "Zero Waste" kullanılması döngüsel ekonomiye ve geri dönüşüm ekonomisine vurgu yapmaktadır. Dördüncü olarak en çok kullanılan göstergelerden biri de sürdürülebilirliktir. Özellikle sürdürülebilirliğin anlatıldığı afişlerde yeşil rengin kullanılması, bunun yanı sıra ağaç, fidan, tarla figürlerinin yer alması da sürdürülebilirliği çağrıştıran göstergelerdir. Beşinci olarak en çok dikkat çekilen konu ise yenilenebilir enerjidir. Yenilenebilir enerjinin anlatıldığı afişler incelendiğinde en çok güneş enerjisinin gösterildiği görülmektedir. Altıncı olarak plastik atıkların yanında elektronik, kâğıt, tekstil atıklarına da vurgu yapılarak atık yönetiminin yapılması gerektiği de yer almıştır.

Afişlerde genel olarak sıfır atık kavramı; yazı, geri dönüşüm, doğa unsurları ile aktarılmıştır. Bunun yanı sıra işleyişi ve kazanımları hakkında geleceğe dönük olumlu metaforlar, olumsuz metaforlara göre daha az kullanılmıştır. Çünkü döngüsel ekonominin bel kemiğini oluşturan sıfır atık uygulamaları sadece çevresel riskleri azaltmakla kalmayıp aynı zamanda yeşil büyüme, kaynakların adil bölüşümü, toplumsal refahın artışı gibi ekonomik kazançlar da sağlayacaktır. Afişler de bu mesajlara çok fazla değinilmemiştir.

Bazı afişlerde bir takım istatistikî bilgiler de yer almaktadır. Örneğin; İran'dan Sabbagh isimli tasarımcının hazırlamış olduğu afişte her yıl en az 8 milyon ton plastik okyanuslara karıştığını ve dünyada her dakikada bir çekme çöp kamyonunun eşdeğeri kadar çöp biriktiğini ve kullandığımız plastiklerin yüzde 98'i tek kullanımlık olduğunu belirten cümleler kullanmıştır; *"Each year, at least 8 million tonnes of plastic end up in the oceans. The equivalent of a pull garbage truck every minute. In the least decade we produced more plastic than in the whole last century. 98 percent of the plastic we use is single-use. We buy 1 million plastic bottles every minute, plastics makes up 10% of all of the waste we generate."* Diğer bir tasarımcı olan Türkiye'den Sinejan Eser ise hazırlamış olduğu afişte okyanuslarda 30 yıl içinde balıklardan çok atıkların olacağını belirten

cümleler kullanmıştır; *"If we don't adapt zero waste lifestyle, there will be more plastic than fish in the oceans within 30 years."*

Hazırlanan afişlerde öneri olarak en çok kullanılan göstergeler ise sıfır atığın benimsenmesi ve bunun için geri dönüşümün önerilmesi, geri dönüşümün, aslında zor olmadığını, insanların kendi sonlarını kendileri getirdiği gibi kurtuluşlarının da yine kendi ellerinde olması, tek kullanımlık plastiklerin kullanılmaması gerektiği, yenilenebilir enerjinin önerilmesi, ikinci el kıyafetlerin ve el yapımı ürünlerin kullanılması, israftan kaçınılması gerektiği gibi konulara değinilmiştir. §

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmada incelenen Dumlupınar Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi ve Adnan Kahveci Vakfı'nın iş birliği ile gerçekleştirilen "Sıfır Atık" konulu Uluslararası Afiş Yarışması ve Sergisi Projesi'ne gönderilen afişlerin döngüsel ekonomi perspektifinden yola çıkarak göstergebilim yöntemi ile analizi yapılmıştır. Döngüsel ekonomi temelinde sıfır atık üretim ve tüketimi hedef olarak belirleyen ve geri dönüşüm, atık yönetimi, yeniden kullanma, kaynak etkinliği gibi bileşenlere sahip şemsiye bir kavram olarak dünyada öne çıkan bir kavramdır. Gezegenimizin her geçen gün kaynaklarının tükenmesi ve kirlenmesi sonucunda döngüsel ekonomi modeli ülkeler için elzem bir konu haline gelmiştir. Döngüsel ekonominin başarılı olabilmesi için sıfır atık uygulamalarının toplumun her kesiminde uygulanması gerekmektedir. Çünkü dünyanın nüfusu her geçen gün artmakta ve tüketim toplumu kaynakları hızla tüketmekte bunun sonucunda doğal kaynaklar yok olma tehlikesindedir. Doğal kaynakların yok olma tehlikesi iklim değişikliği, küresel ısınma, kuraklık vb. çevresel riskler ile tüm insanlığı uyarmaktadır. Dolayısıyla bu durum çalışmanın motivasyonunu oluşturmaktadır. Çünkü döngüsel ekonomi içerisinde altı tane (6R- al, kullan, tekrar üret, tekrar kullan, geri dönüştür, yeniden üret) kavramı barındıran şemsiye bir kavramdır ve bu şemsiye kavramın bel kemiği sıfır atık uygulamalarıdır.

Toplumun sıfır atık uygulamalarını bilmesi ve hayata geçirmesi açısından sıfır atık konulu afişler göstergebilim yöntemiyle analiz edilmiştir. Göstergebilim söz, kelime, resim, müzik, işaret, poster, film, afiş vb. anlam içeren her türlü sembolü açıklayan ve yorumlayan işaretler bilimidir. Bu bağlamda çalışma, afişlerin göstergebilim ile yorumlanması toplumun farkındalığı artırmayı hedeflemektedir.

Literatürde döngüsel ekonomi ile ilgili birçok kaynak mevcuttur ve bu kaynakların çoğunluğu büyüme, geri dönüşüm ve sürdürülebilirlik ilişkisine dayanmıştır. Atıkların geri dönüşümü birçok ekonominin büyümesi üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Aynı şekilde döngüsel ekonomi iş modelleri de temelinde geri dönüşümü ve kaynak etkinliğini benimseyerek hareket etmektedir. Bu çalışmada literatürden farklı olarak sıfır atık afişlerinin çözümlenmesine değinilmiştir. Analizde kullanılan afişler çalışmanın sorularını cevaplamanın yanı sıra üreticilere ve tüketicilere vermek istediği mesajlar hem sıfır atığı hem de döngüsel ekonomiyi halka anlatmak konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Analizdeki göstergelerde, özellikle kar maksimizasyonunu hedefleyen kapitalist sistemin yaratmış olduğu sanayileşerek kalkınmanın yarattığı tahribat, deniz kirliliği, deniz canlılarının yaşamlarının tehlikede olması, kelebek etkisi vurgusu ile küçük hareketlerin geri dönüşü olmayan sonuçlar yaratması, küresel ısınma, iklim değişikliği, nesli tükenen hayvanlar, hava ve çevre kirliliğinin insan sağlığına tehdidi döngüsel ekonomiye geçilmediğinde ortaya çıkabilecek muhtemel

§ Tablo 4.'te sıfır atık konulu yarışmada dereceye giren 100 afişin göstergebilimsel analizi yapılmıştır. 100 afişi en iyi temsil ettiğini düşündüğümüz 12 adet afiş ekler bölümünde yer almaktadır.

sonuçlar yer almıştır. Afişlerdeki eksiklikler ise; sıfır atık döngülerin kapatılması, kaynaktan ayrıştırma ve geri dönüşüm uygulamaları ile gerçekleşen bir sistemdir. Ancak afişlerde çoğunlukla geri dönüşüm vurgusu yapılmış ve diğer uygulamalar hakkında yeteri kadar bilgi verilmemiştir. Bunun yanı sıra afişlerde sıfır atığın nasıl uygulanması gerektiği, kaynakların tkenmeyerek adil bölüşüm sonucunda toplum refahının artacağı konuları aktarılmaması döngüsel ekonominin kazanımlarının eksik anlatılmasına neden olmuştur.

Çalışma sıfır atık ve döngüsel ekonomi bileşenlerini afişler üzerinden zmlenmelerle analiz edilmesinden dolayı literatüre katkı sağlamaktadır. Uluslararası literatüre genellikle sürdürülebilirlik üzerine göstergebilim analizi yapılmıştır ve bu yüzden çalışma uluslararası literatürü desteklediği gibi ulusal literatüre de önemli bir konuma sahiptir. Özellikle iletişim bilimleri alanında kullanılan göstergebilim yöntemi, iktisat biliminde de kullanılarak bilime farklı bakış açısı kazandırmaktadır.

Afişlerdeki muhtemel sonuçların yaşanmaması için öncelikle sıfır atık ve döngüsel ekonomi en kk nesilden en yaşlı nesile kadar benimsetilmelidir. Bunun için kamu ve özel sektör birlikte hareket ederek iktisat, eğitim ve sosyal politikalar oluşturulmalıdır. Atıklar ayrıştırılmalı, geri dönüşüm desteklenmeli ve geri dönüşüm yaygınlaşması için teşvikler artırılmalıdır. Çalışmada kullanılan afişler gibi sıfır atık ve geri dönüşüm afişleri yaygınlaştırılmalıdır. Bu doğrultuda doğaya en çok zarar veren plastik atıklarına vurgu yapılarak atık oluşumunun azaltılması gerektiği aksi taktirde küresel ısınmanın daha da artacağına, ekolojik dengenin bozulacağına ve kaynakların tkeneceğine değinilmiştir.

Çalışmada ulaşılan sonuçlar tamamen görseller üzerinden elde edilmiştir. Elbette bu sonuçların geçerliliği ve güvenilirliği, bu alanda aynı veya farklı örneklem gruplarında yapılacak nicel/nitel çalışmalarla da desteklenebilir.

Kaynakça

- Apaydin, ř. (2020). OECD lkelerinde atık yönetimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: bir panel kantil regresyon yaklaşımı, *Third Sector Social Economic Review*, 55(1) 300-312. DOI: 10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.20.02.1288
- Arruda, E. H., Melatto, R. A. P. B., Levy, W., & de Melo Conti, D. (2021). Circular economy: A brief literature review (2015–2020). *Sustainable Operations and Computers*, 2, 79-86. Doi: 10.1016/j.susoc.2021.05.001
- Akyıl, L. (2023). "Avrupa Birliği'nin Sıfır Atık Uygulamaları", Türkiye'de Sıfır Atık: Tespitler, Beklentiler ve Fırsatlar (Ulusal Kongre), 25-26 Mart 2023, İstanbul Arel Üniversitesi Kongre Bildiri Kitapçı, Yayım tarihi: Temmuz 2023, 35-50.
- Ateş, E. (2020). Döngüsel Ekonomi Kapsamında GSYİH ile Geri Dönüşüm İlişkisi: Avrupa Birliği lkeleri rneği, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 67, 125- 137. DOI:10.512901/dpusbe.782974
- Balbay, ř., Sarıhan, A., & Avşar, E. (2021). Dünyada ve Türkiye'de "Döngüsel ekonomi/endüstriyel sürdürülebilirlik" yaklaşımı. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (27), 557-569.
- Bali, M. (2020). Kamusal mekânın göstergebilim bağlamında incelenmesi: İstanbul Eyüp Sultan Meydanı. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (6), 225-242.
- Baltzi, T., Kostarella, I. ve Skamnakis, A. (2023). The semiotics of sustainability in the Greek media. *of the issue: Emerging trends in Media and Technology*, 4(2), 79. DOI: <https://doi.org/10.34097/jecom-4-2-December2022>.

- Bilgili, M. Y. (2021). Sıfır atık yaklaşımının kökenleri ve günümüzdeki anlamı. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(40), 683-703.
- Bircan, U. (2015). Saussure'de dil, dilbilim ve göstergebilim. *Sosyal bilimler araştırma dergisi*, 13(25), 43-66.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Hedefleri (2023). <https://turkiye.un.org/tr/sdgs> Erişim Tarihi: 09.05.2023
- Busu, M. ve Trica, C. L. (2019). Sustainability of circular economy indicators and their impact on economic growth of the European Union, *Sustainability*, 11(9), 1-13.
- Çağlar, B. (2012). Bir iletişim biçimi olarak göstergebilim. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 22-34.
- Çakı C., Zorlu, Y., & Karaca, M. (2017). Türk Sinemasında Nazizm İdeolojisi:" Kırımlı" Filmi ve Göstergebilimsel Analizi, *Journal of Sociological Studies/Sosyoloji Konferanslari*, Sayı 56. 65-93. DOI: 10.18368/iusoskon.328523
- Çakı, C. (2018). Roland Barthes' in göstergebilimsel çözümlemesi ile Nazi propagandasında engelliler. *SDÜ İFADE*, 1(2), 66-91.
- Çeken, B., & Aypek Arslan, A. (2016). İmgelerin göstergebilimsel çözümlenmesi "Film afişi örneği". *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 507-517.
- ÇŞB, (2023). Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, <https://webdosya.csb.gov.tr/db/sifiratik/icerikler/k-tapc-k-2017-1-20180129130757.pdf> (25.08.2023).
- Ekins, P., Domenech Aparisi, T., Drummond, P., Bleischwitz, R., Hughes, N., & Lotti, L. (2020). *The circular economy: What, why, how and where*. <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10093965/1/Ekins-2019-Circular-Economy-What-Why-How-Where.pdf> (25.08.2023).
- Ferreira Gregorio, V., Pié, L., & Terceño, A. (2018). A systematic literature review of bio, green and circular economy trends in publications in the field of economics and business management. *Sustainability*, 10(11), 1-39. Doi:10.3390/su10114232
- Geisendorf, S., & Pietrulla, F. (2018). The circular economy and circular economic concepts – a literature analysis and redefinition. *Thunderbird International Business Review*, 60(5), 771-782. Doi:10.1002/tie.21924
- Göksoy Sevinçli, B., & Nalbant, F. (2023). Suriyeli Kadınların Sorunlarının Göstergebilim Üzerinden Değerlendirilmesi: Misafir Filmi Örneği. H. B. Eser & Ö. Demirkıran (Ed.), *Türkiye'de Suriyeli kadın içinde* (s. 153-173). Ankara: Siyasal Kitabevi
- Lofthouse, V. ve Prendeville, S. (2018). Human-centred design of products and services for the circular economy—a review. *The Design Journal*, 21(4) 451-476. <https://doi.org/10.1080/14606925.2018.1468169>
- Kessous, A., Boncori, A. L. ve Paché, G. (2016). Are consumers sensitive to large retailers' sustainable practices? A semiotic analysis in the French context. *Journal of Retailing and Consumer Services*, Iss. 32, 117-130. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2016.06.008>
- Köktürk, Ş. ve Eyri, S. (2013). Dilbilim ve göstergebilim: Ferdinand De Saussure ve göstergebilimi anlamak. *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi*, 2, 123-136.
- Noviyanti, V., Hidayat, D., & Hidayat, Z. (2022). Environmental care communication in the Zero Waste Indonesia community: A case study of the# TukarBaju digital campaign. *Fashion, Style & Popular Culture*, 9(4), 555-582. Doi: org/10.1386/fspc_00160_1
- Önder, H. (2018). Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Kavram: Döngüsel Ekonomi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 196-204.

- Özgür, A. (2006). Göstergebilim. Erişim adresi: http://www.ahmetozgur.com/akademik/gostergebilim_2006.pdf. Erişim tarihi, 06.05.2022.
- Posterland.org, 2020: [/](#) Erişim Tarihi: 30.04.2023
- Parsa, A. F., & Olgundeniz, S. S. (2014). İletişimde Göstergebilim ve Anlamlandırma Sürecini Örneklerle Değerlendirme. *İletişim A*. İstanbul: Literatürk yayınları. <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/tarikyazar08/132465/go%CC%88stergebilimsel%20c%CC%A7o%CC%88zu%CC%88mleme1.pdf> Erişim Tarihi: 28.08.2023
- Rahayu, M. (2020). Mythology of Career Woman in Hijab Film (Study of Roland Barthes Semiotic Analysis). *American Journal of Humanities and Social Sciences Research (AJHSSR)*, 4(7), 80-86.
- Rezkita, K. A. (2022). From circular wheels to transport circularity: semiotic analysis of electric motorcycle aesthetic. *Archivio digitale delle tesi di laurea e di dottorato* <https://www.politesi.polimi.it/handle/10589/197497> Erişim Tarihi: 09.05.2023.
- Sapmaz Veral, E. (2021). Döngüsel ekonomi: engeller, stratejiler ve iş modelleri. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 8(1), 7-18.
- Turpeinen, V. P. (2019). *Semiotics of sustainability: analysis of the trade and sustainable development chapter of the EU–Vietnam trade and investment agreement* (Master's thesis). <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/116091/TurpeinenVille-Pekka.pdf?sequence=2&isAllowed=y> Erişim Tarihi: 09.05.2023
- Türkiye Döngüsel Ekonomi Platformu, (2019). *Hammaddelerin Döngüsel Ekonomide Yeniden Kullanımı*, https://donguselekonmiplatformu.com/knowledge-hub/article_1-what-is-the-definition-of-a-circular-economy_11.html?page=3 Erişim Tarihi: 28.08.2023.
- Winans, K., Kendall, A., & Deng, H. (2017). The history and current applications of the circular economy concept. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 68, 825-833. Doi: 10.1016/j.rser.2016.09.123
- World Economic Forum Global Risks Report 2023, https://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_Report_2023.pdf Erişim Tarihi: 28.08.2023
- Zaman, A. (2022). Zero-Waste: A New Sustainability Paradigm for Addressing the Global Waste Problem. In *The Vision Zero Handbook: Theory, Technology and Management for a Zero Casualty Policy* (pp. 1-24). Cham: Springer International Publishing.
- Zaman, A. U., & Lehmann, S. (2011). Challenges and opportunities in transforming a city into a “zero waste city”. *Challenges*, 2(4), 73-93. Doi:org/10.3390/challe2040073

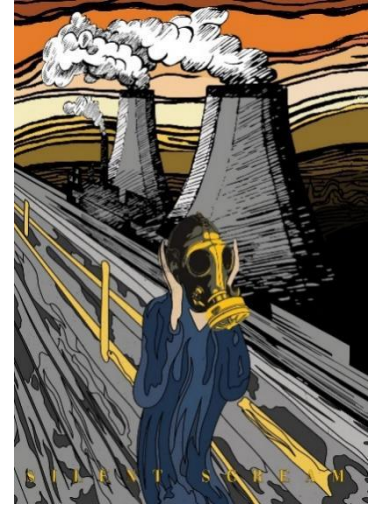
EK-I: Kategorileri Temsil Eden Seçilmiş Afişler

Agnieszka Doczynsko (Polonya)

Kirste (Almanya)

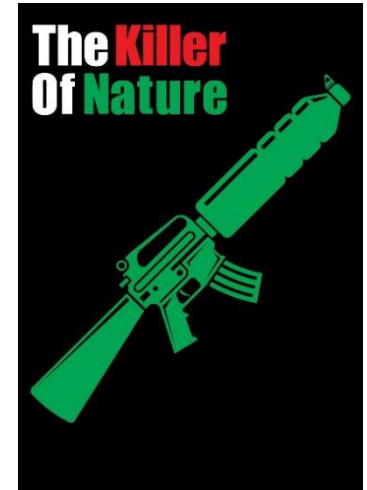
Gökhan Ercümen (Türkiye)

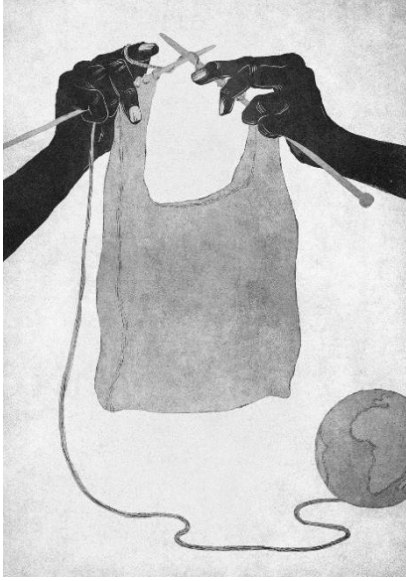
Akbayrak (Türkiye)

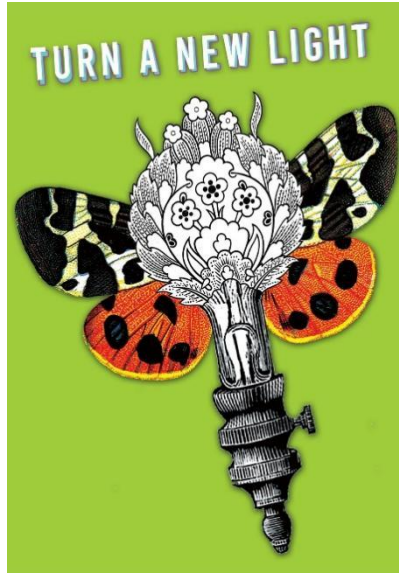
Ezgi Şen (Türkiye)

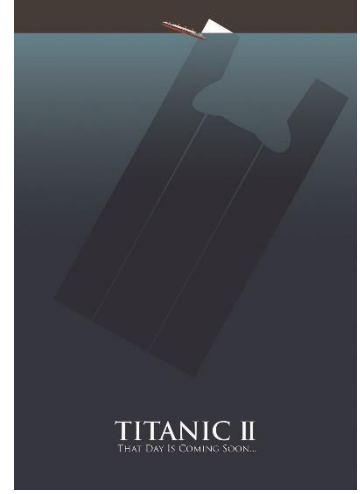
Ramin (İran)

Woo (Çin)

Luis Antonio Rivera Rodriguez
(Meksika)

Xiao (Tayvan)

Seçil Kök (Türkiye)

Soleymani (İran)

Turhan Eşit (Türkiye)

Foucault'nun İktidar Sorunsallaştırmasında Hukuk ve Haklar^a

Ferda Yıldırım^{b, c}

Özet

Bu çalışmada Michel Foucault'nun iktidar sorunsallaştırması bağlamında hukuk ve haklar tartışması yürütülmektedir. Foucault özellikle ilk dönem teorik çalışmalarında hukuk ve insan haklarını iktidar pratikleri çerçevesinde eleştirir. Bu kapsamda öznenin üretildiği hakikat rejimlerine ve iktidar düzeneklerine dikkat çeker. Son dönem politik söylemlerinde ise insan hakları mücadelesinin önemine değinir. Bu çalışma, Foucault'nun ilk dönemiyle son dönemi arasında radikal bir kopuş olmadığını savunmakta; düşünürün hukuk ve insan haklarına olumlu yaklaşmasının onun genel düşünceleriyle çelişmediğini iddia etmektedir. Foucault düşüncesinde haklar, aşkın bir güç dolayısıyla insanlara bahşedilmiş unsurlar olmadığı gibi, doğuştan sahip olunan metafizik kesinlikler de değildir. Haklar belirli bir insan doğası ya da insanlık fikrine dayanmayan, stratejik uygulamalarda varlık ve etkileşim kazanan performatif karakterli politik pratiklerdir.

Anahtar Kelimeler

İktidar
Özne
Hukuk
Haklar

Makale Hakkında

Geliş Tarihi:07.08.2023

Yayın Tarihi:27.03.2024

Doi: 10.18026/cbayarsos.1339116

Law and Rights in Foucault's Problematization of Power

Abstract

This study discusses law and rights in the context of Michel Foucault's problematization of power. Foucault, especially in his early theoretical works, criticizes law and human rights within the framework of power practices. In this context, he draws attention to the regimes of truth and power mechanisms in which the subject is produced. In his late political discourses, he emphasizes the importance of the struggle for human rights. This study argues that there is no radical rupture between Foucault's early and late period and claims that his positive approach to law and human rights does not contradict his general thoughts. In Foucault's thought, rights are not elements bestowed on human beings through a transcendent power, nor are they metaphysical certainties that one is born with. Rights are political practices of performative character that are not based on a particular idea of human nature or humanity, but rather come into being and interact in strategic practices.

Keywords

Power
Subject
Law
Rights

About Article

Received: 07.08.2023

Published: 27.03.2024

Doi: 10.18026/cbayarsos.1339116

^a Bu çalışma, yazarın "Çağdaş Politika Felsefesinde İnsan Hakları Tartışmaları: Ronald Dworkin, Jürgen Habermas, Michel Foucault" başlıklı doktora tezinin bir bölümünden türetilmiştir.

^b ferdayildirim@artuklu.edu.tr

^c Arş. Gör. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Mardin, ORCID: 0000-0003-3832-8848.

Giriş

Foucault kavramların 'ne'liğine yönelik bir soruşturmada daha çok bu kavramların ne tür ilişkilerde açığa çıktığına, eş deyişle 'nasıl'lığına odaklanır. Kavramsallaştırma çabalarını belirli somut bağlamlara yerleştirmemize imkân tanıyan tarihsel koşulların izlerinin sürülmesi gerektiğini ifade eden düşünürün göre, şu anki koşullara ilişkin tarihsel bir bilince ihtiyaç vardır. Öznenin kurulduğu tarihsel koşulları iktidar pratikleri temelinde tartışmaya açan Foucault'nun kaygısı özne ve öznellik gibi kavramların düz anlamda tarihsel bir analizini yapmak değil, bireylerin özneye dönüştürülme kiplerinin/süreçlerinin çok yönlü bir analizini sunmaktır. Düşünür, hukuk ve haklar konusunu da bu analiz çerçevesinde tartışmaya açar. Foucault kendi eserlerinin bütünlüklü bir sistem kurma amacı taşımadığını ifade eder ki düşünürün yazılarında bu amacı taşımadığını rahatlıkla görebiliriz. Onun ilgisi daha ziyade az önce değindiğimiz gibi bireylerin özneye dönüştürülme süreçlerini analiz etmektir. Bu nedenle Foucault'nun hukuk ve haklar konusuna da sistemli bir teori geliştirmek adına değil, iktidar ilişkileri ve hakikat söylemleri/rejimleri temelinde özne sorununu gündeme getirmek adına yöneldiğini söyleyebiliriz.

Foucault ilk dönem teorik çalışmalarında hukuk ve insan haklarını bilgi-iktidar-hakikat ilişkisi çerçevesinde eleştiren bir tutuma sahiptir. Ancak özellikle 1970'lerin sonlarından itibaren dile getirdiği etik-politik düşünceleriyle insan haklarını olumlayan bir tutum benimsemiştir. Bu durum her ne kadar düşünürün ilk dönem teorik çalışmaları ile son dönem politik düşünceleri arasında radikal bir kopuş olduğu iddialarına neden olsa da, bu iddialar hızlı biçimde kabul edilmemelidir. Foucault'nun sadece haklar konusunda değil, izlediği metodoloji konusunda da radikal bir kopuş ya da dönüşüm yaşadığı iddialarına rastlarız. Foucault *Deliliğin Tarihi*, *Kliniğin Doğuşu*, *Kelimeler ve Şeyler*, *Bilginin Arkeolojisi* eserlerinde arkeoloji metodunu kullanarak daha ziyade bilgiyi sorunsallaştırır. Daha sonra kaleme aldığı çalışmalarından olan *Hapishanenin Doğuşu* ile *Cinselliğin Tarihi*'nin ilk kitabı olan *Bilme İstenci*'nde jeneolojiye yönelir ve daha ziyade iktidarı sorunsallaştırır. *Cinselliğin Tarihi*'nin ikinci cildi olan *Hazların Kullanımı* ile üçüncü cildi olan *Kendilik Kaygısı*'nda ise etik bir çözümleme yapar. Kanaatimizce Foucault'nun metodolojisindeki bu geçişin radikal bir kopuş ya da radikal bir dönüş olarak yorumlanmasının nedeni, düşünürün çalışmalarını sistematik bir çerçevede sunmuyor olmasıdır. Bu nedenle bu metodolojiler arasındaki geçişleri radikal bir kopuş olarak okumak yerine, düşünürün felsefi sisteminde birbiriyle ilişkili düzeyde konumlandırmak daha uygun bir yaklaşım biçimi olabilir. Benzer bir yaklaşımı insan hakları sorunu için de düşünmemiz mümkündür. Düşünür gerek hukuku gerekse haklar sorununu ilk dönem çalışmalarını dışarıda bırakmayacak bir şekilde olumlar. Bu yazıda ilk olarak Foucault'nun özne ve iktidar ilişkisinde hukuku nasıl konumlandığına değinilecektir. İkinci olarak ise, düşünürün hakları olumsal, stratejik-taktiksel ve performatif pratikler olarak ele aldığı politika anlayışına yer verilecektir.

Özne, İktidar, Hukuk

Foucault, genel geçer bir iktidar tanımlamasına yönelmez, iktidarı karmaşık ilişkiler ağı ya da düzeneği olarak ele alma eğilimi gösterir. Bu perspektiften yaklaşıldığında iktidar ilişkileri, devlet aygıtlarının bireyler üzerinde uyguladığı ilişkilerdir, aile babasının karısı ve çocukları üzerinde uyguladığı ilişkilerdir; doktorun uyguladığı iktidar ya da patronun fabrikasında işçileri üzerinde uyguladığı iktidardır (Foucault, 2019a, s. 162). Düşünürün iktidara yönelik bu analizi onun toplum tasavvurunu da şekillendirmiştir. Foucault'ya göre toplum da farklı ama yine de spesifiklerini muhafaza eden iktidarların yan yana gelmesi, koordiasyonu ve

hiyerarşisidir (Foucault, 2019b, s. 141). İktidarı bir yapı ya da kurum olarak da tasavvur etmeyen ve onun merkezsiz olduğunu ifade eden düşünürü göre iktidar, bazılarının baştan sahip olduğu bir güç değil; bir toplumda karmaşık stratejik durumlara verilen isimdir (Foucault, 2007, s. 72). Kısacası Foucault iktidarı tanımlamaktan ziyade onun görünür kılındığı ilişki biçimlerine odaklanır. Bu aynı zamanda düşünürün özne kavramına ne şekilde yaklaştığını da ortaya koyar niteliktedir. Foucault, temel ilgisinin iktidardan ziyade özne üzerine olduğunu ve iktidarı özne sorununa eğilmek için sorunsallaştırdığını ifade eder. Dolayısıyla düşünürün iktidar üzerine yaptığı tespitler aynı zamanda öznenin nasıl kurulduğuna yönelik tezler içerir.

Foucault düşüncesinde özne bir yandan iktidarla ilişkili bir kavramken diğer yandan bilgi ve hakikat kavramlarıyla ilişkilidir. "Bilen özne"nin hakikatle girdiği ilişki esasen iktidar tarafından üretilen bir ilişkidir ve bu ilişkide söylemler devreye girer. İktidarın kendi amacına yönelik gerçekleştirdiği eylemlerin arka planını söylemler oluşturur. Foucault'ya göre "iktidar ve bilgi birbirlerine tam da söylem içinde eklenirler (Foucault, 2007, s. 77)." Söylemi genel iktidar mekanizması içinde işleyen bir dizi unsur olarak değerlendiren düşünür, iktidarın bu olaylar dolayımıyla iletilip yönlendirildiğini belirtir. Foucault'nun bilgi-söylem temelinde öznenin nasıl üretildiğine/kurulduğuna yönelik bu tespitleri onun Descartes'ın modern özne anlayışına yönelik eleştirilerinde açık bir biçimde görülür. Descartes felsefesinde düşünen/bilen öznenin karşısına *delinin* yerleştirildiğini ifade eden Foucault, Descartes'ı takip eden Batı rasyonalizminin ortaya koyduğu hakikat rejimine dikkat çeker. Öyle ki bu hakikat rejimi kurumlarla ilişki içerisindedir. Psikoloji ve psikiyatri gibi söylemsel pratiklerle akıl hastaneleri gibi söylemsel olmayan pratiklerin deliliğin şekillenmesinde oynadığı rolü irdeleyen düşünür, bu hakikat rejiminin Kant'tan Husserl'e, oradan da günümüz felsefesine değin farklı parametrelerle sürdürüldüğünü iddia eder. Burada Foucault'nun esasen bir özne teorisi ya da özne felsefesi eleştirisi yaptığını açıkça görmekteyiz. Dolayısıyla düşünürün sorunsallaştırma kavramı, öznenin üretildiği teorik koşullarla pratik uygulamalar arasında salınan bir hakikat söylemi eleştirisi anlamına gelir. Tüm çalışmalarının ortak nosyonunun sorunsallaştırma olduğunu dile getiren Foucault'ya göre sorunsallaştırma, "herhangi bir şeyi doğru ve yanlış oyununa sokan ve onu (ister ahlaki düşünce biçiminde, ister bilimsel bilgi, isterse siyasi analiz, vb. biçiminde olsun) bir düşünce nesnesi olarak kuran söylemsel ya da söylemsel olmayan pratikler bütünüdür (Foucault, 2019c, ss. 84-85)." Foucault açısından söylemsel pratikler bilgi alanındaki kavramları, teorileri ya da hakikat iddialarını içerirken söylemsel olmayan pratikler ise çeşitli kurumları, politik olayları ve ekonomik süreçleri içerir. Düşünürün kullandığı *dispositif* (düzenek) kavramı tüm bu pratikler bütünü kapsayacak şekilde iktidar sorunsallaştırmasının merkezine yerleşir. Buna göre *dispositif*; söylemleri, pratikleri, kurumları, iktidar tarafından kullanılan uyruklaştırma tekniklerini, mimari düzenlemeleri, bilimsel ifadeleri vb. içeren bir kavram olarak ortaya çıkar (Revel, 2012, ss. 34-36).

Foucault'nun hukuka yönelik düşünceleri de bu pratikler bütünü çerçevesinde değerlendirilmelidir. Düşünür, tıpkı iktidar kavramında olduğu gibi hukuk kavramı için de mutlak bir tanım yapmaz. Daha ziyade hukukun iktidar ilişkilerine ya da iktidar mekanizmalarına nasıl eklenildiğine odaklanır. Bu doğrultuda hukukun modern öncesi dönemde kendisini yasa şeklinde ortaya koyduğunu ve bu kapsamda öznenin itaat eden konumunda olduğunu ifade eder. Modern sonrası hukukun görünümü ise yasaklayıcı ve zorlayıcı formundan sıyrılarak disipline edici ve düzenleyici bir formda ortaya çıkar. Foucault modern öncesi dönemde hukukun iktidarla özdeşleştirildiğini ifade ederek bu dönemi

hukuki-söylemsel iktidar modeli çerçevesinde tartışmaya açar. Özellikle Thomas Hobbes'un hükümlanlık anlayışı temelinde tartıştığı bu model zaman zaman Hükümlanlık Modeli ya da Leviathan Modeli şeklinde tanımlanır. Foucault'ya göre iktidar, modern öncesi dönemde devralınmış devredilen bir mal ya da somut bir şey olarak tezahür eder (Foucault, 2011, s. 96). Bu modelde iktidar kendisini hukuk formunda somutlaştırır ve öznelardan beklentisi de yasaya koşulsuz şekilde itaat etmeleridir. Toplum sözleşmelerini bu bağlamda ele alan düşünür, bireylerin kendi haklarını bir egemene devrettikleri sözleşmelerin belirli bir "iyi yaşam" ve "adalet" anlayışını dayattığını vurgular. Ona göre doğal haklar söylemi ekseninde özneleşen bireyler, daha sonra devletin ideal oluşumunu açıklamayı hedefler ve böylelikle yasayı iktidarın temel belirtisi kılar (Foucault, 2018, s. 271). Foucault bu tespitleriyle esasen sözleşmecî teorilerde yer alan ve bireylerin doğalarına dayandırılan belirli türden bir rasyonelitenin politikaya eklenmesine itiraz eder. Hükümlanlık modelini her ne kadar Hobbes temelinde ele alsada genel olarak sözleşmecî teorilerin hükümlanlık mantığını muhafaza ettiğini düşünür. Bu bağlamda Jean-Jacques Rousseau'nun genel iradeye – dolayısıyla halk egemenliğine- dayalı toplum sözleşmesi anlayışını da eleştirir. Hobbesçu devlet teorisinde tek tek bireylerin hakları belirli bir egemene devredilirken Rousseau'nun devlet teorisinde bu haklar genel iradeye devredilir. Foucault'ya göre böylesi bir yaklaşımda "kolektif bir hükümlanlık, toplumsal gövde olarak hükümlanlık veya daha doğrusu hükümlanlık olarak bir toplumsal gövdenin nasıl meydana geldiğini" görebiliriz (Foucault, 2018, s. 140). Görüldüğü üzere Foucault, birbirinden farklı temellendirmelere sahip olsalar da toplum sözleşmelerini belirli türden bir hükümlanlık anlayışını yansıttıkları gerekçesiyle eleştirir. Bu nedenle hukuk/yasa, ister egemenin bizzat kendisinde meşrulaştırılsın isterse de genel iradeye dayandırılınsın, yasaya itaat etmeyen öznelardan cezalandırılması ya da toplumdan dışlanması söz konusudur. Foucault açısından Hobbesçu tasavvurda, egemene itaat üzerinden geliştirilen bir uyruklaştırma söz konusuyken, Rousseau'nun tasavvurunda ise bir tür yönetim ilkesi ya da yönetimsellik¹ söz konusudur. Foucault yönetimselliği Rousseau özelinde tartışmaya açarken, Rousseau'nun ekonomi politikası aile ekonomisinden tüm bir nüfusa kaydıracağına dikkat çeker. Rousseau'ya göre genel iradenin işlemesi için yurttaşlar topluluğuna sahip olmak ve onları korumak yeterli değildir, onların geçimini sağlamak ve kamunun ihtiyaçlarını gözetmek de gereklidir (Rousseau, 2005, s. 36). Bu nedenle Foucault, Rousseau'nun teorisinin bir yönüyle hükümlanlık modeline, diğer yönüyle yönetimselliğe dayandığını savunur. Düşünürüne göre Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* eserinde karşımıza çıkan doğa, sözleşme ve genel irade kavramları hükümlanlığın hukuki ilkesini korurken, aynı zamanda yönetim sanatını niteleyen öğelerin yerini alabilecek genel bir yönetim ilkesini de ortaya koyar (Foucault, 2013, s. 96). Foucault burada esasen on yedinci yüzyılda klasik hâline gelen toplum sözleşmelerinin hükümlanlık ile yönetim sanatını uzalaştırma çabası güttüğünü ve kurucu sözleşmenin bu açıdan yönetim sanatının genel ilkelerini türeten teorik bir matris olarak işlev gördüğünü iddia eder (Foucault, 2011, s. 275).

Foucault'nun modern öncesi döneme dair bu tespitleri bireylerin birer hukuk öznesi olarak nasıl kurulduğunu ortaya çıkarmaya yöneliktir. Hukuki-söylemsel iktidar, yasalar ve yasaklar yoluyla kendi meşruiyetini temellendirir. Bu baskıcı yapısından dolayı "negatif iktidar" olarak karşımıza çıkan bu modelde yasa koyucu, bireylerin yaşamları ve malları üzerinde hak sahibidir. Foucault'ya göre hükümlanlık her ne kadar yaşam hakkını elinde tutsa da esas niteliğini öldürme hakkı üzerinden elde eder.² Hukukun yasayla/yasaya itaatle özdeşleştiği bu modelde bir anlamda pozitif hukuk tanımının yerleşik olduğunu söylemek mümkündür. Foucault modern dönem hukuk anlayışını ele alırken ise, hukuki-söylemsel iktidar

modelinden farklı olarak, modern hukukun emredici ve yasaklayıcı karakterinin yerini düzenleyici ve disipline edici ilkeye bıraktığını ifade eder. Dolayısıyla modern iktidarın karakteristiği de düzenleyici ve disipline ediciliktir. Bu nedenle düşünür özellikle on dokuzuncu yüzyıldan itibaren kendini hukuk toplumu olarak sunan toplumların temel ilkesinin yasa değil, norm olduğunu dile getirir. François Ewald'ın tanımından hareketle diyebiliriz ki norm, disiplinci kurumların birbiriyle ilişkilenerken disiplinler arası hâle gelmesini, bu bağlamda bir disiplin söyleminden diğerine geçişi mümkün kılacak ortak bir dil sağlar (Ewald, 1990, s. 139). Foucault'ya göre normlar bu açıdan hukuk aygıtının bileşenlerini değil; tıp, toplumsal denetimler, psikiyatri ve psikolojiyi araç olarak kullanan başka bir iktidar mekanizmasını ifade eder (Foucault, 2019b, s. 153). Dolayısıyla modern öncesi dönemde birer hukuk öznesi olarak görülen bireyler modern dönemde artık normları içselleştiren bireyler olarak kabul edilir. Bu nedenle hukuk toplumu artık normalleştirilmiş bir toplum olarak belirir. Foucault modern hukukun disipline edici ve düzenleyici stratejilerini tartışırken biyo-iktidar kavramına başvurur. Hukuki-söylemsel iktidar modelinde hükümlerin elinde tuttuğu öldürme hakkı modern dönemde ortadan kalkmış, yaşam merkeze alınmıştır. Eş deyişle ölüm üzerinde hak, yerini yaşam üzerinde iktidara bırakmıştır. Yaşam sorumluluğunu üstlenmiş biyo-iktidarda düzeltici ve düzenleyici mekanizmalara ihtiyaç duyulmuştur (Foucault, 2007, s. 106). Foucault'nun modern öncesi dönemle modern dönem arasında yaptığı ayrımlar ve bu doğrultuda hukuka atfettiği rol literatürde önemli bir tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bu tartışmaların iki farklı iddiaya dayandığını söyleyebiliriz. İlk iddia, Foucault'nun modern dönemde hukuku özellikle biyo-iktidar mekanizmalarına eklenen bir enstrüman olarak yorumladığı ve bu nedenle tamamen dışarıda bıraktığıdır. Alan Hunt'un savunduğu "Defetme Tezi" bu iddiaya dayanır. Bu teze göre Foucault modern öncesi dönemde hukuku iktidarın asli bir unsuru olarak yorumlarken, modern dönemde –her ne kadar hukukla disiplin arasında bir ayrım yapsa da- esasen modern iktidar biçimlerini hukukun yerine geçirmiştir (Hunt, 2010, s. 88; Koloş, 2015, ss. 279-280). İkinci iddia ise, Foucault'nun hukuku her ne kadar iktidar mekanizmalarına eklenen bir unsur olarak yorumlasa da, onu salt böylesi bir araçsallağı indirgemediği ve dolayısıyla hukuku modern dönemde tamamen dışlamadığıdır. Ben Golder ve P. Fitzpatrick bu ikinci iddianın önemli savunucularıdır. Golder ve Fitzpatrick, Foucault'nun öne sürdüğü tezlerden hareketle hukukun birbirine karşıt ancak etkileşim içerisinde olan iki boyut arasında konumlandırılabileceğini iddia ederler. Bunlardan ilki belirli/sınırlı (*determined*) ve kapsanmış (*contained*) bir yapı olarak hukuktur. İkincisi ise şimdiki şartlarda, konumunun dışına ya da ötesine uzanan şeylere yönelik sınırsız (*illimitable*) ve tepkisel (*responsive*) hukuktur (Golder ve Fitzpatrick, 2009, s. 2). Foucault'nun modern dönemde hukuku tamamen defetmediğini düşünen ikiliye göre, hukuk ile disiplin arasında çok yönlü ve dinamik ilişkileri açığa çıkararak bir Foucault okuması yapmak daha aydınlatıcı olacaktır (Golder ve Fitzpatrick, 2009, s. 29). Bir sonraki başlık altındaki tartışmalarda göreceğimiz üzere, bu iddia Foucault'nun insan hakları tartışmaları açısından da geçerlidir. Foucault özellikle 1970'ler sonrası yükselen insan hakları söylemine kayıtsız kalmamış, özcü olmayan ve belirli sabitelere dayanmayan dinamik, stratejik ve performatif bir haklar politisini onaylamıştır.

Görüldüğü üzere Foucault, iktidarı tarihin belirli dönemlerinde farklı formlarda karşımıza çıkan ancak özneleştirme kipleri açısından temel mantığını sürekli koruyan bir ilişkiler bütünü olarak ele alır. İktidarın modern öncesi dönemde devredilen ve devralınan bir şey ya da bir meta olarak tezahür ettiği teorileri eleştiren düşünür, hem tek bir egemene hem de genel iradeye devredilen haklar söyleminin bu iktidar pratiklerinin ayrılmaz bir parçası olduğunu

vurgular. Özellikle doğal haklarla bezenmiş yasa kavramının, hukuku iktidarın asli unsuru hâline getirdiğinin altını çizer. Biyo-iktidara dayanan modern dönemde ise hukukun disipline edici ve düzenleyici mekanizmaların bir parçası olarak varlığını sürdürdüğüne dikkat çeker. Bu kapsamda hukukun, emredici ve baskıcı yönünün ortadan kalkarak bireyin bedeni, yaşamı ve bir bütün olarak nüfusun yönetimi üzerinden yeni bir pratik elde ettiğini ifade eder. Tüm bu farklılıklara rağmen hukuk-iktidar ilişkisinde açığa çıkan ortak hakikat ise, bireylerin birer özneye dönüştüğüdür. Peki, öznenin iktidar ilişkileri açısından nasıl kurulduğuna odaklanan Foucault'nun sahici bir özgürleşmeyi tamamen dışladığı sonucuna ulaşılabilir mi? Soruyu başka açıdan soracak olursak, Foucault'da öznenin kendi pratiklerine dayanarak kurulduğu bir anlayışa rastlamak mümkün müdür? Bir sonraki başlık altında bu iki soruyu insan hakları tartışmasını içerecek biçimde yanıtlamaya çalışacağız.

Foucault'da İnsan Hakları Politikası

Modern öncesi dönemde doğal haklarla donatılmış özne anlayışını eleştiren Foucault'ya göre, bu dönemde hak kavramı evrensel bir insan anlayışına dayandırılmaktadır. Düşünür, insan haklarının felsefi söylemini açığa çıkaran bu düşünme biçimini çağdaş döneme uzanan hümanizm anlayışında da görmeyi mümkün olduğunu dile getirir. Gerçek anlamda bir hümanizmi on dokuzuncu yüzyılın sonlarına tarihlenen (Foucault, 2011c, s. 32) Foucault, psikolojik, tıbbi, kriminolojik, eğitimle ilgili pratikler aracılığıyla yeni bir insanlık fikrinin normatif bir şekil aldığını ifade eder. İnsanın akli kapasitelerine gönderme yapan hümanizm, akıl sahibi bir varlık olarak insanın hem kendi haklarını hem de başkalarının sahip olduğu hakları belirlediğini iddia ederek bir özneleştirilmeye yol açar. Foucault buna rağmen hak ve özgürlüklerin tümünden görmezden gelinemeyeceğini; yapılması gereken şeyin hak ve özgürlükleri belirli sınırlar içerisinde hapseden bir düşünme pratiğini reddetmek olduğunu savunur (Foucault, 2019d, ss. 101-102). Düşünür burada esasen hakların evrensel bir insan özüne sabitlenemeyeceğini, onların ancak tarihsel-toplumsal gerçeklikte vücut bulan dinamik bir zeminde ele alınabileceğini ima eder. Foucault açısından hümanizmin içerdiği risk, "bize ait etmiş bir biçimini her türlü özgürlük için evrensel bir model olarak sunmasıdır (Foucault, 2019d, s. 102)."

Foucault'nun hümanizmin içerdiği risklere dair bu tespitleri, onun özgürlük anlayışını "kendilik etiği" perspektifinden ele aldığını gösterir. Hümanizmin sunduğu evrensel modele karşı kendilik tekniklerine işaret eden düşünür, özneyi hakikat oyunlarına dâhil eder. Foucault'ya göre etik, "kendi kendisiyle ilişki" anlamına gelir ve özgürlük de bu nedenle kendilik kaygısı ile ilişkilidir. Bu açıdan pozitif özgürlüğü savunan Foucault, öznenin girdiği hakikat oyununda iktidar ilişkilerinin nasıl tersine çevrilebileceğini göstermeye gayret eder. Düşünürüne göre iktidar ilişkileri, birbirimiz karşısında stratejik bir durumda bulunduğumuz anlamına gelir (Foucault, 2019e, s. 280). İktidarın olduğu her yerde direnişin de olacağını savunan Foucault'nun özgürlüğü bu nedenle imkânsız bir ideal olarak görmediği sonucuna ulaşabiliriz. İnsan hakları Foucault açısından özgürlüğün zorunlu bir parçası olmasa da, stratejik ilişkilere dâhil edilebilecek pratiklerdir. Yukarıdaki iki sorudan ilkinde (Foucault'nun sahici bir özgürleşmeyi tamamen dışladığı sonucuna ulaşılabilir mi?) dönecek olursak, onun özcü ve evrensel bir insanlık modeli karşısında kendilik etiğinde açığa çıkan ve iktidar ilişkilerinin sınırsız yapısına içkin bir özgürlük anlayışına dikkat çektiğini söyleyebiliriz. Yine ikinci soruya (Foucault'da öznenin kendi pratiklerine dayanarak kurulduğu bir anlayışa rastlamak mümkün müdür?) dönecek olursak, Foucault'nun, öznenin içerisinde yer aldığı hakikat oyunlarında kendini oluşturma pratiklerini elde edebileceği iddiasında olduğunu

söyleyebiliriz. Düşünürü göre aetik bir pratik olan kendilik kaygısı pratiği, ahlaki çileciliği ifade etmez; insan kendini geliştirme, kendisini tepeden tırnağa değiştirme ve belirli bir oluş tarzına ulaşma kaygısıyla kendi kendisi üzerinde çalışmasını ifade eder (Foucault, 2019f, s. 216).³ Kısacası Foucault aısından kendilik kaygısı etiği bir özgürlük pratiği olarak karşımıza çıkar. Bu noktada üçüncü bir soru daha sorabiliriz: Foucault'nun özgürlük ve kendilik kaygısı etiği ile insan hakları söylemi bir arada düşünülebilir mi? Bu soruya Foucault düşüncesine uygun şekilde verilebilecek olumlu bir yanıt, insan haklarının felsefi bir temellendirmesini yapmayı dışarıda bırakmayı gerektirir. Nitekim Foucault insan haklarının temelsizliğini savunur; onları tümünden reddetmeyerek bize kendilik etiğiyle uyumlu bir haklar savunusu için imkân sağlar. Düşünür kendilik etiği ile insan hakları arasında doğrudan bir ilişki kurmasa da, kendilik/benlik teknolojilerini anti-hümanist bir haklar anlayışına eklemleyebiliriz. B. Sokhi-Bulley'in de dikkat çektiği gibi, hakları günümüz toplumunda benliğin kendi üzerinde çalışmasını teşvik eden düzenleyici uygulamalardan biri olarak kabul edebilir ve bu yolla bireye direniş stratejilerinin yolunu açabileceğini iddia edebiliriz (Sokhi-Bulley, 2013, ss. 233-242). Burada dikkat çekilmesi gereken husus, Foucault'nun özellikle *Cinselliğin Tarihi* kitabının "Hazların Kullanımı" cildinde yer verdiği kendilik etiğinden ve son dönem politik söylemlerinden hareketle onun bir özneleştirme hatasına düşmediğidir. Foucault her ne kadar yeni bir öznenen bahsetse de bu özne ne evrensel bir öze sahiptir ne de politika öncesi var olan mutlak bir kimliktir. Foucault insan haklarını da yeni bir toplumsal özne kategorisine yol açmayacak şekilde olumlamaya gayret eder. Normatif içeriğinden arındırılmış bir haklar söylemini sahiplenen düşünür, hakları stratejik, taktiksel ve performatif pratikler olarak ele alır.

Foucault her ne kadar hakların zorunlu değil olumsal bir karaktere sahip olduğunu savunsa da zaman zaman belirli hak tanımlamaları yapar. İltica hakkı, bir avukata sahip olma ve bu anlamda savunulma hakkı bu duruma örnek verilebilir. Federal Almanya Cumhuriyeti'nde avukatlık yaparken mesleğinden men edilen ve Fransa'dan sığınma hakkı talebinde bulunan Klaus Croissant'ın davasına dair görüşlerini ifade eden Foucault, bu davadan hareketle, ilticanın ve yargı önünde savunulmanın gerçek birer hak olduğunu dile getirir (Foucault, 2011d, ss. 158-163). Düşünür esasen bu hakları "yönetilenlerin hakları" kapsamında değerlendirir. Yasama önlemlerini, adli kararları ve hukukun kendisini çok da iyi niyetli görmeyen Foucault, buna rağmen özgürlüklerin ve himayelerin korunması gerektiğine dikkat çekerek bunların herkes için yararlı hâle getirilmesi gerektiğinin altını çizir. Yine Haziran 1981'de, Korsanlığa Karşı Uluslararası Komite'nin Cenevre'de kurulmasına yönelik gerçekteşen basın toplantısında "Hükümetlere Karşı, İnsan Hakları" isimli bir bildiri okumuş ve bu bildiride birtakım hakların varlığına dikkat çekmiştir (Foucault, 2019g, ss. 281-282). Düşünür bildirinin ilk maddesinde, bütün iktidar suiistimallerine karşı çıkmaya davet eden, hakları ve ödevleri olan bir uluslararası yurttaşlığın varlığını kabul ederek herkesin birer yönetilen olarak dayanışma içerisinde olduğunu savunur. İkinci maddede, hükümetlerin toplumun mutluluğundan sorumlu olduğunu; insanların ise yaşadıkları mutsuzluk karşısında seslerini yükseltip başkaldırmalarının meşru bir hak olduğunu dile getirir. Üçüncü maddede ise, yönetilenlerin basit anlamda konuşma ve öfkelenme hakkına değil, eyleme geçme ve müdahalede bulunma hakkına sahip olduğunu ifade eder. Foucault bunların yanı sıra Polonya Direniş Hareketi'ne yönelik gözlemlerinde ve İran Devrimi sonrası başbakan olan Mehdi Bazargan'a yazdığı açık mektupta yine hak ve özgürlük mücadelelerinin önemine dikkat çeker. Polonya direnişinden hareketle, bireylerin sadece temel haklar, özgürlükler ve demokrasi için mücadele etmediklerini, aynı zamanda bunu yine hak, özgürlük ve demokrasi

yoluyla icra ettiklerini dile getirir (Foucault, 1997a, s. 465). Foucault her ne kadar hükümetlere karşı –hukuk içerisinden yükselen- direniş hareketlerini olumlasa da, yeni bir insan hakları teorisi sunma bahanesiyle hegemonik bir düşüncenin yeniden gündeme getirilmesi ihtimaline karşı dikkatli olunması gerektiğini belirtir (Foucault, 1997a, s. 472). Bazargan'a yazdığı mektupta ise, bir hükümetin kendi meşruiyetini temel hak ve özgürlükleri gözetererek elde edebileceğinin altını çizer (Foucault, 1997b, ss. 440-441). Foucault'nun bu düşünceleri onun insan haklarını tümünden reddetmediğini göstermesi açısından önemlidir. Düşünür her ne kadar insan haklarını sahiplenilen bir pozisyonda yer alsada ilk dönem eserlerinde karşımıza çıkan ve iktidar pratiklerinin yol açtığı özneleştirme teşebbüslerine dair endişelerini sürdürür. Bu nedenle ancak belirli bir normativiteye dayanmayan ve özneleştirmeye yol açmayan haklar anlayışını benimser. Golder'ın da dikkat çektiği üzere, Foucault düşüncesinde insan haklarının geleceği insanın belirlenmiş veya özelleşmiş bir yayılımına bağlı değildir (Golder, 2010, s. 373). Foucault hakların aşkın bir güç ya da otorite dolayımıyla insanlara bahşedilen hakikatler olarak kavrandığı felsefi sistemleri bu nedenle reddeder. Gerek haklar konusunda gerekse diğer politik tartışmalarda, hakikat söylemiyle donatılmış iktidar(lar)ın göz ardı edildiği bu felsefi sistemlerin eleştiri kültürünü zedeleyen bir boyut içerdiğini ve bu nedenle politika alanından herhangi bir şey talep etmemesi gerektiğini savunur. Dolayısıyla belirli türden bir hakikat iddiasına dayanmayan ve kendi iç dinamiğini rastlantısal mücadele pratiklerinden alan bir politika anlayışının tesis edilmesi gerektiğini düşünür. *Cinselliğin Tarihi* kitabının ikinci cildi olan "Hazların Kullanımı"nda felsefe ile politika arasında kurulması gereken ilişkinin niteliğine dair şu ifadeleri kullanır:

Ama günümüzde felsefe –felsefi etkinlik demek istiyorum- düşüncenin kendi üzerine geliştirdiği eleştirel çalışma ve zaten bilineni meşrulaştırmak yerine, nasıl ve nereye kadar farklı düşünmenin olanaklı olduğunu bilmek için girişimde bulunmak değilse nedir ki? Felsefi söylemin dışarıdan başkalarına kendi yasasını dayatmayı, onlara kendi hakikatlerinin nerede olduğunu ve onu nasıl bulacaklarını söylemeyi istemesinde, ya da naif bir olumluluk biçiminde insanlara davalarını öğretmek cüretini göstermesinde hep neredeyse gülünç bir yan bulunur; ama yabancı olduğu bir bilgiyi kullanarak kendi düşüncesinde değiştirilebilecek olanı araştırmak da felsefenin hakkıdır (Foucault, 2007, ss. 125-126).

Foucault'nun eleştiriye yüklediği anlam, düşünür açısından nasıl bir insan hakları anlayışının kabul edilebilir nitelikte olduğunu açığa çıkarır. Düşünüre göre eleştiri, öznenin kendisine hakikati iktidar etkileri bakımından, iktidarı da hakikat söylemleri bakımından sorgulama hakkını vermesidir (Foucault, 2000, s. 39). Yine Foucault açısından eleştiri bir tutum ve bir tarz, bir ilişkisellik, bir yönetilmeme sanatı ve tâbiyetten kurtulma anlamına gelir (Foucault, 2000, ss. 34-39, 44). Haklar tartışmasını bu bağlamda düşündüğümüzde, Foucault'nun eleştirel bir insan hakları politığıne yöneldiğini söylemek mümkündür. Eleştirel tutum, bireye aşkın olan ve öznenin zaten ne olduğunu belirleyen haklar karşısında dikkatli olmayı salık verir. Ben Golder, Foucault'nun eleştiri kavramını düşünürün karşı-tutum kavramıyla ilişkilendirerek insan haklarını eleştirel karşı-tutum perspektifinden değerlendirir (Golder, 2015, ss. 31-60). Foucault düşüncesinde karşı-tutum (*contre-conduite*) kavramı, "başkalarını yönlendirmek için kullanılan usullere karşı mücadele etmek" anlamına gelir (Foucault, 2013, s. 179). Düşünüre göre karşı-tutum kavramını kullanarak herhangi birini aykırı olarak kutsallaştırmadan, bir kişinin iktidar alanında nasıl hareket ettiğinin bileşenleri incelenebilir (Foucault, 2013, s. 180). İktidar ilişkilerinin sürekli değişen stratejik bir ortam olduğu düşünüldüğünde, karşı-tutumların bu stratejik ortama dâhil edilebileceğini söylemek mümkündür. Golder, Foucaultcu haklar anlayışını taktik ile strateji arasında konumlandırırken, bireylerin eleştirel

karşı-tutumlarının haklar açısından nasıl genişletilebileceğini göstermek ister. Bunun için düşünürün polemik ile soru-cevap yöntemine dayalı diyalojik tartışma arasında yaptığı ayrıma başvurur. Foucault'ya göre polemik, polemikçinin en başından ayrıcalıklı şekilde donatıldığı bir etkinliktir. Soru-cevap oyununda ise böyle bir durum söz konusu değildir. Soru soran kişi ikna olmamak, bir çelişki yakalamak, daha fazla bilgi talep etmek, yanlış akıl yürütmeleri göstermek gibi haklarını kullanır; soruyu cevaplayan kişi ise, kendi söyleminin mantığı çerçevesinde daha önce söylemiş olduklarıyla, diyaloğu kabullenmesi çerçevesinde de ötekinin yönelttiği sorularla sınırlıdır (Foucault, 2019h, ss. 271-272). Golder'a göre, kişi oyunu kendi lehine çevirebilir, kuralları oyun yapıcının öngöremediği şekilde uygulayabilir, hakları araç olarak kullanarak tamamen farklı bir oyun oynayabilir (Golder, 2015, ss. 116-117). Bu soru-cevap oyununu iktidar ilişkilerine benzetirsek, iktidar ilişkilerinin bireylere kendi iradelerini kullanabilecekleri ve bu doğrultuda eylemde bulunabilecekleri stratejik bir ortam sağladığını söyleyebiliriz. Hakların kullanımını da bu nedenle aşkın bir metafizik alanından kurtularak stratejik bir ortama eklenir. Philippe Chevallier'e göre "yeni, kesinlikle şeffaf bir hak kodlaması icat etmeye çalışmak yerine, bu stratejik ortamda hareket etmek her zaman mümkündür ve kanunda yazılı olan birçok hak, birey için ancak somut olarak kendini savunmaya çalıştığı ve varlığını bu çabaya dâhil ettiği ölçüde işlerlik kazanır (Chevallier, 2013, s. 177)." Foucault daha önce yer verdiğimiz örneklerde insan haklarının önemine dikkat çekerken esasen onları tarihin olağan akışını sekteye uğratan ve mutlak hakikat söylemlerini yıkan stratejiler olarak yorumlar. Bu nedenle insan hakları özgürlük pratiğiyle de yakından ilişkilidir. Foucault özgürlüğü soyut bir özne anlayışına ya da insan doğasına dayandırmadığı gibi onu mutlak bir hak olarak da yorumlamaz. Düşünür açısından özgürlük kendilik etiğiyle ilişkilidir ve iktidarın olduğu her yerde özgürlük imkânı da vardır. Tekelioğlu'nun da dikkat çektiği gibi, özgürlüğe riskler olarak ve toplumsal beklentiden biraz da olsa saparak ulaşılabilir (Tekelioğlu, 2011, s. 54). Ben Golder, Foucault'nun özgürlüğü etik-pratik bir mesele olarak ele alışından hareketle düşünürün aslında öznenin temel statüsüne ve evrensel niteliklerine başvurmayan bir performatif haklar anlayışına referansta bulunduğunu iddia eder (Golder, 2015, ss. 79-80). Herhangi bir sabiteye, özcü kimliklere ya da topluluğun mutlak ideallerine dayanmaması anlamında performatif hak anlayışı, özellikle doğuştan/doğal hak anlayışının karşısında yer alır. Foucault açısından stratejik-taktiksel ve performatif pratikler olan insan hakları, ancak sınırsız bir politik mücadelenin olumsal ve kendiliğinden ortaya çıkan araçları olabilir. Foucault böylesi bir hak(lar) anlayışını, iktidara karşı direnişe olanak tanıyan bir çerçevede ele alır:

Kazanılmış ya da talep edilen bütün özgürlük biçimleri, kullanılan bütün haklar, görünüşte en önemsiz şeylerle ilgili bile olsalar, "doğal haklar"dan hiç kuşkusuz daha dayanıklı ve daha yakın son bir dayanak noktasına sahiptir. Eğer toplumlar ayakta kalıyor ve yaşıyorsa, yani eğer iktidarlar "mutlak olarak mutlak" değillerse, bu, bütün kabullerin ve zorlayıcı önlemlerin ardında; tehdit, şiddet ve ikna yöntemlerinin ötesinde; hayatın artık kendini pazarlık malzemesi olarak öne sürmediği, iktidarların hiçbir şey yapamayıp insanların darağaçları ve makineli tüfekler karşısında ayaklandıkları o anın olabilirliği sayesinde (Foucault, 2011e, s. 298).

Foucault'nun bu ifadeleri, insan haklarının bireye dışarıdan verili gerçeklikler değil, bir talep meselesi olarak kavrandığı etik-politik bir düşünme pratiğini ifade eder. Doğal hak anlayışına karşın Foucaultcu politika anlayışında haklar, tarihin herhangi bir anında ortaya çıkan ve toplumsal mücadele pratiklerine eklenen pratikler olarak karşımıza çıkar. Foucault hakların bir şekilde talepler ve mücadeleler sonucunda elde edildikten sonra, onların belirli kimliklerin ya da toplulukların birer sabitesine dönüşmemesi gerektiğini, eş deyişle sürekli bir

performativite içerisinde işlemesi gerektiğini savunur. Dolayısıyla Foucault düşüncesinde topluluğun performatif mekanizması olarak işleyen haklar; topluluğa dayatılan normlar ve verili kimlikler karşısında sürekli bir tamamlanmamışlığı gerektirir. Ben Golder, Foucault'nun insan hakları politikasını değerlendirirken onun düşüncesinin üç temel figüre dayandığını dile getirir: Temelsiz ve sınırsız (*ungrounded and illimitable*) haklar, politikanın stratejik aracı etkisi olarak haklar ve topluluğun performatif mekanizması olarak haklar (Golder, 2011, ss. 1, 4). Daha önce Foucault'nun normativizm ve hümanizm eleştirilerine değinilerek düşünürün hakların normatif bir temeli olmadığı ve herhangi bir evrensel insan anlayışına dayandırılmayacağı iddialarına yer verilmişti. Foucault bu yaklaşım biçimine paralel olarak, hakların bir kez elde edildikten sonra mutlak hâle getirilmesi ya da belirli bir topluluğun sabitesine dönüşmesi karşısında dikkatli olmamız gerektiğini ifade eder. Hakları herhangi bir temele dayandırmayan düşünür, talep edilen hak ve özgürlüklerin ancak kapatılmayan bir politik mücadelede açığa çıkabileceğini savunur. Foucault'nun bu düşüncelerini günümüz demokrasi tartışmalarına dâhil ederek hak taleplerini demokratik mücadelenin önemli bileşenleri olarak yeniden ele alabiliriz. Karen Zivi, hak talep etme olgusunun performativite kavramı temelinde demokratik bir pratik olarak nasıl yorumlanabileceğine değinir. Bu doğrultudan hareketle performativiteyi, "haklardan hak taleplerine" giden bir bağlamda ele alır. Performtaivite teorisini dil felsefesi açısından tartışmaya açar ve konuşma ediminin toplumsal bir pratik olduğunu hatırlatarak hak taleplerinin demokratik bir karaktere sahip olduğunu ifade eder (Zivi, 2012, s. 8). Foucault her ne kadar bir demokrasi savunucusu olmasa da, onun sözel ilişki etiğine dair düşüncelerini de hem toplumsal mücadele pratiklerine hem de demokratik mücadelelere eklemleyebiliriz. Antik Çağ'a referansla kullandığı *parrhesia* kavramı temelinde bir "sözel ilişki etiği"ne işaret eden Foucault, bireyin hem kendisiyle hem de başkalarıyla kurduğu sözel ilişkinin önemine dikkat çeker. Bu kavram, "kendilik kaygısı etiği" açısından önemli bir konumdadır. Elbette sözel ilişki etiği, ötekiyle bir ilişkiyi gerektirse de, aslında kişinin kendi kendisiyle kurduğu ilişkide temellenir. Kişinin kendi yaşamını estetik bir yaratım gibi algılaması, kendisi ve başkaları için hakikati dile getirmesi, sözel ilişki etiğinin temel unsurlarıdır. Hakikat sorunsallaştırmasıyla ilgilenen Foucault'nun burada belirli türden bir hakikat söyleminin epistemolojik temellendirmesine yönelmediğinin altını çizmek gerekir. Düşünüre göre, farklı hakikat biçimleri söz konusu olsa da, bireyin kendi yaşamını tesis ederken kendisine dair hakikati dile getirmesi gerekir. Bu durumu her bir birey için düşündüğümüzde, hakikati söyleyen bireylerden oluşmuş bir topluluğun iktidar düzenekleri karşısında her zaman bir oyun bozucu konumunda olabileceği sonucuna ulaşırız. Bu nedenle karşılıklı hak taleplerine dayanan demokratik bir oluşum, Foucault'nun dikkat çektiği bu sözel ilişki etiğini içerecek biçimde genişletilebilir. Foucault'nun hakları performatif pratikler olarak ele aldığını gösteren örneklerden birisi, onun cinsel kimlik politikalarına yönelik bakış açısıdır. Cinsel kimlik mücadelelerini önemseyen ve kişinin kendi cinsel kimliğini seçme hakkına sahip olduğunu özellikle vurgulayan Foucault'nun itiraz ettiği nokta, belirli bir kimliğin evrensel bir kural hâline gelmesi, eş deyişle performatif anlamını yitirmesidir. Düşünürün aşağıdaki ifaedeleri bu açıdan aydınlatıcıdır:

Fakat eğer kimlik cinsel varoluşun önemli sorunu haline gelirse, eğer insanlar "öz kimlik"lerini "açığa çıkarmak" gerektiğini ve bu kimliğin varoluşlarının yasası, kuralı, kodu haline gelmesi gerektiğini düşünüyorlarsa; eğer sürekli olarak sordukları soru, "bu şey benim kimliğime uygun mu?" sorusu ise, bu durumda geleneksel heteroseksüel erkekliğine çok yakın bir tür etiğe geri dönüş yapacaklardır. Eğer kendimizi kimlik sorununa göre konumlandırıcaksak, kendimizi biricikliğimizle konumlandırmalıyız. Fakat, kendimizle sürdürmemiz gereken ilişkiler kimlik

ilişkileri değildir; bunlar, daha ziyade, farklılaşma, yaratma, yenilik ilişkileri olmalıdır (Foucault, 2019e, s. 278).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Foucault'nun esas kaygısı, cinsel kimliğin hak mücadelelerini sonlandıracak biçimde bir varoluş yasasına dönüş(türül)mesidir. İnsanların kendilerini ve kendi zevklerini bulduğu cinsel kimliklerin asla dışlanmaması gerektiğinin altını çizse de, düşünürüne göre bu cinsel kimliği evrensel bir etik kural olarak kabul etmemek gerekir (Foucault, 2019e, s. 279). Foucault bu düşüncelerini kendilik kaygısı etiğiyle ilişkilendirir ki bu da bize hakları kendilik kaygısı etiği bağlamında ele alma olanağı sağlar. Foucault'ya göre homoseksüel hareket, cinselliğin ne olduğunu ortaya koyan bilimsel bir bilgiye değil, bir yaşama sanatına ihtiyaç duyar ve bu da yürütülen ilişkilerin kimlik ilişkileri değil, yeni dostluklar yaratacak bir tür haz ilişkisi olduğu anlamına gelir (Foucault, 2019e, s. 278). Meseleye "ilişkisel hak" kavramsallaştırması temelinde yaklaşan Ben Golder'a göre, Foucault'nun ilişkisel hak biçimiyle hedeflediği şey zaten var olan eşcinsel ilişki formlarını bir istikrara kavuşturmak değil, kimlik kategorilerinin disipline edici ve normalleştirici etkilerinden kaçınan olası ilişkiler için yeni bir alan açmaktır (Golder, 2015, ss. 107-108). Toparlayacak olursak, Foucault insan haklarını politika alanından tamamen dışlamaz. İnsan haklarının geleneksel felsefi yorumunu reddederek onları iktidar ilişkilerinin söz konusu olduğu stratejilere bağlar. Hakların araçsal açıdan olumlandığı bu düşünme biçiminde evrensel bir insan özüne ya da doğasına dayandırılmayan, herhangi bir kimliğin ya da topluluğun mutlak ve aşkın sabitesi olmayan, politikanın zorunlu değil olumsal eklentileri olarak işlev gören haklar anlayışı söz konusudur.

Sonuç

Foucault bir hukuk teorisyeni ya da hukuk felsefecisi olmadığı gibi, sistemli bir insan hakları düşüncesine de sahip değildir. Öte yandan genellikle hukuk ve insan haklarının en sıkı eleştirmenlerinden biri olarak değerlendirilir. Buna rağmen Foucault'nun ele aldığı sorunsallardan ve yürüttüğü analizlerden hareketle, onun insan haklarını tümünden yok saymadığını ve politik mücadele alanından tamamen dışlamadığını söylemek mümkündür. Özellikle 1970'lerin ortalarından itibaren öne sürdüğü düşünceler, verdiği kimi dersler ve röportajlar bizi bu sonuca götürmektedir. Bu tarihten sonra insan haklarına olumsuz bir perspektiften yaklaştığı görülen düşünürün yine de insan haklarının felsefi bir temellendirmesine yönelmediği, hatta bundan özellikle kaçındığı söylenebilir. Bunun yerine hakları olumsal, stratejik-taktiksel ve performatif nitelikteki pratikler olarak ele alma eğilimi gösterir.

Benzer bir ilgiyi onun hukuk tartışmasında da görürüz. Foucault düşüncesinde bir iktidar dispozitifi olarak işleyen hukuk; bilgi ve hakikat söylemleriyle bütünleşerek çeşitli özneleştirmelere yol açmaktadır. Ancak Foucault haklar kadar hukuku da modern dönem için stratejik bir araç olarak görür. Hükümetlere hak ve özgürlükleri korumaları için çağrıda bulunan düşünür, hukuku bu açıdan bireylerin iktidar suiistimallerine karşı kullandıkları stratejik bir unsur olarak kabul etme eğilimindedir. Belirli bir hukuk sistemi içerisinden yükselen hak ve özgürlük talepleri, öznenin kendisini yeniden kurmasına olanak tanıyan stratejik araçlardır ve bu açıdan topluluğun performatif mekanizması olarak işlerler. Yine insan hakları, farklılıkları ve yeni bireysellikleri ortaya çıkaran toplumsal ilişkilere içkindirler ve bu nedenle tarihsel-toplumsal gerçeklikleri aşan mutlak ideallere dayandırılmazlar. Sonuç olarak, Foucault hakların –ve dolayısıyla hukukun- salt olumsuzlayıcı bir eleştirisiyle yetinmez, hakların ne tür gerekçelerle sahiplenilebileceğine dair olumsuzlayıcı bir eleştiriye

yönelir. Düşünürün entelektüel ilgisindeki bu değişiklik her ne kadar politik mücadele açısından önemli açılımlar sunsa da, insan haklarının yeni bir hukuk yaratımına yol açmaması gerektiği yönündeki iddiası ise tartışmaya açık kalır. Kazanılmış bir hakkın bir sabiteye, hak sahibinin de yeni bir özneye dönüşme riskine dikkat çeken düşünür, kimi hakların bir kez kazanıldıktan sonra birer hukuk ilkesine dönüşmesinin önemini gözden kaçırmaktadır. Geçmişte işçi sınıfının yürüttüğü direniş ve mücadelelere baktığımız zaman, çalışma saatlerinin işçiler lehine değiştiğini ve buna yönelik kimi hukuki düzenlemeler yapıldığını görürüz. Bu da bizi birtakım hakların hukuk amacı gütmemesinin ne denli önemli olduğunu gösterir. Benzer bir örnek de kadınların hak mücadeleleridir. Hukuk içerisinden yürütülen kadın hakları mücadelesi, belirli hukuki kazanımlar elde etmek ve bu kazanımları hukuki güvence altına almak adına yürütülür. Politik mücadeleler yoluyla ortaya çıkan yeni hak tanımları ya da hukuk ilkeleri, gelecekteki hak ihlallerinin önüne geçilmesi açısından önemlidir.

Kaynakça

- Chevallier, P. (2013). Michel Foucault and the question of right. Ben Golder (Ed.), In *Re-reading Foucault: on law, power and rights* (s.171-187). New York: Routledge.
- Ewald, F. (1990). Norms, discipline, and the law. *Representations*, (30), 138-161.
- Foucault, M. (1997a). The moral and social experience of Poles can no longer be obliterated. J. D. Faubion (Ed.), In *Power* (s. 465-473). New York: The New Press.
- Foucault, M. (1997b). Open letter to Mehdi Bazargan. J. D. Faubion (Ed.), In *Power* (s. 439-442). New York: The New Press.
- Foucault, M. (2000). *Eleştiri nedir-kendilik kültürü*. Murat Erşen (Çev.). Güçlü Ateşoğlu (Haz.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin tarihi*. Hülya Uğur. Tanrıöver (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011a). İki ders. Ferda Keskin (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *Entelektüelin siyasi işlevi: seçme yazılar 1 içinde* (s. 86-117). 3. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault (2011b). Yönetimsellik. Osman Akınhay-Ferda Keskin (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *Entelektüelin siyasi işlevi: seçme yazılar 1 içinde* (s. 264-287). 3. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011c). İnsan öldü mü?. Işık Ergüden (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *Felsefe sahnesi: seçme yazılar 5 içinde* (s. 31-37). 2. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault (2011d). "Klaus Croissant İade Edilecek mi?". Işık Ergüden (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *Entelektüelin siyasi işlevi: seçme yazılar 1 içinde* (s. 158-163). 3. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011e). Ayaklanmak faydasız mı?. Işık Ergüden (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *Entelektüelin siyasi işlevi: seçme yazılar 1 içinde* (s. 297-302). 3. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, toprak, nüfus*. Ferhat Taylan (Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Foucault, M. (2018). *Toplumunu savunmak gerekir*. Şehsuvar Aktaş (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Foucault, M. (2019a). Göz kamaştırıcı hayvan: iktidar. Işık Ergüden-Osman Akınhay (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *İktidarın gözü: seçme yazılar 4* içinde (151-166). 5. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019b). İktidarın halkaları. Işık Ergüden (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *özne ve iktidar: seçme yazılar 2* içinde (s. 136-156). 5. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019c). Hakikat kaygısı. Osman Akınhay (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *özne ve iktidar: seçme yazılar 2* içinde (s. 82-95). 5. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019d). Hakikat, iktidar ve kendilik. Işık Ergüden (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *özne ve iktidar: seçme yazılar 2* içinde (s. 96-102). 5. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019e). Michel Foucault, bir söyleşi: cinsiyet, iktidar ve kimlik siyaseti. Işık Ergüden-Osman Akınhay (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *İktidarın gözü: seçme yazılar 4* içinde (s. 274-287). 5. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019f). Bir özgürlük pratiği olarak kendilik kaygısı etiği. Osman Akınhay (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *özne ve iktidar: seçme yazılar 2* içinde (s. 215-240). 5. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019g). Hükümetlere karşı, insan hakları. Işık Ergüden (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *özne ve iktidar: seçme yazılar 2* içinde (s. 281-282). 5. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019h). Polemik, siyaset ve sorunsallaştırmalar. Osman Akınhay (Çev.). Ferda Keskin (Haz.), *özne ve iktidar: seçme yazılar 2* içinde (s. 271-280). 5. Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Golder, B. (2010). Foucault and the unfinished human of rights. *Law, Culture and the Humanities*, 6 (3), 354-374.
- Golder, B. (2011). Foucault's critical (yet ambivalent) affirmation: three figures of rights. *Social and Legal Studies*, 20 (3), 283-312.
- Golder, B. (2015). *Foucault and the politics of rights*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Golder, B., & Fitzpatrick, P. (2009). *Foucault's law*. New York: Routledge.
- Hunt, A. (2010). Foucault's expulsion of law: toward a retrieval. *Law & Social Inquiry*, 17 (1), 1-38.
- Koloş, U. (2015). *Foucault, iktidar ve hukuk: modern hukukun soybilimi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Revel, J. (2012). *Foucault sözlüğü*. Veli Urhan (Çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2005). *Ekonomi politik*. İsmet Birkan (Çev.), İstanbul: İmge Kitabevi.
- Sokhi-Bulley, B. (2013). Human rights as technologies of the self: creating the European governmentable subject of rights. Ben Golder (Ed.), In *Re-reading Foucault: on law, power and rights* (s. 229-247). New York: Routledge.

Tekelioğlu, O. (2011). Moderniteye sıkışan özgürlük: Foucault'nun "kendilik teknolojileri"ne bir bakış. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, (9) 45-55.

Zivi, K. (2012). *Making rights claims: a practice of democratic citizenship*. New York: Oxford University Press.

Açıklamalar

¹ Foucault, yönetimsellikten özellikle üç şey anladığını ifade eder. İlk olarak, "temel hedefi nüfus, baskın bilgi biçimi ekonomi politik, temel teknik aracı da güvenlik düzenekleri olan bir bütünü, bu son derece belirli fakat karmaşık iktidar biçiminin uygulanmasını sağlayan kurumlardan, usullerden, çözümleme ve düşüncelerden, hesap ve taktiklerden oluşan bütünü" anlar (Foucault, 2011b, s. 285). İkinci olarak, "Batı'nın tamamında, 'yönetim' olarak adlandırabileceğimiz bu iktidar tipini diğerleri (hükümlerlik ve disiplin) üzerinde egemen kılmayı çok uzun süredir sürdüren eğilimi, kuvvet çizgisini" kasteder (Foucault, 2011b, s. 285). Foucault'ya göre bu iktidar tipi bir yandan yönetime özgü bir dizi aygıtın gelişimini, diğer yandan da bir dizi bilmeyi getirmiştir (Foucault, 2011b, s.285). Foucault yönetimsellikten üçüncü olarak ise, "Ortaçağ'daki adalet devletinin 15. ve 16. yüzyıllarda idari bir devlete dönüştüğü, yavaş yavaş 'yönetimselleştiği' süreci, daha doğrusu bu sürecin sonucunu" anlar (Foucault, 2011b, s. 285).

² Öldürme hakkında somutlaşan modern öncesi iktidar böylece modern iktidardan ayrılır. Foucault açısından modern dönemde öldürme hakkı yerini yaşama ve yaşatmaya bırakmıştır. Yaşamın ön plana çıktığı modern iktidarın hedefi artık bireylerin yaşamını denetlemek ve düzenlemektir.

³ Foucault *asetizm* kavramını ahlaki çilecilik anlamında kullanmadığını dile getirir. Bu kavramı Max Weber'den daha geniş bir anlamda, ancak genellikle aynı doğrultuda kullandığını ifade eder (Foucault, 2019f, s. 216). Burada altı çizilmesi gereken bir başka husus da Foucault'nun özgürlüğü kendilik pratiğine indirgemediğidir. Düşünür açısından kendilik kaygısı etiği, bir özgürlük pratiğidir ancak doğrudan özgürleşmenin/özgürleşme sürecinin kendisi değildir ve bu açıdan "özgürlük, etiğin ontolojik koşuludur. Ama etik, özgürlüğün aldığı düşünülmüş biçimdir (Foucault, 2019f, s. 216-220).

Akreditasyon ve Kalite Güvencesi Kapsamında Eğitim Teknolojileri Uygulamalarının Ulusal ve Uluslararası Boyutta Değerlendirilmesi ^a

Nazire Burçin Hamutoğlu^b, Şule Yılmaz Özden^c, Emine Nur Ünveren Bilgiç^{d,e}

Özet

Bu çalışmanın amacı eğitim teknolojileri uygulamalarını akreditasyon ve kalite güvencesi bağlamında ele alarak ulusal ve uluslararası boyutta değerlendirmektir. Bu bağlamda öğretmen eğitimi programlarının akreditasyonunu sağlamak konusunda yetkilendirilmiş ulusal ve uluslararası kuruluşlardan EPDAD ve CAEP'in çalışma motivasyonları ve süreçleri derinlemesine açıklanmış, teknolojinin bu iki kuruluş açısından ele alınışı değerlendirilmiş ve bu bağlamda Türkiye Öğretmen Yetiştirme programlarına yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Akreditasyon
EPDAD
CAEP
ISCED
Teknoloji

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 16.09.2023
Yayın Tarihi: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1361537

Evaluation of Educational Technologies Applications at National and International Dimensions within the Scope of Accreditation and Quality Assurance

Abstract

The aim of this study is to evaluate educational technology applications in the context of accreditation and quality assurance on a national and international scale. In this context, the motivations and processes of EPDAD and CAEP, which are national and international organisations authorised to provide accreditation of teacher education programmes, are explained in-depth, and the approach of technology from the perspective of these two organisations is evaluated and recommendations for Teacher Education programmes in Turkey are presented.

Keywords

Accreditation
EPDAD
CAEP
ISCED
Technology

About Article

Received: 16.09.2023
Published: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1361537

^a Bu çalışma 2021 yılı 15-17 Mayıs tarihlerinde gerçekleştirilen ICETOL'de panel olarak sunulmuş, özet olarak yayımlanmıştır.

^d İletişim Yazarı: eminenurbilgi@duzce.edu.tr

^e Dr., Düzce Üniversitesi, 0000-0001-9684-4192

^b Doç. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi, 0000-0003-0941-9070

^c Dr., Sakarya Üniversitesi, 0000-0003-0725-7338

Giriş

Eğitimde kalite güvencesini sağlamaya yönelik atılan adımlar Covid 19 pandemisi ile birlikte tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de üzerinde ehemmiyetle durulan konular arasındaki güncelliğini devam ettirmektedir. Olağanüstü bir hal olarak nitelendirilebilecek pandeminin her alanda olduğu gibi eğitim alanında da oluşturduğu kriz; öğrenme-öğretme süreçlerinin eğitim teknolojileri bağlamında yeniden ele alınmasını ve bu teknolojilerin öğrenme sürecine entegrasyonu ile değişen ve dönüşen paradigmlar ışığında zenginleştirilerek yeniliklere evrilmesi fırsatını da beraberinde getirmektedir. Bu krizin derinleşmesini önlemede kalite güvencesini sağlamaya ilişkin faaliyetlerin hayata geçmesi yönündeki planlamalar yükseköğretim kurumlarının öncelikli gündemleri arasında yerini almaktadır. Bu çalışma, eğitim teknolojileri uygulamalarını akreditasyon ve kalite güvencesi bağlamında ele alarak ulusal ve uluslararası boyutta değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu noktada öncelikle akreditasyon kavramına değinilerek; akredite olmanın önemi hem ulusal hem de uluslararası perspektiften sunulacaktır. Bununla birlikte, tabandan tavana olduğu gibi tavandan tabana da beslenen ve sürdürülebilirlik adına kendi içerisinde sürekli bir döngüyü barındıran kalite güvence sisteminin sağlanmasında akreditasyonun önemi EPDAD (Öğretmenlik Eğitim Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği) ve CAEP (Eğitimci Yetiştirme Akreditasyon Konseyi-Council for the Accreditation of Educator Preparation) başta olmak üzere ulusal ve uluslararası öğretmen yetiştirme akreditasyon kuruluşlarının politikalarındaki ortak noktalar ve farklılaşmalar bağlamında incelenecektir. Ayrıca pandemi ile birlikte önemi her zamankinden daha çok hissedilen çevrimiçi öğrenme ortamları bir eğitim teknolojisi uygulaması şeklinde değerlendirilerek; bu ortamların dinamikleri hususunda bir dersin çevrimiçi tasarımı PUKÖ (Planla-Uygula-Kontrol Et-Önlem Al) döngüsü kapsamında ele alınacak ve iç kalite güvencesinin sağlanması hususunda önemli noktalara değinilecektir. Son olarak, öğrenme kazanımlarından ödün vermeden, çevrimiçi öğrenme ortamlarında gerçekleştirilen öğrenme ve öğretme faaliyetlerinin tasarımında Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesi kapsamında ifade edilen bilgi, beceri ve yetkinlik düzeylerinin kalite güvencesini sağlamada ilgili program çıktıları ve kazanımlar ile ilişkisi ele alınacak; bu çerçevenin oluşumuna hizmet eden UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu-The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) tarafından geliştirilmiş ISCED (International Standard Classification of Education) aracının/cetvelinin program çıktılarının yazımındaki önemi yükseköğretimin 5., 6., 7. ve 8. düzey profilleri (önlisans, lisans, yüksek lisans, doktora) kapsamında sunulan jenerik bilgi, beceri ve yetkinlik düzeylerinden farklı olarak spesifik bir şekilde ele alınacaktır. “Mükemmeliğin kalite güvencesinin düşmanı” olduğu ilkesinden hareketle; çevrimiçi öğrenme ortamlarının tasarımında kalite güvencesinin sağlanması hususunda kontrol et ve önlem al basamaklarına yapılacak vurgu ile gerçekleştirilen faaliyetlerin sürekliliği ve sürdürülebilirliğine ilişkin hususlara vurgu yapılarak; politika yapıcılara, geliştiricilere, uygulayıcılara ve diğer tüm paydaşlara öneriler sunulacaktır.

Literatür

Akreditasyon ve Kalite Güvencesi

Günümüz yükseköğretim kurumlarından bilginin alıcı olan bireylerin yetiştirilmesinden öte; öz-düzenleme becerileri gelişmiş, kendi öğrenmelerini yönetebilen, değişim ve dönüşüme ayak uydurmada transfer becerileri ile öğrenme sistemlerini geliştirebilen bireyleri topluma kazandırmaları beklenmektedir. Küresel anlamda da yükseköğretim kurumlarının

ulusal başarılarının yanı sıra; uluslararası alanda da ne kadar fazla öğrencinin ihtiyaçlarına nasıl cevap verebildiği, sertifika programlarının niceliği ve niteliği, mezunlarının istihdam düzeyi, mezun sisteminin etkinliği gibi konular; yükseköğretim kurumlarının eğitim-öğretim, araştırma-geliştirme ve topluma katkı misyon bileşenlerinden hareketle; belirleyiciliği, seçiciliği ve görünürlüğü üzerinde olmaktadır. Bu bağlamda, kurumların bünyesinde barındırdıkları sistemlerin birbirleriyle konuşabiliyor olması; başarıyı etkileyen değişkenler kapsamında elde edilecek verilerin etkili bir şekilde yönetilebilmesi ile mevcut iş gücü ve istihdam arasında niteliksel anlamda da etkili bir teknoloji entegrasyonun gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

“Yükseköğretim Kalite Kurulu; yükseköğretim kurumlarının eğitim-öğretim ve araştırma faaliyetleri ile idari hizmetlerinin kalite düzeylerine ilişkin ulusal ve uluslararası kalite standartlarına göre değerlendirmeler yapan, iç ve dış kalite güvencesi, akreditasyon süreçleri ve bağımsız dış değerlendirme kurumlarının yetkilendirilmesi süreçlerini yürüten, idari ve mali özerkliğe sahip, kamu tüzel kişiliğini haiz ve özel bütçeli bir kuruluştur (YÖKAK, 2023a). Bu özelliği ile YÖKAK tarafından yetkilendirilen ulusal akreditasyon kuruluşlarının belirli ölçütleri sağlamaları beklenmektedir. Bu ölçütler aday akreditasyon kuruluşuna ilişkin;

A. (1) tanımlı ve ilan edilmiş misyon ve hedefler, (2) misyon ve hedefler doğrultusunda sürdürülen faaliyetler, (3) geniş paydaş katılımlı yönetim süreçleri ve uygulamalar, (4) çıktı odaklı program akreditasyonuna ilişkin uygulamalar ve ölçütler ile bunların ulusal ve uluslararası standartlar ile uygunluk, geçerlik ve güvenilirliğine ilişkin kanıtlar;

B. (1) kurumsal ve mali yapısının mevzuata ve faaliyet alanına uygunluğu, sağlamlığı ve sürdürülebilirliğine ilişkin kanıtlar;

C. (1) organizasyonel yapılanması, (2) operasyonel süreçleri, (3) resmi sonuçların sorumluluğu açısından bağımsız hareket edebilirliğine ilişkin kanıtlar;

D. (1) program akreditasyonu faaliyet sonuçlarını analiz edebilmesi, (2) genel değerlendirme raporlarını düzenli olarak yayımlamasına ilişkin kanıtlar;

E. (1) program akreditasyonu faaliyetlerini yürütebilmesi doğrultusunda hem insan kaynağına hem de finansal bakımdan yeterli ve uygun kaynaklara sahip olmasına ilişkin kanıtlar;

F. (1) faaliyetlerin çıktılarının izlenmesi, (2) değerlendirilmesi, (3) güvence altına alınması ve (4) sürekli iyileştirme çalışmalarının yürütülebilmesi amacıyla uygun iç kalite güvencesi süreçlerine sahip olmasına ilişkin kanıtlar;

G. (1) faaliyetlerinin ulusal ve uluslararası standartlara (özellikle ESG) uyumluluklarının değerlendirilmesi, (2) kalite güvence sisteminin sürekli iyileştirilmesi için dış değerlendirme süreçlerine dâhil olmasına ilişkin kanıtlar ile ilgilidir (YÖKAK, 2023b). Benzer şekilde, uluslararası akreditasyon kuruluşlarının da YÖKAK tarafından tanınması belirli ölçütlere dayanmaktadır. Bu ölçütler, (1) kalite güvencesi faaliyetleri, (2) çıktı odaklılık, (3) tematik analiz, (4) iç kalite güvencesi ve (5) dış değerlendirme şeklindedir (YÖKAK, 2023c).”

Bu açıdan bakıldığında, ülkemizde ulusal veya uluslararası bir akreditasyon kuruluşunun yetkilendirilmesine esas olan ölçütlerin neler olduğu açık ve net bir şekilde yer almaktadır. Bununla birlikte, yetkilendirilen akreditasyon kuruluşlarınca temel alınan ölçütler kapsamında değerlendirilen programların ulusal veya uluslararası akreditasyon alabilmesi için eğitim-öğretimin kalitesini artırmaya yönelik kuruluşlarca belirlenen birtakım ölçütleri sağladığına ilişkin süreçleri takip ettiğini ve bu süreçlere ilişkin kanıtları dokümanle edebildiğini ortaya koyması gerekmektedir. Dokümantasyon süreci, akreditasyon ile birlikte artan kaliteyi hem güvence altına almada hem de etkili bir şekilde yönetmede oldukça önemlidir. Son yıllarda kalite kavramı; “kalite kontrol”, “kalite yönetimi”, “kalite güvence sistemi”, “kalite kültürü” gibi farklı kavramlarla da ifade edilmektedir. Yükseköğretimde toplam kalite yönetimini etkileyen dinamiklerin tanımlanması kolay olmamakla birlikte; bu dinamikler temel olarak, öğretmen, öğrenci ve kurumsal öğrenme ortamı arasındaki etkileşim ile ilgili tüm iç ve dış paydaşları içerisinde barındıran bir ekosistem içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda, gerek içinde bulunduğumuz çağ gerekse öngöremediğimiz ileri çağlar açısından önemli bir kavram olan “veri” ve “yönetim” kavramına dikkat çekmek gerekmektedir. Bir yükseköğretim kurumu bünyesindeki programların sahip olduğu ulusal akreditasyonların sayıca fazlalığı ile beraberinde diğer tüm süreçleri de kapsayan kurumsal akreditasyon belgesinin; kaliteyi artırarak güvence altına alma ile sürekli ve sürdürülebilir kılma açısından önemi büyüktür. Her iki hususun bir başka yorumlaması da “kurumun tüm paydaşları açısından kalitenin içselleştirildiği” şeklinde olabileceği söz konusu iken; uluslararası akreditasyon kuruluşlarına da başvurunun yapılabileceği durumunun öne çıktığı söylenebilir. Bu anlamda kalitenin sağlanmasının da, programların içeriğinin, öğrenme fırsatlarının ve tesislerin amaç için uygun olduğu bir öğrenme ortamının tasarlanması ile mümkün olacağı söylenebilir (Hamutoğlu ve diğerleri, 2020). Bu doğrultuda önem kazanan akreditasyon ise; bir akreditasyon kuruluşu tarafından belirli bir alanda önceden belirlenmiş, akademik ve alana özgü standartların bir yükseköğretim programı tarafından karşılanıp karşılanmadığını ölçen süreci değerlendiren bir dış kalite güvence sürecidir (EPDAD, 2023). Bir anlamda bir programın akredite edilmesi bu kurumun kalite güvencesini onaylı hale getirmektedir.

Öğretmen Eğitimi ve Yetiştirmede Ulusal Akreditasyon Kuruluşu: EPDAD

Günümüzde teknolojiye gelişmelerle birlikte öğretmen kelimesine yüklenen anlamın değişmesi ve gelişmesi doğrultusunda mevcut işgücüne kazandırılan öğretmenlerin niteliklerinin detaylı olarak incelenmesi önem kazanmıştır. Bu bağlamda, birçok ülkenin öğretmen yetiştirme kalitesini artırma amacıyla belli ölçütler belirleyerek akreditasyon sistemlerinin kurularak işletilmesine önem verdiği görülmektedir. Bu durum da öğretmen yetiştirme programlarında iç kalite ve akreditasyon sistemlerinin yapılandırılmasının gerekliliğini gündeme getirmiştir.

Dünyanın bütün gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerinde olduğu gibi Türkiye de sürekli değişen toplum ihtiyaçlarına duyarlı ve teknolojik gelişmelere adapte olma ile rekabetçi küresel piyasada toplumsal kalkınmayı sağlamada önemli bir faktör olan nitelikli insan gücünü yaratmak için eğitim sistemini iyileştirmeye ve geliştirmeye çalışmaktadır (Akdeniz, 2023). Türkiye’de öğretmen eğitiminde kalite güvencesi 1990’lı yılların sonundan itibaren önem kazanmaya başlamıştır (Doğan, 1999). Türkiye’de Öğretmenlik Eğitim Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği (EPDAD) öğretmen yetiştirme programlarının akredite edilmesi üzerine YÖKAK tarafından tescil edilmiş bir dernektir.

EPDAD akreditasyon sistemi üç grup standart üzerine inşa edilmiştir. Bunlar aşağıda alt başlıkları ile birlikte verilmiş olup sırasıyla başlangıç standartları, süreç standartları ve ürün standartlarıdır. Bu standart grupları öğretim, personel, öğrenciler, işbirliği, fiziksel altyapı, yönetim ve kalite güvencesi adlarını taşıyan yedi standart alanı içerisnde yer almaktadır.

“Öğretimin Planlanması, Uygulanması ve Değerlendirilmesi standardında; üç başlangıç (1.1.1.Yetkili kurumlar tarafından belirlenmiş olan standart ve yeterliliklere dayalı bir lisans programının izlenmesi, 1.1.2. Öğretim programının öğeleri arasında tutarlılık bulunması, 1.1.3. Öğretim programının etkili öğretmen eğitimini gerçekleştirecek nitelikte olması), öğretim programlarının etkili bir şekilde uygulanması ile ilgili olarak iki süreç (1.2.1. Öğretim programı ile uygulanması arasında uyum olması, 1.2.2. Öğrencilere, mesleki gelişimlerine katkı sağlayacak şekilde geri bildirim verilmesi) ve öğretim süreçleri sonunda program yeterliklerine ulaşma durumunu ortaya koymayı amaçlayan üç ürün (1.3.1. Öğrencilerin alan eğitiminde belirlenen yeterliliklere ulaşmış olması, 1.3.2. Öğrencilerin mesleki becerilerde belirlenen yeterliliklere ulaşmış olması, 1.3.3. Öğrencilerin, öğretmenlik mesleği genel tutum ve değerlerine sahip olması) alt standartları yer almaktadır. Öğretim Elemanları standardı; iki başlangıç (2.1.1. Programı yürüten öğretim elemanlarının nicelik ve nitelik bakımından yeterli olması; 2.1.2 Öğretim elemanlarına mesleki alanda kendilerini yenileme ve araştırma yapmaları için olanak sağlanması), öğretim elemanlarının sorumlulukları ve mesleki gelişimlerinin sürdürülmesine ilişkin iki süreç (2.2.1. Öğretim elemanlarının tanımlanmış görev ve sorumlulukları yerine getirmesi; 2.2.2. Öğretim elemanlarının mesleki gelişimini sürdürmesi.) ve bunların etkin biçimde öğretim ortamına, mesleki çalışmalarına ve topluma yansımalarını içeren üç ürün (2.3.1. Öğretim elemanlarının nitelikli eğitim-öğretim yapması; 2.3.2. Öğretim elemanlarının nitelikli bilimsel araştırmalar, projeler ve yayınlar yapması; 2.3.3. Öğretim elemanlarının toplum yararına çalışmalar yapması.) alt standardından oluşmaktadır. Öğrenciler standart alanında; bir başlangıç (3.1.1.Öğrencilerin program için gerekli niteliklere sahip olması), bir süreç (3.2.1. Öğrencilerin; derslere ve kişisel ve mesleki gelişimlerini destekleyecek etkinliklere aktif katılım göstermesi), bir de ürün (3.3.1.Mezunların kariyer süreçlerinde izlenmesi) alt standartları yer almaktadır. Fakülte-okul standardı ise bir başlangıç (4.1.1. Uygulama okullarındaki/kurumlarındaki çalışmalara ilişkin yönetsel düzenleme ve belgelerin bulunması), iki süreç (4.2.1.Fakülte, İl Millî Eğitim Müdürlüğü, uygulama koordinatörleri, uygulama öğretim elemanları, uygulama öğretmenleri ve uygulama öğrencileri arasında yeterli iş birliğinin olması; 4.2.2.Uygulama okullarında/kurumlarında, uygulama öğrencilerine uygun ortam sağlanması), bir de ürün (4.3.1.Uygulama öğrencilerinin belirlenen yeterliklere ulaşmış olması) alt standartlarından oluşmaktadır. Tesisler, öğrenme ortamları ve kaynakları standardı ise beş başlangıç (5.1.1. Eğitim programını yürütebilecek tesis ve donanımına sahip olunması; 5.1.2. Üniversitede/ fakültede eğitim programının yürütülebilmesi için yeterli öğrenme kaynaklarının bulunması; 5.1.3. Dersliklerin, eğitim programının uygulanması için yeterli kapasite ve niteliklere sahip olması; 5.1.4. Öğretim elemanlarının çalışmalarını yapacakları ofis, donanım ve teknik desteğe sahip olması; 5.1.5. Tesis, öğrenme ortamları ve kaynaklarının özel gereksinimli bireylere uygun olması.); bunların etkin biçimde kullanılmasına

yönelik iki süreç (5.2.1. Programın yürütüldüğü derslik, tesis ve donanımların etkin biçimde kullanılması; 5.2.2. Kütüphane ve diğer öğrenme kaynaklarının; öğrenciler ve öğretim elemanları tarafından, amacına uygun ve etkili kullanılması.) ve etkili şekilde yönetilmesine ilişkin bir ürün (5.3.1. Derslik, tesis ve kütüphane kaynaklarının etkili şekilde yönetilmesi.) alt standartlarından oluşmaktadır. Yönetim standardında ise iki başlangıç (6.1.1. Fakültenin öğretmen eğitimi konusunda bir vizyona ve misyona sahip olması; 6.1.2. Fakültenin vizyon ve misyonuna uygun bir yönetim yapı ve anlayışına sahip olması), yönetimin öğretmen eğitimi desteklemesi, ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlarla işbirliği içinde olması ve etkin çalışması ile ilgili olarak üç süreç (6.2.1. Yönetim birimlerinin işlevlerini etkin bir biçimde yerine getirmesi; 6.2.2. Fakülte yönetiminin, öğretmen eğitiminin gelişimini desteklemesi; 6.2.3. Fakültenin, ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlarla işbirliği içinde olması.) ve yönetimin gerekli kaynakları sağlaması ve etkili kullanması durumunu ortaya koymayı amaçlayan bir ürün (6.3.1. Yönetimin gerekli kaynakları sağlaması ve etkili kullanması.) alt standart alanları yer almaktadır. Son olarak, kalite güvencesi standardına yönelik olarak bir başlangıç (7.1.1. Üniversitenin/fakültenin kalite güvencesi politikasının ve tanımlanmış süreçlerinin olması.), bir bütün olarak gelişmeyi esas alan bir değerlendirme sisteminin işletilmesi ile ilgili olarak bir süreç (7.2.1. Fakültenin, bir bütün olarak geliştirilmesini esas alan bir değerlendirme sisteminin işletilmesi.) ve mezunların izlenmesinden elde edilen bulguların kalite güvence sistemine yansıtılması durumunu ortaya koymayı amaçlayan bir ürün (7.3.1. Mezunların izlenmesinden elde edilen verilerin kalite güvence sistemine yansıtılması.) alt standartları tanımlanmıştır (EPDAD, 2023)."

Söz konusu bu standartlar doğrultusunda yükseköğretim kuruluşları kendi vizyon ve misyonları bağlamında gelişimlerini izlemeye yönelik özdeğerlendirme raporları hazırlamakta ve EPDAD aracılığı ile bir değerlendirme süreci yapılandırılmaktadır. Bu noktadan hareketle, kurumun tüm bileşenleri ulusal ve uluslararası alanda yeterli öğretmen adaylarının kazandırılması konusunda işe koşulmuş, eksikliklerin altı çizilerek iyileştirilmesi gereken alanlar belirginleştirilmiş olmaktadır. Buna ek olarak önceki yıllara göre fakültelere kazandırılan yetkinliklerin sonuçları ve gelişimlerinin izlenmesi de mümkün olmaktadır.

Covid 19 Pandemisi ve 6 Şubat Kahramanmaraş merkezli depremler ile birlikte yükseköğretim kurumlarının acil uygulamalara geçiş sürecinde gösterdikleri reflekslerin de yapılandırılması ve kalite güvencesi anlayışı ile birlikte yorumlanmasına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda acil durum uzaktan öğrenme ortamları (ERTE), pandemi sürecindeki krize çarpıcı çözümler olarak görülmektedir; ancak söz konusu sürecin hızla gelişmesi nedeniyle herhangi bir çevrimiçi öğrenme ortamından yetersiz planlama ve hazırlık nedeniyle farklılık göstermektedir (Hodges vd., 2020). Bu nedenle gelecekte eğitim ortamlarında yaşanabilecek büyük çaplı kesintiler göz önüne alındığında, teknolojinin harmanlanarak öğrenme ortamına entegre edildiği Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi (TPAB) teorik çerçevesine dayalı içeriklerin geliştirilmesinin oldukça kıymetli olduğu düşünülmektedir (Ünveren Bilgiç, 2021; Ünveren Bilgiç, 2022).

Öğretmen Eğitimi ve Yetiştirmede Uluslararası Akreditasyon Kuruluşu: CAEP

Eğitimci Yetiştirme Akreditasyon Konseyi olan CAEP (Council for the Accreditation of Educator Preparation) bu alanda küresel düzeyde çalışmalarını gerçekleştirmektedir. (Bakioğlu, 2017). CAEP, iki eski akreditasyon kurumu olan National Council for Accreditation of Teacher Education (NCATE) ve Teacher Education Accreditation Council (TEAC) konseylerinin birleşmesiyle oluşan köklü bir kurum olup; güçlü ve güvenilir bir akreditasyon konseyidir (CAEP, 2020).

CAEP hem ABD'nin hem de uluslararası öğretmen yetiştirme programlarının sertifika, lisans, yüksek lisans, doktora ve doktora sonrası programlarını akredite etmektedir. Bu kurumun akreditasyon ile ilgili misyonu sürekli bir gelişimin, iyileşmenin ve yeniliğin hedeflenmesi ve bunun kanıtlarla desteklenmesini sağlayarak öğretmen yetiştirmede en iyiye ulaşmaktır (CAEP, 2020). CAEP, akreditasyon sürecinde öğretmen yetiştirme programlarının kalite güvence sistemlerinin kontrolünü de sıkı bir şekilde yaparak en nihayetinde K-12 düzeyinde öğrencilerin öğrenmesinin gelişmesini amaçlamaktadır. Ayrıca CAEP, akredite olmak isteyen öğretmen yetiştirme kurumlarının buldukları bölgedeki K-12 okulları ve ilgili tüm birimlerle işbirliğini sağlaması gerektiğini, öğretmen adaylarını programa seçerken yeteneklere, çeşitliliğe (farklı kültür ve sosyo-ekonomik geçmişe sahip) ve kaliteye dikkat edilmesini, üniversitenin kar amacı gütmeyen çevrimiçi sağlayıcıların yenilenmesini sağlamayı, nihai olarak üniversiteden mezun öğretmenlerin onların öğrencilerinin öğrenme ve gelişimleri üzerindeki etkisini test etmenin gerekliliğini, ve ayrıca verilere dayanarak üniversitenin öğretmen yetiştirme programının sürekli olarak kapasitelerini artırmasını baz almaktadır (CAEP, 2020).

CAEP, akreditasyon almak isteyen programlarda özellikle çeşitlilik ve teknoloji temalarını ele almalarını oldukça önemsemektedir. Bu iki tema CAEP standartlarında yoğun olarak vurgulanmaktadır. Çeşitlilik teması altında öncelikle programa öğrenci kabulünde farklı ve etkin becerilere sahip ve farklı sosyo-ekonomik ve kültür kökenine sahip öğrencilerin alınmasına önem verilmektedir. Ayrıca, mezun olacak öğretmenlerin gelecekteki öğrencilerinin öğrenmesini destekleyecek ve onların gelişimini sağlayacak yeterliliğe erişmek için çaba sarf etmesinin altını çizmektedir. Son olarak, öğretmenlik uygulamalarının öğretmen adaylarının çeşitli öğrencilerle çalışabilmesine olanak sağlamasını vurgulamaktadır.

CAEP kapsamında teknolojinin, gerek öğretmen adaylarının bu konudaki yetkinliğini artırmak gerekse de programın yürüttüğü eğitim-öğretim faaliyetlerinde, ölçme değerlendirme süreçlerinde ve idari işlerde dahil olmak üzere etkin bir şekilde kullanılmasını içermektedir. Programlarda yürütölen derslerde öğretmen adaylarının hem ilgisini çekmek, hem öğrenmelerini artırmak ve hem de kendi öğretmenlik deneyimleri için pratik yapmalarını sağlayacak şekilde öğrenme tasarımları geliştirip, uygulama ve değerlendirmelerini yaparken teknoloji kullanımını standartlaştırmalarını beklemektedir. Öğrenme süreçlerinin teknolojiyle zenginleştirilmesi, uygun uygulamaların kullanılması ve adaptasyonu ve ayrıca teknoloji tabanlı işbirlikleri yapmalarını önermektedir. En nihayetinde öğretmen adaylarının teknolojiyi rahatlıkla tüm öğrenme süreçlerine entegre edebilmeleri gerektiğini savunmaktadır.

Eğitim Teknolojileri Uygulamaları

Sanayide insan gücünün yerini büyük ölçüde makinelerin almasının yanı sıra yapay zeka ile birlikte artık bu makinelerin de birbirleriyle etkileşime girmesi neticesinde sanayide dijitalleşme süreci başlamıştır (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2018). Bu süreçte “Süper akıllı toplum” kavramının ortaya çıkması ile birlikte teknolojinin insanlığın yararına kullanılmasının bir kez daha altı çizilmiştir (Fukuyama, 2018).

Dijital dönüşümün yaşanması ile birlikte insanların yaşam tarzlarında köklü değişiklikler meydana gelmektedir (Puncreobutr, 2016). Farklı alanlarda yüksek kaliteli yaşam beklentisinin önemli bir ayağı da eğitimidir. Gerçekleştirilen inovasyonlar sayesinde eğitim-öğretim süreçleri daha ulaşılabilir, kişiye göre, güvenilir hale getirilebilmektedir. Bu da ilgili dönüşümün insanların yararına kullanılmasını süreçte kazandırmakta tam bir dönüşüm tecrübesi sunmaktadır.

Özellikle pandemi ile birlikte çevrimiçi öğrenmenin daha yaygın olarak kullanılması da teknolojiyi eğitimde kullanmanın kaçınılmaz olduğunu ve öğretmenlerin buna adapte olmalarının hayati olduğu söylenebilir. Pandemi sonrası yaygın olarak okullarda tamamen bir uzaktan eğitimden bahsetmesek de; uzaktan eğitimin farklı bir sunuş ve uygulama modeli olan çevrimiçi öğrenmeyi kullanmakta olup; araştırma sonuçlarına dayalı öngörüler de yaygın olarak harmanlanmış bir öğrenme sürecinin yüz yüze öğrenmeye kıyasla daha baskın olabileceğine dikkat çekmektedir. Her iki eğitim biçiminin güçlü yanlarının kullanıldığı bir sisteme doğru gitmek gerektiği ortadadır. Ayrıca son zamanlarda hızlı bir şekilde hayatımıza giren chat GPT gibi yapay zeka destekli sohbet robotlarının eğitime çeşitli etkilerinin olacağı aşikardır. Halihazırda eğitim alanında şiddetli bir şekilde özellikle etik boyutunun ve öğretmenlerin rollerini nasıl etkileyeceği yönünde tartışmalar yapılmaktadır. Burada önemli olan tüm yönleriyle yapay zeka uygulamalarını ele alıp, en üst seviyede fayda sağlayacak şekilde eğitime entegre etmeye çalışmaktır. Veri kavramının önemine dikkat çekilerek; çevrimiçi öğrenme ortamlarının tasarımının değerlendirme ve iyileştirme süreçlerinde veriye dayalı bir karar mekanizmasının oldukça önemli olabileceği belirtilmelidir ki bu hususta akreditasyon kuruluşlarının değerlendirme ölçütlerinde eğitim teknolojisi uygulamalarına yer vermesinin gerekliliği de öne çıkmaktadır. Bu durumda, öncelikle öğretmenlerin eğitiminin sağlanması ve sonrasında da ihtiyaç duydukları desteğin verilmesi hayati öneme sahiptir. Ancak bundan önce olduğu gibi bundan sonra da teknolojilerin eğitime entegre edilmesi konusunda öğretmenlerin olumsuz tutumları, kaynak ve ekonomik yetersizlikler, altyapı yetersizlikleri gibi yaşanan sıkıntılar şimdilik aynı görünmektedir. Bu nedenle temelde bu tip sorunlara çözüm bulmak önümüzde bizi bekleyen yapay zeka gibi üstün teknolojilerin entegre edilmesi konusunda kolaylık sağlayacaktır.

Günümüz beklentilerini karşılayarak gerekli bilgi, beceri ve yetkinliklere sahip olmak için insanlığın okuma-yazma ve aritmetikten daha kompleks donanımlara sahip olması gerekmektedir. İnsanoğlunun kendi öğrenme yöntem ve sistematığının farkında olarak tüm bu süreçlerin sorumluluğunu alması oldukça önemlidir. Bu bağlamda akıllı toplum insanı olan bu bireylerin yalnızca teknolojiyi kullanmasından öte söz konusu bu teknolojileri tasarlayarak geliştirmesi de beklenmektedir.

Eğitim 5.0 ise öğrencilerin bireysel özellikleri, ihtiyaçları ve öğrenme tarzlarına göre kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimi sunmayı hedefleyen bir eğitim modelidir (Kalaç ve Kılınç,

2023). Bu model özelinde teknolojinin öğrenme sürecine entegre edilmesi ve öğrencilerin dijital becerilerinin geliştirilmesi beklenmektedir.

Avrupa Birliği (AB) tarafından 2000 yılında yayınlanan Lizbon Stratejisi hedefleri ve ülkemizin 2001 yılında dahil olduğu Bologna Süreci hedeflerine yönelik olarak, Bologna Süreci'ne üye ülkelerin yükseköğretim sistemlerinde şeffaflık, tanınma ve hareketliliği artırma amaçlarıyla 2010 yılına kadar oluşturmayı taahhüt ettikleri "yükseköğretim alanında ulusal yeterlilikler çerçevesi geliştirme" bağlamında ortaya konan Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesi ile herhangi bir programı tamamlayan bireylerin yeterliliğine odaklanılmaktadır. Bu noktada yeterlilik, herhangi bir yükseköğretim derecesini başarı ile tamamlayan bir kişinin neleri bilebileceği, neleri yapabileceği ve nelere yetkin olacağını karışılmaktadır (TYYÇ, 2023). Bu süreçte de belli bir standardın yakalanması gerekmektedir. Bu bağlamda kalite güvence sistemini sağlamakta oldukça önemli bir bileşen olan PUKÖ döngüsünün oldukça hassas bir şekilde ele alınması gerekmektedir.

Bir Eğitim Teknolojisi Olarak Çevrimiçi Öğrenme Ortamlarının Tasarımı ve Kalite Güvencesinin Sağlanması

Eğitim teknolojisi en kabul gören tanımı ile "genelde eğitime, özelde öğrenme durumlarına egemen olabilmek için ilgili bilgi ve becerilerin işe koşulması ile öğrenme veya eğitim süreçlerinin işlevsel olarak yapılandırılmasıdır" (Alkan, 2011, s. 13). Bu noktada, değişen ve dönüşen şartlar ile birlikte çevrimiçi öğrenme ortamlarının tasarımı bilgi ve beceri gerektirmektedir. Bu gereklilik, paradigmlar doğrultusunda öğrenenin merkezde olduğu bir öğrenme sürecini yapılandırmaktadır. Öyle ki, öğrenen, öğrenme çevresi ile etkileşimde olduğu süre boyunca kendi öğrenmesinin sorumluluğunu da alacak şekilde değişen ve dönüşen şartlara adapte olmalıdır. Bu adaptasyon sürecini değerlendirme ve iyileştirme çalışmaları ise öğrenme-öğretim sürecinin kalitesini ortaya koymaktadır. Ünveren-Bilgiç, 2022 tarafından, PUKÖ çevriminin temel alınarak yapılandırılan İlköğretim Matematik Öğretmenliği Lisans Programı kapsamındaki "Geometri ve Ölçme Öğretimi" dersinin çevrimiçi tasarımına ilişkin hazırlanmış bir ders planı alanyazında da yer almaktadır. Bu kapsamda, temel alınan konunun plan ve uygulama süreçleri sonrasında; örnek olarak işletebilecek bir "Kontrol Et" çevrimi ile dersin kalite güvencesinin sağlanması hususu önem arz etmektedir. Aşağıda yer alan Tablo 1'de Kontrol Et çevrimi sonrasında elde edilecek Ders Değerlendirme Formu; dersin ilgili öğretim elemanının; bir sonraki çevrim olan "Önlem A1" sürecine kaynaklık ederek kalitenin sağlanması ve güvence altına alınarak sürekli ve sürdürülebilir kılınması söz konusudur. Bu doğrultuda TYYÇ'de yer alan yeterlilikler bağlamında geliştirilecek tasarımların aşağıda Tablo 1'de paylaşıldığı üzere yapılandırılması büyük önem arz etmektedir (Hamutoğlu ve diğerleri, 2021).

Tablo 1. Kontrol ve Önlem A1 Çevrimlerine İlişkin Ders Değerlendirme Formu

Ders Değerlendirme Formu		
Dönem:	5	Ders Öğrenme Çıktıları
Kod:	MAT103	Bu dersin sonunda öğrenciler,
Ders Adı:	Geometri ve Ölçme Öğretimi	1. Üç teğet çemberin çizimine ilişkin kavramları açıklar (Anlama).
Dersin Sorumluları:	Yazar1	2. Dinamik yazılım programını kullanarak üç teğet çember çizer
	Yazar2	

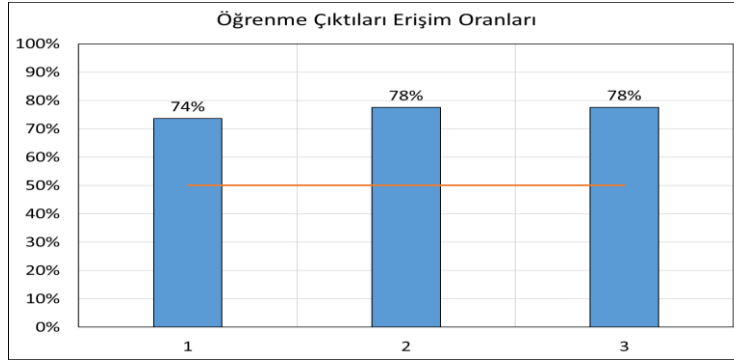
Yazar3

(Uygulama-tepkide bulunma-algılama-
kurulma-kılavuzla yapma).

3. Dinamik yazılım programları ile
gerçekleştirdiği çizimleri cebirsel
olarak açıklar (Analiz-değer verme).

Numara Değerlendirmeler

1 Ders öğrenme çıktılarına ulaşma düzeyi (programdan elde edilen)

2 Ders öğrenme çıktılarına erişim düzeyinin değerlendirilmesi (Kontrol Et Çevrimi)

3 Planlanan sürekli iyileştirme faaliyetleri (Önlem Al Çevrimi)

4 Uygulanan ölçme ve değerlendirme faaliyetlerinin değerlendirilmesi (Kontrol Et Çevrimi)

5 Uygulanan öğretim yöntem, teknik ve stratejilerine ilişkin etkinliklerin değerlendirilmesi (Kontrol Et Çevrimi)

6 En İyi/En Kötü Uygulamalar (Kontrol Et Çevrimi)

7 Gelecek döneme ilişkin planlar/öneriler (Önlem Al Çevrimi)

Tablo 1 incelendiğinde, bir eğitim teknolojisi olarak çevrimiçi öğrenme ortamlarının etkili, verimli ve çekici tasarımı ile birlikte “nasıl öğretilim?” sorusuna karşılık elde ettiğimiz cevap kalitesinin derslerin kalitesini artırmada sürekli ve sürdürülebilir bir yaklaşım ile mümkündür. Tasarımı gerçekleştirilen dersin sonunda elde edilen ders değerlendirme formu ile dersin sorumlu öğretim elemanları planlama ve uygulama basamaklarının yanı sıra; kontrol et ve önlem al çevrimlerini de işleterek; bir sonraki dönem için dersin gelişmeye ve iyileşmeye açık yönlerini rapor edecek bir akreditasyon altyapısı oluşturabilecektir. Ayrıca ders öğrenme çıktılarının ilişkili olduğu program çıktılarına katkı düzeylerinin de açık ve net bir şekilde ortaya konuluyor olması; program kapsamında okutulan dersin ilgili programın beklentilerini ne düzeyde karşıladığına ilişkin de nitelikli bir kanıt oluşturduğu gerçektir. Bu kanıt, sadece eğitim-öğretim süreçlerindeki iç kalite güvencesinin sağlanmasından ziyade; karar alıcılar ve uygulayıcılar için de; program kapsamındaki nitelikli öğretim elemanı ihtiyacının yetiştirilmesi/talep edilmesi hususunda oldukça önemli bir göstergedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Hem EPDAD hem de CAEP kuruluşlarının amaçları incelendiğinde özellikle öğretmen adaylarının ve gelecekteki öğrencilerinin bilgi, beceri ve yetkinlik olmak üzere farklı düzeydeki yeterliliklerin geliştirilmesi hususuna çok önem verildiği görülmektedir. Ayrıca her iki kurumun da veri-kanıt odaklı ilerlediği aşikar olan bir başka bağlamdır. Buna ek olarak her iki kurumda bireylerin öğrenme sürecindeki sorumluluğunu kendisinin üstlenmesine vurgu yapmaktadır. Özellikle CAEP, teknolojinin öğretmen yetiştirme süreci içerisinde eğitim-öğretim faaliyetleri bağlamında vazgeçilmez bir unsur olduğuna işaret ederek sürecin bu doğrultuda iyi bir planlama gerektirdiğinin altını çizmektedir. Öğretmen yetiştirme programlarının teknoloji entegrasyonunu öğretmen eğitiminde gerçekleştirmesi ve öğretmen adaylarının da etkili teknoloji kullanımı konusundaki yetkinliklerinin geliştirilmesi beklenmektedir.

Genel anlamda akreditasyon sürecinde programın bütünüün yapı olarak Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesi ile ilişkisi ortaya konmaktadır. UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) tarafından ortaya konan cetvel doğrultusunda; yükseköğretim kurumlarının faaliyetlerinin uluslararası belirli bir standardı yakalaması amacıyla açıklanmasını sağlayan ISCED (International Standard Classification of Education) kodlarının ulusal bağlamda ele alınması ile ortaya konan TYYÇ; bir programın belirli seviyelerdeki (örneğin, 6. Düzey lisans programları) yeterlilikleri çerçevesinde ortaya koyduğu sürecin ilişkilendirilmesine odaklanmaktadır. Örnek ile açıklamak gerekirse; bir programın belirtilen program çıktılarının; TYYÇ kapsamında ilişkili olduğu bilgi, beceri ve yetkinlikler nelerdir? sorusu detaylıca incelenmektedir. Bu inceleme sürecine, program bünyesinde yer alan ders öğrenme çıktıları da hizmet etmektedir. Öğrencinin takip etmekle yükümlü olacağı program içerisinde yer alan derslerin; ders öğrenme çıktıları ile ilişkisinin yer aldığı ve de ilgili dersin program içerisinde yer alan diğer tüm dersler ile kıyaslandığında; öğrencinin mezun olacağı programın beklenen çıktıları ne düzeyde elde etmeye destek olduğunun ortaya konmasıdır. 6. düzey lisans öğretmenlik programlarındaki alan bilgisi, meslek bilgisi ve genel kültür kategorilerinde yer alan zorunlu ve seçmeli derslerinin program çıktıları; öğrencinin mezun olacağı program sonunda hangi niteliklerle/yeterliliklerle donanmış olacağını tanımlamakta iken; program çıktıları elde etmeye yardımcı olan dersler ve ilgili öğrenme çıktıları da program kapsamında yer alan derslerin katkı düzeylerini ortaya koymaktadır. Bu husus, bir program kapsamında yer verilecek dersin; iç-dış paydaş görüşleri alınması sonrasında; gerekli olduğuna kanaat getirilmesi ile değişen ve dönüşen şartların dinamiklerinin de göz önünde bulundurularak; programa katkı düzeyinin ortaya konularak gerçekleştirilmesine vurgu yapmaktadır. Hatta, program güncellemelerinin de iç kalite güvencesinin sağlanmasına temel olan Kontrol Et ve Önlem Al çevrimleri de bu durum ile ilişkilidir. Programın çıktıları elde etmeye hizmet etmeyen derslerin değerlendirme süreçleri sonrasında; programda yer verilemeyebileceği tamamen kanıta dayalı bir sürecin şeffaf, hesap verilebilir ve kamuya açık bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Etkili bir teknoloji entegrasyonu denildiğinde teknolojinin eğitim öğretim süreçlerini zenginleştirdiğini öğrenme çıktıları geliştirdiğini ve nihayetinde öğretimin teknoloji olmadan gerçekleştirilememesine dayandığı görülmektedir. Nitekim, Johnson ve Maddux (2006)' un ifade ettiği gibi "o teknoloji olmadan dersin anlatılmasının mümkün olmaması" ifadesi başarılı bir teknoloji entegrasyonu düşüncesini ifade etmektedir. Ancak, öğrenme öğretim süreçlerinde teknoloji entegrasyonu karşısında çeşitli engeller ortaya çıkmaktadır.

Örneğin, öğretmenlerin bireysel tutum ve inançları (Ertmer, 1999), teknolojik altyapının getirdiği gerekli teknolojiye erişim vb. sıkıntılarıdır (Ertmer, 1999). Ayrıca öğretmenlerin ihtiyacı olan eğitime erişememesi ve teknik destek de engel olarak ortaya çıkabilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan bu engellerin ortadan kaldırılması ve bunun için gerekli çalışmaların yapılması kalite süreçleri için oldukça önemlidir. Akreditasyon almak isteyen öğretmen yetiştirme programlarının bu engelleri ortadan kaldırmak için mücadele etmesi gerektiği kaçınılmazdır.

Teknolojinin entegrasyonu ile ilgili tüm süreçlerde üniversitenin teknoloji engellerini ortadan kaldırmak veya en aza indirmek için kaynak yaratması gerektiği de aşıkardır. Hatta yaşanmış olan pandemi süreci teknolojik altyapısı olmayan ve buna yatırım yapmayan ayrıca bu konudaki engellerini kaldırmak için mücadele etmeyen kurumların ayakta kalması veya kalitesini ve yetkinliğini devam ettirmesinin söz konusu olmadığını göstermiştir. Tüm üniversite olarak, tüm programlarının ayrı ayrı ihtiyaçlarını gözönünde bulundurup, tüm eğitim öğretim faaliyetlerini azami düzeyde teknoloji entegrasyonunu sağlayacak şekilde düzenlenmesi hayattır. Bu süreçlerin de özellikle eğitim fakülteleri özelinde bakarsak, akreditasyon yoluyla başarılması mümkündür. Söz konusu ulusal veya uluslararası akreditasyon kuruluşlarının öğretmen yetiştirme programlarının güncelleme süreçlerinde eğitim teknolojileri uygulamalarını da işe katan kanıt temelli, kapsayıcı ve yapıcı bir katılımcı anlayış çerçevesinde yapılandırılmasında önemli misyonu olduğu; bu misyonun ise YÖKAK liderliğinde gerçekleştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu düşünceyi destekleyen önemli gelişmeler yakın zamanda gerek Covid 19 pandemisi gerekse de 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler ile ortaya çıkmış ve derinden hissedilmiştir. Her iki olağan gelişmeler de hızlı refleks ve uyum becerilerinin geliştirilmesi gerekliliğini derinden hissettirmiştir. Bu becerilerin kazandırılması hususunda, eğitim-öğretim sürecinin en temelinde yer alan seçmeli veya zorunlu dersler ve öğrenme çıktıları öğretim yöntem, teknik ve stratejileri bağlamında işe koşacaktır. EPDAD'ın gerçekleştirdiği çalışmaların yankılarının sahada uygulayıcı konumunda olacak mezun öğretmenlerin MEB tarafından incelenmesi PUKÖ döngüsünün kapatılması için oldukça önemlidir. Bu bağlamda EPDAD'ın öğretmenlik uygulaması bağlamında izlemlerinin MEB ile işbirliği içerisinde gerçekleştirmesi önerilebilir. Bu duruma ek olarak gerek öğretmen eğitimcilerinin gerekse öğretmen adaylarının teknoloji bağlamında yaşadıkları psikolojik ve teknik zorluklarının takibinin ve iyileştirmesinin sağlanacağı birimlerin sürece eklenmesi önerilebilir. Ayrıca Türkiye'de eğitim alanında gerçekleşen reformların sıklığı göz önünde bulundurulacak olursa verilere dayalı boylamsal bir süreç analizinin gerçekleştirilmesine imkanın kısıtlı olacağı görülebilir. Bu bağlamda ülkemizde bir uygulamanın sürekliliğinin ve bu uygulama sonuçlarının bütünüyle ele alınarak değerlendirilmesi önerilmektedir.

İki akreditasyon kurumu da öğretmen yetiştirme programlarının gerek kendi planlaması sürecinde öğretim elemanları tarafından gerekse öğretmen adaylarının derslerinde teknoloji entegrasyonuna vurgu yapmaktadır. Buradan yola çıkarak öğretmen yetiştirme programlarının bu konuda dijital dönüşümlerini gerçekleştirmeleri, özellikle öğretim elemanlarının etkili teknoloji kullanımı konusunda yeterliliklerinin artırılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Akdeniz, Ő. (2023). *Akredite edilen sosyal bilgiler öğretmenliği programlarındaki öğretmenlik uygulaması dersinin değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> adresinden 17/043/2023 tarihinde erişilmiştir.
- Alkan, C. (2011). *Eğitim teknolojisi* (8. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Bakioğlu, A. (2017). *Karşılaştırmalı eğitim politikalar, göstergeler, bağlamlar*. İstanbul: Eğitim Yayınevi
- Bates, A. W. (1997). The impact of technological change on open and distance learning. *Distance education*, 18(1), 93-109.
- CAEP (2020). Council for the accreditation of educator preparation. <http://caepnet.org/> Ertmer, P. A. (1999). Addressing first-and second-order barriers to change: Strategies for technology integration. *Educational technology research and development*, 47(4), 47-61.
- Doğan, İ. (1999). Eğitimde kalite ve akreditasyon sorunu: Eğitim fakülteleri üzerine bir deneme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 5 (4), 503-519.
- Hamutoğlu, N. B., Ünveren-Bilgiç, E. N., & Elmas, M. (2020). Yükseköğretimde kalite süreçleri: İnsani gelişme endeksi raporlarına göre ülkelerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Yükseköğretim Dergisi*, 10(1), 112-124.
- Harkins, A. M. (2008). Leapfrog principles and practices: Core components of education 3.0 and 4.0. *Futures Research Quarterly*, 24(1), 19-31.
- Hodges, C., Moore, S., Lockee, B., Trust, T., & Bond, A. (2020). The difference between emergency remote teaching and online learning. *EDUCAUSE Review*. <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning> adresinden 10/05/2023 tarihinde erişilmiştir.
- Johnson, L. & Maddux, C. D. (2006). Information technology: Four conditions critical to integration in education. *Educational Technology*, 46(5), 14-19.
- Kalaç, M. Ö., & Kılınç, M. (2023). Eğitim 5.0'a Geçişin Engelli Öğrenciler ve Erişilebilirlik Açısından Etkileri. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 229-237.
- Öğretmenlik Eğitim Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği [EPDAD] (2023). *Öğretmenlik Eğitim Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği*. <https://www.epdad.org.tr/> adresinden 17/04/2023 tarihinde erişilmiştir.
- Puncreobutr, V. (2016). Education 4.0: New challenge of learning. *St. Theresa Journal of Humanities and Social Sciences*, 2(2), 92-97.
- Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesi [TYYÇ], (2023). <http://tyyc.yok.gov.tr/> adresinden 17/04/2023 tarihinde erişilmiştir.
- Ünveren Bilgiç, E. (2021). Geometri ve ölçme öğretimi dersinin çevrimiçi ortamlara uyarlanması. *TYYÇ Kapsamında Lisans Düzeyinde Çevrimiçi Öğrenme Ortamlarının Tasarlanması* içinde (Eds: Nazire Burçin Hamutoğlu, Barış Çukurbaşı, Mübin Kıyıcı), 656-688. Ankara: Pegem Akademi.

Ünveren Bilgiç, E. (2022). Implementation Example for the Structured Mathematics Teaching in Learning Environments. In *Handbook of Research on Emerging Pedagogies for the Future of Education: Trauma-Informed, Care, and Pandemic Pedagogy* (Ed: Aras Bozkurt), 301-318, USA: IGI Global.

Yükseköğretim Kalite Kurulu [YÖKAK], (2023a). *Hakkımızda*. <https://yokak.gov.tr/hakkinda> adresinden 15/05/2023 tarihinde erişilmiştir.

Yükseköğretim Kalite Kurulu [YÖKAK], (2023b). *Ulusal Akreditasyon Kuruluşları*. <https://yokak.gov.tr/akreditasyon-kuruluslari/ulusal-akreditasyon-kuruluslari> adresinden 19/05/2023 tarihinde erişilmiştir.

Yükseköğretim Kalite Kurulu [YÖKAK], (2023c). *Uluslararası Akreditasyon Kuruluşları*. <https://yokak.gov.tr/akreditasyon-kuruluslari/uluslararasi-akreditasyon-kuruluslari> adresinden 14/07/2023 tarihinde erişilmiştir.

Atatürk'ün Maliye Kitabı: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler

Osman Gülden^{a,b}

Özet

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1930 yılında Afet İnan ve Recep Peker ile birlikte kaleme aldığı "*Vatandaş İçin Medeni Bilgiler Kitabı*" siyasi, hukuki, ekonomik ve mali açıdan Türkiye Cumhuriyeti için başat kaynaklardan biridir. Atatürk'ün notları, derlemeleri, yazışmaları ve söylevlerinden oluşan bu eser yurttaşlık bilgisi konusunda yol öğretici bir kaynaktır. Çalışmada, kitap içerisinde kamu maliyesi ile ilgili bölümleri, dönemin şartları ve gelişmeleri dikkate alınarak değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Ek olarak, Atatürk'ün fikirlerinin ve yazılarının Türkiye Cumhuriyeti maliye geleneklerinde, ilkelerinde ve düsturundaki etkisinin eser üzerinde yorumlanması hedeflenmektedir. Çalışmanın bu açıdan önemi, Milli Mücadele ve Kuruluş yıllarındaki kamu maliyesinde yaşanan gelişmelerin birincil kaynaktan analiz edilmesidir. Analiz sonucunda, Mustafa Kemal Atatürk'ün ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosunun sahip olduğu milli hassasiyetlerin, istiklal ve hürriyet mücadelelerinin dönemin maliye politikasına da yansıdığı görülmektedir. Son olarak, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler Kitabı* içerisinde kamu maliyesi ile ilgili olan vergi, bütçe ve maliye bölümlerinin kelime sıklığı analizi yapılmaktadır. Analiz sonucunda kamu maliyesinde sahip olunan ilkelerin ve Atatürk'ün düşüncelerin kelime sıklığına da yansıdığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Vatandaş İçin Medeni Bilgiler
Mustafa Kemal Atatürk
Maliye
Cumhuriyet

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 31.10.2023
Yayın Tarihi: 27.03.2024
Doi:10.18026/cbayarsos.1384212

Atatürk's Public Finance Book: : Civilized Knowledge for the Citizen

Abstract

The "Civilized Knowledge for the Citizen," written by Mustafa Kemal Atatürk and Afet İnan and Recep Peker in 1930, is one of the major source for the Republic of Turkey regarding political, legal, economic, and fiscal aspects. This work, which consists of Atatürk's notes, collections, correspondence, and speeches, is an instructive resource on civics. The study aims to evaluate the sections of the book related to public finance, taking into account the conditions and developments of the period. Moreover, we aimed to decrypt the effects of Atatürk's ideas and scripts on the fiscal rules, principles, and motto of the Republic of Turkey on the work. The importance of the study in this respect is to analyze the developments in public finance during the years of the National Independence War and Foundation from a primary source. The analysis shows that the national sensitivities, struggles for independence, and freedom of Mustafa Kemal Atatürk and the founding staff of the Turkish Republic were also reflected in the fiscal policy of the period. Finally, word frequency analysis of the tax, budget, and fiscal sections related to public finance in the Civilized Knowledge for the Citizen is made. As a consequence of the analysis, we see that the principles of public finance and Atatürk's thoughts are reflected in the frequency of words.

Keywords

Civilized Knowledge for the
Citizen
Mustafa Kemal Atatürk
Public Finance
Republic

About Article

Received: 31.10.2023
Published: 27.03.2024
Doi:10.18026/cbayarsos.1384212

^a osmangulden8@gmail.com

^b Arş. Gör. Dr, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü Mali İktisat Anabilim Dalı, ORCID ID: 0000-0002-3019-5297

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkıma götüren süreçleri bizzat gören ve yaşayan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da bağımsız bir Türk Devleti'ni kurmak için Milli Mücadele hareketini örgütlemiştir. Uzun süren savaşlar, yıkımlar ve yokluklar içerisinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve kurucu kadrosu, mali bağımsızlığın önemini derinden anlamış ve büyük bir hassasiyetle bu konuya yaklaşmıştır. Başta Atatürk olmak üzere, tüm devrimci kadro da kamu maliyesinde hürriyet ve istiklal kavramlarını benimsemiştir. Mali bağımsızlığın yanısıra, *“denk bütçe düzgün ödeme”* ilkesi ile hareket edilmiş ve bu ilkedен hiç taviz verilmemiştir. Türkiye Cumhuriyeti; sıkı ve denk bütçe politikası, kamu gelirlerinde yarar ilkesi, milli sanayinin desteklenmesi, vergi yükünün düşürülmesi ve vergi adaletinin sağlanması gibi temel bir düsturla kurulmuştur. Atatürk'ün sahip olduğu bu ilke ve prensiplerin yer aldığı en önemli kaynaklardan biri 1930 yılında Afet İnan'a yazdırdığı *“Vatandaş İçin Medeni Bilgiler”* kitabıdır.

Eserin muhteviyatı büyük oranda Atatürk tarafından kaleme alınan bilgiler, belgeler ve notlardan oluşmaktadır. Vatandaşın temel hak ve görevleri, devletin vatandaşa olan sorumlulukları, vatandaşın devlete olan yükümlülüklerinin yer aldığı çalışmada; vergi, maliye, bütçe ve ekonomi bölümleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, Vatandaş İçin Medeni Bilgiler kitabı çerçevesinde; Atatürk'ün kamu maliyesine ilişkin görüşleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminin maliye politikası anlayışının, Dünya'daki siyasi, iktisadi gelişmeler de dikkate alınarak değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Mali devrimlerin ve politikaların, Cumhuriyet'in kurucusunun kaleme aldığı bir eserden tahlil edilmesinin, yazına önemli bir katkı sunacağı öngörülmektedir.

Cumhuriyet Yolunda Kamu Maliyesi: Savaş Finansmanı, Yokluk ve Bağımsızlık

Milli Mücadele örgütlenmesinin başından itibaren, Mustafa Kemal Atatürk'ün modern Türkiye Cumhuriyeti'ne dair en önem verdiği meselelerden biri iktisadi ve mali konulardan oluşmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğundan kalan tavizler ve ağır borç bakiyeleri, bağımsız bir devletin kurulmasının önündeki en büyük engeldi (Temel, 2016:136). Kapitülasyonlar ve Duyun-ı Umumiye idaresi nedeniyle batı ülkelerinin vesayeti altında bulunan Osmanlı kamu maliyesi büyük bir buhran içerisindeydi. Bu sebeple; askeri ve siyasi olarak elde edilen zaferlerin iktisadi ve mali olarak da sağlanması, tam bağımsız Türk devletinin en önemli hassasiyetlerinden biri olarak görülmekteydi. Türkiye Cumhuriyeti'nin verdiği istiklal ve kurtuluş savaşının en büyük amaçlarından biri ekonomide ve maliyede tam bağımsızlığın elde edilmesiydi.

Bağımsızlık mücadelesi ve kurtuluş savaşı kazanılmış, Lozan Antlaşması ile siyasi olarak belgelenmiştir. Antlaşmanın akabinde Türkiye Cumhuriyeti'nin önünde; on yıldır aralıksız süren yorgun bir toplum, göçler ve ölümler sebebiyle bozulmuş demografik yapı, yakılmış ve yıkılmış limanlar, demiryolları, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan borç bakiyesi, zayıf ve makineleşmemiş bir sanayi ve yoksul bir Anadolu halkı bulunmaktadır. 1923 yılında uluslararası ticaret on yıl öncesine göre üçte bir oranındaydı. En önemli sektör tarım sektörü olmakla birlikte, milli gelirin. I. Dünya Savaşı öncesi seviyesine ulaşması 1930 yılını bulacaktı. Yarı sömürgeleşmiş bir devlet maliyesinden; bağımsız, etkin ve güçlü bir mali yapıyı amaçlayan Türkiye Cumhuriyeti'nde iktisadi ve mali politikalar üç dönemde incelenebilir: Milli Mücadele Dönemi (1919-1922), Kuruluş ve İnşa Dönemi (1923-1929),

Devletçi Sanayileşme Dönemi (1930-1938). İlgili dönemler Dünya'daki gelişmeler ile birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nde meydana gelen siyasi ve iktisadi paradigma değişimleri dikkate alınarak tasnif edilmektedir (Zurcher, 2016:245).

Ekonomik ve mali meseleler, tabii olarak Kurtuluş Savaşı'nın temel hedefi olmamakla birlikte, verilen bağımsızlık mücadelesinin finansmanı açısından hayati öneme sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasındaki en önemli etkenlerden biri olan yarı sömürge ekonomik şartların ortadan kaldırılması, milli mücadelenin siyasi ve askeri zaferlerine bağlıydı. Kamu maliyesi açısından milli mücadele dönemi, çağdaş ve bağımsız Türk Devleti'nin kurulabilmesi için sahada verilen savaşların öncelendiği bir geçiş dönemi olarak görülmektedir (Kaplan, 1993:425). Anadolu'da bir yandan emperyal devletlerle savaşlar yürütülürken, bir yandan da yeni kurulacak olan bağımsız cumhuriyetin düsturu belirleniyordu. Maliyedeki gelişmelerin değerlendirilmesi açısından, bu dönem iki farklı açıdan tasnif edilebilir:

- *Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan bakiye ve sorunlar*
- *Kurtuluş Savaşı'nın finansmanı ve Tekâlif-i Milliye*

Osmanlı imparatorluğu borç bakiyesi ve yapısal sorunlar

Savaşların finansmanını sağlamak ve bütçe açıklarını kapatabilmek için 19.yy'a kadar iç borçlanma³ araçlarını kullanan Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı'nın maliyeti sebebiyle resmi olarak ilk dış borcunu 1854 senesinde alan İmparatorluk, yüksek faiz ve tekrar başvuru borçlar sebebiyle içinden çıkılması zor bir borç sarmalına girmiştir (Müderrişoğlu, 1994:32). Yazında, 1854 Kırım Savaşı finansmanı için alınan kaynak ilk dış borç⁴ olarak değerlendirilse de, Osmanlı Devleti 1829 yılından itibaren büyük oranda gayrimüslim bankerlerden kaynak talep etmeye başlamış ve iç borçlanmalar gerçekleştirmiştir (Özdemir, 2010:14; Uğur ve Karabulut, 2022:23). Bu bankerlerden ve yabancı devletlerden alınan borçlar karşılanamayacak duruma geldiğinde, Muharrem Kararnamesi ile Duyun-u Umumiye İdaresi ihdas edilmiştir (Kartopu, 2012:34-35; Birdal, 2010:170). Osmanlı Devleti'ni 20 Aralık 1881 tarihinde mali açıdan zapturapt altına alan bu kararname ile kurulan Duyun-u Umumiye İdaresi, dış borçların ödenebilmesi için yabancı devletlerle ortaklaşa çalışacak bir yönetimden oluşmaktaydı. İdare, içerisinde yabancı ve Osmanlı Devleti'nden üyelerin bulunduğu bir kurul tarafından yönetilmekteydi. İtalyan, Alman, İngiliz, Fransız, Avusturya-Macaristan'dan oluşan beş üye ve iki üye de Osmanlı'dan seçilmekteydi. Mustafa

³ Teknik olarak iç borçlanma senetlerinden oluşsa da, bu tahviller büyük ölçüde yabancı sermayedarlara satılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu 1829 yılından itibaren özellikle Galata Bankerleri'nden Galata Borsası üzerinden sürekli kaynak talebi eden bir konumdadır. Büyük oranda İstanbul'da yaşayan bu yabancı bankerler Venedik, Cenova (Levanten) kökenli sermaye sahiplerinden oluşmaktadır. Genel olarak sarraflıkla meşgul olan bu bankerler Osmanlı Bankacılığının gelişmesinde önemli katkılar sunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin iç borçlanmaya başvurduğu bankerlerden öne çıkanlar: Stefanoviç, Ogenidi Mavrogordato, Baltazzi, Fernandez, Zarifi, Korpu, Bogos, Negroponte. Ayrıntılı bilgi için kaynakçadan bkz., Özdemir, B. (2010)

⁴ 1954 yılından itibaren dış borçlar; 1854-1855-1858 Kırım Borçlanmaları, 1860 Mires, 1862, 1863, 1865 Ağnam, 1865 I. Tertip, 1869 Fransa, 1870 İkramiyeli Rumeli Demiryolları Borçlanması, 1871 Paris-Londra, 1872 Avusturya – Macaristan, 1873 Credit General ve Credit Mobilier, 1873 II. Tertip Genel Borçlanması, 1874 III. Tertip Genel Borçlanması, 1877 Milli Savunma, 1886 Gümrükler, 1888 Sayd-ı Mahi (Balık Avı) Borçlanması, 1890 Tebdil Borçlanması, 1890 Osmaniyeye, 1891 Borçların Konversiyonu, 1893 Tömbeki, 1894 Şark Demiryolu, 1894, 1896, 1902 Gümrük, 1903 Bağdat I. Tertip Demiryolu, 1904 Sayd-ı Mahi Tahvil-i Düyunu, 1903 Tevhid-i Düyunu, 1904, 1905, 1905 Askeri Teçhizat Borçlanması, 1906 Tahvil-i Duyun, 1908, 1908 II. ve III. Tertip Bağdat Demiryolları Borçlanmaları, 1909, 1901 Soma – Bandırma Demiryolu,, 1911 Hudeyde-Sana Demiryolu, 1911 Gümrük, 1913 Konya Ovası Sulaması, 1913 Doklar, 1914 Gümrük. Bkz. Ahmet Uğur ve Recep Karabulut "Osmanlı Devleti'nde Dış Borçlar ve Tasnifi (1854-1914)", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.23, 2022, s17-36.

Kemal Atatürk'ün Samsun şehrine ayak bastığı 19 Mayıs 1919'da Osmanlı İmparatorluğu dış borçları üç yüz dört milyon liraya ulaşmış ve bu borçların yaklaşık %57'si itilaf devletleri İngiltere, Fransa ve İtalya'ya olan borçlardan oluşmaktaydı (Müderrişoğlu, 1994:32).

Duyun-u Umumiye İdaresi ve Tütün Rejisi bu borçların tahsilatı için gerekli olan kamu gelirlerinin toplanması ve borçların ödenmesi için faaliyetlerini sürdürmekteydi (Karaçor, 2019:23). Duyun-u Umumiye ve Rejisi İdaresi⁵; 1881 yılından Lozan Barış Antlaşması'na kadar 1923 yılına kadar fiilen faaliyetlerini sürdürmüş, antlaşma hükümlerine göre borç bakiyesi de 1957 yılında kapatılabilmektedir (Demir, 2019:423-424; Gürsoy, 1984:20-21).

Osmanlı İmparatorluğu 19.yy'a kadar küçük düşürücü bir durum olarak nitelediği dış borçlanmaya başvurmamıştır. Fakat gerek fetih ve savaşların mali yükü gerek de batıdaki zenginleşme ve sermaye birikimi, imparatorluğu borç almaya mecbur bırakmıştır (Dikmen, 2005:139). Batı devletlerine olan borçluluk durumuna karşın Osmanlı Devleti, her durumda borçlarına özenle ve sorumlulukla yaklaşmıştır. Borçlarını vadesinde ve tam olarak ödeyebilmek için gerekli adımları atmaktan ve çözüm sunmaktan imtina etmemiştir (Özdemir, 2010:138). Mamafih borçları konusunda devleti yıkıma götürebilecek tavizler verildiği söylenebilir. Sürdürülemeyen borçlar ve karşılığında vergilendirme yetkisine kadar devredilen egemenlik hakları, I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ve Mondros Ateşkes Antlaşması ile 1918 yılında resmen kaybedilmiştir.

Anadolu'da bağımsızlık hareketini ve milli mücadeleyi örgütleyen Mustafa Kemal Paşa, ağır mali ve ekonomik şartların farkında olmakla birlikte topyekûn çözümü, bağımsız bir Türk Devleti'nin kuruluşunda bulmuştur. Osmanlı Devleti'ni yıkıma götüren bu borçlanma sürecine değinen Mustafa Kemal Atatürk, siyasi bağımsızlığın, mali ve ekonomik bağımsızlıkla mümkün olabileceğini öngörmüştür. Bununla birlikte Cumhuriyet, Osmanlı'dan kalan borç bakiyesini ödemekten ve üstlenmekten çekinmeyen bir duruş sergilemiştir. Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1930 tarihinde TBMM üçüncü dönem dördüncü yasama yılı açılış konuşmasında bu borçlara dair yaptığı konuşma şu şekildedir: (TBMM, 1930:2)

“Osmanlı borçlarının, memleketin hayat ve inkişafını tehditmeyen, adilâne ve amelî bir suret-i tesviyeye rapti için, Cumhuriyet Hükûmetinin hüsnüniyetle mesai sarfetmesi tabiidir”.

Mustafa Kemal Atatürk meclis yasama yılı açılış konuşmasında; Osmanlı borçlarının memleketin refahını ve mali durumunu sarsmayacak şekilde taksim ve tahdit edildiğini belirtmiştir. Meclis'in bu konuda müsterih olması gerektiğini ve çalışmalarına rahatlıkla devam etmesini rica etmiştir. Bu konuşma, büyük bir buhran içerisinde devralınan imparatorluk borçların, bağımsız ve modern Türkiye Cumhuriyeti tarafından disiplin içerisinde ödenebildiğini göstermektedir.

⁵ Reji İdaresi: Osmanlı İmparatorluğu'nun tütün ve tütün mamullerinden elde ettiği tekel gelirlerin yönetimini ve tahsilatını Avustralya ve Almanyalı şirketlere 30 yıllığına devri ile kurulmuştur. Tütün mamullerinin üretim ve tüketiminden doğan her türlü; alım-satım, ticaret, depolama, harç, gümrük, lisanslama, dağıtım gelirlerinin içerdiği bir idareden oluşmaktadır. Ayrıca bkz. Kenan Demir, “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Tütün Tarımı ve Reji Şirketi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 22, S. 41, 2019, s.423-424.

Kurtuluş Savaşı'nın finansmanı ve tekâlif-i milliye (milli vergi)

Yunanistan'ın 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmesinin akabinde, I. ve II. İnönü Muharebelerinden de istediği sonucu alamayan Türk Ordusu, Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmiş ve konumunu güçlendiren Yunanistan Ordusu 10 Temmuz 1921'de Kütahya ve Eskişehir illerini de ele geçirmiştir. Polatlı'ya kadar ilerleyen işgal ordularının topyekûn bir savunma savaşı ile bertaraf edilmesi zaruri hale gelmiştir (Ezer, 2014:445). Bu şartlar içerisinde ordunun güçlendirilmesi ve Sakarya üzerinde güçlü bir savunma hattı – daha sonra büyük bir taarruz gücü uygulaması planlanan – kurulması için Tekâlif-i Milliye Emirleri (Milli Vergi) adı altında aynı vergi salınmasına karar verilmiştir (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2015:92). Halktan zorunlu borçlanma olarak alınan bu vergiler, Kurtuluş Savaşı zaferini izleyen yıllarda halka geri ödenmiştir⁶. Aynı zamanda seferberlik emri olarak da adlandırılan bu emirler, büyük oranda savaş malzemeleri ve savaşta ordunun kullanabileceği malzemelerden oluşmaktadır (Duru, Turan ve Öngeoğlu, 1982:298; Hayta ve Belenli, 2016:284). Ek olarak, TBMM'deki vekiller de maaşlarının beşte birini bu milli seferberliğe bağışlama kararı almışlardır. Bu karar, milli mücadelenin başarı ile sonuçlanmasının ardından gizli bir oturumda geri alınmıştır (Özdemir, 2010:285). Bu durum da, bu vergilere gönüllü uyumun ne derece yüksek olduğunu ve topyekûn bir seferberlik halini aldığını göstermektedir.

Mustafa Kemal'den İlk Vergi Uygulaması: Tekâlif-i Milliye

Başkumandanlık yetkisinin Mustafa Kemal Atatürk'e verilmesinin ve yetki süresinin 6 Mayıs 1922'de üçüncü defa uzatılmasının ardından, ordunun durumu ve savaşta konumu göz önünde bulundurulduğunda Sakarya Muharebesi, Türk Ulusu için Anadolu'da tutunma mücadelesi haline gelmiştir. Bu şartları gören Mustafa Kemal Paşa, daha sonra Nutuk'ta Tekâlif-i Milliye Emirlerini şu şekilde açıklamaktadır:(Atatürk, 1927:245)

*“Ankara'da yalnız ordunun insan ve taşıt bakımından gücünün artırılması, iaşesinin sağlanıp yoluna konulması ile ilgili tedbirleri almak ve düzenlemeleri yapmakla uğraşım. 7-8 Ağustos 2021 günlerinde Ulusal Vergi Buyruğu”
adıyla beyan ettiğim tedbirler bulunmaktadır”*

Mustafa Kemal Paşa başkanlığında, Ulusal Vergi Kurulu bünyesinde alınan tedbirler Sakarya Muharebesi öncesi topyekûn bir savaşın gerektirdiği unsurları kapsamaktadır. Meclis Hükümeti ve Mustafa Kemal Atatürk, savaş için gereken her türlü taşınır, taşınmaz, teçhizat, eşya, menkul kıymet gibi değerleri halktan talep etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Tekâlif-i Milliye buyruklarının genel çerçevesini on buyruk madde halinde bizzat kendisi kaleme almıştır. Bu vergi buyrukları; bağımsız Türk Meclis Hükümeti'nin başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın kamu maliyesinde gerçekleştirdiği ilk icraatı olarak değerlendirilebilir.

⁶Geri ödemeler büyük oranda nakit ile karşılansa da bir bölümü de tahvil ihdas etmek suretiyle ödenmiştir. Ödemesi gerçekleştirilen toplam tutar 6.003.663 TL olmakla birlikte bu tutarın büyük kısmı 1923 senesinde gerçekleştirilmiştir. Ek olarak Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'dan kalan zorunlu borç ve tahvilleri de Türk Halkına ödemiştir. Buna göre halka 10.527.217 TL ödeme yapılmış, toplamda 1923-1937 yılları arasında 17.426.409 Türk Lirası'na ulaşmıştır. Bkz. Cihan Duru, Kemal Turan, Abdurrahman Öngeoğlu, Atatürk Dönemi Maliye Politikası: Mondoros'tan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar, Tisa Matbaacılık, 1. Baskı, Ankara, 1982, s.298'dan Aktaran: Necdet Hayta ve Tuğba Belenli, “Milli Mücadele Dönemi'nde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Uygulanan Sosyal Politikalar”, *Belleten*, C. 80, S. 287, Nisan-2016, s.284.

a. Aynî ve Olağanüstü Bir Vergi

Ankara'ya yaklaşan düşman kuvvetlerinin yarattığı tedirginlik ve işgal içerisinde yaşayan halk da bu koşullarda bu olağanüstü vergilemeye büyük fedakârlıkla katılım sağlamıştır. Öyle ki, bu mallar içerisinde çorap, yün, zeytinyağı, mum, nohut, mercimek ve çay gibi temel yaşam ürünlerine bile ihtiyaç duyulmuştur. Tekâlif-i Milliye emirleri bu yönüyle, Türkiye Cumhuriyeti'nde nadir olarak uygulanan bir "*aynî vergi*" özelliği taşıması bakımından önemli bir uygulamadır. Bağımsızlık mücadelesi ile sine-i millete dönen Mustafa Kemal Paşa, Türk Milleti için tarihi bir kırılma anında, bu olağanüstü vergi uygulamasında yine millete başvurmuştur.

b. Cebri Bir İç Borçlanma

Tekâlif-i Milliye Emirleri, savaş şartlarındaki zorunluluk hali sebebiyle zorunlu tutulmuş ve yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda ağır yaptırımlar öngörülmüştür. Milli emirlerden doğan vergi yükümlülüklerinin yerine getirilmesi için vergi kurulları ve yaptırımların ifası için istiklal mahkemeleri kurulmuştur. Savaşın finansmanı, hızlı bir şekilde ordunun iâşesinin sağlanması kaygısıyla, kaotik ve ağır yaptırımlar içeren bir vergi uygulaması olduğu söylenebilir. Fakat bu ağır ve zorunlu yükümlülüklerin savaş hali sona erdiğinde son kuruşuna kadar geri ödeneceği beyan edilmiştir. Kurtuluş savaşı sona erdiğinde ve Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda, bu zorunlu borçların (10.527.217 TL) %72.3'ü geri ödenmiştir. 1923-1937 yılları arasında ise kalan bakiyeler kapatılmış ve yekûn olarak halka 17.426.409 TL borç eksiksiz ödenmiştir (Hayta ve Belenli, 2016:284). Geri ödemelerin tam olarak gerçekleştirilmesiyle, vergi için temel bir özellik olan "*verginin karşılıksız olması*" Tekâlif-i Milliye buyruklarına uymasa da "*cebri*" olması bakımından istisnai, önemli ve tarihi bir vergi olma özelliği taşımaktadır.

c. Zaruret İçerisinde Adalet Eşitlik ve Genellik

Böyle bir zaruret içerisinde, vergilemede adalet, eşitlik ve genelliğin sağlanması ya da herhangi bir politika izlenmesi oldukça zor olduğu söylenebilir. Buna karşın, Mustafa Kemal'in yazdığı maddelerde, vergilemede adalet, eşitlik ve genellik kavramlarına dair bazı önemli kelimeler dikkati çekmektedir. Çağdaş kamu maliyesi açısından cebri bir iç borçlanma senedi olarak da tanımlanabilecek bu vergi buyrukları 10 maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerden ikinci madde vergilemede eşitlik çerçevesinde, sekizinci ve onuncu maddeler ise adalet açısından değerlendirilebilir. İkinci maddedeki buyruğa göre (Atatürk, 1927:245): "*Yurtta her bir ev, birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazır edip vergi kuruluna teslim edecektir*". Bu maddede belirtilen "**her bir ev**" buyruğu ile birlikte her bir haneden istenen eşit sayıdaki ayniyat, bir nevi *baş vergisi* gibi uygulanmış ve vergileme bakımından eşitlik kaygısı taşımaktadır. Bu açıdan, Mustafa Kemal'in bu şartlarda dahi, vergilemede eşit muamele ortaya koymaya çalıştığı görülmektedir. Bir diğer önemli husus ise, 2. maddede belirtilen mal ve eşyaların yoksul hanelerden alınmaması ve muaf tutulmalarıdır. Ek olarak, yoksul hanelerden temin edilemeyen malzemelerden doğan eksikliklerin zengin hanelerden tazmin edilmesine karar verilmiştir (Yılmaz, 2021:147). Bu muafiyet ve tazmin, savaş şartlarında dahi vergide *ödeme gücü ilkesinin* göz önünde bulundurulduğunu ve adalet ilkesinin önemsendiğini göstermektedir.

Tekâlif-i Milliye emirleri; her bir paydaştan dil, din, ırk, mezhep gözetmeksizin talep edilerek **genellik ilkesi** de gözetilmektedir. 8. maddede yer alan tutkal, yağ, vazelin, gres,

kablo, tel gibi eşyaların %40'ına, 10. maddede ise el arabası, kağıt, katır, saban, at arabaları, nal eşyaları gibi hayvanların %20'sine el konulacağı bildirilmiştir. Cebri olarak el konulan bu eşya ve kıymetlere daha sonra ödenmek üzere el konulmuştur. Bu bağlamda olağanüstü bir vergi niteliği taşıyan bu buyruklarda, savaş şartlarına karşın *nispi-oransal* vergileme uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir. Ordu için gereken donatı ve iâşe için halktan büyük bir fedakârlık beklenirken, bir yandan da halkın tarımsal ve ticari faaliyetlerinin minimum seviyede de olsa devam etmesi için gelir ve servete göre vergilendirme kaygısı taşınmaktadır. Şartlar gereği müstesna ve zaruri bir özellik taşıyan bu buyruklarda, Cumhuriyet'in vergiye bakışını tam olarak yorumlamak oldukça güçtür. Fakat tüm zor koşullara karşın; adalet, eşitlik ve genellik gibi temel vergilendirme ilkelerinden izler bulmak ve değerlendirmek mümkündür.

Genç Cumhuriyetin Maliyesi: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler

Osmanlı İmparatorluğu'nu çöküş dönemine götüren en önemli sebeplerden biri şüphesiz mali disiplinsizlik ve sürdürülemeyen borç yüküydü. Mustafa Kemal Atatürk, bu vaziyetin ilk önce iktisadi ve mali bağımsızlığın daha sonra da egemenlik gücünün kaybedilmesine yol açacağını bizzat tecrübe etmiştir. Milli Mücadele ve Savaş şartlarında acil ve palyatif nitelikte kamu maliyesi anlayışı sergilenmek durumunda kalınsa da, Atatürk için denk bütçe ve sıkı maliye politikasının uygulanması oldukça önem arz etmekteydi. Bu bağlamda, 1926 yılı TBMM yasama açılış konuşmasında⁷ mali disiplinin ve denk bütçe politikasının üzerinde önemle durmuştur (TBMM, 1926:1). Sonraki yıllarda da milli bütçede "Denk Bütçe Düzgün Ödeme", "Kendi Yağında Kavrulmak", "Çekirdek Devlet" ilkelerinin benimsenmesi, Atatürk'ün görüşlerinin uygulamada olan yansımalarını göstermektedir (Temel, 2018:19-20). Bu sebeple, kamu maliyesi yönetimi Atatürk için en mühim ve hassas konulardan biriydi. Bu hassasiyet sonucunda, yurttaşlık bilgisi için hazırladığı notlarını ve yazılarını Prof. Dr. Afet İnan'a derleterek "*Vatandaş İçin Medeni Bilgiler Kitabı*" eseri basılmıştır.

Eserin Gelişimi

Eserin temel amacı; modern Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, hukuki, medeni, mali ve ekonomik düsturunu ortaya koymak, yurttaşlık bilgisi ile birlikte vatandaş-devlet ilişkisinin sınırlarını ve karşılıklı ödevlerini belirlemek, örnek vatandaş olma yolunda devlete ve vatandaşa düşen sorumlulukları belirtmek, kamu maliyesinin işleyişini ve mali-iktisadi ilkeleri ortaya koymaktır. İlk olarak "*Malumatı Vataniye*" ya da "*Vatani Malumat*" isimleri ile daha sonra da 1943 yılında "*Yurttaşlık Bilgisi*" adıyla yayımlanan eser, bu tarihten sonra nihai halini "*Türk Milletinin El Kitabı: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*" ismiyle almıştır (Gürses, 2010:235). İlk olarak 1929 senesinde "*Türk Çocuklarına Yurt Bilgisi Notları*" ismiyle

⁷"Sayın üyeler, devletin mali durumuna duyduğunuz büyük ilginin önemi üzerinde özellikle durmak isterim. Geçen yılların açık bütçelerinin getirdiği zorluklara, Büyük Meclisin 1926 bütçesinde gerçek bir denge sağlamak için harcadığı çabalar ve hükümetçe mümkün olan tasarruf yapılması ile göğüs gerilebilmiştir. Gelecek bütçelerin, gerçek dengelerinin sağlanması için, geçen yıldan itibaren izlenen güvenli yola uyacak biçimde yapılacağını kuvvetle ümit ederim. Cumhuriyetin başlattığı bayındırlık ve imar politikası ve Cumhuriyet dokunulmazlığının gerektirdiği koruma araçları, gerçek bir bütçe içinde ulusça ve hükümetçe üzerinde durulacak ciddi bir tutumla sağlanabilir. Büyük Meclisin, milletin hazinesinin durumunu güçlendirmek için kabul ettiği yeni gelir kanunlarından bugüne kadar elde edilen sonuçlar, bunlardan beklenen yararların sağlanabileceğini kuvvetle ümit ettirmektedir. Yalnız, yeni kanunların uygulanmasında karşılaşılan zorlukların düzeltilerek giderilmesi gereklidir. Bu gereğe dayanılarak genel tüketim vergisinin ticari ve ekonomik işlemlere zarar vermeyecek ve halkı rahatsız etmeyecek bir biçime sokulması (Bravo sesleri) ve gelir vergisinde de ticaret ve ekonomimiz için ehemmiyetli olan noktaların göz önünde bulundurulması ve götürü verginin daha basit ve kolay toplanabilir duruma getirilmesi zaruri görülmektedir. Bu prensipler göz önünde bulundurulacak kanun tasarısının bu dönemde Büyük Millet Meclisine sunulması kararlaştırılmıştır".

yayınlanan ve daha sonra Askerlik, Vergi, Ticaret, Ekonomi, Seçimler gibi bölümlerin eklenerek 1930 senesinde Milliyet Matbaası tarafından basılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılarak okullarda okutulan bu eser eğitim müfredatını şekillendiren temel kaynaklardan biri olmuştur.

Eserin Tasnifi ve Bölümleri

Atatürk'ün notlarının, yazışmalarının, söylevlerinin derlendiği bu eserin ilk cildi Afet İnan tarafından 1930 yılında, ikinci cildi ise 1931 yılında Kütahya mebusu Recep Peker tarafından derlenmiş ve yayımlanmıştır (Karadeniz ve Kızılkaya, 2020:928). Atatürk bu kitabın hazırlanması için Afet İnan'ı yönlendirmiş ve birlikte çalışmışlardır. Afet İnan kitabın ciltlerini şu şekilde tasnif etmektedir:(İnan, 1963:558-559)

Tablo 1: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler Kitabının Cilt Tasnifi

I. CİLT	II. CİLT
<i>Atatürk, Afet İnan</i>	<i>Atatürk, Afeti İnan, Recep Peker</i>
<i>Tevfik Bıyıklıoğlu, Atatürk ve Afet İnan'm: Tercümeleler, El yazıları, Notları, Müsveddeleri ve Düzeltmeleri,</i> <i>Kayıt edildikten sonra ilave kısımlar ve yeni düzeltmeler,</i> <i>Devlet ve Hükümet teşkilatının yazışmaları, oturumlar, tutanak ve belgeler</i>	<i>Broşür ve Risale - 1929</i> <i>Her konu için ayrı kitap - 1930</i> <i>Bütün bölümlerin toplu halde basılması - 141 Sayfa - 1930</i> <i>Okullarda okutulmak üzere Eğitim Bakanlığının Yayımladığı Kitap - 1931</i>

Kaynak: (İnan, 1963:558-559)

Vatandaş İçin Medeni Bilgiler kitabının I. Cildi; "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler Neden Söz Eder" girizgâhı ile başlamaktadır. Türk vatandaşının sahip olması gereken millet ve devlet bilincinin nasıl olması gerektiği, devletin ve vatandaşın birbirine karşı olan hak ve sorumluluklarının neler olduğu, müreffeh bir yaşam için millete düşen ödevleri açıklamaktadır. I. Cilt sırasıyla şu bölümlerden oluşmaktadır:(Atatürk ve İnan, 2010:3-4)

Millet, Devlet, Cumhuriyet, Vatandaşa Karşı Devletin Ödevleri, Hürriyet, Bağlılık (Solidarite): İnsanlar Birbirine Bağlıdır, Çalışma Meslek, Vatandaşın Devletine Karşı Görevleri: Seçim, Vergi, Ceza, Askerlik, Ordu Okuldur. II. Cilt ise: Türkiye Büyük Millet Meclisi: Genel Kurul, Yasa, Bütçe, Siyasi Partiler, Adalet, İçişleri, Belediyeler, Köyler, Memurlar, Dışişleri, Eski Kapitülasyonlar, Milli Eğitim, Maliye, Bayındırlık, Ekonomi, Sağlık ve Sosyal Yardım, Milli Savunma (Atatürk, 2010:3-15).

Kamu Maliyesi ile İlgili Bölümler

Vatandaş İçin Medeni Bilgiler kitabında geniş anlamda kamu maliyesi ile ilgili *vergi, bütçe ve maliye* olmak üzere üç adet bölüm yer almaktadır. I. Cilt içerisinde yer alan "Vergi Bölümü" altmış sayfadan oluşmakta; vatandaşın devlete olan sorumlulukları, verginin tanımı, amaçları, türleri, özellikleri, ilkeleri, kaynakları, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin vergi sistemi, politikaları, stratejisi gibi unsurlar yer almaktadır. II. Ciltte yer alan "Bütçe Bölümü" ise beş sayfadan oluşmakta; bütçenin unsurları, hazırlanması, bütçeleme sistemleri, bütçe

teşkilatı, bütçe görüşmeleri ve uygulanması, muhasebe ve denetim sistemi gibi başlıklar yer almaktadır. Yine II. Ciltte yer alan “Maliye Bölümü” ise dört sayfadan ibaret olup, maliye teşkilat yapısı, görevleri, merkez-taşra teşkilatı ayrımı, gümrükler, kaçakçılık ve tekellere yer verilmiştir. Maliye bölümü, politika ya da teorik değerlendirmeden çok örgüt, teşkilat ve bürokratik yapının incelenmesinden oluşmaktadır.

Tablo 2: Kitapta Kamu Maliyesi ile İlgili Bölümler

Vergi Bölümü	Bütçe Bölümü	Maliye Bölümü
I. Ciltte yer almakta ve 60 sayfadan oluşmaktadır.	II. Ciltte yer almakta ve 5 sayfadan oluşmaktadır.	II. Ciltte yer almakta ve 4 sayfadan oluşmaktadır.

Vergi Bölümü

Vergi bölümü, Vatandaş İçin Medeni Bilgiler Kitabı'nın I. Cildinde yer almakta, Maliye bölümü ise II. Ciltte bulunmaktadır. Birinci Kitap olarak adlandırılan I. Ciltteki Vergi Bölümü ise Vatandaşın Devlete Karşı Görevleri başlığı içerisinde yer almaktadır. Mustafa Kemal Atatürk ve Afet İnan tarafından yazılan vergi bölümü ilk olarak “Vergi Hakkında Umumi Bilgiler” kısmı ile başlamaktadır (Atatürk ve İnan, 2010:5). Bu kısım, Afet İnan'ın önsözü ile başlamış, bu bölümün önemi ve hassasiyeti üzerinde durulmuştur. Vergi bölümünün ilk aşamada “Vergi Bilgisi” kitabı olarak ortaokul ve liselerde okutulmak üzere planlandığını, daha sonra Fransızca ve Türkçe maliye kitaplarından yararlanılarak genişletildiği belirtilmektedir. Böylece Mustafa Kemal Atatürk, kamu maliyesine sadece siyasi açıdan yaklaşmamakta, aynı zamanda bu bilim ile ilgili derinlemesine çalışmalar yürütmektedir. Ek olarak Cumhuriyet'in vergi ilkelerinin sağlamlaşmasını ve vatandaşın da maliye teorisi ile ilgili bilgi sahibi olmasını arzu etmiştir (Akalin, 2008:23).

a. Fransız Ekolü Etkisini Sürdürüyor

Osmanlı İmparatorluğu Fransız maliye teşkilatından ve vergi sisteminden büyük oranda ilham almıştır (Aksümer, 2014:64). Fransız Devriminden itibaren dönüşen Fransız karasal vergi ve kamu teşkilatı, II. Mahmut ile başlayan batılılaşma ve reform hareketleri için önemli bir örnek teşkil etmiştir. Bu durum, başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosu için de geçerlidir. Afet İnan, vergi bölümünün girişinde, bu bölümü yazarken Türkçe ve Fransızca eserlerden yararlandığını altını çizmektedir (Atatürk ve İnan, 2010:147). Bu ifade, Cumhuriyetin kurucu kadrosunun maliye geleneklerinin ve vergi öğretisinin büyük oranda Fransız ekolünden etkilendiğinin en önemli göstergelerinden biridir. II. Mahmut ile 1826 yılında başlayan maliye teşkilatındaki dönüşüm, büyük oranda reformlardan kaynaklanan vergi geliri ihtiyacından kaynaklanmaktaydı (Zürcher, 2016:71). Türkiye Cumhuriyeti'nde ise vergi geliri ihtiyacından çok; etkin bürokrasi, disiplinli ve denk bütçe yönetimi temel ilkeydi. İki devletin vergi geleneğinde beslenen ve ilham alınan ekol aynı fakat öncelikler ve ihtiyaçlar farklıydı.

b. Vergi ve Mükellef Tanımı

Vergi bölümünde tartışmalı olduğu şerh düşülerek verginin tanımı: “*Vergi, devletin millet ve ülkeye karşı ifa etmek zorunda olduğu sorumlulukların yerine getirmesi amacıyla ihtiyaç duyulan*

harcamalara vatandaşın katılımıdır" şeklinde yapılmıştır (Atatürk ve İnan, 2010:148). Mükellef tanımı ise biraz daha genişletilerek: *"ülkede gayrimenkul edinmiş olan, ülkede ikamet eden hatta ülke üzerinden geçiş yapan yabancı kimseler de vergi mükellefi sayılmaktadır"* şeklinde tanımlanmıştır. Verginin tanımında yer alan vatandaş ibaresi ile vergilemede *şahsilik ilkesi* benimsendiğini göstermekteyken, mükellef tanımı biraz daha genişletilerek *kaynak ilkesi* de vergilemeye dahil edilmiştir. Mükellefiyette vatandaşlık bağı temel alınsa da, ülke içerisindeki ekonomik faaliyetlerin de vergilendirmeye tabi olduğu belirtilmektedir.

Verginin vatandaş için çok önemli bir görev olduğu ve verginin *"devletin tüm masraflarına halkın katılımı"* olarak görüldüğü açıklanmaktadır. Bu bağlamda, Atatürk'ün vergiyi kamu hizmetlerinin bedeli olarak yorumladığı sonucuna varılabilir. Başta Atatürk olmak üzere Cumhuriyetin kurucu ekibi, Lozan Antlaşması ile 1923 yılında mali bağımsızlığın değerine hassasiyetle sahip çıkmaktadır. Bu sebeple, Mustafa Kemal Atatürk'ün kamu maliyesi ile ilgili temel anlayışı ve ilkeleri; istiklal, bağımsızlık, millilik, yarar ve adalet prensiplerinden oluşmaktadır. Bu ilkelerden hareketle mali hürriyetini elde etmiş Cumhuriyet'in kamu maliyesi konusundaki hedefleri şu şekilde sıralanabilir:(Akalın, 2008:58-59)

- *Adalet ilkesi doğrultusunda halkın üzerindeki vergi tazyikinin iyileştirilmesi (Adalet İlkesi)*
- *Vergilerin dönem, miktar ve taksim bakımından ödenebilir düzeyde belirlenmesi (Ödeme Gücü İlkesi)*
- *Salınan verginin iktisadi teşebbüslerin faaliyetlerine ve gelişmesine engel olmaması (Tarafsızlık İlkesi)*
- *Milli sanayinin teşvik edilmesi, önündeki vergi engellerinin kaldırılması (Millilik İlkesi)*
- *Koyulan vergilerin devletin ihtiyaçları ile orantılı bir şekilde toplanması ve talep edilmesi (Denklik İlkesi)*

Mustafa Kemal Atatürk'ün kamu maliyesinde yerleştirmek istediği prensipler ilk olarak; mali bağımsızlıktan hiç bir şekilde taviz verilmemesi, milli sermayenin ve sanayinin desteklenmesi, halkın üzerindeki vergi yükünün düşürülmesi, vatandaşın ödeme gücü nazarında vergilendirilmesi, kamu bütçesinin ihtiyaçlarla orantılı tahmin edilmesi, denk bütçe yapılması, ödemelerin disiplinli bir şekilde gerçekleştirilmesi anlayışından oluşmaktadır. Her ne kadar ağır savaş şartlarında bağımsız bir devlet kurulsa da, Mustafa Kemal Atatürk ve kurmayları her fırsatta istiklal ve millilik vurgusunda bulunmuşlardır. Bu konuda, Kütahya Mebusu Recep Peker'in uyarısı ve hassasiyeti önemlidir: (Peker, 1935:109-110)

"Büyük savaş sonunda giderini gelirine uydurmayarak büyük krizlere kucak açan bazı devletler, bütçelerinde yabancı kontrolünü kabul etmek zorunda kaldılar. En zor ihtiyaç günlerinde dahi bu sonuca düşmekten korunmayı bilmiş bizim neslimiz, yüce bir millet terbiyesi olarak bu nokta üstünde ilelebet duygulu ve uyanık kalacaktır"

c.Dolaylı - Dolaysız Vergiye Bakış

Eserde vergi adaleti açısından dolaysız vergiler daha uygun olarak görülmektedir. Fakat geleneksel maliye anlayışının aksine o dönemde mali anestezi kavramına olumsuz olarak bakılmadığı anlaşılmaktadır. Bu bakış, dolaysız vergiler ile ilgili tanımdan daha net

anlaşılmaktadır (Atatürk ve İnan, 2010:151): “Dolaysız vergiler, mükellefler tarafından en çok hissedilen vergiler olmakla birlikte, vergiciliğin etkin kuralları gereği mükellefe hissettirilmeden toplanması önem arz eder.” 21.yy itibarıyla, mali anestezi kavramına olan bakış -en azından normatif açıdan- kabul görmese de, 1920’lerde yeni kurulan bir devlet için vergi toplama açısından etkin bir çözüm olarak görülmüştür.

2. Bütçe Bölümü

İkinci kitapta yer alan *Bütçe Bölümü* beş sayfadan oluşmakla birlikte, devlet bütçesinin kapsamı, bütçe denkliğinin sağlanması ve önemi, bütçe süreci ve bütçenin hazırlanması, bütçe görüşmelerinin gerçekleşmesi, muhasebe divanının yetkileri, görevleri ve örgütlenme biçimi, hazine ve bütçe idaresinin daireleri, yapısı ve işleyişi yer almaktadır (Atatürk ve İnan, 2010:303-307).

a. Bütçe Hakkı ve Denk Bütçe Kaygısı

Kitapta *bütçe hakkı* adına anlamlı bir başlangıç yapılmakta, milli egemenliğin en önemli göstergesi olarak bütçenin meclis tarafından onaylanmasının altı çizilmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere, kurucu kadroların en önem verdiği konuların başında *bütçe denkliliği* gelmektedir. Kitapta da, denkliğin bütçenin doğasında olduğu belirtilmektedir. Bu kaygıyı zamanın şartlarına göre değerlendirmek gerekmektedir. Osmanlı’nın çöküşünün en önemli sebeplerinden, belki de en başında gelen dış borçlar ve bütçe dengesizliği, bu kadrolar için temel bir sorumluluk teşkil etmiştir. Bütçede kaybedilen bağımsızlık bütçe hakkının işgaline, milletin egemenliğine vurulmuş bir yabancı şerhe sebep olmaktadır. Dolayısı ile bütçe denkliliği ve disiplini mali bağımsızlığın en önemli göstergesiydi. Mali bağımsızlığın kaybedilmesi, egemenliğin de kaybedilmesi anlamını taşımaktaydı. Özellikle 1924-1933 yılları arasındaki 10 yıllık süreçte bütçe disiplini ve denkliğinden taviz verilmediği görülmektedir. Bu dönemde bütçe gelirlerinin giderleri karşılama oranı yıllık ortalama %99’6’dır (Öner, 1994:15). Oysa bu oran II. Meşrutiyet (1909) döneminde Osmanlı’da yalnızca %10’du (Coşar, 1995:240). Gelirlerin giderleri karşılama oranının bu denli düşük olmasının en önemli sebeplerinden biri de Osmanlı Devleti’nin vergi toplama konusundaki başarısızlığıydı. Bu başarısızlık sonucunda mevcut borçlar çevrilemeyecek düzeye gelince, Duyun-ı Umumiye Teşkilatı’nın kurulması ve vergi toplama yetkisinin yabancı ülkelere devredilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

b. Bütçe İlkeleri Açısından

Bütçe bölümünde, klasik ve çağdaş bütçeleme ilkelerine dair metinler yer almaktadır. Bütçe disiplinin sağlanması ve giderlerin gelirleri aşmaması için, yapılacak tahminlerin gerçekçi ve öngörülebilir olmasına değinilmektedir (Atatürk ve İnan, 2010:303). Bütçe tahminlerinin gerçekçi ve öngörülebilir olması gerektiğinin belirtilmesi, bütçenin *samimiyet ilkesine* atıfta bulunmaktadır. 1924-1933 yılları arasında, gelirlerin giderleri karşılama oranının neredeyse %100’e yaklaştığı göz önünde bulundurulduğunda, bu dönemdeki bütçe tahminlerinin oldukça isabetli olduğu söylenebilir. (Çiçek ve Cerit, 2023:13) çalışmasında, bu dönemdeki bütçe tahminlerinin oldukça başarılı olduğu ve gelecek bütçelerin hazırlanması açısından da güvenilir bir çıpa oluşturduğunu belirtmektedir. Yine bütçe hakkının en önemli egemenlik hakkı olduğu, sonraki yıl bütçesinin mecliste görüşülmesi ve onaylanması *önceden izin alma ilkesi* ile bağdaşmaktadır. Bütçe görüşmesi başlığı altında, bütçenin mecliste görüşülerek bir yasa olarak çıkarılması ve daha sonra Cumhurbaşkanı tarafından ilan edilmesi açıklaması

bulunmaktadır (Atatürk ve İnan, 2010:303). Bütçenin millet meclisinde görüşülmesi ve yasa hükmünde çıkarılması gerektiği anlayışı da bütçenin *kanunilik ilkesine* atıfta bulunmaktadır. Bütçeler bir sonraki mali yıl için(1 Haziran) görüşülür ve mayıs ayında onaylanır tanımı da bütçenin *yıllık olması ilkesine* uygunluk taşımaktadır. “Bir kurum ve hizmet için ayrılmış olan ödenek bir başkası için harcanamaz, bir kurumda genel bütçe dışında yer almayan ayrı bir gelir toplanamaz” yorumu da *adem-i tahsis ilkesine* değinmektedir.

c. Bütçenin Denetimi: Devlet Şurası Tartışmaları

Ek olarak bölümde, bütçe denetimini uygulayacak kurum ve kurulların tanımlandığı görülmektedir (Atatürk ve İnan, 2010:306-308). Bu kısımda, yasama denetimi için *Muhasebe Divanı* kurumunun yapısı, yargı denetimi için ise *Devlet Şurasının* görev ve yetkileri yer almaktadır. Bu örgütlenme yapısı içerisinde, devlet bütçesinin *hesap verilebilirlik ilkesine* bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölümde izah edilen Devlet Şurası, Fransız Danıştay kurumundan esinlenilmiş olup günümüzde Danıştay'ın görevlerini üstlenen ve dönemi içerisinde istisnai bir makamdır (Eraslan, 2021:1027). İdari yargı ve danışma kurulu işlevi taşıyan bu kurum geniş yetkili bir kurum olarak Osmanlı Devleti'nde önem arz etmekteydi. Devlet Şurasının mevcut konumu, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında TBMM'de yoğun tartışmalara yol açmıştır Eraslan, 2021:1027). Bu makamın bir kısım yetkileri TBMM'ye devredilerek 4 Kasım 1922'de kapatılmasına karar verilse de, sonraki yıllarda duyulan ihtiyaç dolayısıyla varlığını 6 Temmuz 1927 yılında Danıştay olarak devam etmiştir (Danıştay, 2023). Meclis içerisinde yer alan Muhasebe Divanı ise daha sonra hesap yargısı yetkileri ile birlikte 1967 yılında Sayıştay Kurumu olarak ayrılmıştır. Ayrılan Muhasebe Divanı ile birlikte TBMM, bütçe üzerinde yasama denetimini sürdürmektedir.

3. Maliye Bölümü

Maliye Bölümü de ikinci kitapta yer almakta ve dört sayfadan oluşmaktadır. Bu bölümde; kamu maliyesinin önemi, görevleri ve yetkileri, Merkez örgütünün işleyişi, teşkilatlanma yapısı, devletin tekelleri, gümrük ve kaçakçılığa dair bilgiler ve uyarılar, maliye taşra teşkilatının işleyişi ve görevleri yer almaktadır (Atatürk ve İnan, 2010:395-397). Başlangıç kısmında, “Devletin temel direği maliyedir; maliyesi ve mali usulleri bozulan devletler, şirketler ve aileler bile bağımsızlığını yitirmekle bedelini öder” girizgâhı yapılmıştır (Atatürk ve İnan, 2010:395). Başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere; Cumhuriyeti kuruluşunda yer alan siyasi, bürokrat ve bilim insanları için mali bağımsızlık adeta bir travmatik duruştur. Yıkılmış bir imparatorluk, verilen bağımsızlık savaşı ve yeni kurulan Cumhuriyet için hala süren iç ve dış tehditler, devlet maliyesine sıkı sıkıya bağlılığa sebep olmuştur. Bu dönemdeki travmatik tarihsel olaylarla, devlet maliyesinde ve maliye politikalarındaki katılık, Cumhuriyet'in 100. yılı itibariyle tartışma konusu olsa da, dönem şartları itibariyle haklılık payı taşımaktadır. İçerik itibariyle, Medeni Bilgilerde yer alan maliye bölümü, kamu gelirlerini toplama kurumu olarak görülmektedir. Bu sebeple bu kurumun etkin vergi toplama amacıyla oluşturulan teşkilat ve bürokratik yapısı üzerinde durulmuştur. Bu bölüm son olarak “maliye yapısı bozulan milletlerin mutluluğu da bozulur” cümlesiyle sonlandırılmaktadır (Atatürk ve İnan, 2010:398). Vatandaşlık ile maliye arasında kurulan bu mutluluk bağı, refah toplumuna giden yol için anlamlı bir örnektir.

almasıyla Osmanlı İmparatorluğu; askeri, siyasi, ekonomik ve mali bağımsızlığını kaybedeceği bir sürecin ilk adımını atmaktaydı. Askeri ihtiyaçlar başta olmak üzere, askeriyede ve bürokraside gerekli reformların sağlanması için sürekli bütçe açığı veren imparatorluk, sürekli bir kaynak arayışındaydı. Borç döngüsü içerisinde kurtulamayan Osmanlı Devleti, borcunu yeni borçlarla kapatmaya çalışmakta ve bu kaynakları temin etmek için askeri, siyasi, ekonomik ve mali tavizler vermekteydi. 1881 yılında borçlarını ödeyemeyecek duruma gelen Osmanlı Devleti moratoryum ilan etmiş, ne yazık ki Muharrem Kararnamesi ile birlikte Düyun-u Umumiye ve Reji İdaresini kurmuş ve devlet hazinesinin yönetimini büyük oranda borçlularına bırakmıştır. Mali ve ekonomik bağımsızlığını kaybeden Osmanlı İmparatorluğu 1. Dünya Savaşı sonunda siyasi ve askeri bağımsızlığını da yitirmiştir.

Zorlu kurtuluş mücadeleleri sonrasında ulusal egemenliğini ve bağımsızlığını ilan eden Türkiye Cumhuriyeti için en önemli hedeflerden birisi de kuşkusuz ekonomik ve mali bağımsızlığın kazanılmasıydı. Lozan antlaşması akabinde Düyun-u Umumiye'nin fiilen tasfiyesi ile Osmanlı Devleti'nin borç bakiyesini üstlenen genç Cumhuriyet, mali açıdan çekirdek devleti inşa etmek için önemli mali devrimler gerçekleştirmiştir. Düyun-u Umumiye'nin yönetiminden ve denetiminden kurtulan kamu maliyesinde bu devrimlerin uygulanması için maliye politikasında ciddi bir paradigma değişimi yaşanmıştır. Başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun iktisadi ve mali görüşleri bu değişimin anlaşılması için önemlidir. Ek olarak, Dünya'daki siyasi ve ekonomik gelişmeler de Cumhuriyetin kuruluş dönemindeki maliye politikalarının önemli belirleyicisi olmuştur. Bu dönemde; siyasi, mali ve iktisadi bağımsızlığın kazanılması için uygulanan maliye politikalarının birincil kaynaklar vasıtasıyla anlaşılması ve değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, Atatürk ve Afet İnan'ın birlikte kaleme aldığı ve ilk olarak 1930 senesinde yayımlanan Vatandaş İçin Medeni Bilgiler kitabı, Cumhuriyet döneminin maliye görüşlerini ve mali politikalarını tahlil etmek için başat bir kaynaktır.

Kaynakça

- Akalın, G. (2008). *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Cumhuriyetimizin 85. Yılına Armağan*, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı, Yayın No: 2008/384.
- Atatürk Araştırma Merkezi, "Vatandaş İçin medeni Bilgiler", *Atatürk Ansiklopedisi*, (Erişim Tarihi: 12.06.2023), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/vatandas-icin-medeni-bilgiler/?pdf=3279> .
- Atatürk, Mustafa Kemal, (2005). *Söylev*, 23. Baskı, İstanbul: Serhat Yayınları.
- Atatürk, Mustafa Kemal, (2010). *Medeni Bilgiler: Türk Milletinin El Kitabı*, 2.Baskı, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Birdal, M. (2010). *The Political Economy of Ottoman Public Debt: Insolvency and European Financial Control in the Late Nineteenth Century*, Londra-New York: Tauris Academic Studies.
- Boratav, K. (2016). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, 22. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

- Demir, K. (2019). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Tütün Tarımı ve Reji Şirketi, *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(41), ss.419-445.
- Dikmen, N. (2005). Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), s.137-159.
- Duru, C. & Kemal T. & Abdurrahman Ö. (1982). *Atatürk Dönemi Maliye Politikası: Mondoros'tan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*, 1. Baskı, Ankara: Tisa Matbaacılık.
- Erdem, M. & Şenyüz, D. ve Tatlıoğlu, İ. (2015). *Kamu Maliyesi*, 12. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Ezer, F. (2014). Tekalif-i Milliye Emirleri ve Tatbikatı, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(4), s. 445.
- Gürses, F. (2010). Kemalizm'in Model Ders Kitabı: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler, *Akademik Bakış*, 4(7), s.235.
- Gürsoy, B. (1984). 100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerinde Bir Değerlendirme, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 40(1-4), s.17-59.
- Hayta, N. & Belenli, T. (2016). Milli Mücadele Dönemi'nde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Uygulanan Sosyal Politikalar, *Bellekten*, 80(287), Nisan, s.279-305.
- İnan, A. (1963). Atatürk'ün Vatandaşlık Hak ve Vazifeleri Üzerindeki Düşünceleri, *Türk Tarih Kurumu Bellekten Dergisi*, C. XXVII, S. 108, Ekim, s. 557-564.
- Karaçor, Z. & Kaya, P. H. & Aydın, M. (2019). Osmanlı İmparatorluğu'nda Özelleştirme Faaliyetlerine Örnek Olarak Reji Tütün İdaresi , *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(3), s.18-28.
- Karadeniz, V. & Kızılkaya, M. F. (2020). Vatandaş İçin Medeni Bilgiler Kitabının 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerler Açısından İncelenmesi, *Turkish Studies*, 15(2), s.923-961.
- Kartopu, S. (2012). Düyun-u Umumiye İdaresi ve İdareyle İlgili Görüşler, *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 1(2), s.32-40.
- Müderrişoğlu, A. (1994). "Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları", *Atatürk Yolu Dergisi*, 4(13), s.27-53.
- Özdemir, B. (2010). *Osmanlı Devleti Dış Borçları: 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk: 1854-1914 Borçlanmaları Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası Düyun-u Umumiye İdaresi Türkiye Cumhuriyeti'nin Kabul Ettiği Osmanlı Devlet Borçları*, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2010/403, İkinci Baskı,
- Recep P. (1935). *İnkılap Dersleri*, Ankara: Ulus Basımevi
- Sarı, K. A. (2020). Atatürk Dönemi'nde Uygulanan Vergi Politikasının İktisadi Kesimler Üzerindeki Etkisi, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 38, s.198-218.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Kasım 1926, C.27, S.1.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Kasım 1930, C.22, s2.

- Temel, R. (2018). Mustafa Kemal Atatürk'ün Maliye Politikalarına Etkisi (1920–1938), *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 1(2), s.1-25.
- Temel, R. (2016). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Maliye Teşkilatı*, Ankara: Cedit Neşriyat.
- Uğur, Ahmet & Karabulut, Recep: "Osmanlı Devleti'nde Dış Borçlar ve Tasnifi (1854-1914)", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.23, 2022, s.17-36.
- Yaman, Emin: "Kurtuluş Savaşı Ekonomisi ve Maliyesi", *Atatürk Yolu Dergisi*, C.3, S.12, 1993, s.417-429.
- Zürcher, Erik Jan: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, Çev. Yasemin Saner, 32. Basım, 2016.
- Aksümer, Ertunç: "Fransız Vergi Sistemine Genel Bir Bakış", *Vergi Raporu*, S.180, 2014, s. 63-70.
- Yılmaz, Mehmet Serhat: "Tekâlif-i Milliye Emirlerinin Uygulanması: Kastamonu Örneği", *Mütarekeden İstiklale 1921 Yılında Milli Mücadele (Ed:Erdoğan, Erdem, Dere, Arslan)*, 2021, s.139-174.
- Öner, Erdoğan: "Cumhuriyet Dönemi Türk Bütçeleri", *Maliye Çalışmaları Dergisi*, s.36,1994, s.10-44.
- Coşar, Nevin: "Cumhuriyet Döneminde Denk Bütçe Politikasına Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*,
- Çiçek, Hüseyin Güçlü & Cerit, Zuhâl: "1924-1926 Erken Dönem Cumhuriyet Dönemi Bütçelerinin İçerik Analizi Yöntemi ile Değerlendirilmesi", *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, C.10, S.32, 2023, s.8-26.
- Erdoğan, Zeki: "Cumhuriyet Türkiye'sine Geçiş Sürecinde Şuray-ı Devlet", *Belleten*, C.85, S.304, Aralık 2021, 1025-1071.

Extended Summary

Mustafa Kemal Atatürk, born in 1881, was a Turkish general, revolutionary, and the founder of the Republic of Turkey. He led his country through a tremendous social and economic revolution, earning him the title "Atatürk," meaning "Father of the Turks." One of his most significant contributions to the country's foundation was his approach to fiscal policies. Atatürk believed that financial and economic independence was vital for political independence and established strict and balanced budget policies, tax justice, and financial discipline to achieve this goal. He firmly believed that a nation's strength did not solely depend on its military or political power but on the strength of its economy. This thought led him to develop a comprehensive system of financial policies aimed at achieving financial independence for Turkey. Atatürk's vision for a financially independent Turkey was outlined in the "Civilized Knowledge for the Citizen," which he prepared with the assistance of Prof. Dr. Afet İnan in 1930. The book was a groundbreaking work that outlined Atatürk's vision for a modern, prosperous Turkey. It covered a wide range of topics related to taxation,

budgeting, and finance, which aimed to create a fair, equitable, and fiscally responsible government in Turkey.

Atatürk's approach to taxation was based on the principle of tax justice, which meant that taxes should be levied according to taxpayers' ability to pay. The Tax Section in Volume I of the book covers the definition of tax, its purposes, types, features, and principles. Atatürk's tax system aimed to support national industries and reduce the tax burden for taxpayers, creating a fair and equitable taxation system in Turkey. Atatürk's approach to budgeting was based on the principle of "Balanced Budget, Proper Payment." The Budget Section in Volume II of the book covers the elements of the budget, its preparation, budgeting systems, budget organization, budget negotiations and implementation, accounting, and auditing systems. His emphasis on balanced budget policies laid the foundation for a fiscally responsible government in Turkey. Atatürk's budget system aimed to prevent the government from overspending and incurring unsustainable debt burdens. Atatürk's approach to finance was based on the principle of financial independence, and the Finance Section in Volume II of the book covers the financial organization structure, duties, distinction between central and provincial organizations, customs, smuggling, and monopolies. Atatürk's financial system aimed to reduce dependence on foreign loans and establish a financially independent Turkey. His emphasis on financial independence laid the foundation for a solid and independent Turkish economy. Atatürk's legacy continues to shape Turkey's economic policies and financial practices. His emphasis on fiscal policies, including tax justice, balanced budget policies, and financial independence, was instrumental in establishing a financially independent and prosperous Turkey. His policies aimed to support national industries, reduce the tax burden for taxpayers, and establish a fiscally responsible government, which laid the foundation for Turkey's fair, equitable, and fiscally responsible government.

In conclusion, Mustafa Kemal Atatürk's contribution to the foundation of modern Turkey was significant, particularly his approach to fiscal policies. His vision for a financially independent and prosperous Turkey was outlined in the "Civilized Knowledge for the Citizen," which he prepared in 1930. Atatürk believed that financial independence was essential for political independence, and his fiscal policies aimed to achieve this goal. His legacy remains a vital part of Turkey's history and development.

Demiryolu Ekseninde Alman İmparatorluğu'nun Yakın Doğu'daki Nüfuz Mücadelesi 1878-1914^a

Yunus Balı^b, Serap Toprak^{c, d}

Özet

Sanayi Devrimiyle beraber Avrupa'da taşımacılık büyük bir değişim göstermiştir. İngilizlerin başını çektiği demiryolu yatırımlarını Almanlar takip ederek daha da geliştirmiştir. Ekonomik gelişmeye fayda sağlamanın yanında askeri sevkiyat için de büyük fayda sağlayan demiryolu yatırımlarına Osmanlı Devleti geç de olsa katılarak hem ekonomik-askeri fayda sağlamayı amaçlamış hem de merkezi yönetimini güçlendirmek istemiştir. Dönem koşulları itibarıyla büyük ve maliyetli olan bu projeler için başlangıçta İngiliz ve Fransızlarla ittifak yapılsa da, Berlin Kongresi sonrasında Almanlarla yakın ilişki kurulmuştur. Almanya'nın Yakın Doğu üzerine yürüttüğü siyaset, Osmanlı Devleti ile yakınlaşmasını gerektirmiş, Hicaz Demiryolu, Bağdat Demiryolu gibi büyük projelerde yer almışlardır. Almanlar, proje finansmanı için Deutsche Bank'ı kullanmışlardır. Bu çalışmada; Alman İmparatorluğu'nun Yakın Doğu'da faaliyet gösterdiği demiryolu yatırımları ve krediler ele alınarak, ekonomik ilişkinin boyutu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Hicaz Demiryolu 1
Bağdat Demiryolu 2
Deutsche Bank 3
Berlin Kongresi 4

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 10.01.2024
Yayın Tarihi: 27.03.2024
Doi:10.18026/cbayarsos.1417737

The German Empire's Struggle for Influence in the Near East on the Railway Axis 1878-1914

Abstract

The Industrial Revolution brought about a significant transformation in transportation in Europe. The British led the way in railway investments, and the Germans, following suit, further developed these initiatives. The Ottoman Empire, albeit belatedly, joined railway investments, aiming to benefit both economically and militarily. By participating in railway projects, the Ottoman sought to not only contribute to economic development but also enhance its military capabilities. Although initially it made an alliance with the British and French, it established close relations with the Germans after the Berlin Congress. The political strategy pursued by Germany in the Near East necessitated closer ties with the Ottoman Empire. Germany played a role in major projects such as the Hejaz and Baghdad Railway, aiming to strengthen economic and military cooperation. Deutsche Bank served as the financial intermediary for these projects. In this study, the extent of economic relations is examined by focusing on the railway investments and credits provided by the German Empire in the Near East.

Keywords

Hejaz Railway1
Baghdad Railway 2
Deutsche Bank 3
Congress of Berlin 4

About Article

Received: 10.01.2024
Published: 27.03.2024
Doi:10.18026/cbayarsos.1417737

^a Bu çalışma, Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda "Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı Devleti Üzerindeki Askeri ve Ekonomik Etkisi 1878-1914" adlı Yüksek Lisans Tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

^b Tarih Bilim Uzmanı, ORCID:0000-0003-3949-0097

^c İletişim Yazarı: stoprak@bandirma.edu.tr

^d Doç. Dr, Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID:0000-0002-2064-8272

Giriş

Alman İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti arasında askeri, siyasi ve ekonomik ilişkiler 19. yüzyıl sonlarına doğru büyük gelişme göstermiştir. 1871 yılında siyasi birliğini sağlayana kadar Osmanlı Devleti'nin Almanlarla olan ilişkisi İngiltere ve Fransa'ya göre daha azdı. 1871 yılına kadar Orta Avrupa'da faaliyet gösteren Prusya Krallığı, Önce Kuzey Alman Konfederasyonu, ardından Avusturya'nın birlik dışına atılmasıyla da güney Alman devletleriyle birleşmiştir. 1871 yılında siyasi birliğini ilan ederek Avrupa'da büyük güçler arasında anılmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti ise, 19. yüzyılda askeri ıslahatlar dolayısıyla Batıdan askeri uzmanlar getirdi. Özellikle yüzyıl başından itibaren orduda ağırlıkla olarak Fransız etkisi görülmeye başladı. Bununla birlikte 1878 Berlin Kongresi sonrasında İngiltere ve Fransa'dan umduğu desteği göremeyen Osmanlı Devleti, ortak menfaatlerin de etkisiyle Almanlarla yakınlaştı. Askeri ve siyasi yakınlığa paralel olarak ekonomik ilişkiler de gelişti. Osmanlı Devleti, özellikle Hicaz bölgesindeki otoritesini güçlendirmek için demiryoluna ihtiyaç duyuyordu. Ayrıca Doğu Akdeniz limanları İngiliz ve Fransız donanmasından dolayı güvenli değildi. Asker sevkiyatı bu yüzden denizden sürekli sağlanamıyor ve yolculuk uzun sürüyordu. Arap çölleri de askeri yıpratmaktaydı. Bu yüzden II. Abdülhamit demiryoluna büyük önem veriyordu.

Rumeli topraklarında demiryolu faaliyetleri İngiltere aracılığıyla gerçekleştiriliyordu. Çukurova-Kilikya bölgesinde de Fransız demiryolu faaliyetleri vardı. Nitekim Almanlar da, kısa sürede siyasi ilişkilerin iyiliğini fırsat bilerek, Osmanlı yönetiminden büyük imtiyazlar aldı. Anadolu'da başlayan demiryolu imtiyazları, Rumeli, Hicaz ve Bağdat ile devam etti. Gerekli sermaye Alman Deutsche Bank'tan, uzman, mühendis ve nitelikli işçiler de Almanlar'dan sağlandı. Böylece Alman İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti arasındaki ekonomik ilişki daha da gelişti.

Yöntem

Çalışma, 1878 yılında imzalanan Berlin Kongresi ve 1914'de başlayan Birinci Dünya Savaşı arası dönemle sınırlandırılmıştır. Ekonomik ekseninde ele alınan çalışmada, ağırlıkla Alman kaynakları kullanılarak literatüre katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Bulgular

Bu çalışma; iki devletin ekonomik ilişkisini demiryolu ekseninde ele almıştır. Konuyla ilgili literatür taraması yapılmıştır. Literatürde İlber Ortaylı'nın "İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu" isimli doktora tezi öne çıkmaktadır. Bu çalışmada Deutsche Bank raporları ve Freiburg'daki Alman arşiv belgelerinin kullanılmadığı görülmüştür. Ufuk Gülsoy ve William Ochsenwald, "Hicaz Demiryolu" adlı bu çalışmada yayımlanmışlar fakat bu çalışmada da belirtilen belgeler kullanılmamıştır. Çalışma, ağırlıkla Alman belgelerinin kullanımı dolayısıyla literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Tartışma

Demiryolu, posta ve insan taşımacılığını kolaylaştırmak için ilk olarak İngiltere'de ortaya çıktı. Atlarla çekilen posta vagonları, sanayileşmenin gelişmesiyle yerini buharlı makinelere bıraktı.

1838 yılında İngiltere’de çıkan “Demiryolları” yasasıyla ada içinde demiryolu standartına dair ilk adım atıldı (Bishop, 1930 s. 50-52).

Demiryolu taşımacılığı sayesinde yolculuklar kısaldı. Örnek olarak; 1800’de Paris – St. Petersburg arası karayoluyla 20 gün sürerken 1900’de demiryolu ile sadece 30 gün sürüyordu (Davies, 2011 s. 816). Yük ve yolcu taşımacılığı yanında askeri birliklerin ve malzemelerin sevkinde de demiryolu büyük önem taşımaktaydı.

Monarşik yapıdaki İngiltere ve Fransa’da demiryolu taşımacılığı kısa sürede gelişim gösterdi. Almanya, bu sanayileşme hamlesine geç girdi. Diğer devletler, ekonomik kalkınmalarıyla ilgilenirken Almanya, siyasi birliğini sağlamaya çalıştı. Alman topraklarındaki devletler arasında dahi gümrük vergileri uygulanmaktaydı. Siyasi birliği sağlamaya giden yolda en büyük gelişim 1834’de “Zollverein” olarak adlandırılan gümrük birliğinin sağlanması oldu. Alman toprakları içindeki en büyük devletlerden biri olan Prusya Krallığı, Bavyera ve Wüttemberg ile 1 Ocak 1834’de anlaşma yaparak iç piyasada serbest dolaşımı kolaylaştırdı (Florian, 2010, s. 2). Ayrıca dışarıdan mal alınmasını engellemek adına ithalat vergisini artırarak iç üretimi desteklemeyi amaçladı. Bu sayede Alman toprakları, ucuz İngiliz malları karşısında açık pazar haline gelmedi (Eşiyok, 2010, s. 70).

Sanayileşmesini tamamlayan ve askeri yönden Avrupa’da sayılı devletler içine giren Prusya, Bismarck’ın Şansölye olarak atanmasıyla gücünün doruğuna ulaştı. Prusya-Avusturya çekişmesi, 19. yüzyıl ortalarında Avrupalı devletlerce de bilinen bir siyasi olaydı. Bismarck’a göre Alman siyasi birliği sadece Prusya önderliğinde sağlanabilirdi. Avusturya’nın saf dışı bırakılması ve Rusya’nın dostluğu gerekiyordu (Armaoğlu, 1997, s. 299-300). Belçika’nın Frankfurt’ta vazifeli elçisinin Belçika Dışişlerine gönderdiği 11 Ekim 1851 tarihli mektubuna göre Prusya ve Avusturya arasındaki ilişkilerin her geçen gün daha da zorlaşmakta, dış ilişkilerinde dost izlenimi verilse de iki devlet arasındaki düşmanlığın hissedildiği vurgulanmaktaydı (BArch, PH 301/45, s. 3). Neticede Bismarck’ın siyasi hamleleriyle önce Elbe dükalıkları Avusturya ile ittifak yapılarak ilhak edildi (Armaoğlu, 1997, s. 301). Ardından Prusya, Avusturya’ya saldırdı ve kısa sürede zafer kazandı. Bismarck, Fransa’ya saldıracağı sırada Avusturya’nın intikam hırsıyla güneyden saldırmasından çekindiği için Viyana’ya kadar girip Avusturya’yı küçük düşürmek istemedi. Ardından Fransa’ya savaş ilan edildi ve Alman orduları, sayıca kendilerinden üstün Fransız ordularını kısa sürede bozguna uğrattı. Bu zafer sayesinde Napolyon’dan beri varlığını sürdüren Batı Almanya’daki Ren Konfederasyonu dağıldı. Main nehri sınır kabul edildi ve kuzeyindeki Alman devletleriyle Kuzey Alman Konfederasyonu kuruldu. Güneydeki Katolik Alman Devletleri de kendi içlerinde konfederasyon kurdu. Avusturya, konfederasyon dışında bırakıldı (Sander, 2000, s. 197-198). Fransa ile yapılan savaşın ardından 1871 Ocak ayında Versailles Sarayı’nda Fransa ile anlaşma imzalandı. Prusya Kralı I. Wilhelm, Alman İmparatoru ilan edildi. Bismarck, Alman Şansölyesi oldu (Badsey, 2003, s. 55).

18. yüzyılda Osmanlı Devleti ve Prusya Krallığı arasında diplomatik münasebetler gerçekleşti. Her iki devlet de Avusturya ve Rusya’ya karşı dönem dönem savaşa girdiklerinden birbirlerinin menfaatlerini ortak görüyorlardı (Kurtaran, 2015, s. 116). Prusya Krallığı ve Osmanlı Devleti’nin siyasi ilişkileri 19. yüzyılın başlarında ılımlı seyretti. III. Selim döneminde askeri reform için Prusya’dan üst düzey bir subay olan von Goetze çağrıldı. (Cantemir, 2019, s. 22). Yine III. Selim döneminde İstanbul’da elçilik yapan Knobelsdorf, Prusya’nın temsil

statüsü olan elçiliğin, ortaelçiliğe yükseltilmesine ve Prusya elçisinin sürekli olarak İstanbul'da ikamet etmesine dair padişaha teklifte bulundu, bu durum da padişahın hoşuna gitti ve kabul etti (BOA. AE.SSLM.III. 1-31). İki devletin siyasi ve askeri yakınlaşmaları zamanla ekonomik yakınlaşmayı da beraberinde getirdi.

Alman İmparatorluğu, 1871'de siyasi birliğini sağladıktan sonra Avrupa'da hatırı sayılır devletlerden oldu. Özellikle askeri alandaki başarıları Osmanlı Devleti tarafından da şaşkınlıkla karşılandı. Uzun yıllardır Fransız uzmanlardan faydalanan Osmanlı Devleti için Almanya iyi bir alternatif olabilirdi. 1878'te toplanan Berlin Kongresi Osmanlı Devleti'nin dış politikasında büyük değişim yarattı. İngiltere ve Fransa'ya yakın olan devlet, yönünü Almanlara çevirmeye başladı. Tabii bu süreç hızlı olmadı. Bismarck'ın Rus yanlısı tavrı, başlangıçta Osmanlı Devleti'ni yalnızlaştırmaya yönelik olsa da Bismarck'ın istifaya zorlanması ve II. Wilhelm'in II. Abdülhamit ile olan yakınlığı iki devleti kısa sürede yakınlaştırdı. II. Wilhelm, üç kere Osmanlı topraklarını ziyaret ederek Alman dostluğuna vurgu yaptı ve Alman müteşebbisler için geniş imtiyazlar elde etti. Bu sayede Alman sermayedarlar Osmanlı'ya nüfuz etti. İngilizlerin çekindikleri veya güç geçiremedikleri ihalelerde Almanlar müdahil olup ülke menfaatlerine çalışıyorlardı. Almanlar, 19. yüzyıl sonlarına doğru kısa sürede Rumeli ve Anadolu'da özellikle demiryolunda büyük imtiyazlar elde ettiler. Demiryolu, maliyeti ve kolaylığı açısından 19. yüzyılda büyük talep görmekteydi. Osmanlı Devleti'nde taşıma faaliyetlerinde kullanılan deve ve at gibi yük hayvanları oldukça maliyetliydi. Özellikle 19. yüzyılda demiryolunun yaygınlaşmaya başlamasıyla maliyet karşılaştırma imkânı doğurdu. Tevfik Güran'a göre deveyle taşımamanın maliyeti demiryoluna kıyasla yedi kat daha pahalıydı (Güran, 2014, s. 79). Deve yolculuğu, aynı zamanda yorucuydu. Tüm bu sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti de dönemin modern taşımacılık sistemi olan demiryoluna yöneldi.

Bu imtiyazlar içerisinde Hicaz ve Bağdat Demiryolları önem arz etmektedir. Hicaz Demiryolu sayesinde II. Abdülhamit'in Hicaz bölgesinde siyasi otoritesini ve merkezi yönetimi güçlendirme projesi vardı.

Osmanlı Devleti'nin demiryolu faaliyetlerinde Almanlardan faydalanmasının fonlanması ağırlıklı Deutsche Bank ile sağlandı. Banka yeri geldiğinde kredi kullandı, yeri geldiğinde hisse senedi ihraç ederek fon sağlamaya çalıştı. 1870 yılında anonim şirket olarak faaliyetine başlayan banka, her yıl sonunda şeffaflık ilkesine binaen faaliyet raporu yayınlamakla yükümlüydü (Deutsche Bank AG, 1892, s. 4). Bu sayede bankanın Osmanlı Devleti topraklarında yaptığı faaliyetler özet de olsa raporlarda yer almaktadır.

Anadolu Demiryolu Kumpanyası'nın faaliyetlerine ilişkin Deutsche Bank raporları dikkate değerdir. Bankanın 1892 tarihli raporuna göre; Doğu Demiryolu şirketinin gelirlerinin geçen yıllara kıyasla arttığı belirtilmektedir. Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarının zenginliği Avrupa'daki üreticilere ve tüketicilere daha rahat ulaşacaktı. Ayrıca Anadolu demiryolu inşaatı bitmişti. İnşaatın bitmesiyle yük ve yolcu taşımacılığı sayesinde gelir artmaktaydı. Bu sayede Osmanlı Devleti'nin ödediği devlet garantisi miktarının da zamanla düşmesi planlanılmıştı. Firmanın sorumluluğunu eksiksiz ve zamanında yapması hükümetin güvenini kazanmasına sebep oldu. Bu iyi niyetin göstergesi olarak Osmanlı Devleti hükümeti

şirkete Eskişehir'den Konya'ya açılacak 450 km'lik uzatma imtiyazını vermeyi planlandı. Kayseri için de bir taviz verilmesi beklentisi oldu (Deutsche Bank AG, 1892, s. 4).

Deutsche Bank belgelerine göre, 1893'te Doğu Anadolu'da başlatılan demiryolu girişimi iyi ilerleme kaydetmiştir. Anadolu Demiryollarının Eskişehir-Konya ek ağının genişletme çalışmaları devam etmiştir. 1894 yılı sonbaharında Kütahya yönünde kısa da olsa ilk bölümün açılması beklentisi vardı. Anadolu Demiryolunun elde ettiği başarılarından Türk hükümeti oldukça memnundu. Anadolu'da iyi giden yatırım haberlerine ek olarak Rumeli'de de çalışmalar devam etmekteydi. Makedon demiryolunun son bölümü olan (Selanik-Manastır) hattının açılışı 1894 Haziran gibi planlandı. Fakat Doğu Demiryolu inşaatına ait hisselerin değeri düştü. Çünkü bölgede artan kolera salgını nedeniyle düştü (Deutsche Bank AG, 1893, s. 4). Yine belgelere göre, 1894 yılında Eskişehir-Konya hattının ilk 78 kilometrelik kısmı da hizmete açılmıştı. Aralık 1894 yılında Anadolu Demiryolu Şirketi'nin ihraç ettiği 32 milyon marklık tahvil piyasada yatırımcılar tarafından olumlu karşılandı. Bu süreçte kolera salgını ise hala bir tehdit olarak devam ederken, Selanik-Manastır hattı faaliyete başlamış ve gelirleriyle beklentiyi karşılayan bir hat olmuştu (Deutsche Bank AG, 1894, s. 4).

1895 yılında Anadolu demiryolu yapımına devam edilmiş, demiryolunun tahmini olarak 1896 yılında bitmesi planlanmıştı. Ancak 1895'teki kötü hasat, Ermeni isyanları ve kolera yüzünden demiryolu inşaatı zarar gördü. Fakat Osmanlı hükümetinin kilometre garantisi tüm bu zararları karşıladı (Deutsche Bank AG, 1895, s. 4). 1896'da tüm kötü etkilere rağmen Anadolu demiryolu inşaatı tamamlandı. Ek olan Eskişehir-Konya hattını işleten Bau-Contos firmasının da sözleşmesi 31 Aralık 1896'da bitti. 1896 yılındaki iyi hasat ve artan tahıl fiyatları inşaatı hızlandırdı. Türk hükümeti de borçlarını ödedi (Deutsche Bank AG, 1896, s. 4).

1898'te Deutsche Bank, Anadolu demiryolunun kazancından gayet memnundu. Olumsuz koşullar olsa da demiryolu artık kendi maliyetlerini karşılar konuma geldi (Deutsche Bank AG, 1898, s. 4). 1899 yılında Anadolu demiryolu ağının Basra körfezine kadar genişletilmesi gündeme geldi. Bu duruma bankadan ve hükümetten karşı çıkan olmadı. Fakat bu hattın; teknik, mali ve siyasi zorluklar çıkaracağı öngörüldü (Deutsche Bank AG, 1899, s. 4).

1900 yılına gelindiğinde Anadolu Demiryolu Şirketinin Bağdat ve Hint Okyanusa genişletme faaliyetlerinde bürokrasinin ağır olması işleri yavaşlattı. Osmanlı Devleti yöneticileri ile mutabakat sağlansa da projenin sürekliliği, Osmanlı Devleti'nin kilometre garantisiyle paralellik göstermesi planlandı. Ayrıca Anadolu Demiryollarında trafiğin artması ve hasadın iyi olması gelirleri artırdı. Şirketin bir kısım hisseleri borsaya sunulsa da, çoğunluğu banka tarafından elde tutulmaya da devam etti (Deutsche Bank AG, 1900, s. 4).

1901 yılında Anadolu Demiryolu Şirketi, hattın Konya'dan Bağdat ve Basra Körfezi'ne kadar devam etme imtiyazını aldı. Ancak proje çok büyük ve maliyetliydi. Türk hükümetinin vereceği garantileri karşılayacak gelir akışının da yaratılması gerekiyordu. Buna ek olarak 1901 yılı tarım hasadının olumlu seyretmesi geliri arttıracakını düşündürüyordu (Deutsche Bank AG, 1901, s. 5).

1902 yılında Anadolu Demiryolu Şirketi tatmin edici gelirler elde etti. Kilometre garantisi olarak sunulan meblağ boyutunda gelir elde edildi. Böylece Osmanlı Devleti de hazinesinden ekleme yapmak zorunda kalmadı. Ayrıca Anadolu Demiryolu başlangıcı olan Haydarpaşa'da

en yeni tesislerle donatılan bir limanın kısa sürede trafiğe açılması planlandı (Deutsche Bank AG, 1902, s. 6).

Raporlar, dönemin koşullarından bahsetmesi ve inşaatın detaylarını belirtilmesi dolayısıyla oldukça önem arz etmektedir. Anadolu'daki hattın ilerlemesi ve gelirlerin artması, Almanlarda memnuniyet yarattı. Hattın Bağdat'a uzatılması fikri başta tatmin edici gelse de, Toroslar'daki tünel inşaatları ve zorlu coğrafi şartlar maliyetleri arttırdı ve hattın tamamlanamamasında etkili oldu

Hicaz Demiryolu

Hicaz Demiryolu inşaatı, II. Abdülhamit'in talimatıyla 1 Eylül 1900 tarihinde başladı. Normal şartlarda elli günlük yolculuğun, demiryolu sayesinde dört-beş güne indirilmesi planlandı. Fakat bu proje oldukça maliyetliydi. Proje o gün için dört milyon lira tutuyordu. Bu da dönemin bütçesinin %18'ine tekabül ediyordu. Böyle bir maliyeti karşılayacak bütçenin olmamasından dolayı bağış ve ek vergi yollarına gidildi (Kansu, 2017, s. 44 ve BOA. DH.MKT. / 2638 – 50, BOA. DH.MKT. / 2422 – 39, BOA. MV. 114 – 62.). Maaşlardan kesintiler yapıldı, çeşitli dış temsilciliklerden de yardımlar gelmesiyle proje maliyeti karşılanır duruma geldi. Demiryolu, Alman mühendis Meisner'in sorumluluğuna verildi. Şam'dan başlayan hat Medine'de bitti (Gülsoy, 1998, s. 441-443). 1.09.1905 tarihli Alman kaynağına göre; Alman subayların nezaretinde demiryolu inşaatı sorunsuzca devam etmekteydi. Demiryolunda 5650 çalışan vardı. Bunların da çoğunun asker olduğu bildirilmiştir. Bölgede iki demiryolu taburu ve bir telgraf müfrezesi konuşlandı (BA, RM 5, 5869, s. 78.). 19.02.1906 tarihli bir başka belgeye göre; Hicaz demiryolunun Maan-Akabe ayağındaki 120 km'lik inşaat için 4000-5000 kişilik askeri birlik muhafızlık yapmaktaydı (BA, RM 5, 5869, s. 79.2.).

25.08.1907 tarihli belgeye göre; Hicaz Demiryolu'nun bir bölümünün açılışı ve teftişi için II. Abdülhamit özel heyet kurdu. Heyette Korgeneral Auler Paşa, Tümgeneral Cevad Paşa, dönemin Hariciye Nazırının iki oğlu Yarbay Ali Nuri ve İsmail Hakkı Bey vardı. Heyet, İstanbul'dan vapurla Beyrut'a hareket etti. Ardından Şam'a geçerek onarım atölyelerini teftiş edip buradan da Maan'a geçti (BA, RM 5, 5869, s. 79.3).

Hicaz Demiryolu Osmanlı Devleti için merkezi otoriteyi güçlendirmek açısından önemli olduğu kadar Almanlar için de Mısır ve Süveyş Kanalı'na olası bir harekatta kolay sevk ve idare sağlaması açısından önemliydi. Hicaz Demiryolu sayesinde Almanlar, Hicaz bölgesinde daha rahat ve hızlı hareket edip İngiliz nüfuzunu kırmayı planlamaktaydı. Hızlıca bitirmek istediklerinden hem insani hem maddi kaynak sağladılar.

1907'deki Hicaz Demiryolu inşaatında çalışan Türk işçilerin başarılarından bir Alman belgesinde övgüyle söz edilmektedir. 1906 yılı içerisinde Hicaz bölgesinde 300 km gibi olağanüstü uzunlukta ray döşendi. Başarıya sebep olarak; bölgenin düz ve engebesiz olması ayrıca Alman mühendisliği ve tecrübesinden kaynaklandığı belirtilmektedir (BA, RM 5, 5869, s. 79.4). Belgede, Hicaz Demiryolu inşaatının zorluklarından bahsedilse de başarılı bir ilerleme kaydedildiği vurgulanmaktadır. Ayrıca Demiryolu hattında önceki yıllarda en fazla 150 km hat döşenirken bu yıl 988 km döşenmesinin muazzam bir performans olduğu belirtilmektedir. Fakat 40-55 santigrat derece sıcaklığın çalışmaları güçleştirdiği de hatırlatılmaktadır (BA, RM 5, 5869, s. 82.1).

Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin Arabistan bölgesindeki hakimiyet ve nüfuzunu sağlaması için Bağdat Demiryolu Projesi, önemli bir projeydi. Basra bölgesinde nüfuz kurarak İngilizlerin bölgedeki Arap aşiretleri üzerindeki kontrolünün de kırılması planlandı. Ayrıca ticari açıdan da Basra Körfezi'ne inen mallar Anadolu ve Rumeli'ye taşınabilirdi. Demiryolunun bir ağının da Hicaz'a bağlanmasıyla Arabistan coğrafyasında Alman nüfuzu etkin olabilirdi. Osmanlı Devleti topraklarında yer alan diğer demiryollarına kıyasla Bağdat Demiryolu, potansiyeli ve etkileri açısından oldukça önemliydi. Almanya, bu proje sayesinde Osmanlı Devleti topraklarında hem nüfuz elde edecek hem de Anadolu'da stratejik bir serbesti kazanabilecekti (Özen, 2008, s. 80.).

Almanlar, İngilizlere ek olarak Fransızlarla da Kilikya ve Basra bölgelerinde nüfuz mücadelesine girmek zorundaydı. Bu nedenle İskenderun Limanı, Bağdat Demiryolu ağına bir şube olarak planlandı. 19.yüzyıl ortalarından itibaren Fransızların ticaretiyle bölgede canlılık başladı, bir liman ihtiyacı doğmuştu. İskenderun limanı sayesinde Bağdat'ın batıya deniz yoluyla bağlanması da sağlanabilirdi. Halep'in denize açılan kapısı olarak da önemli olan İskenderun limanı inşası için Almanlara 1911 yılında imtiyaz verildi. Liman yapımı, Haydarpaşa Demiryolu Şirketine verilerek, Almanların ekonomik imtiyazı daha da arttı. Fakat I. Dünya Savaşı çıkınca inşaat tamamlanamadı (Beşirli, 2004, s. 185-191).

Bağdat Demiryolu

Bağdat Demiryolu Projesi büyük ve önemli bir hamle olarak görülse de olumsuz yorumlar da çoktu. Öncelikle maliyeti açısından askeri ve politik bir hayal olarak görülüyordu. Ekonomik olarak mantıklı olmayacağı, imtiyazı alan Alfred Kaulla tarafından da sonradan anlaşıldı. Proje için Alman hükümetini de aşan bir sermaye gerekiyordu (Ortaylı, 1981, s. 88). Osmanlı Devleti gibi tarıma dayalı bir ekonomi için büyük bir demiryolu projesinin garanti kilometre vaadi de gerçekçi değildi. Zira aşar vergisi bu projeyi destekleyecek güçte değildi (Ortaylı, 1981, s. 89). Kont Ronenthof da bu tehlikeli ve pahalı olan demiryolu projesinden vazgeçilme taraftarıydı (Yılmaz, 2011, s. 74). Sosyal Demokrat Parti lideri Herr Schidemann, 1911'deki bir meclis konuşmasında; bölgenin önemini bildiklerini, demiryoluyla beraber sulama kanalları da yapılırsa bölgenin tahıl ambarı olacağını aktardı fakat böylesi bir projeyi korumak için de askerî açıdan güçlü bir Osmanlı gerektiğini söyledi (Earle, 1972, s. 151-152). Ayrıca Bismarck ekolüne bağlı muhafazakâr siyasetçi ve eski nesil diplomatların bir kısmı da projeye karşıydı. Onlara göre, böylesi bir projenin yapılması, bölgeye Almanların nüfuz etmeye çalıştığını açık bir şekilde gösterecekti. Bu da Rusları Almanlardan uzaklaştırıp İngilizlere yakınlaştırabilirdi. Mevcut konjonktürde projeye devam edilmesi, Rus-İngiliz-Fransız bloğu oluşmasına neden olabilirdi. Dönemin Londra'da görevli Alman büyükelçisi Prens Lichnowsky de benzer bir görüşteydi. Ona göre Türklerle yakınlaşmak Almanları Ruslarla karşı karşıya getirirdi (Earle, 1972, s. -153-154). Nitekim bu bakış açılarının kısmen doğruluğu I. Dünya Savaşı'nda kanıtlanacaktı.

Almanların Mezopotamya'daki nüfuz mücadelesinde karşılarında İngilizler, Fransızlar ve Ruslar vardı. Almanların giriştiği Bağdat Demiryolu projesine kendi çıkarları nezdinde karşı çıkan Rusya ve İngiltere, Almanların taviz vermesine sessiz kaldı. "Bununla birlikte Rusya, Doğu Anadolu'dan geçecek bir demiryolu hattına, Kafkasya'daki siyasi nüfuzunu ve petrolden kaynaklı ekonomik çıkarlarını tehdit edebileceğinden dolayı karşı çıkıyordu. Bağdat

Demiryolu Projesinin de alternatif güzergâhı vardı. Ankara-Kayseri-Diyarbakır-Musul yolu yerine Konya-Adana-Halep-Musul güzergâhı belirlendi. Projenin, Rusların istediği güzergâhta ilerlemesinin sebebi ekonomik şantajda yatmaktaydı. Rusya, İstanbul'daki büyükelçisi Zinoviev aracılığıyla 1878 Berlin Kongresine dayanarak; vadesi geçmiş savaş tazminatını (57 milyon frank) tek seferde isteyebileceğini belirtti. Rusya ile karşı karşıya gelmemek adına Osmanlı Devleti alternatif güzergâhı kabul etti (Earle, 1972, s. 160-161). Almanlar da Ruslarla benzer bir anlaşma yoluna giderek taviz vermek zorunda kaldı. Rusya ve Almanya arasında imzalanan Potsdam Anlaşmasıyla Almanlar İran'da faaliyette bulunmamanın taahhüdünü verdi, bu sayede de Ruslardan onay aldılar (Official Documents, 1912, s. 120-122). Fransızlarla da anlaşma yapılarak Osmanlı topraklarındaki nüfuz alanları belirlendi. Son olarak da İngilizlerle anlaşma yapmak zorunda kalan Almanlar, İngilizlerin Dicle-Fırat nehirleri üzerinde taşımacılık yapmasına ses çıkarmamayı, İngilizlere ait olan İzmir-Aydın demiryolunu Bağdat demiryoluna bağlamayı ve Bağdat demiryolunu İran körfezine kadar değil, Basra'ya kadar uzatmayı Almanlar kabul etti (Kummer, 2011, s. 17-18).

Alman nüfuzunun artması üzerine Fransızlar, Osmanlı Hükümeti ile yakınlaşma ihtiyacı hissetti. Osmanlı Devleti ile ters düşmeleri, Osmanlı Devleti'nin Almanlara daha da yakınlaşmasına neden olabilirdi. Osmanlı Devleti de Fransız sermayesinden yararlanmak adına 1910 yılında Soma-Bandırma Demiryolu imtiyazını Fransızlara verdi. Üstelik 18.800 frank gibi yüksek bir garanti sundular (Earle, 1972, s. 267). Dönemin hükümetinin uyguladığı bu politikanın ne kadar faydalı olduğu I. Dünya Savaşı sırasında Çanakkale cephesine ikmal ve iaşe taşınması sırasında anlaşılacaktı (Satılmış, 2016, s. 180). Osmanlı Devleti'nin kendi yararına hareket etmesinin yanında Almanların vermek zorunda kaldıkları tavizler, Yakındoğu'da nüfuz mücadelesi alanlarını daralttı ve kısıtlı hareket imkânına neden oldu.

Olumsuz yorumlara rağmen, siyasi ve ekonomik getirileri büyük olacağı beklentisiyle Almanlar, Bağdat Demiryolu Projesi faaliyetine başladı. 21.04.1903 tarihinde imzalanan antlaşmayla Almanlara imtiyaz verildi ve 13.04.1903 tarihinde de Société Impérial Ottomane du Chemin de fer de Bagdad (Bağdat Demiryolu Şirketi) kuruldu (Beydilli, 1991, s. 172). İmtiyaz, 99 yıllığına geçerliydi. Ayrıca Anadolu Demiryolu şirketinin de imtiyazı bu maddeye binaen uzatıldı (BA, RM 5, 2308, s.25). Şirkete Bağdat'ta bir liman açma hakkı verildi. Buna ek olarak demiryolu hattının her iki tarafında 20 km'lik bölge içerisinde elektrik aydınlatması, vagonlar için hidroelektrik enerji, madencilik ve orman haklarının kullanım imtiyazı verildi. Son olarak; demiryoluna dair tüm inşaat malzemeleri, vagonlar ile kilometre başına 15.500 Frank brüt gelire kadar işletme için gerekli kömür alımı vergi ve harçlardan muafiyet sağlandı. Osmanlı Devleti tarafından hattın inşaatına üç ay içinde başlanması ve sekiz yılda tüm hattın tamamlanması istendi. Ayrıca Osmanlı Devleti, km başına 11.000 Frank yıllık gelir garantisi verdi (BA, RM 5, 2308, s. 26).

Demiryolu projesinin gelişim süreci Alman belgelerinde doğrudan doğruya aktarılmıştır. Bu belgelere göre, İngilizler 1905 yılına oranla, son yirmi yıldır Osmanlı Devleti'nde kayda değer bir diplomatik başarı elde edemedi. Kendilerine ait olan İzmir-Aydın demiryoluyla ilgili olarak; hattın Eğirdir Gölü'ne kadar uzatılmasını ve 1935 yılına kadar olan imtiyazın işletme hakkını da 1955'e kadar uzatmayı istiyorlardı. Bu demiryolu, Türk hükümetinden kilometre garantisi olmayan tek hat olması açısından da dikkat çekicidir. Ayrıca İngilizler, balık yönünden zengin olan Eğirdir Gölü'nde faaliyette bulunmak için de imtiyaz talep etti (BA,

RM 5, 5869, s. 78.2). Ardından 1906 yılında İngilizler, Osmanlı Devleti'nden beş yıldır 100 kilometrelik bir uzatma imtiyazı alamadıkları için sitem etmekteydi. Süre on beş yıl uzatılsa da demiryolu hattı için istenen imtiyaz verilmedi ve üstelik Eğirdir Gölü'nde faaliyet talebi de Osmanlı Hükümeti tarafından reddedildi. İngilizler bu konuda Osmanlı Devleti'nin Almanlara ayrıcalık yaptığını ve çifte standart uygulandığını iddia etti. Fakat Osmanlı Devleti yöneticileri bu söylemleri reddederek Alman ve İngilizler arasında ayırım yapmadıklarını belirtti. Bunun üzerine İngilizler; bu beyanlar samimiyse Almanların istedikleri tüm tavizleri nasıl aldıklarının Osmanlı Devleti'nin açıklamasının zor olduğunu, önemsiz bir 100 km'lik demiryolu tavizi için beş yıldır pazarlık etmek zorunda kaldıklarını açıkladı. İngilizler, bu durumu apaçık haksızlık olarak gördüklerini beyan etti (BA, RM 5, 5869, s. 78.3). Buna rağmen Osmanlı Devleti, özellikle de 20. yüzyıl başlarında izin, yer tahsisi gibi konularda Almanlara kolaylık sağlayıp bürokratik engel çıkarmadı (BOA. HR. HMŞ. İŞO, 84-34).

Almanlar, yatırımlarıyla Osmanlı Devleti topraklarında faaliyetlerini artırdılar. Yakındoğu'da İngilizler de nüfuz alanlarını genişletme hamleleri yaptı, fakat Osmanlı Devleti'nin Almanlara kolaylık sağlaması İngilizleri zora sokmaktaydı. Alman nüfuzunun yerleşmesi Basra-Hint ticaret yolunu tehdit ediyordu. Yakındoğu'daki Alman-İngiliz rekabeti bilinen bir gerçektir. Almanlar Yakındoğu'daki çıkarlarını koruyorlardı. 1907 yılında İngiltere-Rusya arasındaki Asya çıkar alanları üzerindeki müzakereler gerçekleşti. Ardından Alman Hükümeti; Asya demiryollarının ve bölgedeki Alman çıkarlarının etkilenmeyeceğine dair iki ülkeden de güvence aldı (BA, RM 5, 5869, s. 79).

Asya demiryolları olarak adlandırılan Yakındoğu'daki Alman yatırımları, askeri, ekonomik ve siyasi yönden oldukça önemliydi. Hicaz, Basra bölgelerine ulaşan hat sayesinde merkezi yönetimin de etkisinin hissedilmesi planlandı. Bu sayede Osmanlı Devleti ile ilişkiler gelişti. Almanlar da yatırımlarıyla kazanç elde ederek Yakındoğu bölgesinde nüfuz elde etti. Yakındoğu'daki İngiliz nüfuzu hala fazlaydı. 1906 yılında Bağdat Demiryolu'nun son ayağı olan Kuveyt'in İngilizler ile yakın ilişki içinde olması üzerine Osmanlı Devleti, Kuveyt ile Şattül Arap arasında başka bir liman kullanmayı tasarladı. Böylece Kuveyt'e alternatif bir güzergahla Hint deniz yolundaki İngiliz nüfuzunun kırılacağı düşünüldü. Fakat Basra'da en kritik nokta Kuveyt olarak kaldı. Osmanlı Devleti'nin Almanlara kolaylık sağlaması karşısında İngilizler, Kuveyt'te tek başlarına hareket edemedi. Böylece İngilizler, Basra körfezi meselesinde Alman girişimine göz yummak zorunda kaldı. Bölgede nüfuz mücadelesi veren sadece Alman ve İngilizler değildi. Rusya ve Belçika da bölgede etkin olmaya çalıştı. Fakat bu iki devlet Basra'nın Osmanlı Devleti kısmından ziyade İran sınırında faaliyet gösterdi. Fakat Basra'nın İran sınırındaki limanlarında halk Belçikalı yetkililerden memnun değildi. Yüksek tarife uygulanması ticareti sekteye uğratıp halkın gelirini olumsuz etkiledi. Ayrıca yerel halk, Belçikalı yetkililerin de Ruslar lehine çalıştığı düşünmekteydi. Fakat Japon-Rus Savaşı nüfuzu olumsuz etkiledi. Rusya'nın yenilmesi bölgedeki prestijini azalttı (BA, RM 5, 5869, s. 83.2).

Basra körfezindeki nüfuz mücadelesinde Almanlar, demiryolu sayesinde öne geçmeyi planladı. Bağdat Demiryolu bittiği takdirde Basra-Mezopotamya-Anadolu ticaretini Almanlar kontrol edecekti. İngilizler Bağdat Demiryolu konusunda ikiye bölündü. Demiryolu sayesinde ulaşımın kolaylaşması ticaretin gelişeceğini savunanlar kadar Alman nüfuzunun yerleşmesiyle İngiliz nüfuzunun azalacağını ve ticaret gelirlerinin düşeceğini düşünenler de vardı. 1906 yılında İngiltere Başbakan Arthur Balfour, "Bağdat Demiryolu bizim için hiçbir zaman ciddi bir tehdit olmadı. Ancak ortada bir tehlike varsa bu Basra Körfezi'nin kontrolünü bize

sağlayacak bir anlaşmayla bertaraf edilebilir. Almanlar, Türkiye'deki faaliyetlerinin siyasi nüfuzdan çok ticari sömürüde yattığını anlamış görünüyorlar ve bu yüzden bizimle Aşağı-Mezopotamya için anlaşmaya çalışacaklar" şeklinde konuşmuştur (BA, RM 5, 5869, s. 83.3). Bağdat Demiryolu Projesi'ne olumsuz bakan İngilizlere göre, Alman menfaatlerine ek olarak demiryolunun Türkler için de siyasi ve askeri bir önemi vardı. Geniş yollar ve hızlı ulaşım, savaş durumunda askerlerin sevkini kolaylaştıracaktı. Ayrıca bu demiryolunun inşası, Müslüman dünyasının güçlenmesi anlamına geliyordu (BA, RM 5, 5869, s. 84.3).

Yakındoğu'da Fransa'nın da menfaatleri vardı. 1906 yılında Fransız çevreleri Bağdat Demiryolu projesini ve Almanların bölgedeki faaliyetlerini yakından izledi. Fransız Hükümeti ilgisizken, özel girişimciler yakından takip etti. Bir Fransız muhabire göre Almanlar; Anadolu, Suriye ve Mezopotamya'nın tüm Rusya'dan daha fazla mısır sağlayacağını, Kerkük ve Bakü'nün de on katı kadar petrol üreteceğini tahmin ediyorlardı. Mezopotamya'da üretilen pamuğun da Alman piyasasındaki Amerikan pamuğunun yerini alacağı söylenmekteydi. II. Wilhelm'e göre; Hamburg-Basra körfezi arasında doğrudan demiryolu kurulduğunda Almanya'nın yayılması için muhteşem bir alan açılabilirdi. Bu sayede Almanlar Hindistan pazarından pay alabilirdi. Ayrıca II. Wilhelm, mühendis Schneider tarafından hazırlanan İstanbul Boğazı'na dev bir köprü planını onayladı. Bağdat Demiryolu, Fransa için de önemliydi. Fransa Senatosu'nda demiryolu tartışmaları yaşandı ve konunun uluslararası bir boyutta olduğu değerlendirildi. Charles Dupuy tarafından İngiliz-Rus yakınlaşmasının da Fransa'nın bölgedeki çıkarlarına zarar vereceği aktarıldı. Bununla birlikte Türk-İran ilişkilerindeki zayıflık da demiryolu için zararlıydı. Almanlar, Demiryolu hisselerinin Paris borsasında da işlem görmesini istemekteydi fakat bu durum engelleniyordu (BA, RM 5, 5869, s. 85.2).

Bu arada Bağdat Demiryolu'nun Toroslar bölümü için Osmanlı Hükümeti'nden kilometre garantisi beklenmekteydi. Maliyet ve kilometre garantisi sonuçlanmadığı için hattın inşaatına on sekiz ay ara verildi (BA, RM 5, 5869, s. 84). 1908 yılına gelindiğinde demiryolunun Toroslar kısmı mali güçlük yarattı. Burada otuz kadar tünel açılması gerekmekteydi. Hattın ilk ayağı olan Bulgurlu-Konya arası Alman mühendis Beh'in sorumluluğunda tamamlandı. Bununla birlikte hattın Anadolu ayağı yapımı oldukça iyi ilerledi. Ayrıca Türkler, inşaatın ilerlemesinden dolayı Almanlara saygı duyuyordu (BA, RM 5, 5869, s. 86).

Almanlara göre Bağdat Demiryolu için mali kriz vardı. Hisse senetlerinden istenilen şekilde getiri sağlamıyordu. 1907'deki The Times gazetesinin haberine göre İngiltere, Almanya ve Fransa Bağdat Demiryolu'nun mali sorunları hakkında bir anlaşmaya varmak üzereydi (BA, RM 5, 5869, s. 85). İngiltere ve Fransa işbirliği mali sorunları da çözmüştü (BA, RM 5, 5869, s. 85.3). 1908 Haziran ayında Almanya, Fransa'nın mali desteğini umuyordu. Demiryolunda ilerleme sağlamak için 28.000.000 £ gerekmekteydi. Alman pazarındaki para kıtlığı ve garantili faiz oranı olmadan böyle bir meblağı sağlamak zordu. Fransa'nın yardımı son derece arzu edilmekteydi. İngilizler bu duruma pek yanaşmıyordu çünkü Hindistan pazarında kendilerine rakip oluşmasını istemiyordu. Ancak Fransızların böyle bir endişesi yoktu. Asya'daki demiryolu konusunda Fransa destek sağlarsa Almanya da Fas konusunda Fransa'ya hareket özgürlüğü sağlayacağını ve zorluk çıkarmayacağını taahhüt ediyordu. Clemenceau, bu duruma sıcak bakmaktaydı. Eğer destek verirse demiryolunda söz sahibi de olabileceklerdi. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin şu anda ödediği dış borç faizine ek

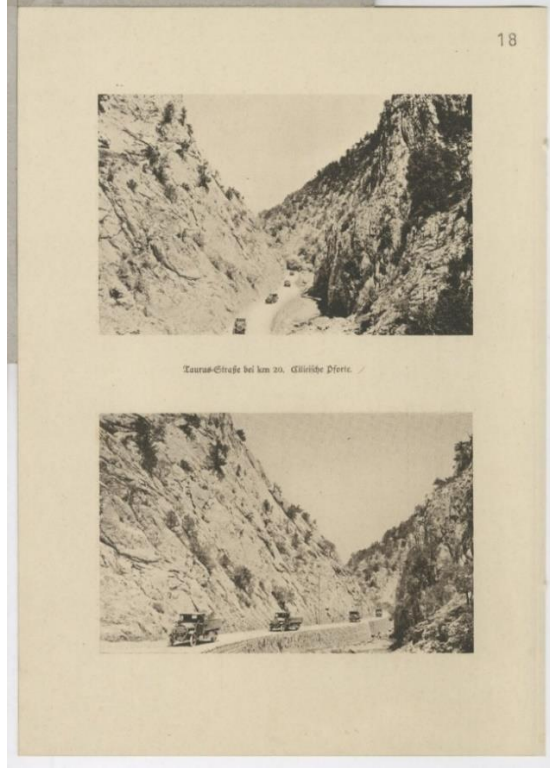
olarak kilometre garantisinden dolayı yıllık 35 milyon franklık yük, Osmanlı Devleti'nin mali çöküşe neden olacaktı. Bu durumda Alman icra memurları demiryolu mülkünü ele geçirecekti (BA, RM 5, 5869, s. 86.2).

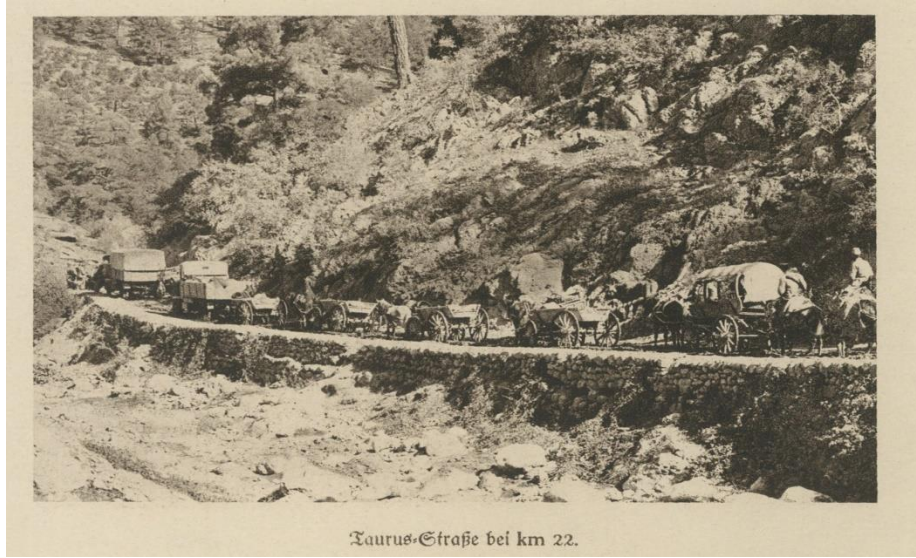
Şekil 1. 1908 yılındaki Hicaz ve Bağdat Demiryolu Hatları
Kaynak: BA, RM 5, 5869, s. 89

Bağdat Demiryolu Projesi, özellikle güney Anadolu kısmında zora girdi. Toroslar ve Amanos dağları düşünülenden daha zahmetliydi. Buna bir delil olarak Osmanlı Askeri teşkilatı ve askeri okulların reformuyla ilgilenen Alman Goltz Paşa, hatıralarında 1915 Kasım'ında Bağdat'a doğru yol alırken Anadolu topraklarından geçtiğini ve Mezopotamya'ya doğru indiğini aktarmaktadır. Anadolu'dan güneye geçerken Amanos Dağlarını kullanmak zorunda kalır. Bu sırada Amanos'taki tünelden bahseder. İnşaatı devam eden fakat henüz açılmayan tünelden dolayı şirkete ait bir dekovil aracılığıyla yamaçların etrafından dolanmak zorunda kaldığını aktarmaktadır (Yılmaz, 2012, s. 131).

Bağdat Demiryolu mali kriz de yaşadı, fakat Balkan Savaşları'nın sonucunda Balkanların kaybedilmesiyle Deutsche Bank, Makedonya ve Rumeli'de yönettiği demiryolları hisselerini bir Avusturya-Macaristanlı firmaya devrederek yüklü sermaye elde etti. Böylece Bağdat Demiryolu için gerekli sermayenin bir kısmı sağlanmış oldu (Deutsche Bank AG, 1913, s. 10).

Şekil 2. Kilikya'ya Açılan Toroslar Yolunun 22. Kilometresi, 1916.
Kaynak: BA, PH 20, 142 s.18

Şekil 3. Toroslar yolunun 22. Kilometresinde At Arabalarıyla Yapılan Askeri Sevkiyat
Kaynak: BA, PH 20, 142 s.20

Goltz Paşa, 9 Şubat 1915 tarihinde eşine yazdığı mektupta; Osmanlı Devleti'ndeki Alman Büyükelçisinden Berlin'den, Bağdat Hattının acilen bitmesi yönünde bir telgraf aldığından bahsetmektedir. Ardından yaptığı yorumda da hat biterse İngilizlerin alt edileceğini umduğu anlaşılmaktadır (Yılmaz, 2012, s. 83). Buradan da anlaşılmaktadır ki savaş devam ederken de Almanlar tarafından Bağdat Hattının biteceğine dair bir ümit beslenmektedir.

Bağdat Demiryolu, düşünülen sürede bitmemiştir. Ağustos 1914 tarihinde I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Ekim 1914 tarihinde de Osmanlı Devleti'nin Almanlar tarafında savaşa girmesi projeyi geciktirdi. Bu olumsuzluklara rağmen inşaat devam ettiyse de bitirilemedi. Bağdat Demiryolu'nun tamamlanmayan Toros ve Amanos kısımlarında askeri sevkiyat yük hayvanlarıyla yapıldı ve bu yüzden lojistikte aksamalar oldu.

Almanya, Bağdat Demiryolu Projesi için mali zorluk yaşarken Osmanlı Devleti'nde II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesi de proje için siyasi olumsuzluk yarattı. II. Abdülhamit, siyasi yönden İngiliz ve Fransızlara karşı Almanlara daha yakındı. 1878'deki Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü prensibini terkeden İngiltere kendi menfaatine göre hareket ettiği için II. Abdülhamit, topraklarında menfaat gözetmeyen Almanlara siyasi yakınlık gösterdi. Abdülhamit'in bu politikasından dolayı Jön Türkler, Almanlara kıyasla Fransa ve İngiltere'ye daha yakındı. Sonra mecliste Bağdat Demiryolu Projesi tartışılıp, projenin gizliliği sorgulandı. Ayrıca projenin iptal edilmesi gündeme geldi. Fakat böyle bir kararın uluslararası çevrelerce devlete olan güveni zedeleyeceğine karar verildi ve proje iptal edilmedi (Kanberoğlu, 2018, s. 163-164).

Jön Türklerin başını çektiği İttihat ve Terakki Cemiyeti, Almanlara güvenmiyordu. Ayrıca Almanlara kıyasla İngiliz ve Fransızlara daha yakındı. Onlara göre Almanlar, otokrattı ve Kayzer, II. Abdülhamit ile dosttu. Buna karşın İngilizler ve özellikle Fransızlar, cumhuriyetçi, liberal ve özgürlükçüydü. Bağdat Demiryolu Projesi de Osmanlı Devleti için büyük bir mali yük olarak görülüyordu. Kilometre garantisinin ekonomiyi Almanların eline vereceği inancı yayılmıştı. Jön Türkler, bu konjonktürde Almanlara kıyasla İngiliz ve Fransız yanlısı bir politika izledi. 1909 yılında Osmanlı Devleti donanmasını reforme etmek için İngiliz amiral, Nafia Nezareti'ne Sir William Will Cocks adında bir İngiliz mühendis danışman, başka bir İngiliz banker Sir Richard Crawford Maliye Nezaretine danışman, bir İngiliz yargıç Adliye Nezaretine genel müfettiş, bir İngiliz konsolos Dahiliye Nezaretine genel müfettiş, Fransız subay Bouman da Jandarma'nın reformu için getirildi (Earle, 1972, s. 239). Fakat Almanların Jön Türklerin gözünde tekrar itibar kazanması kısa sürede gerçekleşti. Maliye Nezareti'nde görevli Cavid Bey, Osmanlı Devleti'nin mali sorunları çözmek için Avrupalı devletleri ziyarete gittiğinde Fransa ve İngiltere'den umduğu desteği göremedi. Üstelik İngiltere, Bağdat Demiryolu Projesi'nin Osmanlı Devleti'ne yarar sağlamayacağını, bu işten vazgeçilmesini aktarınca Cavid Bey görüşmeleri kesti. 1910 yılında ise aranan borcu şart koşmadan Almanlar, Osmanlı Devleti'nin istediği koşullarda vererek (30 milyon dolar, %4 faizle) Jön Türklerle arasını düzeltti. Osmanlı Hükümeti de bundan sonra Almanlara yakın hareket etti (Earle, 1972, s. 254-256).

Sonuç

Osmanlı Devleti ve Alman İmparatorluğu, dönemin siyasi ve ekonomik koşulları gereği birbirine yakınlaştı. Bu yakınlaşma, I. Dünya Savaşı'na giden süreçte askeri ittifakı da beraberinde getirdi. Almanlar, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında,, Osmanlı topraklarındaki ekonomik yatırımları ve askeri uzmanların varlığı sayesinde yeni ayrıcalıklar elde ettiler. Almanlar, Osmanlı Devleti'nin yerüstü ve yeraltı kaynakları sayesinde ekonomilerini daha da büyütmeyi planlamaktaydılar. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan Basra Bölgesinde nüfuz elde ederek İngilizlerin Hint ticaret yolunu sekteye uğratmayı ve İngilizleri ekonomik krize sokmayı amaçlamaktaydılar. Bağdat Demiryolu, bu yönüyle İngilizlere karşı girişilmiş bir proje olsa da Almanlar, bu devasa ekonomik projeyi tek başlarına gerçekleştiremeyeceklerini biliyorlardı. Nitekim İngiltere ile birlikte Rusya ve Fransa ile de anlaşıp nüfuz alanlarını daratılmak zorunda kaldılar. Buna rağmen Almanlar, Bağdat Demiryolu projesini planlanan sürede bitiremediler ve II. Wilhelm'in Osmanlı Devleti toprakları üzerinde yayılma politikasını hayata geçiremediler.

Kaynakça

1-) Arşiv Kaynakları

a- Almanya Federal Arşivi, Bundesarchiv Militärarchiv, Freiburg im Breisgau, Almanya.

BA, RM 5, 2308, s. 26.

BA, RM 5, 2308, s.25.

BA, RM 5, 5869, s. 78.

BA, RM 5, 5869, s. 78.2

BA, RM 5, 5869, s. 78.3

BA, RM 5, 5869, s. 79.

BA, RM 5, 5869, s. 79.2.

BA, RM 5, 5869, s. 79.3.

BA, RM 5, 5869, s. 79.4

BA, RM 5, 5869, s. 82.1

BA, RM 5, 5869, s. 83.2.

BA, RM 5, 5869, s. 83.3.

BA, RM 5, 5869, s. 84.

BA, RM 5, 5869, s. 84.3.

BA, RM 5, 5869, s. 85.

BA, RM 5, 5869, s. 85.2.

BA, RM 5, 5869, s. 85.3.

BA, RM 5, 5869, s. 86.

BA, RM 5, 5869, s. 86.2

BArch, PH 301/45, s. 3.

b- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi,

BOA. AE.SSLM.III. 1-31.

BOA. DH.MKT. / 2422 – 39,

BOA. DH.MKT. / 2638 – 50,

BOA. HR. HMŞ. İŞO, 84-34.

BOA. MV. 114 – 62.

c- Deutsche Bank Raporları

Deutsche Bank AG, Deutschen Bank, Dreissigster Geschäfts-Bericht, 1899, s. 4.

Deutsche Bank AG, Deutschen Bank, Dreiunddreissigster Geschäfts-Bericht, 1902, s. 6

Deutsche Bank AG, Deutschen Bank, Dreiundzwanzigster Geschäfts-Bericht, 1892, s. 4.

Deutsche Bank AG, Deutschen Bank, Einunddreissigster Geschäfts-Bericht, 1900, s. 4.

Deutsche Bank AG, Deutschen Bank, Fünfundzwanzigster Geschäfts-Bericht, 1894, s. 4.

Deutsche Bank AG, Deutschen Bank, Neunundzwanzigster Geschäfts-Bericht, 1898, s. 4.

Deutsche Bank AG, Deutschen Bank, Sechszwanzigster Geschäfts-Bericht, 1895, s. 4.

Deutsche Bank AG, Deutschen Bank, Siebenundzwanzigster Geschäfts-Bericht, 1896, s. 4.

Deutsche Bank AG, Deutschen Bank, Vierundzwanzigster Geschäfts-Bericht, 1893, s. 4.

Deutsche Bank AG, Deutschen Bank, Zweiunddreissigster Geschäfts-Bericht, 1901, s. 5.

Deutsche Bank, Vierundvierzigster Geschäfts-Bericht, 1913, s.10.

2-) Tetkik Eserler

American Society of International Law (1912). Agreement Between Germany and Russia Relating to Persia, **The American Journal of International Law**, , Supplement: Official Documents, Vol. 6, No. 2, p. 120-122.

Armaoğlu, F. (1997). **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

Badsey, S. (2003). **The Franco-Prussian War 1870-1871**, Essential Histories Osprey Publishing:Oxford.

Beşirli, M. (2004). "Haydarpaşa Liman Şirketi'ne Verilen İskenderun Limanı İnşa ve İşletme İmtiyazı ve Liman Tarifesi (1911)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 11, , s. 185-191.

Beydilli, K. (1991). "Bağdat Demiryolu", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Cilt 4,

Bishop, G. W. (1930 May). "Incidents in English Railway History, The Railway and Locomotive Historical Society Bulletin, No. 22.

- Cantemir, M. İ. (2018). Osmanlı - Prusya Münasebetleri (1808-1871) (A.Dvn.Dve. D. 073/2 Numaralı Prusya Ahkâm Defteri Işığında), Yayınlanmış Doktora Tezi, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Balıkesir, 2019.
- Davies, N. (2011). **Avrupa Tarihi**, Çeviren: Burcu Çığman, Elif Topçugil, Kudret Emiroğlu, Suat Kaya, İstanbul, İmge Yayınları.
- Earle E. M. (1972). **Bağdat Demiryolu Savaşı**, İstanbul, Milliyet Yayınları.
- Eşiyok, B. A. (2010). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması", Ankara, **Mülkiye Dergisi**, Cilt 34, Sayı 266, s. 70
- Florian, P. (2010). "The Zollverein And The Formation Of A Customs Union", **Universtiy of Oxford Discussion Papers in Economic and Social History**, 2010, N:84.
- Goltz, C. (2012). Hazırlayan: Faruk Yılmaz, **Yirminci Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Alman İlişkileri " Golç Paşa'nın Hatıratı"**, İstanbul, İz Yayıncılık, s.38-39.
- Gülsoy, U. (1998). William Ochsenwald, "Hicaz Demiryolu", **Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 17.
- Güran, T. (2014). **19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar**, Türkiye İş Bankası İstanbul.
- Kansu, A. (2017). **1908 Devrimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 44,
- Kummer, M. V. (2011). **Deutsche Prsenz am Bosphorus Boğaziçi'ndeki Almanya**, İstanbul, Mas Matbaacılık.
- Kurtaran, U. (2015). "Osmanlı Prusya İlişkilerinin Gelişiminde Prusya Elçisi Karl Adolf Von Regin'in Faaliyetleri (1755-1761)", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 12, Sayı 47.
- Nesrin Kanberoğlu, "Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet Dönemi Demiryolu Politikaları 1908-1914", **Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches**, Cilt 3, s. 158-187.
- Ortaylı, İ. (1981). **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 479.
- Özen, H. E. (2008). The German Involvement In Ottoman Economic Development: Banking, Railways and Other Investments, 1888-1914 / Osmanlı ekonomik gelişiminde Alman etkisi: Bankacılık, demiryolları ve diğer yatırımlar, 1888-1914 Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, **Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Tarih Ana Bilim Dalı**, İstanbul.
- Sander, O. (2000). **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, Ankara, İmge Kitabevi.
- Satılmış, S. (2016). "Osmanlı'da Bandırma Soma Demiryolu Hattının Kuruluşu", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2.
- Yılmaz F. (2012). , **20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı-Alman İlişkileri : Golç Paşa'nın Hatıratı**, İstanbul, İz Yayıncılık, s. 131.
- Yılmaz, F. (2011). **Berlin-Bağdat**, İstanbul, İz Yayıncılık, s.74.

Vüs'at O. Bener'in Hikâyelerinde Mekân

Yusuf Çopur^{a, b}

Özet

Vüs'at O. Bener, 1950 sonrası Türk edebiyatının dikkat çeken isimlerindedir. Bener, roman ve öykü başta olmak üzere pek çok alanda eserler vermiştir. Bener'in öyküleri modern tarzda ve varoluşçuluk anlayışı merkezinde; yalnızlık, huzursuzluk, yabancılaşma, ruhsal sıkıntılar ve benlik arayışlarıyla dikkat çeker. Yazar, hikâyelerinde bireyin iç dünyasına eğilmiş, sosyal meselelere değinmemiştir. Bu nedenle toplumsal temalar –ekonomik sorunlar, sınıfsal farklılıklar, kuşak çatışmaları gibi temalar – onun öykülerinde ön planda yer almaz. Vüs'at O. Bener, bir durum hikâyecisidir. Bundan dolayı öykülerinde psikolojik tahliller ve yansımalar ağırlıktaiken olaylar ve mekânlar geri plandadır. Bener'in öykülerinde mekân çoğu zaman belirsiz veya soyut kalmış, kimi zaman da birkaç cümle ile geçiştirilmiştir. Bener'in öykülerinde mekânın tasvirinden ziyade mekânın tasarımı dikkat çeker. Yazarın öykülerinde otobiyografik izler oldukça belirgindir. Büyük kentlerin yanı sıra anlatıcı yazarın subaylık mesleğini yaptığı taşra kasabaları Bener'in hikâyelerinde nitelikli dış mekân olarak karşımıza çıkar. Yazarın öykülerinde dış mekân ağırlıklı olarak ismi verilmeyen Anadolu şehirleri veya kasabalarıdır. Yazarın öykülerinde olaylar genelde iç mekânlarda geçer. Bu mekânlar, yemekhaneler, hastaneler, oteller, ceza evleri, dükkânlar veya evlerdir.

Place in Vüs'at O. Bener's Stories

Abstract

Vüs'at O. Bener is one of the important figures of Turkish literature after 1950. Bener has produced works in many fields, especially novels and short stories. Bener's stories are in the focus on modern style and existentialism; loneliness, restlessness, alienation, mental distress, and self-seeking attract attention. The author mostly turned his face to the inner world of the individual in his stories and did not deal with social problems. For this reason, social themes – such as economic problems, class differences, and generational conflicts – are not at the forefront of his stories. Vüs'at O. Bener is a situation storyteller. Therefore, while psychological analyzes and reflections are dominant in his stories, events and places are in the background. In Bener's stories, the space has often remained ambiguous or abstract, and sometimes it has been glossed over with a few sentences. In the author's stories, the design of the place draws attention rather than the description of the place. Autobiographical traces are quite evident in the author's stories. In these stories, large cities and provincial cities, where the narrator is an officer, appear as qualified outdoor spaces. In Bener's stories, the exterior is predominantly unnamed Anatolian cities or towns. The events in the author's stories usually take place indoors. These places are cafeterias, hospitals, hotels, prisons, shops or houses.

Anahtar Kelimeler

Vüs'at O. Bener
Edebiyat
Öykü
mekân

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 13.01.2024
Yayın Tarihi: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1418768

Keywords

Vüs'at O. Bener
Literature
Story
Place

About Article

Received: 13.01.2024
Published: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1418768

^a İletişim Yazarı: copuryusuf@gmail.com

^b Dr., MEB/ İstanbul/ ORCID: 0000-0003-2196-5867

Giriş

Vüs'at O. Bener, öykücü yönü ağır basan ve 1950'den sonraki süreçte ismini öyküleriyle duyuran, ilerleyen dönemlerdeyse roman, oyun ve şiir alanında da eserler veren bir yazardır. Bener'in; *Dost* (1952), *Yaşamamız* (1957), *Siyah-Beyaz* (1993), *Mızıkalı Yürüyüş* (1997), *Kara Tren* (1998), *Kapan* (2001) adlı öykü kitaplarının yanı sıra; *Buzul Çağının Virüsü* (1984) ile *Bay Muannit Sahtegi'nin Notları* (1991) adında iki romanı ve *Ihlamur Ağacı* (1962) ile *İpin Ucu* (1980) adında oyunları da vardır.

Dost ve *Yaşamamız* eserleri daha sonra Yapı Kredi Yayınları'nca *Dost-Yaşamamız* adıyla (2003) birleştirilmiştir ve incelememizde bu eser dikkate alınmıştır.

Vüs'at O. Bener, *Dost* ve *Yaşamamız*'daki öyküleriyle döneminde özgün bir arayışın temsilcisi olmuştur. Yazarın yenilikçi tarzda yazdığı bu öyküler, Sait Faik'ten sonra gelişen modern öykücülüğün önemli duraklarından biri olmuştur. Bu bakımdan Bener, 1950'li yılların yenilikçi hikâyecilerini etkilemiştir. (Batur, 2004, s. 62).

Bener, ilk hikâyelerinden başlayarak sezgisel bir anlatımı tercih etmiş, anlamı çoğaltan bir öykü dünyası kurmuştur. Yazarın öykülerinde mutlakçı ve idealist bir söylem, tavır görülmez. Bener'in öyküleri, mutlak sonlu kurgularla değil, gündelik hayatın göz ardı edilmiş ayrıntılarıyla dikkat çeker.

Vüs'at O. Bener'in öyküleri varoluşsal benlik sorunsalının farklı boyutlarını konu edinir. Yazarın öyküleri, bireyi ve onun yaşamla olan duygusal mücadelesini ele alır. Yazarın öykülerinde bireyin iç diyalektiği olduğu gibi verilir. Benlik ve onun üzerindeki birey ve çevre baskısı ve bu baskıdan doğan çatışmalar Bener'in öykülerinde belirgindir. Yazarın kahramanlarının neredeyse tamamı "boşluk"ta ve bir" arayış" içindedir. Varoluşçu yaklaşım, Bener'in hikâyelerinde kendisini ağırlıklı olarak hissettirir. Bu nedenle yazar için yazma edimi de dışarıdaki boşlukların, eksikliklerin tamamlandığı toplumsal güdümlü bir eylem değil varoluşsal bir farkındalığın sevk ettiği bir faaliyettir. Ancak bu, amaca kavuşulsa da hiç bitmeyecek bir arayıştır. Yazarın neredeyse bütün kurgusal metinlerinde "yaşamı yazarak var etme çabasıyla bunun imkânsız olduğu sezgisi arasında, yaşananları doğru, içten, sahici bir dille anlatma isteğiyle yazılanın sahtelikten kurtulamayacağı bilgisi arasında, anlatma isteğiyle anlatıya olan inançsızlık arasında gidip gelir" (Gürbilek, 2004, s. 34) olması bu yüzdendir. Bunaltı, hiçlik, yalnızlık, can sıkıntısı, anlam arayışı, düzensizlik gibi izlekler yazarın öykülerinin içeriğini yansıtır. Bu izlekler, çoğunlukla, varoluşçu düşüncenin edebiyattaki yansımaları olarak hikâyelerde dikkat çeker. Varlık-yokluk antagonizmasının ürünü bu anlatılar genellikle "hiçlikten kurtulmak için başla[yıp], yine hiçlik duvarına çarp[arak]". (Gürbilek, 2004, s. 35) bir nevi 'Sisyphos yazgısı' üretirler.

Kurmacada Mekân

Mekân, kurgusal bir metnin önemli unsurlarından biridir. Şiirden, öyküye, romandan tiyatroya hemen her edebi verimin temel taşlarından biri olan mekân unsuru, anlatılanların okur nezdinde tam anlamıyla ve bir bütün olarak anlaşılmasını ve yorumlanmasını sağlayan bir etkiye sahiptir.

Mekân, en genel anlamda soyut ve somut mekânlar olarak iki kategoriye ayrılır. Soyut mekânların çizgileri net olmasa da anlatılan metnin psikolojik yansımalarını bir bütün olarak tamamlaması bakımından önemlidir. Soyut mekânlar kendi içinde dört ayrı bölümde değerlendirilir. Bunlar: duygusal, metafizik, ütöpik ve fantastik mekânlardır. Fantastik

mekânlar; gerçekte olmayan ve edebî bir eserde yazarın hayalinde canlandırdığı mekânlarlarken ütöpik mekânlar ise aslında, yaşamın tüm kötülüklerinden, olumsuzluklarından, zorluklarından uzakta “güzel” ve “ideal” olan hayali mekânlardır. Metafizik mekânlar, fizik ötesi (cennet, cehennem gibi) bu dünyaya ait olamayan mekânlarlarken son olarak duyusal mekânlar da öykü/roman karakterlerinin duygusal ve ruhsal durumuna göre üretilen mekânlardır. Somut mekânlara gelince; bunlar kendi içinde açık ve kapalı mekânlar şeklinde tasnif edilir. Açık mekânlar; mahalle, cadde, sokak, köy gibi belirli bir dar çerçeveye sınırlanmayan mekânlardır. Ev, oda, kompartıman, işyeri vb. mekânlar ise kapalı mekânlardır. Bir eserde tercih edilen mekân, kahramanların iç dünyalarını, yaşam tercihlerini, biçimlerini veya o eserde yaratılmak istenen duygu atmosferini dikkate alınarak belirlenir. Zira belirlenen, seçilen mekânın duygusal ve psikolojik yansımaları o eserin önemli kurgusal zeminini oluşturabilir.

Varoluş kaygısıyla ilgili bir duraksamanın imi halindeki mekân algısını, çevresel ve olgusal olarak ikiye ayıran Ülkü Eliuz, varoluşsal endişeyle alakalı bir tereddüttün “Kemal Tahir Öykülerinde Labirent Mekânlar” başlıklı makalesinde çevresel mekânı, olay merkezli anlatılarda kullanılan ve üzerinden geçilen yer olarak tanımlar ve sadece vestiyer niteliği taşıdığını belirtir (2004, s. 9). Mehmet Narlı, *Şiir ve Mekân* adlı çalışmasında asıl olanın özne kadar yönlendirici, yol gösterici olan olgusal mekân olduğuna dikkat çeker (Narlı, 2002, s. 99). Bu bağlamda Eliuz, bahsi geçen makalesinde olgusal mekânı “dışarıdaki içerdelik” olarak tanımlar ve böylece Richard Sennett’in *Gözün Vicdanı* adlı eserinde belirttiği “eğer içler gözlenebilseydi, mekân (kişi) çözümlenmelerine gerek kalmazdı” (1999, s. 38) cümlesini akıllara getirir (Erdal, 2015, s. 378).

Türk edebiyatında mekân algısı, dönemlere, yazarların edebiyat yaklaşımlarına ve hatta metinden metine farklılık gösterir. Mekân kullanımı, Tanzimat döneminde ağırlıklı olarak dekor işlevi görürken sonraki zamanlarda daha fonksiyonel bir boyuta ulaşır. Bu nedenle mekân, edebi türlerde, metinlerde karakterlerin kültürlerini, sosyal aidiyetlerini, psikolojik durumlarını yansıtan bir işleve sahiptir. (Ertuş, 2014, s. 696).

Vüs’at O. Bener’de Mekân

Bener, eserlerinde mekândan, zamandan ziyade o anki “durum” a odaklanır. Vüs’at O. Bener’in öykülerinde mekânların net çizilmediği, birkaç cümleyle geçirildiği, yazarın daha çok kahramanların iç dünyasına eğildiği görülmektedir. Bu çalışmanın temelini de varoluşçu bir yaklaşımla öyküler yazan Bener’in kahramanlarının psikolojik yansımalarıyla nerdeyse sezdirmeye çalıştığı mekânların nasıl ve ne şekilde verildiği, anlatılan “durum” la mekânlar arasında bir bağ olup olmadığı sorusu oluşturmaktadır.

Yazar, bir söyleşisinde öykülerinde mekânı bilinçli olarak belirsiz kıldığını ve mekânı mitolojik hale getirmek istediğini ifade eder. Bener, aynı söyleşide mekânı anonimleştirmek istediğini ve bu nedenle öykülerinde mekânın pek olmadığını belirtir. Bener, öykülerinde mekânın belirgin olmamasının bir diğer nedeni de şöyle açıklar: “Bireyin iç meseleleri ilgilendiriyor beni. Kendi içinde sürekli bir didişme halinde olan bireyin iç dünyasını vermek daha ilginç benim için” Antakyalı, 2002, ss. 69-70).

Yazarın, ilk kitabı *Dost*, diğer kitaplarına göre mekân ilgisi kurmaya müsait bir yapıdadır. *Yaşamamız*’da ise mekâna dair betimlemelerin giderek soluklaştığı görülmektedir. *Dost* kitabında ağırlıklı olarak Ege kasabaları mekân olarak seçilmişken, *Yaşamamız*’da ise mekân Ankara’dır. Yazarın yaşamı, mekân tercihlerinde önemli izler bırakmıştır. Bener’in

hikâyelerinin kurgu zeminleri yazarın yaşadığı yerlerle yakından ilgilidir. Mesela, Ege bölgesi, yazarın Harp Okulundan sonra uzun süre görev yaptığı bir bölgedir ve o dönemde yazılan öykülerin ağırlıklı mekânı da burasıdır. Bunun yanı sıra *Yaşamamız*'da, bu eserdeki öykülerin büyük bölümü 1950'li yıllarda yazılmıştır, o dönemde Bener'in yaşamının önemli bir bölümünü geçirdiği Ankara dikkat çeker. (Solak, 2011, ss. 802-803).

Siyah-Beyaz, Kara Tren, Kapan, Vüs'at O. Bener'in, Dost-Yaşamamız öykü kitaplarından sonra, ağırlıklı olarak anılarını merkeze alan öykülerinden oluşan diğer kitaplarıdır. Yazarın bu kitaplarında yer alan öyküler, otobiyografi niteliğinde, yazarın yaşamından kesitler taşıyan ve anı, deneme öykü türleri arasındadır.

İncelemeye esas kitaplar yazarın, *Dost-Yaşamamız, Siyah-Beyaz, Kara Tren, Kapan ve Mızıkalı Yürüyüş* adlı kitaplarıdır. Bu eserlerde "mekân unsuru" dikkat çeken öyküler çalışmanın zeminini oluşturmuştur. Vüs'at O. Bener'in incelenen beş kitabının içinde mekân, en çok ilk dönem öykülerini içeren *Dost-Yaşamamız* eserindeki öykülerde ön plana çıkar (Şahin, 2006, s. 129). Vüs'at Bener'in yeni tarz öykülerinde ise (*Siyah-Beyaz, Kara Tren, Kapan ve Mızıkalı Yürüyüş*'te yer alan öyküler) somut mekân yok denecek kadar azdır. Bu öykülerin çoğunda mekân belirsizdir. Çalışmanın bir bütünlük göstermesi bakımından yazarın bu öykü kitapları da incelenmişse de mekânın en çok vurgulandığı öykülerin yer aldığı *Dost-Yaşamamız* adlı eserdeki öyküler, çalışmanın temelini oluşturmuştur.

Bulgular

Vüs'at O. Bener'in incelenen öykülerinde mekânlar; iç ve dış mekânlar olarak iki ana başlıkta ele alınmıştır.

Mekânlar

Vüs'at O. Bener'in *Dost ve Yaşamamız* isimli hikâye kitaplarındaki hikâyelerin hemen hepsinde dış mekânlar şehir, kasaba, köy ve bucak olarak yer alır. Yazarın otobiyografik öğeler barındıran öykülerindeyse (*Siyah-Beyaz, Mızıkalı Yürüyüş, Kara Tren, Kapan*), özellikle dış mekân anlamında büyük şehirlerin yanı sıra yazarın subaylık vazifesi yaptığı taşra şehirleri çıkar (Şahin, 2006, s. 207).

	f	%
İç mekân	60	65%
Dış mekân	32	35%
Toplam	92	100%

Tablo 1 incelendiğinde Vüs'at O. Bener'in incelenen beş öykü kitabında (*Dost-Yaşamamız, Siyah-Beyaz, Mızıkalı Yürüyüş, Kara Tren, Kapan*) toplamda 92 mekânın geçtiği ve bunların çoğunluğunun (60) iç mekân olduğu görülmektedir. Bener'in öykülerinin varoluşsal bakış açısıyla yazıldığına; bireyin iç dünyasındaki arayışı, sorgulamaları, bunalımları, huzursuzluğu anlattığına değinilmişti. Bu bakımdan psikolojik ağırlıklı öykülerde mekânın çoğunlukla iç mekân olması doğal bir sonuçtur. İç (kapalı) mekânlar ağırlıklı olarak toplumdaki soyutlanmayı, içe dönük duygusal durumları ve yalnızlığı simgeler. Bu bakımdan

Bener'in bu mekân tercihine derin anlamlar atfettiği ifade edilebilir. Bener'in öykülerinde yerini alan bu iç (kapalı) mekânlar, bireyin toplumdaki soyutlanmışlığını, sosyal hayatın kısıynda yaşadığının ve belki de tercih edilmiş bir yalnızlığın ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yazarlar, mekân olarak seçtikleri kapalı veya dar mekânlarda karakterlerini çoğunlukla tek açıdan ele almazlar. Karakterler tek boyutluluklarının farkında olurlar ve bu durumdan çıkmaya çalışırlar. Yazarlar karakterlerin tek boyutluluktan sıyrılma çabalarını anlatmayı tercih edebilirler. Mekân- karakter tahlillerine bakıldığında ağırlıklı olarak dar veya kapalı mekânların huzursuz bilincin tükenişine trajik bir süreçle eşlik ettiği, bu mekânların bir "tükeniş" öyküsüne ev sahipliği yaptığı görülür. (Korkmaz, 2007, s. 410).

Vüs'at O. Bener'in Öykülerinde İç Mekânlar

Vüs'at O. Bener'in öykülerinde mekân olarak iç mekânın ağırlıkta olduğuna değinilmiştir. Yazarın öykülerindeki iç mekânların ayrıntısı aşağıda verilmiştir.

	f	%
Cezaevi	1	2%
Dükkân-İşyeri	12	20%
Ev	34	57%
Hastane	7	11%
Lunaparklar	1	2%
Oteller	3	4%
Tren	1	2%
Yemekhane	1	2%
Toplam	60	100%

Tablo 2 incelendiğinde yazarın incelenen beş kitabında öykülerinde geçen 60 iç mekân içinde en çok evlerin yer aldığı (34) görülmektedir. Yazarın öykülerinde iç mekân olarak en çok evlerin geçmesi, onun öykülerinin psikolojik zeminiyle ilgilidir. Zira, Bener'in öykü karakterleri genelde dış dünyaya sırtını dönmüş kendi iç dünyasında varoluşsal kaygılar taşıyan karakterlerdir.

Evler

Bener'in incelenen kimi öykülerinde evler, karakterlerin psikolojik yapısından ziyade onların sosyoekonomik durumunu yansıtır (Şen, 2007, s. 127). *Dost-Yaşamasız*'da yer alan "Akraba" öyküsü bu duruma iyi bir örnektir. "Oysa kendimi tutmasam çenelerim takırdayacak. Oda da akım var gibi. Pencerenin aralıklarına çift kat gazete kâğıdı çektik güya, nafile. Şöyle derli toplu, tek başıma oturacağım bir oda bulamadım gitti..." (Bener, 2003, s.77). Anlatıcının yalnızlığıyla birlikte yoksulluğunu da burada mekân üzerinden gösterilmiştir: Pencereleeri gazete kâğıdıyla kaplanmış ve soğuğu olduğu gibi içeriye alan küçük bir oda.

Dost-Yaşamasız kitabında yer alan öykülerden “Dost” öyküsünde, Kasap Ali'nin evi, “Sarhoşlar”da Ekrem Bey'in çiftlik evi, “Korku”da kahraman anlatıcının evi, “Akraba”da kahramanın evi, “Boş Yücelik” öyküsünde Asım'ın evi “Yazgı” adlı öyküde Macit Bey'in evi, “İlki” adlı öyküde anlatıcı kahramanın evi, “Batak” ta bir bucakta görev yapan doktorun evi “Acamı” öyküsünde Zeki Bey'in odası, “Kan”da kahramanın odası, “Kovuk”ta, gece konu mahallesinde yapılan ve sekiz kişilik bir ailenin yaşadığı ev, “Monolog”ta anlatıcı kahramanın odası, “Pazarlık” ta öykünün kahramanı Ahmet'in ablasının evi, “Öfke”de anlatıcı kahramanın evi, “Laedri” de, Laedri'nin evi, iç mekân olarak geçer.

Kara Tren kitabındaki “Kara Tren” öyküsünde, anlatıcının subaylık mesleğinden istifa etmeden önce karısıyla birlikte Ankara'da tuttıkları ev, “Buluşma”da küçük bir apartman dairesi, “Telgraf” hikâyesinde Ceylan'ın evi, “Gece Düzeltmenliği” öyküsünde, anlatıcının evi, “Optalidon”da ahşap bir ev, “Horlama” hikâyesinde yazarın evi, “M.R” öyküsünde yazarın karısından ayrılmadan önce kaldığı ev, “Odayı Ayırmak Sorunsalı” öyküsünde, mekân, anlatıcının evi, “Fattuş” hikâyesinde yazarın ikinci eşi Hande'yle kaldığı ev, “Fotoğraflar”, “Saklı Tutulan”, “Yok Nikâh”, öykülerinde ayrıntıları hiç verilmeyen kime ait olduğu dahi belli olmayan evler incelenen öykülerde iç mekân olarak geçer.

Siyah Beyaz kitabındaki “Sünnet” hikâyesinde yazarın ilkokul yıllarında oturdukları evi, “Kırık Fincanlar” öyküsünde anlatıcı kahramanın evi, *Kapan* kitabındaki “Palto”da yazarın evi yine iç mekân olarak geçen yerlerdir.

Vüs'at O. Bener'in iç mekân olarak eve yer verdiği öykülerinde yazar, dikkatini mekândan ziyade öyküdeki karakterlerin, anlatıcı kahramanların iç dünyasına, anılarına ve ailesine çevirir. Mekânın ev olduğu birkaç cümle ile anlaşılabilir da öykülerde mekân belirsiz bırakılmıştır. “Kan” öyküsü diğer öykülerden mekân-psikoloji bütünlüğü bakımından, ayrılır. Öyküde evlilik dışı bir birliktelik neticesinde hamile kalan bir kadının, birlikte olduğu adamın ailesinin evindeki yaşantılara yer verilir. Öyküde, herkesi huzursuz eden bu durumun psikolojik yansımaları karakter ve mekân tasvirleriyle de verilir. Bu şekilde hikâyenin zemini tek bir yoğun etki yaratacak şekilde kurulur (Tutumlu, 2007, s. 31). “Sis dağılgın, gözeleri dolgun buğularla daha büyüyor. Büyüdü; boğdu, yılgın sokakları, bacaları, ıpsıslak toprağı. Duvarlar kof gürültülerle içlerine yığılıyordu, sesler soğruluyordu, kızılı büyümeden alınıyordu ışıkların. Dağ yollarında homurtular kısıldı, karanlık koyuldu. Ova durgun, batık, sağır” (Bener, 2003, s. 134).

Bener'in otobiyografik öğeler taşıyan öykülerinde (“Kara Tren”, “Telgraf”, “Gece Düzeltmenliği”, “Optalidon”, “Horlama”, “Sünnet”, “M.R”) ağırlıklı olarak ev ve ev içi mekânlara yer verilmiştir. Anlatıcının yazar olduğu öykülerde, anlatıcı, hikâyelerin yazım aşamasında evdedir. Mesela “Kara Tren”de, anlatıcının subaylık görevinden ayrılmadan hemen önce eşiyle beraber Ankara'da kiraladıkları eve dair anlatım şu şekildedir:

“Zemin kat bir buçuk odalı dairemiz. Siirt'te gitmeden önce taşınmıştık. Ev sahiplerimiz üstümüzde oturuyor. Hoşlandılar bizden istifa edip dönecektim hemen, Hande için de iyi olacaktı, yalnızdı, göz kulak olurlardı. Hem ucuzdu kirası (...) Bahçeye açılan kapısı yok. Pencereden çıkılabilen bol çiçekli, güzel bir bahçemiz var. Sokak kapısından aşağıya dik altı yedi basamakla iniyor. Odayla buçuk oda buzlu cam takılmış bir ana kapıyla ayrılıyor birbirinden. Odanın ayrıca penceresi yok. Işık yakmasak bayağı karanlık içerisi. İçinde zor dönülebilen bir mutfak, daracık duş, tuvalet. Ola ki taş çatlasa otuz metre karelik bir sığınak.” (Bener, 2023, ss. 122).

Anlatıcının tarifinden öğrendiğimiz bu ev, yoksulluğun bir yansıması gibidir. Penceresiz daracık odalar yazarın ifadesiyle “sığınak” olan bu “ucuz” mekân anlatıcının yaşamdan beklentisinin de bir göstergesidir. Sığınak denilebilecek kadar boğuk ve küçük olan ev, anlatıcı için bir “yuva” olamasa da “mecburiyetten” yaşanan bir yer mahiyetindedir. Alıntıda “ucuzdu kirası”, “buçuk oda”, “zor dönülebilen mutfak”, daracık duş” ve “otuz metrelik sığınak” ifadeleri kahramanların sosyoekonomik durumlarını göstermekteyken, “çiçekli güzel bir bahçe” ifadesi her şeye rağmen umudu ve hayata olan bağlılığı belirtmektedir.

Yazarın bazı öykülerinde ev, anlattığı kahramanın/karakterlerin sosyoekonomik durumlarını yansıtır. “Kovuk” bu öykülere iyi bir örnektir. Öykü, dere boyunda yoksul bir gecekondu evinde geçer. Öyküde dış mekân, gecekondu mahallesidir. Mehmet Bey, bu mahalledeki bir evden oda kiralar. Evde Mehmet Bey dışında sekiz kişi daha yaşamaktadır. “Evin yaslandığı kaya elimle soğukluğuna değiyormuşum gibi yakın. Yarıklar, tasların altı, kovukların içi dolu. Kığım kığım. Yeşilli, karalı, tüylü. Yığınla. Kimi kıvrık uykulu, kimi kıl ayaklarını bükmeye güçsüz. Odanın kirli sarı badana çekilmiş duvarlarında, Mekke, Kerbela, Koca Yusuf resmi ve el büyüklüğünde bir Osmanlı tuğrası” (Bener 2003, s. 198).

Alıntıda geçen ve anlatılan mekânı tasvir için kullanılan “soğukluk”, “yarıklar”, kovuklar”, “kirli sarı badana”, ifadeleri evin içinde yaşayanların sosyal ve ekonomik durumları hakkında bilgi verir. Bener, bir başka öyküsünde “sığınak” olarak nitelediği evi bu sefer “kovuk”a benzetmiş, o evin içinde yaşayanların hayatlarına dair mekân üzerinden yansımalar vermektedir.

Anlatılan ev kadar sokaklar ve yollar da yoksulluğun fotoğrafı gibidir: “Evimizin yolu kesekli toprak. Yağmurda, lodosta balçık çamur” (Bener, 2003, s. 197). Evin tek odasında soba vardır. Herkes orada yatar. Yakacak kıttır. Sağdan soldan bulunan çalı çırpıyla soba yakılır. Yer döşeklerinde, bir odada yatılır. Mekâna dair tüm bu ayrıntılar gecekonduya yaşayan insanların yaşam biçimi irdelemesi bakımından önemlidir. (Şahin, 2006, s. 223).

Bener’in mekân olarak evi seçtiği öykülerinde evler genellikle tek katlı veya giriş katında, küçük, bakımsız, az ve eski eşyaların ağırlıkta olduğu evlerdir. “Hamamönünde tek katlı, düzayak bir evde oturuyorduk” (Bener, 2003, s. 20) Yazarın ev’leri birer “yuva”dan ziyade mecburi birer ikametgâh yeridir: “Emek Mahallesi’ndeki şantiyeden bozma evimde toplanıyorduk, babam emekli olup Ankara’ya yerleşmeden önce.” (Bener, 2003, s. 21).

İncelenen öykülerde evin bir bütün olarak mekân olarak kullanılmasının yanı sıra “Acamı”, “Kan”, “Monolog” gibi öykülerde sadece küçük, bakımsız ve sağlıksız odalar da mekân olarak kullanılır.

Dükkânlar

Vüs’at O. Bener’in öykülerinde evden sonra en çok dükkânlar, işyerleri iç mekân olarak kullanılır. *Dost- Yaşamaz* kitabındaki “Dost” hikâyesinde, Kasap Ali’nin dükkânı, “Suçüstü” adlı öyküdeki bir mahalle bakkalı, “Leblebici” hikâyesinde bir leblebici dükkânı, “Dam” öyküsünde, Ayvalık’ta bir kıyı gazinosu, “Biraz da Ağla Descartes” adlı öyküdeki genelev, “Korku” adlı öyküdeki meyhane, “Nihavent Saz Semaisi” *Evim Hamburger* adındaki bir iş yeri, *Siyah-Beyaz* kitabındaki “Geçmişe Yolculuk” adlı öyküdeki bar, *Kara Tren* kitabındaki “Gece Düzeltilenliği” öyküsünde Ulus gazetesinin matbaası, “Düet” hikâyesinde tıbbî malzemeler satan bir dükkân, yazarın öykülerinde iç mekân olarak yer verdiği dükkân ve işyerleridir. “Leblebici” hikâyesi haricindeki mekânlar, tasvir edilmeden çoğunlukla isim olarak geçer.

"Leblebici" öyküsünde anlatılan dükkân, kahramanların ruh halleriyle uyumludur. Yaşamındaki tek kimsesi olan biricik oğlu tarafından da terk edilen dükkân sahibinin yalnızlığı, terk edilmişliği, hayatı akışına bırakan edilgen tavrı, dükkâna da yansımıştır.

"Mahalle arasındaki leblebicinin bacasında koyu bir duman kırışıyor, düzelip dikiliyor. Seleler boş. İhtiyar, gözleri yumulu iri nohutları kavuruyordu. Kerpiç duvarların sıvaları dökülmüştü, çapraz çatıkları ortaya çıkmıştı. Tahta kapı yarı aralıktı. İhtiyarın çul kaplı ot yatağı, tahta ranzanın üstünde. Pıyırım pıyırım bir haki kaput yere kaymış. Büyükçe bir küp. Sol yanda elekler asılıydı. Tavana yakın ufak, dört köşe bir delikten ışığıyordu dükkân. Tavan isten, kurumdan kapkaraydı. Örumcek ağları saçaklanmıştı. Karşı duvarda paslı kocaman bir yatağan asılıydı. Kabzasında parıltı. Bir ibrik, bir toprak güveç, üç çuval nohut." (Bener, 2003, s. 200)

Bener'in iç mekân olarak yer verdiği evlerde olduğu gibi dükkân ve işyerleri de çok belirsiz ve kısa şekilde öykülerde yer alır. Bu mekânların öyküdeki karakterlerin psikolojik durumlarıyla veya içsel sorgulamalarıyla doğrudan bağlantısı yoktur. Yazar, mekânı önemsizleştirmiş öyküde yer alan kişinin veya kişilerin iç dünyalarına değinmiştir. Mesela "Gece Düzeltilenliği" öyküsündeki matbaa "Külüstür bir binada, kursun döküm dizgi makinelerinde diziliyor gazete. Odun sobasının isisi, dumanı üstümüzde." (Bener, 2003, s. 135) diye tasvir edilirken "Düet" hikâyesindeki tıbbî malzemeler satan bir dükkân, "Büyük mağaza. Her yan malzeme sandıkları kutuları ile dolu. Ortada yaşlıca gözlüklü bir adam oturuyor, kasanın yanındaki masada." (Bener, 2003, s. 163) şeklinde kısaca tasvir edilir.

Hastaneler

Vüs'at O. Bener'in öykülerinde hastaneler iç mekân olarak yedi kez kullanılmıştır. Özellikle yazarın ölümle ve hasta insanlardan bahsettiği öykülerde karşımıza bir hastane dekoru çıkar. Yazar, öykülerinde hastanelerin genellikle işleyiş süreçlerine dair ayrıntılara yer vermiştir. Bener, iç mekân olarak hastaneyi kullandığı öykülerinde bazen de hastanelerle ilgili hiçbir ayrıntıya yer vermemiştir. Öykülerde geçen hastanelerin genellikle tam teşekküllü, büyük hastaneler olduğu söylenebilir (Şahin, 2006, s. 232-233).

Dost Yaşamamız'daki "Anlaşılmayan", Siyah-Beyaz'daki "Sır", Kara Tren'deki "Brucella", "Yaylı çalgılar", "Bir Tutam Saç", Kapan'daki "Ya Herru Ya Merru", "Uyumak", "Bağımlılar Koğuşu" iç mekânın hastane olduğu öykülerdir.

İç mekân olarak hastanelerin geçtiği öykülerde mekân-psikoloji ilişkisi bakımından "Anlaşılmayan" öyküsü dikkat çeker. Bu öyküde üçüncü tekil anlatıcı vardır. "Anlaşılmayan"da yazarın psikolojik panoramaları dikkat çeker. Hastane ortamı, hasta psikolojileri dikkatli gözlemlerle ve başarıyla tahkiye edilir (Solak, 2011, s. 795). Hikâyede mekân "ortası fiskiyeli" bir "üniversite hastanesi"dir. (Bener, 2003, s. 168).

Oteller

Bener'in *Dost-Yaşamamız'daki "Dam", Kara Tren'deki "Kara Tren" ve "Düğün Geceleri (III)/ Öç Almak" öykülerinde iç mekân otellerdir. Her üç öyküdeki otel odaları bakımsız, kirli ve oldukça küçüktür.*

"Dam"daki otel, "Otelin teneke musluğunda elimi, yüzümü yıkamaya çabalarken "iyi şeyler düşünmeli canım!" dedim. Tuttuğumuz odanın duvarlarında tahta kurusu lekeleri varmış, karanlık basınca fareler cirit atarmış tavanda, ne zararı var?" (Bener, 2003, s. 48); "Kara Tren"daki otel, "Yılın en temiz oteliymiş. Basamakları gıcırtilı merdivenden odama çıktım.

Otelde boy abdesti almaya olanak yok, teneke muslukta yarım yamalak yıkayabildim yüzümü.” (Bener 2003, s. 119); “Düğün Geceleri (III)/ Öç Almak”taki otel de “İkinci kattaki odamıza çıkıyoruz. Ayrı iki yatak, baş uçlarında birer komodin. Ara masasına meyve konmuş.” (Bener 2003, s. 152), şeklinde anlatılır.

İncelenen öykülerde kullanılan mekânlardaki “olumsuzluk” halleri oteller için de aynıdır. Otel odaları çoğu zaman küçük ve bakımsızdır. Yazarın mekân olarak evleri, odaları, hastaneleri kullandığı öykülerde olduğu gibi mekânın otel odası olduğu öykü karakterleri de çevreleriyle barışık olmayan, sürekli yaşamı sorgulayan kişilerdir. Bu karakterlerin psikolojik yansımalarını tıpkı ev, oda, hastane tasvirlerinde gördüğümüz gibi otel odalarından bahsedilirken de görmekteyiz.

Diğer İç Mekânlar

Son olarak Bener, incelenen öykülerinde iç mekân olarak birer kez tren, *Kara Tren*'de (“Kara Tren”) yemekhane *Siyah-Beyaz*'da (“Kurban”), cezaevi (“Cezaevi Günleri”), ve lunaparkı *Dost-Yaşamasız*'da (“Kuş”) kullanmıştır.

Vüs'at O. Bener'in Öykülerinde Dış Mekânlar

Vüs'at O. Bener, incelenen öykülerinde mekân olarak 32 farklı dış mekâna yermiş, bunlardan 20'si şehirlerde, 10'u da köy, kasaba veya bucaklardaki mekânlar olmuştur. Yazarın ağırlıklı olarak iç mekâna yer verdiğiinden bahsedilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde dış mekânlarda şehirlerin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

	f	%
Şehir	20	62%
Köy, Kasaba, Bucak	10	38%
Toplam	32	100%

Vüs'at O. Bener'in öykülerinde dış mekân olarak şehrin ağırlıkta olması, yazarın hayatını büyük bölümünü şehirlerde geçirmesinin bir yansıması olarak kabul edilebilir. Başta Ankara olmak üzere Ege'nin farklı şehirlerinde yaşamını sürdürmüş olan yazarın eserleri de ağırlıklı olarak şehrin günlük hayatından kesitleri yansıtır.

Şehirler

Yazarın *Dost-Yaşamasız* kitabındaki öykülerin büyük çoğunluğunda olayların geçtiği dış mekânların; şehir, kasaba, köy, bucak olduğu görülmektedir. Bu öykülerde mekânların ismi verilmemiştir. Buna rağmen anlatılan mekânların özelliklerinden ve yazarın çeşitli zamanlardaki öykülerine dair yaptığı açıklamalardan bu yerlerin daha çok Ege bölgesindeki şehir, kasaba, bucak ve ilçeler olduğu anlaşılmaktadır (Şahin, 2006, s. 2017).

Dost-Yaşamasız eserinde dış mekân olarak bir Anadolu kentinde geçen “İlki” hikâyesi, yine belirsiz ve net olmayan mekân tasvirlerini içerirken “Acamı” öyküsü bir büyük şehrin tanıtımı ile başlar. ‘Kovuk’ bir gecekondü öyküsüdür. Yine mekân net çizilmemiştir ancak bu mekânın büyük bir kentin kenar mahallerinde geçtiği okura hissettirilir. “Leblebici” adlı öykü Anadolu'nun kentlerinden birinde geçerken “Barda” adlı öykü, büyük şehirde geçmektedir.

"Biraz da Ağla Descartes" adlı öykü yine büyük şehirde geçer. "Laedri", büyük şehirde geçer. *Dost-Yaşamasız*da yer alan "Kömür", "Kibrit", "Boş Yücelik", "Suçüstü", "Anlaşılmayan", "Kuş", "Yaşamasız", "Bakanlık Makamına" öykülerinde de dış mekân şehirdir. Fakat hikâyede dış mekâna ait unsurlar detaylandırılmamıştır (Şahin, 2006, s. 210).

Siyah-Beyaz kitabındaki "Reji Yangını" hikâyesinde Erzincan, "Bisiklet" ve *Kara Tren* eserindeki "Kara Tren" hikâyesinde Siirt, "Tepede" öyküsünde İstanbul, "Pasta" öyküsünde Ankara mekân olarak kullanılmıştır.

Bener, dış mekân olarak yer verdiği şehirlerde yine ayrıntılara pek fazla girmemiştir. Kimi zaman tek cümleyle kimi zaman da hangi şehrin olduğunu ima ederek, "Tepede" öyküsünde olduğu gibi; "O gün, en kenarda durmuş, boğaza bakıyordum." (Bener, 2003, s. 111), şehirleri dış mekân olarak kullanmıştır.

Bener'in dış mekân olarak şehirlere yer verdiği öykülerinden en dikkat çeken "Biraz da Ağla Descartes" öyküsüdür. Çünkü yazarın incelenen ve mekân olarak şehirlere yer verilen öykülerinin çoğu Anadolu'nun farklı şehirlerinde geçerken "Biraz da Ağla Descartes" İstanbul Beyoğlu'nda geçmektedir. Askerî lisede yatılı eğitim gören iki arkadaş, izinli oldukları bir günde şehri gezerler. En son İstiklâl Caddesi'ni dolaşırlar. Bu hikâyede mekân, öznel bir bakışla, anlatıcının duygu dünyasını yansıtan bir motif olarak yer alır (Şahin, 2006, s. 210).

"Mahur bir sabah başlamıyor, kurşuni, kalın örtüsünün altında kireçlenmiş kıkırdaklarını oynatmaya zorlanan şehir. Apartman yükseltilerinin deliklerinde ağaran tek tük cılız ışık. (...) Kokuşmuş çöp bidonlarının ardından gerinerek çıkan ak dişli, o hep aynı alaca köpek. Ölüm karası önlükleri içinde okullarına giden çocukların ardında. Çantalarında dinamit." (Bener, 2003, s. 238)

Anlatıcının "kıkırdaklarını oynatmaya zorlanan şehir", "tek tük cılız ışık", "kokuşmuş çöp bidonları", "ölüm karası önlükler" ifadeleri onun şehirle olan duygusal bağlantısının bir yansıması gibidir. Bu iki arkadaş, bu iki genç için yaşadıkları şehir, soluk alıp vermekte zorlandıkları bir mekândır. İzinli oldukları bir günde şehrin karanlık taraflarını görmeleri, şehri karanlık görmeleri onların hayatını sürdürdükleri kentle olan münasebetini ifade etmesi bakımından dikkat çekicidir.

Vüs'at O. Bener, memur olarak Türkiye'nin farklı şehirlerinde yaşamıştır. İstanbul ve Bursa (Bener'in askeri liseyi ve Harp Okulu'nu okuduğu şehirler) veya Balıkesir (Bener'in ilk mesleki döneminde uzun zaman görev yaptığı şehir) ve çevresi, Ankara, (yazarın askerlikten istifa ettikten sonra yaşadığı şehir) onun öykülerinde, net çizgilerle çizilmese de önemli oranda yer bulur (Solak, 2011, s. 801). Bener bu durumu şöyle ifade eder: "Benim için önemli olan öyküdeki mekânın nasıl ele alındığıdır. Yani, ele alınan mekân yaşanabilir mi, inandırıcı mı ona bakmak gerekir. Öykülerimde söylediğim ancak geri planda var olan mekân büyük ölçüde Ege yöresidir. Ege'yi çok iyi bilirim ve bu yöreyi öykülerimde çok işledim. İzmir, Dikili, Bergama, Çanakkale, Ayvalık, Edremit, Havran, Biga, Kara Biga, Burhaniye Ancak şunu da söylemek isterim öykülerimde dış mekânı belirgin kılmaya çalışmak pek doğru bir tavır olmaz, çünkü ben muhtelif şehirlerde yaşamış bir yazarım" (Antakyalı, 2002, s. 60-70).

Köyler-Kasabalar-Bucaklar

Vüs'at O. Bener'in dış mekân olarak köy, kasaba, bucak isimlerine yer verdiği öyküleri şunlardır: *Dost-Yaşamasız* kitabında "Dost", "İstakoz", "Havva", "Pazarlık", "Dam", "Korku", "Akraba", "Yazgi", "Batak", "Maskara", "Hasan Hüseyin", "Sarhoşlar" isimli hikâyelerinde

dış mekânlar, Ege bölgesinin çeşitli kentleri, ilçeleri, kasabaları ile köy ve bucaklarıdır. (Şahin, 2006, s. 212).

“İstakoz” hikâyesinde Balıkesir’in Akçay ilçesi, “Dam” öyküsünde Ayvalık’ın bir kasabası, “Korku” öyküsünde Soğukkuyu kasabası, “Batak” öyküsünde, Burhaniye’ye bağlı bir bucak, “Hasan Hüseyin”, adlı öyküde Bursa’nın bir kasabası, dış mekân olarak yer almaktadır. Bener’in “Dost”, “Havva”, “Pazarlık” hikâyelerinde de dış mekân Anadolu’nun farklı farklı semtleridir fakat yazar bu semtlerdeki mekânların tam olarak neresi olduğunu net bir şekilde belirtmemiş, birkaç küçük detay vererek dış mekânı yansıtmıştır. “Müsaade Sizin” öyküsünde ise mekân Kızılcıhamam ilçesidir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Vüs’at O. Bener’in hikâyelerinde en çok bireysel temalara, bireyin iç sıkıntısına, ölüm korkusuna ve duygusuna, kuşkulara, yaşlılığın doğurduğu sıkıntılara; derin yalnızlıklara yer vermiştir. Yazarın öykülerinde bireye ve onun iç diyalektiğine yoğunlaşması mekânlarla ilgili ayrıntıları silikleştirmiştir. Bener’in kahramanlarının nerede olduğu değil, nasıl yaşadıkları daha önemlidir. Öykü karakterlerinin duygusal yansımaları çoğu zaman mekândan bağımsızdır. Yazarın öykülerindeki karakterler oldukları mekândan hatta zamandan bağımsız bir arayış, bir varoluş çabası içindedirler. Bener’in öykülerinde mekânlar bu nedenle varlığını, kısmen neresi olduğunu bildiğimiz ama ayrıntılarına yer verilmeyen mekânlardır.

Yazar öykülerinde en çok iç mekân olarak evi kullanmıştır. Ev, bireyi toplumdaki ve çevresinden ayıran, bireyin kendi gerçekleriyle yüzleştiği bir mekân olması bakımından bu “evcimen” karakterlerin birer “yuva”sı niteliğindedir. Ancak okur, bu “yuva”ya dair pek bilgilendirilmez. Yazar, herkese “uzak” bu karakterlerin iç dünyalarındaki sarsıntılara ve huzursuzluklara eğilir.

Vüs’at O. Bener’ in öykülerinde dış mekânlar ayrıntılarıyla verilmez hatta öykünün geçtiği yerleşim yerinin adı dahi anılmaz. Yazar, mekânları çok kısa tasvirlerle anlatır ve tanımlar. Bunun yanı sıra Bener’in hikâyelerinde mekân tasvirle kurgulanmaz. Yazarın çoğu öyküsünde mekânlar birkaç küçük ayrıntıda verilir. Bener, öykülerinde mekânı belirsiz kılmak ve mekânın hikâyeye etki eden bir unsur olmamasına adeta “özen” göstermektedir. Bener, dış mekân olarak Anadolu’daki şehir ve kasabaları kullanırken iç mekân olarak en çok evleri kullanmıştır.

Yazarın incelenen öykülerinde kahramanlarla mekân arasındaki ilişki soğuk ve karanlıktır. Evler, dükkânlar, oteller, hastaneler; şehirler, kasabalar, bucaklar hep olumsuz özellikleriyle verilmiştir. Bu durum, çoğu hikâyede ana karakter olan anlatıcıların içinde yaşadıkları topluma ve çevreye kendilerini yabancı hissetmeleri sürekli olarak bir sıkıntı içinde olmaları, kendilerini sorgulamaları gibi psikolojik durumlarıyla uyumluluk gösterir.

Evler, dar ve karanlık; dükkânlar, bakımsız ve eskimiş; hastaneler, soluk ve dökülmüştür. Şehirler, pis kokar; kasabalardan yoksulluk akar, bucaklar ve köyler ise büsbütün yokluğun pençesindedir. Bener’in öykülerindeki mekânlar onun hikâye kahramanlarının sosyoekonomik, psikolojik durumlarının birer yansıması gibidir. Mutsuz, yoksul, içinde yaşadığı ânı hissetmeyen ve hayata karamsar bakar kişilerin gözünden verilen mekânlar da bu insanlar gibi mutsuz, karanlık, umutsuz ve soluktur.

Yazarın mekân olarak evi, bir odayı, hastaneyi veya bir dükkânı kullandığı öykülerde zamanın kış mevsimi olması, bu mekânların aynı zamanda karakterlerin yoksulluğuna

işaretini daha da belirgin hale getirmiştir. Camsız pencereler, sobasız evler, üşüyen karakterler. Öykülerde zamanın kış, mekânların hep soğuk olması karakterlerin toplumla olan soğukluğunu ve uzaklığını perçinlemiştir.

Vüs'at O. Bener'in öyküleri, psikolojik yönü ağır basan öykülerdir. Bu öykülerde mekân darlaşmakta, çoğu zaman belirsizleşmektedir. Bu nedenle darlaşan veya silikleşen mekânlar derinlik kazanmamaktadır. Yazarın öykülerinde, bir iki öykü dışında, mekânlar kahramanların psikolojik durumlarına göre yeni anlamlar kazanmaz. Mekânlar, Bener'in öykülerinde birer ayrıntı olarak ve çoğu zaman bir değinmeyle hissettirilir. Bener'in öykülerinde kalabalık mekânlar yok gibidir. Yazarın öykülerindeki yalnızlık duygusu ve varoluşsal yaklaşım onun mekânlarını da "sakin" kılar. Yazarın öykülerinde mekân olarak yer verilen sokaklar dahi "bulanık"tır. Aslolan Bener'in öykü kişilerinin yaşama ve kendileriyle olan mücadeleleridir.

Kaynakça

- Antakyalı, B. (2002). *Vüs'at O. Bener'in öykücülüğü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sos. Bil. Ens.
- Batur, E. (2004). "*Vüs'at O. Bener'in romanı: tam bir hüznün konçertosu*". *Vüs'at O. Bener "Bir tuhaf Yalvaç"* (Yay. Haz.: Alpagut Gültekin). İstanbul: Nogunk Yay.
- Bener O. V. (2003). *Dost-yaşamamız*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Bener O. V. (2003). *Kapan*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Bener O. V. (2003). *Kara Tren*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Bener O. V. (2003). *Mızıkalı yürüyüş- kara tren*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Bener O. V. (2003). *Siyah-beyaz*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Eliuz, Ü. (2014). Kemal Tahir öykülerinde labirent mekânlar. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Y.6, s.11, Ocak-Haziran, s. 7-19.
- Gümüş, S. (2000). *Vüs'at O. Bener: kara anlatı yazarı*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Korkmaz, R. (2007). *Edebiyat ve dil yazıları Mustafa İsen'e armağan, "romanda mekânın poetiği"*, (Ed. Ayşenur Külahlıoğlu İslam, Süer Eker), s. 399-415. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Narlı, M. (2007). *Şiir ve mekân*. Ankara: Hece Yayınları.
- Sennett, R. (1999). *Gözün Vicdanı*, (Çev. Süha Sertabiboğlu, Can Kurultay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Solak, Ö. (2011). Vüs'at O. Bener'in Dost-Yaşamamız adlı kitabındaki öykülerin kurgusal coğrafyası. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/4 Fall 2011.
- Şahin, Ü. (2006). *Vüs'at O. Bener'in hayatı, eserleri ve hikâyeciliği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şen, M. (2007). *Vüs'at O. Bener üzerinde bir inceleme (insan-eser)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tutumlu, R. (2007). *Vüs'at O. Bener'in yapıtlarına anlatıbilimsel bir yaklaşım*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü,

AB Ülkelerinde Dijital Dönüşümün Sürdürülebilir Kalkınmaya Yansımaları: Kamusal Politikalar Açısından Bir Değerlendirme^a

Nazmiye TEKDEMİR^b, Dilara ÇAKMAKOĞLU^{c,d}

Özet

Dijital dönüşüm hem sürdürülebilir kalkınmanın bir hedefi hem de sürdürülebilir kalkınma sürecinde diğer hedeflere ulaşmanın önemli bir kaynağıdır. Bununla birlikte, dijital dönüşüm süreci sürdürülebilir kalkınma üzerinde hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar ortaya koyan ikili bir etki yaratmaktadır. Bu amaçla hazırlanan çalışmada; 2017-2021 yıllarında 27 AB üye devleti için dijital dönüşümü temsilen Dijital Ekonomi ve Toplum Endeksi' nin (DESI), akabinde ise toplamları DESI' yi oluşturan göstergelerin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi Covid-19 pandemisinin yansımaları da dikkate alınarak dinamik panel veri analiziyle tahmin edilmiştir. Analiz sonuçları; DESI ve DESI alt boyutlarının Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) üzerinde farklı şekillerde etkili olduğunu göstermektedir. Yani dijitalleşmenin SKH üzerinde olumsuz yansımaları da olabilmektedir. Bu çerçevede çalışmadan elde edilen bulgular göz önünde bulundurularak dijital dönüşümün sürdürülebilir kalkınma üzerinde olumlu yansımaları olabilesini destekleyecek kamusal politika önerilerine yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Dijital Dönüşüm
Sürdürülebilir Kalkınma
Hedefleri
Kamu Politikaları
Panel Data

Makale Hakkında

Geliş Tarihi:17.01.2024
Yayın Tarihi:27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1421311

The Impact of Digital Transformation on Sustainable Development In EU Countries: An Assessment From a Public Policy Perspective

Abstract

Digital transformation is both a goal of sustainable development and an important source of achieving other goals in the sustainable development process. Nevertheless, digital transformation's progression can yield a dual impact on sustainable development, exhibiting both positive and negative consequences. In this study, we assess the impact of the Digital Economy and Society Index (DESI), which reflects digital transformation in the 27 EU member states during the period 2017-2021. Furthermore, we examine the impact of the individual indicators comprising the DESI on sustainable development, considering the repercussions of the Covid-19 pandemic. The findings of our dynamic panel data analysis reveal that DESI and its sub-dimensions exhibit varying impacts on the Sustainable Development Goals (SDGs). Consequently, it becomes evident that digitalization may have adverse consequences on the achievement of SDGs. Based on the insights garnered from this research, we provide recommendations for public policies aimed at fostering a positive impact of digital transformation on sustainable development.

Keywords

Digital Transformation
Sustainable Development Goals
Public Policies
Panel Data

About Article

Received: 17.01.2024
Published: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1421311

^a Bu çalışma Kırkkale, Türkiye'de 26-28 Ekim 2023 tarihinde gerçekleştirilen 23. Kamu Yönetimi Forumunda bildiri olarak sunulmuştur.

^b Dr. Öğr. Üyesi, Kırkkale Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-7292-569X

^c İletişim Yazarı: dilara.teber@erdogan.edu.tr

^d Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0003-2002-7529

Giriş

Sürdürülebilir Kalkınma 2030 Gündemi, su, yoksulluk, eğitim, enerji, toplumsal cinsiyet eşitliği, biyoçeşitlilik, ekonomi, iklim eylemi gibi kalkınmayla ilgili çok çeşitli konuları kapsayan 169 hedef ve 304 göstergesi içeren 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi'nden (SKH) oluşmaktadır. Bu hedefler ve göstergeler ile; temiz suya erişim, yoksulluk, eğitim, cinsiyet eşitliği, biyolojik çeşitliliğin korunması, ekonomik büyüme, iklim değişikliğinin azaltılması gibi çeşitli konuları içeren ancak bunlarla sınırlı olmayan, kalkınmayla ilgili çok çeşitli kaygıların üstesinden gelmeyi amaçlanmaktadır (Elgohary, 2022, s. 72). Avrupa Komisyonu (2019) tarafından; ileri teknolojilerin kaynaşması, fiziksel ve dijital sistemlerin entegrasyonu, yenilikçi iş modellerinin, yeni süreçlerin baskınlığı ve akıllı ürün ve hizmetlerin yaratılması ile karakterize edilen dijital dönüşüm ise sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesinde oldukça önemli bir role sahiptir.

Dijital dönüşümün, sosyal, çevresel ve ekonomik sürdürülebilirliklerden oluşan SKH üzerindeki faydalarını elde ederken birçok potansiyel dezavantajdan kaçınmak için, dijital dönüşüm sürecinde kapsamlı bir dizi düzenleyici ve normatif çerçeve, fiziksel altyapı ve dijital sistemlerin inşası gerekmektedir. Çünkü genel olarak dijital dönüşümün yansımaları her durumda olumlu gibi görünse de potansiyel pek çok dezavantajı da beraberinde getirmektedir. Tam olarak bu noktada dijitalleşme sürecini kendine hem bir amaç hem de toplumsal diğer dönüşümler için bir araç olarak gören kamu kesimine 2030 hedefleri doğrultusunda önemli roller düşmektedir. Bu çerçevede hazırlanan bu çalışmanın özgün değeri ve literatüre beklenen katkısı; elde edilen ampirik bulguların, bir bütün olarak ve tek tek göstergeler bazında dijital dönüşümün sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisini ortaya koymakla birlikte Covid-19 pandemisinin etkisini de ayrıştıracak olmasıdır. Böylelikle, sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen maliye politikasının öncelikleri de belirlenerek, politika etkinliği sağlanmasına katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

Dijital Dönüşüm

Avrupa Komisyonu (2019) dijital dönüşümün, ileri teknolojilerin kaynaşması, fiziksel ve dijital sistemlerin entegrasyonu, yenilikçi iş modellerinin, yeni süreçlerin baskınlığı ile akıllı ürün ve hizmetlerin yaratılması tarafından karakterize edildiğini ifade etmektedir. OECD (2018), dijital dönüşümün, sayısallaşma ve dijitalleşmenin ekonomik ve toplumsal etkilerini ifade ettiğini öne sürmüştür. Sayısallaşma, analog verilerin makine tarafından okunabilir bir formata dönüştürülmesidir. Dijitalleşme ise yeni veya mevcut faaliyetlerde değişikliklerle sonuçlanan dijital teknolojilerin ve verilerin yanı sıra bunların birbirine bağlanmasıdır. Berman (2012), dijital dönüşümün, dijital teknolojilerin bir işletmenin veya kuruluşun çeşitli yönlerine entegrasyonunu ifade ettiğini ve nihayetinde faaliyet gösterme ve müşterilerine değer sunma şeklini değiştirdiğini ifade etmiştir. Bu açıklamalara dayanarak, dijital dönüşümü, iş süreçlerinin, etkinliklerin ve müşteri deneyiminin yeni teknolojilere uyum sağlayarak ve dönüşerek yeniden şekillendiği bir süreç olarak tanımlamak mümkündür. Bonnett (2022), Harvard Business Review'da yayımlanan bir yazısında başarılı bir dijital dönüşüm sürecinin 3 aşamadan oluştuğunu ifade etmiştir. Dijital dönüşüm sürecinin ilk adımı modernizasyondur. Bu adımda mevcut süreçler ve fonksiyonlar basitleştirilip sayısallaştırılır. Kurumsal çapta dönüşüm (ikinci adım), tüm fiziksel ve dijital kanalları kapsayan kusursuz bir şekilde entegre bir müşteri deneyimi elde etmeyi amaçlayan bir perakendeci gibi, değer zinciri

boyunca kapsamlı değişiklikleri içeren karmaşık bir çabadır. Yeni iş yaratma ise (üçüncü adım), mevcut pazar payının genişletilmesini veya yeni gelir akışları oluşturulmasını içermektedir.

Teknolojik gelişmelerin beraberinde getirdiği dijitalleşme toplumun her kesiminde hızlı bir değişime yol açmıştır. Dijital teknolojilerin hızla yaygınlaşması bireylerin, kurumların, hükümetlerin ve bir bütün olarak toplumun günlük yaşantısını kökten değiştirmiştir. Nitekim dijital dönüşüm ekonomik büyüme ve küresel rekabetin önemli yapı taşlarından biri haline gelmiştir. Dijitalleşme firmalara yeni pazarlara erişim imkanı vererek müşterilerini artırma olanağı sunmakta (Nambisan, 2017), dijital trendler girişimciler için yeni fırsatlar yaratmakta (Audretsch vd., 2016), kamu kurumlarında kamu hizmetlerinin etkinlik, verimlilik ve hesap verilebilirliğini artırmaktadır. Peki dijital dönüşüm tam olarak neyi ifade etmektedir? Literatür incelendiğinde dijital dönüşüme farklı açılardan bakıldığını söylemek mümkündür.

Westerman vd. (2011), tanımlamasında teknolojik tarafa, manuel süreçlerin dijital olanlarla değiştirilmesi için dijital teknolojinin benimsenmesine ve teknolojinin yükseltilmesine odaklanmaktadır. Öte yandan literatürdeki bazı çalışmalar (Olsen Ti, 2020; Bikse vd., 2021), dijital dönüşümü teknolojik, organizasyonel ve sosyal bir değişim olarak sınıflandırmaktadır. Van Veldhoven ve Vanthienen (2021), dijital teknolojinin "işletme, toplum ve teknoloji arasında etkileşime dayalı bir perspektif" olarak görüldüğü bir dijital dönüşüm çerçevesi önermektedir. Bazı araştırmacılar dijital teknolojinin dijital kültürün yaratılması (Ivančić ve diğerleri, 2019; Olsen Ti, 2020), verimliliğin artırılması gibi kurumsal faydalar için önemli olduğunu (Hanelt vd., 2020) öne sürmektedir. Aynı zamanda sosyal refahı artırmaya (Ebert ve Duarte, 2018) veya şirketler için daha fazla değer yaratmaya yönelik bir araç olarak (Verhoef vd., 2019) görenler de vardır. Diđer araştırmacılardan bazıları dijital dönüşümü, bir şirketin değer önerisini geliştirmek için teknolojilerin mümkün kıldığı strateji, iç süreçler ve zihniyet dönüşümünün (yeniliklerin rehberliğinde) sürekli bir süreci olarak değerlendirmektedirler (Jones vd., 2021; Liu vd., 2021; Ribiere, 2020). Ancak Vial (2012), çalışmasında dijitalleşme ve dijital dönüşüm üzerine pek çok tanım bulunsa da bunların birçoğunun belirsiz ve karmaşık olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte en nihayetinde dijital dönüşüm üzerine bu tanımlamaların üzerinde uzlaşılan 2 göstergeye indirgenebileceğini söylemek mümkündür: avantajlar ve dezavantajlar (Ionescu-Feleaga vd., 2023). Kısaca dijital dönüşüm pek çok avantajı beraberinde getirirse de çeşitli dezavantajlara da sahip olduğunu vurgulamak gerekir (TWI, 2019, s. 20):

- Otomasyon, yapay zekâ ve robot teknolojisindeki ilerlemelerin, özellikle emek yoğun çalışanların, işlerini ve kazançlarını tehdit etmesi, bu sebeple iş değiştirmek durumunda kalan bireylerin yeni işlerinde eskisine kıyasla daha az gelir elde etme riski,
- Dijital kimliklerin çalınabilmesi veya yapay kimlikler oluşturulabilmesi,
- Özellikle üretimle ilgili tüm bilgilerin dijital olarak depolandığı ve yerel üretim yoluyla ihracat ve ithalat engellerini aşmak için kullanılabilirdiği 3D baskının yaygınlaşmasıyla dijital bilgilerin sızdırılabilmesi,
- Hükümetler ve özel işletmelerin, mahremiyeti ihlal etme riski ve bireyleri kendi istekleri dışında veya bilgileri dışında izleyebilmesi.
- Birkaç dijital portalın, kendi pazarlarında (örneğin, e-ticaret, dijital reklamcılık, sosyal medya, bulut hizmetleri) baskın bir tekel konumu elde etmek için büyük verileri toplamadaki avantajlarını kullanabilmesi.

- Siber saldırılar veya siber savaşın, özel sektörde ve kamuda hizmet sunumunu kesintiye uğratabilmesi veya bozabilmesi.
- Sosyal medyanın, demokratik süreçleri baltalayarak manipüle edebilmesi
- Çevrimiçi teknolojilerin kişisel kullanımının bağımlılık yapabilmesi ve depresif bozuklukların başlamasına neden olabilmesidir.

Sürdürülebilir Kalkınma Sürecinde Dijital Dönüşüm: Kamusal Politikaların Etkisi

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin hız kazanması, bireylerin ve kurumların tüketim alışkanlıklarının yanı sıra piyasa yapılarının dönüşümünü de kaçınılmaz hale getirmiştir. Teknolojik dönüşümle birlikte bilgi ve hizmetlerin sınırsız bir şekilde yayılabilmesi ekonomik, sosyal ve çevresel anlamdaki tüm sürdürülebilirlikler açısından oldukça önemlidir. Bu öneme binaen Birleşmiş Milletler üye devletlerince 2030 yılına kadar insanlığın barış ve refah içinde yaşamasını sağlamak için evrensel bir eylem çağrısı olarak ortaya çıkan; sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlikler olarak kategorize edilen 17 hedeften meydana gelen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDGs) ilan edilmiştir. Küreselleşen dünya düzeninde sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmada ise dijital dönüşüm sürecin önemli bir hedefiyken aynı zamansa söz konusu hedeflere ulaşma noktasında önemli bir araç olarak dikkat çekmektedir. Bu noktada kamu kesimine de belirleyici bir rol düşmektedir. Çünkü kamu kesimi kendi bünyesinde dijital dönüşümü sağladığı gibi uygulayacağı kamusal politikalarla kalkınma yanlısı dijitalleşmeyi de toplumun her katmanına entegre edebilmelidir. Bu çerçevede aşağıda öncelikle sürdürülebilir kalkınma döneminde dijital dönüşümün rolü akabinde ise kamusal politikaların bu süreçteki belirleyiciliği ele alınacaktır.

Sürdürülebilir Kalkınma Sürecinde Dijital Dönüşüm

Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1897 yılında yayınlanan “Ortak Geleceğimiz” raporu, sürdürülebilir kalkınmayı “gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeden, bugünün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınma modeli” olarak tanımlamaktadır (WCED, 1987). Sürdürülebilir kalkınma ekolojik dengeyle ekonomik kalkınmayı birlikte ele alan, doğal kaynakların etkin kullanımını sağlayarak çevreyi koruyan ve muhafaza eden, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye atmaksızın bugünkü kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilen bir modeldir. Ortak Geleceğimiz Raporu sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, toplumsal ve çevresel olmak üzere üç yönü olduğunu ifade etmektedir. Ekonomik açıdan sürdürülebilir bir sistemin varlığından söz edebilmek için kamu iç ve dış borç stokunun sürdürülebilir düzeyde olduğu, tarımsal ve endüstriyel üretime verebileceği zarardan ötürü sektörel dengesizliklerin olmadığı bir sistemin inşa edilmiş olması gerekmektedir. Toplumsal olarak sürdürülebilir bir sistem için; dağıtım eşitliğinin sağlanması, sağlık ve eğitim dahil olmak üzere sosyal hizmetlerin yeterli şekilde sunulması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin, siyasi hesap verebilirlik ve demokrasinin olması gerekmektedir. Çevresel olarak sürdürülebilir bir sistem, istikrarlı bir kaynak tabanı sağlamalı, yenilenebilir kaynak sistemlerinin aşırı kullanımından veya çevresel yutak işlevlerinden kaçınılmalı ve yenilenemeyen kaynakları yalnızca yeterli ikamelere yatırım yaptığında tüketmelidir (Harris, 2000).

Sürdürülebilirlik kavramı, kökenleri çok eskilere dayanan bir olgudur. Ancak sanayileşme, nüfus artışı ve kaynak kıtlığı gibi faktörler, mevcut ve gelecek nesillerin gereksinimlerinin karşılanmasının tehlikeye girebileceği endişelerini artırarak, bu kavramın modern toplum içindeki önemini daha fazla ön plana çıkarmıştır. Artan bu endişe, ekonomik sürdürülebilirliğin sağlanmasına yönelik organizasyonel faaliyetlerin çevre ve toplum üzerindeki etkisine odaklanmaktadır (Adams vd., 2014). Bu nedenle ekonomik, sosyal ve çevresel çıkarlar ve konular ayrı ayrı ele alınmamalıdır. Diğer bir ifadeyle bu üç boyutu birbirinden bağımsız bir şekilde değerlendirmek eksik ve hatalı olacaktır (Curran, 2009; Eizaguirre vd., 2019).

Son zamanlarda dijitalleşme ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar dijitalleşmenin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmaya yönelik potansiyel olumlu katkıları konusunda şüpheler uyandırmaktadır. Bu çerçevede, dijital dönüşümün sürdürülebilirlik yaratmada etkili bir araç olabileceği konusunda hemfikir olan çalışmalar bulunsa da (Ericsson Report, 2015; Hilty ve Aebischer, 2015; Tjoa ve Tjoa 2016; Scholz vd. 2018; Akande, A. vd., 2019; Hrustek, 2020; Goralski ve Tan 2020; Camodeca ve Almici, 2021; Feroz vd., 2021; Roberstone ve Lapina 2022); dijital dönüşümün sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerinin belirsiz olduğunu gösteren çalışmalar da mevcuttur (Del Río vd., 2021; Fukuda-Parr ve Mcneill 2019). Örneğin Seele ve Lock (2017) dijital dönüşümün sürdürülebilir kalkınmaya etkisini şöyle ifade etmiştir; “her iki alan arasındaki bağlantı yeterince araştırılmamıştır ve dijital çağın sürdürülebilirlik alanlarına katkıda bulunup bulunamayacağı veya ne ölçüde katkıda bulunabileceği veya tehlikeye atabileceği hakkında çok az şey bilinmektedir”. Ancak genel olarak dijitalleşmenin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisine yönelik farklı görüşlerin sosyal ve çevresel sürdürülebilirlikler etrafında toplandığını söylemek mümkündür (Camodeca ve Almici, 2021).

Ya'u, (2004) özellikle bilgi iletişim teknolojilerinin ekonomik eşitsizliğin bir öncülü olduğu için sürdürülebilir kalkınmaya zararlı olabileceğini belirtmektedir. AB ülkeleri için DESI'nin SKH üzerindeki etkisine bakan Jovanovic vd. (2017), ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliklerin DESI'den olumlu yönde etkilendiğini buna karşın çevre üzerindeki etkisinin ise olumsuz olduğunu gözlemlemişlerdir. Benzer şekilde Imran vd. (2022), her bir DESI bileşeninin Sürdürülebilir Kalkınma üzerinde farklı yönlü etkilere sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre “connect” bileşenine ait 4G kapsama alanı ve mobil geniş bant ağı göstergeleri sürdürülebilir kalkınmayı olumlu etkilerken, beşerî sermaye boyutunun sürdürülebilir kalkınma üzerinde olumsuz etkileri olduğu ortaya çıkmıştır. Covid-19 döneminde artan dijitalleşmenin en önemli olumsuz yansıması ise sürdürülebilir kalkınma konseptiyle çelişen enerji kullanım seviyesinin artmış olmasıdır.

Öte yandan dijital dönüşüm; kapsayıcı veri toplama yoluyla sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasının desteklenmesine; politika yapıcıların ilerlemeleri izlemelerine; çevre, insan davranışları ve deneyimleri üzerindeki kalıpları ve eğilimleri ortaya çıkarmak için çeşitli hesaplama tekniklerinin kullanılmasına imkân sağlamaktadır (ElMassaha ve Mohieldin, 2020). Kısaca bazı olumsuz etkileri olsa da dijital dönüşüm; bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi, bilgi hacmi ve yapısının artması, bilgilerin hızlı bir şekilde iletilmesi ve bilginin sağlanması gibi özellikleriyle sürdürülebilir kalkınmanın gelişimine katkıda bulunmaktadır.

Kamusal Politikaların Sürece Etkisi

Gelişen iletişim teknolojileri ve yapay zekanın kamu kesiminin faaliyet gösterme biçiminde de değişime neden olması kaçınılmazdır. Bu çerçevede tüm dünyada devletler küreselleşen dünya düzenine uyumun bir parçası olan, aynı zamanda ekonomik büyüme ve refahın artışında kilit bir rol oynayan dijital dönüşüm sürecini kademeli bir şekilde kamu kesimine entegre etmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda dijital teknolojilerin artışıyla günlük yaşamda ve özel sektör faaliyetlerinde kullanılmasının neredeyse bir zorunluluk haline gelişi, kamu sektörü üzerinde gittikçe daha fazla yeni talep ve beklenti oluşturmaktadır. Dijital dönüşüm, eşitsizlik ve ayrımcılığı azaltmaya yardımcı olurken aynı zamanda kamu hizmetleri, sağlık ve eğitim gibi önemli hizmetlere erişimin sağlanmasını temin etmektedir (Camodeca ve Almici, 2021). Bu teknolojilerin tam potansiyeline ulaşmak, toplumu sürece entegre etmek üzere gerekli alt yapıyı oluşturmak ve yasal süreçleri yönetmek devlet kuruluşları için oldukça önemli bir husustur. Kısaca, dijital dönüşüm sürecinde kamu kesiminin rolü oldukça belirleyici olmaktadır.

Aynı zamanda kamu kesimi kendi içinde de dijital dönüşümü gerçekleştirmek durumundadır. Çünkü dijitalleşmiş bir kamu kesimi; kamu hizmet sunumunda kalitenin, verimliliğin ve şeffaflığın artması, bürokrasinin azalması gibi yapısal sorunlar için de bir çözüm olacaktır. Kamuda dijital dönüşüm sürecinin temel amacı; kamu yönetiminin işleyişini daha kullanıcı dostu, vatandaş odaklı ve birlikte çalışılabilir hale getirmek için modernize etmeye ve iyileştirmeye çalışmaktır. Nitekim etkili bir dijital devlet yapısının bireylerin kamu hizmetlerine erişimini kolaylaştıracağı hem kamu hem de özel sektör kurum ve kuruluşları için daha fazla verimlilik ve tasarruf sağlayacağı, kamu hizmetlerinin daha az maliyetle daha etkili, hızlı ve şeffaf bir şekilde sunulmasına da imkân tanıyacağı açıktır (DESI, 2020).

Günümüzde sadece ulusal değil sınır ötesi işlemler için de bir zorunluluk olan dijitalleşmeye yönelik olarak tüm dünya devletleri çeşitli çalışmalar yürütmektedir. Başta Avrupa Birliği üye devletleri (AB-27) olmak üzere birçok kurum ve kuruluş dijital dönüşümle ilgili faaliyetler için çeşitli eylem planları oluşturmakta ve politik bir öncelik olarak gündemlerine almaktadır. Covid-19 salgınının da etkisiyle kamu hizmetlerinde dijitalleşme hız kazanmış ve adeta bir norm haline gelmiştir. Dijitalleşme üzerine en büyük hedef işletmeler ve vatandaşlar için tüm önemli kamu hizmetlerinin 2030 yılına kadar tamamen çevrimiçi bir hale getirilebilmesidir. Bu anlamda hedefe ulaşmak için özellikle AB üye devletlerinin büyük bir çaba sarf ettiği görülmektedir. Fakat bu noktada karşılaşılan en büyük sorun vatandaşlara yönelik hizmetlerin, işletmelere yönelik hizmetlerle karşılaştırıldığında çevrimiçi olma olasılığının daha düşük olmasıdır. Genel olarak bakıldığında ise temel dijital kamu hizmetlerinin yaygınlaşması istikrarlı bir şekilde ilerlerken (çevrimiçi formlara erişim, çevrimiçi randevu alma vb.), yenilikçi dijital teknolojilerden (yapay zekâ, robotik kodlama, büyük veri gibi) yararlanılması gereken daha gelişmiş kamu hizmetleri için hala önemli yatırımlar gerektiği görülmektedir. Örneğin sadece AB' de e-sağlık, e-adalet, ulaşım ve enerji sistemlerinin dijitalleştirilmesi dahil olmak üzere kamuda dijitalleşme adımları için yaklaşık 46 milyar Avro gibi bir tutar öngörülmektedir. Dahası üye devletlerin bazıları (Malta, Litvanya, Finlandiya ve Hırvatistan), dijital bütçelerinin yarısından fazlasını kamu hizmetlerinin dijitalleştirilmesi için ayırmaktadır (DESI-Digital Public Services, 2022).

Avrupa Komisyonu dijital gündem çerçevesinde ortaya çıkan gelişmeleri Dijital Ekonomi ve Toplum Endeksi (DESI) adı altında değerlendirilmektedir. DESI, AB ülkelerinin öncelikli yatırım ve eylem gerektiren alanları belirlemelerine yardımcı olmayı amaçlayan ve dijital

performansını inceleyen bileşik bir ölçüdür. DESI; beşeri sermaye, bağlantı, dijital teknolojilerin entegrasyonu ve dijital kamu hizmetleri olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır (DESI, 2020). Bunlar:

Beşerî Sermaye: Dijital dönüşüme ulaşmada en önemli unsurlardan biri dijital becerilere sahip bir iş gücü ve toplumun genelindeki dijital yetkinliktir. AB'nin önerdiği "Dijital On Yıl" yol haritası, bu hedefi gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu yol haritası, altyapı geliştirmeyi, işletmelerin dijital dönüşümünü teşvik etmeyi ve kamu hizmetlerini dijitalleştirmeyi içermektedir. Ayrıca, 2030 yılına kadar AB üye devletlerinin eylemlerini şekillendirmek ve teşvik etmek için özel hedefler önermektedir. Avrupa Komisyonu, 2015 yılından bu yana vatandaşların dijital becerilerini değerlendirmek amacıyla Dijital Beceri Göstergesi (DBG) kullanmaktadır. DBG, 16-74 yaş aralığındaki bireylerin internet veya yazılım kullanımıyla ilgili seçilmiş faaliyetlere dayalı olarak oluşturulan bir bileşik göstergedir. Bu gösterge, vatandaşların dijital becerilerini belirlemek ve değerlendirmek için kullanılan önemli bir araç olarak hizmet vermektedir (European Commission, 2022a).

Bağlantı: Tüm vatandaşların dijital hizmetlere erişimini sağlamak amacıyla; yüksek teknolojlili sabit ağlar ve yenilikçi kablosuz sistemleri birbirine entegre ederek optimize edilmiş, yüksek performans, güvenlik ve sürdürülebilirlik sağlayan bir dijital bağlantı altyapısı inşa edilmesi gerekmektedir. DESI'nin bu ölçütü, hem sabit hem de mobil geniş bant hizmetlerinin talep ve arz yönlerine odaklanan bir değerlendirme sunmaktadır. Sabit geniş bant kapsamında, bu değerlendirme genellikle en az 100 Mbps hızında ve en az 1 Gbps kapasitede geniş bant kullanımını içerirken, hızlı geniş bant hizmetlerini (en az 30 Mbps hızında yeni nesil erişim), sabit çok yüksek kapasiteli ağların kapsamını da ele almaktadır. Mobil geniş bant alanında ise, değerlendirme 5G ağlarının nüfus kapsamını, 5G için ayrılan radyo spektrumunu (5G spektrum göstergesi) ve mobil geniş bant erişiminin yaygınlığını içermektedir. Ayrıca, sabit ve mobil iletişim hizmetlerinin perakende fiyatlarını ve aynı zamanda hem sabit hem de mobil hizmetleri içeren birleştirilmiş paketlerin perakende fiyatlarını da incelemektedir (European Commission, 2022b).

Dijital Teknolojilerin Entegrasyonu; Dijital teknolojiler, işletmelere rekabet avantajı elde etme, hizmet ve ürünlerini geliştirme ve pazarlarını genişletme olanağı sunar. Bu ölçüt, işletmelerin ve e-ticaretin dijitalleşme seviyelerini değerlendiren ve özellikle dijital teknolojilerin işletmeler tarafından temelden ileri seviyelere kadar benimsenmesini ölçen bir araçtır. Bu değerlendirmede, elektronik bilgi paylaşımı, sosyal medya kullanımı, aynı zamanda büyük veri analitiği, bulut hizmetleri ve yapay zekâ gibi daha gelişmiş teknolojilerin işletmeler tarafından kullanımı gibi faktörler dikkate alınmaktadır (European Commission, 2022c).

Dijital Kamu Hizmetleri: Dijital teknolojiler, kamu sektörüne giderek artan yeni talep ve beklentiler getirmektedir. Bu teknolojilerin tam potansiyeline ulaşmak, devlet kurumları için önemli bir meydan okumadır. Bu bağlamda, bu boyut, dijital kamu hizmetlerinin yanı sıra açık verilerin hem talep hem de arz yönlerini değerlendirmektedir (European Commission, 2022d). Özellikle kamu kurumlarında yürütülen hizmetlerin koordinasyonunu daha iyi sağlayabilmek adına tek bir merkezden yürütülebilmesi bu noktadaki en önemli amaçtır. Öte yandan kamu kesimindeki teknolojik dönüşüm sadece hizmet sunumunun değil hizmetin kendisinin de dijitalleşmesi adımlarını içermektedir (Karasoy ve Babaoğlu, 2020). Kamu kurumlarında şeffaflığı ve hesap verilebilirliği artıran dijital yapı ve kamu hizmetlerinin dijital kullanımı, Covid-19 salgınıyla hızlanarak artmış ve adeta bir norm haline gelmeye başlamıştır (DESI-Digital Public Services, 2022).

AB Ülkelerinde Dijital Dönüşümün Sürdürülebilir Kalkınmaya Yansımaları: Kamusal Politikalar Açısından Bir Değerlendirme

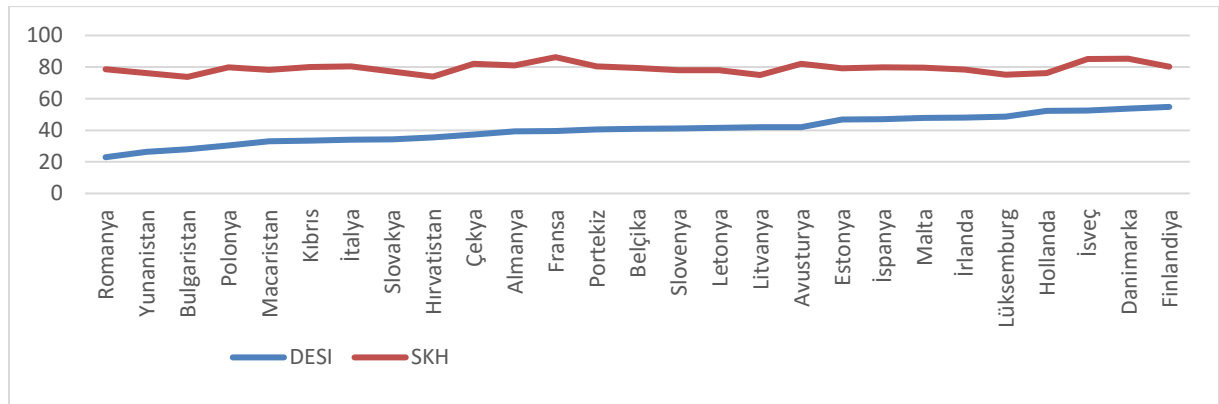
Buna ek olarak amacı, AB üyesi olmayan ülkelerin performansını ölçerek Avrupa Komisyonu'nun DESI sonuçlarını yansıtmak ve genişletmek olan International Digital Economy and Society Index (I-DESI) AB üye devletlerinin ve bir bütün olarak AB'nin dijital ekonomi performansını dünyadaki diğer 18 ülke ile (Avustralya, Brezilya, Kanada, Şili, Çin, İzlanda, İsrail, Japonya, Meksika, Yeni Zelanda, Norveç, Rusya, Sırbistan, Güney Kore, İsviçre, Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD) karşılaştırarak ölçmektedir. I-DESI 5 boyutlu bir yapı sergilemektedir. DESI' den farklı olarak internet kullanımı da bir ölçüt olarak ele alınmaktadır.

Bu çalışmada dijitalleşme boyutu olarak Avrupa Komisyonu tarafından AB üyesi ülkelerin dijital rekabet edebilirliğini ölçmek için yıllık olarak yayınlanan Dijital Ekonomi ve Toplum Endeksi (DESI) seçilmiştir. Bu endeks ilk kez 2014 yılında hesaplanmış ve 2021 yılında, 2030 yılına kadar temel hedefleri dört ana noktada tanımlayan bir dijital politik program olan Digital Decade Compass'a uygun olacak şekilde ayarlanmıştır. DESI'yi oluşturan 33 gösterge, beşeri sermaye, bağlantı, dijital teknolojinin entegrasyonu ve dijital kamu hizmetleri olarak dört boyuta göre yapılandırılmıştır. Diğer küresel endekslerin aksine DESI, farklı unsurların eşit ağırlıklandırma sistemini kullanmamaktadır. Buna ek olarak, DESI'yi oluşturan göstergeler niceldir ve AB üye devletlerinin dijital performansına ilişkin objektif değerlendirmeler ile izlenmesine olanak tanımaktadır (Ionescu-Feleaga vd., 2023, s. 4). Bu çerçevede çalışmanın izleyen uygulama kısmında 2017-2021 yıllarında 27 AB üye devleti için dijital dönüşümü temsilen DESI' nin, akabinde ise toplamı DESI' yi oluşturan göstergelerin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi Covid-19 pandemisinin yansımaları da dikkate alınarak dinamik panel veri analiziyle tahmin edilmektedir.

Yöntem: Ampirik Uygulama

Veri

Bu çalışmanın temel amacı; sosyal, ekonomik ve çevresel tüm sürdürülebilirliklerle yakından bağlantılı olan dijital dönüşümün ve dijital dönüşümün alt bileşenlerinin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisini izlemektir. Uygulama kısmına geçilmeden önce SKH ve DESI' nin çalışmada kullanılan örneklem ülkeleri de içerecek genel bir görünümüne yer verilmektedir. Bu kapsamda, takip eden Grafik 1' de 27 AB ülkesinin 2017-2021 yıllarına ait SKH ve DESI verilerine ait ortalamalar sunulmaktadır.

Grafik 1. AB ülkelerinde DESI VE SKH' nin Seyri: 2017-2021 Ortalamaları

Grafik 1' de yer alan ülkeler DESI puanlarına göre küçükten büyüğe sıralanmıştır. Grafik incelendiğinde ülkelerin DESI indeksleri arasındaki farklılaşmanın SKH indekslerine göre

daha bariz olduğu görülmektedir. Beş yıllık DESI ortalamalarının en düşük olduğu 3 ülke Romanya, Yunanistan ve Bulgaristan iken en yüksek olduğu ülkeler İsveç, Danimarka ve Finlandiya'dır. SKH' de ise Bulgaristan, Hırvatistan ve Litvanya en düşük ortalamalara sahip iken İsveç, Danimarka ve Fransa ortalamaların en yüksek olduğu ülkelerdir. Genel olarak Grafik 1' in uyandırdığı ilk izlenim DESI ve SKH arasında birebir trende sahip bir ilişkinin mevcut olmadığıdır. Fakat söz konusu ilişkinin daha ileri yöntemlerle test edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda hazırlanan çalışmanın ampirik uygulama kısmında 2017-2021 döneminde verilerine erişilebilen 27 AB ülkesi için; DESI' nin ve DESI göstergelerinin SKH üzerindeki etkisi Covid-19 pandemisinin yansımaları da dikkate alınarak dinamik panel veri analiziyle tahmin edilecektir. Aşağıda yer alan Tablo 1' de ampirik uygulamada kullanılan veriye ait açıklamalara yer verilmiştir.

Tablo 1. Veriye Ait Bilgiler

	Değişkenin Kısa Adı	Değişken	Kaynak
Bağımlı Değişken	sdg	Sürdürülebilir Kalkınma Endeksi	Sustainable Development Report (2023)
Açıklayıcı değişken	desi*	Dijital Ekonomi ve Toplum Endeksi	European Commission-International Digital Economy and Society Index Report (2023)
	dumdes	Kukla Değişken (Covid-19'un etkili olduğu dönemde Dijital Ekonomi ve Toplum Endeksi)	Yazarlar tarafından oluşturuldu.
Açıklayıcı değişken (DESI' nin alt boyutları)	connect	Bağlantı	European Commission-International Digital Economy and Society Index Report (2023)
	public	Dijital Kamu Hizmetleri	
	humca	Beşerî Sermaye	
	integ	Dijital Teknolojilerin Entegrasyonu	
	dumcon	Kukla Değişken (Covid-19'un etkili olduğu dönemde Bağlantı)	Yazarlar tarafından oluşturuldu.
	dumpub	Kukla Değişken (Covid-19'un etkili olduğu dönemde Dijital Kamu Hizmetleri)	
	dumhum	Kukla Değişken (Covid-19'un etkili olduğu dönemde Beşerî Sermaye)	
	dumint	Kukla Değişken (Covid-19'un etkili olduğu dönemde Dijital Teknolojilerin Entegrasyonu)	
Kontrol Değişkeni	so	Spillover (yayılma) endeksi	Sustainable Development Report (2023)

AB Ülkelerinde Dijital Dönüşümün Sürdürülebilir Kalkınmaya Yansımaları: Kamusal Politikalar Açısından Bir Değerlendirme

hdi	İnsani Kalkınma Endeksi	UNDP (2023)
growth	Kişi başı GSYH yıllık değişim	World Bank / WDI (2023)

Not: * DESI genel endeksi, dört ana DESI boyutunun ağırlıklı ortalaması olarak hesaplanır. Bu boyutlar bölümü Kamusal Politikaların Sürece Etkisi başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Bu çalışmada kullanılan bağımlı değişken Sürdürülebilir Kalkınma Endeksi'dir. Söz konusu endeks 17 SKH' nin tümüne ulaşmaya yönelik toplam ilerlemeyi ölçer. Puan, SKH başarısının bir yüzdesi olarak yorumlanabilir. Endeks 0-100 puan arası değerler alır. 100 puan tüm SKH'lerine ulaşıldığını gösterir. Çalışmada kullanılan açıklayıcı değişkenler ise DESI ve DESI'yi oluşturan; beşerî sermaye, bağlantı, dijital teknolojilerin entegrasyonu ve dijital kamu hizmetleri şeklindeki dört ana boyuttur. 0-100 arası değerler alabilen DESI bu dört boyutun ağırlıklandırılmış puanlarının toplamına karşılık gelir. DESI puanının artması daha iyi bir performans anlamına gelir. Öte yandan bu çalışmada pandemi döneminin etkilerinin de araştırılması amaçlanmıştır. Bu sebeple sürdürülebilir kalkınma üzerinde Covid-19 pandemisinin etkilerinin hissedildiği 2020 ve 2021 yılları için "1" diğer yıllar için "0" değeri verilerek oluşturulan kukla değişken, açıklayıcı değişkenlerle ilişkilendirilerek yeni değişkenler yaratılmıştır. Kontrol değişkenlerden biri Spillover (yayılma) Endeksidir. Nitekim herhangi bir ülkenin eylemleri, diğer ülkelerin SKH' ne ulaşma yetenekleri üzerinde olumlu veya olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Spillover Endeksi, bu tür etkileri ve yayılmaları üç boyutta değerlendirmektedir: ticaret, ekonomi ve finans, güvenlikte yer alan çevresel ve sosyal etkiler. Daha yüksek puan, bir ülkenin daha fazla olumlu ve daha az olumsuz yayılma etkisine neden olduğu anlamına gelir. Bir diğer kontrol değişken sağlık, eğitim ve yaşam standardı boyutundan oluşan 0-1 arası puanlar alabilen İnsani Kalkınma Endeksidir. Ve son olarak kullanılan kontrol değişken ise kişi başı GSYH'deki yıllık değişimin yüzdesini gösteren büyüme verisidir.

Bu çerçevede takip eden Tablo 2'de ise tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	ortalama	Standart sapma	Minimum	Maksimum
sdg	79.24	3.17	73.01	86.48
desi	40.51	9.56	19.39	65.25
so	68.01	12.35	31	93.9
hdi	0.89	0.03	0.79	0.94
growth	2.22	4.49	-11.75	17.38
connect	8.44	2.45	3.16	18.02
public	13.81	4.02	1.85	21.56
humca	11.26	2.31	6.86	17.63
integ	7	2.37	2.52	13.35

Yöntem ve Bulgular

Çalışmada dijital dönüşümün sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi teorik ve ampirik literatür incelemesi kapsamında belirlenen değişkenlerin dahil edildiği 2 ayrı model ile ele alınmaktadır. İlk modelde DESI endeksinin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi; ikinci modelde ise DESI'yi oluşturan dört alt göstergenin (beşerî sermaye, bağlantı, dijital

teknolojilerin entegrasyonu ve dijital kamu hizmetleri) sürdürülebilir kalkınma üzerindeki belirleyiciliği ortaya konulacaktır. Her iki modelde de DESI ve DESI alt göstergelerinin Sürdürülebilir Kalkınma üzerindeki etkisi Covid-19 pandemisi de dikkate alınarak yeniden değerlendirilmiştir. Analizler 2017-2021 yılları arasında verilerine ulaşılan 27 AB üyesi için gerçekleştirilecektir. Bu çerçevede oluşturulan modellere aşağıda yer verilmektedir.

Model 1:

$$sdg_{it} = \delta sdg_{i,t-1} + \beta_1 des_{it} + \beta_2 so_{it} + \beta_3 hdi_{it} + \beta_4 growth_{it} + \beta_5 dumdes_{it} + \theta_i + \phi_t + \varepsilon_{it}$$

Model 2:

$$sdg_{it} = \delta sdg_{i,t-1} + \beta_1 connect_{it} + \beta_2 public_{it} + \beta_3 humca_{it} + \beta_4 integ_{it} + \beta_5 so_{it} + \beta_6 hdi_{it} + \beta_7 growth_{it} + \beta_8 dumcon_{it} + \beta_9 dumpub_{it} + \beta_{10} dumhum_{it} + \beta_{11} dumint_{it} + \theta_i + \phi_t + \varepsilon_{it}$$

Modellerde yer alan sdg ; bağımlı değişkeni, δ katsayısı; bağımlı değişkenin gecikmeli değerine ait katsayıyı, $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5, \beta_6, \beta_7, \beta_8, \beta_9, \beta_{10}$ ve β_{11} açıklayıcı ve kontrol değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin boyutunu ve yönünü, θ ; gözlemlenemeyen birim etkileri, ϕ ; gözlemlenemeyen zaman övgü etkileri ve son olarak ε da hata terimini göstermektedir. Modelde θ_i ve ϕ_t 'nin sabit olduğu varsayılmaktadır.

Yukarıda yer alan ekonometrik modelin tahmini için geçmiş dönemdeki bağımlı değişkenin, cari dönemdeki bağımlı değişken üzerindeki etkisini ölçecek bir yöntem olan ihtiyaçtan dolayı dinamik panel veri analizi tercih edilmiştir. Dinamik panel veri analizi gözlenemeyen değişkenlik sorunu ve olası bir içsellik sorununu da çözebilmektedir. Sonuç olarak statik panel veri modelinde ortaya çıkabilecek, durağan olmayan kalıntı problemi ile karşılaşmamak amacıyla, dinamik panel tahmin yöntemlerinden biri olan Genelleştirilmiş Momentler Metodu 'nun (GMM), Arellano-Bover (1995) / Blundell-Bond (1998) tarafından geliştirilen "Sistem GMM" versiyonu kullanılacaktır. Dahası Roodman (2009) tarafından da ifade edildiği gibi sistem-GMM tahmincileri zaman boyutu kısa ve birim sayısının ise nispeten fazla olduğu panel veri setleri için daha uygundur.

Genelleştirilmiş Momentler Metodu 'nun, Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen "Fark GMM" versiyonu / birinci fark dönüşümü tahmincisi birim etkileri ortadan kaldırmak için, regresyonda kullanılan değişkenlerin birinci farklarının alınması ve daha sonra bağımlı değişkenin gecikmesinin, daha farklı gecikmeler için araç değişken olarak kullanılmasına dayanır. Oysa Arellano-Bover / Blundell-Bond tahmincisi ise, bu araç değişkenlerin birinci farklarının sabit etkilerle ilişkilendirilmediğine dair ek bir varsayım yaparak Arellano Bond'u güçlendirmekte ve daha yüksek bir tahmin gücüne erişilmektedir. (Roodman, 2009, s. 86).

Başvurulan Sistem GMM yaklaşımında sonuçların geçerliliği için ise bir takım kontrol testleri uygulanmıştır. Bunlar: Wald testi, otokorelasyon testi (AR) ve Sargan testidir. Wald testinde boş hipotezin reddedilmesi bir bütün olarak modelin anlamlılığına işaret etmektedir. Uygulanan otokorelasyon testi neticesinde ise dinamik modelin yapısına uygun olarak ikinci derece de otokorelasyon sorunu olmaması beklenmektedir. Benzer şekilde Sargan testinde de boş hipotez, tespit edilen kısıtlamalarının geçerli olduğunu göstermektedir. Sargan testinde boş hipotezin reddedilmesi ise sonuçların geçersiz olduğuna işaret etmektedir (Roodman, 2009, s. 98). Bu şartlar altında Tablo 3' te sadece, Sargan Testi neticesinde tespit edilen

AB Ülkelerinde Dijital Dönüşümün Sürdürülebilir Kalkınmaya Yansımaları: Kamusal Politikalar Açısından Bir Değerlendirme

kısıtlamaların geçerli olduğu iki aşamalı Sistem GMM tahmincisi kullanılarak elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

Tablo 3. İki Aşamalı Sistem GMM Tahmin Sonuçları

<i>sdg (bağımlı değişken)</i>	<i>Model 1</i>	<i>Model 2</i>
<i>sdg (t-1)</i>	0.993*** (29.84)	0.944*** (18.39)
<i>desi</i>	0.022*** (2.36)	--
<i>so</i>	-0.002 (-0.56)	-0.006 (-1.24)
<i>hdi</i>	-2.33 (-0.53)	9.40** (2.25)
<i>growth</i>	-0.019*** (-3.25)	-0.018*** (-2.50)
<i>connect</i>	--	0.085*** (2.37)
<i>public</i>	--	-0.021 (-0.53)
<i>humca</i>	--	-0.173** (-2.21)
<i>integ</i>	--	0.065 (0.68)
<i>dumdes</i>	-0.007*** (-4.52)	--
<i>dumcon</i>	--	-0.027 (-1.09)
<i>dumpub</i>	--	0.0007 (0.05)
<i>dumhum</i>	--	0.0317 (0.99)
<i>dumint</i>	--	-0.057** (-1.92)
<i>Wald testi (prob)</i>	2261.87 (0.0000)	4612.75 (0.0000)
<i>Sargan Testi (prob>chi2)</i>	6.905 (0.5469)	11.42215 (0.1789)
<i>AR1 (prob>z)</i>	-2.2671 (0.0234)	-2.4808 (0.0131)
<i>AR2 (prob>z)</i>	0.88656 (0.3753)	0.94702 (0.3436)
<i>observation</i>	108	108
<i>Groups</i>	27	27

Not: (*), (**) ve (***) işaretleri sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir. Z istatistikleri parantez içine alınmıştır.

Tablo 3' te Model 1 ve Model 2 'ye ait tahmin sonuçları yer almaktadır. Öncelikle Model 1'e ait tahmin bulguları incelendiğinde DESI'nin SKH üzerinde %1 anlam düzeyinde pozitif yönlü bir etkisi olduğu ancak bu etkinin Covid-19 pandemisiyle birlikte tersine döndüğü görülmektedir. Yani pandeminin etkili olduğu dönemde DESI, SKH üzerinde negatif yönlü bir etki yaratmıştır. Model 1' de yer alan kontrol değişkenlerden ise growth' un SKH üzerinde anlamlı ve güçlü derecede bir negatif yönlü etkisi olduğu görülmektedir.

Model 2'de ise beşerî sermaye, bağlantı, dijital teknolojilerin entegrasyonu ve dijital kamu hizmetleri olmak üzere DESI' nin 4 alt boyutunun Sürdürülebilir Kalkınma Üzerindeki etkisi tek tek araştırılmıştır. Bunlardan sabit ve mobil geniş bandın dağıtımı ve kullanımı ile kalitesine tekabül eden connect değişkeninin sürdürülebilir kalkınmayı anlamlı ve pozitif yönde buna karşın dijital bir toplumun sunduğu olanaklardan yararlanmak için gereken becerilere tekabül eden humca değişkeninin ise anlamlı ve negatif yönde etkilediği görülmektedir. Öte yandan Covid-19 pandemisinin etkili olduğu dönemde ise işletmelerin dijitalleşmesi ve online satış kanalının geliştirilmesi olan integ değişkeninin sürdürülebilir kalkınmayı anlamlı ve negatif yönlü olarak etkilediği görülmektedir. Model 2' de yer alan kontrol değişkenlerden ise insani kalkınma endeksinin "hdi" sürdürülebilir kalkınmayı anlamlı ve pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Bir diğer kontrol değişken olan büyümenin ise sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi anlamlı ve negatif yönlüdür.

Sonuç ve Değerlendirme

Dijital dönüşümün SKH üzerindeki etkisini ampirik olarak test etmeyi amaçlayan bu çalışmada verilerine eksiksiz bir şekilde erişilebilen 2017-2021 yılları için AB ülkeleri özelinde analizler gerçekleştirilmiştir. Yöntem olarak dinamik panel tahmin yöntemlerinden biri olan Genelleştirilmiş Momentler Metodu 'nun (GMM), Arellano-Bover (1995) / Blundell-Bond (1998) tarafından geliştirilen "Sistem GMM" versiyonu kullanılmıştır. Yapılan tahminler 2 model etrafında toplanmaktadır. İlk modelde DESI endeksinin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi; ikinci modelde ise DESI'yi oluşturan dört alt göstergenin (beşerî sermaye, bağlantı, dijital teknolojilerin entegrasyonu ve dijital kamu hizmetleri) sürdürülebilir kalkınma üzerindeki belirleyiciliği ortaya konulmuştur. Ayrıca her iki modelde de DESI ve DESI alt göstergelerinin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi, 2020 ve 2021 yılları için oluşturulan kuklalardan türetilen etkileşim katsayıları aracılığıyla, Covid-19 pandemisi de dikkate alınarak yeniden değerlendirilmiştir. Bu çerçevede ilk modelde toplam DESI endeksinin SKH' ni olumlu etkilediği ancak pandemide bu etkinin negatife döndüğü görülmüştür. DESI alt göstergelerinin ayrı ayrı SKH üzerindeki etkisinin ele alındığı ikinci modelde ise; anlamlı bir etki tespit edilen bileşenlerden *connect'* in SKH'ni pozitif, *humca'* nun ise negatif etkilediği görülmüştür. Buna karşın Covid-19 döneminde *integ* bileşeninin anlamlı ve negatif yönlü bir etkisi olduğu tahmin edilmiştir.

Dijital dönüşümün sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisinin anlaşılması, sürdürülebilir kalkınmanın sosyal, ekonomik ve çevresel olarak kategorize edilebilen 17 hedefinin bir arada değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Nitekim ampirik bulgularımıza göre de dijital ekonominin sürdürülebilir kalkınmayı her zaman olumlu etkilemediği sonucuna varılmıştır. Yukarıda bahsedilen sonuçlar, mevcut bilimsel literatürde önceden belgelenen bulgularla da uyumludur (Ya'u, 2004; Jovanovic vd., 2017; Imran vd., 2022).

Dijitalleşme SKH' ni hem olumlu hem de olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Örneğin bağlantı bileşeninin genel olarak haberler ve sosyal ağlar gibi iletişim kanallarının bir parçası

olarak insan refahını olumlu anlamda etkilediğini söylemek mümkündür. Fakat çevrimiçi kurslar, bankacılık işlemleri alışveriş gibi dijital uygulamalar insanları, ruh sağlığının önemli bir gereksinimi olan sosyalleşmeden uzaklaştırmaktadır. Dijitalleşmenin SKH üzerindeki diğer olası negatif etkilerinin başında işgücü verimliliğinin azalması, gelir eşitsizliğinin artması, sosyal medya ve sosyal ağların bilinçsiz kullanımı, modern teknoloji ve yeniliklerin adil bir şekilde dağılmaması sayılabilir. Ayrıca çevrimiçi öğrenmenin, özellikle Covid-19 salgını sırasında hayatımızın önemli bir bölümünü ele geçirerek, insanların bilgileri algılamasını sınırlayarak ve sürdürülebilir olma niyetini azaltarak negatif etkide bulunduğu da genel olarak değerlendirilebilecek bir husustur.

Bu noktada sosyal medya içerik üreticilerinin de önemli bir rolü bulunmaktadır. İzleyicilerin kişisel gelişimine ve dolayısıyla toplumsal gelişime katkıda bulunacak içeriklere daha fazla odaklanması ve buna bağlı olarak kullanıcı dostu içerik geliştirmeleri oldukça yapıcı olacaktır. Bu durumda sosyal medyanın etki yönünün değişmesi de kaçınılmaz olarak gerçekleşecektir. Sosyal medya içerik üreticilerinin kişisel ve toplumsal gelişime katkıda bulunmalarını sağlamak için kamusal politikalar çerçevesinde çeşitli adımlar atılabilir. Bunlar arasında, sosyal medya eğitim programları oluşturularak etki gücü yüksek içerik üreticilerine doğru bilgi ve becerileri aktarmak, etik davranışlar ve sorumluluk bilinci aşılamak ve toplumsal faydayı önceleyen içerikleri öne çıkarmak için iş birliği yapmak gibi çeşitli politikaların izlenmesi düşünülebilir.

Dijital dönüşüme ulaşmanın en önemli unsurlarından biri, dijital becerilere sahip bir iş gücü ve genel olarak toplumun dijital yeterliliğidir. Bu bağlamda kamu sektörünün eşitsizlikleri önleyebilmesi ve bu teknolojileri tüm topluma en iyi şekilde entegre edebilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, erişimde eşitsizlik, özellikle ekonomik sürdürülebilirlik gibi sürdürülebilir kalkınma hedeflerini olumsuz etkileyebilir. Ayrıca, dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte kamu sektörünün kapsayıcı bir altyapıyı ve güvenlik sistemini sağlaması gerekmektedir. Dijital teknolojilerin içselleştirilmesi çerçevesinde; elektronik bilgi paylaşımı, büyük veri analitiği, bulut hizmetleri ve yapay zeka gibi araçlarla işletmelerin rekabet avantajı kazanması, hizmet ve ürünlerini geliştirmesi ve pazarlarını genişletmesi için fırsatlar bulunmaktadır. Bu noktada kamu sektöründen beklenen, toplumdaki aktörler arasında bilgi seviyelerin uyumsuzluğu neticesinde oluşabilecek asimetrik bilgi sorunlarını en aza indirebilecek kamu politikalarının benimsenmesidir. Başka bir deyişle, sürdürülebilir kalkınmayı olumlu yönde etkileyebilecek bir dijital dönüşüm süreci için kamu sektörünün düzenleyici ve denetleyici rolünü tamamlayıcı olarak devreye sokması gerekmektedir. Öte yandan internet üzerinden sağlanan kamu hizmetlerinin uygun şekilde yönetilebilmesi oldukça önemlidir. Ayrıca hükümetler de sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmak için stratejiler geliştirirken bilgi iletişim teknolojilerinin olumsuz yönlerini dikkate almalıdır. Özellikle üniversite programları oluşturulurken bu sorunun net bir şekilde görülmesi sağlanmalıdır.

Özetle, dijital teknolojilerin artışı ve kullanımının nerdeyse bir zorunluluk haline gelişi, kamu sektörü üzerinde gittikçe daha fazla yeni talep ve beklenti oluşturmaktadır. Bu teknolojilerin tam potansiyeline ulaşmak ve toplumu sürece entegre etmek üzere gerekli alt yapıyı temin etmek ve yasal süreçleri yönetmek devlet kuruluşları için önemli bir görevdir. Bu noktada dijital dönüşüm sürecinde kamu kesiminin rolü oldukça belirleyici olmaktadır. Diğer taraftan kamu kesimi kendi içinde de dijital dönüşümü gerçekleştirmek durumundadır. Çünkü dijitalleşmiş bir kamu kesimi; kamu hizmet sunumunda kalitenin, verimliliğin ve şeffaflığın artması, bürokrasinin azalması gibi yapısal sorunlar için de bir çözüm olacaktır. Nitekim bu

durum kamu hizmetlerinin de daha az maliyetle daha etkili hızlı ve şeffaf bir şekilde sunulmasına da imkân tanyacaktır.

Kaynakça

- Adams, A., Muir, S. ve Hoque Z. (2014). Measurement of sustainability performance in the public sector, *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, 5 (1), 46–67. <https://doi.org/10.1108/SAMPJ-04-2012-0018>
- Akande, A., Cabral, P. ve Casteleyn, S. (2019). Assessing the gap between technology and the environmental sustainability of European cities, *Information System Frontiers*, 21, 581–604. <https://doi.org/10.1007/s10796-019-09903-3>
- Arellano M. ve Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations, *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297. <https://doi.org/10.2307/2297968>
- Audretsch, D. B., Lehmann, E. E., Paleari, S. ve Vismara, S. (2016). Entrepreneurial finance and technology transfer, *The Journal of Technology Transfer*, 41, 1-9. <https://doi.org/10.1007/s10961-014-9381-8>
- Berman, S. J. (2012). Digital transformation: opportunities to create new business models, *Strategy & Leadership*, 40(2), 16-24. <https://doi.org/10.1108/10878571211209314>
- Bikse, V., Lusena-Ezera, I., Rivza, P., ve Rivza, B. (2021). The development of digital transformation and relevant competencies for employees in the context of the impact of the covid-19 pandemic in Latvia, *Sustainability*, 13(16), 9233. <https://doi.org/10.3390/su13169233>
- Camodeca, R. ve Almici, A. (2021). Digital transformation and convergence toward the 2030 agenda's sustainability development goals: evidence from italian listed firms, *Sustainability*, 13(21), 11831. <https://doi.org/10.3390/su132111831>
- Curran, M. A. (2009). Wrapping our brains around sustainability, *Sustainability*, 1(1), 5-13. <https://doi.org/10.3390/su1010005>
- Del Río, C.G., Fernández, M.C.G. ve Colsa, A.U.U. (2021). Unleashing the convergence amid digitalization and sustainability towards pursuing the sustainable development goals (sdgs): a holistic review, *Journal of Clean Production*, 280, 1–40. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.122204>
- Dias, A.M., Carvalho, A.M. ve Sampaio, P. (2021). Quality 4.0: literature review analysis, definition and impacts of the digital transformation process on quality, *International Journal of Quality & Reliability Management*, 6, 1312-1335. <https://doi.org/10.1108/ijqrm-07-2021-0247>
- Earth Institute and Ericsson. (2023). How information and communications technologies can achieve the sustainable development goals. https://irp-cdn.multiscreensite.com/be6d1d56/files/uploaded/ICTSDG_InterimReport_Web.pdf
- Eizaguirre, A., García-Feijoo, M. ve Laka, J.P. (2019). Defining sustainability core competencies in business and management studies based on multinational stakeholders' perceptions, *Sustainability*, 11 (8), 2303. <https://doi.org/10.3390/su11082303>

- Elgohary, E. (2022). The role of digital transformation in sustainable development in Egypt, *The International Journal of Informatics, Media and Communication Technology*, 4(1), 71-106.
- Elmassaha, S. ve Mohieldin, M. (2020). Digital transformation and localizing the sustainable development goals (SDGs), *Ecological Economics*, 171. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2020.106604>
- European Commission (2023). Shaping Europe's digital future. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/DESI>
- European Commission. (2020). Digital economy and society index. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/digital-economy-and-society-index-DESI-2020>
- European Commission. (2022). Digital economy and society index. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/digital-economy-and-society-index-DESI-2022>
- European Commission. (2022a). Human capital. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/DESI-human-capital>
- European Commission. (2022b). Connectivity. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/DESI-connectivity>
- European Commission. (2022c). Integration of digital technology. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/DESI-integration-technology-enterprises>
- European Commission. (2022d). Digital public services. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/DESI-digital-public-services>
- European Parliament. (2019). Digital transformation. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633171/EPRS_BRI\(2019\)6331_71_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/633171/EPRS_BRI(2019)6331_71_EN.pdf)
- Feroz, A.K., Zo, H. ve Chiravuri, A. (2021). Digital transformation and environmental sustainability: a review and research agenda, *Sustainability*, 13(3), 1530. <https://doi.org/10.3390/su13031530>
- Fukuda-Parr, S. ve Mcneill, D. (2019). Knowledge and politics in setting and measuring the sdgs: introduction to special issue, *Global Policy*, 5–15. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12604>
- Goralski, M.A. ve Tan, T.K. (2020). Artificial intelligence and sustainable development, *The International Journal of Management Education*, 18(1), 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.ijme.2019.100330>
- Hajishirzi, R., Costa, C. J., Aparicio, M., ve Romão, M. (2022). Digital transformation framework: a bibliometric approach. *Information Systems and Technologies*, 427-437.
- Harris, J. M. (2000). Basic principles of sustainable development, dimensions of sustainable development, (Ed: Bawa, K. ve Seidler R) EOLSS Publishers, United Kingdom.
- Hilty, L.M., ve Aebischer, B. (2015). ICT for sustainability: an emerging research field, ict innovations for sustainability, (Ed: Hilty, L.M. ve Aebischer, B.), Springer International Publishing.
- Hrustek, L. (2020). Sustainability driven by agriculture through digital transformation, *Sustainability*, 12(20), 8596. <https://doi.org/10.3390/su12208596>

- Ionescu-Feleagă, L., Ionescu, B.-Ştefan, ve Stoica, O. C. (2023). The link between digitization and the sustainable development in European Union countries, *Electronics*, 12(4), 961. <https://doi.org/10.3390/electronics12040961>
- Ivančić, L., Vukšić, V. B., ve Spremić, M. (2019). Mastering the digital transformation process: business practices and lessons learned, *Technology Innovation Management Review*, 9(2).
- Imran M., Liu X., Wang R., Saud S., Zhao Y. ve Khan MJ. (2022). The Influence of digital economy and society index on sustainable development indicators: the case of European Union, *Sustainability*, 14(18). <https://doi.org/10.3390/su141811130>
- Jovanovic, M., Rakicevic, J., Jaksic, M. L., Petkovic, J. ve Marinkovic, S. (2017). Composite indices in technology management: a critical approach, emerging trends in the development and application of composite indicators, (Ed: V. Jeremic, Z., Radojicic, M. ve Dobrota M.) IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-5225-0714-7.ch003>
- Karasoy, H., ve Babaoğlu P. (2020). Türkiye’de elektronik devletten dijital devlete doğru, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 397-416.
- Nambisan, S., Lyyitinen, K., Majchrzak, A. ve Song, M. (2017). Digital innovation management, *MIS Quarterly*, 41(1), 223-238.
- OECD. (2018). Going digital in a multilateral world. <https://www.oecd.org/going-digital/C-MIN-2018-6-EN.pdf>
- Robertson, G. ve Lapiņa, I. (2022). Digital transformation and the changing shape of quality management practices, *SCEE'2021 Proceedings*, 82–99. [://doi.org/10.7250/scee.2021.0009](https://doi.org/10.7250/scee.2021.0009)
- Roodman, D. (2009). How to do xtabond2: an introduction to difference and system gmm in stata, *The Stata Journal*, 9(1), 86-136.
- Scholz, R.W., Bartelsman, E.J., Diefenbach, S., Franke, L., Grunwald, A.; Helbing, D., vd. (2018). Unintended side effects of the digital transition: European scientists’ messages from a proposition-based expert round table, *Sustainability*, 10(6), 1-48. <https://doi.org/10.3390/su10062001>
- Seele, P., Lock, I. (2017). The game-changing potential of digitalization for sustainability: possibilities, perils, and pathways, *Sustainability Science*, 12, 183–185. <https://doi.org/10.1007/s11625-017-0426-4>
- Sustainable Development Solutions Network. (2023). Sustainable development report. <https://dashboards.sdgindex.org/explorer>
- Tjoa, A.M. ve Tjoa, S. (2016). The role of ICT to achieve the UN sustainable development goals, 6th IFIP World Information Technology Forum, WITFOR; 12-14 Eylül 2016; San José: Costa Rica.
- TWI2050 - The World in 2050. (2019). The digital revolution and sustainable development: opportunities and challenges. <https://www.idos-research.de/uploads/media/TWI2050-for-web.pdf>
- UNDP. (2023). Human development index. <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>

Van Veldhoven, Z., ve Vanthienen, J. (2022). Digital transformation as an interaction-driven perspective between business, society, and technology, *Electronic markets*, 32(2), 629–644. <https://doi.org/10.1007/s12525-021-00464-5>

World Bank. (2023). World development indicators. https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD.ZG?most_recent_value_desc=false

World Commission on Environment and Development (WCED). (1987). Our common future. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>

Ya'u, Y. Z. (2004). The new imperialism & Africa in the global electronic village, *Review of African political economy*, 31(99), 11-29.

Toplumsal Eşitsizliklerin Göz Ardı Edilen Yönü: Türkiye'de Regl Yoksulluğunun Sosyal Politika Perspektifinden İncelenmesi

Pelin Demircan Yıldırım^{a, b}

Özet

Çalışmanın amacı, Türkiye'deki regl yoksulluğunu kapsamlı bir şekilde ele almak, bu sorunun nedenlerini ve etkilerini açıklamak ve toplumsal cinsiyet bağlamında ortaya koymaktır. Çalışma, Türkiye'de regl yoksulluğunun toplum ve kamusal alanda yeterince görünür olmadığını ve sorunun sadece regl ürünlerine vergi indirim gibi basit tedbirlerle çözülemeyeceğini göstermiştir. Ayrıca Türkiye'de regl yoksulluğunun nedenlerinin ekonomik durum, sağlık hizmetlerine erişim, eğitim seviyesi, toplumsal normlar ve tabularla ilişkili olduğu belirtilmiştir. Çalışmanın yöntemi, ikincil verilere dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, makalelerden, sivil toplum kuruluşlarının ve uluslararası örgütlerin yürüttüğü araştırmalardan faydalanılmıştır. Türkiye'deki regl yoksulluğuyla ilgili çalışmaların ve yasal düzenlemelerin yetersiz olduğu ayrıca daha kapsamlı ölçümler yapılması ve toplumsal cinsiyet eşitliğini destekler nitelikte etkili sosyal politika önlemlerinin geliştirilmesi gerektiği önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Regl Yoksulluğu
Sosyal Politika
Kadın
Toplumsal Cinsiyet

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 17.01.2024
Yayın Tarihi: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1421316

The Overlooked Aspect of Social Inequalities: An Investigation of Menstrual Poverty in Turkey from a Social Policy Perspective

Abstract

The aim of the study is to comprehensively address menstrual poverty in Turkey, to explain the causes and effects of this problem and to present it in a gendered context. The study reveals that menstrual poverty in Turkey is not visible enough in society and the public sphere and that the issue cannot be solved by simple measures such as tax reductions on menstrual products. Furthermore, the causes of menstrual poverty in Turkey are related to economic status, access to health services, education level, social norms and taboos. In this context, articles, and research conducted by civil society organizations and international organizations were used. It was also suggested that studies and legal regulations on menstrual poverty in Turkey are insufficient and that more comprehensive measurements should be made and effective social policy measures should be developed to support gender equality.

Keywords

Menstrual Poverty
Social Policy
Woman
Gender

About Article

Received: 17.01.2024
Published: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1421316

^a İletişim Yazarı: pelindemircan33@gmail.com

^b Dr, Bağımsız Araştırmacı, ORCID: 0000-0003-3300-5783

Giriş

Regl, dünya çapında yaklaşık 1,8 milyar kadının yaşadığı fizyolojik bir süreçtir. Bu sürecin yaygınlığı ve kadınların yaşamlarındaki önemi, toplumsal cinsiyet rolleri ve cinsiyet eşitsizliği gibi konularla yakından ilişkilidir. Kadınların regl dönemlerinde yaşadıkları deneyimler, kültürel normlar ve toplumsal beklentilerden etkilenmektedir. Cinsiyet eşitsizliğinin yaygın olarak görüldüğü toplumlarda, kadınlar regl dönemlerinde eşitsizliği büyük çapta yaşamaktadırlar.

Pek çok kadın ve kız çocuğu regl dönemlerinde ihtiyaç duyulan regl ürünlerine, bunları kullanmak için temel su, sanitasyon ve hijyen hizmetlerine ve aynı zamanda regl hakkında bilgi almayı içeren yerlere erişememekte ve bu nedenle regl yoksulluğu yaşamaktadır. Çok azı onurlu ve asgari sağlık standartlarında, bu durumun farkında olarak yaşamını sürdürmektedir (Carneiro, 2021). Dolayısıyla bu sorun tüm dünya için çözülmesi gereken bir sorundur. Bu nedenle ergen kızların ve kadınların güvenli ve hijyenik regl yönetimi ile regl sağlığına erişimini sağlamak sosyal refah, adalet ve sosyal hizmet ilkeleri doğrultusunda önemli adımların atılmasını gerektirmektedir.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kadınlar, ekonomik ve sosyal faktörler nedeniyle regl yoksulluğu yaşamakta olup eğitim, sağlık, iş ve sosyal hayata katılmakta olumsuz etkilerle karşılaşmaktadır (Derin Yoksulluk Ağı, 2021; Aldanmaz ve Eskitaşçıoğlu, 2022; UNFPA, 2022; Ergenç ve diğerleri, 2023). Türkiye'deki araştırmalar aynı zamanda cinsiyet eşitsizliğinin bir çok alanda mevcut olduğunu göstermektedir. Eşitsizliğin temelinde, bilinçli ya da bilinçsiz olarak erkek hakimiyetini koruyan ataerkil sosyo-kültürel ve eğitimsel yapılar yatmaktadır (Dahal ve diğerleri, 2021). Bu bağlamda cinsiyet eşitsizliğinin regl yoksulluğunu derinleştirdiği ve kadınların regl dönemlerinde karşılaştığı ekonomik, sosyal ve sağlık ile ilgili zorlukların, ataerkil yapıların etkisiyle daha da pekiştirdiği görülmektedir.

Türkiye'de regl yoksulluğu üzerine yapılan akademik çalışmaların kapsamı ve derinliği yeterli düzeyde değildir. Bu nedenle Türkiye'de genel olarak regl yoksulluğuna ilişkin daha fazla araştırmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Bu kapsamda hem bilgi eksikliğini tamamlamak hem de regl yoksulluğuna dikkat çekmek amacıyla çalışmada, Türkiye'de regl yoksulluğunun nedenleri, etkileri ve sonuçları incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmada, toplumsal cinsiyet literatüründen geniş ölçüde faydalanarak ve regl yoksulluğunun altında yatan nedenler daha eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Türkiye'de uygulanan çalışmalar ele alınarak, regl yoksulluğunun önlenmesine ilişkin sosyal politika önerileri sunulmuştur.

Bu çalışma, Türkiye'de regl yoksulluğunu anlamak amacıyla mevcut araştırmalardan elde edilen verileri sistematik bir şekilde analiz etmeyi içermektedir. İkincil veriler, literatür taraması, akademik makaleler, raporlar ve resmi istatistikler gibi çeşitli kaynaklardan toplanacak ve kapsamlı bir analize tabi tutulacaktır.

Çalışma, Türkiye'deki regl yoksulluğunu kapsamlı bir şekilde ele alması ve regl yoksulluğunun sosyal politika ile ilişkilendirilmesi konusunda literatürdeki boşluğu doldurması açısından önemli bir katkı sunmaktadır. Çalışma, Türkiye'de regl yoksulluğunun basit çözümlerle ele alınamayacağı ve bu sorunun çözümünde toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen sosyal politika önlemlerinin alınması gerektiği konusunda farkındalık yaratmaktadır. Ayrıca, bu çalışmayla ilgili akademisyenler, yüksek lisans ve doktora öğrencileri için kapsamlı bir referans kaynağı oluşturması düşünülmektedir.

Regl Yoksulluğunu Kavramsal Çerçeve Anlamak

Regl yoksulluğu (menstrual poverty) gelişmekte olan ülkelerde yaygın bir sorun olup insanların regl dönemleri esnasında ihtiyaçlarını karşılayamama durumudur. Bu durum, regl hijyen araçlarına, kişisel yıkanma alanına, atık yönetimine ve bilgiye yetersiz erişimi içermektedir. Kadınların ve genç kızların regl ihtiyaçlarının karşılanması, sağlık, eğitim, istihdam ve refahları açısından giderek daha önemli bir konu haline gelmektedir (Sommer ve diğerleri, 2021).

Regl yoksulluğu, "İnsanların korkuya; aşırı ekonomik, sosyal veya fiziksel yüke maruz kalmadan kişisel hijyenlerini başarılı bir şekilde yönetmeleri için ihtiyaç duydukları materyalleri, altyapıyı ve bilgileri kapsamaktadır" (Association Of State And Territorial Health Officials, 2021). Amerikan Tıbbi Kadın Derneği regl yoksulluğunu; sıhhi ürünler, kişisel temizlik alanı ve atık yönetimi dahil ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere, regl hijyen araçlarına ve eğitime yetersiz erişim olarak tanımlamıştır (American Civil Liberties Union, 2023).

Regl yoksulluğu, özellikle yoksul ve kırılgan gruplar içinde yaşayan kadınları daha ağır şekilde etkilemektedir. Bu durum, regl yoksulluğunun sosyal adaletsizlikleri ve toplumsal eşitsizlikleri de yansıttığını göstermektedir. Kadınlar ve kız çocukları, regl dönemlerinde biyolojik ihtiyaçlarına özel gereksinimler duymaları, aynı zamanda hane içinde bakım ve hizmet rollerini yerine getirme beklentileriyle başa çıkmaları, regl dönemlerinde cinsiyetçi ve ataerkil sosyal normlara maruz kalmaları nedeniyle daha büyük eşitsizliğe uğramaktadırlar (Caruso ve diğerleri, 2015). Aynı zamanda toplumsal cinsiyet normları nedeniyle, kadınlar regl döneminde iş veya okuldan uzak kalmakta ve sosyal dışlanma ile karşılaşabilmektedirler (Bhatty ve diğerleri, 2014; Carneiro, 2021). Kadınların ve genç kızların regl ihtiyaçları, sağlıkları, eğitimleri, istihdamları ve refahları giderek daha önemli bir konu olarak kabul edilmektedir (Sommer ve diğerleri, 2021). Bu bağlamda, regl yoksulluğuyla mücadele etmek için toplumda farkındalık oluşturulmasını, politika yapımcıların etkili önlemler almasını ve regl dönemindeki insanların ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayacak kaynaklar gerekmektedir. Ayrıca, araştırma ve veri toplama çalışmalarının da regl yoksulluğunu daha iyi anlamak ve çözüm yollarını belirlemek için önemli olduğu unutulmamalıdır.

Küresel Bir Sorun Olarak Regl Yoksulluğu

Regl yoksulluğu, milyonlarca kadın ve kız çocuğunun geride tutulduğu ve hatta temel regl bakımını karşılayamayarak tehlikeye atıldığı küresel bir sorundur (Yoppie, tarih yok). Dünyada kadın ve üreme çağındaki kız nüfusunun yaklaşık 500 milyonu, regl ürünlerine ve regl hijyenlerini yönetmek için ihtiyaç duydukları tesislere erişimden yoksundur. Kadın ve kız çocuklarının menstrüasyonlarını etkin bir şekilde yönetmek için su, sanitasyon ve hijyen (WASH) tesislerine, uygun fiyatlı ve uygun regl hijyen malzemelerine, iyi uygulamalar hakkında bilgiye ve hizmete ayrıca damgalanmadan regl dönemini yönetebilecekleri destekleyici bir ortama ihtiyaçları vardır (World Bank, 2022). Özellikle regl gören kadınlar ve kızların karşılaştığı zorluklar altyapı veya temel malzeme eksiklerinden çok daha fazlasıdır. Birçok toplumda regl görenlerin deneyimi kültürel tabular, dini dogmalar ve ayrımcı sosyal normlar tarafından kısıtlanmaktadır. Pek çok kültürde, regl gören kadınlar kirli kabul edilir ve sistematik olarak eğitim, istihdam, kültürel ve dini uygulamalar gibi günlük faaliyetlere katılmaktan dışlanmaktadır. Bu durum, regl ile ilişkilendirilen tabuların ve damgalamaların

varlığını ve genel olarak regl ve regl hijyeni konusunda sınırlı bilginin sonucu olarak ortaya çıkan sessizlik kültürünü vurgular (World Bank 2018; 2022). Aynı zamanda milyonlarca kadının hareketliliklerini ve kişisel tercihlerini kısıtlar, okula devamı ve toplum yaşamına katılımını etkiler ve güvenliklerini tehlikeye atarak stres ve kaygıya neden olur (UNICEF, tarih yok). Ancak birçokları için bu bir gerçeklik değildir. Oysa ki regl yoksulluğu sadece potansiyel bir sağlık riski olmayıp insanların eğitimini, refahını ve bazen tüm yaşamlarını etkilemektedir (Action Aid, 2023). Bu kapsamda küresel çapta regl ile ilgili pek çok kanıt bulmak mümkündür ve bu kanıtlar önemli noktalara işaret etmektedir.

Dünya'daki kadınlar ve kız çocuklarının regl yoksulluğuna ilişkin gerçekleri aşağıdaki şekildedir;

- a. WASH Poverty Diagnostics tarafından yapılan araştırmada Nijerya'da kadınların %25'inin dışkılama veya regl hijyeni yönetimi için yeterli mahremiyete sahip olmadıkları görülmüştür (World Bank, 2018).
- b. Afrika'da 10 kızıdan biri, regl ürünlerine erişim, okulda kullanacakları güvenli, özel tuvaletler olmadığı için okullarına gidememektedirler (UNESCO, 2014).
- c. Kenya'da, okul çağındaki kızların yaklaşık %50'sinin regl ürünlerine erişimi yoktur (UNESCO, 2014).
- d. Hindistan'da regl gören 355 milyon kadının yaklaşık %12'si regl ürünlerini karşılayamamaktadır (Chatterjee, 2006).
- e. Nepal'de Chhaupadi adı verilen bir inanış nedeniyle regl kulübelerine kapatılan 18 kadın ve kız çocuğunun öldüğü Ulusal İnsan Hakları Komisyonu tarafından kaydedilmiştir (Rai, 2019).
- f. 2018'de Young Scot tarafından 2.000'den fazla kişiyle yapılan bir ankette İskoçya'daki okul, kolej veya üniversitedeki yaklaşık her dört kişiden birinin regl ürünlerine erişmekte zorlandığını ortaya çıkmıştır (Diamond, 2022).
- g. Hollanda'da 327.498 kadınla yapılan bir araştırma da kadınların %13,8'inin regl nedeniyle işe gidemediğini ve her ay % 3,4'ünün işe gidemediğini göstermiştir (Schoep, Nieboer, Zanden, Braat, ve Nap, 2019).
- h. Amerika'da 500 milyon insan regl ürünlerine ve hijyen tesislerine erişememektedir; regl gören 16,9 milyon insan yoksulluk içinde yaşamaktadır. ABD'deki 16,9 milyon düşük gelirli kadının üçte ikisi, 2021'de regl ürünlerine parası yetmemiş ve bunun yarısı regl ürünleri ile yiyecek arasında seçim yapmak zorunda kalmıştır. Üniversitede ise regl gören kişilerin %14,2'si geçen yıl regl yoksulluğu yaşamıştır (Michel, Mettler, Schöenberger, ve Gunz, 2022).

Regl hijyen ürünlerine yetersiz erişim zaten önemli bir sorun olsa da Covid-19 salgını bu durumu daha kötüleştirmiştir. Covid-19 nedeniyle okullar ve kamu tesisleri dahil olmak üzere tamponlara ve pedlere tipik erişim noktaları kesintiye uğramıştır. Ancak erişim noktaları seyrek olmasına rağmen, regl hijyeni ürünlerine olan ihtiyaç azalmamıştır (Association Of State And Territorial Health Officials, 2021). Örneğin; Thinx ve Period (2021) çalışmasında Covid-19 sonrası Amerika'da 2021 yılında 13 ila 19 yaşları arasında regl gören 1.010 öğrenciye uyguladıkları ankette, tüm öğrencilerin neredeyse 1/4'ünün regl yoksulluğu -regl hijyen ürünlerine erişememe- yaşadığı ortaya çıkmıştır. 2019 yılında bu durum 1/5 olarak

raporlanmıştır (Thinx ve Period, 2019) ve ayrıca raporda düşük gelirliler ve beyaz olmayan öğrencilerin özellikle etkilendiği belirtilmiştir. Plan International'ın (2020) Birleşik Krallık'ta pandemi sırasında yürüttüğü ankette ise, 14-21 yaş arası kız çocukları %11'inin regl ürünlerine paralarının yetmediğini ve geçici ürünlerle doğaçlama yaptıklarını, buna karşın regl ürünlerine gücü yeten kızların %22'sinin çoğunlukla regl ürünlerinin mağazada eksik olması sebebiyle bunlara erişmekte zorlandıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu sorunların üstesinden gelmek regl görme, regl hijyen ürünleri ve kadın dostu altyapı hakkında eğitim ve farkındalığı bir araya getiren bütüncül bir yaklaşım gerektirmektedir. En önemlisi, bu unsurlara olanak sağlayan bir politika ortamı olmadan ulaşılamamaktadır. Bu kapsamda uluslararası kuruluşlar, regl yoksulluğu ile ilgili yaptıkları çalışmalarla ve oluşturdukları çeşitli stratejilerle çözüm sağlamaya yardımcı olmaktadır. Örneğin; Dünya Bankası, Su Küresel Uygulama Programı kapsamında, suyla ilgili projelerde regl sağlığı ve hijyen müdahalelerini ülkelerle iş birliği yaparak giderek daha fazla entegre etmektedir (World Bank, 2022a). Cenevre, Regl Hijyeni Günü'nde, Herkes için Sanitasyon ve Su Küresel Ortaklığı (SWA), dünya çapında 500 milyondan fazla insanı etkileyen regl dönemi yoksulluğunun sona ermesi için çağrıda bulunmaktadır (Sanitation and Water for All, 2022). UNICEF, dünya genelinde kalkınma ve insani yardım programları aracılığıyla regl sağlığı ve hijyen faaliyetlerinde küresel bir lider olarak, bireylerin regl dönemlerini güvenli ve onurlu bir şekilde yönetmeleri için güven, bilgi ve becerileri artıran; materyallere ve tesislere erişimi iyileştiren programlar oluşturmayı taahhüt etmektedir. Bunun yanı sıra hükümetler, regl yoksulluğu ile mücadele etmek için giderek daha fazla harekete geçmektedirler. Bu kapsamda uygulanan politikaların bazıları aşağıdaki şekildedir;

- a. İskoçya 2021 yılında regl ürünlerini ihtiyacı olan herkes için ücretsiz yapan dünyadaki ilk ülkedir. Yasa Tasarısı oybirliğiyle kabul edilmiş ve 12 Ocak 2021'de yasalaşmıştır (Wilson, 2022).
- b. İspanya'da şiddetli regl ağrısı çeken kadınların planlanan yeni bir yasa kapsamında ayda üç ila beş gün izin almasına imkân verilecek olup hareket, üreme sağlığı mevzuatına yönelik daha geniş reformların bir parçası olacaktır ve kabul edilmesi halinde Avrupa'da türünün ilk örneği olacaktır (Masterson, 2022).
- c. Kenya, 2004 yılında regl ürünlerinde vergileri kaldırmaya başlamıştır ve 2016 yılına kadar ithal regl ürünlerinde ve bunların üretimi için kullanılan hammaddelerde KDV'yi kaldırmıştır. Benzer şekilde Nijerya, yerel olarak üretilen ürünlerden KDV'yi kaldırmıştır. Malezya, Lübnan, Tanzanya, İrlanda, Kolombiya ve Meksika gibi ülkeler regl ürünlerinde KDV'yi tamamen kaldırmıştır (World Bank, 2022a).
- d. Nepal'de hükümet regl kulübelerini kullanma uygulamasını durdurmak için önlemler almıştır. Bu durumun 2005'te yüksek mahkeme tarafından yasaklanmasına ve 2018'de hükümet tarafından suç sayılmasına rağmen, bazı kırsal topluluklar uygulamaya devam etmiştir. Regl gören bir kadını "regl kulübesine" zorlamak bundan sonra 3 ay hapis ve 3.000 rupi (33 sterlin) para cezası ile cezalandırılmaktadır (Yoppie, tarih yok).
- e. Amerika okullarda ücretsiz regl ürünleri sağlanmasını zorunlu kılan yasalar çıkarmıştır. "Tampon vergisi" veya Pembe vergi olarak bilinen hijyenik ürünlerdeki %5'lik KDV oranı Ocak 2021'de rafa kaldırılmıştır (Alvarez, 2019).

- f. Hükümetler dışında Sivil Toplum Kuruluşlarının da regl yoksulluğu ile mücadelede göstermiş olduğu faaliyetler bulunmaktadır;
- g. Uluslararası bir yardım kuruluşu olan Water Aid, gelişmekte olan ülkelerdeki topluluklar için eğitim desteği, regl materyalleri ve ürünleri üretmenin yanı sıra temiz su ve kadınlara uygun tuvaletler sağlamak için hayati bir çalışma yürütmektedir. Bununla birlikte ActionAid yerel kadınların güvenli, yeniden kullanılabilir pedler yapmayı öğrenmelerine yardımcı olmakta ve bunları okuldaki kızlara ücretsiz vermektedir (Yoppie, tarih yok).
- h. Hindistan'da Gramalaya, Güney Afrika'da Dignity Dreams ve Nijerya'da Pad-Up Creations gibi STK'lar da kadınlar için yeniden kullanılabilir pedler üretmekte ve kırsal kesimdeki yoksul, düşük gelirli kızlar ve kadınlar için sürdürülebilir ve hijyenik çözümler sunmaktadır (Yoppie, tarih yok).
- i. Güney Afrika'da ise Global Citizen eylem grubu tarafından yürütülen bir kampanya sonrasında 2019 yılında okullarda ücretsiz sıhhi ürünler sağlamayı taahhüt etmiş ve Hükümet, 'tampon vergisi' olarak bilinen regl ürünleri üzerindeki vergileri de kaldırmıştır (Masterson, 2022).

Regl gören insanların karşılaştığı çok boyutlu sorunlar, çok sektörlü müdahaleler gerektirmektedir. Yetersiz sıhhi tesisler, bilgi eksikliği, uygun fiyatlı ve kaliteli regl hijyen ürünlerine erişim eksikliği, regl ile ilgili damgalama ve sosyal normlar gibi kesişen sorunların üstesinden gelmek için WASH uzmanları, gereken tüm çözümleri tek başlarına bulamazlar. Bunun için, uygun bir politika ortamında daha işbirlikçi ve çok boyutlu yanıtlar gerektiren bütüncül bir yaklaşım gerekmektedir (World Bank, 2022). Bu bağlamda sağlık ve sosyal hizmet uzmanları, araştırmacılar, kamu yapımcılar, sivil toplum kuruluşları ve politika yapımcıları tarafından regl yoksulluğunun iyileştirilmesine ilişkin eylem planları hazırlanmasına, konuyu gündemde tutan çalışmalara daha çok ihtiyaç vardır.

Türkiye'de Regl Yoksulluğu: Kırılganlıklar Arasında Unutulan Bir Sorun

Birçok toplumda reglin toplumsal inşası kirlilik, kötülük temaları üzerinden gerçekleşir (Douglas 2007; Bobel 2010). Ataerkil sistemde regl, kadın bedenini değersizleştirmek, utanç duymalarına neden olmak, eksiklik hissi uyandırmak amacıyla kullanılır. Bu inşa, kadınları ikincil konuma düşürmek için sıklıkla kullanılan bir araçtır ve özellikle aile içinde çocukların sosyalleşme sürecinde tekrar tekrar yeniden üretilir. Kadınların menstrasyonu ile ilişkili olarak yaşadıkları baskıyı deneyimlemelerinde, çocukluk döneminde içselleştirdikleri kültür oldukça etkilidir (Yılmazbilek, 2022). Çocuğun toplumsal cinsiyet statüsüyle ilk karşılaştığı ve deneyimlediği yer ailedir. Cinsiyet ayrımı evdeki işbölümü ve ev içi sorumluluklar yoluyla yeniden üretilmektedir. Yerel ve ulusal düzeyde karar alma, ataerkil yapılar tarafından belirlenmektedir (Gram vd; 2011)

Kadınların regl dönemi deneyimleri, toplumsal cinsiyet ve ataerkil yapıyla karmaşık bir ilişki içindedir. Bu ilişki, toplumun kadın bedeni ve doğurganlık süreci üzerindeki normlarını, beklentilerini ve baskılarını yansıtır. Regl dönemi, biyolojik bir süreç olmasının yanı sıra, toplumsal, kültürel ve dini anlamlarla da yüklüdür. Toplumda kadın bedeni ve regl dönemi genellikle utanç, kir, kirlilik gibi negatif imgelerle ilişkilendirilmektedir. Türk Dil Kurumu

sözlüğünde kirli kelimesinin ikinci anlamı olarak “aybaşı durumunda bulunan (kadın)” ifadesinin yer alması, sosyal mecralarda tepkilere yol açmıştır (Türk Dil Kurumu, tarih yok). Bu algılar, kadınların regl dönemini gizlemesi veya utanç duymasıyla sonuçlanmaktadır. Bu da kadınların bedenleri ve cinsellikleri üzerindeki kontrol ve baskının bir göstergesi olabilmektedir.

Ülkemizde ataerkil yapının etkisi altında, kadınlar bedenlerinin namus, ayıp, günah gibi kavramlarla kontrol edildiği bir toplumsal cinsiyet yapılanmasına maruz kalabilmektedir. Özellikle regl dönemi gibi tamamen biyolojik bir süreç, gizlenmesi gereken utanç verici bir durum olarak algılanmaktadır (Ergenç ve diğerleri, 2023). Aynı zamanda regl yaşayan kadınlar, toplum içinde çocukluktan ergenliğe geçiş sürecinde ve doğurganlıkla ilişkilendirilen toplumsal cinsiyet normlarına maruz kalmaktadırlar. Bu normlar regl yoksulluğunun daha da derşleşmesine neden olmaktadır.

Regl yoksulluğunun toplumsal bir sorun olması sebebiyle sosyal ve kültürel boyutlarına ilişkin yapılan araştırmalar, konunun derinlemesine anlaşılmasını ve dönüşümünü sağlayabilmektedir. Gün geçtikçe regl yoksulluğuna dair ilgili çalışmalar gündemde daha fazla yer almaktadır. Özellikle bu kapsamda 2016 yılında kurulan Konuşmamız Gerek Derneği, Konuşmamız Gerek Hareketini başlatarak Türkiye’de regl yoksulluğu ve tabusu ile mücadelede son derece etkin bir rol üstlenerek dezavantajlı gruplar ile kırsal alanlarda yaşayan kadınlar ve çocukların menstrüel ürünlere erişimlerini sağlamak ve sorunlarına çözüm üretmek amacıyla çalışmalar yürütmektedir. Ancak her ne kadar regl yoksulluğu ile ilgili çalışmalar son zamanlarda daha fazla gündeme gelmiş olsa da Türkiye’de regl yoksulluğu hakkında yeterli veri ve araştırma bulunmamaktadır. Türkiye'nin regl yoksulluğuyla ilgili genel durumunu incelediğimizde, bu konuda yapılan yasal düzenlemeler aşağıdaki gibidir:

- a. Türkiye’de 16 Haziran 2004 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği’nin 6. maddesinde kadın işçilerin regl günlerinde ağır ve tehlikeli işlerde 5 gün süre ile çalıştırılmayacakları hüküm altına alınmıştır (Resmi Gazete, 2004). Kadınlara tanınan bu hak, yönetmelik seviyesinde kalmış olup kanuni bir koruma sağlanmamıştır. Nitekim söz konusu yönetmelik 8 Şubat 2013 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan ağır ve tehlikeli işler yönetmeliğinin yürürlükten kaldırılmasına dair yönetmelikle yürürlükten kaldırılmıştır (Resmi Gazete, 2013).
- b. Son dönemlerde regl izni toplu sözleşmelerde yer almaya başlamıştır. Bununla birlikte regl izni veren bazı kamu ve özel işletmelerin varlığı söz konusudur. Türkiye’de bu kurumlar arasında Tunceli Belediyesi, İzmir Barosu, Kadıköy Belediyesi ve Zomato şirketi regl izni uygulamaktadır (Aldanmaz & Eskitaşçıoğlu, 2022).
- c. Türkiye’de 2022 yılına kadar menstrüel ürünler %18 oranında tüketim mallarından alınan en yüksek vergiye tabiyken, 29 Mart 2022 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan 5359 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı ile hijyenik ped ve tamponlardan alınan KDV oranı %18’den %8’e düşürülmüştür (Resmi Gazete, 2022). Ancak 6 Temmuz 2023 Resmî Gazete’de yayımlanan mal ve hizmetlere uygulanacak katma değer vergisi oranlarının tespitine ilişkin kararda değişiklik yapılmasında dair Cumhurbaşkanı Kararı m.1-b hükmüne göre %8 KDV oranı %10 şeklinde değiştirilmiştir (Resmî Gazete, 2023).

Yöntem

Bu çalışmanın metodolojik çerçevesi, Türkiye'deki regl yoksulluğunu detaylı bir şekilde inceleyerek, sorunun nedenlerini ve etkilerini ikincil veriler doğrultusunda ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu hedefe ulaşmak adına, çalışma kapsamında literatür taraması gerçekleştirilmiş ve Türkiye'deki regl yoksulluğuna dair makale çalışmaları ile sivil toplum kuruluşları ve uluslararası kuruluşların raporlarından faydalanılmıştır.

Araştırma Modeli ve Örneklem

Bu çalışmada ikincil veri yöntemi tercih edilmiştir; bu tercihin temel nedenlerinden biri, verilerin araştırma amacına uygun olarak önceden toplanması, diğeri ise regl sebebiyle katılımcılardan alınabilecek yanıtların sınırlılığıdır. Kullanılan veriler, Türkiye'de gerçekleştirilen en kapsamlı çalışmalardan elde edilmiş olup, veri kaynakları güvenilir niteliktedir. Yapılan çalışmalar, regl yoksulluğu konusunu geniş bir perspektifle değerlendirmiş ve istatistiksel yöntemler kullanarak derinlemesine incelemiştir. Bu kapsamlı analizler sonucunda elde edilen bulgular, Türkiye'deki regl yoksulluğunun nedenlerini anlamamıza ve etkili çözüm önerileri geliştirmemize önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Bulgular

Türkiye'de regl yoksulluğuna ilişkin yapılan en kapsamlı çalışma Konuşmamız Gerek Derneği tarafından 2022 yılında yayımlanan Türkiye'de Regl Yoksulluğu Araştırması'dır. Araştırmada 81 ilde 18 yaşından büyük 4108 katılımcı ile görüşülmüş ve Türkiye'de regl yoksulluğuna ilişkin en kapsamlı verilere ulaşılmıştır (Aldanmaz ve Eskitaşçıoğlu, 2022). Bu nedenle elde edilen verileri detaylı bir şekilde paylaşmanın Türkiye'deki regl yoksulluğu gerçeğinin anlaşılmasını sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırma kapsamında katılımcıların menstrüel ürünler dışındaki hijyen ürünlerine erişilebilirliği incelendiğinde katılımcıların %21,1'inin sabuna, %16,3'ünün temiz suya, %31,8'inin çöp kutusuna her zaman erişim sağlayamadıkları görülmüştür. Bununla birlikte katılımcıların %29,8'inin temiz bir tuvalete ulaşmasının hiçbir zaman mümkün olmadığını ya da nadiren mümkün olduğunu aynı zamanda tuvalet kağıdına erişemeyen veya nadiren eriştiklerini söyleyen katılımcıların oranının ise %21,9 olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %16,3'ü ise temiz suya erişemediğini; %14,5'i ise bir sağlık kuruluşuna hiçbir zaman erişemediğini ya da nadiren eriştiğini ifade etmiştir (Aldanmaz ve Eskitaşçıoğlu, 2022).

2021 yılında Derin Yoksulluk Ağı tarafından yayımlanan "Pandemi Döneminde Derin Yoksulluk ve Haklara Erişim" adlı raporda pandemide 103 hanenin %82'sinin hijyenik pede erişemediği bulgusuna ulaşılmıştır (Derin Yoksulluk Ağı, 2021).

Regl dönemlerinde katılımcıların %90,9'u ped, %20'si tampon, %5,1 menstrüel kap, %0,1 menstrüel disk, %13'ü tuvalet kâğıdı, %3,2 regl külotu, %1,6'sı bez parçası kullanırken diğer seçeneğini seçen 29 katılımcıdan 8'i menstrüel ürün yerine çocuk bezi, 4'ü iç çamaşırı, 3'ü pamuk, 8'i daha ucuz olması sebebiyle günlük ped ve 6'sı kâğıt havlu kullandıklarını belirtmiştir (Aldanmaz ve Eskitaşçıoğlu, 2022).

UNFPA, 2022 yılında "Türkiye'deki Mülteci Kadınlar ve Kız Çocuklarında Menstrüel Hijyen Yönetimi" isimli raporunda, kırılğan gruptaki her 2 kadın ve kız çocuklardan birinin regl

dönemlerinde hijyenik regl ürünlerine ulaşamadığını bu nedenle peçete, bez, havlu, çocuk bezi, pamuk, eski kumaş parçaları veya yalnızca iç çamaşırı kullanmak zorunda kaldıkları sonucuna ulaşmıştır. Her 5 kadından 1'i de bu ürünleri yıkayıp bir sonraki regl döneminde baştan kullanmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir (UNFPA, 2022).

Aldanmaz ve Eskitaşcıoğlu (2022) araştırmasında, regl döneminde kullanılan ürünün aylık gelire ilişkisi incelediğinde, gelir düzeyi fark etmeden katılımcılar regl bakımlarında tuvalet kâğıdı ve bez parçası kullanmışlardır. Ancak katılımcıların gelir düzeyi arttıkça ped kullanımının düştüğü, tampon ve menstrüel kap kullanımının arttığı görülmüştür. Bunun yanı sıra regl bakımında kullanılmaması gereken tuvalet kâğıdı, bez parçası ve diğer ürünlerin de her gelir seviyesindeki katılımcılar tarafından kullanıldığı görülmüştür.

Türkiye'de katılımcıların aylık menstrüel gideri incelendiğinde %43'ü aylık regl ürün giderinin 30-60 lira, %22'si 1-30 lira, %20,5'i ise 60-90 lira arasında olduğunu belirtmişlerdir (Aldanmaz ve Eskitaşcıoğlu, 2022).

Bir başka çalışmada regl döneminde kullanılan ürünlerle ilgili anket sonuçlarına göre, katılımcı kadınların büyük bir kısmı (%81,6, 320 kişi) bu ürünleri pahalı bulmaktadır. Sadece %14,0'ı (55 kişi) pahalı bulmamakta ve %5,5'i (22 kişi) ise bu konuda görüş beyan etmemiştir. Ekonomik açıdan bakıldığında, katılımcı kadınların %41,8'i (157 kişi) bu ürünleri alırken ekonomik zorluk yaşadıklarını ifade etmiştir. Ara sıra ekonomik zorluk yaşayan kadınların oranı %35,1 (132 kişi) iken, zorlanmayan kadınların oranı %23,1'dir (87 kişi) (Ergenç ve diğerleri, 2023).

Ergenç ve diğerleri (2023) çalışması, Adana'nın Seyhan ilçesinde yaşayan 397 katılımcıya anket uygulayarak, geçici koruma altındaki yabancı uyruklu kadınlar ile Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı yerli kadınları içeren bir örnekleme incelemiştir. Çalışmada kadınların regl dönemi boyunca karşılaştıkları eşitsizlikler ve toplumsal cinsiyet bağlamındaki tutumları incelenerek tanımlayıcı bilgilere erişilmiştir. Tanımlayıcı nitelikteki araştırma, ekonomik, kültürel ve sosyal başlıklar altında regl dönemiyle ilişkilendirilen sonuçlara ulaşmış ve regl dönemine yönelik tutumları değerlendirmiştir. Çalışma, regl dönemiyle ilgili bilgi eksikliği, ekonomik zorluklar ve toplumsal baskılar gibi temel engelleri vurgulamıştır. Kadınların regl dönemine ilişkin tutumları, kültürel normlara dayalı olarak incelenmiş ve regl döneminin toplumsal bir tabu olarak kabul edilme eğilimleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada regl dönemiyle ilgili konuşmaktan kaçınan ve bu konuda açıklama yapan doksan kadının gerekçeleri, genellikle ayıp, mahremiyet ve utanma duyguları olarak ifade edilmiştir. Elde edilen bulgular, regl dönemiyle ilgili konuşma tabusunun, kadınların seslerini ifade etmelerini engellediği ve bu durumun genel olarak cinsiyet eşitsizliği ve hak kayıplarına neden olduğunu göstermektedir.

Yılmazbilek'in (2022) çalışmasında, kadınların regl dönemlerindeki deneyimlerini ele alarak, reglin kadınların algılanması ve yaşaması üzerindeki etkisinin ataerkil ideoloji ve kapitalist sistemle etkileşim içinde olduğunu ortaya koymuştur.

Menstrüel ürünlere erişimde zorlanma algısı incelendiğinde %26,4'ünün hiçbir zaman zorluk yaşamadığını, %42,5'i nadiren zorluk yaşadığını, %22,6'sı sıklıkla zorluk yaşadığını, %8,5'i ise her zaman zorluk yaşadıklarını belirtmiştir. Katılımcıların aylık gelir ve regl ürünlerine erişimde zorlanma algısı incelendiğinde, gelir düzeyi artan katılımcıların menstrüel ürünlere erişimde daha az zorluk yaşadığı görülmüştür. Belirlenen her aylık gelir düzeyinde nadiren veya sıklıkla zorlanan kişilerin olduğu görülmüştür. Araştırmada, aylık geliri 0 TL olan katılımcıların %16,3'ünün, 500 TL olan katılımcıların %14,6'sının ve aylık geliri 2.500-5.000 TL

olan katılımcıların %10,5'inin menstrüel ürünlere erişimde her zaman zorluk yaşadıkları belirtilmiştir (Aldanmaz ve Eskitaşçıoğlu, 2022)

Regl dönemi ile ilgili olarak, kadınlara çalışma ve eğitim hayatlarına olası etkileri sorulan çalışmada katılımcı kadınların çalışma hayatını düşündüklerinde %29,2'si bu durumun etkileyebileceğini belirtmiştir. %21,9'u ise etkilemeyeceğini ifade etmiştir. Ancak, kadınların yaklaşık yarısı %48,9 konu hakkında bir fikre sahip değildir. Eğitim hayatını düşündüklerinde ise kadınların %28,9'u; 115 kişi regl döneminin eğitimlerini etkileyebileceğini düşünmekte, %33,0'u etkilemeyeceğini ifade etmektedir. Bu konuda fikir belirtmeyen kadınların oranı ise %38,1'dir (151 kişi) (Ergenç ve diğerleri, 2023).

Bu aşamaya kadar, Türkiye'deki regl yoksulluğunun durumu ve bu konuda yapılan çalışmaların incelenmesi sonucunda elde edilen bulgulara dayanılarak analiz yapılmıştır. Bu çalışmalardan anlaşıldığı üzere, regl yoksulluğunun nedenleri ekonomik, sosyal ve kültürel faktörlerden kaynaklandığını göstermiştir.

Türkiye'de Regl Yoksulluğunun Nedenleri ve Sonuçları

Türkiye'deki regl yoksulluğu sorununu etkileyen bir dizi faktör bulunmaktadır. Bu faktörler arasında toplumsal cinsiyet rollerine dayalı olarak ekonomik, sosyal ve kültürel etkenler ön plana çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet normları, kadınlara yönelik ekonomik, sosyal ve kültürel baskıları şekillendirirken, regl dönemiyle ilgili ihtiyaçların karşılanmasında da belirleyici olmaktadır.

Ekonomik Zorluklar

Çalışmalar, regl dönemiyle ilgili ürünlere erişimin genellikle ekonomik durumla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu durumda cinsiyet eşitsizliği ve toplumsal rollerin belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir. Ataerkil anlayış, kadınların ekonomik güçten yoksun olmasına, eğitim ve iş fırsatlarına erişimde kısıtlılıklar yaşamasına, regl dönemiyle ilgili ürünlere erişimde zorluklarla karşılaşmalarına neden olmaktadır (Igbokwe, 2017; Dahal ve diğerleri, 2021; Macura ve diğerleri, 2023). Regl döneminin çalışma hayatına olası etkileri göz önüne alındığında, regl dönemi sebebiyle işe gidememe veya işten ayrılma durumunda kalan kadınlar, temel ihtiyaçlarından biri olan regl ürünlerine ulaşmakta zorluk yaşamaktadır. Dolayısıyla düşük gelir düzeyine sahip kadınların ve genç kızların hijyenik pedlere, tamponlara veya menstrüel ürünlere ulaşmada zorlanma olasılığı daha yüksektir.

Regl yoksulluğu, kadınların hayatındaki birçok zorluğun ana sebebi olarak görülmektedir (Michel ve diğerleri, 2022). Toplumsal rollerin kadınlara atadığı bakım ve ev işleri gibi görevler (Dahal ve diğerleri, 2021) kadınların ekonomik olarak daha zayıf konumda olmalarına ve dolayısıyla regl dönemiyle ilgili temel ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çekmelerine yol açmaktadır. Regl olan milyonlarca kadın, masraflarını karşılayamamakta ve regl döneminde işten veya okuldan uzak durmak zorunda kalabilmekte ve hatta sosyal dışlanma yaşayabilmektedir. Yoksulluk ve kırılabilirlik içinde yaşayanlar ise bu durumdan en ağır darbeyi almaktadırlar (Carneiro, 2021). Bu nedenle pek çok kadın ve kız çocuğu regl dönemini en ağır şekilde yaşamak zorunda kalmaktadır.

Sağlık Hizmetlerine Erişim

Kadınlar, regl dönemiyle ilgili sağlık hizmetlerine ulaşmada zorlanabilmektedirler, bu da regl dönemiyle ilişkili sağlık sorunlarının hızlı bir şekilde tanımlanmasını ve çözülmesini engelleyebilmektedir. Bu durum, kadınların dünyaya gelmelerinden itibaren maruz kaldıkları ayrımcılığın olumsuz etkilerinin bir yansımasıdır. Kadınların eğitim ve sağlık gibi temel imkanlardan yoksun bırakılmaları hayatlarında eşitsizlik ve adaletsizlik yaşamalarına neden olmaktadır (Sultana ve Altay, 2019). Toplumsal cinsiyet rollerine dayalı olarak kadınların regl dönemiyle ilgili ihtiyaçlarının göz ardı edilmesi, regl yoksulluğunu derinleştirmekte ve kadınları sağlık hizmetlerine erişimde zorluklarla karşı karşıya bırakmaktadır. Regl yoksulluğu nedeniyle kadınların ve kız çocuklarının temiz ve sağlıklı regl malzemelerine erişememesi de sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Özellikle hijyen koşullarının kötü olması, enfeksiyonların oluşmasına ve hatta ciddi sağlık sorunlarına neden olmaktadır. Bununla birlikte regl ürünlerini tekrar kullanmak zorunda kalan kadınlar, çok ciddi sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Regl yoksulluğu yaşayan bazı kadınların idrar yolu enfeksiyonları gibi fiziksel sağlık sorunların ve depresyon gibi zihinsel sağlık sorunlarını yaşama riskinin daha yüksek olduğu belirtilmiştir (Association Of State And Territorial Health Officials, 2021). Ayrıca, ataerkil normlar ve değerler, regl dönemiyle ilgili konuların utanç ve stigmaya dönüşmesine yol açarak kadınların bu konularda sessiz kalmasına ve yardım aramaktan kaçınmasına neden olmaktadır. Bu da sağlık sorunlarının daha da kötüleşmesine ve sağlık hizmetlerinden yararlanma şanslarının azalmasına yol açmaktadır. Ayrıca regl ürünlerinin fiyatlarının yüksek olması kadınların hijyenik ürünlere erişmelerini engellemekte dolayısıyla sağlık sorunlarına maruz kalmalarına sebep olmaktadır. Bu durum yoksul kadınların regl dönemlerindeki sorunları çözmelerini zorlaştırmaktadır.

Eğitim Seviyesi

Yıllar boyunca cinsiyete ilişkin tutumlar, toplumsal yaşamın hakim özellikleriyle sıkı sıkıya örülmüş durumdadır (Potuchek, 1997). Toplumsal yapıda, kadınların ezilmesi daima mevcuttur ve güç ilişkilerini ve cinsiyete dayalı işbölümünü belirlemektedir. Ataerkil sistem, erkekleri ayrıcalıklı konuma yerleştiren ve bu güç ilişkilerini sürdüren bir yapı oluşturmaktadır (Dahal ve diğerleri, 2021). Omwami (2011), yoksulluğun ve ataerkilliğin kadınlar ve kız çocukları için eğitim fırsatlarını sınırlama eğiliminde olduğunu belirtmektedir. Kadınlar ve çocuklar, ev ve toplumda sahip oldukları statü nedeniyle eğitimden mahrum kalabilmekte veya okulu erken bırakabilmektedirler. Eğitim eksikliği, regl dönemiyle ilgili bilgi eksikliğine ve hijyen ürünleri kullanımı konusundaki farkındalığın düşük olmasına neden olmaktadır. Bu durum kadınların regl dönemiyle ilgili sorunlarını daha az anlamalarına neden olmakta ve kendilerini korumalarını daha zor hale getirmektedir. Düşük eğitim seviyesine sahip bireylerin regl dönemiyle ilgili bilgi eksikliği ve bu dönemle ilgili sağlıklı pratikleri uygulama konusunda daha fazla sorun yaşadığı gözlemlenmiştir. Ergenç ve arkadaşları (2023) yeterli bilgiye ulaşmada kadınları engelleyen temel faktörleri eşitsizlik, damgalanma ve yetersiz eğitim olarak tanımlamıştır. Cinsiyet eşitsizliğini normalleştiren toplumsal cinsiyet normları ve ayrımcılık, kadınların eğitim eksikliğiyle mücadele etmelerini zorlaştırarak (Igbokwe, 2017) regl yoksulluğuna katkıda bulunmaktadır. Eğitim seviyesindeki eksiklik regl dönemiyle ilgili bilgi ve kaynaklara erişimi kısıtlar, dolayısıyla kadınların bu konudaki bilinçlenme ve karar alma kapasitesini azaltır. Bu nedenle, eğitimde eşitsizliklerin giderilmesi, regl yoksulluğunun önlenmesinde önemli bir adım olarak görülmelidir.

Toplumsal Cinsiyet Normları ve Tabular

Regl konusu, dünyada her zaman bir tabu olarak kalmış ve regli çevreleyen tabular ve damgalamalar bir çok kültür ve toplumda derinlere kök salmıştır (Mahalaksmi ve diğerleri, 2023). Reglin biyolojik bir döngü olmasına rağmen ülkemizde de kadınların biyolojik yapısı nedeniyle baskı altına alınmaları, sömürülmeleri, ikincilleştirilmeleri ve dışlanmaları söz konusudur (Yılmazbilek, 2022). Regl döneminde, toplumda yaygın inanışlar arasında kadınların kutsal yerlere girememesi, dokunamaması ve hatta yemek yapamaması (hamur yoğuramama, turşu kuramama) gibi bazı inanışlar bulunmaktadır. Ayrıca regl dönemini gizlemek için bir dizi örtmece dil kullanılmaktadır. Dolayısıyla toplumda regl dönemi hakkında var olan tabular ve utanma duygusu, kadınların bu konuda konuşmaktan kaçınmalarına ve ihtiyaç duydukları ürünlere erişimde zorlanmalarına neden olmaktadır. Houppert (1999) bu durumu, menstrüel utanç ve gizliliğin kadınların deneyimlerini menstrüel tabular açısından şekillendirmesi anlamına gelen "gizleme kültürü" olarak açıklamıştır. Kültürel tabular nedeniyle kadınların regl dönemi hakkında konuşmalarının veya hijyen ürünleri kullanmalarının utanç verici bir durum olduğu düşünülebilmektedir (Eskitaşçıglu, 2020). Kadınların regl dönemini utanç verici bir durum şeklinde algulamaları, bazı kadınların regl dönemlerinde menstrüel ürünleri kullanımını zorlaştırmaktadır. Bu durum, kadınların daha fazla izole olmalarına ve destek alamamalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda regl yoksulluğu ile ilgili konularda tabuları ve sessizliği yıkmak, regl gören gençleri, kadınları, ebeveynleri ve toplulukları bu normal fizyolojik süreç hakkında eğitmeyi içermektedir. (Sommer ve diğerleri, 2021).

Türkiye'deki regl yoksulluğuna ilişkin ekonomik, sosyal ve kültürel nedenler toplumsal cinsiyet ve ataerkil normlarla derinlemesine ilişkilidir. Bu nedenler toplumsal cinsiyet dinamikleriyle etkileşime girerek regl yoksulluğunun ortaya çıkmasına neden olmakta ve kadınların regl dönemi ile ilgili sorunlarla mücadele etmelerini zorlaştırmaktadır.

Regl yoksulluğu kadınların ve kız çocuklarının ekonomik ve sosyal hayatlarını olumsuz etkilemektedir, bu nedenle çözülmesi gereken önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda regl yoksulluğu sorunu için sosyal politikalar geliştirilmeli bu sorunların çözümüne ilişkin toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen çeşitli önlemler alınmalıdır.

Türkiye'de Regl Yoksulluğunu Önlenmesine İlişkin Sosyal Politika Önerileri

Regl yoksulluğu, sadece Türkiye'de değil, dünya genelinde çoğu kadının yaşadığı bir sorundur. Bazı ülkelerde ise özellikle menstrüel ürünlere erişim ve maliyetinde daha az zorluklar yaşanmaktadır. Türkiye'de, menstrüel ürünlere erişim ve maliyeti konusunda bazı kadınların sorunlar yaşadığı görülmektedir. Dolayısıyla düşük gelir düzeyine sahip bireylere yönelik regl dönemi hijyen ürünlerine erişimi artırmak amacıyla mali destek programları oluşturulmalıdır. Bunun yanı sıra regl ürünlerine ilişkin %10 KDV tamamen kaldırılmalıdır, %0 vergi uygulaması sadece pedler ve tamponlar için değil diğer regl ürünleri içerecek şekilde düzenlenmelidir. Bu konuda pek çok marka ve mağazalarda satılan ürünlere ilişkin denetimler yapılmalı fahiş fiyat uygulayan marka ve yerler tespit edilip gerekli işlemler yapılmalıdır.

Ataerkil yapıların etkisi altında, regl yoksulluğuyla mücadelede eşitlikçi önlemler alınmalıdır. Bu kapsamda regl ürünlere erişimi kolaylaştırmak için sağlık hizmetlerinde regl gereçlerinin bedava olarak verilmesi veya maliyetlerinin azaltılması gibi önlemler alınmalıdır. Ayrıca

kadınların regl dönemiyle ilgili sağlık hizmetlerine ücretsiz ve kolay ulaşabilmelerini sağlamak için özel sağlık hizmetleri oluşturulması gibi sosyal politikalar uygulanmalıdır. Düşük eğitim seviyesine sahip bireylere yönelik regl dönemiyle ilgili sağlık pratikleri ve ürün kullanımını içeren eğitim kampanyaları düzenlenmelidir. Mülteci kadınları ve kırılgan grupları hedefleyen özel destek programları oluşturularak, regl dönemi hijyen ürünlerine ulaşımını kolaylaştırmak sağlanmalıdır. Ayrıca ergen kızlara ve kadınlara regl dönemiyle ilgili bilgilendirme, eğitim ve danışmanlık hizmetleri sunulmalıdır. Bunların yanı sıra eğitim programları ve kadınların sosyal ve ekonomik statülerinin iyileştirilmesine ilişkin öneriler ile regl yoksulluğunun önlenmesine ilişkin sosyal politika programlarının hazırlanmasına ilişkin bir rehber hazırlanmalıdır. Bu kapsamda çalışma yaşamındaki kadınlar için tüm kurumlar özelinde regl dönemleri için regl izni kanun düzeyinde tekrar yasalaşmalı ve uygulamaya geçmelidir. Kadınlar için çalışma saatleri esnetilmeli ve kadınların çalışma yaşamına geçmelerine imkân sağlanmalıdır. Böylelikle gelir seviyesi artan kadınların regl dönemi ihtiyaçlarını karşılaması kolaylaşacaktır. Dolayısıyla ataerkil yapıların etkisi azaltılarak kadınların regl dönemi ihtiyaçlarını karşılamaları desteklenmiş olacaktır.

Toplumsal cinsiyet normlarına karşı mücadele eden ve kadınların regl dönemiyle ilgili ihtiyaçlarını ifade etmelerini teşvik eden projeler hayata geçirilmelidir.

Pandemi veya afet dönemlerinde, regl dönemi hijyen ürünlerine erişimi sağlamak için acil durum hizmetleri ve dağıtım programları uygulanmalıdır. Afetlerin yaşandığı bir coğrafyada olmamız sebebiyle afet sonrası oluşturulan yardımlar içerisinde regl ürünlerine mutlaka yer verilmelidir. Özellikle de kadınların ve kızların temiz su, tuvalet, iç çamaşırı ve diğer menstrüel ürünler ve sağlık kuruluşlarına doğrudan erişimine ilişkin politikalara yer verilmesi son derece önemlidir.

Tüm bu çalışmalardan hareketle ortaya konulan önerilerden ziyade regl yoksulluğunun çözümüne ilişkin yerel yönetimler ile iş birliği yapmak bu konuda atılacak önemli bir adımdır. Kırılgan ve yoksul kesimlere ilişkin politikalar üretilerek gerekli önlemler alınmalıdır. Özellikle yoksul kesimler ve kız çocukları için regl ihtiyaçların karşılanmasına ilişkin çalışmalar yürütülmelidir.

Sonuç

Regl yoksulluğu, düşük gelirli ülkelerde yaygın olmakla birlikte kadınların sağlık, eğitim, iş ve sosyal yaşamlarında özellikle toplumsal cinsiyet normları ve eşitsizlikler sebebiyle karşılaştıkları bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle tüm dünyadaki kadın ve kız çocuklarını ilgilendiren bir küresel sorun olarak ele alınmalı ve çözümü için gerekli adımlar atılmalıdır. Bu sorunları çözmek için kullanılan plan ve programları biçimlendiren en etkili araç sosyal politikadır. Oluşturulan plan ve programlar toplumsal eşitliği destekleyen, sağlıklı bir toplum oluşturmayı ve sosyal refahı gerçekleştirmeyi hedefleyen nitelikte olmalıdır. Regl yoksulluğuyla mücadelede sosyal politikanın önemi, kadınların regl dönemleri sırasında ihtiyaç duydukları hizmetlerin, malzemelerin sunulması ve hukuki korumanın sağlanmasıyla ilgilidir.

Çalışmadaki bulgulardan hareketle Türkiye’de pek çok kadın ve kız çocuğunun regl ürünlerine erişiminin yetersiz ve menstrüasyon hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığı görülmüştür. Bu, toplumsal yapıda içerisindeki eşitsizliğin bir sonucudur. Bu nedenle Türkiye’de regl yoksulluğunu önleme ve çözüm çalışmaları için toplumsal yapıdaki eşitsizliği gidermeye

dönük sosyal politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda özellikle, hijyen malzemeleri sağlama, sağlık ve sosyal hizmetleri sunma, eğitim programları ve ekonomik ve sosyal statünün iyileştirilmesi gibi önlemlerin ele alınması ve yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu önlemler, kadınların ve kız çocuklarının regl dönemleriyle ilgili ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik adil ve eşitlikçi bir yaklaşımı teşvik ederken, toplumsal cinsiyet rollerine dayalı ayrımcılığı azaltmayı ve kadınların sosyal ve ekonomik durumlarını güçlendirmeyi amaçlamalıdır. Regl yoksulluğuyla mücadelede, somut örnekler olarak ücretlerin artırılması, kadınların çalışma yaşamına katılımı sağlanarak işsizlik oranlarının azaltılması gibi ekonomik önlemler alınabilir. Aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve toplumsal cinsiyet rolü beklentilerinin değiştirilmesi gibi sosyal önlemler de etkili olabilir.

Türkiye'deki regl yoksulluğuna ilişkin dikkate değer bir nokta, sınırlı çalışma ve verilere sahip olunmasıdır. Türkiye'de regl yoksulluğunun ölçülmesi ve durumun daha kapsamlı bir şekilde yeniden değerlendirilmesi gereklidir ve bu konuda daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Bu sorunları inceleyecek araştırmacıların regl yoksulluğunun kadınların sağlık durumu ve iş hayatı üzerindeki etkilerini incelemeleri alana önemli bir katkı sağlayacaktır. Menstrüel ürünlere erişim hakkının tüm kadın ve kız çocukları için geçerli olduğunun toplumun tüm kesimlerinde kabul edilmesi ve bu konuda toplumsal farkındalığın artırılması gerektiği düşünülmektedir.

Son olarak çalışma, Türkiye'deki regl yoksulluğunu derinlemesine incelemesi ve bu konuda literatüre katkı sağlaması bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Türkiye'de regl yoksulluğunun sosyal politika bağlamında ele alınması ve bu sorunun toplumsal cinsiyet literatüründen yararlanarak nedenlerinin ve etkilerinin anlaşılması bu alanda atılacak adımların temelini oluşturacaktır. Bu çalışma, regl yoksulluğunun Türkiye'deki gerçek boyutlarını ortaya koyarak, toplumun bu konuda farkındalığını artırmayı hedeflemektedir. Elde edilen sonuçlar, etkili ve toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen sosyal politika önlemlerinin belirlenmesi ve uygulanması için önemli bir adım olacaktır.

Kaynakça

- Action Aid. (2023, January 27). *Period poverty*. Şubat 5, 2023 tarihinde Action Aid: <https://www.actionaid.org.uk/our-work/womens-rights/period-poverty>
- Aktion Aid. (tarih yok). *Chhaupadi and menstruation taboos*. Şubat 1, 2023 tarihinde Action Aid: <https://www.actionaid.org.uk/our-work/period-poverty/chhaupadi-and-menstruation-taboos>
- Aldanmaz, B., & Eskitaşçioğlu, İ. (2022). *Türkiye'de regl yoksulluğu araştırması*. Konuşmamız Gerek Derneği. Şubat 25, 2023 tarihinde https://drive.google.com/file/d/1isNpdxvFZm4Y_VfL1k3xW9fljWxLEgld/view
- Alvarez, A. (2019, October 31). *Period poverty*. Şubat 10, 2023 tarihinde American Medical Women's Association: <https://www.amwa-doc.org/period-poverty/>
- American Civil Liberties Union. (2023, Ocak 31). *The unequal price of periods: menstrual equity in the united states*. https://www.aclu.org/sites/default/files/field_document/111219-sj-periodequity.pdf

- Association Of State And Territorial Health Officials. (2021). *Period poverty: a growing public health concern*. Ocak 31, 2023 tarihinde <https://www.astho.org/globalassets/brief/period-poverty-growing-public-health-concern.pdf>
- Bhatty, K., A. Namala, A. Bhasin, A. Shah, A. Mitra, A. Dwivedi, F. Farooqi (2014). *School Education and Exclusion*. In India Exclusion Report 2013-14, edited by G.Sharma, M. Bandhopadyaya, N. Khair, R. Alkazi, S. Hassan, S. Tirkey, S. Singh, 43,76. Karnataka: BFC Action Enterprise.
- Bobel, Chris (2010). *New Blood: Third Wave Feminism and the Politics of Menstruation*. London Rutgers University Press
- Carneiro, M. M. (2021, September 13). Menstrual poverty: enough is enough. *Women & Health*, 61(8), s. 721-722. DOI:10.1080/03630242.2021.1970502
- Caruso, B., Sevilimedu, V., Fung, I., Patkar, A., & Baker, K.K. (2015). Gender disparities in water, sanitation, and global health. *The Lancet*, 386, 650–651.
- Chatterjee, C. B. (2006, Oktober). *Identities in motion; migration and health in india*. Parel, Mumbai. Şubat 1, 2023 tarihinde <http://www.cehat.org/go/uploads/Hhr/migrants.pdf>
- Dahal, Tanka, Keith Topping & Susan Levy (2021, Oktober 11). Patriarchy, gender norms and female student dropout from high schools in Nepal. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*. Pages 1005-1023. DOI: <https://doi.org/10.1080/03057925.2021.1987191>
- Derin Yoksulluk Ağı. (2021). *Pandemi döneminde derin yoksulluk ve haklara erişim*. Şubat 26, 2023 tarihinde <https://derinyoksullukagi.org/wp-content/uploads/2020/11/Pandemi-doneminde-derin-yoksulluk-ve-haklara-erisim-arastirmasi-Yerel-Yonetimlere-Kriz-Donemi-Sosyal-Destek.pdf>
- Diamond, C. (2022, August 15). *Period poverty: scotland first in world to make period products free*. Ocak 30, 2023 tarihinde BBC NEWS: <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-scotland-politics-51629880>
- Douglas, Mary (2007). *Saflık ve Tehlike*. Çev: Emine Ayhan, İstanbul: Metis.
- Ergenç, N. E., Davran, M. K., Bozdoğan, N. Y., Avcıbay, B., Yazgan, H., & Karacan, O. (2023). Regl döneminin sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan incelenmesi. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 27, 20-40. DOI: <https://doi.org/10.26650/iukad.2023.1293397>
- Eskitaşçıglu, İ. (2020, Eylül 9). *Türkiye’de regl yoksulluğunu ve regl tabusunu sonlandırmak için çalışıyoruz*. (N. Çalışkan, Röportaj Yapan) Mart 2, 2023 tarihinde <https://www.sivilsayfalar.org/2020/09/09/turkiyede-regl-yoksullugunu-ve-regl-tabusunu-sonlandirmak-icin-calisiyoruz/>
- Gram, L., J. Scordis-Worrall, J. Mannell, DS Manandhar, N. Saville., & J. Morrison. (2018). Ataerkil Pazarlığı Yeniden İncelemek: Nepal Kırsalında Hanehalkı Para Yönetiminin Nesiller Arası Güç Dinamikleri. *Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi* 112, 193–204. DOI:10.1016/j.worlddev.2018.08.002.
- Houppert, K. (1999). *The curse: Confronting the last unmentionable taboo: Menstruation*. Macmillan.

- Igbokwe, Basillia (2017). Gender Parity: Strategies For Girl-Child Empowerment. <https://www.researchgate.net/publication/372133238>
- Macura, B., Dickin, S., Sharma Waddington, H., Liera, C., Soto, A., Orlando, A., Foggit, E., Pross, C., McArthur, J., Fadhila, A., Del Duca, L., Njoroge, G. (2023). Gender and social outcomes of WASH interventions: synthesis of research evidence, CEDIL Syntheses Working Paper 7, CEDIL, Oxford, <https://doi.org/10.51744/CSWP7>
- Masterson, V. (2022, June 9). *The unsanitary truth about period poverty – and what governments can do*. Şubat 13, 2023 tarihinde World Economic Forum: <https://www.weforum.org/agenda/2022/06/period-poverty-pain-stigma/>
- Michel, J., Mettler, A., Schönenberger, S., & Gunz, D. (2022). Period poverty: why it should be everybody's business. *Journal of Global Health Reports*, 6(e2022009). DOI: doi.org/10.29392/001c.32436
- Omwami, M. O. (2011). Relative-change Theory: Examining the Impact of Patriarchy, Paternalism, and Poverty on the Education of Women in Kenya. *Gender and Education* 23 (1), 15–28. DOI:10.1080/09540251003674105.
- Potuchek, J. L. (1997). *Who Supports the Family? Gender and Breadwinning in Dual-earner Marriages*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Plan International. (2020). *The state of girls rights in the uk-early insights into the impact of the coronavirus pandemic on girls*. London. Şubat 12, 2023 tarihinde <https://plan-uk.org/file/plan-uk-state-of-girls-rights-coronavirus-reportpdf/download?token=gddEAzIz>
- Rai, B. (2019, March 22). *Women are still dying after being sent to menstruation huts, but no one is filing complaints*. Ocak 31, 2023 tarihinde Kathmandu Post: <https://kathmandupost.com/national/2019/03/22/women-are-still-dying-after-being-sent-to-menstruation-huts-but-no-one-is-filing-complaints>
- Resmi Gazete. (2004, Haziran 16). Şubat 25, 2023 tarihinde T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/06/20040616.htm>
- Resmi Gazete. (2013, Şubat 8). Şubat 25, 2023 tarihinde T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/02/20130208-7.htm>
- Resmi Gazete. (2022, Mart 29). T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmî Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/03/20220329-6.pdf>
- Resmi Gazete. (2023, Temmuz 6). T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmî Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/07/20230707-11.pdf>
- Sanitation and Water for All. (2022, May 28). On menstrual hygiene day, sanitation and water for all calls for an end to period poverty.
- Schoep, M. E., Nieboer, T. E., Zanden, M. v., Braat, D. D., & Nap, A. W. (2019, June 15).. The impact of menstrual symptoms on everyday life: a survey among 42,879 women. *American Journal of Obstetrics & Gynecology*, 220(6), s. 569.e1-569.e7. DOI:10.1016/j.ajog.2019.02.048
- Sommer, M., Toronder, B., Hennegan, J., A. Phillips-Howarde, P., Mahon, T., Motivans, A.. Monitoring Menstrual Health and Hygiene Group. (2021, June 30). How addressing menstrual health and hygiene mayenable progress across the sustainable development goals. *Global Health Action*, 14(1). DOI: <https://doi.org/10.1080/16549716.2021.1920315>

- Sultana Abeda ve Trc. Saadet Altay (2019). Ataerkillik Ve Kadının İkincilliği; Kuramsal Bir Analiz. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 11,1(23) 417-427.
- Thinkx, & Period. (2019). *State of the period: the widespread impact of period poverty on us students*. Şubat 10, 2023 tarihinde https://cdn.shopify.com/s/files/1/0795/1599/files/State-of-the-Period-white-paper_Thinx_PERIOD.pdf?455788
- Thinx, & Period. (2021). *State of the period 2021:the widespread impact of period poverty on us students*. Şubat 15, 2023 tarihinde <https://period.org/uploads/State-of-the-Period-2021.pdf>
- Türk Dil Kurumu. (tarih yok). *Türk dil kurumu sözlükleri*. Şubat 25, 2023 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/>
- UNESCO. (2014). *Puberty education & menstrual hygiene management*. Şubat 5, 2023 tarihinde UNESCODOC: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000226792>
- UNFPA. (2022). *Türkiye'deki mülteci kadınlar ve kız çocuklarında menstrüel hijyen yönetimi*. Şubat 26, 2023 tarihinde https://turkiye.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/mestruel_hijyen_yonetimi_rapor_2022_0.pdf
- UNICEF. (tarih yok). *Menstrual hygiene*. Şubat 3, 2023 tarihinde UNICEF: <https://www.unicef.org/wash/menstrual-hygiene>
- Wilson, R. (2022, January 12). *The cost of a period: the sdgs and period poverty*. Şubat 14, 2023 tarihinde IISD: <https://sdg.iisd.org/commentary/generation-2030/the-cost-of-a-period-the-sdgs-and-period-poverty/>
- World Bank. (2018, May 25). *Menstrual hygiene management enables women and girls to reach their full potential*. Şubat 3, 2023 tarihinde World Bank: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2018/05/25/menstrual-hygiene-management>
- World Bank. (2022, May 12). *Menstrual health and hygiene*. Şubat 10, 2023 tarihinde <https://www.worldbank.org/en/topic/water/brief/menstrual-health-and-hygiene>
- World Bank. (2022a, May 25). *Policy reforms for dignity, equality, and menstrual health*. Şubat 14, 2023 tarihinde <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2022/05/25/policy-reforms-for-dignity-equality-and-menstrual-health>
- Yılmazbilek, Merve (2022). Toplumsal İnşa Alanı Olarak Mensturasyon: Kadınların Deneyimlerdeki Baskı ve Mücadelenin Çözümlemesi. *Fe Dergi* 14,2 1-16. URL: http://federgi.ankara.edu.tr/2022/12/12/28_1
- Yoppie. (tarih yok). *Period poverty: what is it & how can we help?* Şubat 3, 2023 tarihinde YOPPIE: <https://yoppie.com/period-poverty>

Açıklamalar

(1) Chhaupadi, Nepal'in bazı kırsal kesimlerinde uygulanan eski bir gelenektir. İnsanların, genellikle de genç kızların, regl dönemleri boyunca uzun süre çamur kulübelere veya barakalara sürülmesidir. Aksi takdirde ailelerine kötü şans veya hastalık getireceklerine inanılmaktadır. Chhaupadi, Nepal'de 2005'ten beri yasa dışı olmasına rağmen, birçok toplulukta hala uygulanmaktadır (Aktion Aid, tarih yok).

(2) Regl Tabusu, "regl olmanın ve regl yoksulluğunun konuşulmaması ve saklanması gereken ayıp, kirli, gizli bir konu olarak görüldüğü sosyal normdur" (Aldanmaz & Eskitaşçıoğlu, 2022).

Kutadgu Bilig'deki Bazı İnanç ve İbadetle ilgili Terimlerin Türkiye Türkçesi Ağızlarına Yansımaları^a

Sunay Deniz^b

Özet

Eski Türk inancıyla önemli ölçüde örtüşen İslamiyetin Türkler tarafından benimsenmesi, kabulü ve yaygınlaşmasıyla yeni bir döneme geçilmiştir. İlk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılar Devleti döneminde resmen başlayan İslamlaşma hareketi ile İslami Türk Edebiyatının ilk eserleri verilmeye başlanmıştır. Bunlardan ilki ve en kapsamlısı Kutadgu Bilig'dir. Yusuf Has Hacıp'in kaleme aldığı Kutadgu Bilig Tavgaç Buğra Han'a sunulmuş ve büyük ilgi görmüştür. Karahanlı Türkçesiyle kaleme alınmış bu dinî eserin kıymeti Türkler arasında günümüze kadar ulaşmıştır. Yeni din; yaşayışta, kültürde, edebiyatta, dilde, inançta, ibadette, alfabeyle varana kadar her alanda birçok yeniliği de beraberinde getirmiş ve bu durum dönem eserlerine de belirgin bir şekilde yansımıştır. Eserde geçen inanç ve ibadetle ilgili sözcüklerin bir kısmı bugün Anadolu ağızlarında kullanılmaktadır. Bu çalışmada, Kutadgu Bilig'de kullanılan inanç ve ibadet kavram alanıyla ilgili bazı sözcüklerin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki görüntüleri araştırılmıştır. Eserde ele alınan sözcüklerin Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü'nde yer alıp almadıkları, varsa türevleri, yapıları, ses ve anlam değişimleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Karahanlı Türkçesi
Ağızlar
İnanç ve ibadetle ilgili terimler
Kutadgu Bilig

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 19.01.2024
Yayın Tarihi: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1421619

Reflections of Some Terms Related to Belief and Worship in Kutadgu Bilig on Turkish Dialects of Turkey

Abstract

A new period began with the adoption, acceptance and spread of Islam by the Turks, which significantly overlapped with the old Turkish beliefs. With the Islamization movement that officially started during the Karakhanids State, the first Muslim Turkish state, the first works of Islamic Turkish Literature began to be given. The first and most comprehensive of these is Kutadgu Bilig. Kutadgu Bilig, written by Yusuf Has Hacıp, was presented to Tavgaç Buğra Khan and attracted great attention. The value of this religious work, written in Karakhanid Turkish, has survived among Turks until today. The new religion brought with it many innovations in life, culture, literature, language, belief, worship and alphabet, and this was reflected in the works of the period. Some of the words related to belief and worship in the work are used in Anatolian dialects today. In this study, the images of some words related to the concept of belief and worship used in Kutadgu Bilig in the dialects of Turkish dialects of Turkey were investigated. It is analyzed whether the words in the work are included in the Turkish Folk Dialect Compilation Dictionary, and if so, their derivations, structures, sound and meaning changes.

Keywords

Karakhanid Turkish
Dialects
Terms related to belief and
worship
Kutadgu Bilig

About Article

Received: 19.01.2024
Published: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1421619

^a Bu çalışma 26-29 Aralık 2023 tarihlerinde "Ankara International Congress On Scientific Research-IX" da sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş şeklidir.

^b Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0001-8169-4806, sddeniz1@gmail.com

Giriş

Türklerin, eski Türk inancıyla büyük benzerlik gösteren İslamiyetle ilk teması 7. yüzyılda başlamışsa da birtakım sebeplerle Müslüman olmaları gecikmiş ve bu süreç Karahanlılar dönemine kadar devam etmiştir. Karahanlı Türk Devletinin kuruluşu ile beraber İslamiyetin Türkler arasında yayılması daha da hızlanmıştır. *“İslamiyetin Karahanlı hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Han tarafından kabul edilmesi ile İslamiyeti devletin resmî dini kabul eden Karahanlı Devleti, bu devir Orta Asya Türklüğünün en büyük ve en kültürlü devleti seviyesine yükselmiştir. Satuk Buğra Han Abbasi Halifesinin ülkesindeki bir isyanı bastırmak için kendisinden yardım istemesi üzerine, onun yardımına koşmuş ve bu esnada İslam dinini kabul etmiştir. Bu olaydan sonra Türkler büyük kitleler hâlinde İslamiyete intisap etmişlerdir”*(Üstüner, 2017, s. 106). Türkler arasında bu dinin yayılması; inanç, ibadet, sosyo-kültürel hayat, yaşam biçimi, mimari, dil, edebiyat gibi birçok alanda değişmeyi de beraberinde getirmiştir. Günay ve Güngör *“Karahanlılar döneminde eski Türk kültürü ve medeniyeti ile İslam kültürü ve medeniyetinin ve onun özellikle İran ve Arap unsurlarının karışık kaynaşmasını, sosyo-kültürel hayatın hemen her alanında gözlemek mümkündür. Böylece, Karahanlılar döneminde, Türk-İslam kültürü ve medeniyetinin temelleri atıldığı gibi İslam medeniyeti içerisinde Arap ve İran unsurunun yanı sıra Türk unsuru da ağırlığını hissettirerek kendini göstermeye başlamıştır. Nitekim bu dönemden itibaren Türkistan'da çok sayıda cami, medrese, kervansaray, hastane ve benzeri dini-sosyal müessese yapıldı.”*(Günay, Güngör, 2015, s. 315) diye ifade eder.

İslami Türk Edebiyatının ilk ve en kapsamlı eseri Karahanlı Türkçesiyle yazılmış Kutadgu Bilig'dir. Yusuf Has Hacıp tarafından 1069-1070 yıllarında tamamlanmış ve Karahanlı hükümdarı Tavgaç Buğra Kara Han'a sunulmuştur. *“Mesnevi tarzında yazılan eser 6645 beyitten oluşan bir siyasetnamedir. Eserde işlenen temel konular; bilgi, dil, iyilik, adalet, doğruluk, bilgelik, alçak gönüllülük gibi ideal bir insanda olması gereken özelliklerdir. Eserde yer alan söz varlığı bakımından yabancı dillerin etkisi, daha sonraki yıllarda yazılmış olan eserlerle mukayese edilirse, yok denecek kadar azdır.”*(Üstüner, 2017, s. 124-126-127).

Yeni dinin Türkler arasında benimsenmesi ve yayılması sırasında ortaya çıkan terim ihtiyacının Kutadgu Bilig'de çoğunlukla Türkçe kökenli sözcüklerle karşılandığı görülür. *“Karahanlı Türkçesinin söz varlığını yansıtan Kutadgu Bilig'de, İslami Türk Edebiyatının ilk eseri olduğu hâlde, dinî terimler büyük oranda Türkçe sözcüklerle karşılanmıştır.”* (Deniz, 2019, s. 8).

Eserde *“alkış, arınmak, arıtmak, azıtmak, bağışlamak, bayat, kul, kulluk, mengü, oqıçı, öğdi, savçı, tanıklık, tapınmak, tapuğ, teltük, törimek, törütmek, uğan, yalavaç, yarlıg, yarlıkamaç, yazuk, yükünmek”* gibi pek çok inanç ve ibadetle ilgili terim mevcuttur. Bu sözcüklerin tamamının Türkçe kökenli olması, eserin yazıldığı dönemde Türkçeye verilen önem açısından takdire şayandır. Bu sözcüklerin yüzyılları aşarak günümüz Türkiye Türkçesi ağzlarına kadar uzandıkları ve hâlâ kullanıldıkları görülmektedir.

Bu çalışmada, Kutadgu Bilig'deki (KB) inanç ve ibadet kavram alanıyla ilgili sözcükler ele alınmıştır. Çalışmaya konu olan bu sözcüklerin Türkiye Türkçesi ağzlarındaki görüntülerine bakılmış ve bunun için *“Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü”*(DS) kullanılmıştır. Türkiye Türkçesi ağzlarında hâlâ yaşayan Kutadgu Bilig'deki bu terimlerden her biri eserden alınan örnek cümlelerle tanımlanmış, Türkiye Türkçesi ağzlarındaki anlamları, varsa türevleri ve yapıları, ses ve anlam değişiklikleri incelenmiştir.

Kutadgu Bilig'de geçen ve bugün Türkiye Türkçesi ağzlarında kullanılan inanç ve ibadetle ilgili dinî terimler şunlardır:

Alkış: (< alka- ~ (*alkı- 'övmek') + ş) (Gülensoy, 2018, s. 23) Övgü, dua.

"Yana ma ay ilig ata alkışı / Oğulka tegir ol sevinci tuşı"(Bir de ey hükümdar, çocuk ne kadar babasının rızasını alırsa, o kadar onun duasına nail olur.). *"Kişi edgü atın kör alkış bulur/Atıkmış isiz ölse karşı bulur"*(Bak insan iyi adı ile alkışlanır, adı kötüye çıkmış kimse ölünce beddua alır.) (Arat, 2007, s. 197-40; Arat, 2003, s. 137- 29).

DS'de: Alkış (alhış): Hayır, dua, iyi dilek: *"Oğlum sözümü tut, alkışımı al."*; alkış etmek (alkış vermek): Dua etmek, iyi dileklerde bulunmak: *"Ben sana alkış ederim."* biçiminde Afyon Karahisar, İzmir, Manisa, Tokat, Sivas, Mersin, İçel, Kars, Konya, Adana, Gümüşhane, Maraş ve Yozgat'ın bazı bölgelerinde kullanılmaktadır.(DS, s. 223). Sözcükteki /k/ sesi Anadolu ağızlarında /h/ sesine dönüşmüş ve anlamında herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Arınmak: (< arı+n-mak) Temizlenmek.

"Apa uçmak içre yidi kör evin/Arınğu kılındı bu dünya evin"(Âdem cennet içinde buğday tanesi yedi, bu dünya evi ona bir temizlenme yeri olarak yaratıldı) (Arat, 2007, s. 354; Arat, 2003, s. 257).

DS'de: Arınmak (arınmak, arılanmak, arınma): 1. Temizlenmek, yıkanmak; 2. Sıyrılmak, kurtulmak, temize çıkmak; 3. İçini temizlemek, kötü huylardan kurtulmak; 4. Arlanmak, utanmak. Sözcük içini temizlemek, kötü huylardan kurtulmak anlamında Isparta ve Kars'ın bazı bölgelerinde kullanılmaktadır. *"Ahmet babasının tesiri ile arındı."* (DS, s. 321-322). Sözcüğün mastar eki /k/ sesi Kars ağızında /h/ sesine dönüşmüştür. Sözcüğün 'temizlenmek' anlamının yanı sıra anlam genişlemesi yaşadığı açıktır.

Arıtmak: (< arı+t-mak) Temizlemek, temizletmek.

"Yava kılma emdi bu kalmış künün / Özüñdin arıtğıl yazuğun münün"(Kalan ömrünü artık boşuna geçirme, kendini günah ve kusurlardan temizle.); *"Arırlık tilese arıtğıl boğuz /Arıtsa boğuz boldı aşğın öğüz"*(Temizlik istersen boğazından geçen helal lokma olsun, böyle yapan insanın elde edeceği nimetler nehirler gibi bol ve devamlı olur.) (Arat, 2007 s. 161-532; Arat, 2003 s. 112-384).

DS'de: Arıtmak(I): 1. Temizlemek; 2. Seyrekleştirmek; 3. Safılaştırmak. Temizlemek manasında Afyon Karahisar, Uşak, Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, İzmir, Manisa, Balıkesir, Çanakkale, Kütahya, Eskişehir, Kocaeli, Bolu, Sinop, Samsun, Tokat, Giresun gibi Türkiye'nin birçok bölge ağızında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.(DS, s. 318-319). Sözcük ağızlarda anlam genişlemesi yoluyla anlam alanını genişletmiştir.

Azıtmak: (< az-(ı)t-mak) Azıtmak, yoldan çıkarmak.

"Hava nefis bile kör yağı ol uluğ/Bu iki azıtur tapuğcı kuluğ"(Din hevesin ve nefsin en büyük düşmanıdır, bu ikisi ibadet etmek isteyen kulu yolundan şaşırır.) (Arat, 2007, s. 338; Arat, 2003, s. 245).

DS'de: Azdırmak, azdırmağ [azdurmak, azılamak (II), azıtmağ, azıtmak]: 1. Birisini, bir başkası aleyhine kışkırtmak; 2. Yoldan çıkartmak, şımartmak, yoldan çıkmak, sapıtmak; 3. Kızdırmak; 4. Başboş bırakmak, baştan savmak, şaşırtıp ortada bırakmak; 5. Yolu şaşırmak, şaşırtmak biçiminde Isparta, Burdur, Denizli, Bursa, Uşak, Tokat, Amasya, Ordu, Trabzon, Gümüşhane, Rize, Artvin, Iğdır, Kars, Diyarbakır, Gaziantep, Hatay, Sivas, Yozgat, Nevşehir, Niğde, Konya, İçel, Antalya, Muğla, Kerkük, Kıbrıs, Düzce, Aydın, İzmir, Çanakkale, Urfa, Maraş, Afyon Karahisar, Balıkesir, Kastamonu, Çorum, Samsun, Erzurum, Erzincan, Elazığ,

Ankara, Kırşehir, Kayseri ağzlarında kullanılır ve sözcüğün azgaşmak, azgıntı, azgun (DS, s. 437-438) gibi türevleri de bulunmaktadır. Ağzılarda sözcük, farklı anlamlarıyla birlikte Kutadgu Bilig’de verilen anlamıyla da kullanılmaktadır ve /k/ sesi /h/ sesine dönüşmüştür.

Bağışlamak: (bağış + la -mak) Bağışlamak.

“Seninde adın yok sığınğı idim / Yazukum bağışla yölegil kutun”(Senden başka sığınacak Rabbim yok, günahımı bağışla ve saadet yolunda beni destekle.); *“Tözü yarlıkağıl kamuğ mü’minüğ / Yazukum olarka bağışla arığ”* (Bütün müminleri affet, onların hürmetine bütün günahlarımı bağışla.) (Arat, 2007, s. 511-643; Arat, 2003, s. 370-467).

DS’de: Bağışdamağ: Bağışlamak biçiminde Bayburt ve Kars (DS, s. 480) ağzında kullanılmaktadır. Sözcüğün mastar eki /k/ ağzılarda /h/ sesine dönüşmüştür ve sözcüğün anlamında da bir değişim söz konusu değildir.

Bayat: (< baya ‘az önce’ + t) (Gülensoy, 2018, s. 70) Kadim (Tanrı)

“Bayat atı birle sözüğ başladım/Törütgen igidgen keçürgen idim”(Yaratan, yetiştiren ve göçüren Rabbim olan Tanrı’nın adı ile söze başladım); *“Bayatka şükür kıldı öğdi öküş/Ayur ay idim sen bağırsak küsüş”*(Tanrı’ya şükür etti onu çok övdü ve dedi: Ey Rabbim sen merhametli ve azizsin.) (Arat, 2007, s. 17-120; Arat, 2003, s. 12-85).

DS’de: Bayat: Devletli anlamında Denizli ve İzmir (DS, s. 578) ağzında kullanılmaktadır.

Ƙul: Kul, köle.

“Tapuğsuz kulun men yazukum öküş/Özüñ fazlı birle keçür ay küsüş”(Ben âsî bir kulunum, günahım çoktur; Ey aziz Tanrı, beni kendi fazlın ve keremin ile affet.); *“Kamuğ edgülık tegdi sindin maña/Tapuğsuz kulun men yazukluğ saña”*(Bana bütün iyilik senden geldi, ben senin günahkâr ve kusurlu bir kulunum.) (Arat, 2007, s. 54-120; Arat, 2003, s. 39-85).

DS’de: Gul(II): Kul anlamında Samsun’da (DS, s. 2190) kullanılmaktadır. Sözcük başındaki /k/ sesi ağzılarda /g/ sesine dönüşmüştür. Sözcük eserdeki anlamıyla bugün ağzılarda kullanılmaya devam etmektedir.

Ƙulluğ: (Ƙul+luk) Kulluk.

“Örü tartğıl özni üyüktin Ƙutul/Özüñ kulluğın sen tapuğ birle yul”(Kendini yukarı çek bataklıktan kurtul, ibadet ile kulluk vazifelerini yerine getir.); *“Tapuğ Ƙıl bayatka bu ol kulluğın/Tapındım tiyü sen unitma ukuş”*(İbadet kıl, Tanrı’ya kulluğın budur, fakat ibadet kıldım diye idrâkini kaybetme.)(Arat, 2007, s. 317-330; Arat, 2003, s. 227-239).

DS’de: Gulluk(II) (gulluğ): Kulluk, hizmet, ikram anlamında Kars ve Iğdır (DS, s. 2192) ağzlarında kullanılmaktadır. Sözcük başındaki /k/ sesi Kars ve Iğdır ağzlarında /g/ sesine ve sözcük sonundaki /k/ sesi de /h/ sesine dönüşmüştür. Sözcük eserdeki anlamına benzer anlamda bugün ağzılarda kullanılmaktadır.

Mengü: (men + gü) Sonsuz, ebedi.

“Ay erklig uğan mengü mungsuz bayat/Yaramaz seningdin adınka bu at”. (Ey kuvvetli, kadir, ebedi ve müstagni Tanrı, senden başkasına bu ad yakışmaz.); *“Ay muşsuz idim menü tutçı tirig/Ölümke törüttün bu sansız tirig”*(Ey ebedi, ölümsüz ve ihtiyaçtan vâreste olan Rabbim, bu sayısız canlıları ölüm için yarattın.) (Arat, 2007, s. 17-52; Arat, 2003, s. 12-37).

DS'de: Bengutaş (bekgütaş, bengü): Anıt biçiminde Kocaeli, İzmir ve Kırım göçmen (DS, s. 628) ağızında kullanılmaktadır. Ağızlarda kelime başı m/b değişimi söz konusu iken anlamında ise büyük bir değişiklik söz konusu değildir.

Okıçı: (< 'ok'+ ı- 'belirtmek, davet etmek, çağırarak, okumak'- çı) (Gülensoy, 2018, s. 501) Davetçi.

"Okıçı ol erdi bayattın şaşa/Sen ötrü köni yolka kirdiñ toña"(O sana Tanrı tarafından gönderilen davetçi idi, etrafa ışık saçtı ve seni aydınlattı.) (Arat, 2007, s. 20; Arat, 2003, s. 14).

DS'de: Okucu (okuntucu, okuyucu, okuyucu): Düğüne çağrı yapan kimse; okumak: Düğün, mevlit vb. yerlere çağırarak anlamında İzmir, Eskişehir, Sakarya, Kastamonu, Sinop, Ordu, Sivas, İçel, Antalya, Isparta, Denizli, Erzurum, Niğde, Adana, Balıkesir, Gümüşhane, Gaziantep, Ankara, Kayseri (DS, s. 3277-3278) ağızlarında kullanılmaktadır.

Ögdi: (< ög- -di 'kip eki') (Gülensoy, 2007, s. 650) Alkış, sena.

"Hamd-u sipas-ü minnet ve öküş ögdi Teñri 'azze ve celleka kim uluğluk idisi tükel kudretliğ padişah turur"(Hamd, şükür, minnet ve sonsuz medih o büyüklük sahibi ve tam kudretli padişah olan Tanrı azze ve celleğe mahsustur.); *"Uğan bir bayat ol kamuğda ozal/Öküş hamd-u ögdi anar ok seza"*(Her şeyden önce kadir ve bir olan Tanrı gelir, sonsuz hamd ve sena da ancak ona layıktır.)(Arat, 2007, s. 1-4; Arat, 2003, s. 1-3).

DS'de: Ögmek (I): Kılmak (namaz): *"Bacı kuşluk namazını öğer."* biçiminde Erzincan'nın Kemah ve çevresinde (DS, s. 3318) kullanılmaktadır. Anadolu ağızlarında 'ögdü' biçiminde bulunmayan ancak 'öğ' şeklinde bulunan sözcükteki /g/ sesi Erzincan ağızında yumuşayarak /ğ/ye dönüşmüştür.

Savcı: (< sav +çı) Elçi, peygamber.

"Sevüğü savcı ıdtı bağırsak ıdi/Buğunda talusu kişide keđi"(Esirgeyen Rabbim halkın en seçkini ve insanların en iyisi olan sevgili peygamberi gönderdi); *"Başı erdi öñdüñ kamuğ başçıka/Kiđin boldı tamğa kamuğ savçıka"*(O bütün rehberlerin önünde baş idi, sonra da bütün resullerin hatemi oldu.) (Arat, 2007, s. 20-21; Arat, 2003, s. 14-15).

DS'de: Savcı: Sözcü, mektupçu anlamında Ordu (DS, s. 3555) ağızında kullanılmaktadır.

Tanuıklık: (tanu - k + luğ) Tanıklık, şahitlik.

"Kamuğ tepreniğli bu sansız kalın /Tanuıklık birür bir bayatığ tilin"(Bütün canlılar bütün bu sayısız mevcudat Tanrı'nın birliğine dil ile şehadet getirir.); *"Könülüğ bezedi yaruıklık bile/Tilimni bezedi tanuıklık bile"*(Gönlümü aydınlık ile süsledi, dilimi kelime-i şehadet ile bezedi) (Arat, 2007, s. 120-53; Arat, 2003, s. 85-38).

DS'de: Danık: Şahit, tanık anlamında Isparta, İzmir, Ordu, Erzincan ve Gaziantep (DS, s. 1361) ağızlarında kullanılmaktadır.

Tapınmak: (tap - (ı)n - mağ) Tapınmak, hizmette bulunmak.

"Tapuğka negü teg mansa bolur/Tapındım tiyü bilse müflis kalur"(İbadete nasıl inansan da olur, insan ibadet etmiş olduğunu kabul ederse bütün yaptıkları boşa gider.); *"Şaşa tapnur erdi meniñ bu özüm/munuğı ecel tutdı kesti sözüm"*(Ben sana bütün bu varlığım ile tapınıyordum, işte ecel geldi, sözümü kesti.)(Arat, 2007, s. 402-132; Arat, 2003, s. 132-402).

DS’de: Dapmak: Tapmak. Tap- köküne bağlı olarak DS’de tapşırmaq (IV) 1. Aktarmak, ısmarlamak; 2. Uyarmak; 3. Bildirmek; 4. Yalvarmak (*Tanrı’ya tapşırırim.*); Tapıncak (II): Tapınak gibi türevler de bulunur. Sözcükler Gaziantep, Isparta, Manisa ve Kars (DS, s. 1316-3831) ağzlarında kullanılmaktadır. Sözcük başındaki sert ünsüz /t/ sesi ağzılarda tonlularak /d/ye dönüşmüştür.

Tapuğ: (tap – (u)g) Hizmet, ibadet.

“*Tapuğka kelip kut kapuğda turur/Kapuğda turuğlı tapuğda turur*”(Saadet hizmet için gelmiş kapıda durur, kapıda duran kulluk için durur.); “*Tapuğka irig bol bayatka tapın/Yazuğtın yırağ tur özüñni sakın*”(İbadette gayretli ol, Tanrı’ya kulluk et, günahdan uzak dur, kendini koru.)(Arat, 2007, s. 27-150; Arat, 2003, s. 19-105).

DS’de: Tapuk (II): Boyun eğme, gönül verme.(*Türkler doğruluğa tapuktur.*). Ayrıca Tapı(II):Tapınılan şey anlamında Eskişehir, İzmir, Mersin, İçel (DS, s. 3826-3832) ağzlarında kullanılır. Sözcük sonundaki /ğ/ sesi ağzılarda /k/ye dönüşmüştür. Tap- köküne bağlı olarak da ‘tapı’ şeklinde bir sözcük türetilmiştir.

Teltük: Günahkâr.

“*Köñülçe yoriğli ay teltük müne/Aytğay seniñdin bayat bir küne*”(Ey kendi arzusuna göre hareket eden günahkâr ve mâyûp insan, bir gün Tanrı bunun hesabını senden soracaktır.)(Arat, 2007, s. 525; Arat, 2003, s. 380).

DS’de: Teltük (VI): Ayıp anlamında Tokat (DS, s. 3875) ağzında kullanılmaktadır.

Törimek: Yaratılmak, türemek, meydana gelmek.

“*Törütülmiş erdiñ törügli ölür/Törügli ölür ol törütgen kalur*”(Sen yaratılmış idin her yaratılan ölür; yaratılan ölür ama yaratan kalır.); “*Törümiş neñ erse yoğalğı turur/Törüğüli halik ne kolsa kılur*”(Yoktan var olan her şey tekrar yok olacaktır, yaratan Tanrı ne isterse onu yapar) (Arat, 2007, s. 141-83; Arat, 2003, s. 99-61).

DS’de: Töremek (tölemek, türemek): 1. Büyümek; 2. Çoğalmak anlamında Kayseri, Amasya, Bayburt, Gümüşhane, Erzurum, Van, Elazığ, Maraş, Gaziantep, Malatya, Sivas, Yozgat, ve Adana (DS, s. 3985) ağzlarında kullanılmaktadır.

Törütmek: (törü – t - mek) Yaratmak.

“*Törüttün igdiñ beğüttün mini/Seniñ fazlıñ erdi bilir men munı*”(Yarattın, yetiştirdin ve beni büyüttün, biliyorum ki bu senin fazıl ve kereminle oldu); “*Ayur ay idim sen törüttün tözüğ/Yimi birle igdiñ sen sansız özüğ*”(Ey Rabbim sen her şeyi yarattın, sayısız mahlûkların rızkını ihsan edersin dedi.)(Arat, 2007, s. 132-143; Arat, 2003, s. 93-100).

DS’de: Dürütme: Yetiştirmek, büyütme, meydana getirmek anlamında Konya (DS, s. 1638) ağzında kullanılmaktadır.

Uğan: (u- (gücü yetmek, muktedir olmak) – ğan) Kadir, Tanrı.

“*Uğan bir bayat ol kamuğda ozal/Öküş hamd u öğdi anar oğ seza*”(Her şeyden önce kadir ve bir olan Tanrı gelir, sonsuz hamd ve sena da ancak ona layıktır.); “*Bilimli bayat ol bilir bu işig/Ukuğlı uğan ol uğar bu işig*”(Bu işi bilen ancak her şeyi bilen Tanrı’dır, bu işin hikmetini ve sırrını bilen ancak hüküm eden Allah’tır.) (Arat, 2007, s. 4-170; Arat, 2003, s. 3-118).

DS’de: Uğan: Tanrı anlamında Çanakkale (DS, s. 4026) ağzında kullanılmaktadır.

Yalavaç: (yala – ‘töhmetslemek’ + -w(/v)aç (Gülensoy, 2018, s. 857) Elçi, Peygamber.

“*Bayat kullarında en ödründüsi/Yalavaçlar erdi kişi edgüsi*”(Tanrı'nın kulları arasında en seçkinleri ve insanların en iyileri onun elçileri idi.); “*Yalavaçımız uluğ Muhammed-i Muştafa ögdisin ayur*”(Peygamberimiz ulu Muhammed Mustafa'nın medhini söyler.)(Arat, 2007, s. 2711; Arat, 2003, s. 193-8).

DS'de: Yalvaç: Peygamber şeklinde Uşak, Manisa, İzmir, Urfa, Gaziantep, Maraş, Kayseri ve İçel (DS, s. 4152) ağızlarında kullanılmaktadır.

Yarlıg: (*yā- ‘yansımā’ + r ‘bağırma, duyurma, ilan etme’ + lık (Gülensoy, 2018, s. 884) Buyruk, emir, ferman.

“*Bayat yarlıgın sen ağır tut ağır/İligke tapuğ kıl isingil bağır*”(Tanrı buyruğuna çok itâat et, hükümdara hizmet et ve ona gönülden bağlan.); “*Könül til köni tut bayatka sığın/İdi yarlıgın sen ağır tut tapın*”(Gönül ve dilini doğru tut, Tanrı'ya sığın; Allah'ın emrine itâatsizlik etme) (Arat, 2007, s. 168-231; Arat, 2003, s. 117-162).

DS'de: Yarlıg: 1. Yasa; 2. Koruyan; yarlık(III): Buyruk, emir anlamında Kayseri (DS, s. 4189) ağızlarında kullanılmaktadır.

Yarlıkamak: (*yā-r+lıg ‘emir, hakanın buyruğu’ + [k]a-mak) (Gülensoy, 2018, s. 884) Buyurmak, emretmek, bağışlamak, affetmek.

“*Kulun men idim sen maña ay gafur/Mini yarlıkağıl yazukum keçür*”(Ben kulunum sen benim Rabbimsin; ey Gafür beni affet, günahlarımı bağışla); “*Ya Rab yarlıkağıl kamuğ mü minig/Telim rahmetiñdin tükel turğura*”(Ey Rabbim bütün müminleri affet, bol rahmetini onlardan esirgeme.) (Arat, 2007, s. 642-654; Arat, 2003, s. 466-477).

DS'de: Yarlıgamak (yargılamak, yarılgamak, yarlamak): Bağışlamak, korumak anlamında Denizli, Balıkesir, Kütahya, Bolu, Kastamonu, Çankırı, Kars, Van, Gaziantep, Yozgat, Kırşehir ve Adana (DS, s. 4189) ağızlarında kullanılmaktadır.

Yazuk: (yaz-(u)k) Suç, günah.

“*Tapuğsuz kulun men yazukum öküş/Özüñ fazlı birle keçür ay küsüş*”(Ben âsi bir kulunum, günahım çoktur, ey aziz Tanrı, beni kendi fazlın ve keremin ile affet.); “*Tapuğka irig bol bayatka tapın/Yazuktın yırağ tur özünni sağın*”(İbadette gayretli ol, Tanrı'ya kulluk et; günahıtan uzak dur, kendini koru.) (Arat, 2007, s. 54-150; Arat, 2003, s. 39-105).

DS'de: Yazuk: Yazık anlamında Bolu, Rize, Mardin ve Ankara (DS, s. 4221) ağızlarında kullanılmaktadır.

Yükünmek: (*yük- ‘secde etmek’ - (ü)n- ‘dönüşlülük eki’-mek)(Gülensoy, 2018, s. 978) Secde etmek.

“*Yükündi iligke kör açtı sözün/Suçitti sözi hem sevitti özin*”(Hükümdarın huzurunda eğildi ve söze başladı, tatlı tatlı sözleri ile kendini sevdirdi.); “*Yana koptı terkin töşektin turup/Ma yundı yükündi könül tüz urup*”(Yatağından çabucak kalktı ve abdest alarak ihlas ile namazını eda etti.)(Arat, 2007, s. 73-542; Arat, 2003, s. 52-391).

DS'de: Yükünmek: 1. Öykünmek; 2. Umarsız kalıp kabul etmek, baş eğmek; 3. Yüksünmek anlamında Adana ve Antalya (DS, s. 4331) ağızlarında kullanılmaktadır. Ancak sözcük ağızlarda eski anlamını bütünüyle yitirmiş yeni ve farklı anlamlar kazanmıştır.

Sonuç

İslami Türk Edebiyatının ilk ve en önemli eseri olan Kutadgu Bilig'de yer alan inanç ve ibadetle ilgili dinî terimlerden 24 sözcüğün Türkiye Türkçesi ağızlarındaki durumu incelenmiştir. Bu terimlerden “azıtmak, bağışlamak, mengü, okıçı, savcı, tanukluk, törimek, törütmek, uğan, yarlıg, yarlıkamaq, alkış, arınmak, kul, kulluk, ögdi, tapınmak, tapuğ” sözcüklerinde, sözcüğün yapısında herhangi bir değişikliğe sebep olmayan yazı dilinden farklı ve ağzılara özgü sayılabilecek bazı küçük ses değişimleri tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında bazı sözcüklerin türevlerinin de bulunduğu görülmektedir. Bu sözcüklerin tamamının Türkçe kökenli olması, eserin yazıldığı dönemde Türkçeye verilen önem açısından takdire şayandır. İncelemeye dâhil edilen bu terimlerin birkaçı küçük çapta anlam değişmesine uğramışsa da büyük bir kısmı anlam değişmesine uğramamış, 11. yüzyılda Kutadgu Bilig'deki anlamıyla bugün ağızlarda kullanılmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Arat, R. R. (1979). Kutadgu Bilig III İndeks, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Arat, R. R. (2003). Kutadgu Bilig II Çeviri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (2007). Kutadgu Bilig I Metin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Deniz, S. (2019). Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi Eserlerinde Dini Terimler, (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ).
- Gülensoy, T. (2007). Türkiye Türkçesindeki Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2018). Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Ankara: Bilge Kültür Sanat.
- Günay, Ü. & Güngör, H. (2015). Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi, Kayseri: Berikan Yayınevi.
- Karahan, L. (2014). Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üstüner, A. (2017). Türkçenin Tarihi Gelişmesi, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017.
- Üstüner, A. & Erdoğan, İ. & Deniz, S. (2020). Karahanlı Dönemi Eserlerinde “Esmâ-i Hüsnâ”nın Türkçe Karşılıkları, Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi, (50), 23-46. DOI: 10.24155/tdk.2020.139
- (2019). Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I. A-B, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2019). Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü II. C-D, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2019). Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III. E-H, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- (2019). Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV. I-N, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2019). Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V. O-T, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2019). Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VI. U-Z, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YouTube Üzerinden Yetişkinlerin Çocuklara Sunduğu Toplumsal Cinsiyet: "Cicili Bicili Kız" Kanalı Örneği

Sevilay Kaya^{a,b}, Mine Koyuncu Şahin^c

Özet

Bu araştırmanın amacı "Cicili Bicili Kız" YouTube kanalı bağlamında dijital içeriklerde yetişkinlerin çocuklara toplumsal cinsiyet rollerini ne şekilde sunduğunu ortaya çıkarmaktır. Araştırmanın çalışma grubunu, kanalın 598 içeriğinden rastgele seçilen 20 video oluşturmaktadır. Veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi ve çözümlenmesinde betimsel analiz kullanılmıştır. Verilerin analizinde videolarda sergilenen oyuncakların özellikleri, rolleri, konuşmaları değerlendirilerek toplumsal cinsiyet temaları belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre; videolarda kadın karakterler, sayıca erkek karakterlerden fazladır. Videolardaki kadın karakterlerin kıyafet renklerinde genellikle geleneksel cinsiyet kalıp yargılarıyla uyumlu olarak pembe ve türevleri; erkeklerde ise mavi ve siyah tonlarının kullanıldığı görülmüştür. Karakterlerin meslek tercihlerinde, toplumda oluşan kalıp yargılara paralel olarak naif, masa başı işler kadın karakterlerle; güç gerektiren, zorlu meslekler erkek karakterlerle sergilenmiştir. Çalışmadaki diğer bir sonuç kadın karakterler üzerinden bir ideal güzellik algısı yaratıldığıdır. Bu algılar bakım/makyaj, kıyafetler ve zayıf olmak üzerinden sunulmaktadır. Bu tarz cinsiyet kalıp yargılara sahip video içeriklerinin çocuklar ve gençler tarafından izlenilmesinin sonuçları, eğitsel açıdan değerlendirilmiştir.

Gender Presented by Adults to Children on YouTube: "Cicili Bicili Kız" Channel Example

Abstract

The aim of this research is to reveal how adults present gender roles to children in digital content in the context of the YouTube channel "Cicili Bicili Kız". The study group of the research consists of 20 videos randomly selected from 598 contents of the channel. Document analysis was used as the data collection method and descriptive analysis was used in the analysis. In the analysis of the data, gender themes were determined by evaluating the characteristics, roles and speeches of the toys exhibited in the videos. According to the results obtained; female characters outnumber male characters in the videos. In the clothing colours of the female characters in the videos, it was observed that pink and its tints were generally used in accordance with traditional gender stereotypes, while blue and black tints were used for males. In the occupational preferences of the characters, in parallel with the stereotypes formed in the society, naive, desk jobs were exhibited with female characters, while difficult professions requiring power were exhibited with male characters. Another result of the study is that an ideal perception of beauty is created through female characters. These perceptions are presented through care/make-up, clothes and being thin. The results of watching such gender-stereotyped video content by children and young people were evaluated from an educational point of view.

Anahtar Kelimeler

YouTube
Toplumsal Cinsiyet Rollerini
Toplumsal Cinsiyet Kalıp
Yargıları
Erken Çocukluk Dönemi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 19.01.2024
Yayın Tarihi: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1422277

Keywords

YouTube
Gender Roles
Gender Stereotypes
Early Childhood

About Article

Received: 19.01.2024
Published: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1422277

^a İletişim yazarı: svlykaya.2017@gmail.com

^b Yüksek Lisans Öğrencisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar ORCID: 0009-0007-7744-0572

^c Dr.Öğrt.Üyesi., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Afyonkarahisar ORCID: 0000-0001-9626-6134

Giriş

Cinsiyet, bireyin fizyolojik ve biyolojik özellikleri temelinde kadın ya da erkek olarak tanımlanırken toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğin sosyal olarak belirlenen rollerini ve sorumluluklarını ifade eder (Kılıç ve Eyüp, 2011). 1972 yılında Ann Oakley tarafından feminist literatüre girmiş olan toplumsal cinsiyet (gender) kavramı, bir toplumdaki gelenek, görenek, kültür, din, eğitim gibi diğer özneler tarafından kadın ve erkek cinsiyetine yüklenen görevleri, hakları, eylemleri ifade etmektedir (Ecevit, 2021).

Toplumsal cinsiyetin inşa sürecinde kadın ve erkekte beklenen rol ve sorumluluklarla toplumsal cinsiyet kalıp yargıları oluşturulmaktadır. Bu kalıp yargılar toplumsal cinsiyetin hem başlangıç noktasını hem de bitiş noktası yani sonucunu ifade etmekte ve kalıp yargılar yoluyla cinsiyet rolleri yaratılmaktadır (Ecevit, 2021). Çocuklar, dünyaya geldikleri ilk andan itibaren, içine doğdukları kültüre özgü cinsiyet rolleriyle ilgili birçok kalıp yargıyla baş başa kalmaktadır. Çocuk, baş başa kaldığı bu kalıp yargıları zihninde organize ederek kendi cinsiyet rolleri şemasını oluşturmakta ve bu şemalara göre davranışlar sergilemektedir (Saygan ve Uludağlı, 2021). Bu şemaların oluşma sürecinin nasıl gerçekleştiğine dair farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerden iki yaklaşım genel rol teorisi ve bilişsel kuram ön plana çıkmaktadır. Ralf Dhnedorf gibi genel rol teorisi savunucularına göre cinsiyet rolleri toplumsallaşma ve içselleştirme yoluyla diğer davranışlar gibi öğrenilen bir süreçtir. Bu süreçte pekiştirme ve ceza söz konusudur. Diğer yaklaşım olan bilişselci kurama göre cinsiyet rollerinin öğrenimi belli bir bilişsel gelişim olgunluğuna erişince bir düzen çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu yaklaşımda çocuklar önce kendi cinsel kimliklerini daha sonra diğer kişilerin cinsel kimliklerini öğrenerek cinsiyet rollerine uygun davranışlarda bulunurlar (Vatandaş, 2007). Bandura'nın sosyal öğrenme kuramına göre çocuklar maruz kaldıkları rollerle hem ne yapmaları hem ne yapmamaları gerektiğini uzun vadede içselleştirerek kadın ve erkek şemalarını oluştururlar (Martin ve Halverson, 1981; akt. Bloom,2021)

Cinsiyet rollerinin inşa sürecinde bazı etkenler ön plana çıkmaktadır. Bu etkenlerin bazıları; aileler, okullar ve medyadır. Günümüzde yeni nesil için koşulsuz bir şekilde televizyon, bilgisayarlar, akıllı telefonlar, video oyunları, tabletler ve diğer ekran tabanlı cihazlara maruz kalan kuşak olarak ekran kuşağı kavramı kullanılmaktadır (Şirin, Oktay ve Altun ,2013). Ekran kuşağı ve teknolojinin içine doğmuş nesil olarak “dijital yerli” (Yıldız, 2012) kavramlarıyla ifade edilen günümüz çocuklarının cinsiyet rollerinin inşasında en önemli etken olarak medya karşımıza çıkmaktadır (Çelebi, 2022).

Dijitalleşen dünyada günümüz çocuklarının geleneksel medya yerine yeni medyaya yöneldiği söylenebilir. Yeni medya kanalları sayesinde geniş bilgi ve veri havuzuna hızlı erişim her yaşta bireyin aktif bir şekilde bu medya araçlarını kullanmasını tetiklemektedir (Durmuş ve Övür, 2021). Çeşitli dijital platformlar çocukların çeşitli konularda zengin içeriklere anında erişmesini ve bu içeriklere katkıda bulunmasını sağlamaktadır. Bu platformların başında YouTube gelmektedir. Durmuş ve Övür'ün (2021) yapmış olduğu Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Yeni Medya Kullanımının Analizi adlı çalışmasında araştırmaya katılan ebeveynlerin çocuklarının elektronik cihazlarla tanışma yılları

incelendiğinde çocukların %31,9'u televizyonla ve %30,2'si akıllı telefonla 7-12 aylıkken tanıştığı bulunmuştur. Tablet kullanımını %18,4 ile 24-25 aylıkken, bilgisayar kullanımını %15,9 ile 13-24 aylıkken gerçekleştirmiştir. Bu dikkat çeken sonuçların yanında çalışmada yer alan çocukların % 47,3 ise en fazla akıllı telefonlarla video izlemektedir. Genç (2014) tarafından gerçekleştirilen araştırmaya göre, okul öncesi çağındaki çocukların günlük toplam ekran izleme süreleri yaklaşık üç saat seviyesindedir. Araştırmalar, çocukların bu süreyi genellikle çizgi film ve video izleme amaçları doğrultusunda kullandıklarını göstermektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'in (2021) yaptığı araştırmada 2013 yılında 6-15 yaş grubundaki çocukların internet kullanım oranı %50,8 iken, bu oran 2021 yılında %82,7'ye yükselmiştir. Hemen her gün veya haftada en az bir defa düzenli internet kullandığını belirten çocukların oranı ise %98,6 olarak kaydedilmiş, bu oranın 2013 yılında %91,8 olduğu gözlemlenmiştir. Düzenli internet kullanan çocuklar arasında en yaygın faaliyet, %61,0 ile paylaşım sitelerinden video izlemek olmuştur.

YouTube, hem işitsel hem de görsel zenginliklere sahip olmasıyla dikkat çekmekte ve bu özellik, sadece yetişkinleri değil, bebekleri dahi ekran başına çekmektedir. Renkli, hareketle ve sesli içerikler çocukların ilgisini çekerek, onları uzun süre telefon, tablet veya bilgisayar başında tutabilmektedir. YouTube'un bu çok yönlü ve etkileşimli yapısı, küçük yaşlardaki kullanıcıları eğlendirmekte ve öğrenmeye teşvik etmektedir (Boğa ve Sağlam, 2021). Ancak bu öğrenmeler her zaman olumlu öğrenmeler olmamaktadır. Bugün, oyun senaryolarından tutun da yeme içme alışkanlıklarına, karakter özelliklerinden, giyim tarzlarına kadar çeşitli çevresel etmenlerde medyanın ve YouTube'ın etkisi fazlasıyla hissedilmektedir (Ertürk, 2011). YouTube ve diğer sosyal medya içeriklerinden etkilenen diğer bir şey ise çocuğun düşünce ve inanç sistemi olmaktadır. YouTube da bünyesinde barındırdığı içerikler ve verdiği mesajlarla çocuğun toplumsal cinsiyet ve rol inşasını etkilemektedir (Fide ve Sapsağlam, 2020; Tosun, 2023).

İlgili literatür incelendiğinde YouTube platformu bağlamında çocuk içeriklerinde toplumsal cinsiyet üzerine araştırmalar son yıllarda hız kazanmıştır. Atalay (2019) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, çocuk YouTuberlar üzerinde yapılan inceleme, videoların çocuklar açısından potansiyel riskli veya olumsuz durumlarını ele almıştır. Araştırma sonuçları, videolarda özellikle yaş-gelişim düzeyi ve çocuk davranışlarına dair riskli durumların ön plana çıktığını göstermiştir. Göksü ve Dağlıoğlu'na (2022) ait YouTube'daki Animasyon İçeriklerin Çocuğa Uygunluk ve Gelişime Olan Katkıları Açısından İncelenmesi isimli çalışmada da buna paralel sonuçlara ulaşılmış ve animasyonlarda çocuklar için uygun olmayan unsurlara rastlanmıştır. Fide ve Sapsağlam (2020) yaptıkları YouTube araştırmada yayınlarının çocukların kimlik inşa süreçlerine yansımaları çalışmasında medya yoluyla özellikle kız çocuklarının gizil ve açık mesajlarla tek tipleştirilmiş, "ideal" bir güzellik kalıbı içerisine sokulmaya çalışıldığı sonucuna ulaşmışlardır. Tosun (2023) yaptığı YouTube'ın minyatür yetişkinleri: Kidfluencer (13 yaşın altında olan ve sosyal medyalarda marka bilinirliği olan çocuklar) videolarının toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmesi çalışmasında kidfluencer videolarında toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına yer verildiğini görmüştür. Bu doğrultuda çocuklara sunulan YouTube kanalları ve videolarının toplumsal cinsiyet kalıp yargılarıyla ilgili içeriklerinin incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Yapılan alan yazın taramasıyla daha önceki araştırmalarda YouTube kanallarının başrollerinde çocukların olduğu kanallar incelenmiş ve başrolünde yetişkinler olan bir çocuk

YouTube kanalının toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmediği görülmüştür. Bu nedenle yetişkinlerin çocuklara sunduğu çocuk içeriklerinin toplumsal cinsiyet teması altında ele alınmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bilgiler ışığında çalışmanın amacını “Cicili Bicili Kız” YouTube kanalı bağlamında dijital içeriklerde yetişkinlerin çocuklara toplumsal cinsiyet rollerini ne şekilde sunduğunu ortaya çıkarmak oluşturmaktadır. Bu amaç çerçevesinde aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır.

- Cicili Bicili Kız YouTube kanalında toplumsal cinsiyet rolleri nasıl ele alınmıştır?
- Videolarda toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını renkler üzerinden işleyen içerikler var mıdır?
- Videolarda “ideal” bir güzellik kalıp yargısı oluşturulmakta mıdır?
- Videolarda sözlü olarak ifade edilen toplumsal cinsiyet kalıp yargıları kullanılmakta mıdır?
- Videolarda oyuncaklar üzerinden toplumsal cinsiyet kalıp yargıları sunulmakta mıdır?
- Videolarda mesleklerle ilgili kalıp yargılar bulunmakta mıdır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışmada “Cicili Bicili Kız” isimli YouTube kanalının, toplumsal cinsiyet rolleri açısından derinlemesine incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışmada, araştırma deseni olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, belirli bir hedefe yönelik olarak kaynakların tespiti, incelenmesi, not alınması ve değerlendirilmesini içeren bir süreçtir. (Kıral,2020)

Çalışma Grubu

Bu çalışmanın çalışma grubunu “Cicili Bicili Kız” YouTube kanalında sunulan 598 içerikten rastgele seçilen 20 video oluşturmaktadır. “Cicili Bicili Kız” YouTube kanalının çalışma grubu olarak seçilmesinin nedeni kanalın yüksek görüntülenmeye sahip olması ve daha önce cinsiyet rolleri açısından herhangi bir çalışmada incelenmemiş olmasıdır.

Veri Toplama Araçları

“Cicili Bicili Kız” YouTube kanalı, 10 Ocak 2017 tarihine açılmıştır. Kanal kendini popüler ve eğlenceli bir kız çocuğu kanalı olarak tanıtmaktadır. Kanalın içeriğini oyuncaklar, çizgi film karakterleriyle videolar, hikayeler ve oyunlar oluşturmaktadır. Videolarda sunucu kızlar olarak isimlendirdikleri yetişkinler yer almaktadır. Hedef kitlesi okul öncesi ve ilkököl grubu çocuklarıdır. Kanalın 587 B abonesi bulunmaktadır. Kanalda 598 video yayınlanmıştır. Kanalın toplam izlenme sayısı 258 Mn’dan fazladır. En çok görüntülenme alan videosu 117 Mn izlenme ile “Kukla Oyunu. Uğur Böceği ve Antibuğ Kavga Ederken mahvolmuşlar! Eğlenceli Video” isimli videodur (Cicili Bicili Kız, 2020). Aşağıda analiz edilecek 20 video ismi ve görüntüleme sayılarına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Tablo 1.İncelenen Video İsimleri Ve Görüntülenme Sayılarına İlişkin Bilgiler

Video İsmi	Video Süresi	İzlenme Sayısı
1. Barbie İle Oyun. Barbie Diyete Başlıyor!	7:42	2.798.044
2. Kız Oyunları! Ken ve Barbie İle Veteriner Ve Doktor Oyunları!	7:49	296.106
3. 'Kukla Oyunu. Uğur Böceği ve Antibug Kavga Ederken mahvolmuşlar! Eğlenceli Video	5:33	118.348.684
4. Oyuncak Bebek İle Eğitici Videolar- Mert Çamaşırhanede Çalışıyor! Ayşe İle Oyun Videosu	4:08	178.855
5. Barbie Oyunları- Barbie ve Babaanesi İle Komik Videolar! Eğlenceli Oyunlar	13:00	165.421
6. Çocuklar İçin Eğitici Videolar- Doktor Sevcan ve Veteriner Ümit! Doktorculuk Oyunu	2:55	133.075
7. Play Doh Oyun Hamuru Videoları- Kızlar Kurabiye Yaparken Pepee ve Ece Top Oynuyor!	3:04	131.172
8. Kız Oyunları. Marinette ve Chloe İş Başında! Eğlenceli Bebek Bakma	9:08	1.881.145
9. Eğitici Video! Baby Born Kreşinde Ali Mert Hiç Komik Değil Şaka Yapıyor!	5:30	61. 105
10. Barbie ve Ken Videosu. Barbie Ken'i Kışkandırıyor! Eğlenceli Kukla Oyunu	7:23	1.788.224
11. Steffie Bahçede Uzaylı Buluyor! Sihirli Komik Video	5:45	2.985.393
12. Rainbow High Kutu Açılımı- Stella'ya Katalog	6:33	2.855.733

Çekimi yapalım! Kızlar İçin Elbise Seçme Oyunu		
13. Kız Videoları! Oyuncak Bebek Ece için Oyun Hamurundan Ayıcıklı Tişört Yapalım! Hamur Oyunları	5:17	1.636.582
14. Barbie ile Eğitici Video. Barbie'nin Evinde Yangın Çıkıyor!	4:15	1.536.088
15. Eğlenceli Kız Videosu. Barbie Kilo Almış! Doğru ve Sağlıklı Beslenmeyi Öğrenelim.	5:50	1.300.636
16. Kızlar İçin Güzellik Oyunları! Ümit Sevcan'a Saç ve Makyaj Malzemeleri Getiriyor! Kız Videoları	4:17	1.018.854
17. Oyun Videoları- Kuaför Salonunda Polis Baskını! Ayşe ve Barbie ile Kız Oyunları	6:24	936.869
18. Barbie Ve Steffie ile Kız Oyunları. Barbie'nin Evinde İki Yaramaz Misafir!	5:26	441.011
19. Barbie Ken ile Buluşuyor! Elbise Seçelim. Kız Oyunları	2:45	328.320
20. Barbie Videosu! Barbie'nin Ayakları mı Kokuyor? Güzellik Salonu Kız Videoları	5:42	431.138

Verilerin Toplanması ve Analizi

Veri toplama aşamasında araştırmacılar, internet aracılığıyla Ekim-Aralık 2023 tarihleri arasındaki her bölüme erişim sağlamışlardır. Videolar indirilerek arşivlenmiş ve güvenilirliği artırmak amacıyla bu bölümler iki araştırmacı tarafından farklı zamanlarda iki kez incelenmiştir. Verilerin analiz aşamasında, elde edilen veriler betimsel analiz tekniği ile değerlendirilmiştir. Betimsel analizde, elde edilen veriler belirlenmiş temalara göre sınıflandırılır; bu sınıflandırma sayesinde bulgular arasında neden-sonuç ilişkileri kurulur ve gerektiğinde olgular arasında karşılaştırmalar gerçekleştirilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Verilerin analiz aşamasında videolarda sergilenen oyunlar üzerinden kullanılan oyuncakların özellikleri, rolleri, konuşmaları değerlendirilmiş ve toplumsal cinsiyet temaları (renk ve kıyafet tercihleri, meslek grupları, günlük yaşam, faaliyetleri) belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarının güvenilirliğini artırmak amacıyla videolarda geçen konuşmalardan doğrudan alıntılanmaya yer verilmiştir.

Güvenirlilik

Videolar, güvenirlik açısından iki araştırmacı tarafından çift aşamalı bir süreçle değerlendirilmiştir. İlk aşamada, videolar kayıt durdurulmadan izlenmiştir. Ardından, kayıt amacıyla özel olarak durdurularak ayrıntılı bir inceleme yapılmıştır.

Etik kurul izin bilgileri

Çalışma doküman inceleme çalışması olduğu için Etik Kurul İzni alınmasını gerektiren çalışmalar grubunda yer almamaktadır. Bu nedenle Etik Kurul İzni beyan edilmemiştir.

Bulgular

Çalışma kapsamında incelenen kanal videolarında yer alan renk seçimi, kıyafet, meslek, davranış ve söz kalıplarının toplumsal cinsiyet içeren unsurlar taşıdığı gözlemlenmiştir.

Tablo 2. İncelenen Videolardaki Karakterler ve Cinsiyetlerine İlişkin Bilgiler

Video	Kadın	Erkek
1. Video	Barbie, Diyetisyen	
2. Video	Ayşe, Lol Bebekler, Smarta	Mert
3. Video	Barbie, Babaannesi	Araba tamircisi
4. Video	Barbie, küçük Barbie, Sevcan ve Ümit	
5. Video	Ayşe, Ece	Pepee
6. Video	Marinette, Chole	Kurye
7. Video	Öğretmen, Ece, Mira	Ali Mert
8. Video	Barbie, Asula	Ken, Ken'in arkadaşı, Geroge
9. Video	Uğur Böceği, Antibuğ, Masajcı	Hırsız
10. Video	Steffie, Veteriner	
11. Video	Stella, Ayşe	
12. Video	Özlem, Ece	Satıcı
13. Video	Barbie, Sunucu kız	İtfaye Memuru
14. Video	Barbie, Sunucu Kız	
15. Video	Ümit, Sevcan	
16. Video	Ayşe, Barbie, 2 kadın oyuncak	Polis
17. Video	Barbie, Steffie, Betül, Kali, Didi	
18. Video	Barbie, Ayşe, 2 kadın Oyuncak	
19. Video	Barbie, Sunucu Kız	
20. Video	Barbie, Şila, Ümit, Sevcan	Ken

YouTube Üzerinden Yetişkinlerin Çocuklara Sunduğu Toplumsal Cinsiyet: “Cicili Bicili Kız” Kanalı Örneği

Cicili Bicili Kız kanalında incelenen 20 videoda yer alan karakterin cinsiyetlerine göre dağılımı Tablo 1’de verilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde; çizgi filmde yer alan karakterlerin cinsiyetleri incelendiğinde 55 kadın, 13 erkek olduğu belirlenmiştir. Videolarda daha çok kadın karakterlere yer verilmiştir. Kanal, kız çocuklarına yönelik içerik ürettiğini belirtmektedir. İçeriklerde de kadın karakterlerin erkek karakterlerden fazla olduğu görülmektedir.

a. Renkler Üzerinden Cinsiyet Ayrımcılığı

Toplumsal cinsiyet öğretilerinden biri olan cinsiyete ilişkin renk ayırımı araştırma kapsamında incelenen videolarda da yer almaktadır. Videolarda erkek oyuncaklar, genellikle mavi, kırmızı ve sarı renklerle giydirilmiş, kadın oyuncaklarda pembe ve mor renkleri tercih edilmiştir.

Tablo 3. İncelenen Videolardaki Kadın Karakterlerinin Kıyafetlerine İlişkin Bilgiler

Video	Karakter	Renk	Giysi Türü	Aksesuar
1. Video	Barbie	Pembe/Beyaz	Elbise	Topuklu Ayakkabı
2. Video	Lol1	Mor/Pembe	Tişört/Şort	Bot/Çanta
	Lol2	Siyah/Pembe	Tişört/Şort	Bot/Çanta
	Smarta	Mavi/Pembe	Tişört	Bot/Çanta
3. Video	Barbie	Lila/Beyaz	Elbise	Çanta/Topuklu Ayakkabı
4. Video	Barbie	Mor/ Kot	Tişört/Pantolon	Küpe
	Küçük Barbie	Lila	Elbise	
5. Video	Ece	Yeşil/Mavi	Tişört/Şort	Toka
6. Video	Chloe	Beyaz/Turuncu	Pantolon/Ceket/Tişört	Topuklu Ayakkabı
	Marinette	Beyaz/Pembe	Pantolon/Ceket/Tişört	Topuklu Ayakkabı/Toka
7. Video	Ece	Pembe/Mor	Tişört/Şort	
	Mira	Pembe/Mor	Tişört/Şort	
8. Video	Barbie	Turuncu	Elbise	Topuklu Ayakkabı
9. Video	Uğur Böceği	Kırmızı	Tulum	
	Antibuğ	Turuncu	Tulum	
10. Video	Steffie	Pembe/Mor	Elbise	
11. Video	Stella	Pembe/Mor/Beyaz	Elbise/Tişört/Pantolon /Ceket	Topuklu Ayakkabı/Peruk/Toka
12. Video	Ece	Pembe	Elbise	
13. Video	Barbie	Pembe	Elbise	Topuklu Ayakkabı
14. Video	Barbie	Pembe	Elbise	
15. Video	Sunucu Kızlar			
16. Video	Barbie	Mor/Pembe	Elbise	Topuklu Ayakkabı
	Kadın1	Lila	Elbise	Topuklu Ayakkabı
	Kadın2	Mor	Pantolon/Bluz	Topuklu Ayakkabı/Küpe
17. Video	Barbie	Pembe	Elbise	
	Steffie	Mor/Pembe	Elbise	
	Kali	Pembe/Mavi	Elbise	
	Didi	Mor/Sarı	Elbise	
18. Video	Barbie	Mor/Pembe	Elbise	Topuklu Ayakkabı
	Kadın1	Lila	Elbise	Topuklu Ayakkabı

19. Video	Kadın2 Barbie	Mor Siyah/Beyaz/Pembe	Pantolon/Bluz Etek/Bluz	Topuklu Ayakkabı/Küpe Topuklu Ayakkabı/Çanta
20. Video	Barbie	Pembe	Elbise	

Araştırma kapsamında değerlendirilen videolarda kadın karakterlerin kıyafet tercihleri, dikkat çekici sonuçlar ortaya koymaktadır. Tablo 2'ye göre, videolardaki kadın karakterlerin kıyafet renkleri genellikle geleneksel cinsiyet stereotipleriyle (kalıp yargılarla) uyumlu olarak pembe ve türevlerini içermektedir. Bu tercih, kadınlara atfedilen klasik renk algısıyla örtüşmektedir. Kadın karakterlerin kıyafet türüne göre dağılıma bakıldığında ise elbise türünün öne çıktığı görülmektedir.

Tablo 4. İncelenen Videolardaki Erkek Karakterlerin Kıyafetlerine İlişkin Bilgiler

Video	Karakter	Renk	Giysi Türü	Aksesuar
2. Video	Mert	Mavi/Kot	Tişört/Tulum	
3. Video	Araba Tamircisi	Kırmızı/Siyah	Tişört/Pantolon	
5. Video	Peppee	Kot	Tulum	Şapka
6. Video	Kurye	Mavi	Tişört	
7. Video	Ali Mert	Sarı/Kahverengi	Tişört/Pantolon	
8. Video	Ken	Mavi/Kahverengi	Tişört/Pantolon	
	Ken'in arkadaşı	Mavi/Siyah	Tişört/Pantolon	
	George	Kırmızı/Siyah	Tişört/Pantolon	
9. Video	Hırsız	Mor	Takım Elbise	Kırvat
12. Video	Satıcı	Kot/Siyah	Tulum/Tişört	
13. Video	İtfayeci	Mavi/Sarı	Tulum (İş Kıyafeti)	Şapka/Eldiven
16. Video	Polis	Mavi/Lacivert	Gömlek (İş kıyafeti)	Şapka/Eldiven
20. Video	Ken	Kırmızı/Kahverengi	Gömlek/Pantolon	

Videolardaki erkek karakterlerin kıyafet dağılımının incelendiği Tablo 3'e göre, karakterlerin giyim tarzında belirgin bir geleneksel eğilim göze çarpmaktadır. Bu karakterlerin çoğunluğu, geleneksel erkek giyim renkleri olan mavi ve siyah tonlarını tercih etmektedir. Özellikle mavi ve siyahın baskın olduğu kıyafetler, erkek karakterlerin genel görünümünde belirgin bir özellik olarak öne çıkmaktadır. Kıyafet türlerine odaklandığımızda ise, tişört ve pantolon kombinasyonu bu karakterlerin giyim stilinde ön planda olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şekil 1. Baby Born kreşinde Ali Mert Hiç komik değil şaka yapıyor! Videosundan bir kare

Şekil 2. Barbie ve Ken videosu. Barbie Ken'i kışkırtıyor! Videosundan bir kare

Şekil 3. Ken ve Barbie ile veteriner ve doktor oyunları! Videosundan bir kare

Şekil 4. Barbie'nin evinde iki yaramaz misafir! Videosundan bir kare

İncelenen videoların her birinde cinsiyete ilişkin renk ayrımı görülmektedir. Şekil 1’de Ali Mert’e sarı ve mavi renk kıyafet giydirilirken diğer kız çocuklarına pembe ve mor renklerde kıyafetler giydirilmiştir. Barbie Ken’i kışkırtıyor isimli videoda Ken ve arkadaşının mavi tonlarında kıyafetlere sahip olduğu görülmektedir. Ken ve Barbie ile veteriner ve doktor oyunları videosunda Barbie ‘ye yine pembe renkler içeren bir elbise giydirilirken Ken’e kırmızı kareli bir gömlek giydirilmiştir. Barbie ‘nin evinde iki yaramaz isimli videoda da Barbie pembe giydirilmiş, üç oyuncak kız çocuğunun kıyafetlerinde de pembe ve tonları tercih edilmiştir.

Şekil 5 ve Şekil 6. Barbie ve babaannesi komik videolar! Videosundan kareler

Videolarda oyuncakların araba tercihinde de cinsiyete özgü renklere yer verilmiştir. Barbie ve babaannesi komik videolar isimli içerikte ise Barbie'nin pembe bir arabası vardır. Araba bozulduğu için tamir ettirmeye götürürler ve oradaki tamirci kendi arabasını tamir etmektedir. Tamirci erkektir ve sarı bir arabası vardır.

Şekil 7. Barbie diyeteye başlıyor! Videosundan kare

Şekil 8. Barbie ve Ken videosu. Barbie Ken'i Kışkandırıyor! Videosundan kare

Şekil 9. Barbie kilo almış! Videosundan kare

Şekil 10. Marinette ve Chole iş başında! Videosundan kare

Cinsiyete özgü renk kullanımı mekanlarda da dikkat çekmektedir. Videolarda ev, koltuk, mutfak, banyolar pembe ve tonları renklerinde düzenlenmiştir. Bu mekanların sahipleri kadın cinsiyetli oyuncaklardır. Barbie diyete başlıyor isimli videoda Barbie'nin mutfağının pembe olduğu görülmektedir. Barbie Ken'i kışkandırıyor isimli videoda Şekil 8'de yer aldığı gibi Barbie'nin evi pembedir. Barbie Kilo almış isimli içerikte koltukların pembe olduğu görülmektedir. Şekil10'da yer verilen banyo ise Chole karakterine aittir ve banyoda pembe tonlarına yer verilmiştir.

b. Meslekler Üzerinden Toplumsal Cinsiyet

Tablo 5. İncelenen Videolardaki Kadın ve Erkek Karakterlerinin Mesleklerine İlişkin Bilgiler

Cinsiyet	Meslek	Frekans
Kadın	Diyetisyen	2
Kadın	Doktor	3
Kadın	Öğretmen	1
Kadın	Masöz	1
Kadın	Veteriner Hekim	3
Kadın	Kuaför	3
Erkek	Araba Tamircisi	1
Erkek	Kurye	1
Erkek	Satıcı	1
Erkek	İtfaye Memuru	1
Erkek	Polis	1

“Cicili Bicili Kız” kanalında incelenen 20 videoda ekrana yansıtılan mesleklerin cinsiyete göre dağılımı Tablo 4’de verilmiştir. İncelenen videolarda doktor, veteriner hekim, diyetisyen, öğretmen, polis, itfaye memuru, masöz, kuaför, satıcı, kurye, tamirci mesleklerine yer verilmiştir. Toplumda oluşan kalıp yargılara paralel olarak naif, masa başı işler kadın oyuncaklar tarafından canlandırılırken; sert, güç gerektiren, zorlu meslekler erkeklere atfedilmiştir.

Şekil 11. Barbie diyeteye başlıyor! Videosundan bir kare**Şekil 12.** Uğur Böceği ve Antibuğ kavga ederken Mahvolmuşlar! Videosundan bir kare

Şekil 13-14. Doktor Sevcan ve Veteriner Ümit! Doktorculuk Oyunu! Videosundan bir kare

Şekil 15. Baby Born kreşinde Ali Mert Hiç komik değil şaka yapıyor! Videosundan bir kare

Şekil 16. Ümit Sevcan'a saç ve makyaj malzemeleri getiriyor! Videosundan bir kare

Barbie diyete başlıyor! isimli videoda Barbie'nin gittiği diyetisyenin cinsiyeti kadındır. Şekil 12'de yer alan Uğur Böceği ve Antibuğ kavga ederken mahvolmuşlar! Videosunda uğur

böceğine masaj yapan kişi de kadındır. Doktorculuk oyunu videolarında doktor ve veteriner hekimi canlandıran karakterler kadındır. Baby Born kreşinde Ali Mert Hiç komik değil Şaka yapıyor! İsimli videoda da öğretmen karakterini canlandıran kişinin kadın olduğu görülmektedir. Kanalın, Ümit Sevcan'a Saç ve Makyaj Malzemeleri getiriyor! Videosunda da kuaför rolünü kadın karakterler canlandırmaktadır.

Toplumda yaygın olarak var olan meslekler ile ilgili stereotiplere paralel olarak bakım sağlamakla ilgili mesleklerin genellikle kadınlara ait olarak kabul edilmesi, öğretmenlik pozisyonlarının genellikle kadınlar tarafından tercih edildiği düşüncesi, güzellik ve makyaj alanındaki mesleklerin genellikle kadınlarla ilişkilendirilmesi, ve bazı doktorluk branşlarında kadın doktorların daha uygun bulunması gibi düşüncelerin videolarda yer aldığı görülmektedir.

Bu tarz mesleklere ilişkin yargıların sadece kadınlara ait olduğunun düşünülmesi sakıncalı görülmektedir. Toplumda erkek bireyler için de meslek stereotipleri mevcuttur. Toplumda var olan mesleklerle ilgili yaygın stereotipler arasında, mühendislik, bilgisayar programlama gibi teknik alanlarda çalışan kişilerin genellikle erkeklerden oluştuğu algısı, inşaat ve taşımacılık gibi fiziksel güce dayalı mesleklerin erkeklere daha uygun görülmesi, yöneticilik veya finans gibi karar alma pozisyonlarının genellikle erkeklerin tercih ettiği düşüncesi bulunmaktadır. Ayrıca, askerlik gibi güvenlik odaklı mesleklerin de genellikle erkeklerle ilişkilendirilmesi söz konusudur. İncelenen videolarda da bu düşüncelere paralel olarak bulgular elde edilmiştir. Fiziksel güç ve güvenlik gerektiren meslekler erkek karakterlerle ekrana yansıtılmıştır.

Şekil 17. Barbie ve babaannesi komik videolar! Videosundan kare

Şekil 18. Kuaför salonunda polis baskını! Videosundan kare

Şekil 19. Barbie'nin evinde yangın çıkıyor! Videosundan kare

Barbie ve babaannesi komik videolar! isimli videoda Barbie'nin arabasını tamir ettirmek için gittiği tamirci erkek, “Kuaför salonunda polis baskını” isimli videoda polis rolünü canlandıran kukla erkek ve barbie'nin evinde yangın çıkıyor isimli videoda itfayeci yine erkektir. Mariette ve Chloe iş başında videosunda eve sipariş getiren kişinin erkek olduğu görülmektedir.

c. İdeal Güzellik

Tablo 6: İncelene Videolardaki İdeal Güzellik Algısına İlişkin Bilgiler

Video	Güzellik Algısı	Cinsiyet
1.Video	Zayıf olmak	Kadın
3.Video	Zayıf olmak	Kadın
8.Video	Kıyafet	Kadın
9.Video	Saç	Kadın
11.Video	Kıyafet	Kadın
14.Video	Zayıf olmak/ kıyafet	Kadın
15.Video	Bakım/ Makyaj	Kadın
16.Video	Bakım/ Makyaj	Kadın
17.Video	Bakım/ Makyaj	Kadın
18.Video	Bakım/ Makyaj	Kadın
19.Video	Kıyafet	Kadın

Cicili Bicili Kız kanalında incelenen videolarda yer alan güzellik algısına ilişkin bilgiler Tablo 5 'de verilmiştir. Tabloya göre sadece kadın karakterler üzerinden bir ideal güzellik algısı oluşturulmaktadır. Bu algılar bakım/makyaj, kıyafet ve zayıf olmak üzerinden sunulmaktadır.

Birinci videoda Barbie kilo aldığı için diyetisyene gitmektedir. Diyetisyen Barbie'nin karnına dokunarak “annelik kursları üst katta” der. Barbie anlamadım deyince “nasıl anlamadınız ya, bu bebek mi, göbek mi?” der. Bu cümleyle sadece hamile kadınların göbeği olabileceği algısı oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Videonun ilerleyen bölümlerinde diyetisyen kendisinin de küçükken kilolu olduğundan kendisiyle dalga geçtiğini ve iyi bir diyetisyen olamayacağını söylediklerinden bahsetmektedir. Diyetisyen bu olayı anlattıktan sonra “bakım kilo vererek iyi bir diyetisyen oldum” der. Bu ifadeyle başarımın ideal güzellik ve kilo algısıyla elde edildiği algısı sunulmaktadır.

Sekizinci videoda Barbie ve Ken tartışmaktadır. Barbie Asula'yı arayıp leopar desenli elbisesini ve topuklu ayakkabısını istemektedir. Barbie hazırlanır ve birlikte Kafeye gideceklerini söyler. Asula "Barbie kafe için fazla iddialı olmadı mı" der. *Burada kıyafet üzerinden güzellik algısı oluşturulmaktadır.* Kafede Barbie Ken'i kıskandırmak için oyuncu birini tutmuştur ve yeni erkek arkadaşı olarak arkadaşıyla tanıştırmıştır. Barbie'nin yeni erkek arkadaşı onu çiçeklerle beklemektedir. *Burada ise çiçek almak ve beklemek, erkek cinsiyetine özgü bir durum olarak sunulmaktadır.* Kafede Ken ve arkadaşı da bulunmaktadır. Barbie erkek arkadaşını kışkırtarak Ken ile tartışmasını sağlamış, Ken ve erkek arkadaşı birbirlerine fiziksel şiddet uygulamıştır. Barbie bu durumdan mutlu olmuştur. *Burada erkeklerin kadınlar için rekabet etmesinin kadınların mutlu olması için olumlu bir özellik olarak gösterilmiştir.*

On dördüncü videoda Barbie partiye gitmek için hazırlanacaktır. Barbie giymek istediği elbisenin fermuarını çekemez. Sunucu kızdan yardım ister. Sunucu kız "Olmuyor Barbie acaba sen biraz kilo mu aldın" der. Barbie "Yok canım ödem bu ödem" der. Barbie daha sonra "Olamaz bu basenler, bu göbek ben kilo aldım. Bu halde hiçbir yere gidemem, herkes benimle dalga geçecek" der ve ağlar. Sunucu kız Barbie'nin sağlıklı beslenmesi için ona yardım eder. On gün geçer ve Barbie zayıflayarak ekrana girer. Sunucu kız Barbie'ye "Waow Barbie çok harika gözükyorsun" der. *Burada güzel gözükmeyen zayıf bir insan olmakla mümkün olabileceği algısı verilmeye çalışılmaktadır.*

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmanın amacı "Cicili Bicili Kız" YouTube kanalı bağlamında dijital içeriklerde yetişkinlerin çocuklara toplumsal cinsiyet rollerini ne şekilde sunduğunu ortaya çıkarmaktır. Bu doğrultuda çalışmada incelenen "Cicili Bicili Kız" YouTube kanalında yer alan kadın ve erkek karakterler değerlendirildiğinde, videolarda kadın karakterlerin sayıca erkek karakterlerden daha fazla olduğu görülmüştür. Kanal kız çocuklarına yönelik olarak çıktığı için videolarda kadın karakterlerin erkek karakterlerden fazla olması normal karşılanabilecek bir durumdur. Bu kanalın sadece kız çocuklarına yönelik olarak ortaya çıkmış olması bile başlı başına bir sorun olarak gözükmektedir.

Araştırmada incelenen diğer bir içerik ise videolarda yer alan kadın ve erkek karakterlerin kıyafetleri ve kıyafet renkleridir. Videolardaki kadın karakterlerin kıyafet renkleri genellikle geleneksel cinsiyet stereotipleriyle (kalıp yargılarla) uyumlu olarak pembe ve türevlerini içermektedir. Bu tercih, kadınlara atfedilen klasik renk algısıyla aynıdır. Kadın karakterlerin kıyafet türüne göre dağılıma bakıldığında ise elbise türünün öne çıktığı görülmektedir. Erkek karakterlerde mavi ve siyah tonlarının tercih edildiği görülmektedir. Kıyafet türlerine odaklandığımızda ise, tişört ve pantolon kombinasyonu bu karakterlerin giyim stilinde ön planda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın bu sonucuyla benzer olarak Tosun (2023) YouTube'un Minyatür Yetişkinleri: Kidfluencer Videolarının Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi adlı araştırmasında cinsiyetlere göre renk seçiminin yapıldığı, pembe rengin kız çocukları, mavi rengin ise erkek çocukları için kullanıldığı görülmektedir. Bu renklerin videolarda yer alması genellikle, kıyafet, oyuncak ve oda dekorasyonu şeklinde gösterilmektedir. Erkek çocukları neredeyse hiç pembe kıyafet giymez iken kız çocukları pembe ve mor kıyafetleri tercih etmesiyle ilgili sonuç bu araştırmanın bulguları ile örtüşmektedir. Şen ve Deniz'in (2019) yaptığı araştırma, Rafadan Tayfa çizgi filminin toplumsal cinsiyet olgusu bağlamında incelenmesinde önemli bulgular ortaya koymuştur.

İncelenen filmde, sadece iki kadın karakterin bulunması ve bu karakterlerin her ikisinin de belirgin bir şekilde kırmızı gösterilmesi, cinsiyet temsillerindeki belirli kalıpları ortaya koymaktadır. Ayrıca, erkek karakterlerin tasarımlarında mavi ve kahverengi renklerin kullanılması, geleneksel renk stereotiplerine uygun bir tercihi ifade ederken, kadın karakterlerin pantolon ve şort giymesine karşın erkeklerin sadece pantolon ile gösterilmesi, giyim tercihlerindeki cinsiyet normlarına işaret etmektedir. Özçelik ve Şahin'in (2023) Değerler Takımı Çizgi Filmine Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Bakış isimli çalışmasında da incelenen çizgi film karakterlerin kıyafet tercihlerinde bu araştırma sonuçlarına paralel olarak kadın karakterlerin daha çok bluz ve pantolon ağırlıklı kıyafet türü kullandığı, renklerde ise pembe ve türevlerinin olduğu; erkeklerin kıyafet türünde ise tişört, kazak ve pantolon ağırlıklı oldukları, renklerde ise mavi ve siyah tonlarının tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan diğer araştırmalar incelendiğinde de çocuk içeriklerinde kıyafetlerin renkleri ve türleri açısından cinsiyete göre farklılaştığı ve cinsiyete göre renk seçimleri yapıldığı sonuçlarına ulaşılmıştır (Yağan Güder, Ay, Saray ve Kılıç, 2017: 96; Türkmen,2012). Walsh ve Leaper (2020) tarafından yürütülen çalışmada ise incelenen çizgi dizilerdeki kadın karakterlerde mor ve tonlarını, erkek karakterlerde ise mavi siyah tonlarının tercih edildiği; erkek karakterlerin iş aksesuarları (kemer, kravat vb.) ile ekrana yansıtıldığı, kadın karakterlerin ise kalıplaşmış dekoratif aksesuarlarla sergilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma kapsamında ele alınan videolarda bulunan kadın ve erkek karakterlerin mesleklerine ilişkin veriler incelendiğinde doktor, veteriner hekim, diyetisyen, öğretmen, polis, itfaiyeci, masöz, kuaför, satıcı, kurye, tamirci meslekleri yer almaktadır. Toplumda oluşan kalıp yargılara paralel olarak naif, masa başı işler kadın oyuncaklar tarafından canlandırılırken; sert, güç gerektiren, zorlu gibi görünen ya da öyle algılanan meslekler erkeklere atfedilmiştir. Şen ve Deniz (2019) ve Saraç (2018) tarafından yapılan çizgi filmler üzerinden toplumsal cinsiyet araştırmalarında erkeklerin daha çok fiziksel güce ihtiyaç duyulan işlerle kadınların ise küçük motor kaslarını kullandıkları işlerle meşgul olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Yurt dışında yapılan çalışmalarda da bu bulgulara paralel sonuçlar elde edilmiştir. Za-heen, Manzoor ve Safdar (2020) tarafından yapılan araştırmada, erkek karakterlerin genellikle güçlü, iddialı ve lider rollerinde tasvir edilme eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, kadın ve erkek karakterler arasında bilgili, entelektüel, aktif, hırslı, kendi kaderini tayin etme yeteneği ve sorunlarla mücadele etme gibi potansiyellerde belirgin farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, erkek karakterler genellikle güç ve liderlik rollerine odaklanırken, kadın karakterler daha çok ev içi ortamlarda temsil edilmektedir. Ev işleri ve çocuk bakımı gibi geleneksel cinsiyet rolleriyle ilişkilendirilen görevlerle meşgul olan kadınlar, bu bağlamda sıklıkla güzellikleri, çekicilikleri ve zariflikleri üzerinden temsil edilmektedirler. Walsh ve Leaper (2020) tarafından yürütülen çalışmada ise incelenen çizgi dizilerde inşaat, ağaç ev inşa etme gibi fiziksel güç gerektiren işlerde erkeklerin, estetik gerektiren dans ve gösteri aktivitelerinde kadın karakterlerin temsil edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada ele alınan diğer bir içerik ise videolarda ideal güzellik algısına dair unsurların yer aldığıdır. Videolardan elde edilen bulgulara göre sadece kadın karakterler üzerinden bir ideal güzellik algısı oluşturulmaktadır. Bu algılar bakım/makyaj, kıyafet ve zayıf olmak

üzerinden sunulmaktadır. Fide ve Sapsağlam (2020) yaptığı YouTube yayıncılarının çocukların kimlik inşa süreçlerine yansımaları çalışmasında medya yoluyla özellikle kız çocuklarının gizil ve açık mesajlarla tek tipleştirilmiş, "ideal" bir güzellik kalıbı içerisine sokulmaya çalışıldığı sonucu mevcut araştırmanın bulgularını desteklemektedir. Medya üzerinden özellikle kız çocuklarına yönelik, çok küçük yaşlardan itibaren nasıl görünmeleri gerektiği, hangi şeyleri sevmeleri gerektiği ve nasıl bir rol benimsemeleri gerektiği konusunda örtük veya açık birçok mesaj iletilmektedir. (Buckingham ve Willet, 2006) İncelenen videolarda da bu mesajların Barbie bebekler üzerinden verildiği görülmektedir. Barbie bebekler ilk olarak oyuncak bebek olarak tasarlanması ve üretilmesine rağmen popülerliğini kazandıktan sonra çeşitli alanlarda karşımıza çıktığı görülmektedir. Çocuklar özellikle kız çocukları için üretilen kıyafetten çantaya, ayakkabıdan çocuk odasına kadar pek çok alanda Barbie figürlerine yer verilmektedir. Barbie'nin popülerliğinin temel sebeplerinden biri, dış görünüşündeki "mükemmel" tasarımıdır. Bu oyuncak uzun boylu, ince beli, sarı saçları ve zayıf vücut yapısıyla dikkat çekmektedir. Çocukluk döneminden itibaren Barbie bebekleriyle büyüyen genç kızlar, bu mükemmel vücut algısını benimseyebilmekte ve ergenlik dönemlerinde kendilerini Barbie ile özdeşleştirmeye çalışabilmektedirler. Bu özdeşleştirme birçok sonuç doğurabilmektedir. Çocuklara Barbie üzerinden sunulan zayıf olmanın güzel olma olduğu algısı küçük yaşlardan itibaren çocukların yemek yeme alışkanlığını etkileyerek sonu ölüme varan Anoreksiya Nevrosa hastalığına neden olabilmektedir. Bu duruma bir gazete haberinde "Kızların Tehdidi 'Barbie' "başlığıyla dikkat çekilmeye çalışılmıştır (Altunbay ve Korkmaz, 2020). İncelenen videolarda da Barbie'nin genç bir yetişkin rolündeki sosyal hayatı yansıtılmaktadır. Kilo ve vücut büyüklüğü ile ilgili tutumların gelişimi, muhtemelen birçok faktörün etkileşimi sonucunda ortaya çıkmaktadır (Suisman, , O'Conner SM, Sperry S, Thompson JK, Keel PK, Burt SA, ... & Klump KL, 2012). Ancak, çok sayıda araştırma, zayıf ve oldukça idealize edilmiş kadın bedenlerinin görüntülerine maruz kalmanın, vücut memnuniyetsizliği ve zayıf vücut algısının içselleştirmeye katkıda bulunduğunu göstermektedir (Groesz, Levine ve Murnen, 2002; Levine ve Harrison, 2004; Frederick, Daniels, Bates ve Tylka, 2017; McComb ve Mills, 2020). Anschutz ve Engels (2010) tarafından yürütülen bir çalışmada 6 ila 10 yaşlarındaki Hollandalı kızların vücut imajı ve yeme davranışlarındaki farklılıkları incelenmiş, bu bağlamda çocukları ince bir oyuncak bebeğe (örneğin, Barbie bebek veya Tyler bebek gibi) veya ortalama büyüklükte bir oyuncak bebeğe (örneğin, Emme bebek gibi) maruz bırakılmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre, oyuncak bebeğe maruz kalmanın vücut memnuniyeti üzerinde herhangi bir etkisi olmasa da, ince oyuncak bebeklere maruz kalan kızların, ortalama büyüklükteki oyuncak bebeğe maruz kalan kızlardan önemli ölçüde daha az gıda tükettiği ve daha sonraki isteğe bağlı gıda alımı üzerinde etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Morkoç ve Polat'ın (2023) yaptığı çalışmada da Barbie bebeklerin sadece bir oyuncak olmayıp pembe renginden evlerinin olması, ev işleri yapan kadın figürü oluşturulması toplumsal cinsiyetle ilişkilendirilmiş ve Barbie bebekler yoluyla, kız çocuklarına yetişkin imajlarının çizildiği ve geleneksel cinsiyet rollerinin inşasının devam ettiği ifade edilmiştir.

Özetle araştırma kapsamında söz konusu videolarda toplumda süregelen toplumsal cinsiyet stereotiplere yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Videolarda bu tür unsurlara açık ve gizil bir şekilde yer verilmiştir. Toplumsal algılar (dış görünüş vb.) nedeniyle bu unsurların bilinçli

bir şekilde aktarımı sağlanmaktadır. Erken çocukluk döneminde bulunan çocukların bu dönemin getirdiği özellikler doğrultusunda öğrenmeyi çoğunlukla model alma ile gerçekleştirdikleri ve gelişimlerinin hızlı seyretmesinden dolayı bu tür medyasal aktarımları kolayca içselleştirebildikleri gözlemlenmektedir. Bu tür algıların öncelikli olarak erken çocukluk döneminde daha yoğun uygulanma sebepleri arasında dönem çocuklarının kimlik gelişim süreçlerinin başında olmasıdır. Yakın geçmişte kimlik gelişimini etkileyen medyatik unsurların başında televizyon gelirken günümüzde YouTube vb. içerik ortamları bu süreçte daha fazla etkili olmaktadır. İnternet aracılığıyla denetimsiz ve kolayca üretilebilen bu içeriklere bu yaş grubundaki çocuklarında rahat bir şekilde erişebilmesi gelişimleri açısından tehlike oluşturmaktadır. Bu konuda gerekli denetimler ve çalışmalar yapılması küresel boyutta bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu ihtiyaç doğrultusunda ilgili literatür incelendiğinde alan yazında yeterli çalışma bulunmadığı gözlemlenmiş olup bu çalışmayla literatüre katkıda bulunmak ve denetimsiz üretilen çocuk içeriklerine dikkat çekmek amaçlanmıştır. Araştırma, sadece incelenen “Cicili Bicili Kız” YouTube kanalı ile sınırlıdır. Yapılacak çalışmalarda yerli ya da yabancı diğer YouTube kanalları ile karşılaştırmalı çalışmalar yürütülebilir. Bu tür çalışmalarda içerik izleyicisi olan çocukların sosyoekonomik, demografik vb. özellikleri edinilerek içeriklerin çocuklara etkisine dair deneysel çalışmalarla literatüre katkıda bulunulabilir.

Tüm bu sonuçlardan hareketle şu öneriler getirilebilir:

- Aileler tarafından çocukların YouTube üzerinden neler izlediği takip edilebilir.
- Ebeveynler ve çocuklar, YouTube içerikleri ve çocuklar üzerindeki etkileri konusunda, uzmanlar aracılığıyla (okul öncesi öğretmenleri, çocuk gelişimi uzmanları, çocuk ruh sağlığı uzmanları) bilinçlendirilebilir.
- Çocuklar için yayın yapan YouTube kanallarında yer alan içerikler, alan yazın uzmanları tarafından gelişim kuramları açısından değerlendirilebilir.
- Politikacılar tarafından YouTube ve çocukları içeren içeriklere yönelik yasal düzenlemeler ve denetimler artırılabilir. YouTube ve çocuklarla ilgili içeriklere daha etkili bir şekilde müdahale etmek amacıyla içerik takipleri sıklaştırılabilir ve gerekli yaptırımlar uygulanabilir.
- Medyada yer alan çocuk içeriklerinin toplumsal cinsiyet açısından analizini yapan araştırmalara daha çok ağırlık verilebilir.

Kaynakça

- Altunbay, M., ve Korkmaz, Y. (2020). Animasyon Filmlerinde Sunulan Rol Modeller İle Mükemmelliyeçilik Algısının Karşılaştırılması. *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum*, 9(26), 381-398.
- Anschutz DJ, & Engels RC (2010). The effects of playing with thin dolls on body image and food intake in young girls. *Sex Roles*, 63, 621-630, <https://dx.doi.org/10.1007%2Fs11199-010-9871-6>. [PubMed: 21212808]
- Arat, Y. (2020, 10 Şubat). *Toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet eşitliği nedir, ne değildir?*, 20 Şubat 2020 tarihinde Sarkaç: Toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet eşitliği nedir, ne değildir? - Sarkaç (sarkac.org)
- Atalay, G. E. (2019). Sosyal Medya ve Çocuk: "Babishko Family Fun TV" İsimli YouTube Kanalının Eleştirel Bir Analizi*. *Erciyes İletişim Dergisi Uluslararası Dijital Çağda İletişim Sempozyumu Özel Sayısı*, (1), 179-202. DOI: 10.17680/erciyesiletisim.484856
- Bloom, K. (2021). *Gender Representation In Children's YouTube: Presence Of Gender-Role Stereotypes In Advertisements On Content Within Children-Driven YouTube Channels*. Temple University Graduate Board.
- Boğa, E. ve Sağlam, M. (2021). Dijital ortamda çocuk: Bir çocuk YouTuber kanalının içeriksel analizi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 8(2), 643-664. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.889793>
- Buckingham, D., ve Willet, R. (2006). *Digital Generations: Children, Young People, and the New Media*. New York: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Cicili Bicili Kız. (2020, 30 Haziran). *Kukla oyunu. Uğur böceği ve antıbug kavga ederken mahvolmuşlar! Eğlenceli video* [Video]. Youtube. <https://youtu.be/562tkLmNOPk?si=xSHam-Psp-FfwhxQ>
- Çelebi, E. (2022). Medyanın toplumsal cinsiyet rolleri üzerinde etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(82), 822-829. <https://doi.org/10.17755/esosder.989638>
- Durmuş, K. ve Övür, A. (2021). Medya etkileri bağlamında okul öncesi dönem çocuklarının yeni medya kullanımının analizi. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 5 (2), 136-155. DOI NO: 10.17932/IAU.EJNM.25480200.2021/ejnm_v5i2003
- Ecevit, Y. (2021). *Toplumsal cinsiyet eşitliğinin temel kavramları*. Ankara: Ceid Yayıncılık.
- Ertürk, Y. D. (2011). *Çocukluk çağı gelişim dönemlerine göre medya kullanımı*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Fide, E.G. ve Sapsağlam, Ö. (2020). YouTube yayıncılarının çocukların kimlik inşa süreçlerine yansımaları. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 199-210.
- Frederick DA, Daniels EA, Bates ME, & Tylka TL (2017). Exposure to thin-ideal media affect most, but not all, women: Results from the perceived effects of media exposure scale and

- open-ended responses. *Body Image*, 23, 188–205. 10.1016/j.bodyim.2017.10.006 [PubMed: 29132044]
- Genç, Z. (2014). Parents' perceptions about the mobile technology use of preschool aged children. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 146, 55-60. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.08.086>
- Göksu, H. ve Dağlıoğlu H. E. (2022). YouTube'daki animasyon içeriklerin çocuğa uygunluk ve gelişime olan katkıları açısından incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42(3), 2539-2568. <https://doi.org/10.17152/gefad.1129005>
- Groesz LM, Levine MP, & Murnen SK (2002). The effect of experimental presentation of thin media images on body satisfaction: A meta analytic review. *The International Journal of Eating Disorders*, 31, 1–16. 10.1002/eat.10005 [PubMed: 11835293]
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.
- Kırbaşoğlu Kılıç, L., & Eyüp, B. (2011). İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarında Ortaya Çıkan Toplumsal Cinsiyet Rollerine Üzerine Bir İnceleme. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 129-148.
- Levine MP, & Harrison K (2004). The role of mass media in the perpetuation and prevention of negative body image and disordered eating In Thompson JK (Ed.), *Handbook of eating disorders and obesity* (pp. 695–717). New York, NY: Wiley.
- McComb, S. E., & Mills, J. S. (2020). A systematic review on the effects of media disclaimers on young women's body image and mood. *Body image*, 32, 34-52.
- Morkoç, N. ve Polat, M. (2023). Oyuncakların çocukların kültürlenme ve sosyalleşmelerine etkileri: Barbie bebekler örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(4), 1560-1573. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1082223>
- Özçelik, Tuğba & Koyuncu Şahin, M. 2023. Değerler Takımı Çizgi Filmine Toplumsal Cinsiyet Rollerine Açısından Bakış. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11/37, 408-432. <https://doi.org/10.33692/avasyad.140212>
- Saraç, H. (2018). *Okul öncesi dönem çocuklarına yönelik çizgi filmlerde toplumsal cinsiyetin inşası: Niloya örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı.
- Saygan, B.B., Uludağlı, N.P. (2021). Yaşam boyu toplumsal cinsiyet rollerinin gelişimi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 13(2), 354-382. <https://doi.org/10.18863/pgy.789615>
- Suisman JL, O'Conner SM, Sperry S, Thompson JK, Keel PK, Burt SA, ... & Klump KL (2012). Genetic and environmental influences on thin-ideal internalization. *The International Journal of Eating Disorders*, 45, 942–948. 10.1002/eat.22056 [PubMed: 23034902]

- Şen, B., & Deniz, Ü. M. İ. T. (2019). Okul öncesi dönem çocuklarının izlediği rafadan tayfa çizgi filminin toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi. *Social Sciences*, 14(5), 2547-2563. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.32701>
- Şirin, M. R., Oktay, N., & Altun, A. (2013). *I. Türkiye Çocuk ve Medya Stratejisi ve Uygulama Planı 2014-2018*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları
- Tosun, E. (2023). YouTube'un Minyatür Yetişkinleri: Kidfluencer Videolarının Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi. *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 11(23): 121-151
- Türkmen, N. (2012). Çizgi filmlerin kültür aktarımındaki rolü ve Pepee. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36(2), 139-158.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK).(2021). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2021-41132>. 20.12.2021
- Vatandaş, C. (2007). Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı. *Journal of Economy Culture and Society*, 10(35),29-56
- Walsh, A., & Leaper, C. (2020). A content analysis of gender representations in preschool children's television. *Mass Communication and Society*, 23(3), 331-355. <https://doi.org/10.1080/15205436.2019.1664593>
- Yağan Güder, S., Ay, A., Saray, F., & Kılıç, İ. (2017). Okul öncesi dönem çocuklarının izledikleri çizgi filmlerin toplumsal cinsiyet kalıp yarguları açısından incelenmesi: Niloya örneği. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 96-111. DOI: 10.14689/issn.2148-2624.1.5c2s5m
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, A. (2012). Dijital yerliler gerçekten yerli mi yoksa dijital melez mi? *International Journal of Social Science*, 5(7), 819-833. DOI : [10.9761/JASSS318](https://doi.org/10.9761/JASSS318)
- Zaheen, B., Manzoor, S. and Safdar, A. (2020). TV cartoon Programs: An analysis of gender roles and characteristics. *Pakistan Social Sciences Re-view*, 4(2), 460-472.

Geleneksel Yaşta Olan ve Olmayan Psikoloji Öğrencilerinin Eğitime, Sosyal İlişkilere ve Kariyere İlişkin Görüşleri

Petek Akman Özdemir^{a, b}, Gökçe Özkılıçcı^c, Rukiye Köroğlu^d

Özet

Bu çalışmanın amacı psikoloji lisans öğrencilerinin bölüm ve kariyer tercihleri, üniversitedeki sosyal ilişkileri, akademik güdülenmeleri ve öğrenme süreçlerinin incelenmesidir. Fenomenolojik desenin kullanıldığı bu araştırmada 11'i geleneksel ve 11'i geleneksel olmayan psikoloji öğrencisi ile yarı-yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Tematik analizler sonucunda elde edilen bulgular, katılımcıların psikoloji eğitimi kararını almalarında en fazla kişisel ilgi/merak duygusunun etkili olduğunu ve akademik güdülenmelerinin yüksek olduğunu, arkadaş tercihlerinde benzer özelliklerin önemli rol oynadığını; çoğunluğunun eğitim yaşamlarında sorun yaşamadıklarını ve kariyerleri ile ilgili planlamaları olduğunu göstermiştir. Geleneksel yaşta olmayan katılımcıların geleneksel yaşta katılımcılara göre daha düzenli ve disiplinli çalıştıkları; daha fazla aile yaşamı ile eğitsel sorumlulukları arasında denge kurmak için çabaladıkları ve bilgi edinmeyi psikoloji eğitiminin olumlu yönü olarak algıladıkları sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın sonuçlarının psikoloji alanında çalışan uzmanlara, akademisyenlere, kariyer danışmanlarına ve ileride psikoloji eğitimi almak isteyenlere katkı sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Akademik Güdülenme
Kariyer Beklentileri
Üniversiteye Uyum
Arkadaş İlişkileri

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 19.01.2024
Yayın Tarihi: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1422794

Views of Traditional and Non-Traditional Psychology Students on Education, Social Relationships and Career

Abstract

The aim of this study is to examine the major and career choices, social relationships at the university, academic motivations and learning processes of undergraduate psychology students. In this study using phenomenological design, semi-structured interviews were conducted with 11 traditional and 11 non-traditional psychology students. Findings of thematic analysis showed that personal interest/curiosity was the most influential factor in participants' decision to study psychology and similarity played an important role in friend choice; their academic motivation was high; the majority did not have any problems during educational life; and had career plans. It was concluded that non-traditional participants were more disciplined and worked more regularly than traditional participants; were trying to balance family life and educational responsibilities, and perceived gaining knowledge as a positive aspect of psychology education more. The results of the research are expected to contribute to experts working in the field of psychology, academics, career counselors and those who want to study psychology in the future.

Keywords

Academic Motivation
Career Expectations
University Adjustment
Friend Relationships

About Article

Received: 19.01.2024
Published: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1422794

^a İletişim Yazarı: petek.akman@fbu.edu.tr

^b Dr., Fenerbahçe Üniversitesi Psikoloji Bölümü/ORCID: 0000-0001-7797-0353

^c Dr., Fenerbahçe Üniversitesi Psikoloji Bölümü/ORCID: 0000-0002-6451-7952

^d Dr., İstanbul Kent Üniversitesi Psikoloji Bölümü/ORCID: 0000-0001-5232-4021

Giriş

Yükseköğretim kurumları hızla değişen ve gelişen günümüz dünyasında kariyer sahibi olmak isteyenlerin gereksinim duyacakları bilgi ve becerilerin edinilmesinde kritik bir önem taşımaktadır. Son yıllarda, toplumsal ihtiyaçların ve beklentilerin artması ile birlikte hemen hemen her vatandaşın yükseköğretimden yararlanma isteği yükseköğretim alanında önemli bir genişlemeyi beraberinde getirmiştir (Çetinsaya, 2014). Bu ihtiyaçları ve beklentileri karşılamak adına, gerek liseden mezun olup bir kariyer yolculuğunun başında olan öğrenciler gerekse daha önceden başladığı kariyerinde değişiklikler yapmak ya da kendini geliştirmek adına yeniden üniversite eğitimi almaya başlayan yetişkinler üniversite eğitimi almaktadırlar. Bu durum beraberinde geleneksel yaşta olan ve geleneksel yaşta olmayan öğrencilerin aynı ortamda eğitim almalarını ve sosyalleşmelerini getirmektedir.

Geleneksel yaşta olmayan öğrenciler farklı özelliklere dayalı olarak tanımlanmaktadır (Kim, 2007) ve genellikle geleneksel yaşta olmayan öğrenciler ile yapılan çalışmalar yaşı temel ölçüt olarak ele almaktadır (Chung, Turnbull ve Chur-Hansen, 2014). Alanyazında 25 yaşında ya da üstünde olma yaş ölçütü olarak yaygın şekilde kullanılmaktadır (Daiva, 2017). Ancak, sadece yaşa dayalı tanımlamaların yeterli olmadığı savunulmaktadır (Tilley, 2014). Üniversite eğitimi erteleme ya da belirli bir süre ara verdikten sonra üniversiteye başlama, üniversiteye yarı zamanlı olarak devam etme, iş yaşamına katılmış olma, tam zamanlı olarak çalışma, ekonomik açıdan bağımsız olma, kendisine bağımlı kişilere ve aileye ilişkin sorumlulukları bulunma gibi özellikler de geleneksel yaşta olmayan öğrencileri belirlemede kullanılan ölçütler arasında sayılmaktadır (Kasworm, 2018; Langrehr, Phillips, Melville ve Eum, 2015). Geleneksel yaşta olmayan öğrencilerin bir bölümünün ikinci üniversite eğitimi alan öğrencilerden oluştuğu da vurgulanmaktadır (Driessnack vd., 2011).

Geleneksel yaşta olmayan öğrenci sayılarının pek çok ülkede (örn., Carreira vd., 2021; Dreznick, 2023) son yıllarda arttığı belirtilmektedir. Türkiye'deki istatistikler incelendiğinde de benzer bir durum olduğu göze çarpmaktadır. 2013-2014 Eğitim-Öğretim Yılında örgün lisans programlarına yeni kayıt yaptıran 25 yaşındaki ve üzerindeki öğrenciler toplam öğrencilerin %2,83'ünü (Yükseköğretim Kurulu [YÖK], 2014); 2022-2023 Eğitim-Öğretim Yılında ise %16,88'ini oluşturmaktadır. Bu oranlar on yıllık süreçte örgün öğretimdeki geleneksel yaşta olmayan lisans öğrencilerinin sayılarının yaklaşık yedi katına çıktığını göstermektedir (YÖK, 2023).

Geleneksel yaşta olan öğrenciler ile olmayan öğrenciler arasında sosyo-duygusal gelişim özellikleri, yaşam sorumlulukları ve beklentileri açısından farklılıklar görülmektedir. Geleneksel yaşta olan öğrenciler Arnett'in (2000) beliren yetişkinlik olarak adlandırdığı 18-25 yaşlarını kapsayan karmaşık ve değişken gelişimsel dönemde bulunmaktadır. Beliren yetişkinlik dönemi ergenlikte olduğu gibi kimlik arayışının devam ettiği, aileden ayrılma ve üniversiteye başlama gibi değişimlerin sonucunda farklı fırsatların ortaya çıktığı, mesleki alan gibi yaşam alanlarında denemelerin yapıldığı bir geçiş dönemi olarak tanımlanmaktadır. Geleneksel yaşta olmayan öğrencilerin ise genellikle genç yetişkinlik ya da orta yetişkinlik döneminde oldukları söylenebilir. Aile ve iş yaşamında önemli kararlar almış (Arnett, 2000) ve belirli kimliklere yatırımında bulunmuşlardır. Geleneksel yaşta olan ve olmayan öğrencilerin bilgi, beceri ve yaşam deneyimleri farklı olduğu için öğrenme süreçleri ve üniversite deneyimleri açısından iki grup arasında farklılıklar görülmektedir.

Üniversiteye başlamak yeni sosyal ve akademik ortamlara uyum sağlamayı gerektirdiği için öğrenciler açısından zorlayıcı olabilmektedir. Ailelerinden ayrı yaşamaya başlamaları (Hermon ve Davis, 2004), arkadaş çevrelerinin değişmesi (Larose, Duchesne, Boivin, Vitaro ve Tremblay, 2015) gibi nedenler üniversiteye geçiş sürecinde geleneksel yaşta olan öğrencilerin sosyal ve duygusal uyumlarının azalmasında rol oynayabilmektedir. Geleneksel yaşta olmayan öğrencilerin diğer öğrencilere göre iş ve özel yaşamlarına ilişkin farklı rolleri ve sorumlulukları bulunmaktadır. Akademik çalışmalarını yürütürken iş ve aile sorumlulukları arasında denge kurmak için çaba göstermeleri gerekmektedir. Farklı yaşam alanlarına ilişkin sorumluluklar ve beklentiler rol karmaşası ya da stres yaşanmasına neden olabilmektedir (Giancola, Giancola ve Borchert, 2009; Lundberg, 2003). Sosyal destek alınması iki grupta da üniversiteye uyum sağlanmasına katkı sağlamakta, geleneksel yaşta olan öğrenciler açısından özellikle arkadaş desteği akademik ve sosyal uyumu kolaylaştırmaktadır (Ramsay, Jones ve Barker, 2007). Geleneksel yaşta olmayan öğrencilerin üniversiteye başlama kararını vermelerinde (Shillingford ve Karlin, 2013) ve akademik çalışmalarını sürdürmelerinde (Bye, Pushkar ve Conway, 2007) içsel güdülenme (ilgi, merak vb.) önemli rol oynamaktadır. Geleneksel yaşta olan öğrencilere göre öz-yeterliklerinin (Johnson, Taasoobshirazi, Clark, Howell ve Breen, 2016) ve öğrenme hedef yönelimlerinin (Johnson ve Kestler, 2013) daha yüksek olduğu, ders çalışmaya ve dersler için hazırlanmaya daha fazla zaman ayırdıkları (Adams ve Corbett, 2010) bulunmuştur.

Arkadaş ilişkileri üniversite deneyimini zenginleştirmede önemli bir rol oynamaktadır (Wilcox, Winn ve Fyvie-Gauld, 2005). Yaşamın diğer alanlarında olduğu gibi üniversitede de öğrencilerin kendilerine benzeyen kişiler ile arkadaşlık kurma eğiliminde oldukları düşünülmektedir (Ağcasulu, 2019). İnsanların birbiri ile nasıl ilişki kurduğunu inceleyen Sosyal Ağ Kuramı benzer özellikler taşıyan insanların birbirleriyle ilişkilenebileceğine daha yatkın olduğunu ileri sürmektedir (Lazarsfeld ve Merton, 1978). Kuramda bireylerin demografik özellikleri, değerleri, tercihleri ve yaşam tarzları ne kadar benzerse arkadaş olma ve birbirlerine çekim duyma olasılıklarının arttığı vurgulanmaktadır. Hem bireyler hem de toplumlar için ortak normlar veya değerler benzer nitelikteki insanları bir araya getirmektedir (Burt, 1987). Bireylerin kendilerine benzer özelliklere ve yaşam koşullarına sahip kişiler ile etkileşimlerinde daha rahat oldukları ve onlar ile daha fazla paylaşımda bulunabildikleri, bu durumun da iletişimin etkisini ve gücünü artırdığı düşünülmektedir (Rogers ve Bhowmik, 1970).

Psikoloji bölümleri her geçen yıl daha fazla sayıda öğrenci tarafından tercih edilmektedir (Arcan, 2018; Arık, 2015). Lisans döneminden itibaren yapılandırılmış kariyer planlamasının öğrencilerin kariyer adaptasyon becerilerinin geliştirilmesini sağladığı, kariyer seçeneklerini daha erken keşfetmeye teşvik ettiği, eğitim gereksinimlerine ve öğrencileri alandaki kariyer fırsatlarına odakladığı ve daha fazla kariyer etkinliğine sahip olmayı beraberinde getirdiği ortaya konmuştur (Aryee ve Debrah, 1993; Strapp, Drapela, Henderson, Nasciemento ve Roscoe, 2018). Kariyer beklentileri yaş, eğitim düzeyi, kişisel hedefler ve toplumsal etkiler gibi çeşitli etmenlere bağlı olarak bireyler arasında farklılık gösterebilir. Nugent ve diğerlerine (2015) göre üniversite yılları geleneksel yaşta olan öğrencilerin akademik ve kariyer hedeflerini gözden geçirdikleri, tartıştıkları ve geliştirdikleri önemli bir döneme karşılık gelmektedir. Geleneksel yaşta olan öğrencilerin kariyer beklentileri genellikle belirli bir alanda diploma almayı ve mezuniyet sonrasında o alanda iş bulmayı içermektedir (Kurt ve Fidan, 2020). Bu öğrencilerin kişisel ilgi alanları, öz yeterlik beklentileri (Qiu, Dooley ve Palkar, 2017) ve kişilik özellikleri (Lounsbury, Hutchens ve Loveland, 2005) gibi etmenler, kariyer beklentilerinin

şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Ayrıca, bireyin güçlü ve zayıf yönleri (Tunç ve Uygur, 2001), toplumun ve ailenin beklentileri (Ausman vd., 2013) ile ekonomik değişkenler (Wehmeyer, 1993) kariyer beklentilerini etkileyebilmektedir.

Öte yandan, geleneksel yaşta olmayan öğrenciler, geleneksel yaştaki öğrencilerden farklı kariyer beklentilerine ve karar verme süreçlerine sahiptirler (Luzzo, 1993). İkinci üniversite okuma nedenlerinin öğrencilerin ekonomik ve toplumsal özellikleri ile ilişkili olduğu belirtilmektedir (Malkoç, 2019). Geleneksel yaşta olmayan öğrenciler yaşamlarının ilerleyen dönemlerinde üniversite yaşamına yeniden adım attıklarından dolayı özellikle ekonomik koşullar ve zaman yönetimi açısından zorluk (Karademir ve Yılmaz, 2020) yaşayabilmektedirler. Ancak kariyer alanları konusunda geleneksel yaşta olanlara kıyasla daha az kariyer kararsızlığı yaşamaktadırlar (Luzzo, 1999; Ng ve Feldman, 2009). İkinci üniversitelerinde eğitimini aldıkları mesleğin ideallerindeki meslek olduğunu ve ilk tercihlerini çoğunlukla eğitime dair hâkim toplumsal görüşe dayalı olarak verdiklerini belirtmişlerdir (Malkoç, 2019). Genellikle iş deneyimi kazandıktan veya aile kurduktan sonra eğitime geri dönen geleneksel yaşta olmayan öğrencilerin kariyerlerinde ilerleme ya da kariyer değiştirme isteği gibi kariyer hedefleri olabilmektedir (Cantrell ve Ewing-Taylor, 2009; Samuels, Beach ve Palmer, 2011).

Türkiye’de üniversitedeki eğitsel süreçlerin ve kariyer tercihlerinin incelendiği araştırmalarda (örn., Ağcasulu, 2019; Arıkan, 2022) genel olarak geleneksel yaşta olan öğrencilerin akademik ve sosyal yaşamları ele alınmıştır. Geleneksel yaşta olmayan öğrencileri içeren çalışmaların oldukça az olduğu söylenebilir. İkinci üniversitesine devam eden öğrenciler ile bu alanda yapılan araştırmalar (örn., Karademir ve Yılmaz, 2020; Kılınç, Altınpulluk ve Fırat, 2020; Malkoç, 2019) ise geleneksel yaşta olan öğrencilerin deneyimlerine odaklanmaktadır. Bu kapsamda beliren yetişkinlikte ve genç yetişkinlikte eğitim ve kariyer alanlarında önemli değişimler gerçekleştiği, bu alanlara ilişkin ileriki gelişim dönemlerini etkileyecek kararlar alındığı için geleneksel yaşta olan/olmayan öğrencilerin akademik yaşamlarının ve kariyer tercihlerinin incelenmesi önemli görülmektedir. Günümüzde hızla değişen ekonomik ve sosyal koşullar, özellikle COVID-19 pandemisinin eğitsel süreçlere etkileri göz önüne alındığında ikinci üniversiteye devam etme ve kariyer beklentileri gibi konuların kapsamlı şekilde değerlendirilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada geleneksel yaşta olan/olmayan öğrencilerin bölüm ve kariyer tercihlerinin, üniversitedeki sosyal ilişkilerinin, akademik güdülenmelerinin, öğrenme süreçlerinin ve lisans eğitiminin katkılarının karşılaştırmalı olarak ele alınması amaçlanmaktadır. Ayrıca, farklı kariyer seçenekleri sunan, her yıl daha fazla sayıda geleneksel yaşta olan/olmayan öğrenci tarafından tercih edilen psikoloji alanının özellikleri bağlamında lisans öğrencilerinin öğrenim ve sosyalleşme süreçlerinin incelenmesi hedeflenmektedir.

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu çalışmada, çalışmanın amaçları doğrultusunda nitel araştırma yöntemlerinden biri olan fenomenoloji (olgubilim) deseni kullanılmıştır. Fenomenoloji, psikoloji çalışmalarında

bireylerin deneyimlerinin derinliklerine inmek, o deneyimleri araştırmak ve anlamak amacıyla yaygın olarak kullanılmaktadır (Creswell, 2015; Lester, 1999). Tahminler ve açıklamalar yapılması yerine bireylerin iç dünyalarının anlaşılması ve yorumlanması amaçlanmaktadır (Powers ve Knapp, 1995; van Manen, 2014). Bu yöntem, bireylerin benzersiz bakış açılarını ve öznel gerçekliklerini sorgulayarak, insan davranışına ve zihinsel süreçlere ilişkin daha derin bir anlayış sağlamaya odaklanmaktadır (Ersoy, 2019; van Manen, 2014).

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Katılımcı	Geleneksel Yaşta Olan/Olmayan	Cinsiyet	Yaş	İkinci Üniversite	Sınıf	Medeni Durum	Çocuğu Var/Yok	Çalışma Durumu
K1	GY	Kadın	20	Hayır	3	Bekar	Yok	Çalışmıyor
K2	GY	Kadın	24	Hayır	3	Bekar	Yok	Çalışmıyor
K3	GY	Kadın	20	Hayır	3	Bekar	Yok	Çalışmıyor
K4	GY	Kadın	19	Hayır	2	Bekar	Yok	Çalışmıyor
K5	GY	Kadın	20	Hayır	2	Bekar	Yok	Yarı zamanlı
K6	GY	Erkek	25	Hayır	3	Bekar	Yok	Yarı zamanlı
K7	GY	Kadın	21	Hayır	3	Bekar	Yok	Çalışmıyor
K8	GY	Kadın	23	Hayır	3	Bekar	Yok	Yarı zamanlı
K9	GY	Kadın	21	Hayır	3	Bekar	Yok	Çalışmıyor
K10	GY	Kadın	22	Hayır	3	Bekar	Yok	Çalışmıyor
K11	GY	Erkek	19	Hayır	3	Bekar	Yok	Yarı zamanlı
K12	GYO	Kadın	33	Evet	3	Evli	Yok	Tam zamanlı
K13	GYO	Erkek	45	Evet	2	Evli	Var	Tam zamanlı
K14	GYO	Erkek	46	Evet	3	Evli	Var	Tam zamanlı
K15	GYO	Kadın	54	Evet	3	Bekar	Var	Tam zamanlı
K16	GYO	Kadın	43	Evet	3	Evli	Var	Çalışmıyor
K17	GYO	Kadın	27	Evet	3	Bekar	Yok	Çalışmıyor
K18	GYO	Erkek	58	Evet	2	Evli	Yok	Tam zamanlı
K19	GYO	Kadın	36	Evet	3	Evli	Var	Çalışmıyor
K20	GYO	Kadın	31	Evet	3	Evli	Yok	Tam zamanlı
K21	GYO	Kadın	36	Evet	3	Bekar	Yok	Tam zamanlı
K22	GYO	Kadın	25	Evet	3	Evli	Yok	Tam zamanlı

Not = GY: Geleneksel yaşta olan öğrenci; GYO: Geleneksel yaşta olmayan öğrenci

Bu çerçevede araştırma, psikoloji bölümü öğrencilerinin eğitim almalarına ve üniversiteye devam etmelerine ilişkin güdülenmelerine, eğitim sürecinin yaşamlarına katkılarına, kariyer hedeflerine ve psikoloji eğitimi alırken yaşadıkları zorluklara ilişkin deneyimlerinin neler olduğunu kapsamlı ve detaylı bir anlayışla ortaya koymak amacıyla betimleyici fenomenolojik desende yürütülmüştür. Betimleyici fenomenoloji, bireylerin incelenen olguya ilişkin algı ve deneyimlerini betimlemeyi amaçlamakta ve incelenen olgunun ne olduğuyla ilgilenmektedir (Ersoy, 2019; Palmisano, 2007).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu İstanbul'daki bir vakıf üniversitesinde lisans eğitimi alan öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilere ilişkin sosyo-demografik özellikler Tablo 1'de sunulmuştur. Araştırmaya 11'i geleneksel yaşta olan ve 11'i geleneksel yaşta olmayan toplam 22 öğrenci katılmıştır. Çalışmaya 17 kadın ve beş erkek öğrenci katılımda bulunmuştur. Katılımcıların yaşları 19 ile 58 arasında değişmektedir. Katılımcıların 18'i üçüncü sınıf, dördü ise ikinci sınıf öğrencisidir. Öğrencilerin 19'u aileleri ile ve üçü yurtda kaldığını belirtmiştir. Geleneksel yaşta olan öğrencilerin tamamı bekar ve ilk kez üniversite eğitimi almaktadırlar. Geleneksel yaşta olmayan öğrencilerin sekizi evli ve beşi çocuğu olduğunu ifade etmiştir. Bu gruptaki öğrencilerin tamamı ikinci üniversitesini okumaktadır. Katılımcıların dokuzu çalışmadığını, dördü yarı zamanlı ve sekizi ise tam zamanlı olarak çalıştığını bildirmiştir.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada araştırmacılar tarafından alanyazına dayalı olarak hazırlanan görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formunda, geleneksel yaşta olan ve olmayan psikoloji lisans öğrencilerinin psikoloji bölümünü seçme nedenlerinin, kariyer beklentilerinin, sosyal ilişkilerinin incelenmesi ve karşılaştırılması amacı ile altı soru (örn., "Neden psikoloji lisans eğitimi almak istediniz?", "Bölümünüzdeki geleneksel yaşta olan/olmayan öğrenciler ile ilişkilerinizi değerlendirebilir misiniz?") sorulmuştur. Araştırmacılar tarafından görüşme soruları oluşturulduktan sonra psikoloji alanında uzman olan bir akademisyen ve nitel araştırma yöntemleri konusunda uzman olan başka bir akademisyenden sorular ile ilgili görüşleri alınmış, uzmanların önerilerinden sonra görüşme soruları düzenlenerek görüşme formuna son şekli verilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmaya başlanmadan önce Fenerbahçe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulundan izin alınmıştır (Protokol No: 2023/11-2-fbu/03.11.2023). Çalışmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak katılımcılar belirlenmiştir. Psikoloji bölümü öğrencilerine araştırmaya katılım ile ilgili duyuru yapılmıştır. Çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden öğrencilerden geleneksel yaşta olma/olmama tanımlarındaki özellikleri taşıyan öğrenciler ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İki grupta (geleneksel yaşta

olan/olmayan) eşit sayıda öğrenci olması amaçlandığı için yeterli sayıya ulaşıldığında görüşmeler sonlandırılmıştır.

Araştırmada veri toplamak için yarı yapılandırılmış görüşme tekniği (Magaldi ve Berler, 2018) kullanılmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği psikoloji lisans öğrencilerinden detaylı bilgi edinmek amacı ile tercih edilmiştir. Nitel araştırmalarda sıklıkla tercih edilen yarı-yapılandırılmış görüşmeler, hazırlanan formdaki soruların yanı sıra görüşme sırasında katılımcının verdiği yanıtlara göre farklı temaları ortaya çıkaran sorular sorulmasına da olanak sağlamaktadır (DiCicco-Bloom ve Crabtree, 2006). Bu araştırmada da görüşmeci katılımcının verdiği yanıtlara göre araştırma bulgularını zenginleştirmek amacı ile katılımcılara görüşme formunda olmayan soruları da yöneltmiştir.

Görüşme sorularının anlaşılır olup olmadığının belirlenmesi amacıyla iki geleneksel yaşta olan ve iki geleneksel yaşta olmayan öğrenci ile bireysel görüşme gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışma sonucunda görüşme formunda değişiklik yapılmamıştır. Bütün görüşmeler 2023-2024 Eğitim Öğretim Yılı güz döneminde araştırmacı ekibinden öğrencilerin eğitim aldıkları üniversitede çalışmayan bir araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden önce katılımcılara araştırma hakkında ve görüşmelerde ses kaydı alınacağına ilişkin bilgi verilmiştir. Katılımcılar verilerin araştırma kapsamında kullanılmasına izin verdiklerini belirten bilgilendirilmiş onam formu imzalamıştır. Çevrimiçi ortamda görüntülü olarak yapılan görüşmeler ortalama 20-25 dakika arasında sürmüştür.

Veri analizi, tematik analiz aşamaları (Braun ve Clarke, 2013) izlenerek ve tümevarımsal tematik analiz yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Tematik analizin amacı, deneyimler ile ilgili verilerden (katılımcıların araştırma sorularıyla ilgili deneyimlerine ilişkin açıklamalarından) anlam örüntülerinin anlaşılmasını sağlamaktır. Analiz, verilerden elde edilen anlamların örüntülenmesini ve nihayetinde temalar halinde düzenlenmesini amaçlamaktadır (Sundler, Lindberg, Nilsson ve Palmér, 2019).

Verilerin analizine geçmeden önce ses kaydına alınan veriler, aşinalık kazanılması adına bir araştırmacı tarafından hiçbir değişiklik yapılmadan bilgisayar ortamında yazılı hale getirilmiştir. Yazılı metinler diğer araştırmacılar ile paylaşılmış ve her bir araştırmacı tarafından birkaç kez not alınarak okunmuştur. Veri analizi QualCoder programı kullanılarak yapılmıştır. Veri analizinin güvenilirliğini sağlamak için her bir araştırmacı tarafından katılımcılardan alınan görüşler çalışmanın amacına uygun anlamlar göz önünde bulundurularak ayrı ayrı kodlanmıştır. Daha sonra araştırmacıların yaptıkları kodlamalara ilişkin sonuçlar karşılaştırılmıştır. Güvenirliğin sağlandığı görüş birliği aşamasında kodlara ilişkin ifadelerde tutarlılık aranmıştır.

Son olarak araştırmacılar tarafından fikir birliğine varılan her bir temanın ve alt temanın isimlendirilmesi ve açık biçimde tanımlaması yapılmıştır. Temalar oluşturulurken verilerin anlattığı ifadelerin tutarlı ve tekrara düşmeyecek şekilde (Braun ve Clarke, 2013) sunulması ve en karakteristik yanıtları seçerek temaların yaygınlığının gösterilmesi amaçlanmıştır (Nikitas, Avineri ve Parkhurst, 2018). Ayrıca, geçerliliğin sağlanabilmesi ve okuyucuların katılımcıların düşünce ve görüşlerini daha kolay anlayabilmeleri (Patton, 2015) adına oluşturulan temalardaki görüşler katılımcıların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak yorumlanmıştır. Alıntılardan sonra ifadenin hangi katılımcıya ait olduğu belirtilmiştir.

Bulgular

Geleneksel Yaşta Olan ve Olmayan Psikoloji Öğrencilerinin Eğitime, Sosyal İlişkilere ve Kariyere İlişkin Görüşleri

Yarı-yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen verilerin tematik analizlerine dayanılarak “psikoloji lisans eğitimi alma kararı”, “eğitim yaşamı”, “sosyal gruplar” ve “psikoloji kariyeri” olmak üzere dört ana tema belirlenmiştir. Bu bölümde her bir ana temaya ve alt temaya ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Ana ve alt temaların frekans (sıklık) dağılımları Tablo 2’de sunulmuştur.

Psikoloji Lisans Eğitimi Alma Kararına İlişkin Görüşler

Geleneksel yaşta olan/olmayan öğrencilerin psikoloji lisans eğitimi almaya karar vermelerinde rol oynayan etmenler; “kişisel ilgi/merak”, “sosyal etki” ve “sosyal destek” alt temalarında incelenmiştir.

Tablo 2. Ana ve Alt Temalara İlişkin Bilgiler

Ana Temalar	Alt Temalar	Katılımcı/GY	Katılımcı/GYO	f
Psikoloji Lisans Eğitim Alma Kararı	Kişisel İlgi/Merak	K1, K3, K5, K6, K7, K8, K10	K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22	18
	Sosyal Etki	K2, K4, K9, K11		4
	Sosyal Destek Alma	K1, K3, K4, K5, K6, K8, K9, K10	K12, K13, K14, K15, K17, K19, K20	15
Eğitim Yaşamı	Üniversiteye Uyumda Zorluk Yaşamama	K1, K2, K4, K8, K9, K10, K11	K13, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K22	15
	Akademik Güdülenmenin Yüksek Olması	K1, K3, K4, K5, K8	K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20	14
	Yaşam Dengesini Kurmakta Zorlanma	K2, K3, K6, K8	K12, K19, K20, K22	8
	Farkındalığın Artması	K1, K4, K5, K6, K7, K9, K10, K11	K19, K22	10
	Bilgi Edinme	K2	K13, K14, K15, K18	5
Sosyal Gruplar	Benzer Özelliklere Dayanan Arkadaş Tercihleri	K4, K6, K7, K8, K9, K10	K12, K15, K20, K22	10
	Gruplar Arasındaki Benzerlikler	K1, K2, K4, K5, K7, K8, K10, K11	K12, K16, K17, K18, K19, K21	14
	Gruplar Arasındaki Farklılıklar	K1, K2, K3, K6, K7, K9, K10, K11	K12, K13, K14, K16, K17, K19, K20, K21, K22	17
Psikoloji Kariyeri	Kariyer Planlaması	K2, K3, K4, K6, K7, K8, K9, K10, K11	K12, K14, K16, K17, K18, K19, K22	16
	Kariyer Kararsızlığı	K1, K5	K13, K15, K20, K21	6

Kariyer İyimserliği	K1, K3, K11	K16, K18, K21, K22	7
------------------------	-------------	--------------------	---

Not = GY: Geleneksel yaşta olan öğrenci; GYO: Geleneksel yaşta olmayan öğrenci; f = frekans (sıklık)

Katılımcıların (n = 18) kararlarını etkileyen nedenler incelendiğinde temel etmenin kişisel ilgi/merak olduğu görülmüştür. Örneğin, K9 “Benim küçüklükten beri psikolojiye hep merakım vardı, insanların neler yaşadığını hep çok merak etmişimdir.”. Katılımcıların çoğunluğu psikoloji eğitimi almanın gençlik yıllarından bu yana hayalleri olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin, K5 “Aslında ben onuncu sınıftan beri psikoloji eğitimi almak istiyordum. Bölümümü de bu şekilde seçecektim. İnsanları anlamak, insanları dinlemek, insanlarla etkileşim halinde olmak, gözlemlemek. Benim alanım olduğunu küçüklükten fark ettim.” şeklinde ifade etmiştir. Psikoloji eğitimi alma hayalini ertelediğini geleneksel yaşta olmayan öğrencilerden K12 “30’lu yaşlarına geldiğimde bu sefer kendimi mutlu etmek adına (...) hayalimi gerçekleştirmek için psikolojiyi seçtim.” şeklinde açıklamıştır.

Az sayıda katılımcı (n = 4) sosyal çevrelerinin ve tanıdıkları psikologları rol model almalarının etkili olduğunu vurgulamıştır. Örneğin psikolog olan bir tanıdığından etkilendiğini K11 “... bir ağabeyim vardı hani, onla beraber çok konuştuk. O da psikolojiyi bitirmişti. (...) Şu anda çok güzel bir iş hayatı var. (...) Psikoloji yazmamda da o birazcık pay sahibi olmuş olabilir diyebilirim.” şeklinde açıklamıştır. Yakınlarının özellikle de ailesinin etkisini K2 şu şekilde ifade etmiştir: “Psikoloji hiç aklımın ucunda yoktu. Ben başka bölümlere odaklanmıştım. Psikoloji okumamı istediler yani çevremdeki herkes. Ailem de istedi psikoloji okumamı. Fikrimi değiştirdiler diyebilirim.”

Katılımcıların çoğunluğu (n = 15) ailelerinin ve arkadaşlarının psikoloji lisans eğitimi almalarını desteklediklerini ifade etmişlerdir. Geleneksel yaşta olan öğrencilerin bazıları (n = 3) destek alamadığını belirtmiştir. Örneğin, K11 “Sosyal çevrem de arkadaşlarım da. Psikolojiyi ilk duyan böyle bir geri çekildi. Psikoloji okunur mu? İnsanların çok fazla psikolojiye karşı ön yargısı var gerçekten.” şeklinde görüş bildirmiştir. Yakınlarının kendilerini desteklemediklerini belirten geleneksel yaşta olmayan öğrenciler (n = 4) olumsuz yaklaşımların nedenlerini şu şekilde açıklamışlardır:

“Kimse inanmıyor. Bu saatten sonra, bu yaşta sonra tekrar bu yapılır mı? O eğitim hayatına girilir mi? Eskiden olan arkadaşlarım şoka girdiler.” (K16)

“Bunu bir macera olarak nitelendirdiler. Gerek yok. Zaten düzenli bir iş disiplinin var. (...) Çünkü fazla iş yükü yüklediğimi düşünüyorlar, çalışmasaydım destekleyecek tarafta olurlardı.” (K22)

Eğitim Yaşamına İlişkin Görüşler

Araştırma grubunun eğitim yaşamına ilişkin görüşleri beş alt tema; “üniversiteye uyum”, “akademik güdülenme”, “yaşam dengesi”, “farkındalığın artması” ve “bilgi edinme” altında incelenmiştir. Geleneksel yaşta olan/olmayan öğrencilerin yarısından fazlası (n = 15) akademik ve sosyal ortama uyum sağlama konusunda sorun yaşamadıklarını ifade etmiştir. Üniversiteye uyum sorunu yaşayan geleneksel yaşta öğrencilerin (n = 4) en fazla ifade ettikleri zorlukların evden ayrılmaya ve yalnız yaşamaya ilişkin olduğu belirlenmiştir. Bu konu ile ilgili duygularını K3 “Sen tek başına bir süreçte olacaksın, yurttan kalacaksın, aileden uzak olacaksın arkadaşlarından, bütün çevrenden bir anda kopacaksın başka bir yere geleceksin. Ben oraya geldiğimde böyle bir ilk başta yere çakılmış gibi oldum.” şeklinde dile getirmiştir.

Geleneksel yaşta olmayan katılımcılardan bazıları (n = 3) ilk yıl akademik çalışmalara ve eğitim ortamına ilişkin kaygıları olduğunu ve zorluk yaşadığını dile getirmiştir. Örneğin, K7 “Aslında

ilk senemde çok stres yapmıştım. Şimdi bilmediğimiz bir sistem. Liseden üniversiteye geçmişsin, bilmediğin soru tarzları, hocaları tanımıyorsun.” ve K14 “İlk başta çekincem vardı. Yaşça büyük ben olacağım için biraz endişeliydim. Ama ilk gün sınıfa gidip benim yaşıtım ve hatta benden daha yaşlı birilerini görünce açıkçası biraz rahatladım.” şeklinde kaygılarını ifade etmiştir.

Sınıftaki öğrenciler arasındaki yaş ve deneyim farkının üniversiteye uyumu ve sosyal ilişkileri etkilediği de belirtilmiştir. Örneğin, bu farkın olumsuz etkileri olduğunu vurgulayan K12 görüşlerini “Çünkü yaş faktörü önemli bir faktör. Sosyal dağılımlar, gruplaşmalar içerisinde yer bulmanız birazcık zorlaşıyor açıkçası. Siz ne kadar daha rahat bakış açısıyla yaklaşırsanız da diğer öğrenciler (...) daha bir soyutluyorlar kendilerini sizden açıkçası. İş sahibi olmanız onlardan büyük olmanız. Bunlar birer birer yavaş yavaş sınırlar koyuyor.” şeklinde açıklamıştır.

Katılımcıların görüşleri değerlendirildiğinde genel olarak akademik içsel güdülenmelerinin yüksek olduğu görülmüştür. Hem geleneksel yaşta olan öğrenciler (n = 5) hem de olmayan öğrenciler (n = 9) akademik çalışmalarını sürdürmelerinde psikoloji eğitiminden keyif almalarının ve psikolojiye ilgi duymalarının rol oynadığını belirtmiştir. Örneğin, K5 “Ben dokuz buçukta kalkıp o trafiği çekiyorsam, zevkim için gidiyorum aslında. Bir şeyler öğreneyim diye.” şeklinde açıklamıştır. K19 “Not odaklı değil de daha öğrenme odaklı bakıyorum. O yüzden öğrenirken çok yine severek öğreniyorum.” şeklinde psikolojiye ilgisini dile getirmiştir.

Yaşam dengesini kurma ve zaman planlaması açısından geleneksel yaşta olan öğrencilerin çoğunluğu zorluk yaşamadığını belirtmiştir. Sadece çalışan öğrenciler (n = 4) zorlandıklarını belirtmiştir. Örneğin, geleneksel yaşta olan K3 “Okulla işi götürmek zor oluyordu. Derste uykusuz kaldığım zamanları hatırlıyorum çalışırken.” şeklinde ifade etmiştir. Geleneksel yaşta olmayan öğrencilerin de çoğunluğu yaşam dengesini kurmakta zorlanmadıklarını belirtmişlerdir. Örneğin, K18 “... işimi kendim ayarlamaya çalışıyorum. Eğitim zamanıma önem veriyorum. Çünkü ben bunu istiyorum.” ve K15 “Benden böyle her akşam, her öğlen, her sabah yemek bekleyen, evde bu görevlerin bana ait olacağı şeklinde bir görev tanımım olmadığı için. İki hafta, üç hafta (...) ders çalışma özgürlüğüne sahip olduğum için sıkıntı yaşamıyorum.” şeklinde açıklamıştır. Diğer yandan geleneksel yaşta olmayan öğrencilerin bazıları (n = 4) aile, iş ve eğitim yaşamları arasında denge kurmakta zorlandıklarını şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Zorlanıyorum çünkü şöyle düşünün işte muhakkak mesela oğlumun sorumluluğu bende. Ben dersten çıkıyorum koşu koşu onu karşılamaya gidiyorum. (...) onun sorumluluğu tümünden bana baktığından dolayı destek almam gerekiyor işte.” (K19)

“Nöbete gidip nöbetten çıkıp tekrar okula geliyor ve ertesi gün tekrar nöbete gittiğim için çalışma ile hem okulu aynı zamanda ev sorumluluğunu götürmek benim için çok zorlayıcı oluyor.” (K22)

Katılımcıların bir bölümü (n = 10) psikoloji eğitiminin kendilerine ve çevrelerine ilişkin farkındalıklarının artmasında rol oynadığını belirtmişlerdir. Bu değişim geleneksel yaşta olan öğrenciler (n = 8) tarafından geleneksel yaşta olmayan öğrencilere (n = 2) göre daha fazla dile getirilmiştir. Örneğin, K7 “Olumlu yanları kendim için çok farkındalık kazanmamı sağladı. Birinci sınıftaki halimle şu an üçüncü sınıftaki halim arasında çok fark var. Olaylara hem kendime karşı bakış açımı hem de hayatımı sürdürme şeklimi çok etkiledi.” şeklinde açıklamıştır. Geleneksel yaşta olan (n = 1) ve olmayan öğrenciler (n = 4) psikoloji lisans eğitiminin olumlu yönlerinden birisinin ilgi duyulan alanda bilgi edinilmesi olduğunu vurgulamıştır. Geleneksel yaşta olmayan öğrencilerden K18 “Bilmediğim o kadar çok şey varmış ki. Belli bir yaşa gelince belli bir tecrübede görüyorsunuz. Ama tecrübeniz bile olsa bir takım bilmediğim o kadar çok şey öğrendim ki.” ve K15

“Sonuçta ilgi alanım olduğu bir konuda daha derinlikli eğitim almam.” şeklinde görüşlerini ifade etmişlerdir.

Sosyal Gruplara İlişkin Görüşler

Katılımcıların arkadaşlarında aradıkları özellikler “benzer özelliklere dayanan arkadaş tercihi” alt teması, geleneksel yaşta olan/olmayan grubun diğer grup ile benzer ve farklı yönleri “gruplar arasındaki benzerlikler” ve “gruplar arasındaki farklılıklar” alt temaları oluşturularak değerlendirilmiştir. Geleneksel yaşta olan/olmayan öğrencilerin bir bölümü (n = 10) arkadaş gruplarının kendi yaş gruplarındaki bireylerden oluştuğunu belirtmişlerdir. Geleneksel yaşta olmayan K20 kendine benzer yaşam tarzı olan arkadaşları tercih ettiğini “Genelde benim gibilerle arkadaşlık edinebiliyorum. Mesela otuz, otuz beş yaşlarında, hali hazırda başka bir mesleği bırakmış, çocuğu var, yeniden bir meslek edinmeye karar vermiş.” şeklinde ifade etmiştir. Geleneksel yaşta olmayan K12 ise “Arkadaş grubum benim gibi şu an ikinci üniversitesini okuyan ve çalışan insanlardan oluşuyor. Yaş grubu da nispeten bana daha yakın. Küçük olsa bile yine bir işte çalışan insanlardan oluşuyor.” ifadesi ile benzerliğin önemine vurgu yapmıştır.

Bazı öğrenciler ise benzerlikleri dile getirmekte zorlanmışlardır. Örneğin, geleneksel yaşta olan K3 “Ben çok benzer bir şey göremiyorum, yaş, okul olarak. Hayatları daha çok oturmuş. Ben 18 yaşında bir gencim, onlar mesela 28’inde, 30’unda. Hayatındaki çoğu şeyi düzene sokmuş, evi barkı olan kişiler.” şeklinde görüş bildirmiştir.

Bazı katılımcılar (n = 7) eğlence anlayışı ve ilgi alanları açısından iki grup arasında benzerlik olduğunu belirtmiştir. Geleneksel yaşta olmayan K19 “Mesela ben keyif almayı, gezmeyi, arkadaşlarla birlikte zaman geçirmeyi seviyorum. Belki o anlamda benzer olabiliriz.” ve K18 “Benzerlik olarak diyebileceğim spordan hoşlanıyoruz, benzer müzik zevklerimiz olabiliyor, kitap okuma, eğitim alma, eğitimi sevmeye gibi...” şeklinde görüşlerini açıklamıştır. Psikolojiye olan ilgileri açısından iki grup arasında benzerlik olduğunu belirten öğrencilerden (n = 5) K8 “İkimizin de psikoloji seçmesi, ilgi alanı olarak benzer olduğumuzu gösteriyor. O yüzden psikoloji üzerine konuşmak çok güzel oluyor” şeklinde görüş bildirmiştir. Bazı öğrenciler (n = 3) de yaşama dair heyecan duymalarını benzer bir özellik olarak göstermiştir. Örneğin, geleneksel yaşta olan K5 bu düşüncesini şu şekilde dile getirmiştir: “Bizim gibi kendini geliştirmeye devam eden insanlar. Ben oldum, hayatta bu bitti, benim param da var, işim de yerinde deyip devam etmemişler. (...) Hayat enerjisi alıyorum ben onlardan.”

Araştırma grubunun yarısı (n = 11) geleneksel yaşta olmayan öğrencilerin daha azimli olduklarını, düzenli ve disiplinli çalıştıklarını, akademik çalışmalarda daha fazla sorumluluk aldıklarını belirtmiştir. Geleneksel yaşta olan bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

“Çok güzel bir şekilde sınava çalışma zamanını, okul ve sosyalleşme zamanını, iş hayatını çok ayrı tutuyorlar. O yüzden onlar benden biraz daha disiplinli bir şekilde çalışıyor diyebilirim.” (K11)

“Aile, iş hayatları olmasına rağmen bütün konuları daha iyi biliyorlar. Sürekli takır takır cevap veriyorlar. Biz onlar kadar hiç olamadık şu ana kadar.” (K6)

Geleneksel yaşta olmayan öğrenciler kendi yaş gruplarının sorumluluk bilincinin daha yüksek olduğunu şu şekilde dile getirmişlerdir:

“Sorumlulukları yerine getirme konusunda biraz onların geride kaldığını düşünüyorum çünkü sınıfta

söz alanlar ya da ödev ile ilgili şikâyet etmeyenler genelde yaşça bana yakın olanlar ya da ikinci/üçüncü üniversitesini okuyanlar. Onların sorumluluk bilinçleri daha yüksek gibi geliyor.” (K14),

“Dışarı çıktığımızda onlar daha böyle eğlenceye odaklı, ertesi günü düşünmeden davranırken onlara göre daha ders odaklı ve öğrenmeye daha açığım.” (K17)

İki grup arasındaki önemli görülen farklılıklardan birisinin yaşam tecrübesi olduğu dile getirilmiştir. Geleneksel yaşta olmayan öğrencilerden K20 “Daha önce bir üniversite okuduğumuz için onlara göre daha sistemli bakabiliyoruz işe. (...) Benim zaten kafamda bir plan olmuş oluyor ama onlar stres yaşıyorlar.” şeklinde düşüncelerini aktarmıştır. Geleneksel yaşta olan öğrencilerin bir kısmı (n = 5) geleneksel yaşta olmayan sınıf arkadaşlarının yaşam tecrübelerinin kendilerine katkı sağladığını belirtmiştir. Örneğin, K1 “Yani onlarla muhabbet ederken, onların bakış açılarını anlamaya çalışırken geliştiğimi düşünüyorum.” sözleri ile ifade etmiştir. Ancak bazı öğrenciler (n = 4) sınıf arkadaşlarının daha tecrübeli olmasının özellikle sınıf ortamında kendilerini olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Örneğin, K9 bu durumu “Yaş farkı ve tecrübe açısından yaptıkları yorumlarla bizim yaptığımız yorumlar çok farklı oluyor. Kendimizi ifade etme konusunda pasif kalabiliyoruz. Bu durum beni birazcık olumsuz etkiliyor.” şeklinde ifade etmiştir.

Psikolojiye Kariyerine İlişkin Görüşler

Araştırma grubunun psikoloji kariyerine ilişkin görüşleri “kariyer planlaması”, “kariyer kararsızlığı” ve “kariyer iyimserliği” alt temaları altında incelenmiştir. Katılımcıların çoğunluğunun (n = 16) kariyer kararsızlığı yaşamadığı ve belirli kariyer planları yaptıkları belirlenmiştir. Kariyer planlamasına ilişkin yanıtlar değerlendirildiğinde en fazla tercih edilen alanın klinik psikoloji (n = 8) ve yaş gruplarına göre eşit bir dağılım olduğu görülmüştür. Üç geleneksel yaşta olmayan ve bir geleneksel yaşta olan öğrenci akademisyenliği tercih edebileceğini belirtmiştir. Örneğin, geleneksel yaşta olmayan katılımcılardan K17 “Ama özellikle klinik diye tutturuyorum. İlk geldiğim zaman sadece klinikten ibaret zannediyordum ama şu an tabii çok farklı yönlere evrildi. (...) Akademisyenlik düşünebilirim.” şeklinde görüş belirtmiştir.

Geleneksel yaşta olan katılımcılardan bir kısmının (n = 4) spor psikolojisi, psiko-diyet, adli psikoloji ve sosyal psikoloji gibi psikolojinin farklı alanlarında uzmanlaşmak istedikleri görülmüştür. Geleneksel yaşta olmayan katılımcılardan bazıları (n = 3) psikoloji alanında ilerlemeyeceğini ancak bu eğitimin mesleklerine katkı sağlayacağını belirtmiştir. Örneğin, öğretmen olan K21 “... Aldığım eğitimi biraz böyle kendi alanıma taşıyarak yapabilirim. Yani yine öğretmenlik üzerinden gidip oradaki bilgileri buraya aktararak...” şeklinde açıklamıştır.

Katılımcılardan bazıları (n = 6) kariyer kararsızlığı yaşadıklarını ifade etmiştir. Henüz hangi alanda uzmanlaşmak istediklerini netleştiremedikleri görülmüştür. Örneğin, K15 “Kararsızım. Yani klinik ile adi psikoloji arasında gidip geliyorum.” şeklinde görüşlerini paylaşmıştır. Kararsızlığının mesleki yetkinlik ile ilgili olduğunu K20 “Ama dersleri almaya başladıktan sonra biraz kafam karıştı. Acaba ben terapi yapabilirim miyim? Ben psikolog olabilir miyim, olmalı mıyım diye düşünmeye başladım. Yani şu anda tam bir karar vermiş değilim.” şeklinde açıklamıştır.

Araştırma grubunun görüşleri değerlendirildiğinde üç katılımcının kariyer iyimserliğinin düşük olduğu görülmüştür. Meslekleri ile ilgili kaygı yaşadıklarını K1 “Kariyer planlarım beni biraz kaygılandırıyor.” ve K22 “... iş imkânı olarak çok fazla artık. Yeni mezun olduğu için bu iş imkanının çok az sağlanabileceğini düşünüyorum.” bildirmişlerdir. Katılımcıların bir bölümü (n = 7) iyimser olduklarını, zorluklar olsa da bu zorluklar ile baş edebileceklerini düşündüklerini dile getirmişlerdir. Geleneksel yaşta olan K11 görüşünü “... yüksek lisans vesaire başladığımda

daha kendi alanıma çekileceğim için planlarımın tıkrında işlemesi gerektiğini düşünüyorum. Umarım da olacak. Güzel planlarım var, umarım gerçekleşir” şeklinde ifade etmiştir. Geleneksel yaşta olmayan K16 bu konudaki görüşlerini “Daha öğreneceğim şeyler var. Bakalım neler öğreneceğim, neler yapacağım. Heyecanlıyım” şeklinde açıklamıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Geleneksel yaşta olan psikoloji lisans öğrencileri ile geleneksel yaşta olmayan psikoloji öğrencilerinin bölüm ve kariyer tercihleri, eğitim yaşamı ve sosyal ilişkiler açısından karşılaştırılmasını amaçlayan bu çalışmada, iki grup arasında özellikle bölüm tercihi ve kariyer beklentileri açısından benzerlikler olduğu belirlenmiştir. Gruplar arasındaki farklılıkların ders çalışma ve derse katılım gibi eğitsel süreçler, arkadaş ilişkileri, aileye ilişkin sorumluluklar ile ilişkili olduğu görülmüştür.

Geleneksel yaşta olmayan öğrencilerin belirli bir süre eğitimlerine ara verdikten sonra lisans eğitimi almaya karar verdikleri (Kasworm, 2018) ve bölüm tercihlerinde içsel güdülenmenin daha fazla etkili olduğu (Shillingford ve Karlin, 2013) belirtilmektedir. Bu çalışmanın bulguları alanyazını desteklemektedir, ancak geleneksel yaşta olan öğrenciler ile olmayan öğrenciler açısından bölüm tercihi nedenleri arasında önemli farklılıklar olmadığı görülmüştür. Geleneksel yaşta olan/olmayan öğrencilerin tamamına yakını psikoloji bilimine ilgi duydukları ve psikoloji konularını merak ettikleri için bu bölümü tercih etmişlerdir. Rol model alma gibi diğer nedenler sadece geleneksel yaşta olan az sayıda öğrenci tarafından dile getirilmiştir. Farklılık bulunmamasında psikolojinin farklı yaşam alanlarına odaklanan ve uygulamaya yönelik bir bilim dalı olmasının, öğrencilerin psikolojiyi ilgi çekici bulmalarının etkili olduğu söylenebilir. Örneğin, Jacobsen ve Diseth (2019) tarafından Norveç’te yürütülen çalışmada psikoloji konularına duyulan ilginin bu dersleri seçme konusundaki en yaygın neden olduğu ortaya konmuştur. Benzer şekilde psikoloji derslerinde ele alınan konuların diğer derslere nazaran daha ilgi çekici olduğu tespit edilmiştir (Banyard ve Duffy, 2014).

Katılımcıların çoğunluğu psikoloji bölümünü tercih etmelerini ailelerinin ve arkadaşlarının desteklediklerini belirtmiştir. Az sayıdaki geleneksel yaşta olmayan öğrenci ise iş ile birlikte eğitimi sürdürmenin zor ve ikinci lisans eğitiminin kariyere katkılarının az olması gibi nedenler ile yakınlarından destek alamadıklarını açıklamışlardır. Ancak öğrenciler üniversiteye başladıktan sonra yakınlarının olumsuz düşüncelerinin değiştiğini belirtmişlerdir.

Geleneksel yaşta olan/olmayan öğrencilerin çoğunluğu üniversiteye uyumda zorlanmadıklarını dile getirmişlerdir. Aileden ve arkadaşlardan alınan sosyal desteğin üniversitenin ilk yılında akademik ve sosyal uyuma katkı sağlamasının (Ramsay vd., 2007) öğrencilerin çoğunluğunun üniversiteye uyumda sorun yaşamamalarında rol oynadığı düşünülmektedir. Zorluk yaşayan geleneksel yaşta olan öğrenciler benzer çalışmalarda gösterildiği gibi sosyal ortamlarının değişmesini (Larose vd., 2015), yalnız (Hermon ve Davis, 2004) ve farklı bir şehirde yaşamayı uyum sorunları olarak dile getirmiştir. Bazı geleneksel yaşta olmayan öğrenciler diğer öğrencilerden farklı olmaya ilişkin kaygılı olduklarını, az sayıda katılımcı da geleneksel yaşta olan öğrenciler ile ilişki kurmada yaş ve deneyim farkının olumsuz etkileri olduğunu belirtmiştir. Araştırmanın yürütüldüğü üniversitede geleneksel yaşta olmayan psikoloji öğrencilerinin oranının %15 ile %20 arasında olmasının (YÖK, 2021)

bu yaş grubundaki katılımcıların akademik ve sosyal uyumlarına katkıda bulunduğu düşünülebilir.

Geleneksel yaşta olmayan öğrenciler üniversiteye uyuma ilişkin az sayıda zorluk bildirmiş olsalar da bazı katılımcılar lisans eğitimleri süresince aile, iş ve eğitim yaşamı arasında denge kurmakta zorlandıklarını belirtmişlerdir. Geleneksel yaşta olmayan öğrencilerin ailelerine karşı sorumlulukları bulunmakta (Kasworm, 2018; Langrehr vd., 2015) ve çoğunluğu çalışmaktadır. Sorumlulukların fazla olması ve zaman yönetiminin etkili bir şekilde yapılamaması stres yaşamalarında rol oynayabilmektedir (Giancola vd., 2009; Lundberg, 2003). Geleneksel yaşta olan katılımcı grubundaki çalışan öğrenciler de iş ile eğitim yaşamını bir arada sürdürmenin zor olduğunu ifade etmişlerdir. Diğer yandan katılımcıların yarısı ailelerinden destek aldıkları, akademik içsel güdülenmeleri yüksek ve ailelerine ilişkin sorumlulukları az olduğu için zorlanmadıklarını dile getirmiştir.

Özellikle arkadaş desteği üniversiteye uyum sağlamada (Ramsay vd., 2007) ve üniversite deneyiminin olumlu olmasında önemli rol oynamaktadır. Geleneksel olan/olmayan katılımcıların büyük bir bölümü arkadaş gruplarının kendi yaş grubundan olan bireylerden oluştuğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar özellikle yaşam koşullarındaki benzerliğin arkadaş tercihlerini önemli ölçüde etkilediğini vurgulamışlardır. Bu sonuçlar Sosyal Ağ Kuramının (Lazarsfeld ve Merton, 1978) benzer özellikler taşıyan bireylerin birbirlerini daha çekici buldukları yönündeki varsayımı ile örtüşmektedir. Burt (1982) benzer demografik özelliklere ve sosyal rollere sahip kişilerin birbirlerini etkilediklerine dikkat çekmiştir. Eğitim ortamında benzer geçmişlere, yeteneklere ve başarı düzeylerine sahip bireyler arasında bağ oluşabilmektedir (Hartup ve Stevens, 1997).

Geleneksel yaşta olan/olmayan katılımcılar diğer gruptaki öğrenciler ile eğlence anlayışları ve psikoloji alanına duydukları ilgi açısından benzer olduklarını belirtmişlerdir. Ancak öğrenciler iki grup arasındaki özellikle öğrenme süreçlerindeki ve derse katılımdaki farklılıkları, benzerliklere göre daha fazla vurgulamıştır. Geleneksel yaşta olmayan öğrencilerin daha fazla sorumluluk aldıklarını, disiplinli ve azimli olduklarını belirtmişlerdir. Cantwell ve diğerleri (2001), geleneksel yaşta olmayan öğrencilerin geleneksel yaşta öğrencilere kıyasla yaşamlarındaki zorluklara rağmen daha iyi performans gösterdiklerini ve akademik başarılarının daha yüksek olduğunu göstermişlerdir. Öğrenme süreçlerindeki farklılıkların ortaya çıkmasında geleneksel yaşta olmayan öğrencilerin kendileri için önemli olan konular üzerinde çalışmaya daha istekli olmalarının (Njumbwa, 2008), ders çalışmaya daha fazla zaman ayırmalarının (Cantwell vd., 2001) ve stres yaşadıklarında işlevsel başa çıkma tarzlarını kullanmalarının (Forbus, Newbold ve Mehta, 2011) etkili olduğu düşünülebilir.

Önceki araştırmalardan (örn., Bye vd., 2007; Hoyert ve O'Dell, 2009) farklı olarak iki grup arasında akademik içsel güdülenme ya da öğrenme yönelimi açısından fark bulunmamıştır. Genel olarak bütün katılımcılar, ders çalışma ve derse katılım gibi akademik etkinliklere ilişkin güdülenmelerinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Psikoloji öğrencilerinin insanların davranışlarını anlamaya yönelik ilgileri nedeniyle psikoloji bölümünü seçtikleri bilinmektedir (Jarvis, 2012; Morris, 2003). Akademik güdülenme düzeyi açısından gruplar arasında farklılığın olmaması, bölüm tercihi rol oynayan bu ilginin üniversiteye başladıktan sonra da devam ettiğini göstermektedir. Geleneksel yaşta olan öğrenciler kendileri ve sosyal ilişkileri ile ilgili farkındalıklarının artmasını, geleneksel yaşta olmayan öğrenciler ise merak ettikleri

ve ilgilerini çeken konularda bilgi edinmelerini psikoloji eğitiminin en önemli katkısı olarak ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, geleneksel yaşta olmayan öğrencilerin daha fazla öğrenme odaklı oldukları (Bennett, Evans ve Riedle, 2007) ve öğrenme hedef yönelimlerinin daha yüksek (Johnson ve Nussbaum, 2012) olduğu söylenebilir. Ayrıca bazı katılımcılar tarafından ifade edildiği gibi aldıkları eğitimin mesleklerine katkıda bulunacağını düşünmelerinin (Cantrell ve Ewing-Taylor, 2009; Samuels vd., 2011) de akademik içsel güdülenmelerinin artmasında rol oynayabileceği düşünülmektedir.

Katılımcıların kariyer planları ile ilgili görüşleri incelendiğinde çoğunlukla kariyerleri konusunda net bir fikre sahip oldukları ve klinik psikoloji alanında uzmanlaşma konusunda motive oldukları göze çarpmaktadır. Öyle ki kariyerleri konusunda kararsızlık yaşadığını belirten katılımcıların bir kısmı da klinik psikolojiyi seçenek olarak belirtmişler ve kararsızlıklarının nedenlerini ifade ederken klinik psikolojinin gerektirdiği becerilere sahip olamama endişelerini aktarmışlardır. Psikoloji lisans öğrencilerinin çoğunluğunun klinik psikoloji alanına ilgi duydukları ve bu alanda yüksek lisans eğitimi almak istedikleri çok sayıda çalışmada (Arıkan, 2022; Strapp vd., 2018) da gösterilmiştir. Klinik psikolojinin toplum nezdinde prestijli algılanması, çalışılan konuların ilgi çekmesi (Shivy, Mazzeo ve Sullivan, 2007), içsel güdülenmelerin ve kişisel eğilimlerin etkisi (Hunter ve Meskati, 2022), iş fırsatlarının ve danışan popülasyonu ile çalışmanın rahatlığı (Gallucci, 1997) gibi etmenlerin bu çalışmadaki katılımcıların da diğer alanlara kıyasla klinik psikoloji tercihlerinde rolü olabilir.

Katılımcıların önemli bir kısmı kariyer planlamasında klinik psikolojiyi öne çıkarmış olsa da klinik psikolojinin yanı sıra farklı alanlarda uzmanlaşmak isteyen katılımcılar olduğu da belirlenmiştir. Psikolojinin diğer alt alanları ve iş imkânları hakkında bilgi sahibi olunması, mesleki beklentilerin karşılanmadığı durumlarda, farklı kariyer alternatiflerine yönelmeyi mümkün kılabileninden dolayı rasyonel bir tercih gibi görünmektedir (Arıkan, 2022). Önceki araştırmalarda (örn., Newman, Dunwoodie, Jiang ve Nielsen, 2021; Puklek Levpušček, Rauch ve Komidar, 2017) kariyer kararlılığı ve kariyer hedefleri ile ilişkili olduğu gösterilen kariyer iyimserliği kavramı da bu çalışma kapsamında katılımcıların söylemlerinde ortaya çıkmıştır. Kariyer iyimserliği yüksek düzeyde olan kişilerin gelecekteki kariyerleriyle ilgilendikleri ve hayal ettikleri gelecekle bağlantılı öğrenmelerle fazlasıyla meşgul olduklarını ortaya konmuştur (Çarkıt, 2022; Eva, Newman, Jiang ve Brouwer, 2020). Bu çalışmada elde edilen bulgular, katılımcıların gerek iş yaşamına yönelik umutlarını ve isteklerini içeren çalışma benliklerine (Strauss, Griffin ve Parker, 2012) ilişkin ipuçları vermekte gerekse kariyerleri konusunda genel olarak iyimser olduklarını göstermektedir. Olası çalışma benliği, kişinin özellikleriyle tutarlı ve arzu edilen bir geleceğe ulaşmaya yönelik mevcut davranışını etkileyen bir motivasyon kaynağı olmaktadır (Oyserman ve James, 2011; Strauss vd., 2012). Geleceğe ilişkin planları daha net olan katılımcıların aynı zamanda daha iyimser oldukları göze çarpmaktadır.

Bu çalışma geleneksel yaşta olan/olmayan öğrencilerin eğitim yaşamlarındaki farklılıklara ilişkin önemli sonuçları ortaya koymaktadır. Ancak araştırmanın tek bir üniversitede, sadece psikoloji bölümü öğrencileri ile ve geleneksel yaşta olmayan öğrencilerin sayısının fazla olduğu bir bölümde yapılmış olması genellenebilirlik açısından sınırlılık oluşturmaktadır. Farklı bölümlerdeki geleneksel yaşta olmayan öğrencilerin eğitim deneyimlerinin anlaşılması için benzer araştırmaların yapılması önemli görülmektedir. Özellikle öğretim üyeleri ile ilişkiler, üniversitedeki akademik ve sosyal etkinlikler, akademik öz-yeterlik ve güdülenme

gibi konulara odaklanan nicel araştırmaların geleneksel yaşta olmayan öğrencileri kapsayacak şekilde genişletilmesinin alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca ileride yapılacak araştırmalarda cinsiyet ve ekonomik durum gibi sosyo-demografik özelliklerin, üniversite sınavındaki başarı ve tercih sıralaması gibi akademik yaşamı etkileyebilecek bireysel değişkenlerin de ele alınması önerilmektedir. Araştırma bulguları değerlendirilirken katılımcıların lisans eğitimlerinin önemli bir bölümünü uzaktan eğitim yoluyla aldıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Bu kapsamda sınıf ortamındaki etkileşimlerin, topluluk hissi ve üniversiteye aidiyet gibi değişkenlerin farklı yaş gruplarındaki öğrencilerin üniversite yaşamlarına etkilerinin incelenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Bu araştırmada geleneksel yaşta olan/olmayan öğrencilerin psikoloji eğitimi alma kararlarında, arkadaş tercihlerinde ve kariyer tercihlerinde rol oynayan etmenlerin benzer olduğu belirlenmiştir. Akademik içsel güdülenmenin iki grubun da psikoloji eğitimi almaya karar vermelerinde ve eğitimlerine devam etmelerinde etkili olduğu gösterilmiştir. Ancak, iki grup arasında akademik çalışmalara yaklaşım, sosyal ilişkiler, aileye ilişkin sorumluluklar, kariyer hedefleri açısından farklılıklar olduğu görülmüştür. Araştırmada iki grubun farklı iş ve yaşam deneyimlerine bağlı olarak üniversite deneyimlerinin farklılaştığının belirlenmesinin eğitim araştırmalarına, rehberlik ve psikolojik danışmanlık çalışmalarına katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Geleneksel yaşta olan öğrencilerin yanı sıra geleneksel yaşta olmayan öğrencilerin de akademik ve sosyal ihtiyaçlarını dikkate alan eğitim yaklaşımlarının ve programlarının geliştirilmesi önemli görülmektedir.

Kaynakça

- Adams, J., & Corbett, A. (2010). Experiences of traditional and non-traditional college students. *Perspectives*, 2(1), 1-29.
- Ağcasulu, H. (2019). Yabancıdan arkadaşta: Üniversitenin ilk yılında arkadaşlık ağları üzerine bir araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(7), 83-96.
- Arcan, K. (2018). Bir çekim alanı olarak psikoloji bilgisi ve eğitimi (Psikolojinin popüleritesi). *T.C. Maltepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 6-35.
- Arık, E. (2015). ÖSYM 2016 Psikoloji bölümleri kontenjanları ve bölümlerin öğretim üyesi sayıları. Erişim Adresi: <http://akademi.enginarik.com/2015/06/kontenjanlar-osym-2015.html> Erişim Tarihi: 29 Aralık 2023
- Arıkan, S. (2022). Psikoloji öğrencilerinin kariyer uyum yetenekleri: Demografik faktörler, kişilik ve pozitif psikolojik sermayenin rolü. *Psikoloji Çalışmaları*, 42(2), 427-471. DOI: 10.26650/SP2022-997542
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480. DOI: 10.1037/0003-066X.55.5.469
- Ausman, J., Javed, A., Shuja, A., Samad, M., Pour, A., Mathew, E., Shaikh, R. B., Al-Sharbatti, S., & Sreedharan, J. (2013). Social factors influencing career choice in a medical school in the United Arab Emirates. *Education in Medicine Journal*, 5(1), 14-20. DOI:10.5959/eimj.v5i1.16
- Aryee, S., & Debrah, Y. A. (1993). A cross-cultural application of a career planning model. *Journal of Organizational Behavior*, 14(2), 119-127. DOI: 10.1002/job.4030140203
- Banyard, P., & Duffy, K. (2014). Student representations of psychology in the UK. *Psychology Teaching Review*, 20(2), 110-120.
- Bennett, S., Evans, T., & Riedle, J. (2007). Comparing academic motivation and accomplishments among traditional, nontraditional, and distance education college students. *Psi Chi Journal of Undergraduate Research*, 12(4), 154-161. DOI: 10.2304/plat.2014.13.2.95
- Braun, V., & Clarke, V. (2013). *Successful qualitative research: A practical guide for beginners*. London: Sage.
- Burt, R. S. (1982). *Toward a structural theory of action*. New York: Academic.
- Burt, R. S. (1987). Social contagion and innovation: Cohesion versus structural equivalence. *American Journal of Sociology*, 92(6), 1287-1335. DOI: 10.1086/228667
- Bye, D., Pushkar, D., & Conway, M. (2007). Motivation, interest, and positive affect in traditional and nontraditional undergraduate students. *Adult Education Quarterly*, 57(2), 141-158. DOI: 10.1177/0741713606294235

- Cantrell, P., & Ewing-Taylor, J. (2009). Exploring STEM career options through collaborative high school seminars. *Journal of Engineering Education*, 98(3), 295-303. DOI: 10.1002/j.2168-9830.2009.tb01026.x
- Cantwell, R. H., Archer, J., & Bourke, S. (2001). A comparison of the academic experiences and achievement of university students entering by traditional and non-traditional means. *Assessment and Evaluation in Higher Education*, 26(3), 221-234. DOI:10.1080/02602930120052387
- Carreira, P., & Lopes, A. S. (2021). Drivers of academic pathways in higher education: Traditional vs. non-traditional students. *Studies in Higher Education*, 46(7), 1340-1355. DOI:10.1080/03075079.2019.1675621
- Chung, E., Turnbull, D., & Chur-Hansen, A. (2014). Who are non-traditional students? A systematic review of published definitions in research on mental health of tertiary students. *Educational Research and Reviews*, 9(22), 1224-1238. DOI: 10.5897/ERR2014.1944
- Creswell, J. W. (2015). Nitel araştırma yöntemleri. (Çev. Ed.). S. B. Demir. Ankara: Siyasal Kitabevi
- Çarkıt, E. (2022). Gelecekteki çalışma benliğine ilişkin ayrıntıda kariyer uyumluluğu ve kariyer iyimserliğinin rolü. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 347-359. DOI: 10.38151/akef.2022.22
- Çetinsaya, G. (2014). Büyüme, kalite, uluslararasılaşma: Türkiye yükseköğretimi için bir yol haritası. Yükseköğretim Kurulu Raporu.
- Daiva, T. (2017). The concept of nontraditional student. *Vocational Training Research and Realities*, 28(1), 40-60. DOI:10.2478/vtrr-2018-0004
- DiCicco-Bloom, B., & Crabtree, B. F. (2006). The qualitative research interview. *Medical Education*, 40(4), 314-321. DOI:10.1111/j.1365-2929.2006.02418.x
- Dreznick, M. T. (2023). A welcoming environment: Nontraditional students' experiences at a small, healthcare-focused university. *The Journal of Continuing Higher Education*, 71(2), 152-167. DOI:10.1080/07377363.2021.2023975
- Driessnack, M., Mobily, P., Stineman, A., Montgomery, L. A., Clow, T., & Eisbach, S. (2011). We are different: Learning needs of accelerated second-degree nursing students. *Nurse Educator*, 36(5), 214-218. DOI:10.1097/NNE.0b013e3182297c90
- Ersoy, A. F. (2019). Fenomenoloji. A. Saban & A. Ersoy (Eds). *Eğitimde Nitel Araştırma Desenleri* (ss. 81-138) içinde. İstanbul: Anı Yayıncılık.
- Eva, N., Newman, A., Jiang, Z., & Brouwer, M. (2020). Career optimism: A systematic review and agenda for future research. *Journal of Vocational Behavior*, 116(B), 1-18. DOI:10.1016/j.jvb.2019.02.011
- Forbus, P., Newbold, J. J., & Mehta, S. S. (2011). A study of non-traditional and traditional students in terms of their time management behaviors, stress factors, and coping strategies. *Academy of Educational Leadership Journal*, 15, 109-125.
- Gallucci, N. T. (1997). An evaluation of the characteristics of undergraduate psychology majors. *Psychological Reports*, 81(3), 879-889. DOI: 10.2466/pr0.1997.81.3.879

- Giancola, J. K., Giancola, M. J., & Borchert, D. (2009). Dealing with the stress of college: A model for adult students. *Adult Education Quarterly*, 59(3), 246-263. DOI:10.1177/0741713609331479
- Hartup, W.W., & Stevens, N. (1997). Friendships and adaptation in the life course. *Psychological Bulletin*, 121(3), 355-370. DOI:10.1037/0033-2909.121.3.355
- Hermon, D. A., & Davis, G. A. (2004). College student wellness: A Comparison between traditional- and nontraditional-age students. *Journal of College Counseling*, 7(1), 32-39. DOI: 10.1002/j.2161-1882.2004.tb00257.x
- Hoyert, M. S., & D. O'Dell, C. D. (2009). Goal orientation and academic failure in traditional and nontraditional aged college students. *College Student Journal*, 43(4), 1052-1061.
- Hunter, A. S., & Meshkati, N. (2022). A descriptive analysis of the perceptions of graduating psychology majors: Reasons for choosing the major, valuable experiences, and suggestions for change. *Scholarship of Teaching and Learning in Psychology*, 8(3), 194-205. DOI: 10.1037/stl0000232
- Jacobsen, A. M., & Diseth, Å. (2019). Why choose psychology? An investigation of Norwegian high school students. *Psychology Learning & Teaching*, 19(2), 128-142. DOI:10.1177/1475725719872134
- Jarvis, M. (2011). *Teaching Psychology 14-19: Issues and techniques*. Oxfordshire: Routledge.
- Johnson, M. L., & Kestler, J. L. (2013). Achievement goals of traditional and nontraditional aged college students: Using the 3 × 2 achievement goal framework. *International Journal of Educational Research*, 61, 48-59. DOI:10.1016/j.ijer.2013.03.010
- Johnson, M. L., Taasoobshirazi, G., Clark, L., Howell, L., & Breen, M. (2016). Motivations of traditional and nontraditional college students: From self-determination and attributions, to expectancy and values. *The Journal of Continuing Higher Education*, 64(1), 3-15. DOI:10.1080/07377363.2016.1132880
- Johnson, M. L., & Nussbaum, E. M. (2012). Achievement goals and coping strategies: Identifying the traditional/nontraditional students who use them. *Journal of College Student Development*, 53(1), 41-54. DOI:10.1353/csd.2012.0002
- Karademir, A., & Yılmaz, H. B. (2020). İkinci üniversite olarak okul öncesi öğretmenliği eğitimi alan öğrencilerin programı seçme nedenleri ve görüşleri. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(30), 363-384. DOI: 10.35675/befdergi.734962
- Kasworm, C. E. (2018). Adult students: A confusing world in undergraduate higher education. *The Journal of Continuing Higher Education*, 66(2), 77-87. DOI:10.1080/07377363.2018.1469077
- Kılınç, H., Altınpulluk, H., & Fırat, M. (2020). Açık ve uzaktan öğrenenlerin ikinci üniversite tercih nedenlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Journal of Instructional Technologies and Teacher Education*, 9(1), 81-90.
- Kim, K. (2007). ERIC Review: Exploring the meaning of "Nontraditional" at the community college. *Community College Review*, 30(1), 74-88. DOI: 10.13128/formare-25262
- Kurt, T., & Fidan, T. (2021). Kariyer oluşumunda üniversite: Beklentiler ve gerçekler. *Yükseköğretim Dergisi*, 11(2 Pt 2), 421-437. DOI:10.2399/yod.20.591001

- Langrehr, K., Phillips, J., Melville, A., & Eum, K. (2015). Determinants of nontraditional student sta-tus: A methodological review of the research. *Journal of College Student Development, 56*(8), 876-881. DOI:10.1353/csd.2015.0090
- Larose, S., Duchesne, S., Boivin, M., Vitaro, F., & Tremblay, R. (2015). College completion: A longi-tudinal examination of the role of developmental and specific college experiences. *International Journal of School and Educational Psychology, 3*(3), 143-156. DOI:10.1080/21683603.2015.1044631#.Vb958_1_NBc
- Lazarsfeld, P. F., & Merton, R. K. (1978). Freedom and control in modern society. M. Berger, T. Abel, & C. H. Page (Eds.), *Friendship as a social process: A substantive and methodological* (ss. 18-66) içinde. London: Octagon Books.
- Lester, S. (1999). *An introduction to phenomenological research*. Taunton: Stan Lester Developments.
- Lounsbury, J., Hutchens, T., & Loveland, J. (2005). An investigation of big five personality traits and career decidedness among early and middle adolescents. *Journal of Career Assessment, 13*(1), 25-39. DOI:10.1177/1069072704270272
- Lundberg, C. A. (2003). The influence of time-limitations, faculty, and peer relationships on adult student learning: A causal model. *The Journal of Higher Education, 74*(6), 665-688. DOI: 10.1177/1069072704270272
- Luzzo, D. A. (1993). Career decision-making differences between traditional and non-traditional college students. *Journal of Career Development, 20*(2), 113-120. DOI: 10.1007/BF02110343
- Luzzo, D. A. (1999). Identifying the career decision-making needs of nontraditional college students. *Journal of Counseling & Development, 77*(2), 135-140. DOI: 10.1002/j.1556-6676.1999.tb02433.x
- Magaldi D., & Berler M. (2020). Semi-structured iInterviews. V. Zeigler-Hill & T. K. Shackelford (Eds.), *Encyclopedia of Personality and Individual Differences* (ss. 4825-4830) içinde. Switzerland: Springer International Publishing.
- Malkoç, İ. B. (2019). İkinci şanslar: Bir yükseköğretim programını tamamlamış ve yeniden örgün lisans eğitimine başlamış öğrenciler üzerine niteliksel bir araştırma. *Üniversite Araştırmaları Dergisi, 2*(1), 35-49. DOI: 10.32329/uad.508556
- Morris, P. (2003). Not the soft option. *The Psychologist, 16*(10), 510-511. DOI: 10.1177/1475725719872134
- Newman, A., Dunwoodie, K., Jiang, Z., & Nielsen, I. (2021). Openness to experience and the career adaptability of refugees: how do career optimism and family social support matter? *Journal of Career Assessment, 30*(2), 309-328. DOI:10.1177/10690727211041532
- Ng, T. W. H. & Feldman, D. C. (2009). Personality, social relationships, and vocational indecision among college students: The mediating effects of identity construction. *Career Development International, 14*(4), 309-332. DOI:10.1108/13620430910979826

- Nikitas, A., Avineri, E., & Parkhurst, G. (2018). Understanding the public acceptability of road pricing and the roles of older age, social norms, pro-social values and trust for urban policy-making: The case of Bristol. *Cities*, 79, 78-91. DOI: 10.1016/j.cities.2018.02.024
- Njumbwa, S. (2008). The undergraduate research experience of adult learners in an accelerated degree completion program. *Journal of Continuing Higher Education*, 56(3), 49-60. DOI: 10.1080/07377366.2008.10400161
- Nugent, G., Barker, B., Welch, G., Grandgenett, N., Wu, C., & Nelson, C. (2015). A model of factors contributing to STEM learning and career orientation. *International Journal of Science Education*, 37(7), 1067-1088. DOI: 10.1080/09500693.2015.1017863
- Oyserman, D., & James, L. (2011). Possible identities. S. J. Schwartz, K. Luyckx, & V. L. Vignoles (Eds.), *Handbook of identity theory and research* (ss. 117-145) içinde. New York: Springer.
- Palmisano, V. B. (2007). A phenomenological exploration of crisis intervention counseling as experienced school counselor [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. University of New York at Buffalo.
- Patton, M.Q. (2015). *Qualitative research and evaluation methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Powers, B. A., & Knapp, T. R. (1995). *A dictionary of nursing theory and research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Puklek Levpušček, M., Rauch, V., & Komidar, L. (2018). Individuation in relation to parents as a predictor of career goals and career optimism in emerging adults. *Scandinavian Journal of Psychology*, 59(2), 146-156. DOI:10.1111/sjop.12421
- Ramsay, S., Jones, E., & Barker, M. (2007). Relationship between adjustment and support types: Young and mature-aged local and international first year university students. *Higher Education*, 54, 247-265. DOI:10.1007/s10734-006-9001-0
- Qiu, S., Dooley, L., & Palkar, T. (2017). What factors influence the career choice of hotel management major students in Guangzhou? *Independent Journal of Management & Production*, 8(3), 1092-1115. DOI:10.14807/ijmp.v8i3.618
- Rogers, E., & Bhowmik, D. (1970). Homophily-heterophily: Relational concepts for communication research. *The Public Opinion Quarterly*, 34(4), 523-538. DOI: 10.1086/267838
- Samuels, W., Beach, A. L., & Palmer, L. B. (2011). Persistence of adult undergraduates on a tradition-nally-oriented university campus: Does Donaldson and Graham's model of college outcomes for adult students still apply? *Journal of College Student Retention*, 13, 351-371. DOI:10.2190/CS.13.3.e
- Shillingford, S., & Karlin, N. J. (2013). The role of intrinsic motivation in the academic pursuits of nontraditional students. *New Horizons in Adult Education and Human Resource Development*, 25(3), 91-102. DOI:10.1002/nha3.20033
- Shivy, V., Mazzeo, S., & Sullivan, T. (2007). Clinical and counseling psychology doctoral trainees: How students perceive internships. *Training and Education in Professional Psychology*, 1(3), 163-173. DOI:10.1037/1931-3918.1.3.163

- Strapp, C. M., Drapela, D. J., Henderson, C. I., Nasciemento, E., & Roscoe, L. J. (2018). Psychology students' expectations regarding educational requirements and salary for desired careers. *Teaching of Psychology, 45*(1), 6-13. DOI: 10.1177/0098628317744943
- Strauss, K., Griffin, M. A., & Parker, S. K. (2012). Future work selves: How salient hoped-for identities motivate proactive career behaviors. *Journal of Applied Psychology, 97*(3), 580-598. DOI:10.1037/a0026423
- Sundler, A. J., Lindberg, E., Nilsson, C., & Palmér, L. (2019). Qualitative thematic analysis based on descriptive phenomenology. *Nursing Open, 6*(3), 733-739. DOI: 10.1002/nop2.275
- Tilley, B. P. (2014). What makes a student non-traditional? A comparison of students over and under age 25 in online, accelerated psychology courses. *Psychology Learning and Teaching, 13*(2), 95-106. DOI:10.2304/plat.2014.13.2.95
- Tunç, A., & Uygur, A. (2001). *Kariyer yönetimi, planlaması ve geliştirme*. İstanbul: Gazi Kitabevi.
- Van Manen, M. (2014). *Phenomenology of practice: meaning-giving methods in phenomenological research and writing*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press.
- Wehmeyer, M. L. (1993). Perceptual and psychological factors in career decision-making of adolescents with and without cognitive disabilities. *Career Development for Exceptional Individuals, 16*(2), 135-146. DOI: 10.1177/088572889301600203
- Wilcox, P., Winn, S., & Fyvie-Gauld, M. (2005). It was nothing to do with the university, it was just the people: The role of social support in the first-year experience of higher education. *Studies in Higher Education, 30*(6), 707-722. DOI:10.1080/03075070500340036
- Yükseköğretim Kurulu (2014). *Yaşlara göre 2013 - 2014 öğretim yılı yeni kayıt olan öğrenci sayıları*. Erişim Adresi <https://istatistik.yok.gov.tr> Erişim Tarihi: 15 Aralık 2023
- Yükseköğretim Kurulu (2021). *Yükseköğretim girdi göstergeleri (2021 YKS)*. Erişim Adresi <https://yokatlas.yok.gov.tr/2021/lisans.php?y=209010077> Erişim Tarihi: 22 Aralık 2023
- Yükseköğretim Kurulu (2023). *Yaşlara göre 2022 - 2023 öğretim yılı yeni kayıt olan öğrenci sayıları*. Erişim Adresi <https://istatistik.yok.gov.tr/> Erişim Tarihi: 15 Aralık 2023

Müze Ziyaretlerinde Eğitimde Dramanın Kullanımına Yönelik Öğretmen Görüşleri

Gökhan Karaosmanoğlu^{a, b}, Filiz Kara Bilgin^c

Özet

Bu araştırmanın amacı öğretmenlerin müze gezilerinde kullandıkları yöntemleri ve stratejileri belirlemek, müzede dramanın müze gezilerinde kullanımına yönelik öğretmen görüşlerini ortaya koymaktır. Nitel araştırma deseniyle tasarlanan çalışmada farklı branşlardan 42 katılımcı çevrimiçi ortamda müzede dramanın kullanılması konusunda eğitim almışlar, sonrasında öğrencileriyle müze gezisi düzenlemişlerdir. Bu gezi sonrasında çevrimiçi ortamda hazırlanan "Öğretmenlerin Müze Gezilerinde Kullandıkları Yöntem ve Tekniklere Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi" formu katılımcılarla paylaşılmış ve formdaki soruların yanıtlanması beklenmiştir. 15 katılımcının verdiği yanıtlar betimsel analiz ile çözümlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların müze gezilerinde sanat eleştirisine yönelik stratejiler kullandıkları, müzede eserleri betimlemeye, yorumlamaya, analiz etmeye yönelik sorular sordukları görülmüştür. Katılımcıların doğaçlama, rol oynama, donuk imge, fotoğraf anı, dramatisasyon gibi drama stratejilerini kullandıkları, bu stratejileri seçerken öğrencilerin gelişim dönemi özelliklerini, ders konusunu ve kazanımları, müzenin olanaklarını göz önünde bulundukları görülmüştür. Farklı branştan öğretmenlerle gerçekleştirilen araştırmanın yalnızca tek bir branşa ya da yönteme, stratejiye yönelik yapılması önerilebilir.

Anahtar Kelimeler

Eğitimde drama
Müzede drama
Müze eğitimi
Müzede drama stratejileri

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 20.01.2024
Yayın Tarihi: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1423061

Teachers' Opinions on the Use of Drama in Education during Museum Visits

Abstract

This study investigates the methods and strategies used by 42 teachers during museum visits and their views on the use of drama in education. The interpretative qualitative research design involved online training and organizing a museum trip with students. A form was shared with participants, and 15 filled in, and their responses were analyzed by descriptive analysis. The results showed that participants used art criticism strategies, asking students to define, interpret, and analyze works of art. In addition, it was seen that the participants had used drama strategies such as improvisation, roleplaying, still image, and dramatization, that they took into consideration the developmental characteristics of the students, the course subjects and achievements, and the scope and facilities of the museum while choosing the strategies used. It can also be suggested that the same study can be conducted with teachers from one subject area instead of varying subject areas, or by focusing on a particular method or strategy.

Keywords

Drama in education
Drama in Museum
Museum education
Drama strategies in museums

About Article

Received: 20.01.2024
Published: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1423061

^a İletişim Yazarı: gkaraosmanoglu@gmail.com

^b Dr., Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Sanat Eğitimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-6612-4669

^c Dr., MEB, Aydın Doğan Güzel Sanatlar Lisesi, ORCID: 0000-0003-1040-5995

Giriş

Müzeler birbirini hiç tanımayan müze ziyaretçilerinin iletişim kurmalarına, aynı mekanı geçici bir süreliğine paylaşmalarına, kendileri, kültürel mirasları ve içinde yaşadıkları dünya arasında yeni bağlantılar kurmalarına, merak duygularını etkin biçimde kullanmalarına olanak sağlayan mekanlardır. Gerçek yaşamın geçici olarak askıya alındığı, zengin bir deneyim alanı sunulan bu gizemli mekanlar ziyaretçilere, önceki yaşantılarıyla müze binasını ve müzede bulunan nesnelere gözlemleme, yorumlama ve onlarla iletişim kurma fırsatı sunar.

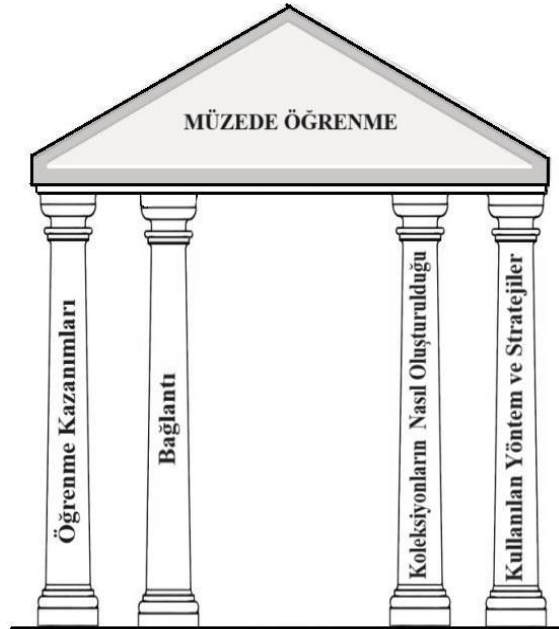
Ziyaretçiler müzeye ilk adımlarını attıkları anda müze farklı bir mekana bürünür. Gündelik dünyadan farklı olan bu mekan ziyaretçileri hayret etmeye her an hazır olmaları konusunda teşvik edecek biçimde tasarlanmıştır. Toplumların, medeniyetlerin, farklı kültürlerin hafızalarını yansıtan öğrenme mekanları olsalar da müzelerin geleneksel olarak ziyaretçilerin duygularını harekete geçirecek biçimde tasarlanmadığı söylenebilir (Hooper-Greenhill, 1999; LaVoie, 2003). Müze ziyaretçilerinin çok azı kendilerine sunulan fırsatı değerlendirebilir, müze deneyimini yaratıcı, heyecan verici ve etkili bir boyuta taşıyabilir. Ancak son yıllarda, ziyaretçilerin müze ziyaretlerinde duyguların önemli bir rol oynadığına dair bir farkındalık bulunmaktadır. Duyguların ve bilişin karmaşık bir şekilde iç içe geçtiği ve her ikisinin de anlam oluşturmak için gerekli olduğu konusunda fikir birliğine dayanan bu farkındalık (Hubard, 2015), duyguların ve derinlemesine düşünmenin bir sentezini içerir. Farklı becerileri ve bilgi edinme biçimlerini birleştirmeye yönelik bu öğrenme deneyimi müze ziyaretini en iyi seviyeye ulaştırır.

Sınıflarda, evlerde ve toplumun diğer kurumlarında estetik deneyimi açıklamanın, teşvik etmenin ya da kolaylaştırmanın birçok yolu olmasına rağmen müzeler sanat eğitimi ve estetik deneyim konusunda ziyaretçilere benzersiz fırsatlar sunar (Walsh-Piper, 1994). Ziyaretçiler için zengin uyaranlar içeren müzeler hayal gücünü canlı tutarak yaratıcılığı ortaya çıkarır (Gartenhaus, 2000). Ziyaretçiler müzelerdeki sanat eserlerini tanımlamaya, onlar üzerinde düşünmeye ve onları yorumlamaya gereksinim duyarlar. Bu bakımdan, sanat eserlerini toplamaya, korumaya, sergilemeye, araştırmaya ve yorumlamaya adanmış müzelerin varlığı, müze ziyaretçilerini bir nesnenin sanatsal, tarihsel, toplumsal ve estetik amaçları üzerinde derinlemesine düşünmeye, diğer nesnelere ve dönemlerle arasında bağlantılar kurmaya davet eder. Aynı zamanda farklı sanat akımları, teknikler ve sanatçıların eserleri ile tanıştırmak estetik zevklerinin gelişmesine katkı sağlar. Bu, ziyaretçilerin sanatı derinlemesine anlamalarına, eserleri anlamdirmalarına ve farklı sanat formlarıyla müzelerde etkileşime girmelerine yardımcı olur.

Müze ziyaretlerini dışarıdan gözlemleyen biri sınıf ortamından farklı bir görüntüyle karşı karşıya kalacaktır. Leinhardt ve Crowley'e (2002) göre bu gözlemci için müzede öğrenmenin sınıftaki öğrenmeden en önemli ve belirgin farklılığı doğrusal olmamasıdır. Sınıf ortamında öğretmen gözetiminde, kurallara bağlı ve doğrusal işleyen öğrenme süreci müze ortamında farklı bir hal alır. Hughes vd.'ne göre (2007) sınıfta genellikle hareketsiz biçimde dersi dinleyen uslu öğrenciler müzede seçtikleri yönde ve hızda hareket edebilirler, bir ders kitabından diğerine geçmezler ya da konuları önceden belirlenmiş bir müfredatın parçası olarak görülmezler. Müzelerin bu konudaki farklı bir özelliğini vurgulayan Akyol ve Köksal Akyol'a göre (2017) müzeler ziyaretçilerin bireysel farklılıklarını dikkate alırlar ve müze ziyaretçilerine uygun yollarla öğrenme konusunda fırsatlar oluştururlar. Beştepe'ye (2017) göre müzeler, ziyaretçilerin müzeyi ve müzede bulunan eserleri görmeleri açısından özgür seçimler yaptıkları, kendilerini bir şey yapmak zorunda hissetmedikleri ve kendilerine herhangi bir şey

dayatılmayan mekanlardır. Bu bakımdan öğrenme, müzeyi ziyaret eden her bir öğrenci için farklı biçimde gerçekleşir. Müzelere çeşitli deneyimlerini ve yaşantılarını beraberinde taşıyan öğrenciler grupta birlikte, ancak farklı düzeylerde ve farklı bakış açılarından öğrenirler. Bu, farklı bir mekan olarak müzede öğrenmenin her bir öğrenci için farklı ve sınırsız bir öğrenme deneyimi sunduğunun da kanıtıdır.

Müzelerde yaşantı temelli çeşitli nesnelere bulunur ve ziyaretçiler bu nesnelere yardımıyla kalıcı deneyimler edinirler (Sivrioğlu ve Karaosmanoğlu, 2021). Müze deneyiminin etkili, kalıcı öğrenme ve yaşantı odaklı olabilmesi, ziyaretçilerin eserler yoluyla yorumlayıcı deneyimler oluşturabilmeleri için müzelerin ziyaretçileriyle bağlantı kurması gerekmektedir (McRaney, 2013). Müzeler ziyaretçilerine sunmuş oldukları zengin uyaranlarla insanların, toplumların ya da çeşitli uygarlıkların farklı yönlerini, yaşantılarını, kültürlerini inceleme ve araştırma olanağı sunar. Bu bakımdan müzeleri etkili kılan, ziyaretçilerin kurdukları bağlantıları tarihi, toplumsal ve kültürel temeller üzerine inşa etmelerine katkı sağlamasıdır (Karaosmanoğlu, 2021). Müze, müzede bulunan eserler, öğrenme, ziyaretçi kavramlarını birleştiren ve müzede öğrenmeyi en iyi ifade eden kavramlardan biri bağlantıdır. Bağlantı öğrencilerin, öğretmenlerin ya da müze uzmanlarının, öğrenmenin formal ya da informal biçimde gerçekleşmesi için inşa ettikleri bir yapıya benzer. Müzede bağlantı kurmanın çeşitli yolları bulunmaktadır. Bazen kendiliğinden, müzede bulunan eserleri gözlemlerken eserlerin sahip oldukları hikayelerle ya da müze binasıyla kurulan bağlantı bazen müzede bulunan koleksiyonların yerleşimleri, konumları üzerine konuşmakla ya da düşünmekle gerçekleşebilir. Eserlerin çevrelerine konulan etiketleri kullanarak öğrencilerle, müze ziyaretçileri ile gerçekleştirilen etkinliklerle yeni bağlantılar kurulabilir. Müzede öğrenme bir yapıya, binaya benzetilecek olursa bu binanın en önemli kolonlarından birinin bağlantı olduğu su götürmez bir gerçektir. Diğer kolonlar ise müze ziyareti sırasında belirlenen öğrenme kazanımları, kullanılan yöntem ya da stratejiler ve müzede bulunan eserleri oluşturan koleksiyonların nasıl oluşturulduğudur.

Şekil 1. Müzede Öğrenmenin Boyutları

Müze ziyaretleri ortak hikayeler ve anılar oluşturmanın, araştırma ve keşfetme yoluyla yeni bağlantılar kurmanın da en etkili yollarından biridir. McRaney'e (2013) göre, müzelere grup

olarak yapılacak bir gezi öğrencilerin etkileşimde bulunmalarına, çeşitli etkinlikler yoluyla ortak bir yaşantı oluşturmalarına katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda öğrenciler ortak anılar aracılığıyla hikayeler oluştururlar, deneyimler ve yeni keşifler yoluyla da müzeyle, müzedeki eserlerle bağlantılar kurarlar. Bu bakımdan müze ziyaretlerindeki deneyimin niteliğinin öğrencilerin gereksinimlerine, beklentilerine ve motivasyonlarına bağlı olduğu söylenebilir. Öğrenciler ve öğretmenler için yeni bağlantılar kurmak ortak yaşantılar inşa etmekle, birlikte bir şeyler yapmakla, başka bir deyişle müze ziyaretini birlikte inşa etmekle mümkün olacaktır. Son yıllarda müze ziyaretçilerinin müzeleri ve müzedeki eserleri daha iyi deneyimlemeleri açısından çeşitli çalışmalar yapılmakta, etkileşimli, yaşantıya dayalı ve uygulama ağırlıklı çalışmalar sıklaşmaktadır. Bireysel ya da grup olarak müzeleri ziyaret eden çocuklar ya da yetişkinler kendilerini rehberli turların, sanatsal ya da bilimsel atölye çalışmalarının, teknolojinin etkin biçimde kullanıldığı uygulamaların içinde bulmaktadır. Müze ziyaretçileri açısından yüzlerce nesnenin bulunduğu bu mekanlardaki her bir eseri görmek, öğrenmek ya da eserle ilgili anekdotları keşfetmek oldukça güçtür. Yapılandırılmış etkinlikler ise bu deneyimi ziyaretçiler açısından kolaylaştırmakla kalmamakta, aynı zamanda müzeye yönelik kalıcı ve eğlenceli bir öğrenme sunmaktadır.

Müzelerde Yaşantıya Dayalı Bir Yöntem Olarak “Eğitimde Drama”

Mercin ve Diksoy’a göre (2023), geçmişten günümüze kadar işlevi, içeriği ve türleri bakımından pek çok değişime uğrayan müzeler günümüzde bireyi ve toplumu merkeze alan bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu bakımdan müzelerin toplumun yararı doğrultusunda hiçbir karşılık beklemeden hareket ettiği ve bu sürekliliği her dönemde devam ettirdiği söylenebilir (Chang, 2006; Karadeniz, 2018). Günümüz toplumunun nitelikli bir müze ziyareti için müzelerde iletişim kurmaya, etkileşimde olmaya ve yaşantıları temel alan grup çalışmalarına gereksinim duyduğu açıktır. Nesne odaklı yaklaşımın kısıtlılıkları terk edilerek katılımcı ve deneyim odaklı bir paradigma uygulanmaya başlanan günümüz müze ziyaretlerinde (van de Laar, 2013; Mercin ve Diksoy, 2023), müze ziyaretçisini ve özelliklerini müze deneyiminin merkezine almak daha nitelikli bir müze ziyarete katkı sağlamaktadır (McRaney, 2013). Hubard’a (2015) göre bunun en iyi yollarından biri müze ziyaretçilerinin birbiriyle iletişim kurmalarına yardımcı olan grup diyaloglarıdır. Özellikle sanat müzelerinde eğitimin merkezi haline gelen grup diyalogları ile geleneksel derslerden ve müze ziyaretlerinden farklı olarak ziyaretçiler sanat eserlerini yakından gözlemleyebilir, duygularını, düşüncelerini ve izlenimlerini diğerleriyle paylaşabilir, müzedeki deneyimlerini önceki yaşantıları ile ilişkilendirebilir ve anlamlandırabilir.

Müzedeki öğrenmeyi pekiştirecek bağlantıları kurmanın en etkili yollarından biri rol oynamayı, doğaçlamayı temel alan eğitimde dramadır. Drama, yalnızca müzedeki eserlere yönelik doğaçlamaların yapıldığı bir çalışma değil aynı zamanda öğrencilerin bu eserler arasında bağlantılar kurdukları, geçmiş, günümüz ve gelecek arasında neden-sonuç ilişkileri oluşturdukları bir araç olarak düşünülebilir (Çakır İlhan, 2012; Okvuran, 2012; Akyol ve Köksal Akyol, 2017). Drama aynı zamanda öğrencilere katılımcı olma fırsatı verir, öğrenciler drama ile yüzlerce yıl öncesine gidebilir ve örneğin Hitit Kralı Hammurabi’nin kanunlarını hangi amaçla oluşturduğunu doğaçlama yoluyla araştırabilir. Müzelerde drama dışında tiyatro temelli performans dönük araçlar da kullanılmaktadır. Farklı amaçlarla ve biçimlerde kullanılan performans temelli bu çalışmalar (Wang, 2014), ziyaretçilerin duygularını harekete geçirecek ve öğrenme deneyimlerine katkıda bulunacak etkili yöntemler ve stratejiler sunmaktadır (Hughes vd., 2007). Drama temelli çalışmaların müzelerde kullanılmasına

yönelik bu uygulama biçimini “müzedeki drama” ifadesi ile tanımlamak kullanılan alanı ve mekanı vurgulamak açısından yararlı olacaktır. Dramanın diğer uygulama biçimlerinden farklı olmayan bu alan drama yöntem ve stratejilerinin müze çalışmalarında kullanılan hali olarak düşünülebilir (Okvuran, 2012; Karaosmanoğlu, 2017).

Müzedeki drama, müzedeki çalışma yapan öğrencilerin tıpkı bir dedektif gibi müzedeki ipuçlarını doğaçlama yoluyla toplamalarına ve ipuçları arasında bağlantılar kurmalarına yardımcı olur. Walsh-Piper (1994) sanat, müzelerdeki eserler ve gerçek yaşamın dokusu arasında kurulacak bu bağlantının ziyaretçilere katkı sağladığını vurgular. Başbuğ ve Adıgüzel'e (2019) göre müzedeki drama ile müze ziyaretçileri kendilerine sunulan sanatsal, estetik ve doğaçlamaya dayalı yaşantıyı kendi bakış açılarına göre yorumlar. Müze ziyaretçileri müzedeki eserleri göz önünde bulundurarak kendi öykülerini yaratabilir. Müzedeki drama ile katılımcılar müzelerdeki eserler ve daha geniş sembol sistemleri arasında yeni bağlantılar kurma fırsatı bulurlar. Bu bakımdan müzenin öğrenmeye açık dokusu tıpkı bir ön metin görevi görerek katılımcıları, drama öğretmenini ve ziyaretçileri yeni bağlantılar kurma konusunda önceden hazırlayarak uygun bir zemin oluşturur.

Eleştirel düşünme becerileri düşünüldüğünde dramanın güçlü bir yorumlama aracı olduğu görülebilir (Adcock ve Ballantyne, 2007). Müze ziyaretçilerine sunulabilecek güçlü, dramatik deneyimler çeşitli hikayeleri yorumlamalarına, bu hikayelerle düşünsel, duygusal ve sanatsal bir bağ oluşturmalarına katkı sağlayabilir. Aynı zamanda bu dramatik deneyimler müze ziyaretçilerinde “Müzedeki pek çok eser var ve onlara çoğu zaman bakıp geçiyorum.” duygusunun önüne geçerek kalıcı izlenimler oluşturabilir. Müze ziyaretçileri doğaçladıkları, yorumladıkları, bir parçası oldukları bu düşünsel sürecin bir nesnesi değil, öznesi olarak onu deneyimler. Müzeler, bu deneyimin kalıcı bir öğrenmeye dönüşmesinde önemli katkılar sağlayan bir müttefik olarak değerlendirilebilir (Karaosmanoğlu, 2017).

Müze ziyaretçilerinin müzedeki nesnelere yönelik öğrenmeleri kişisel (önceki yaşantılarına, kültürel, toplumsal deneyimlerine), fiziksel (müze binasının ve koleksiyonların yapısına) ve sosyokültürel (içinde buldukları toplumun özelliklerine) bir biçimde gerçekleşse de (Chang, 2006), van de Laar'a (2013) göre çoğu müze ziyaretçisi nesnelere tarihsel, mekansal ya da kentsel bağlam ile ilişkilendirmek için gereken bilgiden yoksundur. Gün geçtikçe hızlanan şehir ve kültür-sanat yaşamı ziyaretçilerin müzelerdeki eserlere daha az vakit ayırmasına, bu vaktin de olabildiğince hızlı geçmesine neden olmaktadır. Bu noktada hikaye anlatmanın, anlamları keşfetmenin ve farkındalık oluşturmaya sanatsal bir yolu olan drama etkin bir sanatsal form olarak bu sorunun üstesinden gelme konusunda bizlere yardımcı olabilir. Pascoe'ya (2019) göre dramadaki anlamı rol, durum ve dramatik eylem yoluyla ileten katılımcılar müze çalışmalarında eserler ile tarihsel, mekansal ve kentsel unsurlar arasında yeni bağlantılar kurmak amacıyla dramayı ve stratejilerini etkin bir araç olarak kullanabilirler. Wagner'e (1998) göre başka birinin 'ayakkabısıyla adım atarak' bilmeye ve anlam oluşturmaya yönelik gerçekleşen bu süreç, insan etkileşimleriyle ve deneyimleriyle gerçekleşmektedir.

Sanatsal olduğu kadar düşünsel ve estetik olarak gerçekleşen müzedeki drama çalışmalarında, katılımcılar müzeye ve müzedeki eserlere ilişkin çeşitli anlamları keşfederler, geçmiş, günümüz ve gelecek arasında yeni bağlantılar kurarlar. Tüm bu drama sürecinin bir hikayenin parçası ya da bütünü olduğu söylenebilir. Drama aynı zamanda hikayenin bütününe görebilmek için gerekli ipuçlarını, araçlarını müzedeki katılımcılara sunar. Katılımcılar tıpkı bir bulmacayı çözer gibi ya da bir maceranın peşinden koşar gibi müzedeki çalışmanın birer öznesi olarak hareket ederler. Bu çalışmada öğretmenlerin müze ziyaretlerinde kullandıkları

yöntem ve stratejilerin belirlenmesi ve müzede dramanın kullanımına yönelik öğretmen görüşlerinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın müze eğitimi, müzede drama ve müze ziyaretlerinde kullanılan stratejiler konusunda öğretmenlere güncel, sanatsal, yaşantıya dayalı ve uygulanabilir alternatifler sunacağı düşünülmektedir. Araştırmanın doğrudan müze ziyaretleri yapan öğretmenlerin deneyimlerini yansıtması nedeniyle müze ziyaretleri konusunda meslektaş dayanışmasına, ve müzede drama çalışmaları konusunda kısıtlı araştırmalar bulunan literatürdeki boşluğun doldurulmasına katkı sağlayacağı söylenebilir. Ayrıca müze ziyaretlerinde müzede dramayı ve diğer yöntemleri kullanmak isteyen öğretmenlerin meslektaşlarının deneyimlerinden yararlanacağı, bu deneyimleri öğrenci gruplarıyla geliştireceği düşünülmektedir. Bu kapsamda araştırma süresince aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Katılımcıların müze ziyaretleri öncesinde, sırasında ve sonrasında kullandıkları yöntemler ve teknikler konusunda neler söylenebilir?
- Katılımcıların müze ziyaretlerinde eğitimde drama yöntem ve tekniklerinin nasıl bir yeri bulunmaktadır?
- Katılımcıların eğitimde dramanın müze ziyaretleri sürecindeki önemine yönelik görüşleri nelerdir?

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın Yöntemi

Katılımcıların müzeye yönelik deneyimlerini belirlemek, müzeye ilişkili yaşantılarını ve müze ziyaretlerini göz önünde bulundurmaya anlamına gelmektedir. Nitel bir araştırma katılımcıların müzeye yönelik deneyimlerini, görüşlerini, kullanılan yöntem ve teknikleri anlamlandırmayı da gerektirmektedir. Araştırmanın bulgularını anlamlandırmanın şartlarından biri de katılımcı görüşlerini belirlenen temalar doğrultusunda sınıflandırmak, kullandıkları yöntemleri ve stratejileri onların deneyimleri üzerinden yorumlamaktan geçmektedir. Bu nedenle nitel araştırma deseninde (Merriam, 2018) tasarlanan araştırmada elde edilen nitel veriler belirlenen temalar doğrultusunda betimsel analiz ve doküman analizi (Yıldırım ve Şimşek, 2013) yöntemiyle çözümlenmiştir. Katılımcı ifadeleri, belirlenen temalara uygun olarak kategorilere ayrılmış, araştırmanın amacını ve temaları destekleyen katılımcı ifadeleri yorumlanarak alıntılar halinde sunulmuştur. Bulguların daha anlaşılır kılınması amacıyla belirlenen temalara ve kategorilere yönelik tablolar, şekiller kullanılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırma öncesinde katılımcılarla altı saatlik iki oturumdan oluşan müzede drama sunumu gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların müze, müzede eserler, müze gezileri ve gezilerde kullandıkları yöntemlerin, stratejilerin üzerinde durulan sunumlardaki temel amaç katılımcıların müze gezileri üzerine düşünmeleri, gezi planı oluşturmaları ve bu oturumlarda drama yöntem ve stratejilerini kullanmaları konusunda bir zemin oluşturmaktır. Aynı zamanda katılımcılardan öğrencileriyle bir gezi planlamaları beklenmiştir. Katılımcılar buldukları şehirdeki bir müzeye yönelik bir gezi planı hazırlamışlar ve bu plana yönelik gezilerini gerçekleştirmişlerdir. Müze gezilerine yönelik veri toplamak amacıyla çevrimiçi ortamda geliştirilen "Müze Gezilerinde Kullanılan Yöntem ve Teknikler" formu katılımcılarla paylaşılmış, katılımcılardan ilgili formu doldurmaları beklenmiştir. Formda katılımcıların öncelikle yaşına, branşına, görev yaptıkları kuruma, kaç yıldır öğretmenlik yaptıklarına, müze

ziyaretlerine, müze ziyaretlerinde hangi yöntemleri ve stratejileri kullandıklarına yönelik sorular sorulmuş, müze ziyaretlerine yönelik deneyimleri belirlenmiştir. Sonrasında müzede dramanın kullanımına yönelik sorularla müze ziyaretlerinde drama yöntemini ve stratejilerini neden, nasıl ve hangi amaçlarla kullandıklarına yönelik deneyimlerine başvurulmuştur. 42 katılımcıdan 15'i ilgili formdaki soruları yanıtlamıştır. Formdaki soruları yanıtlayan katılımcılardan bazıları dramayı etkin bir araç olarak kullanırken bazı katılımcıların daha az kullandıkları ya da hiç kullanmadıkları görülmüştür. İlgili katılımcı ifadeleri ve yorumlar bulgular bölümünde sunulmuştur.

Etik Kurul Onayı

Araştırma öncesinde Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kuruluna başvuru yapılmış, gerekli izinler alınmıştır. Katılımcılar için bir onam formu oluşturulmuş, ilgili form veri toplama aracıyla birlikte paylaşılmıştır. Katılımcılara araştırmanın amacı anlatılmış, katılımın gönüllülük esasına dayalı olduğu ve katılımcıların araştırmanın herhangi bir aşamasında araştırmadan çekilme hakkına sahip oldukları konusunda bilgi ve güvence verilmiştir. Katılımcılara, verdikleri bilgilerin korunacağı ve yalnızca araştırma kapsamında kullanılacağı söylenmiştir. Araştırma süreci, Mimar Sinan Üniversitesi Etik Kurulu'nun 18/06/2021 tarih 18068 sayılı etik kurul kararı doğrultusunda yürütülmüştür.

Katılımcılar

Araştırma, İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü Öğretmen Akademileri kapsamında sanat çalışmalarına katılım sağlayan öğretmenlerle gerçekleştirilmiştir. Sanat Akademisinin gerçekleştirdiği çalışmalara katılan 42 öğretmenin oluşturduğu grup çevrimiçi ortamda çeşitli sanat çalışmalarına katılmışlardır. Bu çalışmalardan biri de müzede dramanın kullanımına yönelik gerçekleştirilen ve iki hafta (toplam dört saat) süren sunumdur. Araştırmada çevrimiçi drama eğitimine katılan katılımcılardan 15'i kendileriyle paylaşılan formdaki soruları yanıtlamıştır. Katılımcıların dokuzu daha önce drama eğitimine katılmadıklarını, altısı ise drama çalışmalarına katıldıklarını ifade etmiştir. Katılımcıların üniversitedeki drama derslerine, özel drama kurslarına, İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün düzenlediği drama çalışmalarına katıldıkları görülmektedir. Katılımcılar 28-50 yaşları arasındadır ve farklı kurumlarda öğretmenlik yapmaktadır. Katılımcılara ilişkin özellikler Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1: Araştırma Katılımcılarının Özellikleri

Kod	Yaş	Branş	Okul/Kurum	Görev Süresi	Drama Eğitimi
K1	28	Görsel Sanatlar	Ortaokul	6	Hayır
K2	40	Yönetici	Anadolu İmam ve Hatip Lisesi	15	Evet
K3	30	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	Ortaokul	8	Hayır
K4	41	Okul Öncesi	Okul öncesi	20	Evet
K5	46	Görsel Sanatlar	Ortaokul	25	Hayır
K6	38	Görsel Sanatlar	Ortaokul	13	Hayır

K7	37	Sınıf öğretmenliği	İlkokul	17	Evet
K8	44	Görsel Sanatlar	Ortaokul	20	Hayır
K9	44	Görsel Sanatlar	Ortaokul	25	Hayır
K10	38	Müzik	Ortaokul	11	Hayır
K11	50	Çocuk Gelişimi	Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	30	Evet
K12	34	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	İlkokul	10	Hayır
K13	45	Sınıf Öğretmenliği	İlkokul	20	Evet
K14	31	Türk Dili ve Edebiyatı	Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	9	Hayır
K15	34	Okul öncesi öğretmeni	Okul öncesi	15	Evet

Çevrimiçi müzede drama eğitiminde müze ortamında kullanılan drama yöntem ve stratejileri üzerinde durulmuştur. Katılımcıları birleştiren en önemli nokta sanat çalışmalarına katılmaları, sanat konusunda eğitim almaları ve sanat ile eğitimi birleştirecek düşünsel çalışmalara ilgili olmalarıdır. Görsel Sanatlar öğretmenlerinin ağırlıkta olduğu katılımcı grubunda dramayı etkin kullandığını ifade eden farklı branşlardan öğretmenler de bulunmaktadır.

BULGULAR

Müze Ziyaretlerinde Kullanılan Yöntemler ve Stratejiler

Öğretmenlerin müze ziyaretlerinde kullandıkları yöntemlerin ve stratejilerin üzerinde durmadan önce ziyaret edilen müzeleri gözden geçirmek anlamlı olacaktır. Zira, ziyaret edilen müze, müzeyi ziyaret etme amacına, dersin konusuna ve kazanımlarına, öğretmenin hangi yöntemleri ve stratejileri kullanacağına yön vermektedir. Katılımcı öğretmenlerin her eğitim öğretim yılında en az bir kez öğrencileriyle müze ziyareti yaptıkları görülmektedir. Bu müzeler arasında Arkeoloji Müzeleri (11), Oyuncak Müzeleri (11), Çağdaş Sanat Müzeleri (8), Çocuk Müzeleri (7), Etnografya Müzeleri (4), Sanayi Müzeleri (2), Süreli sergileri olan müzeler (1), Bilim Müzeleri (1), Edebiyat Müzeleri (1) bulunmaktadır. Bu müzelerin seçilme sebepleri arasında en belirgin ölçütlerin ders kazanımlarına, dersin konusuna ya da öğrencilerin gelişim dönemi özelliklerine uygun olması gösterilebilir. Sözelimi Edebiyat Öğretmeni olan K14 öğrencilerini Aşyan Müzesi, Yahya Kemal Müzesi gibi Türk Dili ve Edebiyatı dersinin kazanımlarını karşılayabilecek müzelere götürürken okul öncesi öğretmeni olan K4, K15 Oyuncak Müzesine gezi düzenlemiştir. Katılımcıların öğrencileriyle ziyaret ettikleri son müzeye yönelik bilgileri Tablo 2'deki gibidir:

Tablo 2: Katılımcıların Ziyaret Ettikleri Müzeler ve Bu Müzelerin Seçilme Sebepleri

Kod	Ziyaret Edilen Müzeler	Gezi Düzenlenen Müze	Müzeyi seçme sebebi
K1	Pera Müzesi	Pera Müzesi	Farklı olanakların ve yaratıcı fikirlerin olması

K2	Topkapı	Topkapı Sarayı Müzesi	Okula yakın olması
K3	Arkeoloji müzeleri, Çocuk müzeleri, Oyuncak müzeleri, Çağdaş sanat müzeleri	İstanbul Arkeoloji Müzeleri	Tarihle ilgili olması
K4	Rahmi Koç Müzesi, Çikolata Müzesi, Oyuncak Müzesi, Uçurtma Müzesi	Oyuncak müzesi	Okul öncesi gruplara uygun olması
K5	Pera Müzesi	Pera Müzesi	Ders konularıyla ilgili olması
K6	Sabancı müzesi	Sabancı müzesi	Dünyaca ünlü ressamların eserlerini görebilmek
K7	Pera müzesi	Pera müzesi	Atölye çalışmaları yapabilmek imkanı olduğu için
K8	İstanbul Arkeoloji Müzeleri	İstanbul Arkeoloji Müzeleri	Öğrencilerde sanat ve tarihle ilgili farkındalık yaratmak ve müze gezme bilincini aşılacak.
K9	Topkapı Sarayı Müzesi	Topkapı Sarayı Müzesi	Daha önce Topkapı müzesi ile ilgili eğitim aldığım için.
K10	Paşabahçe Cam Fabrikası Müzesi	Paşabahçe Cam Fabrikası Müzesi	Çocuklar için atölye çalışması olması.
K11	Harbiye Askeri Müzesi	Harbiye Askeri Müzesi	Tarihi konuları içermesi ve okula yakın olması.
K12	İstanbul Arkeoloji Müzeleri	İstanbul Arkeoloji Müzeleri	Öğrencilerin, insanların geçmiş yaşamlarındaki dini öğeleri görmesini sağlamak
K13	Bafra Müzesi	Bafra Müzesi	Bulduğumuz ilçede ve ulaşımın kolay olması
K14	Aşyan Müzesi, Yahya Kemal Müzesi, Orhan Kemal Müzesi, Tanpınar Müze ve Kütüphanesi	Tanpınar Müze ve Kütüphanesi	Edebiyat dersi kazanımlarına uygun olması
K15	Çocuk müzeleri, Oyuncak müzeleri, Çağdaş sanat müzeleri	İstanbul Oyuncak Müzesi	Öğrencilerin yaş grubuna uygun olması

Katılımcıların daha önce ziyaret ettikleri müzeler öğrencileriyle belirli amaçlarla ziyaret ettikleri müzeler olarak değerlendirilebilir. Gezi düzenlenen müze ise öğretmenlerin belirli bir amaç doğrultusunda, dersin hedef ve kazanımlarına uygun biçimde plan yaptıkları müzelerdir. Katılımcılar ziyaret edecekleri müzeyi belirlerken ders konuları, öğrencilerin gelişim dönemi özellikleri gibi eğitim-öğretim faaliyetlerini doğrudan ilgilendiren ölçütler kadar okula yakın olması gibi ulaşım kaygılarını ortaya koyan nedenleri de göz önünde bulundurmışlardır. Ayrıca ziyaret edecekleri müzede bir uygulama atölyesi bulunması da

katılımcılar için önemli görülmektedir. Katılımcıların müze gezilerinde kullandıkları yöntemleri ve stratejileri Tablo 3'te görmek mümkündür:

Tablo 3: Katılımcıların Müze Gezilerinde Kullandıkları Yöntemler ve Stratejiler

En sık kullanılan yöntemler ve stratejiler	Kodlar
Sanat eleştirisine yönelik stratejiler (Eserler hakkında soru sorma, eserleri betimleme, yorumlama, analiz etme, beyin fırtınası)	K4, K6, K7, K9, K12, K13, K14, K15
Drama temelli etkinlikler (Drama, gösteri, canlandırma, hikaye anlatımı)	K4, K5, K7, K8, K11, K12, K13, K15
Dijital teknolojileri (Müze sanal gezisi, Müze hakkında video, Powerpoint sunumu)	K6, K8, K9, K13, K14
Öğrencilere müzeye ve müzedeki eserlere yönelik araştırma görevleri verme	K3, K4, K7, K8, K11, K14, K15
Yaratıcılığa ve hayal gücüne yönelik tasarımlar (Resim, afiş, poster, broşür, pano hazırlama, taslak oluşturma)	K4, K5, K6, K8, K11, K12
Anlatım (Öğretmen ya da rehber)	K5, K13, K14
Fotoğraf ya da video çekme	K2, K7, K12
Not alma	K2, K7
Gözlem	K2, K13

Günümüzde öğretmenler derslerinde kullandıkları yöntemleri ve stratejileri farklı kaynaklardan öğrenmektedir. Üniversite, özel kurslar, Milli Eğitim Bakanlığı'nın düzenlediği kurslar gibi örgün eğitimlerin yanında kitaplar ya da internette izlenen videolar öğrenme aracı olarak kullanılmaktadır. Meslektaş öğrenmesi ve müze gezilerinde yapılan gözlemler de farklı yöntemlere örnek olarak verilebilir. Araştırma katılımcıları müze ziyaretleri konusunda planlamayı yaşantı yoluyla öğrendiklerini, müze gezilerinde gözlem yaptıklarını, bu konuda müze türlerinin etkili olduğunu belirtmiştir (K3, K5, K7, K9). Bazı katılımcılar Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde açılan kurslardan, seminerlerden ya da hizmet içi eğitimlerden (K4, K6, K7, K11, K12, K13, K15) ya da üniversitedeki derslerden (K12, K15) müze eğitimi konusunda bilgiler öğrendiklerini belirtmişlerdir. K5 ve K14 müzelerde düzenlenen eğitimlerin kendilerini geliştirme konusunda etkili olduğunu, K6 ve K8 ise müze gezisi öncesinde internette yaptıkları araştırmaların, inceledikleri planların ya da kitapların kendilerine çok şey öğrettiğini söylemişlerdir. Edebiyat öğretmeni olan K14'ün bu konudaki ifadeleri aşağıdaki gibidir:

“Daha önce müze gezmek ile ilgili bir yöntem ve teknik öğrenmedim. Alanım gereği, edebi bilgileri pekiştirmek amacıyla geziler düzenledim. Şu an Pera Müzesi müze kiti eğitimi alıyorum.”

Katılımcılar müze ziyaretleri öncesinde, sırasında ya da sonrasında farklı yöntem ve stratejiler kullandıklarını ifade etmişlerdir. Müze ziyareti öncesinde araştırma, sunum, müze ile ilgili ön

bilgiler edinme, müzeyi tanıtıcı drama çalışmaları yapma gibi ziyaret edilecek müzeyi tanıtan etkinliklerin yapıldığı gözlemlenmiştir. Katılımcılardan K6, "Müze ile ilgili ön bilgilendirme kağıdı hazırlıyorum. Müzenin sanal turu varsa bunu öğrencilere gösteriyorum." sözleriyle teknolojik olanakları kullandığını, K15 ise, "Önce müze ile ilgili merak ettiklerini sorar, sonra da müze ile ilgili birkaç eser görseli gösterip müzeye gittiklerinde bu eserleri bulmalarını isterim." sözleriyle müzeye yönelik görselleri öğrencileri müze deneyimine hazırlamak amacıyla kullandığını ifade etmiştir. K13 de "İnternette müzelere ait kısa tanıtım videoları izletiyorum." sözleriyle kısa videoların yararını vurgulamıştır. K12 de benzer biçimde müze gezi taslağı bulunması durumunda öğrencilerle birlikte bu taslağı incelediklerini ifade etmiştir. K9 ise müze ziyareti öncesinde sınıfta ön araştırma yapıldığını, araştırma sonuçlarının paylaşıldığını, sunum yapıldığını ve varsa müzenin sanal gezisinin kullanıldığını ifade etmektedir. K9'un öğrencileriyle yapmış olduğu hazırlıklar kendisinin de ifade ettiği gibi gezi sürecindeki ve sonrasındaki öğrenmeleri olumlu etkilemektedir:

"Müze ziyaretleri öncesinde gezilecek müze ile ilgili öğrencilerin ön araştırma yapmalarını isterim. Bir sonraki derste araştırmalarda edindikleri bilgiler paylaşılır ve en son olarak hazırlanan sunum varsa sanal müze gezisi yapılarak ders tamamlanır. Müze gezisi sırasında öğrencilere rehberlik yapılır, öğrencilerin daha önce yaptıkları araştırmalar ve bilgiler burada soru cevap yöntemiyle tekrarlanır. Gezi sonrası geziden zihinlerde kalanlar iki ya da üç boyutlu olarak istenilen malzemelerle şekillendirilir."

K7 ise "Müzedeki eserler ve dönemleri hakkında araştırmalar yapıp öğrencilerin merakını uyandıracak soru kağıtları hazırlayarak müzedeki eserlerden bir veya birkaçının fotoğrafını öğrencilere dağıtıyorum." sözleriyle öğrencilerin meraklarını müzeye çekecek etkinlikler yaptığını belirtmiştir. K14, "Ders konularıyla bağlantılı olduğu için dönem ve yazardan bahsediyor, eserlerini okuyoruz." sözleriyle müzeyi ya da müze ile ilişkili yazarları, şairleri ele alan eserler üzerinde durduğunu belirtmiştir. Müze öncesinde yapılan çalışmalar müzeye yönelik ön bilgi edinme, müzeyi tanıma, keşfetme ya da ders kazanımlarıyla müzeyi, müzelerdeki eserleri ilişkilendirme kapsamında değerlendirilebilir.

Katılımcıların müze ziyareti sırasında kullandıkları yöntemler ve stratejiler ziyaret öncesinde kullandıklarından farklılık göstermektedir. Sunum ya da gözlem yapma, soru-cevap, betimleme, yorumlama gibi öğrencilerin düşünsel katkıda buldukları sanat eleştirisine yönelik stratejiler kullanılmıştır. K8, "Kendilerine bir eser seçip onunla ilgili bilgileri topluyorlar. Derste sunumunu gerçekleştiriyor." sözleriyle öğrencilerin bu süreçte aktif olduklarını söylemiştir. Katılımcılar için müze ziyareti sırasında soru sormak, müze ya da eserler üzerine konuşmak, müzeye yönelik bilgileri öğrencilerle paylaşmak ya da bu bilgileri farklı biçimlerde sunmak oldukça önemlidir. Öğrencilerin müzede sabit bir alanda ya da müzeyi gezerek gerçekleştirdikleri bu düşünsel süreç müzeyi, müzedeki eserleri öğrenmeye, bu eserler hakkında yeni bilgiler edinmeye yöneliktir. Bu süreç bazen K9'un ifade ettiği gibi öğretmenin rehberliğinde, bazen de K10'un altını çizdiği gibi müzede görevli bir rehber ya da atölye çalışması desteğiyle gerçekleşmektedir. Müze gezileri sırasında öğrencilerin yaratıcılıklarını, hayal güçlerini, tasarım becerilerini kullandıkları hikaye anlatımı, çizim, canlandırma etkinlikleri (müzedeki drama, doğaçlama, donuk imge, fotoğraf karesi vb.), müzenin temasına ve eserlerine yönelik oyunlar oynama (eser avı, eşleştirme) gibi çalışmalar öne çıkmaktadır. K7, "Hazırladığım soruların cevaplarını veya fotoğrafını verdiğim eserleri gezi sırasında bulmalarını istiyorum." sözleriyle müze ziyareti öncesinde hazırlık yapmanın

etkili olduğunu vurgulamıştır. K12 ise öğrencilerinden gezi esnasında istedikleri yerleri video ile kayıt altına almalarını istediğini dile getirmiştir.

Araştırma bulguları katılımcıların müze ziyareti öncesinde, sırasında ve sonrasında belirledikleri etkinlikleri ve ziyaret edecekleri müzeyi öğrencilerin gelişim dönemi özelliklerini göz önünde bulundurarak belirlediklerini ortaya koymaktadır. Eğitimde planlamanın da temeli olan bu özellik okul öncesi gibi çocukların okuma yazma bilmedikleri yaş dönemi için daha önemli görünmektedir. Bu konuda K15'in okuma, yazma çalışmaları yerine donuk imge, doğaçlama gibi drama stratejilerinden yararlandığı söylenebilir:

“Müzeyi gezerken okuma yazma bilmedikleri için ilgilerini çekebilecek eserler hakkında kısa bilgiler vermeye çalışıyorum. Bazen bir heykeli canlandırıyor, bazen bir vazo oluyoruz. Bu etkinlik çocukların hoşlarına gidiyor. Eserlerin hangi zamana ait olduğunu, ne kadar eski olduğunu ve kimin yapmış olabileceğini konuşuyoruz.”

Okul öncesi öğretmeni olan K4 ise tasarladığı sanatsal etkinlikle öğrencilerin elindeki tabloya en beğendikleri eserin resmini yapmalarını istemiştir. Aynı zamanda müze öncesinde gerekli hazırlığı yapmanın, öğrencilerin müze gezisi sırasında aktif bir biçimde eserleri gözlemlmelerine katkı sağladığı görülmektedir:

“Müze gezisi yapmadan önce müzeye dair bir tablo hazırlıyorum. Tablo müzenin çeşitli bölümlerinden oluşuyor. Çocuklar ellerindeki kalemlerle her bir bölümde en çok hoşlarına giden eserin resmini çiziyorlar.”

Müze ziyareti tamamlandığında müzelere ve bu mekanlarda bulunan eserlere yönelik öğrenmeler sona ermez. Öğrenciler sınıflarına döndüklerinde müzeye yönelik düşünmeye, arkadaşlarıyla ya da öğretmenleriyle konuşmaya, tartışmaya, üretmeye devam ederler. Katılımcılar müze ziyareti sonrasında öğrencilere müzeye ve eserlere yönelik çeşitli sorular sorduklarını, onlarla eserlerin anlamlarını, işlevlerini, müzedeki değerlerini yorumladıklarını (K2, K3, K4, K5, , K10, K11), öğrencilerin müzede hissettikleri, gördükleri ile ilgili yorumlar yaptıklarını (K10, K14), müze ziyaretine, müzeye, müzedeki eserlere ya da müze gezisinde yaşananlara yönelik afiş, poster, resim gibi çizimler yaptıklarını (K4, K5, K6, K8, K11, K15) ifade etmişlerdir. Müze ziyareti sonrasında müzeye ve müzedeki eserlere yönelik ürün geliştirmek öğrenmenin kalıcı olması açısından oldukça etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu etkinin farkında olan katılımcılar hikaye anlatımı (K4, K7, K8), yaratıcı drama (K4, K7, K8, K13) ve sanatsal çalışmalar yaptıklarını ifade etmişlerdir. Hikaye kullanımı konusunda Topkapı Sarayı Müzesi'nde yaptığı çalışmayı örnek veren K7, müzeyi gezmeden önce araştırmaları için öğrencilere bir görev verdiğini aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir:

“Topkapı Sarayı'nı gezmeden önce Kaşıkçı Elmasının fotoğrafını verip öncesinde hikayesinin araştırılmasını istemiştin ve gezi boyunca da öğrencilerim bu elması bulma hevesini duymuşlardı. Sonrasında da bu elması şekillendirip bir yerde kullanmak isteselerdi nasıl bir şey olurdu şeklinde görsel çalışmalar ortaya çıkarmalarını istemiştin.”

K8 “Müze gezileri sonunda tanıtım afişleri el broşürleri hazırlanıyor ve sergileniyor. Müzeye yönelik afiş ve broşür çalışmaları, seramik çamuru ile eser taklidi yapıyoruz.” sözleriyle

müze ve müzedeki eserlere yönelik tasarımların gezi sonrasında kullanılan etkili çalışmalar olduğunu ifade ederken K9, “Müzedeki gördükleri, etkilendikleri şeylerle ilgili sanatsal çalışmalar yapıyoruz.” sözleriyle müze ziyareti sonrasında sınıfta sanatsal çalışmalar yaptıklarını, K7 ise, “Müze ziyareti sırasında fotoğraf çekiyoruz. Müze dönüşünde çekilen fotoğraflar ile ilgili konuşuyoruz.” sözleriyle fotoğrafın müze sonrasında etkili bir değerlendirme yöntemi olduğunun altını çizmiştir. K7’ye benzer biçimde K12 ise müze gezisinde kayıt altına alınan videoların sınıf ortamında izlendiğini ve üzerinde konuşulduğunu, ayrıca sınıfta pano hazırlandığını ifade etmiştir.

Katılımcı görüşlerinden yola çıkarak öğrencilerin müze ziyaretlerini etkileyen birtakım unsurların bulunduğu söylenebilir. Öğrencilerin müzeyle ve müzedeki eserlerle kurdukları bağlantılar ders konularını, kazanımları daha iyi öğrenmelerine katkı sağlamaktadır. Bu bağlantıları kurma sürecinde müze binasının biçimsel açıdan nasıl tasarlandığı, büyüklüğü, tarihi dokusu oldukça önemlidir. Akyol ve Köksal Akyol (2017), müze binalarının ve müzedeki nesnelerin öğrencileri için eğitimci görevi üstlendiklerini, kitaplardan okuyarak ya da öğrenmenin anlatımı yerine öğrencilerin mekanlardan ve nesnelere öğrendiklerini dile getirir. Diğer yandan müzede sergilenen koleksiyonlar ve eserler ile öğrenme kazanımları arasında kurulacak bağlantının da öğrencilerin hem hazır bulunuşluklarına uygun olması hem de ilgi çekici olup olması öğrenciler için önemlidir. Müze ziyaretini gerçekleştiren öğrencilerin deneyimlerinin niteliğini Şekil 2’de görmek mümkündür:

Şekil 2. Müze Deneyiminin Niteliğini Belirleyen Unsurlar

Müze deneyiminin niteliğini etkileyen bir diğer unsur müze ziyaretlerinde kullanılan yöntemler ve tekniklerdir. Yöntemler ve teknikler müze ziyaretinin planlanması konusunda öğretmenlere teorik açıdan yardımcı olmakla kalmaz aynı zamanda öğrenciler ile müze binası, müze deneyimi arasında etkileşime açık, yaşantıya dayalı ve eğlenerek öğrendikleri bir ziyaretin temelini atarlar. Bir başka deyişle müze ziyaretini öğrenciler açısından keyifli kılan, kalıcı öğrenmeyi sağlayan, müzedeki eserler ile öğrenciler arasındaki soğuk duvarları kaldıran kullanılan yöntemler ve tekniklerdir. Bu noktada hem müze ziyaretine zemin hazırlayan ders konusu, hem de önceki müze deneyimleri açısından ziyaretçilerin hazırbulunuşluğu, öğrencilerin gelişim dönemi özellikleri oldukça önemlidir. Müze ziyareti bu özellikler göz önünde bulundurularak yaş grubuna uygun, öğrencilerin gereksinimleri, özellikleri ve hazırbulunuşlukları göz önünde bulundurularak planlanır. Son olarak müze ziyaretini planlayan öğretmenin, müzede etkinlikleri uygulayan kişilerin (müze rehberi ya da

müze ziyareti konusunda destek olan kişiler) ziyaret edilen müze, yaş grubunun gelişim özellikleri, kullanılan yöntem ve teknikler konusunda deneyimli olmasının müze deneyiminin niteliğini doğrudan ya da dolaylı biçimde etkilediği söylenebilir. Müze deneyiminin yalnızca tek bir bileşenden oluşan durağan bir süreç değil, aksine farklı unsurların etkisinin bulunduğu dinamik ve yaşantıya dayalı bir öğrenme sürecini barındırdığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Müzedede Etkili Bir Yöntem Olarak Yaratıcı Drama

Araştırmada katılımcılara “Müze ziyaretleri sırasında drama yöntem ve stratejilerinin kullanımı konusunda neler düşünüyorsunuz? Müze ziyaretleri sırasında drama yöntem ve stratejilerinden hangileri kullanılabilir? Siz hangisini ya da hangilerini kullanıyorsunuz?” soruları sorulmuş ve katılımcıların müzedede drama uygulaması üzerine düşünceleri beklenmiştir. Katılımcılar müzedede drama çalışmalarının gerekli/faydalı (K2, K5, K6, K7, K11, K13, K15), etkili (K3, K8, K12), eğlenceli (K6, K8, K15), motive edici (K6), yenilikçi (K2), akılda kalıcı (K2, K3, K4, K7, K8, K10) ve öğrenmeyi kolaylaştırıcı (K4) olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılardan K7 dramanın oldukça faydalı ve gerekli olduğunu düşünürken okul öncesi öğretmeni olan K15 diğer öğretmenlere dramayı tavsiye etmektedir. K15’in kullandığı drama stratejileri arasında öğrencilerin yaş grubu özelliklerine uygun olan pandomim dikkat çekmektedir:

“Çok faydalı ve mutlaka kullanılması gerektiğini düşünüyorum. Hem akılda kalıcılığı artıracaktır hem de anlayıp yorumlamayı sağlayarak öğrencilerin eleştirel düşüncelerini harekete geçirerek ufuklarını genişletecektir. Ben rol oynamayı, doğaçlamayı, yeniden canlandırmayı ve çoğunlukla da pandomimi kullanıyorum bu çalışmalarda. Müze ziyareti yapacak tüm öğretmen arkadaşlarım mutlaka drama yöntem ve tekniği bilmeli diye düşünüyorum. Süreci eğlenceli kılıyor.”

Müzedede dramanın kendiliğindenlik ve doğaçlama yönüne vurgu yapan K12, “Çok önemli, drama onu anlık ve senaryosuz oynamak olduğu için pratikteki yaptıklarını tekrar etmiş ya da yeniden kendine göre yaşatmış oluyor.” sözleriyle müzedeki geçmiş yaşantıların drama ile yeniden canlandırılabilirliğinin altını çizmiştir. “Öğrenciler için eğlenceli öğrenme tekniği. İşin içine girince çocuk zevk alıyor, sosyalleşiyor, öğrenme pekişiyor. Öğrencilerin farkındalıkları çoğalıyor.” sözleriyle K8, müzedede drama etkinlikleriyle öğrencilerin konuları daha iyi öğrendiklerini ve keyif aldıklarını ifade etmiştir. K14’e göre ise drama çalışmalarını küçük yaşlarda etkili olsa da lise öğrencilerinde uygulama konusunda bazı sorunlar yaşanmaktadır:

“Lise seviyesinde öğrenciler bazı drama çalışmalarını çocukça, sıkıcı ve anlamsız bulabiliyor. Özellikle meslek lisesi öğrencileri (çok programlı lisede hem anadolu hem meslek alanlarında drama derslerine giriyorum). Bu eğitimden sonra neden olmasın, müze gezilerinde de denenebilir diye düşündüm. Daha kalıcı bir öğrenme olacağını düşündüğüm için denemek istiyorum.”

Müzedede dramayı müze ziyaretlerinde, okuldaki derslerde kullanmak konusunda istekli olan K14 daha kalıcı bir öğrenme konusunda dramanın etkili olduğunu düşünmektedir. K13’ün yanıtları da benzer biçimde müzedede drama çalışmalarının öğrenmeyi tamamlayıcı ve öğrencilerin sanat yoluyla öğrenmelerine katkı sağlayan etkili bir yöntem olduğunu ortaya koymaktadır. Müze ziyaretlerinde sanat eleştirisinin aşamalarından da yararlanan katılımcı müzedeki eserleri, öğrencilerin hayal gücünü ve sanatı etkili sorularıyla bir araya getirerek

öğrenciler açısından öğrenmeyi teşvik edici bir alan oluşturmuştur. Bu konuda K13 bu düşünsel, sanatsal ve performansa dayalı sürecin zeminini adım adım hazırladığını aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir:

“Eserleri bölüm bölüm inceliyoruz. O bölümden seçtiğimiz bir parçayla ilgili görüşlerimizi çeşitli sorularla bildiriyoruz: ‘Bu nesne hangi malzemeden yapılmış? Ne zaman yapılmış olabilir? Hangi amaçla yapılmış? Sizi o günlere götürsem, bu eşyayı... Kullandığını hayal etsen... Neler hissediyorsun?’ Sonrasında bu nesneyi ister yazıyla, ister resimle, ister müzikle, isterse de dramayla anlatmalarını istiyorum. Dramayla anlattıkları zaman nesneyle aralarında bir köprü kuruyorlar ve daha iyi öğreniyorlar.”

Müzedeki drama çalışmalarında en sık kullanılan stratejilerden biri donuk imge, fotoğraf anı, fotoğraf karesi olarak bilinen donuk formlardır. Katılımcıların hareketsiz bir biçimde durdukları, herhangi bir ses ya da söz kullanmadıkları bu formlar müzede bulunan eserleri, tarihi karakterleri, müzenin işlevini ya da önemini, müze binasının ayrıntılarını konu alabilir. Katılımcılardan K9, “Donuk imge çalışmaları gerçekleştiriliyor. Bu çalışmalarla öğrenciler müzedeki eserleri daha iyi öğreniyor.” sözleriyle donuk formların müzede öğrenme konusunda etkili bir strateji olduğunun altını çizmiştir. K8 ise, “Arkeoloji müzesindeki lahit mezar kabartmalarını inceledik ve notlar aldık. Kalabalık olmasından dolayı sınıfta aynı görüntüyü açarak donuk imge çalışmalarını canlandırdık.” sözleriyle sınıfın kalabalık olmasından dolayı donuk imge etkinliğini müze ziyareti sonrasında sınıfta yaptığını ifade etmiştir. “Gezi sonrasında doğaçlama ve donuk imge çalışmaları ile öğretilenleri yorumlayıp pekiştirme çalışmaları yapıyorum.” sözleriyle katılımcılardan K7’nin yanıtı da dramanın, öğrencilerin müzede yeni bilgiler öğrenmeleri konusunda etkili bir yöntem olduğu yönündedir. Katılımcı doğaçlama ve donuk imge sayesinde öğrenilen bilgilerin yorumlandığını, öğrencilerin bilgilerinin pekiştiğini ifade etmiştir. Katılımcılar öğrenmeyi pekiştirdiğini düşündükleri donuk imgeyi (ya da donuk formları) müze ortamında ya da sınıfta, kalabalık ya da daha az öğrencinin olduğu durumlarda kullanmaktadır. Donuk imge uygulama pratiği, öğrencilerin hazırlık süreci, diğer gruplara sunma açısından oldukça işlevsel ve uygulanabilir bir drama stratejisidir. Müze ziyareti sırasında öğretmenler donuk imge etkinliği ile ilgili yönergeyi öğrencilere aktarmalarının ardından onları uzaktan gözlemleyebilir, grupları dolaşarak sorularını yanıtlayabilir ya da gruplara önerilerde bulunarak ders konusuyla bağlantı kurmaları konusunda destek olabilir.

Müzedeki kullanılan bir diğer strateji dramatisasyondur. Bir metne bağlı kalarak canlandırma olarak tanımlayabileceğimiz dramatisasyon özellikle okul öncesi dönemde öğretmenler tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Bir okul öncesi öğretmeni olan K15’in öğrencileriyle ziyaret ettiği Resim ve Heykel Müzesi’ndeki Osman Hamdi Koleksiyonu’na yönelik canlandırmalarda kullanılan yazılı olmayan metin, Türkiye’de resim, müzecilik ve arkeoloji alanında önemli çalışmalar yapmış olan Osman Hamdi’nin yaşamına, eserlerine yöneliktir. Katılımcının “dramatize etme” olarak tanımladığı etkinlik tablodaki figürlerin, olayların ya da durumların doğrudan beden dili, jest ve mimikler kullanılarak canlandırılması şeklindedir. Bu noktada dramatisasyonun kullanıldığı müze ziyareti sonrasında tablolar ve özellikleri hakkında konuşulduğu ve bu konuşmaların doğaçlama, dramatisasyon, donuk imge ya da tablo stratejileri kullanılarak canlandırıldığı söylenebilir. Katılımcının “teatral bir şekilde” ifadesi dramadaki canlandırmaya dayalı stratejiler olarak düşünülebilir.

“Resim ve Heykel Müzesi’nde ‘Osman Hamdi’nin Dünyası’ isimli bir sergiye gitmiş ve hemen hemen tüm tabloları dramatize etmiştik. Tabloların renkleri, detayları, hangi dönemi çağrıştırdığı konusunda okulda sohbet etmiş, bu sohbeti teatral bir şekilde sınıftaki diğer arkadaşlarımıza görsellerle anlatarak gerçekleştirmiştik.”

Katılımcılar müze gezisi yaptıklarında drama çalışmalarında oynanan oyunları (K3), rol oynama, doğaçlama, donuk imge, fotoğraf karesi (K3, K4, K5, K7, K8, K10, K11, K12, K13, K15), iç ses/kafa sesi (K6), dedikodu halkası (K10), rol kartları (K13), pandomim (K11, K15), dramatisasyon (K15) gibi stratejileri kullandıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar donuk imge, fotoğraf karesi gibi teknikleri genellikle donuk form, heykel gibi isimlerle ifade etmişlerdir. K8, “Donuk imge çalışması çok etkili ve şimdi bu eğitimle öğrendiğim eseri konuşturma tekniğini çok beğendim. Onu mutlaka uygulayacağım. Eser avı arkeoloji bilinci için çok güzel.” sözleriyle donuk imge tekniğinin etkisinden söz ederken, edebiyat öğretmeni olan K14, “Canlandırma, rol oynama, metin tamamlama, ritüel, seremoni edebiyat dersi kapsamında edebiyat müzelerinde bunların kullanılabileceğini düşünüyorum.” sözleriyle derslerinde ve müze çalışmalarında farklı stratejileri kullandığını ifade etmiştir. Donuk imgeye benzer bir strateji kullanan K11 ise öğrencilerinden müzede gördüklerini pandomim yöntemi ile arkadaşlarına anlatmalarını istediğini ifade etmiştir. Bazı katılımcıların kullandıkları drama terimleri müzede drama kullanımı konusunda deneyimli olduklarını, drama tekniklerini bilinçli kullandıklarını göstermektedir.

Katılımcıların drama eğitimleri olsun ya da olmasın müze ziyaretlerinde doğaçlama kullanmanın etkisinden söz edilmiştir. K12 gibi bazı katılımcılar ise müze ziyaretlerinde canlandırmaya yönelik etkinlikler yaptıklarını, rol oynama, doğaçlama çalışmalarına yer verdiklerini ancak diğer tekniklerin isimlerini bilmeden bu çalışmalarını yaptıklarını ifade etmişlerdir. Müze çalışmalarında doğaçlamayı ismini bilmeden kullandığını söyleyen K12, “Evden kendileriyle ilgili özel bir parça getirmelerini isterim ve karşı tarafa da önemli bir parçaymış gibi sattırmalarını isterim.” sözleriyle müze ziyareti öncesinde öğrencilerinden istediği nesneyi role girerek ve doğaçlama yaparak karşı tarafa satmaya çalışmalarını istediğini dile getirmiştir.

Katılımcılar “Müzede drama yöntem ve tekniklerinin kullanılmasının sebebi ne/neler olabilir?” sorusuna farklı yanıtlar vermişlerdir. Kalıcı öğrenme (K1, K3, K5, K6, K7, K8, K10, K11, K14), eğitimin eğlenceli olması (K3, K8, K14), müzeyi tanıma (K2), müzeye ve ders kazanımlarına yönelik farkındalık yaratmak (K11), yaşantılara dayalı öğrenme (K6, K8, K12), empati becerisi kazanma (K14, K15), olaylara/durumlara farklı açılardan bakabilmeyi sağlama (K15) bu yanıtlar arasındadır. Müzede rol oynama ve doğaçlama çalışmalarını kullanan K12 “Öğrencilerin hızlı düşünmelerini, geçmişte o ana gitmelerini sağlamak amacıyla dramayı kullanıyorum.” sözleriyle yaşantılara dayalı öğrenmenin etkisinden söz etmiştir. Öğrencileriyle İstanbul Arkeoloji Müzelerini ziyaret eden K12’nin bu müzeyi tercih etmesiyle dramayı kullanması arasında güçlü bir bağlantı bulunmaktadır. Müzeyi seçme amacını “Öğrencilerin, insanların geçmiş yaşamlarındaki dini öğeleri görmesini sağlamak,” sözleriyle açıklayan katılımcı için drama yöntem ve stratejileri öğrencileriyle geçmişe yapacakları düşünsel, sanatsal ve estetik bir yolculuk gibi nitelenebilir. K6 da benzer biçimde yaparak ve yaşayarak öğrenmenin etkisinden söz etmiş, müzede dramanın öğrencilerin kendilerini ifade etmeleri ve didaktik eğitimin sıkıcılığından kurtulmaları açısından güçlü bir araç olmasının altını çizmiştir:

“Aslında her anlamda çok etkili. Öğrencinin yaşayarak yaptığı her çalışma farkındalık yaratır. Tarihi, sanatsal, teatral, kişisel gelişimi destekleniyor. Kalıcı öğrenme gerçekleşiyor. Bu gençler sanatın, tarihin sıkıcı olduğu düşüncesinden sıyrılıyorlar.”

Kalıcı öğrenme yalnızca görme duyusuna değil aynı zamanda işitme, dokunma gibi duyuların etkin kullanılmasına, duyguların öğrenme sürecinde işe koşulmasına bağlı olarak gerçekleşmektedir. “Öğrenmenin kalıcılığı, verilmek istenen mesajı kalıcı olarak yerleştirebilmek, hayal gücünün geliştirilmesi vb.” sözleriyle müzede dramanın etkisinden söz eden K10 drama çalışmalarında öğrencilerin hayal gücünün geliştiğinin altını çizmektedir. K8’e göre ise müzede drama ile “Öğrenciyi eserlerle bütünleştirme, eseri anlama ve yorumlama becerisi kazandırma,” gerçekleşmektedir. Katılımcılardan K14 ise “Eğlenerek kalıcı şekilde öğrenmek. Bilgi düzeyinden duygu-algılayma düzeyine geçmek. Örneğin bir yazar gibi düşünmeyi (empatiyi) ezber yaptırarak sağlayamayacağımız için.” sözleriyle dramanın duygulara yönelik ve kalıcı öğrenmeye, empatinin gelişimine katkı sağladığını belirtmektedir. K12 ise müzede dramanın duygulara, hayal gücüne ve yaratıcılığa etkisini İstanbul Arkeoloji Müzelerinde yapmış olduğu aşağıdaki etkinlikle ifade etmiştir:

“Arkeoloji müzesinin bahçesindeki büyük bir testiye önce dokunduk ve testinin dokusunu hissettik. Sonra kokladık. Hangi amaçlarla kullanılmış olabileceği konusunda beyin fırtınası yaptık. ‘Sen testisin. Şu anda etrafında toplanan çocuklara ne söylemek istersin?’ diyerek her öğrenciyi konuşturduk. Sınıfa geldiğimizde testimizde neleri muhafaza ettiğimizi çizdiğimiz boş testinin içine çizdik.”

Eğitimde drama müze ziyaretlerinde bazen bir öğrenme aracı olarak kullanılmış, bazen de ziyaretin tamamı drama ile tasarlanmış ve öğrenciler dramatik bir kurguya yönelik dersin parçası olmuşlardır. Öğretmenler anlatılan konuya katkı sağlayacak bir oyunu, doğaçlamayı ya da diğer drama stratejilerini kullanarak derslerini müzede anlatmışlardır. Eğitimde dramanın kullanımı öğretmenlerin drama konusundaki uzmanlıklarına, hazırlıklarına ya da ziyaret edilecek müzenin koşullarına bağlı olarak değişmiştir. Bu noktada bazı katılımcıların eğitimde drama yöntem ve stratejilerini müze ziyaretlerinde bazen temel bir araç olarak kullandıkları, müze ziyaretini drama ile tasarladıkları, öğrencileriyle müzeye ve müzede bulunan eserlere yönelik etkinlikler yaptıkları görülmüştür.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmanın amacı katılımcıların öğrencileriyle yaptıkları müze gezilerinde kullandıkları yöntem ve stratejileri belirlemek, müzede dramanın kullanımına yönelik deneyimlerini, görüşlerini tespit etmektir. Katılımcıların müze ziyaretlerinde kullandıkları yöntem ve stratejileri eleştirel düşünme, dijital teknolojiler (müze sanal gezisi, müze hakkında video, Powerpoint sunumu), yaratıcılığa ve hayal gücüne yönelik tasarımlar (resim, afiş, poster, broşür, pano hazırlama, taslak oluşturma) ve müzeye yönelik araştırma görevleri başlıkları altında toplamak mümkündür. Anlatım (öğretmen ya da rehber tarafından), fotoğraf ya da video çekme, not alma, gözlem yapma ve hikaye anlatımı ise öğretmenlerin daha az sıklıkla kullandıkları yöntemler arasındadır. Bazı öğretmenler ise müze gezilerinde herhangi bir yöntem ya da teknik kullanmadığını ifade etmiştir. Katılımcıların kullandıkları yöntemlerin müze türüne ve müzenin fiziksel yapısına, öğrencilerin hazırbulunuşluklarına, müzede bulunan koleksiyonlara ve eserlere göre değiştiği görülmüştür.

Öğretmenlerin kullandıkları yöntem ve tekniklerin müze gezisi öncesinde, sırasında ve sonrasında farklılıklar gösterdiği söylenebilir. Müze gezisi öncesinde araştırma, sunum, müze ile ilgili ön bilgiler edinme, müzeyi tanıtıcı drama çalışmaları yapma gibi ziyaret edilecek müzeyi tanıtan etkinliklerin kullanıldığı görülmüştür. Katılımcılar bu aşamada öğrencileriyle müzenin sanal turunu ve müzeye yönelik tanıtıcı videoları da kullanmışlardır. Müze ziyareti esnasında daha çok soru-cevap, betimleme, yorumlama, analiz gibi öğrencilerin düşünsel olarak katkıda buldukları sanat eleştirisine yönelik stratejiler kullanılmıştır. Öğrencilerin yaratıcılıklarını, hayal güçlerini, tasarım becerilerini işe koştukları hikaye anlatımı, çizim, drama temelli etkinlikler (yaratıcı drama, doğaçlama, donuk imge, fotoğraf karesi vb.), müzenin temasına ve eserlerine yönelik oyunlar oynama (eser avı, eşleştirme) gibi çalışmalar öne çıkmıştır. Müze ziyareti sonrasında ise, müzede öğrenilenlerin pekiştirildiği, üzerine konuşulduğu ya da müzeye, müzedeki eserlere yönelik ürünler geliştirildiği görülmektedir. Tanıtım afişleri, müze broşürleri ve eserlerin posterleri gibi tasarımlar, hikaye anlatımı, yaratıcı drama, müzede çekilen fotoğraflar ve videolar üzerine konuşma bu aşamada kullanılan etkinlikler olmuştur. Müzelerde ziyaretçileri farklı biçimlerde bilgilendirmek, müze deneyiminin daha kalıcı olmasını sağlamak amacıyla kullanılan yapay zeka uygulamaları, hologram teknolojisi gibi modern bilgi ve iletişim teknolojilerine (Mercin ve Diksoy, 2023) benzer biçimde katılımcılar da müze ziyaretleri öncesinde müze sanal turunu, tanıtıcı videoları, fotoğraf ve video çekimlerini kullanmışlar, müze ziyaretlerini teknolojik araçlarla desteklemişlerdir.

Öğrencileriyle müze ziyareti yapan bir öğretmen, “Müzedeki eserleri, nesnelere nasıl canlandırabiliriz?” sorusundan yola çıkarak drama çalışmasına yön verebilir. Müzedeki nesnelere, kendilerine, yaşadıkları ya da kullandıkları döneme yönelik bazı sembolik bilgileri bizlere örtülü biçimde aktarsa da müze ziyaretçilerinin müzeye, müzedeki eserlere yönelik yaşantıya dayalı etkinlikler gerçekleştirmesi kalıcı, sanatsal ve estetik öğrenme açısından oldukça önemlidir. Bu bakımdan katılımcıların kendilerine bu soruyu sordukları, sorunun yanıtları üzerine düşündükleri ve müzedeki eserlerle ilişkili etkinlikler yaptıkları görülmüştür. Araştırma bulguları katılımcıların müze ziyareti öncesinde, sırasında ya da sonrasında dramayı kullandıklarını göstermektedir. Katılımcılar, drama yöntemini ve sahip olduğu stratejileri daha sıklıkla müze ziyareti esnasında kullanmışlardır. Araştırma, katılımcıların en sık kullandıkları drama stratejilerinin doğaçlama, rol oynama, donuk imge, fotoğraf anı ve dramatisasyon olduğunu göstermektedir. Bazı katılımcılar doğrudan stratejinin ismini kullanmasa da yaptıkları tanım ilgili stratejiyi işaret etmiştir. Katılımcılar öğrencileriyle müzedeki eserlerin heykellerini yaptıklarını (donuk imge, fotoğraf anı, tablo), eserleri konuştuklarını (doğaçlama, rol oynama), ve eserlerin yaşam öykülerini, hikayelerini canlandırdıklarını (dramatisasyon) dile getirmişlerdir. Katılımcılar iç ses/kafa sesi, dedikodu halkası, rol kartları ve pandomim gibi stratejileri de kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Müze ziyaretlerinde müzede dramanın kullanılmasının en önemli nedenlerinden birinin kalıcı öğrenme olduğu söylenebilir. Katılımcılar müzede drama ile öğrencilerin müzeyi, müzedeki eserleri, geçmişte yaşayan kültürleri ve toplumları daha kalıcı biçimde öğrendiklerini ifade etmişlerdir (Kılıçaslan ve Adıgüzel, 2016; Karaosmanoğlu, 2017; Beştepe, 2017). Kalıcı öğrenmenin gerçekleşmesinde öğrencilerin drama çalışmalarında duyarlılıklarını ve duygularını, hayal güçlerini ve yaratıcılıklarını kullanarak sanatsal ürünler geliştirmelerinin etkili olduğu söylenebilir (Okvuran, 2012). Katılımcıların müzede dramayı kullanmalarının sebeplerinden

biri de öğrencilerin olayları ve durumları farklı bakış açılarından değerlendirmeyi öğrenmeleri, ve farklı toplumlara yönelik yeni bakış açıları kazanmalarındır (Tutkun ve Acer, 2015; Ulu ve Burgul Adıgüzel, 2019; Karaosmanoğlu; 2021). Sözü edilen sonuçların en önemli nedenlerinden birisi, katılımcıların da sıklıkla altını çizdikleri yaşantıya dayalı, rol oynamayı ve doğaçlamayı temel alan müzede drama çalışmalarındır. Öğrenciler müzede drama çalışmalarında bir başkasının rolüne girerek farklı coğrafyaları ziyaret etme, tarihi dönemleri keşfetme ve tarihi karakterlerle tanışma fırsatı bulmuşlardır. Kalıcı öğrenmenin ve farklı bakış açılarına sahip olmanın yalnızca diğer öğrencileri gözlemlemekle değil aynı zamanda doğaçlama yoluyla, sanatsal, estetik ve düşünsel bir deneyimle gerçekleştiği söylenebilir.

Müzeler ziyaretçilerine bir topluluk olma ya da bir topluluğun parçası olma fırsatı tanır. Anlamalı bir müze ziyareti oluşturmaya dayalı bu topluluk bilinci işbirliğine, grup çalışmasına ve sosyo-kültürel özelliklerin merkezde olduğu katılımcı bir niteliğe dayanır (Gioftsali, 2003; Onur, 2012). Müzede drama, müzede nesnelere görme, işitme yoluyla gözlemlemeye, keşfetmeye çalışan ziyaretçileri katılımcı olmaya ve yaşantıya dayalı bir yöntemle nesnelere yönelik bir öğrenme yolculuğuna davet etmiştir. Bu davet, öğrencilerin drama temelli çalışmaların bir parçası olmalarına, geçmişte unutulmuş tarihsel parçaları bir araya getirmelerine, tarihsel olaylara ve anlatılara yönelik kendi yorumlarını inşa etmelerine katkı sağlamıştır (Wang, 2014). Müzede drama çalışmalarında bir dramatik kurgu içerisinde çeşitli roller alan öğrenciler farklı topluluklara yönelik tarihi, coğrafi, kültürel ve toplumsal kodları keşfetmeye yönelik sanatsal ve estetik bir keşif içine girmişlerdir. Çeşitli dansları, şarkıları, ritüelleri ve konuşmaları içeren performans dayalı bu keşif süreci öğrencilerin somut olmayan kültürel mirası çağdaş dramatik bir yorumlamayla kalıcı bir biçimde öğrenmesine katkıda bulunmuştur.

Katılımcılar drama çalışmalarının müzelerdeki eserleri yorumlamak açısından güçlü bir araç olduğunu ifade etmişlerdir (Adcock ve Ballantyne, 2007; Başbuğ ve Adıgüzel, 2019). Aynı zamanda sanat eleştirisinin aşamalarını içerisinde barındıran drama ile katılımcıların müzede eserleri betimledikleri, eserleri kapsamlı biçimde çözümledikleri, eserlerle ilgili yorumlar yaptıkları görülmüştür. Çalışmada aynı zamanda Okvuran'ın (2012) vurguladığı gibi katılımcılar drama yöntem ve stratejilerini kullanarak müzede eserlerle etkileşimde bulunmuşlar, duygularını ve duygularını, hayal güçlerini ve yaratıcılıklarını kullanarak ürünler ortaya koymuşlardır. Doğaçlama, donuk imge, fotoğraf karesi ya da tablo gibi çeşitli stratejilerle gerçekleştirilen bu düşünsel, sanatsal ve estetik ürünler yalnızca sanat yapıtları değil aynı zamanda toplumsal sorunlar, olaylar ya da durumlar göz önünde bulundurarak ortaya çıkmıştır. Wang'a (2014) göre öğrencilerin etkin bir katılımcı olarak rolün içinde ve dışında müzede tarihi olaylarla, durumlarla ve karakterlerle empati kurmalarına katkı sağlayan drama, araştırma katılımcıları için de etkili bir yöntem olarak benzer bir etki oluşturmuştur. Müzede drama öğrencilere hangi eylemleri gerçekleştirecekleri konusunda kendi kararlarını verme fırsatı vermiştir. Katılımcıların bu dramatik ve kurmaca dünyaya başvurmalarındaki en önemli nedenlerden birinin öğrencileri gerçek yaşamda benzer olaylarla karşılaştıklarında nasıl hareket edecekleri konusunda hazırlamak olduğu söylenebilir.

Katılımcıların eğitimde dramanın pek çok olumlu yanını vurguladığı araştırma, müzelerin doğasına, karakterine, işlevine ve anlamına uygun olan müzede drama yönteminin kullanılması konusunda cesaret verici sonuçlar içermektedir. Bu sonuçların müze gezileri

gerçekleştiren öğretmenlere, öğrencilerine, müzelere ve müze kültürünün gelişimine de pek çok katkısı bulunmaktadır. Müzelerin yaşayan, aktif birer mekan olmasına katkı sağlayan yaşıntıya, performansa, doğaçlamaya dayalı müzede drama çalışmalarının Türkiye'deki müzede eğitim konusunda zihinlerde yeni sorulara neden olacağı, düşünsel bir sürece katkı sağlayacağı söylenebilir. Araştırma sonuçları göz önünde bulundurularak müze ziyaretleri konusunda aynı branştan öğretmenlerin deneyimlerini ortaya koyacak araştırmalar yapılması önerilebilir. Okul Öncesi, Sınıf Öğretmenliği, Türkçe ya da Fen Bilimleri gibi branş öğretmenlerinin müzede drama çalışmalarına yönelik deneyimleri müze ziyaretlerinde dramanın kullanılması konusunda derinlemesine düşünme fırsatı sunabilir. Araştırma süresince müzede dramanın farklı stratejilerine yönelik bulgular elde edilmiştir. Yeni araştırmaların müzede drama çalışmalarında kullanılan doğaçlama, donuk imge, dramatisasyon, tablo gibi stratejilerden birine odaklanması sözkonusu stratejilere yönelik ders, ünite ve konuların işlenmesi konusunda yeni öneriler getirebilir, deneyimlerin paylaşılmasına zemin hazırlayabilir. Aynı zamanda farklı müze türlerinde süreçsel drama, uzman mantosu, forum tiyatrosu gibi drama alanındaki yaklaşımların müzelerde kullanımı konusunda yeni araştırmalar tasarlanabilir.

KAYNAKÇA

- Adcock, L., & Ballantyne, R. (2007). Drama as a Tool in Interpretation: Practitioner Perceptions of its Strengths & Limitations. *Australian Journal of Environmental Education*, 23, 31-44. <http://www.jstor.org/stable/44656486>
- Akyol, A. A., & Köksal Akyol, A. (2017). Müzelerde ve Arkeolojik Alanlarda Drama Uygulamaları. *Yaratıcı Drama Dergisi "Müze Özel Sayısı"*, 12(2), 105-126.
- Başbuğ, S., & Adıgüzel, Ö. (2019). Müzede Yaratıcı Drama Etkinliklerinin Öğrencilerin Sosyal Bilgiler Dersindeki Başarılarına Etkisi. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 14(1), 1-32.
- Beştepe, N. E. (2017). Resim iş öğretmeni programında müze eğitimi ve uygulamaları dersinin işlevi. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 12(2), 77-86.
- Chang, E. (2006). Interactive Experiences and Contextual Learning in Museums. *Studies in Art Education*, 47(2), 170-186. <http://www.jstor.org/stable/3497107>
- Çakır İlhan, A. (2012). Yaratıcılık eğitimi bağlamında çocuk müzeleri. İ. San (Ed.), *Çocuk müzeleri ve yaratıcı drama* (s. 19-42). Ankara: Naturel Yayınları.
- Gartenhaus, Alan R. (2000). Yaratıcı düşünme ve müzeler. Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Gioftsalı, K. (2003). Museum Learning as Participation in a Community of Learners: A Sociocultural Perspective. *Museological Review*, 9, 49-58.
- Hooper-Greenhill, E. (1999). Learning from learning theory in museums. In E. Hooper-Greenhill (Ed.), *The Educational Role of the Museum* (pp. 137-145). London: Routledge.
- Hubard, O. M. (2015). "How Does This Artwork Make You Feel?" A "No-No" Question in Art Museum Education? *The Journal of Aesthetic Education*, 49(2), 82-98. <https://doi.org/10.5406/jaesteduc.49.2.0082>
- Hughes, C., Jackson, A. and Kidd, J. (2007). "The Role of Theater in Museums and Historic Sites: Visitors, Audiences, and Learners." In: Bresler, L. (eds) *International Handbook of*

- Research in Arts Education. Springer International Handbook of Research in Arts Education (pp. 679-699), vol 16. Springer, Dordrecht.
- Karadeniz, C. (2018). Müze, kültür, toplum (Yayına hazırlayan: Bekir Onur). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Karaosmanoğlu, G. (2017). Yaratıcı Drama ile Müzede Öğrenme Deneyimi: İstanbul Arkeoloji Müzeleri Örneği. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 12(2), 43-62.
- Karaosmanoğlu, G. (2021). Müze Deneyimine Yaratıcı Drama ile Farklı Birinin Gözünden Bakmak. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(23), 307-324.
- Kılıçaslan, H., & Adıgüzel, Ö. (2016). Mimarlıkta Müze Bilinci Kazandırmada Yaratıcı Drama: Trabzon Müzeleri. *Fine Arts*, 11(1), 1-11.
- LaVoie, R. (2003). To Engage and Enlighten: Theatre as an interpretive tool in history museums. Unpublished master's thesis, Arizona State University, Tempe, Arizona.
- Leinhardt, G., & Crowley, K. (2002). Objects of learning, objects of talk: Changing minds in museums. In S. Paris (Ed.), *Multiple Perspectives on Children's Object-Centered Learning* (page number). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- McRaney, D. L. (2013). Shaping a City Museum's Future: Developing an Audience-Centered Approach. *The Journal of Museum Education*, 38(1), 50-59.
- Mercin, L. & Diksoy, İ. (2023). The Use of information designs as a communication language in museums in the 100th anniversary of the Republic. *Journal of International Museum Education*, 5(Special Issue), 91-107. <https://doi.org/10.51637/jimusemed.1371927>
- Merriam, S., B. and Grenier, R., S. (2019). *Qualitative Research in Practice: Examples for Discussion and Analysis* (Second edition). Jossey-Bass.
- Okvuran, A. (2012). Müzede Dramanın Bir Öğretim Yöntemi Olarak Türkiye'de Gelişimi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 37 (166), 170-180.
- Onur, B. (2012). Çağdaş müze eğitim ve gelişim müze psikolojisine giriş (1. Baskı). Ankara: İmge Yayınevi.
- Pascoe, R. (2019). "The language of drama: Making and communicating meaning." in *More than words can say: A view of literacy through the arts* (pp. 75-92). Edited by Julie Dyson. The National Advocates for Arts Education (NAAE).
- Sivrioğlu, G., & Karaosmanoğlu, G. (2021). Müzelere Yönelik Yaratıcı Drama Projelerinin İncelenmesi. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 16(2), 207-228.
- Tutkun, C. ve Acer, D. (2015). Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Hizmet Öncesi Eğitiminde Müze ve Sanat Galerilerinin Kullanımı. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23 (2), 417-438.
- van de Laar, P. Th. (2013). The Contemporary City as Backbone: Museum Rotterdam Meets the Challenge. *The Journal of Museum Education*, 38(1), 39-49. <https://doi.org/10.1080/10598650.2013.11510754>
- Wagner, B. J. (1998). Drama as a Way of Knowing. In J. Saxton & C. Miller (Eds.), *Drama and Theatre in Education –The Research of Practice/The Practice of Research*. Victoria, British Columbia: IDEA Publications.

- Walsh-Piper, K. (1994). Museum Education and the Aesthetic Experience. *Journal of Aesthetic Education*, 28(3), 105–115. <https://doi.org/10.2307/3333404>
- Wang, W. (2014) Using process drama in museum theatre educational projects to reconstruct postcolonial cultural identities in Hong Kong, Singapore and Taiwan, *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance*, 19(1), 39-50, <https://doi.org/10.1080/13569783.2013.872433>
- Ulu, M. ve Burgul Adıgüzel, F. (2019). Müzede Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yaratıcı Dramanın Bir Yöntem Olarak Kullanımına İlişkin Uzman Görüşleri. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 14(2), 263-280.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (Genişletilmiş 9. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ekber Şah Devri Vakayinamelerinde Bir İdeolojik Unsur Olarak Timurlu Hanedan Soyunun İnşası

Cihan ORUÇ^{a, b}

Özet

Bâbü'r, Bâbürlü Devleti'ni kurarken Timurlu Hanedan soyunu meşruiyet kaynağı olarak görmüştü. Ancak ondan sonra tahta oturan Hümâyün, astrolojiden yararlanarak kozmolojik bir ideoloji inşa etmişti. Bu yeni ideoloji, hükümdarın otoritesinin zayıflamasına sebep olmuştu. Hümâyün'dan sonra devletin başına geçen Ekber Şah, otoriteyi tamamen ele aldıktan sonra merkezinde kendisinin olduğu kurumsallaşma sürecini başlatmıştı. Hükümdar merkezli bir ideoloji inşası, bu kurumsallaşma sürecinin bir parçası olmuştu. Ekber, devlet adamı Ebü'l Fazl el-Allâmî'ye Timurlu Hanedan soyuna dayanan bir ideoloji inşasını emretmişti. Ebü'l Fazl, Ekber ile haleflerinin meşruiyet kaynağını inşa etmek amacıyla kaleme aldığı meşhur *Ekbernâme* adlı eserinde Timurlu Hanedan ideolojisinin temelini atmıştı. Ekber tarafından görevlendirilen âlimlerden biri de Molla Ahmed Tetevî'dir. Müellif kaleme aldığı *Tarih-i Elfi* adlı eseriyle Timurlu Hanedan ideolojisinin inşasına katkı sunmuştu. Her iki müellif de bu inşa sürecinde siyasi, ilâhi ve efsanevî kişi ve olaylardan istifade etmişlerdi.

Anahtar Kelimeler

Ekber Şah
Timurlu Soyu
İdeoloji
İktidar

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 22.01.2024
Yayın Tarihi: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1423515

The Construction of the Timurid Dynastic Lineage as an Ideological Element in the Vakayinamas of Akbar Shah's Era

Abstract

When Babur founded the Mughal State, he considered the Timurid dynasty as a source of legitimacy. However, Humayun, who succeeded him on the throne, constructed a cosmological ideology using astrology. This new ideology weakened the authority of the monarch. Akbar Shah, who became the head of the State after Humayun, had started the process of institutionalisation with himself at the centre after taking over the authority completely. The construction of a ruler-centred ideology was part of this institutionalisation process. Akbar had ordered his statesman Abul Fazl al-Allâmî to build an ideology based on the Timurid dynastic lineage. Abu'l Fazl laid the foundation of the Timurid dynastic ideology in his famous Akbarname, which he wrote to establish the source of legitimacy for Akbar and his successors. One of the scholars appointed by Akbar was Mullah Ahmad Tatawi. The author contributed to the construction of the Timurid dynastic ideology with his work *Tarih-i Elfi*. Both authors made use of political, divine and mythical figures and events in this construction process.

Keywords

Akbar Shah
Timurid Lineage
Ideology
Power

About Article

Received: 22.01.2024
Published: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1423515

^a coruc@artvin.edu.tr

^b Dr. Öğretim Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, AÇÜFEF, Tarih Bölümü, Artvin, Türkiye Orcid: 0000-0003-3065-8607.

Giriş

Bâbü, atası Timur'un mirası olarak gördüğü Maverâünnahir ve Horasan'da giriştiği mücadelelerde kalıcı bir başarı elde edememişti. Bir ara yönünü Fergana'ya çevirmiş, nihayet Kabil'de hakimiyet kurmuştu (1504-1526). Burayla yetinmeyen Bâbü, her fırsatta Türk'e ait olduğunu vurguladığı, diğer bir ifadeyle Timurlu mirası olarak kabul ettiği kuzey Hindistan'a ilerlemişti. O, 1526 yılının Nisan ayında Afgan Lûdî Hanedanı'nın hükümdarı İbrahim Lûdî'yi Panipat Savaşı'nda mağlup etmiş, akabinde Delhi'yi işgal ederek Agra'da tahta çıkmıştı (Edwardes, 1926, s. 13). Ancak iktidarı kısa süren Bâbü, 1530 senesinde vefat etmişti. Miras bıraktığı devletin sınırları, Orta Asya'daki topraklara ilave olarak Kabil, Pencap, Delhi, doğuda Bihar'ın bir bölümü ve güneyde Guvalyar'a kadar genişlemişti. Bâbürlü Devleti, en son zapt edilen Hint topraklarındaki iktidarını pekiştirmek için çok az şeyi hayata geçirebilmiş, henüz yeni kurulmuş bir fetih devletiydi (Richards, 2021, s. 29). Bâbü'nün soyu, bıraktığı diğer bir mirasıydı. Nitekim soyu baba tarafından Türk kökenli Timur'a, anne tarafından ise Moğol kökenli Cengiz Han'a dayanmaktaydı. Türkçe konuşan ve Türkçe yazan Bâbü, eseri *Bâbürnâme*'de kendisini, ordusunu ve devletini Türk olarak görmektedir (Muhammed Bâbü, 2006, s. 12). Türklüğü ve Timur'un kanını taşıması, iktidar mücadelesinin en öne çıkan meşruiyet kaynağı ve ideolojisi olmuştu (Zahîreddin Muhammed Babur, II, 1970, s. 358-361). Bâbü, bütün Türk hükümdarlar gibi kendisinin ilâhi bir vazifeye görevlendirildiğine inanırdı (Roux, 2021, 124). Ayrıca Tanrı'nın fazl ve keremiyle onun işlerini tanzim ettiğini düşünürdü (Zahîreddin Muhammed Babur III, s. 567). Bâbü'nün bu yaklaşımı, iktidarında ilâhi meşruiyet araçlarından da istifade ettiğini göstermektedir.

Bâbü döneminde kuzey Hindistan'ın büyük bir kısmı zapt edilmişti. Bâbürlü Devleti, bazı sorunlarıyla Hümâyun'a miras olarak kalmıştı. Ancak Racputlar ve Afganlar tamamen kontrol altına alınmamışlardı. Devlet hazinesi tükenmiş bir haldeydi. Hümâyun'un miras aldığı diğer sorun ise ülkenin kardeşler arasında paylaşılmasıydı (Demir, 2017, s. 75). Hümâyun, güçlü bir vezirin desteğini alarak Bâbürlü tahtına oturmuştu. Fakat onun bu şansı uzun sürmemiş, bazı başarılı fetihlerden sonra devleti Afgan Şahı Şir'e terk etmek zorunda kalmıştı. O, yıllar önce Özbekler karşısında mağlup olan babası Bâbü gibi yurtsuz kalmış ve yollara düşmüştü. Oğlu Ekber, bu yolculuk sırasında Sind'de doğmuştu (1542). Hümâyun, onu diğer çocuklarıyla bırakarak Afganistan'da mücadelelere girişmişti. Akabinde yıllarca sürgün hayatı yaşadığı İran'a gitmişti. Şir Şah'ın vefatından sonra, Safevi hükümdarı Şah Tahmasb'ın da desteğiyle 1555 senesinde Hindistan'ı tekrar fethetmişti. Ancak bir yıl sonra, kütüphanesinin merdivenlerinden düşerek hayatını kaybetmişti (Kulke ve Rothermund, 2001, s. 287).

Hümâyun, babasının kullandığı pratik ve politik tedbirler yerine kendisini bin yılın hükümdarı gibi gösteren mistik mesajlar veren ve kozmik ahenk içinde sembolik bir yere oturtmaya çalıştı (Fisher, 2020, s. 99). O, henüz yeni kurulmuş olan devletin saltanat ideolojisini değiştirmeye niyetlenmişti. Genç hükümdar, eşine nadiren rastlanan bir siyasi teşkilatlanma modeli inşa etmişti. Bu model, var olan egemenlik anlayışıyla örtüşmemekteydi. Hümâyun'un tahtını geri almak için yaşadığı kazaklık döneminden önceki on yıllık süreçte saltanat ideolojisini değiştirme girişimi, onun astronomi ve astrolojiye karşı ilgisini şekillendirmişti. Devletin ideolojisini yeniden tasarlarken bu ilgisinden yararlanmıştı. Açıkçası bu yaklaşım, Bâbürlü Devleti'nde kozmolojik ideolojinin inşasıydı. O, ahaliyi anâsır-ı erbaa teorisine göre tasnif etmişti. Arapçada anâsır-ı erbaa, Farsçada ise "çar unsur" şeklinde ifade edilen dört unsur, "toprak, hava, su ve ateş" öğeleridir (Pala, 2004, s. 33). Haftanın günlerini gezegenlere göre düzenlemiş, kıyafetlerini ve sembolik manadaki eşyalarını da buna uygun olarak tasarlatmıştı (Çelik ve Demir, 2021, s. 404).

İdari yapıda pek çok yenilik yapan Hümâyun, yakın dostu tarihçi Handmir'e bu yenilikleri *Kânun-i Hümâyunî* adıyla yazması talimatını verdiği, dünyevi meseleleri ilgilendiren bazı kurallar koymuştu. Buna ilaveten teşkilat şemaları tasarlamıştı. Bu şemalardan birinde sarayı ve idari sistemi "ok düzeni" adıyla

tarif ettiği, on ikişer bölümden meydana gelen ve daha az bir saflık miktarına sahip bir okla simgelenen, üç bölüm halinde hazırlanmıştı. En yukarıda saf altından oluşan kendi oku, en aşağıda ise karışımında en fazla cıva olan okla işaret edilen kapı bekçileri bulunmaktaydı (Handmir, s. 43-44). Diğer bir şemada ise idaresinin bölümlerini doğada bulunan ana elementlere göre sınıflamıştı. Ateş orduyu, hava kapı halkını, su tarımı, toprak ise yapı ve arazileri temsil ediyordu. Bu bölümlerdeki görevliler, uygun görülen renkte elbiseler giyecekti. Hümâyun'un bu hayal mahsulü törenleri onun kardeşleri, Orta Asya kökenli komutanlar, Müslüman ve gayrimüslim Hint memurları ve Hindistan halkının çoğu üzerinde otorite tesis etmek için etkili olamamıştı. Bazı ileri gelen Orta Asyalılar, idarede kendilerinin de hakkı olduğunu öne sürmüş ve Hümâyun'un hakimiyeti elinde tutma gayretine karşı durmuşlardı. Hümâyun, saltanatı süresince bir dizi isyanla karşı karşıya gelmişti (Fisher, 2020, s. 100).

Yaşanan bu hadiseler, Hümâyun'un inşa ettiği kozmolojik ideolojinin güçlü bir iktidarın tesisi için yeterli olmadığını işaret etmektedir. Açıkçası bu durum, Türk hükümlerlik telakkisi açısından değerlendirildiğinde pek de şaşırtıcı olmayacaktır. Eski Türklerde iktidarın meşruiyeti, ilâhi kudret ve soy temeli üzerine oturtulmuştu. Hükümlerlik anlayışı, karizmatikti. Diğer bir ifadeyle hükümdarlık yetki ve kudretinin Tanrı tarafından verildiği kabul edilirdi (Kafesoğlu, 2013, s. 240; Donuk, 1979-1980, s. 49). Bununla birlikte eski Türklerde hükümlerlik, Oğuz Han'ın soyundan gelenlerin elinde bulunurdu. Bu sebeple Türk hükümdarları, kendilerinin bu soydan geldiğini kabul ederlerdi (Niyazi, 2017, s. 52). Kanaatimizce Hümâyun, devlet idaresinde kendisine güçlü bir iktidar tesis etmesini sağlayacak bu araçlardan biri olan soya dayalı meşruiyet kaynağını önemsememişti. Babası Bâbü gibi Timurlu Hanedan soyunu bir meşruiyet kaynağı olarak öne çıkarmamıştı. İlâhi kudret araçlarından da istifade ederek kozmolojik bir ideoloji kurmayı tercih etmişti. Bu ideoloji onun güçlü bir otorite kurmasına imkân sağlamadığından çeşitli kesimlerin iktidardan pay almak istemesiyle sonuçlanmıştı.

Çalışmanın Yöntemi ve Kullanılan Kaynaklar

Hümâyun, 1556 senesinde kütüphanesinin merdivenlerinden düşerek vefat etmiş ve on iki yaşında bulunan oğlu Celâlüddîn Muhammed Ekber Şah, devletin başına geçmişti. Bir süre haremın politik baskıları altında ülkeyi yöneten Ekber, atalığı Bayram Han'ın vefatından sonra Caypûr Racası Bhar Mel'in kızıyla evlenmişti. Bu evlilikten sonra başta Racputlar olmak üzere gayri Müslim unsurlar devlet idaresinde görev almaya başlamıştı. Bu gelişme sarayda Orta Asya kökenlilerden çok Hindular'ın istihdamıyla sonuçlanmıştı. Ekber, nihayet 1564 yılından sonra haremın politik baskısından sıyrılmış ve otoritenin tek sahibi olmuştu (Konukçu, 1994a, s. 542). Çocukluğundan itibaren etkileyici bir kişiliğe sahipti. Kahraman bir savaşçıda bulunması gereken tüm özellikler onda mevcuttu. O, cesur ve atletik olmasının yanı sıra cömert ve sıcak kanlıydı. Bu kudretli ve etkileyici özelliğini, çok nadir görülen teşkilatçı ve strateji kabiliyetiyle buluşturmuştu. Ayrıca hükümdarlar hakkında yapılan bilindik yüceltme ve imaj inşa etme gayretlerinin çok ötesinde görkemli ve büyüleyici bir karaktere sahipti (Richards, 2021, s. 70-71).

Ekber'in karakteri, savaşlarda olduğu kadar siyasette de ona başarı elde etmesini sağlamıştı. Ayrıca iktidarının ikinci yarısında Ekber'in mizacından etkilenen danışmanları, merkezine hükümdarlarının bulunduğu yeni bir ideolojik anlayış tasarlamaya başladılar. Ebü'l Fazl, Fetihpûr Sikri'nin merkez olduğu yıllarda, geniş ufku ve siyasî zekasıyla bir Timurlu ideolog ve propagandacısı vasfıyla tanınmıştı. Bu entelektüel kişi, imparatorluk hizmetinde, Ekber ve onun halefleri için güncel bir meşruiyet kaynağı oluşturmak amacıyla *Ekbernâme* adlı meşhur eserini yazarak Timurlu hanedan ideolojisinin temelini atmıştı. Bu gelişme, onun sahip olduğu yetkiyle gerçekleşmiş ve hanedan için önemli bir stratejik adımı temsil etmişti (Richards, 2021, s. 71-72). *Ekbernâme*, üç kitap halinde tasarlanmıştır. İlk kitap, Ekber'in kehanetleri ve Hint-

Grek teorileri üzerine odaklanarak oluşturulmuştur. Bu bölümde, Hz. Âdem'den başlayarak Ekber Şah'a kadar tarihte önemli roller üstlenmiş ünlü kişilerden bahsedilmektedir. Bilhassa Ekber Şah'ın babası Hümâyun hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Ardından, Ekber'in 1556'da tahta çıkışından 1572'ye kadar gerçekleşen olaylar kronolojik bir sıra izlenerek anlatılır. İkinci kitapta 1572 ile 1602 yılları arasındaki hadiseler kronolojik bir düzende yazılmıştır. Âyîn-i Ekberî adıyla bilinen üçüncü kitap, müstakil bir çalışma olarak da ele alınmaktadır. Bu kitap, beş bölümden oluşmakta ve Ekber devrindeki Hindistan kıtasının ayrıntılı betimlemesini ihtiva etmektedir (Konukçu, 1994b, s. 314).

Bununla birlikte Ekber, Sünni ve Şii alimlere bin yıllık genel İslam tarihini yazmaları talimatını vermişti. Hz. Peygamberin vefat tarihinin başlangıç olarak esas alınması emredilen eserin yedi müellif tarafından yazılması tasarlanmıştı. Ancak peygamberin vefatının otuz altıncı yılından sonra yaşanan gelişmelerin yazımında tarihçiler arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Bu gelişme üzerine Molla Ahmed Tetevî, *Tarih-i Elfî* adlı eserin yazımı için görevlendirilmişti. Tetevî, eseri Moğol hükümdarı Gazan Han'ın saltanatının ilk devresine kadar iki cilt halinde yazmıştı. Asaf Han Kazvini, Müellifin 1585 yılında vefatı üzerine, eserin kalan kısmını 1589 yılına kadar devam ettirmişti. Özel bir tasnifi olmayan eser, İslam âleminin devlet ve eyaletlerinin tarihi olayları, yıllara göre düzenlenerek yazılmıştır (Hoyi, 2006, s. 783). Tetevi, eserin yazılması hakkında kendisinin Ekber Şah tarafından görevlendirildiği ve tarihi olayları anlatmadan önce hükümdarın ataları hakkında bilgi vermesi gerektiğini ifade etmektedir (Ahmed bin. Nasrullah Tetevî, 2013, s. 3527).

Bütün bu bilgiler ışığında Ekber'in babası Hümâyun'dan nasıl bir devlet miras aldığına gayet farkında olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Hümâyun, Türk devlet telakkisinde iktidarın meşruiyet kaynaklarından olan soy esasını bilerek veya bilmeyerek görmezden gelmişti. Yerine yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ilâhi kudret esaslarından yararlanarak kozmolijik bir ideoloji inşa etmişti. Bu durum, pek çok isyanın çıkmasına, hatta bazı devlet adamlarının iktidardan pay istemesine sebep olmuştu. Ekber, Bâbürlü tahtına oturup otoriteyi ele geçirdikten sonra merkezinde kendisinin olduğu bir kurumsallaşma sürecini başlatmıştı. Bu kurumsallaşmanın gerçekleşmesi, her şeyden önce yeni bir imparatorluk ideolojisinin inşasıyla mümkündü. Güçlü bir Timurlu Hanedan soyunun inşası, iktidarının gücü ve meşruiyeti açısından oldukça ehemmiyet arz etmekteydi. Burada ele alınan iki eserde, Ekber'in ataları olan Timurluların soyu ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Biz bu çalışmada söz konusu eserlerde Ekber'in iktidarının meşruiyet kaynağı olarak Timurlu Hanedan soyunun nasıl inşa edildiğini ayrıntılı olarak ele alacağız.

Ekber'in İktidarında Soya Dayalı Meşruiyet İnşasında Siyasi, İlâhi ve Efsanevî Unsurlar

Ebü'l Fazl, Ekber'in soyunu ele aldığı *Ebernâme*'nin girişi kısmında ideolojinin temel hükümlerini açıkça dile getirmektedir. Müellife göre Allah'a nasıl hamt edebileceğini düşündüğü sırada ona bir mesaj iletilmişti. Bu mesajda girişi Allah'a hamt ile başlayan, padişah ve hükümdarların tarihini kaleme alındığı bir eser yazması söylenmişti. Akabinde ise Ekber kastedilerek onun vücudundan başka yüce eser ve değerli cevherin olmadığı bildirilmişti. Zira dünyanın zahiri düzeninin kurulması, Ekber Şah'ın kutsal himmetiyle gerçekleştiği ifadelerine yer verilmişti. Akabinde ise Ekber, dünyanın hükümdarı şeklinde ele alınmış ve onun nurunu gönülleri aydın ve batınları (iç dünyaları) düzgün, yalnızca üstün insanların idrak edebileceği bildirilmişti. Mesajda aktarılanlara göre Ekber, Allah'a inananların kiblesi, Allah tarafından tahta oturtulmuş, zahir ve batının sorunlarını çözmekle görevlendirilmişti. Ebü'l Fazl, bu mesajı sonrasında içinde bulunduğu durumu şu sözlerle dile getirmektedir: “Devlet sabahı doğdu ve ebedi sermaye elde edildi. Umut gözü aydınlandı. Maddi dünya revaç buldu. Anlam mülkü genişledi. Maksut eteği ele düştü ve istenen şey gözükmeye başladı.” (Ebü'l Fazl el-Allâmî, 1877, s. 4-5). Ebü'l Fazl'a gelen mesajın, nasıl ve kim tarafından gönderildiği

ifade edilmese de bunun sanki gayb âleminden kendisine iletildiği anlayışı öne çıkarılmıştır. Bu durum, müellifin Ekber Şah devri tarihinin yazılmasını üstü örtülü bir biçimde ilâhi bir emre dayandığını işaret etmektedir.

Ebü'l Fazl, eserinin ilerleyen satırlarında *"Eskiden Allah'ı hamdetmek için söze sığınırlandı. Ama bu ilginç dibacede hakka tapan padişaha sığınılmaktadır."* sözlerine yer vererek Ekber'i bir insanın ötesinde tanrısal vasıflara sahip bir varlık olarak nitelendirmektedir. Akabinde ise Ekber Şah için şu ifadelere yer vermektedir: *"Askeri bilgileri olan, ilâhi kudretin mazharı, sonsuz kerametın kapısı, samediyetin tek girişi, Allah'ın sofrasında olan o padişah, padişahlık madenin müceheri, Tanrı elinin/gücünün hakimiyetinin kesin kanıtı, Gürkanî Hanedanı ve Sahipkıran soyunun ışığı, aklın ermediği sırların sahibi, padişahlık tahtının varisi, ülke fethetmenin mucidi, hidayet sabahının aydınlığı, velayet güneşinin ışığı, adam ceoherini değerlendiren, yüce güneşin veliahdı, kaza ve kader birleşiminin seçtiği, fetih ve zafer askerlerinin başı, gece ve gündüzlerin karışımının özü."* (Ebü'l Fazl el-Allâmî, 1877, s. 6).

Ekber, ilâhi vasıflara sahip bir kişi biçiminde nitelendirildikten sonra onun için *"Tanrı elinin/gücünün hakimiyetinin kesin kanıtı, Gürkanî Hanedanı'nın ışığı, Sahipkıran soyunun lambası"* ifadesinin kullanılması oldukça dikkat çekicidir. Bu durum, Ebü'l Fazl'm bir ideolog olarak Bâbürlü Devleti'nin ideolojisini yeniden inşa etmeye çalıştığının en açık delilidir. Nitekim yukarıda da ifade ettiğimiz üzere eski Türklerde ilâhi kudret ve soy, siyasi iktidarın meşruiyet kaynağıydı. Hümâyun, kozmolojik bir ideoloji inşa etmek suretiyle ilâhi kudret anlayışını bu yeni ideoloji içerisinde muhafaza etse de soy unsurunu göz ardı etmişti. Kozmolojik ideolojiyle güçlü bir iktidar tesis edemeyen Hümâyun komutanlar, devlet adamları ve halk üzerinde güçlü bir otorite kuramamıştı. Bu durum, devlet içerisinde art arda isyanların çıkmasına sebep olmuştu. Ebü'l Fazl, Bâbürlü tarihindeki bu tecrübelerden de istifade ederek iktidarın gücü ve en önemlisi de onayı için soy unsurunun ne kadar ehemmiyet taşıdığını bilen bir alimdi. Bu sebeple, Bâbürlü'nün iktidar mücadelesinin ve Hindistan'da devlet kurmasının ideolojik araçlarından Timurlu Hanedan mirasına ve Timur'un soyuna başvurduğu görülmektedir.

Ekber Şah devri müelliflerinden Ahmed bin Nasrullah Tetevî de *Tarih-i Elfi* olarak adlandırılan eserinin giriş kısmında yazdıklarıyla devletin ideolojik inşasında rol aldığı görülmektedir. Tetevî, Ekber için kullandığı elkap ve dile getirdiği dua şu şekildedir: *"Sultanların sultanı, Allah'ın yeryüzünde gölgesi, su ve toprağın kahramanı, emniyet ve güveni yayan, adalet ve ihsanı genişleten, adam türünün özü, Süleyman tahtının varisi, İlâhi tevhidin bayrağını yükselten, Tanrı şefkat denizinin incisi, sonsuz feyzin kaynağı, hakikat mülklerinin sahibi, ince yolların yolcusu, dünyada en adil padişah, halkına çok yakın ve sahip çıkan, İslam padişahı, Allah'ın gölgesi, Allah'ın dinin yardımcısı Celaleddin Muhammed Ekber Padişah-i Gazi, Allah mülkünü ve saltanatını kalıcı ve ihsan ve iyiliğini bütün dünyadakilere saçsın."* Müellif, Ekber için *"Allah'ın yeryüzünde gölgesi"* ifadesine yer vererek ona ilâhi bir meşruiyet atfetmişti. Daha sonra ise bu eseri yazmakla şerefleendirildiğini belirten müellif, içinde bulunduğu yılın olaylarını anlatmaya başlamadan önce Ekber'in *"saltanat yıldızı"* olan Cengiz Han'ın ataları hakkında bilgi vereceğini dile getirmiştir. Tetevî, bu ifadeyle Ekber'in soyunun Cengiz Han'a dayandığını işaret etmek suretiyle Bâbürlü hükümdarının siyasi meşruiyetini güçlendirmeye gayret ettiği görülmektedir (Ahmed bin. Nasrullah Tetevî, 2013, s. 3527).

Ebü'l Fazl, eserinin giriş kısmında Ekber'in Timur'un soyundan geldiğini işaret etmişti. Ancak Ekber'in soya dayalı meşruiyeti, onun atalarının soyunun bilinmesiyle daha da güçlendirileceği düşünülmüş olmalı. Bu sebeple insanlığın ilk atası Adem'den başlayarak kutsal kitaplarda geçen peygamberlere, bunlar vasıtasıyla da bu soyun bağlantısını Nuh'un oğlu ve aynı zamanda Türkistan hükümdarı ve Türklerin atası Yafes'e kadar anlatmaktadır. (Richards, 2021, s. 73). Müellifin verdiği bilgilere göre Türk, Yafes'in en büyük oğludur. Türkler ona *"Yafes Oğlan"* derdi. Türk zeka, beceri ve yönetimde kardeşlerinden daha becerikliydi. Babasından sonra tahta oturmuştu. Yiğit, adil ve mazlumun hakkını koruyan bir hükümdar olduğu belirtilmektedir. Müellif, Türk'ün çocuklarını kısaca ele aldıktan sonra onun büyük oğlu Karahan'dan olan

Oğuz hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Oğuz akıllı, insaflı, adil, düzgün kültür, yüce himmet ve yüksek ikbal sahibiydi. Oğuz, önce İran, Turan, Rum, Mısır, Şam ve Fireng mülklerini hakimiyeti altına almıştı. Türklere (Türkleri oluşturan gruplara) halk arasında kullanılan isimler vermişti. Uygur, Kanglı, Kıpçak, Karluk, Halaç bunlardan bazılarıydı. Oğuz'un Gün, Ay, Yıldız ile Gök, Dağ, Deniz adında altı oğlu vardı. İlk üçüne Bozok, diğer üçüne ise Üçok derlerdi. Oğuz'un altı oğlundan yirmi dört torunu olmuştu. O, dünyayı fethettikten sonra topraklarını oğulları arasında paylaştırmıştı. Yetmiş iki veya yetmiş üç sene dünyayı yönettikten sonra vefat etmişti (Ebü'l Fazl el-Allâmî, 1877, s. 59-61). Ebü'l Fazl, görüldüğü üzere eserinde sadece Ekber'in ve atalarının Hz. Adem'e kadar uzanan soyunu ele almamaktadır. Bu soy silsilesinde öne çıkan isimlerin vasıfları ve başarıları hakkında da bilgi vermektedir. Kanaatimizce müellif, bu yaklaşımla Ekber'in saygınlığını arttırmak ve otoritesini güçlendirmek istemiştir.

Tetevî, Ekber'in soy silsilesini anlattığı eserinde Ebü'l Fazl'dan farklı bir yol izlemiş, Ekber'in soyunu insanlığın atası Hz. Adem yerine Hz. Nuh'tan başlatmıştır. Akabinde ise Ebü'l Fazl'ın verdiği bilgilere benzer bilgiler aktarmıştır. Ona göre Nuh, Turan topraklarını en büyük oğlu Yafes'e vermişti. Yafes, orada güzel adetler ve hoş gelenekler benimsemişti. Soyundan gelenler, onun vefatından sonra en büyük oğlu olan Türk'ü lider ve hükümdar olarak seçmişlerdi. Ona "Yafes Oğlan" derlerdi. Türk, Yafes'in en büyük oğluydu ve son derece akıllı, edebi ve sanatsever biriydi. Çadır onun icadıydı. Türkler arasında kalan mallar (hayvancılık) da ondan kalmıştı. O adil ve adaletli bir hükümdardı. Halkını iyi idare etmiş ve beslemişti. Onun zamanında insanlar refah ve mutluluk içinde yaşamışlardı (Ahmed bin. Nasrullah Tetevî, 2013, s. 3530-3531). Tetevî'nin Yafes'in oğlu Türk hakkında verdiği bu bilgilerin *Ekbernâme*'deki bilgilerle örtüştüğü görülmektedir. Ancak Oğuz hakkında efsaneyle karışık yeni bazı bilgiler verdiği görülmektedir.

Onun eseri *Tarih-i Elfi*'ye göre Oğuz, Moğolların ve göçebe Türkmenlerin atasıdır. Oğuz, dünyaya geldiğinde üç gün boyunca annesinin göğsünden süt emmemişti. Buna üzülen annesi, üç gece rüyasında oğlu Oğuz'la konuşmuştu. Oğuz, annesine Allah'a iman etmesini, aksi takdirde onun sütünü emmeyeceğini söylemişti. Oğuz'un annesi, müşrik olan kocası ve yakınlarından gizli iman etmişti. Oğuz, Allah'a yönelen annesinin sütünü içmeye başlamıştı. Ergenliğe erişince amcası Kerhan'ın kızıyla evlendirilen Oğuz, eşine Allah'a iman etmesi koşuluyla onunla ilişki kurabileceğini söylemişti. Ancak eşi bunu kabul etmemişti. Karahan, oğlunun eşiyle ilişki kurmadığını öğrenince onu diğer kardeşi Kezhan'ın kızıyla evlendirmişti. Oğuz, yeni eşine aynı koşulları öne sürmüş ve kabul etmesi halinde ilişki kurabileceklerini söylemişti. Ancak ikinci eşi de onun isteklerini kabul etmemişti. Bu durumdan haberdar olan Karahan, oğlunu kardeşlerinden Urhan'ın kızıyla nişanladı. Bir gün nişanlısıyla nehir kenarında karşılaşan Oğuz, ona önceki eşleriyle neden ilişki kurmadığını anlatmış ve söz konusu şartını bildirmişti. Kadın, Oğuz'un şartını kabul ettikten sonra mutlu bir evlilik gerçekleşmişti. Karahan, Oğuz'un din değiştirdiğini öğrenmiş ve buna öfkelenmişti. Ayrıca onun ilk iki eşini Allah'a iman etmeye davet ettiğini, kadınların bu çağrıya uymaması nedeniyle onlarla ilişki kurmadığını duymuştu. Karahan, akrabaları ve halkın bulunduğu toplantıda bu durumu anlatmıştı. Orada bulunanlar din değiştiren Oğuz'un öldürülmesi gerektiğini söylemişlerdi. Karahan, bu karardan sonra Oğuz ile yetmiş beş yıl savaşmış, ancak oğluna yenilmiş ve ölmüştü. Oğuz, Talas ve Seyram dahil Buhara'ya kadar olan yerleri ele geçirmişti. Türkistan ve Amuderya'nın tüm bölgelerini egemenliği altına almıştı. Türkleri bir araya getirerek onlara adlar ve unvanlar vermişti. Bunlar Uygur, Kanglı, Kıpçak, Karluk, Halaç, Ağaçeri' idi. *Tarih-i Elfi*'de Oğuz'un çocukları ve neslinin devamı hakkındaki bilgiler, *Ekbernâme*'deki gibidir (Ahmed bin. Nasrullah Tetevî, 2013, s. 3541-3543).

Tetevî'nin eserinde, dünyaya geldiği andan itibaren efsanevî ve ilâhi vasıflarla karşımıza çıkan Oğuz'un, Türklerin ve Moğolların atası olmakla birlikte onların doğru yolu bulması için yer yüzüne gönderilmiş kurtarıcı peygamber şeklinde anlatıldığı görülmektedir. Oğuz'un, Allah'a iman etmesi koşuluyla annesinden süt emmesi veya eşlerine Allah'a iman etmeleri koşuluyla onlarla ilişki kurabileceğini söylemesi

ve sadece bu koşulu kabul eden üçüncü eşiyle mutlu bir evlilik kurması, onun kurtarıcı olarak gönderildiğinin işaretlerindedir. Nitekim, bu şartlar vesilesiyle Allah'a iman etmiş bir anneden süt emmiş ve Allah'a iman etmiş bir eşten çocuk sahibi olmuştu. Oğuz, dinini değiştirmiş olması nedeniyle kendisini öldürmek isteyen babası ve taraftarlarıyla savaşmış, galip olmuştu. İnancı uğruna bir peygamber gibi mücadele eden Oğuz, yeni fetihler yaparak topraklarını genişletmiş ve Türkleri tek çatı altında toplamıştı. Akabinde ise onlara ad ve unvanlar vermişti. Bütün bu yönleriyle Oğuz, Türklere gönderilmiş bir peygamber ve lider olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekber hakkında yukarıda zikrettiğimiz, *Ekbernâme* ve *Tarih-i Elfi*'de onun yarı Tanrı ve İslam'ın koruyucusu gibi, vasıfları ile atası olduğu ifade edilen Oğuz'un burada dile getirdiğimiz vasıflarının benzerlik taşıdığı görülmektedir.

Ekbernâme ve *Tarih-i Elfi*'ye göre Moğolların ve Türklerin atası Oğuz'dan sonra, tahta sırasıyla onun soyundan gelen Günhan, Ayhan, Yıldızhan, Menglihan, Denizhan ve İlhan oturmuştu. Deniz Han döneminden itibaren Oğuz'un soyundan gelenler, Moğolistan'ın hakimiydiler. İlhan'ın hükümdarlığında Türkistan ve Maverannehir, Tur bin Feridun'un elindeydi. Tur, Tatar şahı Sevinçle ittifak kurup İlhan'a savaş açmıştı. İlk önce İlhan üstünlük elde etmiş, ancak daha sonra bütün Moğollar öldürülmüştü. İlhan'ın Kıyan ve Nüküz adlı sadece iki adamı sağ kalmıştı. Bu iki şahıs eşleriyle birlikte gece savaş alanından kaçmışlardı. Zorlu bir yolculuktan sonra dağ geçidini aşmışlardı. Güzel ve temiz suyu ile çok sayıda meyve ağacı bulunan bir ovaya ulaşmışlardı. Çaresiz bölgeyi değerlendirip oraya yerleştiler. Türkler bu yere Ergenekon dediler. Bu korkunç olayın Oğuz Han'ın vefatından bin yıl sonra gerçekleştiği ifade edilmektedir (Ebü'l Fazl el-Allâmî, 1877, s. 62-67; Ahmed bin. Nasrullah Tetevî, 2013, s. 3547).

Ebü'l Fazl, eseri *Ekbernâme*'de Türk tarihinde önemli bir yeri olan ve Ergenekon Destanı olarak bilinen hadiseden bahsettikten sonra bu olayın Ekber'i ilgilendiren yönüne, *Tarih-i Elfi*'de bahsedilmeyen, şu cümlelerle dikkat çekmektedir: “*Bilgin bilir ki belki bu ilginç olayda Hazret-i Padişahın kusursuz cevheri yaratılmak tedbiri vardı. Böylece hem fedayı olma sıfatı yerine yetmiş oldu. Hem de gurbet ve uzlet ve meşakkat çekmek böyle ilginç bir yöntemle sağlandı. Böylelikle Hazret-i Padişahın biricik mücevheri (bu yüce tabakanın yaratılışından amaç odur ve hem bu yazdığım Tanrısal kitabın sermayesidir) yaratılış derecelerinin en üstünü oldu ve halkın şükranlarını kazandı. Böylece murada ermeme tozu onun kutsal vücudunun etrafında dolaşmasın.*” (Ebü'l Fazl el-Allâmî, 1877, s. 62-63).

Ebü'l Fazl, eserinde verdiği bu bilgilerle Türklerin var oluş mücadelesi olarak bilinen Ergenekon Destanı ile Ekber'in varlığı arasında çok açık bir bağ kurmuştur. Müellife göre Ergenekon Destanı, Ekber'in sıradan bir insanda bulunmayan vasıflarının inşası için bir vesileden ibaretti. Diğer bir ifadeyle bu destan, Ekber gibi yarı tanrı vasfına sahip bir hükümdar yer yüzüne gelsin diye yaşanmıştı. Ebü'l Fazl daha sonra Ekber'in bu vasıfları nedeniyle halkın şükranını kazandığını vurgulamaktadır. Basit gibi görünse de müellifin bir ideolog olarak asıl amacı hükümdarın iktidarının halk tarafından onaylanmasıdır. Nitekim Hümayun'un, daha önce de ifade ettiğimiz üzere, devlet adamları ve halk üzerindeki otoritesi zayıflamıştı. Müellif, buradaki yaklaşımıyla kaybolan hükümdar otoritesini Ekber'in iktidarında yeniden inşa etmeye çalışmıştı. Bunun yolu ise Ekber'in herhangi bir insanda bulunmayan vasıflarla donatılmasıyla mümkün olabilirdi. Dolayısıyla halk, kendileri gibi sıradan olmayan ve hatta tanrı-hükümdar biçiminde nitelendirilen birinin otoritesini kabul etme hususunda ikna olabilecekti.

Ebü'l Fazl ve Tetevî'ye göre Kıyan ve Niküz, uzun bir süre Ergenekon'da kalmıştı. Onlar, çok sayıda çocuk ve büyük hayvan sürülerine sahip olmuştu. Bu iki kişinin soyundan gelenlerin sayısı arttığından oradaki besin, su ve otlaklar yetmemişti. Bu nedenle Ergenekon'dan çıkmaya karar vermişlerdi. Ancak bunun için karşılarında bulunan demir dağı aşmaları gerekiyordu. Bunun için çok fazla odun toplayıp onun üstüne kömür eklemişlerdi. Geyik derisinden dokuz yüz adet üfleme aleti yapmış ve büyük bir ateş yakmışlardı. Böylece dağın bir kısmı erimiş ve onların çıkabilmesi için geniş bir yol açılmıştı. Ergenekon dağında Kıyan'ın soyundan gelen topluma Kıyat, Niküz'ün soyundan gelen topluma ise Derelgin denmişti. Kıyat ve Derelgin

kabileleri, Ergenekon dağından kendi vatanlarına doğru yola koyulmuştu. Topraklarını gasp eden Tatar ve diğer Türk kavimleriyle savaşarak onları mağlup etmişlerdi. Doğu tarafından Hitay'a (Çin'e), batı tarafından Uygur topraklarına, kuzey tarafından Kırkız ve Selenkani'ye ve güney tarafından Tibet'e bağlanan kendi vatanlarını ele geçirmişlerdi (Ebü'l Fazl el-Allâmî, 1877, s. 63; Ahmed bin. Nasrullah Tetevî, 2013, s. 3547-3548).

Kıyat ve Derelgin kabileleri kendi vilayetlerini elde ettikten sonra Kıyan'ın soyundan gelenler Moğolistan hükümdarı olmuşlardı. Bu hükümdarlardan Covine Bahadır'ın Alinkova adında bir kızı vardı. Onu Moğolistan hükümdarı ve amcasının oğlu olan Zerbunbiyan ile evlendirdiler. Ancak hükümdar ölünce Alinkova çocuksuz ve dul kalmıştı. O, kocasından sonra ülkesinin hükümdarı olmuştu. Bir gece çadırında uyurken, Hz. Meryem gibi, ilâhi bir nurun vücuduna girmesiyle hamile kalmıştı. Alinkova, bu hamilelikten üç erkek çocuğu doğurmuştu. Bu çocuklar, nurdan yaratılmış anlamına gelen "Neyyirun" olarak adlandırıldılar. Bu gizli ışık (nur), kardeşlerden en büyüğü Buzencer Kağan'dan, Cengiz Han dahil olmak üzere, dokuz Türk-Moğol hükümdarından geçerek Emir Timur'a ulaşmaktadır. Buzencer Kağan, Timur'un on dördüncü ve Ekber'in ise yirmi ikinci ceddidir (Ebü'l Fazl el-Allâmî, 1877, s. 64-67; Ahmed bin. Nasrullah Tetevî, 2013, s. 3548-3551).

Tümene Han, Timur'un Issık Göl kenarına diktirdiği abidede ilk atası olarak işaret edilmektedir. Bu kişi aynı zamanda Cengiz Han'ın beşinci kuşaktan atasıdır. *Ekbernâme'*de, Kaçuli Bahadır, kendisi ve kardeşi Kibel Han (Cengiz'in üçüncü atası) hakkında gördüğü rüyayı babası Tümene Han'a anlatmıştı. Tümene Han, oğullarının soyundan gelenlerin ikbali ve saltanatı üzerine yorumladığı bu rüyanın aynı zamanda Kaçuli Bahadır'ın sekizinci göbekten torununun (Timur'un) dünyaya hükümdarlık yapacağını işaret ettiğini dile getirmişti. Kibel Han ve Kaçuli Bahadır, daha sonra babalarının emriyle aralarında bir sözleşmeye vardılar. Bu sözleşmeye göre Kibel Han, hanlık tahtının sahibi olacaktı. Kaçuli Bahadır ise yönetim ve savaşların komutasından sorumlu olacaktı. Onların soyundan gelenler de babalarından devraldıkları vazifelerini kendilerinden sonrakilere aktaracaktı. İki kardeş, Uygur alfabesiyle yazılan sözleşmeye mühür basmıştı. Tümene Han ise bu metni kırmızı renkteki mührüyle onaylamıştı (Ebü'l Fazl el-Allâmî, 1877, s. 68-69; Ahmed bin. Nasrullah Tetevî, 2013, s. 3551-3552).

Ebü'l Fazl, eserinde yukarıda bahsettiğimiz bilgileri verdikten sonra, Tetevî'den farklı olarak Ekber'in soyu hakkında eserinde şu bilgilere yer vermektedir: "*Adem'den Tümene Han'a kadar Hazret-i Padişahın (Ekber Şah) yüce ataları bağımsız ve mutlak saltanatla diğerlerden ayrı oldular ve üstündüler. Tahta çıkıp adalet sağlamanın yanı sıra mana mülküne de başkanlık yapmakta olup, hem zahir hem batında üstündüler. İlâhi hikmet, Hazret-i Padişah'ın doğum zamanını beklemekte olup, gün be gün bunu sonuçlandırmak için araçları (bazı sebepler: ataları ve kendinden önce yaşanan hadiseler) hazırlıyordu. Hizmetin kıymetini bilmek ve uyumlu olmanın hazzını öğretmek için ona (Kaçuli Bahadır) emanet olan vekalet kıyafeti giydirdi. Böylece bu durumun özelliklerini de kendi (Ekber) gözüyle görsün dedi. (İlâhi Hikmet) Ayrıca mertebelerin cemiyetinin (bütünlük) sermayesi Hazret-i Padişah'a sağlansın istedi."* (Ebü'l Fazl el-Allâmî, 1877, s. 69). Ebü'l Fazl'ın burada Ekber'in atalarının diğerlerinden üstün olduğuna işaret ettiği görülmektedir. Ayrıca müellife göre İlâhi hikmet, Ekber'in atalarının varlığını ve yaşadıkları hadiseleri onun doğumu için sadece bir sebep veya aracı yapmıştı.

Tümene Han vefat ettikten sonra, sözleşmenin hükümleri doğrultusunda Kibel Han, tahta çıkmıştı. Kaçuli Bahadır ise idari ve askeri işlerden sorumlu olmuştu. Kibel Han vefat ettiğinde onun tahtına oğlu Kovile Han oturmuştu. Kaçuli Bahadır'ın vefatıyla da onun işlerini oğlu İrdemçi Barlas üstlenmişti. *Ekbernâme'*ye göre Kaçuli Bahadır ve soyundan gelenler, Kibel Han ve soyundan gelenlere göre daha yetenekli, kültürlü, savaşçı, zeki ve ikbali yüksek kişilerdi. Dolayısıyla han olmaya daha layık insanlardı. İrdemçi Barlas, "*Barlas*" unvanını alan ilk kişiydi ve bütün Barlas ulusunun soyu ona dayanmaktaydı. İlerleyen yıllarda söz konusu

sözleşmeye uygun olarak Kibel Han'ın soyundan Cengiz Han, tahta oturmuştu. Kaçuli Bahadır'ın soyundan olan Karaçar Noyan ise idari ve mali işlerden sorumlu olmuştu. Ancak Cengiz Han, Tümene Han'ın yapmış olduğu sözleşmenin dışında kendi yarasını hazırlamıştı. Bu yasa Ögeday, evlatları ve akrabaları arasında bağlayıcı oldu. Tümene Han'ın hazırlamış olduğu sözleşmeye göre ise Maverâünnehir, Türkistan, Harezm'in bazı bölgeleri, Uygur bölgesi, Kaşgar, Bedahşan, Belh ve Gaznin ile Sind Nehri'ne kadar olan yerler Çağatay'a bırakılmıştı. Tümene Han'ın mührü bulunan sözleşme de Çağatay'a teslim edilmişti (Ebü'l Fazl el-Allâmî, 1877, s. 69-75; Ahmed bin. Nasrullah Tetevî, 2013, s. 3547-3548).

Cengiz Han, Tümene Han'ın sözleşmesini teslim ettiği Çağatay Han'a Karaçar Noyan'ın sözünden çıkarmaması, ayrıca mal ve mülkünü onunla ortak bilmesi öğüdünü vermişti. Bu vesileyle ikisi arasında baba oğul bağı kurulmuştu. Ebü'l Fazl, Tümene Han'ın mührünün bulunduğu sözleşmeye rağmen Cengiz Han'ın kendisinin bir yasa hazırlamasını hata olarak görmektedir. Bununla birlikte bu hatayı, pek çok doğrudan daha değerli ve saltanatın Tanrı tarafından korunan Kaçuli Bahadır'ın evlatlarına geçmesine vesile olan bir gelişme olarak nitelendirmektedir. Hatta bütün bu gelişmeler, Hazret-i Sahipkıran'ın, yani Timur'un dünya üzerinde bir güneş gibi doğması için sadece bir hazırlıktır. *"Çünkü onun kutsal vücudu, Hazret-i Padişahın devletinin doğmasıdır."* Çağatay Han, babası vefat ettikten sonra Beşbalığ'ı payitaht yapmış, askeri ve idari işleri Emir Karaçar Noyan'ın yetkisine bırakmıştı. Çağatay, çoğu zaman Ögeday'ın hizmetindeydi. Ömrünün sonlarına doğru Emir Karaçar Noyan'ı vekili yapmış ve evlatlarını ona emanet etmişti (Ebü'l Fazl el-Allâmî, 1877, s. 75).

Müellife göre Allah, Kaçuli Bahadır'dan itibaren bu kutsal soydan yedi büyük şahsı, saltanatın sahibi yapmasa da onlara komutanlık ve şahlık rütbesi vermişti. Böylece onlar tam yetkili olup, işleri istedikleri gibi yürütebilmişlerdi. Onların Ergenekon'da yaşamış olan atalarının akibeti bilinmese de aralarında baba dede ilişkisi (soy bağı) vardı. Saltanat onların elinde olmasa da fiili olarak saltanat işlerini yerine getirmişlerdi. Şimdi birine bağlı kalma zamanı bitip, bi'l-kuvvede olan yetenek bi'l-fil olmuş ve padişahlığın biricik eşsiz mücevheri ortaya çıkmıştı. Allah, Tümene Han'a biçilmiş olan boyun eğme hilatini ondan almış ve büyüklüğü ortaya koyarak onu (Timur'u) yüce saltanata layık görmüştü. Hazret-i Sahipkıran, yedi iklim sultanı, taht ve tacı parlatan, dünya ve din kutbu Emir Timur Gurkani'dir. O yüce soylu, büyük mertebe sahibi 25 Şaban salı günü 736 senesi (Aka, 2012, s. 173), sıçan yılında, oğlak talihinde (burcunda), İran'a ait olan Keş (Şehrisebz) şehrinde Tegine Hatun'dan dünyaya gelmiş ve cihanı aydınlatmıştı (Ebü'l Fazl el-Allâmî, 1877, s. 78).

Yukarıda Alınkova'nın hamile kalmasına vesile olduğunu ifade ettiğimiz gizli ışık (Nur), bu hamilelikten doğan üç çocuğun en büyüğü Buzencer Kağan'dan, dokuz Türk-Moğol hükümdarının soyundan Timur'a ulaşmıştı. Timurluların meşruiyeti, resmi olarak Emir Timur'un 1370 senesinde Semerkant'ı ele geçirip burada tahta çıkması ile başlar (Richards, 2021, s. 73). Ebü'l Fazl, bu anlatıyı dört nesil boyunca devam ettirerek Bâbü, Hümâyün ve akabinde Ekber'e kadar getirmektedir Richards, 2021, s. 73-74). Müellife göre Hümâyün, Şahinşahi olarak tanımladığı Ekber'in nurunun taşıyıcısıydı. Bu nur, Hazret-i Sahipkıran'ın (Emir Timur) iktidarını aydınlatmış, Alonka'nın iffet denizinde gözükmüş, Oğuz Han'ın devletine ışık saçmıştı. Hatta Adem'den Nuh'a kadar yeteneklere ışık tutmuş, bu soydan gelen hükümdarların bedenlerinde dünyayı aydınlatmış ve en parlak halini Ekber'in bedeninde bulmuştu (Ebü'l Fazl el-Allâmî, 1877, s. 121-122). Ebü'l Fazl, bu ifadeleriyle Ekber'in soyunun dayandığı siyasi, ilâhi ve efsanevî kişi ve olayları işaret ettiği görülmektedir. Bu bilgiler, müellifin inşa etmeye çalıştığı ideolojinin çerçevesini ortaya koymaktadır. Nitekim bu isimlerin soyundan gelmek, bir hükümdarın iktidarı ve otoritesinin onayı için hatırı sayılır bir kudret ve meşruiyet sağlamaktadır.

Sonuç

Bâbürlü Devleti, tarihte kurulmuş pek çok Türk devleti gibi soy ve ilâhi meşruiyet esaslarına dayalı bir ideolojiyle kurulmuştur. Devletin kurucusu Bâbür, Türklük, Tümur ve Timurlu hanedan soyunu iktidarının meşruiyet kaynağı olarak görmüştü. Ancak Bâbür'den sonra tahta çıkan Hümâyun, astrolojiye duyduğu ilgisinin bir sonucu olarak ilâhi unsurlardan da yararlanmak suretiyle kozmolojik bir ideoloji tasarlamıştı. Hümâyun döneminde yaşanan bu gelişmeler, Bâbürlü Devleti tarihinde bir kırılma noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu ideoloji, onun iktidarını güçlendirmemiş, bilakis etrafındaki devlet adamlarının iktidardan pay istemesi ve halk üzerindeki otoritesinin zayıflamasına yol açmıştı. Hümâyun'dan sonra Bâbürlü tahtına oturan Ekber, 1564 yılı itibariyle otoriteyi tam olarak elde etmişti. Bu çalışmada Ekber'in babası döneminde inşa edilen kozmolojik ideoloji nedeniyle, önemini yitirmiş olan soya dayalı hanedan ideolojisinin yeniden nasıl güç kazandığı üzerinde durulmuş ve bütün yönleriyle ortaya konmaya çalışılmıştır. Burada dikkat çeken esas husus, Ekber'in tahta çıktıktan sonra Bâbürlü Devleti'nin içine düşmüş olduğu durumu görmüş ve sorunu tespit etmiş olmasıdır. Cesur ve kahramanlığının yanı sıra teşkilatçılığıyla öne çıkan Ekber, devletin siyasî ve askerî açıdan yeniden güçlenmesi için, merkezinde kendisinin olduğu bir kurumsallaşma sürecini başlatmıştı. Dolayısıyla bu kurumsallaşmanın gerçekleşmesi, merkezde bulunan Ekber'in iktidarının güçlü olmasına bağlıydı. İktidarın gücü ise devletin soya dayalı ideolojisinin yeniden tesis edilmesiyle başarılabilirdi. Ekber, devrin alimlerinden Ebü'l Fazl el-Allâmî ve Molla Ahmed Tetevî'ye yazdırmış olduğu eserler vesilesiyle Bâbürlülerin dayandığı Timurlu hanedan soyunu öne çıkarılmasını sağlamıştı. Kanaatimizce bu sayede Hümâyun döneminde kenara itilen soya dayalı meşruiyet kaynağı, Bâbür devrinde olduğu gibi, yeniden devletin ideolojik sac ayaklarından biri vasfını kazanmış oldu. Bu şekilde devlet, yeniden kuruluş ayarlarına geri döndüğü gibi, asırlara dayalı Türk hükümdarlık telakkisinin de unutulması engellenmişti.

Burada karşımıza çıkan diğer husus ise Bâbürlü tarihçilerinin Timurlu hanedan soyunu yeniden nasıl inşa ettikleri ve hangi dinî, siyasî ve efsanevi unsurlarla bunu destekledikleridir. Ebü'l Fazl, eserinde Ekber'in soyunu Hz. Adem'den başlatmıştır. Tetevî ise, Hz. Nuh'tan başlatmıştır. Kanaatimizce bu müellifler, Ekber'in soyunu peygamberlere kadar götürerek onun iktidarının otorite ve meşruiyetini güçlendirmek istemişlerdir. Her iki müellif de Türklerin atası olarak bilinen Yafes hakkında bilgi verdikten sonra, onun kendisinden sonra tahta geçen büyük oğlu Türk'ün vasıfları üzerinde durmuşlardır. Her iki eserde de "*Yafes Oğlan*" şeklinde ifade edilen Türk'ün zeki, becerikli, adil, kültürlü ve sanat sever olduğu, ayrıca mazlumları koruyan ve halkını refah ve mutluluk içerisinde yaşatabilen biri olduğu vurgulanmıştır. Söz konusu müellifler, Türk milletinin dip atalarından olan Türk'ün vasıfları üzerinde durmak suretiyle esasında Ekber'in soyuna dair olumlu bir tablo çizdikleri görülmektedir. Bu müellifler, akabinde ise Türk'ün torunu ve Karahan'ın oğlu Oğuz için aynı yaklaşımı sergilemişlerdir. Onların eserlerinde Türk'le benzer vasıflara sahip olduğunu gördüğümüz Oğuz'un ele geçirdiği bölgelerden de bahsedildiği görülmektedir. Bilhassa Oğuz'un Türk zümrelerine Uygur, Kanglı, Kıpçak gibi adlar vermiş olması en dikkat çekici hususlardandır. Müellifler verdikleri bu bilgilerle, Ekber'in soyunu Hz. Adem veya Hz. Nuh ile başlattıkları insanlık tarihinden kopararak Türk tarihi içerisinde ele almayı tercih etmişlerdi. Hatta bu müelliflerden Tetevî, *Tarih-i Elfi*'de Oğuz'un annesinin göğsünden Allah'a iman etmesi şartıyla süt emdiğini, Allah'a iman etmeyen ilk iki eşleriyle ilişki kurmadığı ve bu şartı kabul eden üçüncü eşiyile ilişki kurup çocuk sahibi olduğunu dile getirmektedir. Oğuz, din değiştirdiği için kendisine saldıran babasıyla savaşmış, onu öldürmüştü. Ayrıca topraklarını genişleterek Türkleri tek çatı altında toplamıştı. Akabinde ise, *Ekbernâme*'deki gibi, Türkleri bir araya getirerek onlara farklı adlar (boy) verdiği aktarılmaktadır. Oğuz, bu özellikleriyle Türklere gönderilmiş bir peygamber ve lider gibi sunulduğu görülmektedir. Dolayısıyla her iki eserde de Ekber'in yarı tanrı veya

İslam'ın koruyucusu gibi özellikleriyle atası Oğuz'un ifade edilen özellikleri arasında benzerlik kurulmaya çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ekbernâme ve *Tarih-i Elfi*'de Moğollar ve Türklerin Oğuz'un soyundan geldiği vurgulanmaktadır. Onlar, başlarında bulunan İlhan döneminde Moğolistan topraklarını kaybetmiş ve neredeyse hepsi ölmüşlerdi. Hayatta kalan Kıyan ve Nüküz, Ergenekon adlı bir yere sığınmışlardı. Burada Kıyan'ın soyundan gelen topluma Kıyat, Nüküz'ün soyundan gelen topluma ise Derelgin denmişti. Onlar, Ergenekon'da karşılına çıkan demir dağı eriterek vatanlarına doğru yola koyulmuş ve yeniden ele geçirmişlerdi. Ebü'l Fazl'ın eserinde Ergenekon ile Ekber'in varlığı arasında kurduğu bağ oldukça dikkat çekicidir. Ona göre Ergenekon'da yaşananlar, yarı tanrı özelliklerine sahip bir hükümdar olan Ekber gibi bir şahsın yaratılışı ve yer yüzüne gelişi için bir vesiledir. Bununla birlikte kanaatimizce Ekber'in bütün bu badireleri atlatan Oğuz neslinin bir devamı olması nedeniyle, milleti ve ülkesi için her türlü engeli aşabilecek güç ve kudreti atalarından devraldığı algısı oluşturulmaya çalışılmıştır. *Ekbernâme* ve *Tarih-i Elfi*'de Ergenekon hadisesinden sonra Ekber ile ilişkilendirilen yeni bazı efsanevî unsurlar göze çarpmaktadır. Bu eserlere göre Kıyan'ın soyundan gelenler, Moğolistan'a hâkim olmuşlardı. Bu soydan Covine Bahadır'ın kızı, amcasının oğluyula evlenmiş ve üç erkek çocuk sahibi olmuştu. Bu çocuklar, nurdan yaratılmış manasına gelen "*Neyyirun*" olarak isimlendirilmişlerdi. Bu gizli nur, kardeşler arasında en büyüğü olan Buzencer Kağan'dan, Cengiz Han da dahil, dokuz Türk-Moğol hükümdarı vasıtasıyla Timur'a aktarılmıştır. Ebü'l Fazl, bu anlatıyı devam ettirerek Babür, Hümâyün ve sonra da Ekber'e kadar getirmiştir. Bilhassa Ebü'l Fazl'ın bu yaklaşımı, inşa edilmeye çalışılan ideolojinin çerçevesini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim Ekber'in soyunun dayandığı ilâhi, efsanevî ve siyasi şahsiyetler, bir hükümdarın iktidarı ve otoritesinin tanınması için dikkate değer bir güç ve meşruiyet temin etmektedir.

Kaynakça

- Ahmed bin. Nasrullah Tetevî. (2013) (h. 1382). *Tarih-i Elfi*, Musahhih (Haz). Gulamrıza Tabataba Mecd, Tahran: Şirket-i İntişarat-i İlmi ve Ferhengi.
- Aka, İ. (2012). "Timur", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 41, 173-177.
- Çelik, M. B. ve Demir, H. (2021). "Hümâyün'un Kozmolojik Egemenlik Anlayışı" *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 70, 401-418.
- Demir, H. (2017). *Bâbürlü Devleti'nde Hümâyün Dönemi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya). Erişim adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- Donuk, A. (1979-1980). "Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (X-XI), 29-56.
- Ebü'l Fazl el-Allâmî. (1877). *Ekbernâme*, C. I, Tashih. Mevlevi Ağa Ahmed Ali ve Mevlevi Abdurrahim, Kalküta: Asiyatik Society Bengale.
- Edwardes, S. M. (1926). *Babur: Diarist and Despot*, London: A. M. Philpot Ltd.
- Fisher, M. H. (2020). *Bâbürlüler: Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu*, çev. M. Fatih Çalışır, İstanbul: Kronik Kitap.
- Gâzi Zahîreddin Muhammed Bâbü. (2006). *Bâbürnâme (Vekayi)*, Doğu Türkçesinden Çeviren: Reşit Rahmeti Arat, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.

- Gazi, Zahîreddin Muhammed Babur, (1970). *Baburnâme: Babur'un Hâtıratı*, C. II Çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul: MEB Yayınları.
- Gazi, Zahîreddin Muhammed Babur, (1970). *Baburnâme: Babur'un Hâtıratı*, C. III Çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul: MEB Yayınları
- Hoyi, M. T. E. (2006). "Farsça'nın Hindistan'da Yaygınlaşması Tarih-i Elfi Kitabı'nın Tanıtımı Müellif: Ahmet Tetevi ve Asif Kazvini", XV. *Türk Tarih Kongresi, Ankara (IV. Cilt – I. Kısım)*, ss. 781-786.
- Khwandamir (1940). *Qanun-ı Hümayuni*. (Nşr. M. Hidayat Hosain), Kalküta: Baptist Mission Press.
- Kafesoğlu, İ. (2013). *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Konukçu, E. (1994a). "Ekber Şah", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 10, 542-544.
- Konukçu, E. (1994b). "Ebü'l-Fazl el-Allâmî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 10, 313-314.
- Kulke, H. ve Rothermund, D. (2001). *Hindistan Tarihi*, Çev. Müfit Günay Ankara: İmge Kitapevi.
- Niyazi, M. (2017). *Türk Devlet Felsefesi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Pala, İskender, (2004), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Roux, Jean Paul. (2021). *Babur: Büyük Moğolların Tarihi*, çev. Lale Arslan Özcan, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Eleştirel Düşünmenin Problem Çözme ve Algılanan Stres Düzeyine Etkisi

Ayşe Nihan Arıbaş^{ab}, Yavuz Sezer Oğuzhan^c

Özet

Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin eleştirel düşüncelerini, problem çözme yetilerini ve algılanan stres düzeyini belirlemektir. Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin demografik özellikleri de araştırmaya konu olmuştur. Değişkenler arasındaki ilişkiler Çoklu Korelasyon Analizi ve hipotezlerin test edilmesi ise Regresyon Analiziyle yapılmıştır. Araştırmada Korelasyon ve Regresyon analizleri gizil değişkenler üzerinden yapılmış olduğundan alt değişkenler analizlere eklenmiştir. Bulgular; eleştirel düşünme ile problem çözme arasında pozitif yönlü, eleştirel düşünme ile algılanan stres düzeyi arasında negatif yönlü ve algılanan stres düzeyi ve problem çözme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu üç değişkenin ele alındığı herhangi bir çalışmaya literatürde rastlanmaması bu çalışmanın önemini ortaya koymakla birlikte sonraki çalışmalar için de ışık tutacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Eleştirel Düşünme
Problem Çözme
Algılanan Stres
Stres

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 22.01.2024

Yayın Tarihi: 27.03.2024

Doi: 10.18026/cbayarsos.1423629

The Effect of Critical Thinking on Problem-Solving and Perceived Stress Level

Abstract

The purpose of this study is to determine university students' critical thinking, problem-solving abilities and perceived stress level. Demographic characteristics of the university students participating in the research were also subject to the research. Relationships between variables were made by Multiple Correlation Analysis and testing of hypotheses was done by Regression Analysis. Since the Correlation and Regression analyzes in the research were conducted on latent variables, sub-variables were added to the analyses. Results; It shows that there is a positive relationship between critical thinking and problem-solving, a negative relationship between critical thinking and perceived stress level, and a positive relationship between perceived stress level and problem-solving. The fact that no study addressing these three variables has been found in the literature demonstrates the importance of this study and is thought to shed light on future studies.

Keywords

Critical Thinking
Problem Solving
Perceived Stress
Stress

About Article

Received: 22.01.2024

Published: 27.03.2024

Doi: 10.18026/cbayarsos.1423629

^a Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, ORCID:0000-0002-5142-874X.

^b İletişim yazarı: nihan_dinc85@hotmail.com

^c Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Gelibolu Piri Reis Meslek Yüksekokulu, ORCID:0000-0002-1097-9094.

Giriş

Sosyal bir varlık olan insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliklerden biri düşünme eylemidir. Düşünmenin salt bir eylem olduğu düşünülmemelidir. İnsanın diğer varlıklardan farkı düşünebilme eyleminin eleştirel, analitik ve detaylı boyutları bulunmaktadır. Var olan bir olgunun, bir durumun ve bir olayın aydınlığa kavuşturulabilmesi eleştirel bakış açısıyla mümkündür. Düşüncenin eleştirel olmaması var olan olgunun, durumun ve olayın doğru kabul edilmesi belki de yanlış üzerine mutabık olunması anlamı taşımaktadır ki bu da insanın problemi tanımlayamaması, alternatif üretememesi ve sonuca ulaşamaması anlamına gelmektedir. Alternatif yolların var olduğunu ve çözüm yollarının çeşitli şekillerde kendini göstereceğini kabul etmek eleştirel düşünceyi tanımlayan genel bir ifadedir. Bu noktadan hareketle bireysel ve sosyal yaşamda doğru olana ulaşmak eleştirel düşünme eylemi ile olanaklı olabilecektir.

Eleştirel düşünmenin bir sonucu olarak değerlendirilebilecek problem çözme, basit bir eylem değil bir beceri çeşididir. Her insan yaşamının hemen hemen her döneminde mutlaka problemlerle karşılaşmaktadır. Bazen ağır bazen hafif şekilde yaşamımızda karşılaştığımız problemlere yaklaşımımız onlara çözüm üretmek için birer kriter olmaktadır. Bu bağlamda, problem çözmenin başlıca kuralı; problemi tanımlamak, problemin kaynağını tespit etmek, probleme çözüm alternatifleri belirleyerek sonuçlandırma sürecine girmektir. Bunu yaparken analitik ve eleştirel düşünme en büyük yardım faktörü olarak görülmektedir.

Yaşanan problemlerin insan yaşamında nasıl karşılandığı önemli bir unsur olarak karşımıza çıkarken problemlerden çok hızlı ve derin etkilenen insanların stres içerisinde olduğu kabul edilebilir. Her insanın yaşamının belirli zamanlarında duyduğu stres hissi, onların motivasyonlarını da etkileme gücüne sahiptir. Her ne kadar olumsuz bir algıya sahip olsa da stres, doğru yönetildiği müddetçe olumlu bir motivasyon kaynağı olarak yaşamımıza katkılar sunabilmektedir. Biri için stres olarak değerlendirilecek bir olgu veya durum başka biri için sıradan kabul edilebilmekte ya da biri için yıkıcı etkiye sahip olan bir stres kaynağı başkası için yapıcı özellikler taşıyabilmektedir.

Bu çalışmada, eleştirel düşünmenin problem çözme ve algılanan stres düzeyi üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde konuyla ilgili mevcut literatür çerçevesinde eleştirel düşünme, problem çözme ve algılanan stres düzeyi kavramları ele alınmış ve hipotezler belirlenmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın bu bölümünde sırasıyla eleştirel düşünme, problem çözme ve algılanan stres düzeyi kavramlarına değinildikten sonra bu kavramlar arasındaki ilişkilerin ele alındığı araştırmalar da incelenerek araştırmanın modeli ve hipotezleri ortaya konmuştur.

Eleştirel Düşünme

Düşünmek, insanın sahip olduğu ve diğer varlıklara karşı özgelik oluşturan temel bir eylemdir. Descartes'ın ifade ettiği gibi var olmamızın nedeni düşünebiliyor olmamızdır. Bu eylem sayesinde "ben" ya da "biz" olgusundan bahsedilebilmektedir. Esasında Descartes'in üzerinde durduğu nokta, düşünebilme yetisinin ifasından ziyade doğru yönlendirilmiş düşünme eylemidir. Bu da eleştirel düşünce kavramını açıklamaktadır. Eleştirel düşünme kavramı, söz konusu eylemin nasıl yönlendirileceği, nasıl evrileceği ve sonuca nasıl ulaşılacağı ile ilgilidir.

Eleştirel düşünme kavramını, analitik düşünme paralelinde, Dewey (1933) ve Glaser'in (1941) literatüre kazandırdığı kabul edilmektedir (Byrnes ve Dunbar, 2014). Eleştirel düşünme, bir

olguyu daha ileriye taşıyabilmek adına doğru analizler yaparak değerlendirmelerde bulunmaktır (Paul ve Elder, 2006). Herhangi bir konuyla ilgili olan alternatif bakış açılarını, hipotezleri ve yapılması muhtemel diğer durumları açıklayan (Moon, 2008; Ennis 1985) eleştirel düşünme, bir sorgulama biçimi olup elde edilen bilgiye bir nevi meydan okuma olarak tanımlanmaktadır (Judge, Jones ve McCreery, 2009).

Eleştirel düşünme, olumlu düşünme, düşünce güdüsü ve dünya görüşü için bulunması gereken bilişsel becerilere odaklanan felsefi yaklaşım ve bireylerin bireysel farklılıkları ve eleştirel düşünmenin temeli olan problem çözmeye odaklanan psikolojik yaklaşım olmak üzere iki temele dayanmaktadır (Karakoç, 2016). Eleştirel düşünme öğrencilere birçok faydalar sağlamaktadır. Örneğin eleştirel düşünme akademik başarı için oldukça önemli görülmektedir. Bu nedenle eleştirel düşünme yeteneği bulunmayan ya da entelektüel becerilerini geliştiremeyen öğrencilerin okulları katlanılmaz olarak görecekları ve dolayısıyla başarılı olamayacakları ya da çalışmalarını bitiremeyeceklerine kesin gözüyle bakılmaktadır. Bunun yanı sıra eleştirel düşünme becerisini geliştirmenin farklı ırk, kültür ve bölgelere ait olan insanları anlamak için de gerekli olduğu görülmektedir (Şahin, 2014).

Eleştirel düşünme bazı çevrelerce gereklilik olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda Hunter (2009), eleştirel düşünmenin insana bilgi edinme olasılığını artırmada, özgünlük kazanmada ve inançların şekillendirilmesinde yardımcı olduğunu ifade etmektedir. Çünkü her insan öğrendiği ne varsa onlara şüpheyle yaklaşmalı ve daha güçlü düşünceler üretmeli (Benazus, 1997) ve soru sormayı, sorgulamayı alışkanlık haline getirerek eleştirel düşünmeyi bir davranış biçimi haline getirmelidir. (Mason, 2008).

Eleştirel düşünme; *bilişsel* ve *duyuşsal* olarak iki boyutta incelenmektedir (Facione, Facione ve Giancarlo, 1995). Bilişsel ve duyuşsal boyutların özellikleri Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Eleştirel Düşünmenin Boyutları

Bilişsel Boyut	Duyuşsal Boyut
Yorum yapma	Yeni fikirlere açık olma
Analiz yapma	Meraklı olma
Değerlendirme	Araştırmada tarafsız olma
Çıkarım yapma	Analitik düşünebilme
Açıklama yapma	Sistemli olma
Otokontrol yapma	Özgüvenli olma

Problem Çözme

Beklenmedik olumsuz olaylar ve durumları açıklayan problem sözcüğü, her insanın zaman zaman karşılaştığı bir olguyu ifade etmektedir. Problemin büyüklüğünü ve küçüklüğünü insanın istemediği olay ve durumları algılayışı, bunlardan etkilenişi ve reaksiyonu belirlemektedir. Beklenmeyen ve istenmeyen olguları ortadan kaldırmak problemleri çözmek anlamına gelir ki bu sayede insanlar yaşadıkları olumsuz duygu ve düşüncelerden kurtulabilirler.

Karşılaşılan bir engeli aşarak istenen duruma gelmeyi ifade eden (Woolfok, 2001; Glassman ve Hdad, 2009) problem çözme basit bir eylem değildir ve bunun için problemin var olması ve gerekliliğin anlaşılması gerekmektedir. Evans ve Brueckner (1990), makul çözümlerin üretmek için bilgi ve yeteneklerin kullanılmasını problem çözme olarak tanımlamaktadırlar. Konan'a göre (2013), insanın kendisini iç ve dış tehditlerden koruyabilmesi, yaşamını idame ettirebilmesi ve öz gelişimini sağlayabilmesi için problem çözme becerisine sahip olması gerekmektedir. İnsanların düşüncelerini özgürce tartışabildiği, duygularına önem verildiği, gereksinimlerinin dikkate alındığı ortamlarda problem çözme yeteneği ortaya çıkmaktadır (Bingham, 2004). Dewey (1933), problem çözme sürecinin beş aşamadan oluştuğunu söylemektedir:

- *Problem belirleme ve tanımlama.
- *Problem nedenlerini tespit etme.
- *Alternatif çözüm önerileri geliştirme ve bu alternatifleri değerlendirme.
- *Karara varma.
- *Varılan kararı hassasiyetle tatbik etme.

Problem çözme, sorunların çözülmesinden geçmiş tecrübelerden öğrenilen kuralların basit şekilde uygulanmasının yanı sıra söz konusu problemlerin çözümü için yeni yollar bulabilme olarak da tanımlanmaktadır. Problemler karşısında insanların tepkileri birbiriyle aynı olmayabilmektedir. Bu noktada bazı insanların probleme iyi bir çözüm yolu bulmak yerine problemi görmezden geldiği, problemin kendiliğinden çözülmesini beklediği, karar vermeyi ertelediği ve sorumluluktan kaçma gibi yolların denendiği de görülmektedir. Ancak burada göz önünde bulundurulması gereken temel konu problemlerin çoğunun çözülmek için harekete geçilmeden ortadan kalkmadığıdır (Korkut, 2002). Başarılı bir problem çözme için problemin meydana geldiği durumlardan, bu durumu meydana getiren kaynak, etki ve değişkenlerden yola çıkılarak geliştirilen belirli adımların planlanması önem kazanmaktadır. Uyulan plan net olmak zorunda olmamakla birlikte, problem çözümü esnasında elde edilen yeni bilgileri ortaya koyan değişikliklerin yapılması gerekmektedir (Dostál, 2015).

Bingham (2004), problemlerin; *amaç, amaçın önündeki engeller ve insanın amaca ulaşmak* (problem çözmek) için *duyduğu gerginlik hissi* olarak üç ana öğeden oluştuğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda her problemin çözümünün ortak noktasının amaca ulaşmayı engelleyen durumları ortadan kaldırmak olduğu söylenebilir (Cüceloğlu, 2009).

Stres Kavramı

Stres kavramını bilime kazandıran isim olan Selye (1956), vücuda yüklenen ve herhangi bir özel durumu olmayan istemin karşısında verilen reaksiyon olarak nitelendirmiştir (Johnstone, 1989). Cüceloğlu'na göre (2009) ise stres, fiziksel ve psikolojik sınırlarını aşarak göstermiş olduğu gayret olarak algılayarak birey için fiziksel ve toplumsal olumsuzlukların içinde bulunması realitesini ortaya koymaktadır. Stres hayatın vazgeçilmez bir parçası olduğu için bireylerin stresli hissettiklerinde bu durumla nasıl baş edebileceklerini anlamaları önemlidir. Stres bireyin sıraya koyması gereken önceliklerini kavramak için nasıl hareket ettiğinden doğrudan etkilenmekte olduğundan bireyin bu noktada stresle başa çıkma stratejilerini keşfetmesi gerekmektedir. Zihinsel koşulların gelişmesinde önemli bir yeri bulunan stres, duygusal dengemizi bozarak sağlığımızı da olumsuz şekilde etkilemektedir. Strese yol açan faktörlerin bilinmesi davranışa nasıl yanıt verileceğini belirlemede önem arz etmektedir. Aynı

zamanda bu noktada zihinsel sağlığın iyileştirilmesinde önemli bir etkisi olan başa çıkma stratejilerinden faydalanmanın yararlı olacağı bilinmektedir (Borkakoty vd., 2019).

İnsanın bir varlık olarak çevresi ile etkileşime girmesi fizyolojik ve psikolojik uyumsuzluklara yol açmakta ve yaşanan duygusal gerilim ve gerginlik stres olarak değerlendirilmektedir (Durna, 2018). Stres, dış çevrenin bir nedeni olarak görülmesine karşın insanın iç dünyası ile ilgili bir durumdan kaynaklanmaktadır (Raber ve Dyck, 1993). Farklı disiplinlerde çeşitli tanımları olan stres, psikolojik anlamda insan ve nesnelerin bazı etkilerden kaynaklı biçiminin bozulması ve çarpıtılmasına karşı gösterilen direnç olarak karşımıza çıkmaktadır (Baltaş ve Baltaş, 1989). Bunun yanı sıra insanın yaşamında her yerde karşılaşılabileceği bir olgudur. İnsan olmanın ve sosyal ilişki kurmanın doğal bir sonucu olarak görülen stres, arzu edilen durumun olmaması ve uyumsuzluğun yaşanması ile ortaya çıkmaktadır.

Stres kavramı her ne kadar olumsuz olarak algılsa da bazı durumlarda olumlu özellikler de sergilemektedir. Bu bağlamda Selye (1976, s. 3), stresi *yararlı stres* ve *zararlı stres* olarak kategorize etmiştir. Biri için stres kaynağı olan bir olay ya da durum başkası için strese neden olmayabilecektir (Raber ve Dyck, 1993). Bu da her insanın algılayış ve psikolojik durumunun farklılık gösterdiği gerçeği ile açıklanabilmektedir.

Stres ile mücadele etmenin sorun odaklı ve duygu odaklı mücadele olarak iki yolu vardır (Parker, 2007). Sorun odaklı mücadelede stresin üzerine odaklanılmakta iken duygu odaklı mücadelede ise hissedilen duygunun değiştirilmesine ağırlık verilmiştir. Her iki durum da birer yöntem olup insanlar, kendilerine uygun olanı seçerek stresi yönetme çabasına girmektedirler.

Stresli bireylerin bazı özellikler sergilediğini belirten Braham (1998), bu özellikleri şu şekilde sıralamaktadır:

- Fiziksel Belirtiler: Düzensiz uyku düzeni, baş ağrısı, kas ağrısı, ishal, yüksek tansiyon, kolit, çene kasılması.
- Duygusal Belirtiler: Ruh durumunun değişkenlik göstermesi, depresyon, kaygı veya endişe, aşırı hassasiyet, saldırganlık, öfke kontrolsüzlüğü.
- Zihinsel Belirtiler: Unutkanlık, hayal kurmada artış, konsantrasyon, mizah anlayışında kayıp, karar vermede güçlük.
- Sosyal Belirtiler: Randevulara itaatsizlik, karşıdakine güvensizlik, insanları rencide etmek, insanları suçlamak.

Eleştirel Düşünme, Algılanan Stres Düzeyi ve Problem Çözme İlişkisi

Kanbay vd.'nin (2013) çalışması eleştirel düşünme ile problem çözme becerileri arasında negatif yönlü ve düşük düzeyde bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Pehlivan'ın (2017)'nin turizm sektöründe yapmış olduğu araştırmanın sonuçları eleştirel düşünmenin problem çözme üzerinde etkisinin olduğunu göstermektedir.

Köksal'ın (2020)' çalışmasında eleştirel düşünme ölçeğinden alınan sistematiklik ve esneklik ile stres puanları pozitif yönde ve çok zayıf derecede ve bir ilişki görülmüştür. Belecine ve Ojampo'nun (2018) lisansüstü öğrenciler üzerinde yaptıkları çalışmada ise öğrencilerin eleştirel düşünceleri, problem durumları onlara verilmeden önce ve verildikten sonra ölçülmüş olup problem durumları kullanıldıktan sonra öğrencilerin problem çözmede eleştirel düşüncelerinin önemli ölçüde geliştiği görülmüştür. Rodzalan ve Zaad'ın (2015)

öğrenciler üzerinde yaptıkları çalışmanın sonuçları ise yüksek eleştirel düşünme ve problem çözme becerisine sahip olduklarını ve erkek öğrencilerin bu konuda daha başarılı olduklarını göstermektedir. Kırmızı vd.'nin (2015) öğretmen adayları üzerinde yaptıkları çalışmanın sonuçlarına göre müzik öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleriyle problem çözme algıları arasında anlamlı bir ilişkisi bulunmaktadır. Arrivillaga vd. 'nin (2022)'nin çalışmasının sonuçları da düşük eleştirel düşünme eğiliminin artan algılanan stres ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. Lee vd. 'nin (2013)'nin hemşirelik öğrencileri üzerinde yapmış oldukları çalışmanın sonuçları hemşirelik öğrencilerinde stresi azaltmak için eleştirel düşünme eğilimini artırmaya yönelik bir öğretim programı gerektiğini göstermektedir. Çoban'ın (2019) çalışmasında öğrencilerin eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerinin cinsiyete göre farklılaşmadığı görülmektedir. Ayrıca Aydın'ın (2017) su topu öğrencileri üzerinde yapmış olduğu çalışmanın sonuçları ise yaş ve eğitim durumuna göre algılanan stres düzeyleri ve problem çözme becerilerinin farklılaştığını göstermektedir. İlgili literatür incelenerek araştırma modeli ve hipotezler oluşturulmuştur.

Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırma, öğrencilerin eleştirel düşünme, problem çözme ve algılanan stres düzeyi algıları arasındaki ve bu değişkenlerin birbirlerine etkilerini incelemektedir. Ayrıca araştırmanın bir diğer amacı öğrencilerin demografik özelliklerinin (yaş, cinsiyet, sınıf, öğrenim görülen program, mezun olunan lise, bölüme isteyerek gelip gelmeme durumu, kalınan yer, annenin ve babanın eğitim durumu, ailenin geliri, öğrencinin kendisinin geliri, aile tipi, aile içindeki ilişkiler, annenin ve babanın yaklaşımı, okul başarısı, sağlık durumu ve ruhsal sağlık) eleştirel düşünme, problem çözme ve algılanan stres düzeyi algısında istatistiksel olarak fark gösterip göstermediğinin belirlenmesidir. Literatürde eleştirel düşünme, problem çözme ve algılanan stres düzeyi ilişkisine yönelik çok fazla araştırma bulunmamakta ve bu nedenle çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Meslek Yüksekokulu'nda 2021-2022 bahar yarıyılında öğrenim gören 722 öğrenci evreni oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenen 398 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma verileri Google Form kullanılarak ve anket tekniğiyle Şubat- Nisan 2022 tarihlerinde toplanmış olup araştırmanın gerçekleştirilebilmesi için Aksaray Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan yazılı izin alınmıştır (Tarih: 22/02/2022 ve No: 2022/01-34).

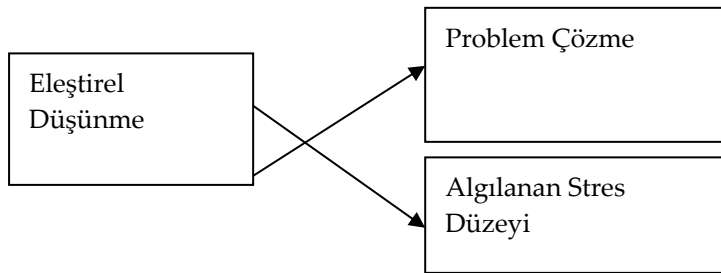
Veri Toplama Araçları ve Veri Analizinde Kullanılan Yöntemler

Nicel yöntem kullanılan çalışmada verileri toplanabilmesi için anket tekniğinden faydalanılmıştır. 4 kısımdan oluşan anket formunun birinci kısmında Demografik Bilgi Formu bulunmaktadır. İkinci kısımda öğrencilerin eleştirel düşünme algılarını belirlemeyi amaçlayan Facione vd. (1998) tarafından geliştirilen Kaliforniya Eleştirel Düşünme Ölçeği (KEDÖ) bulunmaktadır ve ölçeğin bazı ifadeleri ters puanlanmaktadır. Toplam puanlar 280'den az ise eleştirel düşünme eğilimleri düşük, 350'den yüksek ise eleştirel düşünme eğilimleri yüksek olarak kabul edilmektedir (Facione vd., 1998). Ölçeğin alt boyutları; analitiklik, açık fikirlilik,

meraklılık, kendine güven, doğruyu arama ve sistematikliktir. Üçüncü kısımda öğrencilerin Problem Çözme Envanteri (PÇE) bulunmaktadır. Heppner ve Petersen (1982) tarafından geliştirilen ve Şahin, Şahin ve Heppner (1993) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ölçek 35 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınan yüksek puanlar, bireyin problem çözme düzeyinin düşük olduğunu; düşük puan ise problem çözmeye etkin olduğunu göstermektedir. Envanterin problem çözme yeteneğine güven, bireysel kontrol ve yaklaşma/kaçınma olmak üzere 3 alt ölçeği bulunmakta olup üç boyutta da yüksek puanlar o boyuta ait durumun daha az olduğu, düşük puanlar ise daha fazla olduğu anlamına gelmektedir. Dördüncü kısımda ise öğrencilerin stres düzeylerini ölçmeyi amaçlayan Algılanan stres düzeyi ölçeği (ASDÖ) kullanılmıştır. Cohen, Kamarck ve Mermelstein (1983) tarafından geliştirilen ölçek, Eskin vd. (2013) ve Baltaş vd. (1998) tarafından Türkçeye çevrilmiş, geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılmıştır. 5'li Likert tipi ölçekte yer alan 14 maddenin 7'si olumlu ifadeler içerdiğinden tersten puanlanmaktadır. Ölçekten alınan toplam puan bireyin stres seviyesini belirtmekte olup, puanın 42-56 arası olması yüksek, 27-41 arası olması orta ve 11-26 arası olması düşük stresi ifade etmektedir (Baltaş, Atakuman ve Duman, 1998, Eskin: 2013).

SPSS 24.0 programı kullanılarak gerçekleştirilen veri analizinde frekans, toplam puan, ortalama, standart sapma, Bağımsız Örneklem T- Testi ve ANOVA Analizleri kullanılmıştır. Korelasyon Analizi, İkili Regresyon Analizi ve Açıklayıcı Faktör Analizi de yapılmıştır

Şekil 1. Araştırma Modeli

H1: Eleştirel düşünme ile algılanan stres düzeyi arasında ilişki bulunmaktadır.

H2: Eleştirel düşünme ile problem çözme arasında ilişki bulunmaktadır.

H3: Algılanan stres düzeyi ile problem çözme arasında ilişki bulunmaktadır.

H4: Eleştirel düşünmenin, problem çözme üzerinde etkisi bulunmaktadır.

H5: Eleştirel düşünmenin algılanan stres düzeyi üzerinde etkisi bulunmaktadır.

Ölçeklerin Güvenirlik ve Geçerlilikleri

Güvenirlik analizinden elde edilen bulgulara Tablo 2`de yer verilmektedir.

Tablo 2. Güvenirlik Analizi

Ölçek	Alt Boyutları	Cronbach's Alpha
EDÖ	Analitiklik	0,692
	Açık fikirlilik	0,637

Eleştirel Düşünmenin Problem Çözme ve Algılanan Stres Düzeyine Etkisi

	Meraklılık	0,792	0,829
	Kendine Güven	0,807	
	Doğruyu Arama	0,620	
	Sistematiklik	0,615	
PÇÖ	Bireysel Kontrol	0,671	
	Problem Çözme Yeteneğine	0,743	0,791
	Güven	0,666	
	Yaklaşma/Kaçınma		
ASDÖ			0,775

Tablo 2’de sunulan verilere göre, EDÖ’nün güvenilirliği 0,82, PÇÖ’nün güvenilirliği 0,79 ve ASDÖ’nün güvenilirliği ise 0,77 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca alt boyutların güvenilirlik değerleri incelendiğinde tüm boyutların güvenilirlik değerlerinin 0,60’ın üzerinde olduğu görülmektedir.

Araştırmada, yabancı literatürdeki çalışmalardan Türkçe’ye çevrilmiş, geçerliliği ve güvenilirliği Türkiye’de test edilmiş ölçekler kullanıldığından ölçeklerin yapı geçerliliklerini test ederek faktör yapılarını belirlemek için Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır (Büyüköztürk, 2002, s. 472; Yaşlıoğlu, 2017).

Tablo 3. Açıklayıcı Faktör Analizi

Ölçek	Alt Boyutlar	Faktör Dağılımları	Varyans Birikimli Açıklama Yüzdesi (%)	KMO	P
EDÖ	Analitiklik	0,527-0,625	51,500	0,787	
	Açık Fikirlilik	0,525-0,610	53,250	0,856	
	Meraklılık	0,582-0,720	53,842	0,863	
	Kendine Güven	0,593-0,707	52,523	0,844	0,000
	Doğruyu Arama	0,550-0,723	51,242	0,795	
	Sistematiklik	0,561-0,717	50,998	0,750	
PÇÖ	Bireysel kontrol	0,575-0,649	49,965	0,706	
	Problem çözme yeteneğine güven	0,661-0,826	50,667	0,874	0,000
	Yaklaşma/kaçınma	0,595-0,758	56,639	0,800	
ASDÖ		0,531-0,699	52,257	0,540	0,000

Tablo 3’teki bulgular incelendiğinde, ölçeklerin KMO değerlerinin 0,5’ten fazla olması yeterli örneklem sayılarına ulaşıldığını göstermektedir (Field, 2009, 647).

Bulgular

Demografik Bulgular ve Betimleyici İstatistik Bulguları

Demografik bulgulara göre katılımcıların %60,2'si kadınlardan oluşmakta olup %57,9'u 18-20 yaş aralığında, %44,6'sının Anadolu lisesi mezunu olduğu, %76,6'sının bölümüne isteyerek geldiği ve %71,5'inin ailesinin gelir düzeyinin orta düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Katılımcıların betimleyici istatistikleri bulgularına ise Tablo 3'te yer verilmektedir.

Tablo 4. Betimleyici İstatistikler

Ölçekler	N	X	SS	Çarpıklık	Basıklık
Eleştirel Düşünme	397	208,490	1,027	0,012	-0,178
Analitiklik	397	46,229	0,385	-0,254	-0,172
Açık fikirlilik	397	47,219	0,283	-0,632	1,244
Meraklılık	397	41,313	0,315	-0,339	0,123
Kendine Güven	397	29,501	0,275	-0,337	0,077
Doğruyu Arama	397	22,531	0,220	-0,140	-0,062
Sistematiklik	397	25,828	0,224	-0,146	-0,362
Problem Çözme	397	128,778	0,849	-0,091	3,058
Problem çözme yeteneğine güven	397	45,428	0,385	-0,378	0,036
Bireysel Kontrol	397	15,854	0,231	0,267	-0,208
Yaklaşma/kaçınma	397	53,163	0,429	0,448	1,705
Algılanan Stres Düzeyi	397	32,221	0,403	0,659	0,583

Tablo 4'te katılımcıların eleştirel düşünme toplam puan ortalamaları incelendiğinde 208,49±1,027, alt boyutlar için sırasıyla ortalamaları analitiklik için 46,229±0,385, açık fikirlilik için 47,219±0,283, meraklılık için 41,313±0,315 ve kendine güven için 29,521±0,275, doğruyu arama için 22,531±0,220 ve sistematiklik için ise 25,828±0,224'tür. Hesaplanan ortalamalara göre, altı alt ölçeğin puanının 50 puandan fazla olması yüksek, 40 puandan az olması ise düşük puanı ifade etmektedir. Buna göre ölçeğin analitiklik, açık fikirlilik ve meraklılık alt ölçek puanları orta, kendine güven, doğruyu arama ve sistematiklik puanları düşüktür. Ölçek bütün olarak değerlendirildiğinde ise katılımcıların eleştirel düşünme düzeylerinin düşük olduğu görülmektedir.

Tabachnick ve Fidell (2013, 94-97)'e göre verilerin normal dağılıma uygun olması için çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,5 ile +1,5 arasında olması gerekmektedir. Buna göre eleştirel düşünme ve algılanan stres düzeyi ölçeklerinin normal dağılıma uygun olduğu; problem çözme ölçeğinin ise normal dağılıma uymadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Hipotez Bulguları

Değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkisini belirlemek Çoklu Korelasyon Analizi ve hipotezleri test etmek için ise Regresyon Analizi yapılmıştır. Söz konusu analizlerde, değişkenler arası ilişkiler hatalardan arınmış olarak hesaplamaya olanak verdiği için güvenilir sonuçlar elde edebilmek daha kolay olmaktadır (Meydan ve Şeşen, 2015, 30).

Korelasyon Analizi Bulguları

Korelasyon Analizi bulgularına Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5. Korelasyon Analizi

Değişkenler	X	ED	PÇ	ASD
Eleştirel Düşünme (ED)	208,490	1	0,144**	-0,027**
Problem Çözme (PÇ)	128,778	0,144**	1	0,016**
Algılanan Stres Düzeyi (ASD)	32,221	-0,027**	0,016**	1

**p: 0,000, p<0,01

Çoklu Korelasyon Analizi sonucunda eleştirel düşünmeyle problem çözme arasında pozitif yönlü (r: 0,144, p<0,01), eleştirel düşünmeyle algılanan stres düzeyi arasında negatif yönlü (r:-0,027, p<0,01) ve algılanan stres düzeyiyle problem çözme arasında ise pozitif yönlü (r: 0,016, p<0,01) zayıf bir ilişki bulunduğu görülmüştür. Bu bulgulara göre H1, H2 ve H3 kabul edilmiştir.

Regresyon Analizi Bulguları

Eleştirel düşünmenin problem çözme üzerindeki etkisini (H4) ve eleştirel düşünmenin algılanan stres düzeyi üzerindeki etkisini (H5) belirlemek amacıyla yapılan İkili ve Çoklu Regresyon Analizi sonucunda elde edilen bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Regresyon Analizi

Model	β	Standardize edilmiş β	t	p
ED>PÇ	0,144	0,018	8,313	0,004
ED>ASD	0,027	-0,002	0,294	0,588

Tablo 6'ya göre, eleştirel düşünme, problem çözmeyi pozitif yönde etkilemektedir. Eleştirel düşünme algısındaki 1 birimlik değişim, problem çözme algısında 0,018 birimlik değişime neden olmaktadır. Buna göre, H4 kabul edilmiştir. Buna ek olarak eleştirel düşünce, algılanan stres düzeyini etkilememektedir. Buna göre H5 reddedilmiştir.

Farklılık Analizi Bulguları

Tablo 7. Farklılık Analizi

Değişkenler	ED	PÇ	ASD
	X	SS X	SS X SS

Yaş	18-20 yaş	207,94	20,93	128,06	16,63	32,55	8,19
	20-23 yaş	209,26	20,09	129,24	17,00	31,45	7,74
	Diğer	209,13	18,82	133,00	19,28	33,73	8,10
	f	0,195		0,974		1,269	
	p	0,934		0,379		0,282	
Cinsiyet	Kadın	209,39	19,17	128,61	16,47	32,79	8,48
	Erkek	207,12	22,30	129,03	17,63	31,36	7,23
	t	5,710		0,010		6,144	
	p	0,281		0,809		0,083	
Sınıf	1.Sınıf	209,01	21,22	127,65	16,40	32,26	8,50
	2.Sınıf	208,14	20,00	129,51	17,25	32,19	7,72
	t	1,164		0,386		1,902	
	p	0,678		0,286		0,937	
Öğrenim Görülen Program	İnsan kaynakları yönetimi	211,62	19,85	129,26	15,77	32,97	8,75
	Deniz ve liman işletmeciliği	207,44	19,95	127,31	18,34	32,25	7,95
	Turizm ve seyahat hizmetleri	210,39	18,56	127,75	16,68	30,63	7,01
	Muhasebe	203,14	23,51	129,70	16,99	31,92	8,01
	Yönetim ve Organizasyon	203,51	18,93	129,14	14,94	34,07	8,69
	Siyaset bilimi	209,11	25,79				
	F	1,549		0,389		0,880	
	p	0,174		0,856		0,495	
Mezun Olunan Lise	Meslek lisesi/imam hatip lisesi	205,86	20,71	136,00	14,33	32,06	7,01
	Temel lise	209,12	20,69	127,66	15,42	32,44	8,35
	Anadolu lisesi	201,90	15,49	135,10	15,53	32,00	7,36
	Sağlık meslek lisesi	209,05	20,70	127,97	15,42	32,04	7,96
	F	0,949		3,126		0,079	
	P	0,417		0,026		0,971	
Bölüme isteyerek gelme	Evet	210,02	20,35	128,89	17,26	31,96	7,98
	Hayır	203,48	20,19	128,38	15,83	33,05	8,18
	t	0,140		0,020		0,964	
	p	0,007		0,799		0,254	

Eleştirel Düşünmenin Problem Çözme ve Algılanan Stres Düzeyine Etkisi

Kalınan yer	Kredi Yurtları	200,46	19,17	137,00	15,25	32,32	9,36
	Özel yurt	207,50	19,50	127,86	14,92	31,44	8,06
	Aile ile	213,62	20,62	145,10	14,76	33,37	8,07
	Arkadaşlarımla evde	209,71	20,47	132,97	16,43	32,20	7,53
	F	4,657		4,426		0,779	
	p	0,003		0,036		0,506	
Annenin Eğitim Durumu	Üniversite	213,58	20,49	126,08	14,06	33,41	7,56
	Lise	213,44	21,91	130,93	15,97	33,91	8,10
	Ortaokul	207,33	20,88	128,01	16,19	30,96	7,36
	İlkokul	206,65	19,70	128,63	18,35	32,25	8,07
	Okuryazar	203,12	18,63	136,25	20,09	29,75	7,40
	Okuryazar değil	209,76	17,82	124,42	11,37	32,38	10,49
	F	1,544		0,953		1,149	
	p	0,175		0,447		0,206	
Babanın Eğitim Durumu	Üniversite	217,46	22,71	130,81	11,61	33,18	8,22
	Lise	206,58	21,48	128,61	15,43	33,72	7,73
	Ortaokul	206,83	18,96	128,90	18,42	31,46	7,84
	İlkokul	209,71	20,48	127,97	17,75	31,24	7,91
	Okuryazar	212,25	10,53	127,75	17,67	34,25	14,70
	Okuryazar değil	193,00	5,29	142,33	9,71	42,66	10,01
	F	2,065		0,537		2,514	
	P	0,069		0,748		0,029	
Ailenin gelir düzeyi	İyi	211,98	18,44	133,21	16,77	30,68	7,14
	Orta	208,30	20,80	128,03	17,41	32,24	8,16
	Kötü	206,46	20,48	128,53	14,23	32,91	8,06
	F	1,055		2,043		1,200	
	p	0,349		0,131		0,302	
Öğrencinin gelir düzeyi	İyi	211,45	20,90	132,05	18,44	30,91	8,40
	Orta	208,32	19,66	128,16	18,27	31,61	7,56
	Kötü	208,49	21,35	128,79	14,90	33,18	8,40
	F	0,409		0,782		2,261	8,03
	p	0,665		0,458		0,106	
Aile tipi	Çekirdek	208,66	19,88	129,09	15,83	31,79	7,61
	Geniş	205,57	20,57	127,83	21,48	31,97	9,14
	Parçalanmış	212,48	22,94	128,72	13,83	34,88	7,85
	F	1,819		0,175		3,183	
	p	0,163		0,839		0,043	

Aile ilişkiler	içi	İyi	208,69	20,43	129,02	17,62	31,39	8,04
		Orta	206,60	19,35	127,97	16,06	33,64	7,52
		Kötü	213,79	24,87	129,16	11,83	35,91	8,03
		F	1,129		0,143		5,650	
		p	0,294		0,867		0,004	
Annenin yaklaşımı		Demokratik	208,54	20,34	128,99	17,37	31,95	8,11
		Demokratik değil	208,28	21,17	127,86	14,90	33,34	7,62
		t	0,502		0,595		0,097	
		p	0,921		0,605		0,178	
		Babanın yaklaşımı		Demokratik	208,53	19,54	128,04	17,55
Demokratik değil	208,37			22,66	130,55	15,23	33,61	7,27
t	5,622				1,400		0,528	
p	0,944				0,180		0,027	
Okul başarısı				İyi	212,19	19,38	130,99	15,68
		Orta	207,73	20,85	127,91	17,76	32,00	8,03
		Kötü	204,12	19,77	128,82	13,95	35,25	7,29
		F	2,714		1,193		3,297	
		p	0,066		0,304		0,038	
Sağlık durumu		İyi	209,17	20,55	129,02	17,62	30,84	7,18
		Orta	207,02	20,36	127,97	16,06	33,50	8,70
		Kötü	213,25	20,54	129,16	11,83	36,45	8,01
		F	1,080		0,143		8,290	
		p	0,341		0,867		0,000	
Ruhsal sağlık durumu		İyi	213,38	19,91	130,83	18,00	29,43	7,20
		Orta	207,53	19,75	128,92	15,92	31,03	6,29
		Kötü	205,33	21,51	126,53	17,34	36,91	9,35
		F	4,610		1,752		31,102	
		p	0,010		0,175		0,000	

Tablo 7'deki eleştirel düşünme değerleri incelendiğinde; yaş, cinsiyet, sınıf, öğrenim görülen program, mezun olunan lise, annenin eğitim durumu, babanın eğitim durumu, ailenin gelir düzeyi, öğrencinin gelir düzeyi, aile tipi, aile içi ilişkiler, annenin yaklaşımı, babanın yaklaşımı, okul başarısı ve sağlık durumu eleştirel düşünme algısında anlamlı bir fark gözlemlenmemiş ancak bölüme isteyerek gelme, kalınan yer ve ruhsal sağlık durumuna göre ise eleştirel düşünme algısında anlamlı bir farkın olduğu bulgusuna ulaşılmıştır ($p < 0,05$). Problem çözme değerleri incelendiğinde; yaş, cinsiyet, sınıf, öğrenim görülen program, bölüme isteyerek gelme, annenin eğitim durumu, babanın eğitim durumu, ailenin gelir düzeyi, öğrencinin gelir düzeyi, aile tipi, aile içi ilişkiler, annenin yaklaşımı, babanın yaklaşımı, sağlık durumu ve ruhsal sağlık durumu problem çözme algısında anlamlı bir farkın olmadığı, mezun olunan lise ve kalınan yer durumuna göre ise problem çözme algısında ise anlamlı bir farkın olduğu bulgusuna ulaşılmıştır ($p < 0,05$). Algılanan stres düzeyi değerlerine

bakıldığında; yaş, cinsiyet, sınıf, öğrenim görülen program, mezun olunan lise, bölüme isteyerek gelme, kalınan yer, annenin eğitim durumu, ailenin gelir düzeyi, öğrencinin gelir düzeyi, annenin yaklaşımı algılanan stres düzeyi algısında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığı, babanın eğitim durumu, aile tipi, aile içi ilişkiler, babanın yaklaşımı, okul başarısı, sağlık durumu ve ruhsal sağlık durumuna göre ise algılanan stres düzeyi algısında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu bulgusuna ulaşılmıştır ($p<0,05$).

Sonuç, Öneriler ve Tartışma

Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren felsefe gelişmiş ve yaşama, dünyaya ve inançlara karşı eleştirel düşüncenin temelleri atılmıştır. Yaşamın hemen hemen her alanında görülebilecek bir eylem hazırlığıdır. Eleştirel düşünme, sistemlerin daha iyileştirilmesi ve varsa aksayan yönlerin düzeltilmesi için oldukça önemli bir özellik taşımaktadır. Stresin tanımını bilmek ve teşhisini koymak çok önemli olmakla beraber daha da önemli olan stresin nasıl yönetileceğidir. Birey ister stres içerisinde olsun ister olmasın stres yönetimi bir rehber konumundadır.

Eleştirel düşünme kabiliyetinin eğitim alınarak elde edilebileceğini ve bu sayede üniversite eğitiminde yeniliğin benimsendiği, sorgulamanın olduğu ve öğrencilerin aktif katılımcılar gibi davrandığı bir eğitim şeklinin üniversite eğitimi açısından önemli olduğu aşıkardır. Bireyin, problem çözme konusundaki bilgi ve becerisi ancak eğitim ile sağlanabilmekte olup bu konuda en büyük rol eğitimcilere aittir. Yapılan çalışmalar hem eleştirel düşünme becerisi yüksek olan, stresi algılayabilen ve stresin farkında olan öğrencilerin problem çözme becerilerinin de yüksek olduğunu hem de eleştirel düşünme ve problem çözme becerisinin eğitim süreci içerisinde geliştirilebileceğini göstermektedir. Ayrıca bu çalışmadan elde edilen bulgular eleştirel düşünme ile problem çözme arasında pozitif yönlü, eleştirel düşünme ile algılanan stres düzeyi arasında negatif yönlü ve algılanan stres düzeyi ve problem çözme arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Literatürde araştırma ile benzer sonuçlar elde eden birçok çalışma bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar problem çözme becerisi yüksek olan öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinin daha yüksek olduğunu (Kantek vd., 2010; Beşer & Kıssal, 2009; Tümkaya, Aybek & Aldağ, 2009), daha atılgan olduklarını ve kendilerini daha rahat bir şekilde kontrol edebildiklerini (Günüşen & Üstün, 2011; Özbek, Aypay & Aypay, 2011) göstermektedir. Ayrıca Gözüyeşil (2020)'in çalışmasından elde edilen bulgular eleştirel düşünme ile algılanan stres düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Demir (2020)'in çalışmasından elde edilen bulgular ise problem çözme ve algılanan stres düzeyi arasında zayıf ve pozitif yönlü bir ilişkiye işaret etmektedir. İleride örgütlerde çalışmaya aday olan üniversite öğrencilerinin daha aktif kullanılması eleştirel düşünce sistemini, problem çözme ve stresi algılama ve kontrolü konusunda başarılı olma esaslarını uygulamalarını sağlayacak programlar ve eğitimler verilmelidir. Çünkü öğrencilerin dolayısıyla ileride örgütlerde hizmet vermeye aday olan çalışanların eleştirel düşünceye sahip olması uygulanan politikalarda var olan aksaklıkların giderilmesini sağlayacak ve daha sağlam işleyişler sağlanması için olanaklar yaratacaktır. Karşılaşılan problemler karşısında nasıl bir tavır sergileyeceğini bilen bireylere sahip olan örgütler, daha stratejik problemlerle meşgul olacak ve bütünsel bir çözüme kavuşulabilecektir. Bunun yanında her insanda var olan stres düzeyi, olması gereken düzeyde bulunduğu müddetçe olumlu sonuçların doğmasını sağlayarak daha olumlu sonuçların görülmesine ortam hazırlayacaktır.

Bu çalışma, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Gelibolu Piri Reis Meslek Yüksekokulu öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Nicel yöntemle ve anket kullanılarak gerçekleştirilen bu çalışmanın nitel herhangi bir yöntem ile başka bir çalışmaya konu olması literatüre zenginlik sağlayacaktır. Buna ek olarak bu değişkenlerin başka bir okulda, daha fazla öğrenciyle karşılaştırmalı olarak, başka bir şehirde ve başka bir zamanda yapılması da farklı sonuçların ortaya çıkmasını sağlayabilecektir.

Kaynakça

- Arrivillaga, C., Rey, L., & Extremera, N. (2022). The chain-mediating role of perceived stress and problematic smartphone use in the link between critical thinking and academic engagement among Spanish adolescents. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 16(4).
- Aydın, G. (2017). Su topu sporcularının stres düzeyi ve problem çözme becerilerinin incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.
- Baltaş, Z., Atakuman, Y & Duman, Y. (1998). "Standardization of the Perceived Stress Scale: Perceived Stress in Turkish Middle Managers", Stress and Anxiety Research Society, 19th International Conference: İstanbul.
- Belecina, R. R., & Ocampo Jr, J. M. (2018). Effecting change on students' critical thinking in problem solving. *Educare*, 10(2).
- Benazus, H. (1997). Düşüncenin ıstırabı. Altın Yayınevi, İstanbul.
- Beşer, A. & Kıssal, A. (2009). Critical thinking disposition and problem solving skills among nursing students. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 2(3), 88-94.
- Bingham, A. (2004). Çocuklarda problem çözme yeteneklerinin geliştirilmesi, çev. A. Ferhan Oğuzkan. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Borkakoty, S., Hussain, I., Das, K. B., Chetia, D., Kalita, N.K., Pathak, K. & Kalita, R. K. (2019). Perceived stress, sources of stress and coping strategies among undergraduate students at a medical college in Assam. *IOSR Journal of Dental and Medical Sciences (IOSRJDMS)*, 18(8), 66-72.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, (32), 470-483.
- Braham, B. J. (1988). Stres yönetimi. Ateş altında sakin kalabilmek. (Çev. Vedat G. Diker). Hayat Yayınları. İstanbul.
- Byrnes, J. P. & Dunbar, K. N. (2014). The nature and development of critical analytic thinking. *Educational Psychology Review*, 26, 477.
- Cüceloğlu, D. (2009). İnsan ve davranışı. Remzi Kitabevi, İstanbul.

- Çoban, A. (2019). Farklı bölümlerde okuyan beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin eleştirel düşünce ve algılanan problem çözme becerilerinin karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sakarya.
- Demir, A. N. (2020). Halk oyunları sporcularının algılanan stres düzeylerinin ve problem çözme becerilerinin karşılaştırması, Yüksek Lisans Tezi, Giresun.
- Dewey, J. D. (1933). How we think, a restatement of the relation of reflective thinking to the educative process,: D. C. Heath Boston.
- Dostál, J. (2015). Theory of problem solving. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 00 (2014) 000–000, 1-8.
- Durna U. (2004). Stres, A ve B kişilik tiplilik yapısı ve bunlar arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 191–206.
- Ekinci, M., Altun, Ş. Ö., Can, G. (2013). Hemşirelik öğrencilerinin stresle başa çıkma tarzları ve atılacak düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 4(2), 67-74.
- Ennis, R. H. (1996). Critical thinking dispositions: Their nature and Assessability. *Informal Logic*, 18(2).
- Ennis, R. (1985). Goals for critical thinking curriculum, Wadsworth Publishing Company, Belmont (ERIC no: 16476).
- Eskin, M., Harlak, H., Demirkiran, F. & Dereboy, Ç. (2013). Algılanan stres ölçeğinin türkçeye uyarlanması: güvenilirlik ve geçerlik analizi. *New/Yeni Symposium Journal*, 51(3), 131-140.
- Evans, J. M. ve Brueckner, M. M. (1990). Elementary social studies (Teaching for today and tomorrow). Massachusetts,: Allyn and Bacon, USA.
- Facione, P. A, Facione, N. C., & Giancarlo, C. A. (1998). The California critical thinking disposition inventory test manual (revised). Millbrae, CA: California Academic Press.
- Field, A. (2009). Discovering statistics using SPSS (3. Baskı). SAGE Publications, Inc.
- Glaser, E. (1941). An experiment in the development of critical thinking.: J. J. Little and Ives Company, New York.
- Glassman, W.E. & Hadad, M. (2009). Approaches to psychology (McGraw-Hill Education, New York).
- Gözüyeşil, A. (2020). Öğrenci hemşirelerin algıladıkları stresin eleştirel düşünme eğilimlerine etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Günüşen, N.P. & Üstün, B. (2011) Hemşirelik öğrencilerinin problem çözme beceri düzeyleri ile kontrol odağı arasındaki ilişki. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 4(2), 72-77.
- Hunter, D. (2009). A practical guide to critical thinking: Deciding what to do and believe. John Wiley&Sons, New Jersey, 6.
- Johnstone, M. (1989). Stress in teaching. An overview of research. Midlothian: The Scottish Council for Research in Education. SCRE Publication.

- Judge, B., Jones, P. & McCreery, E. (2009). Critical thinking skills for education students, Library Cataloguing in Publication Data, British.
- Karakoç, M. (2016). The significance of critical thinking ability in terms of education. *10. International Journal of Humanities and Social Science*, 6(7), 81-84.
- Kanbay, Y., Aslan, Ö., Işıık, E., & Kılıç, N. (2013). Hemşirelik lisans öğrencilerinin problem çözüme ve eleştirel düşünme becerileri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (3), 244-251.
- Kantek, F., Öztürk, N., & Gezer, N. (2010). Bir sağlık yüksekokulunda öğrencilerin eleştirel düşünme ve problem çözüme becerilerinin incelenmesi. International Conference on New Trends in Education and Their Implications, Antalya.
- Kirmizi, F. S., Saygi, C., & Yurdakal, I. H. (2015). Determine the relationship between the disposition of critical thinking and the perception about problem solving skills. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 191, 657-661.
- Konan, N. (2013) Relationship between locus of control and problem-solving skills of high school administrator. *International Journal of Social Sciences and Education*, 3(3): 786-794.
- Korkut, F. (2002). Lise öğrencilerinin problem çözüme becerileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(23).
- Köksal, A. G. (2020). Öğrenci hemşirelerin algıladıkları stresin eleştirel düşünme eğilimlerine etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Lee, J. Y., Lee, Y. M., Pak, S. Y., Lee, M. J., & Jung, Y. H. (2013). Effect of critical thinking disposition on emotional regulation, perceived stress and communication competence among nursing students. *The Journal of Korean academic society of nursing education*, 19(4), 606-616.
- Mason, M. (2008). Critical thinking and learning, Malden: Blackwell Publishing
- Moon, J. A. (2008). Critical thinking: An exploration of theory and practice. Routledge Publishing, New York, 26.
- Özbulak, B. E., Aypay, A., & Aypay, A. (2011). Ortaöğretim öğrencilerinin problem çözüme ve atılganlık becerilerinin bazı değişkenlerle ilişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 77-93.
- Parker, H. (2007). Management of stress. In: Parker H., editor. Stress management. First Ed.: Global Media, Delhi, 1-30.
- Paul, R. ve Elder, L. (2006). The miniature guide to critical thinking-concepts and tools. The Foundation for Critical Thinking, New Jersey.
- Pehlivan, G. (2017). Eleştirel düşünce düzeyi ile problem çözüme becerisi arasındaki ilişki: Sağlık turizmüne hizmet veren konaklama işletmeleri üzerine bir araştırma, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Raber, M. F. ve Dyck, G. (1993). Understanding stress. In: Raber MF., editor. Managing stress for mental fitness, revised edition (previously published as mental fitness): A Fifty Minute Series Book, California p.3-25.

- Rodzalan, S. A., & Saat, M. M. (2015). The perception of critical thinking and problem solving skill among Malaysian undergraduate students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 172, 725-732.
- Şahin, N. & Şahin, N. H. & Heppner, P. P. (1993), The psychometric properties of the problem solving inventory, *Cognitive Therapy and Research*, 17(4), 379-396.
- Şahin, A. (2014). The relationship between English language teachers critical thinking “ dispositions levels and their levels of utilizing critical thinking strategies. Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi, Mersin.
- Paul, R. & Elder, L. (2006). The miniature guide to critical thinking-concepts and tools. The Foundation for Critical Thinking, New Jersey.
- Tümkiye, S., Aybek, B., & Aldağ, H. (2009). Üniversite öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimleri ve problem çözme becerilerinin incelenmesi. *Eurasian Journal of Educational Research*, 36, 57-74.
- Woolfolk, R. L. (2001). The concept of mental illness: an analysis of four pivotal issues. *The Journal of Mind and Behavior*, 161-178.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(Özel Sayı), 74-85.

Tarih Boyunca Yerel ve Modernin Buluşması: Geleneksel Osmanlı – Macar Seramikleri

Tuğba Diri Apaydın^{a, b}, Hatice Kızılaslan^c

Özet

Tüm dünyada yeniliklerin ve teknolojik gelişmelerin ön plana çıktığı 19. yüzyıl, Macar sanatçıların da hızlı bir dönüşüm içine çekmiştir. Bu dönemde kentleşme ve fabrikalaşmanın neticesinde sanatçılar değişen koşullara uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Bu sanatçıların başında ise Balázs Badár ve Kalman Bozsik gelmektedir. Badar ve Bozsik bu dönemde Mezotur ve Kunszentmarton şehirlerinde eserleriyle pek çok sergiye katılarak hem Macaristan'da hem de dünyanın çeşitli ülkelerinde büyük bir başarı elde etmiştir. "Türkiye-Macaristan Dostluk Antlaşması'nın 100.Yılı" anısına ise bu iki sanatçının eserleri Macar Kültür Merkezinde, 1 Haziran – 2 Eylül 2023 tarihleri arasında "Yerel ve Modern: Macaristan'ın Güneyinden Seramik Sanatı" başlıklı bir sergiyle Türk izleyiciyle buluşturulmuştur. Makalede, düzenlenen sergi üzerinden Mezotur'da sanat faaliyetlerini gösteren Balázs Badár ve Kunszentmarton şehrinin önemli seramik sanatçısı Kalman Bozsik'in Macar yerel seramik üretimine katkıları anlatılmıştır. Bu iki sanatçının ürettiği seramiklerin Osmanlı seramik sanatı ile ilişkileri ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir. Makalenin son kısmında ise serginin düzeni ve işlenişinden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Macar Seramikleri
Osmanlı Seramikleri
Kalman Bozsik
Balázs Badar

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 22.01.2024
Yayın Tarihi: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1424036

The Meeting of the National and the Modern Throughout History: Traditional Ottoman- Hungarian Ceramics

Abstract

The 19th century, in which innovations and technological developments were experienced all over the world, also affected the Hungarian people and artists. As a result of urbanisation and factoryisation in this period, Hungarian artists had to adapt to changing conditions. Balázs Badár and Kalman Bozsik were the leading artists who emphasised Hungarian local motifs and production. During this period, Badár and Bozsik participated in many exhibitions with their works in the cities of Mezotur and Kunszentmarton and achieved great success both in Hungary and in various countries of the world. In memory of the "100th Anniversary of the Turkey-Hungary Friendship Treaty", the works of these two artists were presented to the Turkish audience with an exhibition titled "National and Modern: Ceramic Art from the South of Hungary" at the Hungarian Cultural Centre between 1 June- 2 September 2023. In the article, the contributions of Balázs Badár and Kalman Bozsik to Hungarian local ceramic production are described. The relations of these ceramics produced by both artists with Ottoman ceramic art are analysed in detail. Finally, the organisation and processing of the exhibition are also discussed.

Keywords

Hungarian Ceramics
Ottoman Ceramics
Kalman Bozsik
Balázs Badar

About Article

Received: 22.01.2024
Published: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1424036

^a İletişim Yazarı: tugba.diri@medeniyet.edu.tr

^b Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 0000-0001-9197-9098.

^c Sanat Tarihi Tezli Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 0009-0007-4741-4509.

Giriş

Macaristan topraklarının doğu ve güney bölgelerini kaplayan Büyük Macar Ovası, tarihi yüzyıllara dayanan halk çömlekçiliğinin gelişiminde itici bir güç olmuştur. Büyük Ova'nın her biri kendine has bir üsluba sahip olan çömlek merkezleri, özellikle 19. yüzyılın başından itibaren çeşitli etkilerle bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönemde çömlekçiliğin geçirdiği dönüşüme yön veren olayların başında ise Avusturya-Macaristan Monarşi Antlaşması gelmektedir. Çünkü bu antlaşma sonrasında ekonomik ve kültürel açıdan bölgesel bir güç haline gelen Macaristan'da uygulamalı sanatların bağlı olduğu lonca sistemi kaldırılmış ve Avrupalı tarzda modern üretimi teşvik eden adımlar atılmıştır. Bununla birlikte Avusturya kültüründen uzaklaşan Macar ulusal sanatı, kendi kimliğini ön plana çıkararak uygulamalı sanat eserlerinde "Macar Tarzı" (Hungarian Style) olarak adlandırılan yerel karakterli bir üslup yaratmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru çeşitli temellere dayanan ve Macar tarzını yansıtan seramikler daha çok "halk sanatından" beslenmiş ve bu sanatta "kırsal kültürü" etkili olmuştur (Gerelyes ve Kovács, 1999, s. 10).

Avrupa genelinde siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan dönüşümlerin yoğun olarak yaşandığı 19. yüzyılda, Macaristan'da da yaşam tarzı hızlı bir şekilde değişmiştir. Bu dönemde Sanayi Devrimini takiben gerçekleşen kentleşme ve fabrikalaşma faaliyetleri toplumun zevklerinde, üretim ve tüketim alışkanlıklarında önemli ölçüde bir değişime zemin hazırlamıştır. Bu durum bütün zanaat dallarında olduğu gibi çömlekçilikte de değişen koşullara uyum sağlamayı zorunlu kılmıştır. Çömlekçilik endüstrisinin temel üretim nesnelere olan günlük kullanım eşyalarının yerini cam, metal, porselen ve plastik gibi materyallerden yapılmış seri üretim kaplar almıştır. Ardı ardına açılan fabrikalarda bu malzemelerden üretilen ürünler, Macaristan genelinde uygulamalı sanatlar endüstrisinde bir kriz döneminin yaşanmasına sebep olmuş ve bu durumdan halk çömlekçiliğide ciddi bir şekilde darbe almıştır. Bunun sonucunda fabrikaların seri üretimleriyle yarışmak zorunda kalan çömlekçiler de sıradan basit görünümlü eserlerin yerine dekoratif unsurları ön plana çıkaran seramikler üreterek yeni yaşam tarzının taleplerine hızlıca cevap vermeye çalışmıştır. (Pusztai, 2015, s. 5). Bazıları zamanın sanatsal eğilimlerini dikkate alarak burjuva ailelerin zevklerine hitap eden, onların ev dekorasyonuna uygun seramikler yapmış ve böylece daha da büyük bir değişime zemin hazırlamıştır. (Pusztai, 2022, s. 164). Avusturya ve Macaristan'da "Folk Secession" adıyla bilinen (Avrupa'da Modern Stil, Art Nouveau, Jugendstil, Modernismo, Stile Floreale; Amerika Birleşik Devletleri'nde Liberty vd.) bu yeni üslubun amacı sanatı, hızla sanayileşen ve kentleşen bir ülkenin gündelik yaşamına sokmaktır (Rona, 1997, s. 141-142). İlhamını doğadan alan bu üslupta yumuşak kıvrımlar, yoğun bitkisel desenler, figüratif motifler, uzatılmış formların oluşturduğu zarif dekoratif tasarımlar ön plandadır. Macaristan'da önce mimari formlarda ve mimariye bağlı bezemede görülen Art Nouveau yerel çömlekçü üretimini de oldukça etkilemiştir.

Macaristan'ın Pecs şehri ve bu şehirde kurulan Zsolnay Fabrikası da çömlekçilik endüstrisinin dönüşümüne yön veren en önemli unsurlardan biri olmuştur. Osmanlı döneminin bir mirası olarak zengin el sanatlarına sahip olan bu şehirde seramik sanatı her dönemde önemini korumuştur. 1851'de Miklos Zsolnay tarafından Pecs'te kurulan ve oğlu Vilmos Zsolnay döneminde uluslararası başarıya ulaşan fabrika, Macar seramik sanatını dünyaya tanıtmıştır (Gerelyes ve Kovács, 1999, s. 12-14).

Vilmos Zsolnay, Pécs'deki çömlekçilik geleneğini tekrar canlandırmayı hep arzu etmiştir. Özellikle de 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ince porselen ve emaye gibi mutfak

eşyalarının üretiminin artmasıyla Pécs ve çevresindeki çömlekçilerin hayatta kalmaları oldukça zorlaşmıştır. İflas etmiş pek çok çömlek ustası iş aramak için Zsolnay Fabrikasına gitmiş ancak çoğu ince süs eşyası yapma yöntemlerini bilmediği için başarısız olmuştur. Bu sebepten dolayı Vilmos, Macar halk çömlekçiliğinin Orta ve Uzak Doğu'nun dekoratif motifleriyle yeniden popüler olmasına olanak sağlamıştır (Ruzsás,1954, s.62.)

19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında meydana gelen tüm bu gelişmelerin çömlekçilik açısından en dikkat çeken yanı ise genel olarak işlevsel çömleklerin yerine dekoratif seramiklerin üretimde ön plana çıkmış olmasıdır. Macar sanatının iki seramik ustası Balázs Badár ve Kalman Bozsik de bu büyük değişimin en başarılı temsilcileri olmuş ve kendilerine has bir üslup ile tasarladıkları estetik duygusu yüksek eserler piyasada yoğun bir taleple karşılaşmıştır. Badar ve Bozsik eserleriyle pek çok sergiye katılarak hem Macaristan'da hem de dünyanın çeşitli ülkelerinde büyük bir başarı elde etmiştir (Pusztai, 2015, s. 28).

“Türkiye-Macaristan Dostluk Antlaşması'nın 100.Yılı” anısına bu iki sanatçının eserleri gezici bir sergiyle 2023 yılında izleyiciyle buluşturulmuştur. Bu bağlamda İstanbul'da faaliyetlerini sürdüren Macar Kültür Merkezi, 1 Haziran – 2 Eylül 2023 tarihleri arasında “*Yerel ve Modern: Macaristan'ın Güneyinden Seramik Sanatı*” başlıklı bir sergi düzenlemiştir. Makalede, düzenlenen bu sergi üzerinden Macar seramik merkezleri ve sanatçıları anlatılmış ve bu seramiklerin Osmanlı seramik sanatı ile ilişkileri ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir. Ayrıca son bölümde sergi düzeni ve işlenişi üzerinde de durulmuştur.

Çalışma hakkında Macarca yayınlar ağırlıklı olmakla birlikte, nispeten İngilizce kaynaklar da yer almaktadır. Bu makalede kullanılan ana kaynakların bir kısmı, ileride yapılabilecek çalışmalara temel oluşturması açısından biraz olsun detaylandırılmıştır. Belirtilen bu kaynaklar, bu çalışmanın farklı bölümlerinin yazımını destekleyen yayınlar arasından öne çıkan temel kaynakları oluşturmaktadır.

Ibolya Gerelyes ve Orsolya Kovacs'ın 1999 yılında Miklós Zsolnay'ın *Doğu Seramikleri Koleksiyonu* hakkında yazdığı kitap bu konu hakkında yazılmış erken tarihli yayınlardan birisidir (Gerelyes ve Kovacs, 1999). Bu kitap özellikle İznik seramikleri ve Macar seramikleri arasındaki bağlantıları göstermek için kullanılmıştır. Aynı kitabın 2000 yılında Türk İslam Eserleri Müzesinde düzenlenen sergi için çıkartılmış “*Sınırları Aşan Sanat: Zsolnay Koleksiyonu'nda Türk Seramikleri ve Oryantalizm*” adlı Türkçe genişletilmiş baskısı da yine aynı amaçla makalede kullanılmıştır (Gerelyes ve Kovacs, 2000).

Bu konu hakkında diğer önemli kaynak da yine Ibolya Gerelyes tarafından Muqarnas Dergisinde yayınlanmıştır. “*Seeking The East InThe West: The Zsolnay Phenomenon*” başlıklı makale Zsolnay Müzesinde yer alan arşiv belgeleri, mektup ve orijinal çini çizimleri gibi birincil kaynaklardan yararlanmıştır. Bu çalışma yine Osmanlı seramiklerinin Macar Büyük Ovasındaki etkilerini anlatmak için kullanılmıştır (Gerelyes, 2004).

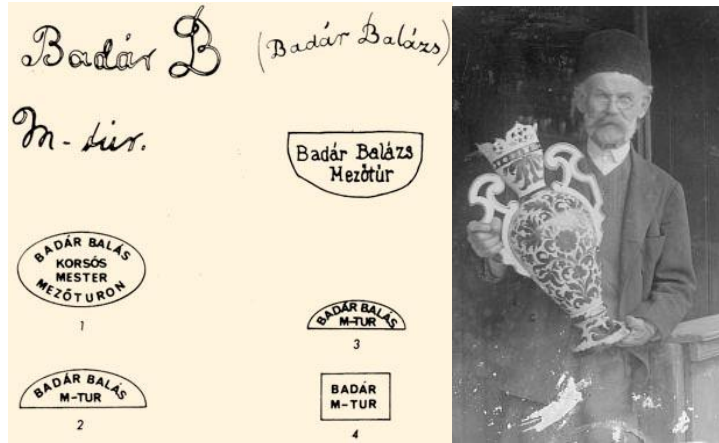
Pusztai Gabriella 2015'te Kálmán Bozsik ve Kunszentmarton şehrindeki çömlekçilik faaliyetlerini (Pusztai, 2015); Pusztai Zsolt ise Mezötúr'daki sanatçı ve onların eserlerini anlatan bir kitap yayınlamıştır (Pusztai, 2022). Bu iki ayrı çalışma bahsi geçen ustaların sanat hayatlarını ve eserlerini incelerken kullanılmıştır. 2023 yılında İstanbul'da “*Yerel ve Modern: Macaristan'ın Güneyinden Seramik SanatıSergisi*” için hazırlanan katalog da çalışmada kullanılan kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu çalışma kitap gibi basılmamış olup daha çok sergi broşürü şeklindedir.

Mezotur Şehri ve Balázs Badar (1855 – 1939)

Budapeşte'ye yaklaşık 150 km. mesafedeki Mezotúr, Büyük Macar Ovası'nda Jász-Nagykun-Szolnok şehrinde yer almaktadır. Orta Çağ'dan itibaren Pazar Kasabası unvanına sahip olan bu bölge el sanatları endüstrisiyle ovanın ekonomik ve kültürel gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Çeşitli alanlardaki geleneksel el sanatları ile ünlü olan Mezotúr, özellikle 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Macaristan tarihinin en büyük çömlek merkezlerinden biri haline gelmiş ve burada üretilen eserler hem yerel pazarlarda hem de dünya fuarlarında büyük ilgi görmüştür (Pusztai, 2022, s. 11).

Yazılı kaynaklar Mezotur'daki çömlek üretiminin Orta Çağa kadar uzandığına işaret etmekle beraber bu dönem çömlek ustalarının bir tür lonca sistemine bağlı çalıştıklarını da göstermektedir. Zengin ve kaliteli kil yataklarına sahip olan bölgede erken dönemden 19. yüzyılın başlarına kadar genel olarak sırsız kırmızı ve siyah çömlekler üretilmiştir. Bu çömleklerin en kaliteli ve yaygın formu "korso" olarak adlandırılan, sıvı saklama işlevine sahip sürahiler olmuştur (Pusztai, 2022, s. 13).

19.yüzyılın ortalarından itibaren çömlekçilik şehirde daha da ön plana çıkmaya başlamış ve bu dönemde bölgenin yerel ustaları siyah olarak üretilen seramik kapların yerine sırlı, renkli kaplara ağırlık vermiştir. Eski dönem seramik kaplarda daha çok yeşil, sarı ve kahverengi gibi basit renkler kullanılmış olmakla beraber bu dönemde renkler çeşitlenmiş ve motifler tam anlamıyla çiçek açmıştır. Yüzyılın sonunda seramiklere, elde edildiği madenin adı verilen ve literatüre Dud Sarısı olarak geçen toprak boyanın renginden üretilen sarı renk damgasını vurmuştur (Pusztai, 2022, s. 12).

Şekil 1: Seramik sanatçısı Balázs Badar imzaları ve mühürleri,
<https://www.folkartnouveau.com/gyujtemeny/badar-balazs-es-csalada>

19. yüzyılın sonlarına doğru açılan fabrikalarla şehir, seramik ve çömlek üretimi açısından neredeyse durma noktasına gelmiştir. Bu krizi aşabilmek için çömlek ustaları o zamana kadar genel olarak süsleme açısından zayıf, basit günlük kullanım eşyası olarak ürettikleri çömleklerin yerine oldukça renkli, zengin desen ve formlara sahip seramikler üretmeye başlamıştır. 20. yüzyılın başına gelindiğinde Mezotur'daki atölyelerin birçoğunda halk çömlekçiliği dönemi sona erme noktasına gelmiştir. Ancak çömlek ustalarının çağa ayak

uyduran yenilikçi üretimleri sayesinde Mezotur seramikleri en parlak dönemini yaşamıştır. Kendisini bir çömlek sanatçısı olarak adlandıran Balázs Badár da bu dönemin simge ismi haline gelmiştir (Pusztai, 2022, s. 17) (Şekil 1).

Balázs Badár'ın eserleri 19. yüzyılın sonu 20.yüzyılın başındaki Macar çömlekçiliğinin ulaştığı seviyeyi göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Çömlekçiliğe olan yeteneği küçük yaşlarda fark edilen Badár, Mezotur'un ünlü ustalarından biri olan István Szappanos'un atölyesinde çırak olarak çalışmış ve burada yerel aileler için günlük kullanıma uygun siyah çömlekler yaparak kariyerine başlamıştır. Badár, eserlerinin karakteristiğini oluştururken Macar geleneksel çömlek formlardan, Pécs şehrinde bulunan Zsolnay Seramik Fabrikasında üretilen Doğu etkili seramik ve çinilerden, İslam sanatının dekoratif unsurlarından ve Art Nouveau tarzından etkilendiği bilinmektedir (Pusztai, 2022, s. 164). Sanatçının ürettiği eserler daha çok burjuva ve aristokrat ailelerin salonlarını süslemek için yapılan örneklerdir. Bunların arasında en dikkat çeken eserler oldukça büyük boyutlu taç vazolar, zürafa boyunlu vazolar, karaflar, mataralar, alçı kalıpta yapılmış büyük tabaklar ve sofrta takımları olmuştur (Pusztai, 2022, s. 164). Sayısız eser üretmiş olan sanatçı yurt içinde ve yurtdışında çeşitli sergilere katılmıştır (Şekil 2). Bu sergilerde pek çok ödül alan Badár aynı zamanda Macar halk sanatını yerel coğrafyadan çıkartarak dünya çapında tanınmasına da katkı sağlamıştır. Günümüzde eserleri ağırlıklı olarak Mezótúr Müzesi'nde sergilenmektedir.

Şekil 2: Atölyesinde çalışan çömlek sanatçısı Balázs Badár

<https://www.folkartnouveau.com/gyujtemeny/badar-balazs-es-csaladja>

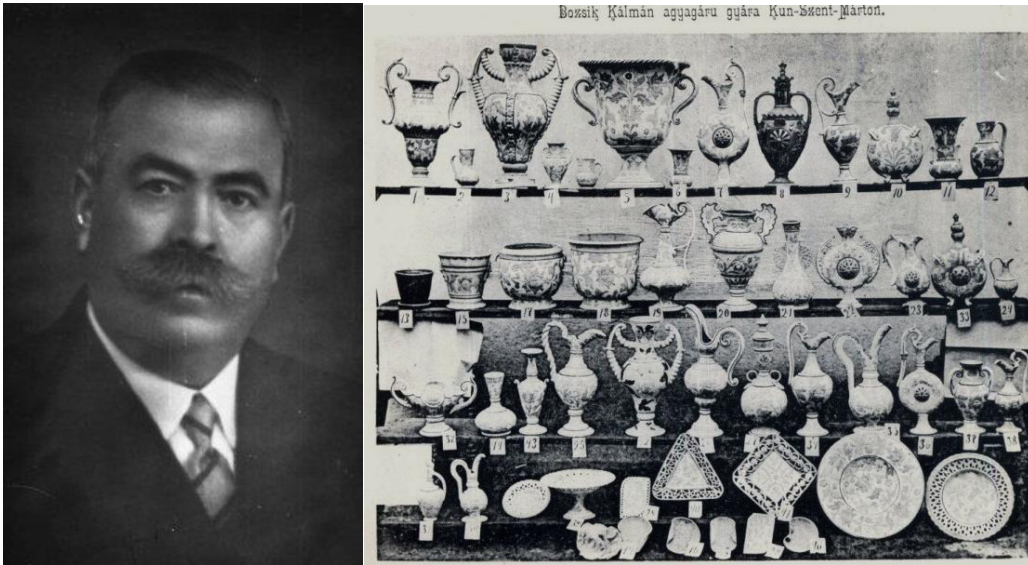
Kunszentmárton Şehri ve Kálmán Bozsik (1872–1959)

Büyük Ova'nın çömlekçilik ile ön plana çıkan diğer bir şehri Kunszentmarton'dur. Ancak 19. yüzyıla kadar şehirde çizmecilik, marangozluk, demircilik, tekerlekçilik, kürkçülük gibi geleneksel el sanatları yaygın bir şekilde icra edilirken çömlekçilik çok fazla tercih edilen bir alan olmamıştır. Bunun en önemli sebebi bölgenin çömleğin hammaddesi olan kil yatakları

bakımından yetersiz olmasıdır. Ayrıca bu bölgedeki çömlekçiliğin yeteri derecede gelişmemesinin bir diğeri sebebi de Büyük Ova'nın önemli çömlek üretim merkezlerindeki (Hódmezővásárhely, Mezőtúr, Szentés) yüksek kaliteye sahip seramiklerin yerel pazara hâkim olmasıdır (Pusztai, 2015, s. 9).

Kunszentmárton çömlek sanatı, 20. yüzyılın başından itibaren en parlak dönemini Kálmán Bozsik ile yaşamıştır. 1872 yılında bu bölgede doğan Bozsik kariyerine o dönem için en ünlü çömlek ustası ve aynı zamanda üvey babası olan Balázs Kegyes'in atölyesinde başlamıştır. Babasının atölyesinde çıraklık eğitimini tamamladıktan sonra bu alanda ustalaşmak için Mezőtúr'a gitmiş ve burada da bölgenin önde gelen çömlek ustası Balázs Badár'ın atölyesinde çalışmıştır. Bozsik'in burada öğrendikleri, seramik tarzını etkileyen ana unsurlardan bazıları olmuştur (Pusztai, 2015, s. 12-13).

Kálmán Bozsik, Kunszentmárton'a geri döndüğünde 1895 yılında kendi atölyesini açmıştır. Kısa sürede çevre kasabalardan yoğun talep gören eserlerin üretildiği bu atölyede daha çok günlük kullanım eşyaları, soba çinileri ve mimari süslemeye ait çiniler üretilmiştir. Ancak Bozsik'in en dikkat çeken eserleri ise motif, renk ve şekil bakımından zengin bir çeşitliliğe sahip dekoratif seramikler olmuştur. Özgün halk sanatı hatıraları olarak kabul edilen bu seramikler yalnızca Macaristan'da tanınmamış, Avrupa'nın farklı ülkelerinden de sipariş edilmiştir. Ayrıca Bozsik'in eserleri Los Angeles, New York, Chicago, Stockholm, Roma, Milano, Amsterdam, Paris, Brüksel'deki fuarlarda sergilenmiş ve sanatçısına pek çok ödül kazandırmıştır (Pusztai, 2015, s. 29-33) (Şekil 3).

Şekil 3: Seramik sanatçısı Kálmán Bozsik ve eserleri

<https://kunszentimuzeum.hu/fazekasmuhely/>

Kálmán Bozsik'in dünya fuarlarında boy gösteren eserleri, ustası Balázs Badár'ın seramik tarzından büyük ölçüde etkilenmiştir. Ayrıca Zsolnay Fabrikasına ait Osmanlı seramiklerine öykünmüş ve Art Nouveau akımının özelliklerini gösteren seramiklerden de etkilenmiştir. Art Nouveau üslubunu yerel unsurlarla harmanlayan Bozsik'in eserlerinde bu etki özellikle vazo, karaf gibi eserlerinin formlarında, kıvrımlı figüratif başlı kulplarında, çiçek motifleri arasında tasvir edilen kuş motifleri ile oluşturulan doğa kompozisyonlarında dikkat çekmektedir. Tüm bu etkileşimleri geleneksel Macar halk

sanatının unsurlarıyla harmanlayan sanatçı kendine özgü seramik tarzını meydana getirmiştir(Pusztai, 2015, s. 21). Günümüzde eserlerinin büyük bir kısmı Damjanich Janos Müzesinde sergilenmektedir.

Osmanlı – Macar Seramiklerin Yüzyıllar İçerisindeki Etkileşimi

Karpat Havzası Doğu ve Batı'nın buluşma noktalarından bir tanesidir. Yüzyıllar boyunca tarihi, ekonomik ve kültürel anlamda çok yönlü etkileşimler görülmüştür. Ancak Orta Çağdaki Macaristan'ın başkenti Buda'nın, 1541 yılında Osmanlı'nın kontrolü altına geçmesiyle yaklaşık 150 yıllık kültür alışverişi daha da hızlanmıştır. Bu süre zarfında Osmanlı İmparatorluğu, Macaristan'da yerel unsurları önemsemiş ve çeşitli kültürleri de dikkate alacak şekilde bir yönetim benimsemiştir. Fethedilen topraklara Osmanlı, sadece ordusunun askerlerini değil aynı zamanda yeni vatanlarına ev eşyalarını da yanlarında getiren çok sayıda vatandaşı da yerleştirmiştir. Yerel halkın Türk seramik sanatıyla ilk olarak kaynaşması bu etkileşim sayesinde olmuştur (Kovacs, 2010, s. 91).

16. yüzyılın ortalarından itibaren Macaristan'ın orta bölgelerinde o zamana kadar bilinmeyen yeni çanak çömlek türleri görülmeye başlanmıştır. Yeni beslenme alışkanlıklarını da simgeleyen bu alışılmadık biçimli kapların Osmanlılarla birlikte geldiği tahmin edilmektedir. 17. yüzyılın sonlarına ait yazılı kaynaklar ve arkeolojik buluntuların desteklediği bilgilere göre ise, seramik kapların bölgede faaliyet gösteren Türk zanaatkarlar tarafından yapıldığı ama sonrasında pek de kalıcı bir etki bırakmadan yavaş yavaş kaybolduğu yönündedir. Macaristan'daki yerel Türk seramikleri olarak adlandırılan örnekler, Türklerin yaşadığı kale ve kasaba gibi yerleşim yerlerinde, değişen miktarlarda gün yüzüne çıkarılmıştır. Ancak Türklerin benimsediği bu yerleşim politikası yüzünden Macar arkeologları, özellikle de 16. ve 17. yüzyıllara ait seramik parçalarını incelerken, dönem ve kültür tahmininde bir hayli zorlandıkları bilinmektedir (Kovacs, 2010, s. 91-92).

Macaristan'da lüks tüketim ürünleri olarak sınıflandırılan İznik seramiklerinin varlığı, Osmanlı'nın bu topraklara hakimiyetinden bile öncesine dayanmaktadır. Visegrad ve Estergon gibi alanlarda yapılan çalışmalar sonucunda bu hipotez daha da güçlenmiştir. İznik seramiklerinin Macaristan'da ortaya çıkışı ve kullanımıyla ilgili olarak, yazılı kaynaklarda neredeyse hiç yer verilmediğinden dolayı, bu alanda temel olarak bilgi arkeolojik verilerden gelmektedir. Arkeolojik buluntuların tanıklığına göre, Türk döneminde Macaristan'a getirilen İznik seramikleri daha küçük sofraya parçalarından yani fincan, kâse, tabak, testi, matara, kadeh, kapaklı ve kapaksız ayaklı kaplar ve hokkalardan oluşmaktaydı. Macaristan'da Osmanlı hakimiyeti sonrası İznik eserleri ticaret, hediye ya da satın alma yollarıyla varlığını sürdürmeyi başarmıştır. 18. yüzyılda Osmanlılar Karpat Ovası'nı terk etmiş olsa da Türklerin ürünleri Macaristan'a Yunan tüccarlar aracılığıyla gelmeye devam ettiği bilinmektedir (Kovacs, 2010, s. 95).

19. yüzyılın ortalarında ise Büyük Ova'daki seramik endüstrisi Macar kökenli yerel üsluplardan beslenmiştir. Bölgenin yerel ustaları siyah olarak üretilen seramik kapların yerine bol renkli kaplara ağırlık vermiştir. Bu dönemde Macaristan'da seramiklerin üzerinde "Dud Sarısı" olarak bilinen renk damgasını vurmuştur Aynı şekilde Osmanlı topraklarında 19. yüzyılda İznik'ten sonra ikinci seramik merkezi konumunda olan Kütahya'da da daha önceden hiç görülmeyen canlı sarı renk çini ve seramiklerde kullanılmıştır (Bilgi, 2005, s. 15). İznik'in aksine halk sanatı olan ve daha çok gündelik hayatta kullanılan her türlü eşyanın

yapıldığı Kütahya seramikleri (Gök, 2015, s. 13) üslup ve form açısından da Mezőtur ve Kunszentmárton şehrindeki yerel Macar seramiklerine oldukça benzemektedir. Hem Kütahya’da hem de Büyük Ova’da paralel zamanlarda kase, tabak, kavanoz, ibrik, matara, sürahi, meyvelik ve saksı gibi çeşitli formlarda serbest el hareketleriyle bezenmiş örnekler görülmektedir. Osmanlı’nın ve tüm Avrupa’nın severek kullandığı lale, karanfil, gül, sümbül, nergis gibi natural üsluptaki çiçeklerin yanı sıra hatayi, penç, palmet ve rumi gibi geleneksel motifler kıvrım dallarla birbirine bağlanarak neredeyse tüm yüzeyi kaplayacak şekilde seramiklere nakşedilmiştir (şekil 4-5).

Şekil 4: Bozsik ve Badar tarafından yapılan seramikler

Şekil 5: Pera Müzesi koleksiyonunda yer alan Kütahya seramikleri (Gök, 2015)

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise fabrikalaşmanın da etkisiyle tüm dünyayı etkisi altına alan Osmanlı seramiklerinin üzerindeki motifler Macar sanatçıların eserlerine daha da tesir etmeye başlamıştır. Böylece Macaristan’ın yerel seramikleri ile Osmanlı motifleri bir kere daha ortak bir potada buluşmuştur. Pecs şehrinde yer alan Zsolnay Fabrikasındaki eserlerde Osmanlı Macar seramikleri arasındaki bu etkileşim net bir şekilde gözlemlenmektedir. Miklos Zsolnay’un kurduğu ancak Vilmos Zsolnay tarafından geliştirilen fabrikada Türk

seramiklerinin motifleri Macaristan'ın yerel seramikleriyle fabrika ortamında buluşmuştur. Zsolnay'ın ilk büyük başarısı 1873 Viyana Dünya Sergisi'nde gerçekleşmiştir. Özellikle Viyana sergisinden sonra İngiltere, Fransa, Rusya, Amerika ve Avusturya'dan ihracat siparişleri gelmiştir. Viyana sergisi aynı zamanda Zsolnay'ın üretiminde bir dönüm noktası da olmuştur. Çünkü Vilmos Zsolnay, Minton fabrikasının sırlı, yüksek ateşte pişirilen "İran tarzı" tabaklarıyla tanışmıştır. (Atterbury ve Batkin, 1990, s. 159; Kovacs, 2002, s. 35-36). Bunlar her ne kadar İran üretimi olarak bilinse de aslında tam olarak İznik seramiklerinden etkilenecek üretilen eserlerdir (şekil 6).

Şekil 6: Zsolnay Fabrikalarında İznik motiflerinden etkilenecek üretilen seramikler

<https://www.the-saleroom.com/en-gb>

Vilmos'un kızları Júlia ve Teréz Zsolnay 1870'lerden sonra giderek artan bir şekilde fabrikanın tasarımlarıyla ilgilenmeye başlamıştır (Hars, 1989, s. 118-126). Özellikle Teréz Zsolnay "Macar" tarzı motiflere yoğunlaşmış ve bunları Türk motifleriyle birleştirmiştir (Kovacs, 2002, s. 37). Bunun dışında Vilmos'un 1887 ve 1888 yıllarında başta İstanbul ve Bursa olmak üzere Anadolu topraklarına ziyaret ettiği de bilinmektedir. Seyahatleri esnasında İznik çini ve seramiklerini kâğıda kopyalayarak Macaristan'a götürdüğü hatta bazı çini parçalarını satın aldığı da kaynaklarda yer almaktadır (Gerelyes ve Kovacs, 1999, s. 19-20; Gerelyes ve Kovacs, 2000, s. 33; Diri Apaydın, 2022, s. 470).

Sonuç olarak, 18. yüzyılda Büyük Ova'daki atölyelerde köylü halk tarafından yapılan sırlı toprak kaplarda Osmanlı döneminin izleribeligin bir şekilde izlenmektedir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise Zsolnay Fabrikası, Macarlı seramik ustalarının Osmanlımotiflerini yeniden keşfetmesine ve bunları Macar uygulamalı sanatlarına uyarlamasına da çok büyük katkılar sağlamıştır. 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında Büyük Ova'daki Macar çömlekleri Bozsik ve Badar gibi sanatçılar aracılığıyla bir kez daha Anadolu'nun dekoratif motiflerini keşfetmiştir.

Yerel ve Modern: Macaristan'ın Güneyinden Seramik Sanatı Sergisi Üzerine

Macaristan'ın güneyindeki iki seramik başkenti üzerine kurulan sergiyeMezotur Seramik Müzesi ve Kunszentmarton Kültür Merkezi eser sağlamıştır. Serginin ilk yurtdışı ayağı Türkiye'de gerçekleşmiş, bir sonraki sergiler ise İtalya ve Polanya'da yapılacaktır. Serginin

küratörlüğünü Mezotur Müzesinden Zsolt Pusztai ve Kunszentmarton Kültür Merkezinden Gabriella Pusztai üstlenmiştir.

2013 yılında kapılarını açan Macar Kültür Merkezinin içerisinde kültürel faaliyetleri gerçekleştirmek için sergi salonları yer almaktadır. “Yerel ve Modern: Macaristan’ın Güneyinden Seramik Sanatı” başlıklı sergi 1 Haziran – 2 Eylül 2023 tarihleri arasında ziyaretçilerini bu salonda ağırlamıştır. Yeni müzecilik anlayışı doğrultusunda düzenlenen bu sergide toplam 160 parçalık eser seçkisi izleyiciyle buluşturulmuştur (şekil 7).

Şekil 7: Yerel ve Modern: Macaristan’ın Güneyinden Seramik Sanatı sergi broşürü ve girişi

Macaristan’ın güneyinde yer alan Büyük Ova çömlekçiliğinin iki önemli ustası Bozsik ve Badar tarafından üretilen çömlekler, 19. yüzyılın ikinci yarısında açılan Zsolnay fabrikasında üretilen kaplar, Macar yerel halkının Folk Secseccion tarzında yaptığı eserler ve bunlar arasındaki bağlantılar serginin ana temasını oluşturmaktadır. Kunszentmarton ve Mezotur Şehrinde ustaların özverili çalışmalarıyla şekillenen bu kapların bezeme ve kompozisyonlarının Osmanlı seramiklerine benzemesi ise üzerinde durulan ikinci nokta olmuştur.

Sergide gösterilen eserler ziyaretçilerle daha fazla etkileşim ve iletişim kurma odaklı planlanmıştır. Eserlerin kronolojik olarak bir sıraya dizildiği bir sergiden ziyade farklı noktalarda birleşen ya da çarpışan fikirlerin sunulduğu bağlamsal bir sergileme yöntemi esas alınmıştır. Sergi sırasıyla “Büyük Macar Ovasında Çömlekçilik”, “Ovadaki İnsanların Hayatını Keşfetmek”, “İmalat Sanayi ve Küçük Atölyeler”, “Kriz Döneminde Çömlekçilik”, “Pecs’teki Zsolnay Porselen Fabrikası”, “Doğu’nun Eserleri: Osmanlı Dönemi Macaristan’ından 20. yüzyılın Başlarına”, “Büyük Ova’da Halkın ‘Secession’ Tarzı I.”, “Büyük Ova’da Halkın ‘Secession’ Tarzı II.”, “Çömlek Ustası Balazs Badar”, “Çömlek Ustası Kalmaz Bozsik”, başlıklarına ayrılmıştır.

Müzeciliğin gelişim göstermeye başladığı 20. yüzyılda müzeler eserleri bir vitrin içerisinde bazen bilgi panoları ve eser envanter fişleriyle bazen de bu bilgiler olmadan koruma amacıyla sergilenmiştir. Geleneksel yöntem olarak adlandırılan bu uygulamadan halen tam anlamıyla vazgeçilmemiş ancak bu yöntem geçmiş yıllara oranla bir hayli değişime uğramıştır. Büyük dev ekranlar, dokunulabilir ekranlar, sanal gerçeklikler, 3 boyutlu projeksiyon sistemleri, hologram ve simülasyon teknolojileri güncel müzecilik anlayışında kullanılan başlıca yöntemler arasındadır. Sergi de ise, Macaristan’daki çömlekçilik sanatı

hakkındaki bilgileri destekleyen videolar ekrana yansıtılmıştır. Videoda kilin hazırlanışı, çömlekçiliğin yapım aşamaları ve bezeme yöntemleri gibi sergiyle doğrudan ilintili görseller yayınlanmaktadır (şekil 8). Ayrıca sergide eserlerin yoğun olduğu yerde değil de videoların gösterildiği mekanda hem dinlenmek hem de uzun videoları izlemek isteyen ziyaretçiler için koltuklar yer almaktadır. Bu uygulama ile ziyaretçilerin sergide daha fazla zaman geçirmesi sağlanmıştır (şekil 9).

Şekil 8: Videoların gösterildiği ve etkinliklerin yapıldığı alan

Şekil 9: Yerel ve Modern: Macaristan'ın güneyinden seramik sanatı sergi salonu

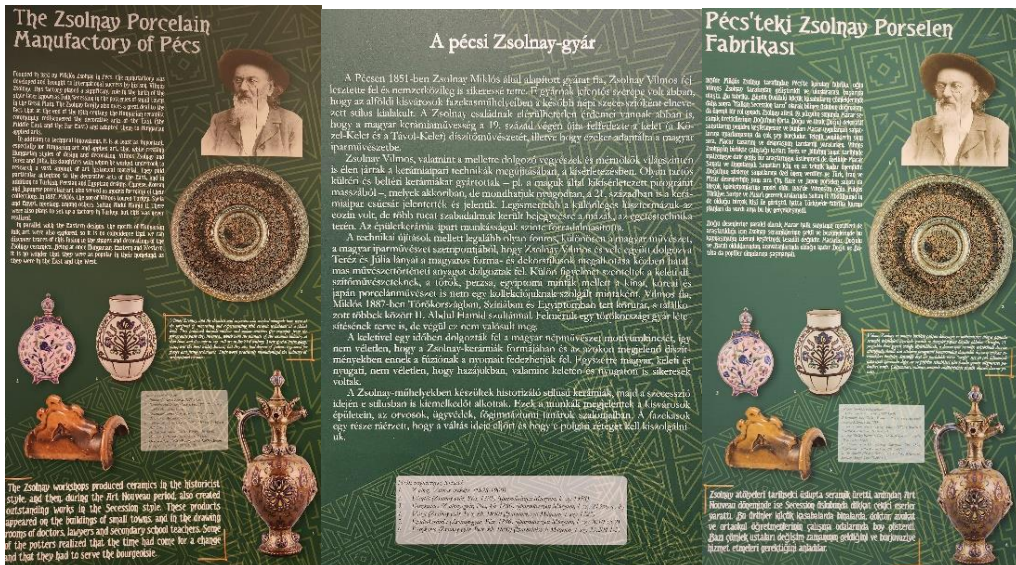
Sergide çocuk, genç ve yetişkin her grubun dikkatini çekecek yap boz (puzzle) etkinliği de bulunmaktadır. Ziyaretçinin sergide aktif bir şekilde içinde olmasını sağlayan yap bozlar ziyaretçide öğrenme ve araştırma isteği uyandırmaktadır. Macar çömlek motiflerinden

oluşan yap bozlarda malzeme olarak seramik tercih edilmiştir. Ayrıca bu yöntemle görme engellilerin de serginin ana teması olan seramiklere de dokunması sağlanmıştır. Duyulara hitap eden bu yöntemle bilgiler daha kalıcı, öğrenme ise daha etkili olmaktadır (şekil 10).

Şekil 10: Yerel ve Modern: Macaristan'ın Güneyinden Seramik Sanatı sergisi yap boz etkinliği

Sergi Türkçe, Macarca ve İngilizce olmak üzere üç dilli olarak tasarlanmıştır. Eserlerin sergilendiği salon içerisinde yer alan panolarda Türkçe ve Macarca bilgiler yer alırken; diğer bir sergi salonunda eserler olmaksızın sadece İngilizce açıklama panoları yer almaktadır. Bu panolarda koyu yeşil renk tercih edilmiştir. Panolarda geçmiş dönemlere yönelik siyah beyaz fotoğraflar ve belgelerde bulunmaktadır. Ayrıca bu panolardaki görülen pek çok eser sergide de yer almaktadır. Eserlerin altındaki bilgi fişlerinde ise Türkçe ve İngilizce açıklamalar bulunmaktadır (şekil 11).

Şekil 11: Yerel ve Modern: Macaristan'ın Güneyinden Seramik Sanatı sergisinde panolar

Müze sergilemelerinde en çok kullanılan sergileme elemanları arasında vitrinler ve sergileme platformları gelmektedir. Ahşap, metal ya da cam gibi farklı malzemelerden üretilen bu

elemanlar sergilenen eserler ile uyumlu yapılmaktadır. Sergide teşhir edilen seramikler hem camlı sergileme dolaplarının içerisinde hem de korunmasız bir şekilde sadece bir platform üzerinde sergilenmektedir. Temasa açık eserlerde uyarıcı olarak "lütfen dokunmayınız" ibaresi yer almaktadır (şekil 12).

Şekil 12: Yerel ve Modern: Macaristan'ın Güneyinden Seramik Sanatı sergi salonunda gösterilen eserler

Sergileme dolapları ve platformlar dışında Macar yerel halkının günlük hayatını göstermek adına sergide etnografik sergileme yöntemi de kullanılmış ve bunun için sergi salonu iki bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlerden biri köy evine ait bir oda, diğer bölüm ise şehirli bir orta sınıf ailenin odası şeklinde tasarlanmıştır. Köy evinde seramiklerin kullanım biçimini göstermek için masa ve terek, orta sınıf ailenin seramikleri kullanım biçimini göstermek için ise dolap ve vitrinlerden yararlanılmıştır. Böylece farklı sosyal statüye sahip insanların aynı türden seramikleri kullanım şekilleri canlandırılmıştır (şekil 13-14).

Sergide mekân tasarımında zorunlu bir sergi yönü belirlenmemiştir. Hareketin kısıtlı olduğu alanlarda tercih edilen bu yöntem aslında bu sergi için uygun tasarımlardan birisidir. Tematik ve kronolojik giden bir sergide zorunlu yönler olmaması durumunda özellikle sergi hakkında hiçbir bilgisi olmayan ziyaretçilerin sergi yönünü karıştırması olasıdır. Bu yöntemin daha geniş alanlarda kullanılması tercih edilmektedir. Macaristan Kültür Merkezinde düzenlenen bu sergide ise tanımlı yön uygulaması tercih edilmiştir. Sergi, Macar çömlekçilik sanatının kronolojisine göre kurgulanmıştır. Zorunlu yöndeki gibi belirli akslar üzerinde ilerlenemediği için sıralamanın karıştırılması bu yöntemde de olası görünmektedir. Ancak sergi için hazırlanan küçük bilgilendirme kartlarıyla gezilmesi durumunda bu karışıklığın olması pek mümkün değildir. Sergi öncesi ziyaretçiye verilen bu kartlarla serginin gezilmesi tavsiye edilmektedir.

Şekil 13: Köy odasını temsil eden terek, masa ve sandalyeler

Şekil 14: Burjuva odasını temsil eden sergi dolapları

Sonuç

19. yüzyıl son çeyreğinde Avrupa'da ardı ardına açılan, seri bir şekilde endüstriyel tasarımlar üreten porselen fabrikaları ve demir dökümhaneleri geleneksel yöntemlerle eser veren atölyeleri olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle tarihi yüzyıllara dayanan Macaristan'ın güneyinde yer alan Büyük Macar Ovası'nın ustaları bu gelişmelerden bir hayli etkilenmiştir. Ancak 19. yüzyılda Avrupa'yı etkisi altına alan Art Nouveau akımı ve Osmanlı'nın yerel karakterli süsleme motifleri Macaristan'ın ulusal kimliğiyle birleşince Macar halk sanatı farklı bir boyut kazanmıştır.

Bu dönemde Pecs merkezli kurulan ve Büyük Ova'daki küçük kasabaların çömleklerinde "Folk Seccession Tarzı" olarak bilinen üslubun doğmasında, Zsolnay Fabrikası önemli rol oynamıştır. Halk çömlekçiliğini farklı bir boyuta taşıyan ve yerel sanatçılara ilham olan Zsolnay Fabrikası, Türk seramik sanatı motif ve bezemelerinin Macaristan'da yeniden keşfedilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Aslında Macaristan'ın Osmanlı Devleti'yle tarihsel gelişimi göz önünde bulundurulduğunda doğru motif ve formların seramiklerde tekrardan görülmesi ve popüler olması oldukça beklenen bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı ve Macar toplumlarının seramik sanatındaki etkileşimi esasında yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. 16. yüzyılda Osmanlı'nın Macar topraklarını fethetmesiyle beraber yerel halk doğrudan İmparatorluğun ana üretim merkezi olan İznik'in seramikleri ile tanışmıştır. Bölgeye yerleştirilen Türklerin beraberlerinde getirdikleri günlük kullanım seramikleri, çömlek ustalarına ilham kaynağı olmuştur. Daha sonraki yüzyıllarda ise İznik ve Kütahya seramikleri hediye, satın alma ve ticaret yoluyla Macaristan'da varlığını sürdürmüştür. 19. yüzyılın sonlarında ise hem Büyük Ova hem de Macar seramiklerinin genelinde, Osmanlı seramik motifleri yeniden keşfedilmiş ve önceki yüzyıllara göre çok daha geniş bir etkileşim yaşanmıştır. Ancak bu defa etkileşim fetih yoluyla değil doğuya duyulan merak, yeni sanatsal eğilimler ve değişen üretim endüstrisinin aracılığıyla olmuştur.

20. yüzyılın başında atölyelerin birçoğunda geleneksel üretim sona erme noktasına gelmişken Mezotur ve Kunszentmarton bu dönemde halk sanatını canlı tutmaya çalışan iki şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. Üretimde köklü bir geçmişe sahip olan Mezotur çömlekçiliğinin bu dönemde önemli temsilcisi Balasz Badar olmuştur. Çömlekçilik eğitiminin önemli bir kısmını Badar'ın atölyesinde alan Kalman Bozsik ise Kunszentmárton çömlekçiliğine en parlak devrini yaşatmıştır. Her iki sanatçı da eserlerini üretirken Macar halk çömleği formlarından, Doğu etkili seramik ve çinilerden, İslam sanatının dekoratif unsurlarından ve Art Nouveau akımından etkilenmiştir.

"Yerel ve Modern: Macaristan'ın Güneyinden Seramik Sanatı" başlıklı sergi, bu iki sanatçının eserleri üzerinden Osmanlı sanatının Macar halk sanatının çanak çömleklerini ne denli etkilediğini göstermesi bu makalenin ulaşmak istediği nokta olmuştur. Eserleri ile kendi dönemlerinin ötesine geçmiş olan Balasz Badar ve Kalman Bozsik de bu motif ve bezemeleri özgün üslupları içinde yeniden yorumlayarak günümüze ulaştırmayı başarmıştır. "Yerel ve Modern: Macaristan'ın Güneyinden Seramik Sanatı" başlıklı sergi, önce Macaristan'da sonrasında ise Türkiye'de ziyarete açılmış ve bu sergiyle her iki toplumun köklü ve dostane bir geçmişe sahip olan kültürel etkileşimi yeniden gündeme getirilmiştir.

Kaynakça

- Atterbury, P. ve Batkin, M. (1990). *Dictionary of Minton*. Londra: Antique Collectors Club.
- Bilgi, H. (2005). *Kütahya Çini ve Seramikleri*. İstanbul: Pera Müzesi Yayınları.
- Diri Apaydın, T. (2022). 19. Yüzyılda Avrupalı Seramik Üreticilerinin Esin Kaynağı: İznik, S. Bilgin Eroğlu, S. Çokoğullu, M. Oral (Yay. haz.), *Bir Ömür Urfa: A. Cihat Kürkçüoğlu Armağanı* içinde (464-499), Ankara.
- Gerelyes, I. (2004). Seeking the east in the west. the Zsolnay phenomeon. *Muqarnas*. Vol. 21, s.138-151.
- Gerelyes, I. ve Kovács, O. (2000). *Art above borders Turkish ceramics and orientalism in the Zsolnay Collection*. İstanbul: Türk İslam Eserleri Müzesi.
- Gök, S. (2015). *Kütahya Çini ve Seramikleri 2*. İstanbul: Pera Müzesi Yayınları.
- Hars, E. (1989). Signature umjetnika i zaštitni znakovi tvornice Zsolnay, in: *Keramika Zsolnay, exhibition catalogue*. Zagreb.
- Gerelyes, I. ve Kovács, O. (1999). Maygar iparmüvészet a XIX. században. *Egy ismeretlen orientalista, Zsolnay Miklós keleti kerámiagyűjteménye* içinde (s. 10-12). Pécs.
- Kovacs, O. (2002). Historicism in Zsolnay Ceramics. É. Csenkey ve Á. Steinery (Yay. haz.), *Hungarian Ceramics from the Zsolnay Manufactory* içinde (s. 35-43). New York: Bard Graduate Center for Studies in the Decorative Arts.
- Kovacs, G. (2010). Turkish, Balkan and Far Eastern ceramics in Ottoman Hungary. B. Tanman ve B. Demirsar Arlı (Yay. haz.), *Exhibition on Ottoman Art: 16th-17th Century Ottoman Art and Architecture in Hungary and in the Centre of the Empire* içinde (s. 91-99) İstanbul: Avrupa Kültür Başkenti.
- Pusztai, G. (2015). *Az agyag művésze Bozsik Kálmán Kunszentmártoni fazekasmester. Kunszentmárton*.
- Pusztai, Z. (2022). *A Mezőtúri fazekasság kerámiák I. Mezőtúr*.
- Rona, Z. (1997). *Art Nouveau*. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi. İstanbul: Yem Yayıncılık.
- Ruzsas, L. (1954). *A pécsi Zsolnay-gyártörténete*. Budapest.

Küreselleşme ve Üniversiteler

Yusuf Gidiş^a, Filiz Tanrısevdi^{b, c}, İlknur Durdu^d

Özet

Küreselleşme tüm dünyada insan yaşamını etkileyen bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır ve eğitim alanını da etkisi altına almıştır. Küreselleşme, üniversiteleri bilim yapan ve eleştirel düşünen kurumlar olmaktan uzaklaştırıp, ekonomi temelli kurumlara dönüştürmüştür. Bu durum, üniversitelerin ticarileşmesine ve akademik bilginin metalaşmasına yol açmıştır. Bu çerçevede bu çalışmada küreselleşmenin eğitim örgütlerinin en üst basamağında bulunan üniversiteler üzerindeki etkisini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu amaç çerçevesinde öncelikle küreselleşme ve üniversiteler, ardından ise üniversitelerin özelleştirilmesi ve ticarileşmesi, akademik özgürlük, üniversite yönetiminin değişimi ve özerklik kaybı, araştırma fonlarındaki durum, yönlendirilmiş araştırmalar, indeksli yayın, diploma ve sertifika amaçlı eğitim, eleştirel düşünme yokluğu konularına değinilmiş, dünyada mevcut durum ile Türkiye'deki uygulamalar karşılaştırılarak analiz yapılmıştır. Sonuç olarak, eğitimin tüm kademelerinde etkisini hızla hissettiren küreselleşmenin üniversiteler üzerindeki etkileri farklı boyutlarıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Akademik Özgürlük
Küreselleşme
Üniversite
Ticarileşme

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 23.01.2024
Yayın Tarihi: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1424735

Globalization and Universities

Abstract

Globalization shows up as a phenomenon that affects human life all over the world and it has affected the field of education. Globalization has detracted universities from being institutions which are science-based and think critically. It's transformed them into economics-based institutions. This situation has led both the universities to be commercialized and commodification of academic knowledge. At this point, the aim is to find the impact of globalization on the universities which are at the highest level of educational organizations. With this purpose, at first globalization and universities then the privatization and commercializations of universities, academic freedom, change in the management of universities, loss of autonomy, the situation in research funds, directed research, indexed publication, diploma and certificate purposed education, lack of critical thinking subjects are mentioned. Analysis was made by comparing the situations all over the world and Turkey. As a result, the impacts of globalization which is rapidly felt at all stages of education on universities have been tried to be explained with different dimensions.

Keywords

Academic Freedom
Globalization
University
Commercialization

About Article

Received: 23.01.2024
Published: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1424735

^a Dr. Millî Eğitim Bakanlığı, ORCID: 0000-0001-6507-0358

^b İletişim Yazarı: filizarkan@hotmail.com

^c Dr. Millî Eğitim Bakanlığı, ORCID: 0000-0003-1538-7183

^d Dr. Millî Eğitim Bakanlığı, ORCID: 0000-0001-5330-1665

Giriş

Çok boyutlu bir kavram olan küreselleşmenin ekonomik boyutu yanında kültürel boyutu da giderek önem kazanmaktadır. Küreselleşmenin kültürel boyutu eğitim boyutunu da kapsamaktadır (Gümüş ve İlhan, 2012). Küreselleşme kavramı, günümüzü detaylıca göz önüne seren, gittikçe yaygın hale gelmiş bir süreç halini almıştır. Bu süreçte uluslararası oluşumlar, ulusal oluşumlardan daha önemli hale gelmektedir. Küreselleşme terimi ekonomik kapsamlı bir içerik olarak ele alındığında, sermayenin dünya çapındaki dolaşımının küresel düzeyde gerçekleşmesi anlamına geldiği anlaşılabilir. Böylece mali, siyasal ve kültürel seviyede dünya toplumlarının birbiriyle entegrasyonu gerçekleşmektedir (Tezcan, 1998).

Küreselleşmenin eğitim sistemi üzerindeki etkilerini konu edinmiş çalışmalar (Bakhtiari ve Shajar, 2006; Brown ve Lauder, 1996; Spring, 2008) küreselleşmenin olumlu ve olumsuz etkilerine değinmiştir. Olumlu etkiler arasında, küresel ekonomiye dayalı yeni dünyada sorun çözebilen ve küreselleşmenin hızına uygun olacak şekilde sürekli öğrenen insanlar yetiştirerek bilgi toplumu yaratmak yer almaktadır. Buna ek olarak özgür, rekabetçi ve özgüvenli bireylerin eğitimle yetiştiği, bunun da mali ilerlemeyi ve demokrasiyi artırdığı kabul edilmektedir. Olumsuz etkiler arasında ise, küreselleşmenin yol açtığı eşitsizlik, ticarileştirme, kültürel değerlerin yitip gitmesi ve üretimden ziyade tüketim toplumunun oluşması yer almaktadır. Küreselleşme günümüzde uzak kalınamayacak bir olgu halini alsa da pozitif sonuçlara erişme endişesi ile ulusal değerlerden el çekilmesi çok doğru bir yaklaşım olarak kabul edilemez (Uslu Çetin, 2015).

Küreselleşmenin hemen her alanda olduğu gibi eğitim alanında da etkisinden yola çıkarak bu çalışmada, küreselleşmenin eğitim örgütlerinin en üst basamağında bulunan üniversiteler üzerindeki etkisini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, küreselleşme ve üniversiteler, üniversitelerin özelleştirilmesi ve ticarileşmesi, akademik özgürlük, üniversite yönetiminin değişimi ve özerklik kaybı, araştırma fonlarındaki durum, yönlendirilmiş araştırmalar, indeksli yayın, diploma ve sertifika amaçlı eğitim, eleştirel düşünme yokluğu konularına değinilmiş, dünyada mevcut durum ile Türkiye'deki uygulamalar karşılaştırılarak analiz yapılmıştır.

Küreselleşmenin Üniversiteye Etkisi: Genel Bir Bakış

Üniversiteler bilgi üreten kurumlardır. Üniversiteler sadece bilgiyi üretmekle kalmaz, aynı zamanda ürettikleri bilgileri öğretir, sunar ve yayarlar. Bu dört fonksiyon, üniversitenin varoluş sebebidir. Üniversiteler, bilgi üretme işlevlerini araştırma-geliştirme (AR-GE) faaliyetleriyle, öğretme işlevlerini eğitim-öğretim faaliyetleriyle, sunma işlevlerini topluma danışmanlık yapımlarıyla ve yayma işlevlerini ise araştırmaların yayınlanması yoluyla yerine getirirler (Balon, Coverdale ve Roberts, 2010). Küreselleşmenin yükseköğretim kademesine, yani üniversiteye etkisi ile ilgili de çok fazla şey söylenmektedir. Bazı araştırmacılar yeni bilgi özgürlüğü çağında küreselleşmenin en önemli rolü üstleneceğini düşünürken, diğerleri ise küreselleşmenin dünya çapında bir eşitsizlik ve üniversitenin McDonaldlaşması anlamına geldiğini savunmaktadır. Yükseköğretim üzerindeki yığınlaşmadan özel sektördeki büyümeye kadar tüm güncel baskıların küreselleşmenin bir sonucu olduğu düşünülmektedir (Altbach, 2004).

Scott'a (2002) göre, üniversitelerin ulusal kültürü belirleme ve yayma misyonu ile küreselleşme arasında bir uyumsuzluk ortaya çıkmaktadır. Geleneksel anlamda, sadece belirli

bilgi alanlarında değil, aynı zamanda ulusal kültürle donatma işlevini de yerine getiren üniversiteler, şimdi birçok öğrenci için meslek okulu haline gelmekte ve ülkeler için yurttaş yaratma işlevini yavaş yavaş kaybetmektedir. Buna ek olarak iletişim ve bilişim teknolojisinin etkisiyle, aynı zamanda küresel araştırma kültürü ağlarının da etkisiyle, öğretim homojenleşmekte ve bu durum da farklılıkları eritmektedir. Küreselleşme çağında, ulusal kimliklerin toplumsal yapısını oluşturma işlevi artık önemini yitirdiği için, üniversitelerin ulusal kültür üretme, geliştirme ve yayma görevi de toplumsal dayanağını kaybetmektedir. Son olarak kamu üniversitelerinin mali açıdan devlete bağlı olma yönü küreselleşme ile zayıflamakta ve bu da üniversitelerin gelirinin azalmasına neden olmaktadır.

Küreselleşmenin ekonomik etkileri ve yükseköğretimin finansmanındaki daralma, üniversite yönetimlerini çeşitli ekonomik kaynaklar yaratma çabalarına sevk etmektedir. Kamu kaynaklarının azalması karşısında, üniversiteler ekonomik olarak yapılandırılmakta, piyasa ve rekabet koşullarına uyum sağlamak için çeşitli önlemler almaktadır. Bu çerçevede, üniversitelerin hedefleri öncelikle ekonomik gelişme planları ve uygulamaları ile bütünleştirilmekte, iş dünyasından finansal destek sağlanması için çaba harcanmaktadır. Bu politikaların izlenmesi doğrultusunda, maliyetleri azaltarak daha fazla öğrenciyi çekmek, ülkelerin genelinde öğrenim ücretlerini artırmak ve piyasalara uygun akademik birimlere öncelik vermek gibi adımlar atılmaktadır. Hükümetler, ekonomik gelişme planları ve süreçleri ile yükseköğretimi entegre etme amaçları belirlemiş ve bu doğrultuda uygulamalar gerçekleştirmiştir (Şentürk, 2008).

Üniversitelerin Yönetimi

Üniversitelerde gerçekleşen fark edilir globalleşme çıkışlarından bir diğeri yükseköğretimin yönetimi alanında gerçekleşmektedir. Yükseköğretimin yönetimi, yükseköğretim kurumlarının vizyon, misyon ve değerlerinin saptanması, stratejik amaç ve hedeflerinin belirlenmesi, karar alma mekanizmaları, yetki ve sorumlulukların genel sınırları, özerklik ve sorumluluk, kaynakların kullanımı ve dağıtımı, yükseköğretim dışındaki paydaşlarla iş birliği gibi konuları kapsayan bir terim olarak ortaya çıkmaktadır. Yüksek öğretim kurumlarında yaygın bir biçimde hayata geçirilen üç farklı modelden bahsedilebilir (Aktan, 2009):

- a. Mütevelli heyet yönetim modeli (managerial model/ management by board of trustees),
- b. Meslektaşlar yönetimi modeli (collegial governance/ collegiality),
- c. Girişimci yönetim modeli (entrepreneurial governance).

Mütevelli heyet modelinde yükseköğretim kurumları, tamamen üniversite dışından ataması yapılan üyelerin oluşturduğu bir Mütevelli Heyeti ile yönetilmektedir. Bu model içerisinde; akademik kurulların karar verme yetkileri fazlasıyla sınırlı kalmaktadır. Bu model ABD ve Kanada'daki üniversitelerce yaygın bir biçimde hayata geçirilmektedir. Meslektaşlar yönetimi modeli ise sınırlı yetkilerin verildiği eğitim yöneticilerinin (Rektör, Dekan, Bölüm Başkanı vb.) seçim yoluyla tespit edilmesi ve Senato, Üniversite Konseyi, Fakülte ve Bölüm Kurulları ile de yatay bir yönetim sistemi ortaya konmaktadır. Girişimci modelde (İngiltere, Avustralya, Hollanda vb.) ise çoğunluğunu yükseköğretim kurumunun dışından gelen üyelerin bir araya geldiği bir "Yönetim Kurulu" idari ve finansal sorumluluğu ve idareyi yüklenmekte, rektörü seçme ve atama işlerini yürütmekte, "Üniversite Senatosu" ise akademik yönetimi gerçekleştirmektedir. Benzer bir biçimde Rektörün atamasını yaptığı Dekanlar ve Dekanların

atamasını yaptığı Bölüm Başkanları kendi birimlerinde tamamen yetki ile idari ve mali yönetimi, bu birimlerin akademik kurulları ise akademik yönetimi yerine getirmektedir. Geleneksel meslektaş modeli yakın zamanda gittikçe mahiyetini yitirmekte ve bu yönetim modelinde gözle görülür bir öneme sahip olan aynı meslek grubuna ait kuruluşların (değişik fakültelerin temsilcileri ile inşa edilmiş yükseköğretim senatoları, yönetim kurulları ve fakülte kurulları) yönetimde nüfuzu azalmaktadır. Yeni yönetim modeli, yükseköğretim yönetiminde rektöre daha yoğun yetki devri yapılmasına sebep olmakta, hesap verme yükümlülüğü ise üniversite sınırları dışındaki paydaşların katılımı ile gerçekleştirilen Üniversite Yönetim Kurulu'na verilmektedir. Özellikle 1990'lı yılların başlangıcından bugüne kadar gelen süreçte "girişimci üniversite yönetimi" modeline doğru bir yönelim gözlemlenmektedir. Bu kapsamda, günümüzde geleneksel üniversite yönetimi modelinin değişim gösterdiği söylenebilir. Özellikle gelişmiş ülkelerde akademik kapitalizme doğru çarpıcı bir değişimin gerçekleştiği görülmektedir. Tamamen kâr amaçlı olmasa bile, yükseköğretim kurumlarının işletme benzeri maliyet etkin ve kalite odaklı idare edilmesi ve müşterinin istek ve beklentilerini öne çıkararak müşteri memnuniyetini sağlaması ve paydaşların katılımını göz önünde bulundurması gerektiği düşünülmektedir (Aktan, 2009).

Dünya genelindeki yükseköğretim yönetim uygulamalarına baktığımızda, devlet üniversiteleri ve vakıf üniversitelerinin temel otorite yapılarında mütevelli heyeti, rektör, üniversite idari kurulu ve akademik senato gibi unsurları içeren benzer yapılar olduğunu gözlemlemekteyiz. Bu yapılar arasında, dünya genelinde gelişmiş üniversite sistemlerinde, mütevelli heyetinin öne çıktığı ve modern üniversitenin en güçlü yönetim aracı olarak nitelendirildiği görülmektedir. Türkiye'de ise mütevelli heyeti sistemini ilk olarak 1959 yılında özel bir yasayla kurulmuş olan ODTÜ uygulamış, ancak bu sistem 12 Eylül darbesi ile yürürlükten kaldırılmış ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nda mütevelli heyetleri yer almamıştır. Ancak, mütevelli heyeti sistemi 1984 yılında Bilkent Üniversitesi'nin kurulmasıyla tekrar uygulanmaya başlanmış ve 1992 yılından itibaren yeni vakıf üniversitelerinde yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Türkiye'de özel üniversitelerin yönetiminde mütevelli heyeti bulunurken, devlet üniversitelerinde bu yönetim organı bulunmamaktadır. Bu durum, üniversitelerin dış paydaşlarının taleplerini iletememesine yol açmaktadır. Dünya genelindeki deneyimler göstermektedir ki, mütevelli heyetleri, üniversitelerin özerkliğini artırmanın yanı sıra, toplumla daha yakın ilişki kurmalarını sağlayarak daha hesap verebilir duruma gelmelerini sağlayan bir yapı olabilir. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nde, mütevelli heyetinin rektörü seçmesi, rektör belirleme sürecinde yaşanan olumsuzlukları çözebilecek bir mekanizma olarak görülmektedir. Mevcut sistemde ağırlıklı olarak rektör tarafından yönetilen üniversiteler, mütevelli heyetleri vasıtasıyla daha demokratik ve hesap verebilir bir oluşum yaratabilir. Ayrıca, bu yönetim modeli, YÖK'e ilişkin merkezîyetçilik eleştirilerine nihai bir sonuç kazandırarak daha âdemi-merkezîyetçi bir sistemin oluşturmasına katkı sunabilir (Kurt, 2015).

Rektör Atamaları

Yükseköğretim kurumlarının yönetimi tartışma konusu olurken, gözle görülür hale gelen önemli konulardan biri de yükseköğretim kurumunun en üst seviyedeki yöneticilerinin tespit edilmesine yöneliktir. Dünya üzerinde yükseköğretim kurumlarının üst düzey idarecileri; "rektör" (rektör), "başkan" (president) veya "yardımcı şansölye" (vice-chancellor) şeklinde ifade edilmektedir. Üniversitenin idaresinin en üst düzey temsilcisi olan rektörün

saptanmasında dünyada farklı yaklaşımlar izlenmektedir. Pek çok OECD ülkesinde rektör devlet başkanı, bakan, mütevelli heyeti, danışma kurulu ya da yöneticiler kurulu tarafından atanmaktadır. Az sayıda ülkede ise rektör iç paydaşların (öğretim üyesi, idari personel, öğrenci) seçimleri ile saptanmaktadır (Çelik ve Gür, 2014). Dünya’da rektör atamalarına ilişkin bazı ülkelerin izlediği yöntem Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Dünya’da Rektör Atamaları

Atama Yapılan Ülkeler		Seçim Yapılan Ülkeler	
ABD	Eyalet hükümetlerinin (Valinin) üyelerini atadığı Mütevelli Heyeti	Kore	Devamlı statüde öğretim elemanları
Avustralya	Üniversite Konseyi (çoğu dışarıdan üye)	Yunanistan	Öğretim üyeleri, öğrenciler, diğer personel
İrlanda	Yönetim Kurulu (yaklaşık %50 üye dışarıdan)	Slovenya	Öğretim üyeleri, öğrenciler
Hollanda	Danışma Kurulu (beş üye Bakan tarafından atanır.)	Fransa	Kurul veya konsey üyeleri
İsveç	Yöneticiler Kurulunun önerisi ile hükümet	İsviçre	Senato veya geçici komite
İngiltere	Yöneticiler Kurulu (çoğu üye dışarıdan)		
Avusturya	Senatonun önerdiği üç aday arasından, üyeleri dışarıdan olan kurul		
Danimarka	Üyelerinin çoğu dışarıdan olan kurul		
Norveç	Dışarıdan üyelere sahip Yürütme Kurulu’nun Bakan’a önerisi ile Bakan tarafından atama		
Japonya	Rektör Seçme Komitesi		
Finlandiya	Üyelerinin çoğu dışarıdan olan kurul		

Kaynak: Çelik ve Gür, (2014)

Tablo 1’den de anlaşılabilir gibi, son zamanlarda gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle beraber bazı Avrupa ve OECD ülkelerinde rektörlerin seçim yöntemiyle görev başına gelmelerinden öte, atama yöntemi benimsenmiştir. Örneğin Avusturya, Danimarka ve Norveç’te 2000’li yıllarda gerçekleştirilen düzenlemelerle rektörler, artık atama yöntemi ile saptanmaktadır. İngiltere ve Danimarka’da rektörler yöneticiler kurulu ya da konseyinin eliyle, Hollanda ve Avusturya’da danışma kurulu tarafından atanmaktadır. Danimarka ve İngiltere’de üniversite başkanını göreve getiren kurulun üyelerinin pek çoğu üniversite

dışındandır. Avusturya ve Hollanda gibi ülkelerde ise başkanı atayan kurulun tamamı dışındandır. ABD gibi müteveli heyetiyle yönetilen ülkelerde, başkan (rektör) geleneksel olarak bu heyet tarafından atanmaktadır. Bu heyetin üyelerinin çoğu üniversite dışından gelen kişilerden oluşmaktadır. Slovenya'da rektör, öğrenci ve öğretim üyelerinin; Yunanistan'da öğretim üyeleri, personel ve öğrencilerin oyları ile yönetime gelmektedir. Kore'de ise rektör akademik personelin oyları ile belirlenmekte; saptanan isimlerin atanması için nihai onayı hükümet vermektedir (Çelik ve Gür, 2014).

Türkiye'de ise YÖK kurulduğundan bu yana, üniversitede rektör atamaları seçimle yapılmaktaydı. Dört yılda bir yapılan rektörlük seçimlerinde öğretim üyeleri oy kullanabilmekte, en fazla oy alan üç rektör adayının isimleri YÖK'e gönderilmekte ve akabinde de Rektör Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktaydı. Bu seçim sistemin eleştirisi şu şekilde yapılmaktaydı:

a. Oy kullanma hakkı yalnızca yardımcı doçent, doçent ve profesör unvanına sahip öğretim elemanlarınca, yani öğretim üyelerince yapılmakta öğretim görevlisi, araştırma görevlisi, okutman ve uzman unvanına sahip öğretim elemanlarının görüşleri ve tabii ki yükseköğretim kurumu bünyesinde görev yapan idari personelin görüşleri de göz ardı edilmekteydi.

b. Her ne kadar demokratik bir seçim yapılsa da en fazla oy alan 3 adayın ismi YÖK'e gönderilmekteydi ve YÖK bu adaylar arasından bir sıralama yaparak Cumhurbaşkanı'na isim önermek konusunda özgürdü ve bu da sıklıkla suiistimal edilen bir durumdu.

c. Tüm süreçler demokratik olsa bile, Cumhurbaşkanı 3 aday arasından en az oy alan adayı atama hakkına sahipti.

Güncel olarak uygulanan rektör atama sistemi 15 Temmuz süreci ve sonrasındaki Olağanüstü Hal kapsamı nedeniyle değişikliğe uğramıştır. Bu çerçevede uygulanmakta olan seçim sistemi 29 Ekim 2016'da çıkarılan kanun hükmünde kararname (676 sayılı KHK) ile feshedilmiş ve yerine YÖK'ün önerdiği 3 isimden birinin Cumhurbaşkanı'nca atanmasının geçerli olduğu model getirilmiştir. Bu kanun hükmünde kararnameye göre, 1 aylık süre içerisinde önerilenlerden birinin göreve getirilmemesi ve YÖK'ün de 2 hafta içerisinde yeni adaylar göstermemesi durumunda Cumhurbaşkanı'nca direkt atama yapılabilecektir. Sonuç olarak, Türkiye'de yükseköğretim yönetim sisteminde yaşanan bu değişim, üniversite yönetiminin özerklik kaybının en şiddetli göstergesidir denilebilir.

Akademik Özerklik, Akademik Özgürlük ve Türkiye'nin Durumu

Üniversiteler özgürce bir tartışma ortamı ve eleştirel düşünmenin başat olması gerektiği kurumlardır. Bu durum ancak üniversitelerin kurumsal anlamda akademik özerkliğe sahip olabilmeleri sayesinde olabilir. Bu noktada önemi ortaya çıkan akademik özerklik beraberinde akademik özgürlüğü de sağlayacaktır. Üniversitelerde akademik özerklik sağlandığında bilimsel çalışmalarda özgürlük gelişebilecek, üniversiteler öğretim ve sınav programlarını kendileri belirleyebilecek, en önemlisi de bilimsel denetim, öz denetim ve otokontrol ilkesi ile gerçekleşecektir. Ancak akademisyenlere yönelik, dünya genelinde, hesap verebilirlik, kitleselleştirme, yönetsel denetim baskısı, kamu kaynaklarından mali desteklerin azalması gibi olumsuz dış baskılar giderek artış göstermektedir (Mok ve Jiang, 2016).

Bilgili'ye (2016) göre, bilimsel özerklikten gerçek anlamda bahsedebilmek için şu koşulların gerçekleştirilmesi gerekir: (a) Araştırma konu ve yöntemlerinin özgürce seçilebilmesi, (b)

Yerel ve ulusal yöneticilerin neden olduğu vesayet, hiyerarşi, emir, direktif benzeri özgürlükleri kısıtlayıcı idari telkinlerinin yaşanmaması, (c) Hiçbir öğretim elemanının eğitim-öğretim etkinlikleri esnasında yasalar veya yönetmelikler kapsamında harcadığı düşünce ve söylemlerinden ötürü sorgulanmaması ve (d) AR-GE çalışmaları için malî kaynak sağlanması.

Akademik özgürlük konusundaki en önemli gelişmelerden biri olan Lima Bildirgesi, 6-10 Eylül 1988 (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 40. Yıldönümü) tarihinde Lima’da bir araya gelen Dünya Üniversiteler Kurumu (WUS) tarafından, “Akademik Özgürlük ve Yükseköğretim Kurumlarının Özerkliği” adıyla yayınlanmıştır. Lima Bildirgesi’ne (6-10 Eylül 1988) göre akademik özgürlük, akademik çevre üyelerinin tek tek ya da toplu halde bilgiyi araştırma, üretme, tartışma, öğretme, geliştirme ve edindikleri bilgileri yaymalarındaki özgürlükler anlamına gelmektedir. Akademisyenlerin haklarına ilişkin olarak Lima Bildirgesinin 3. Maddesinde ise; akademik özgürlük, yükseköğretim kurumlarının, eğitim-öğretim, araştırma, yayın yapma ve topluma hizmet fonksiyonlarının yerine getirilmesi için vazgeçilmez bir ön koşuldur. Akademik topluluğun tüm üyeleri, hükümetlerden veya başka kaynaklardan baskı korkusu taşımadan işlevlerini yerine getirme hakkına sahiptirler.

Türkçe’de akademik özgürlük kavramının çelişkili kullanımları söz konusudur. Genellikle “akademik özgürlük” kavramı ile “akademik özerklik” ve “bilimsel özerklik” gibi ifadeler eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Türkiye’de genellikle, akademik özgürlük konusunda yapılan tartışmalar “üniversite özerkliği” bağlamında gerçekleştirilmiştir. Bunun nedeni üniversite özerkliğinin gerçekleşmesiyle akademik özgürlüğün de gerçekleşeceğinin varsayılmasıdır. Türkiye’de akademik özgürlük ifadesinin bu seviyede üniversite özerkliği ile bütünleşmesinin bir diğer nedeni de üniversitelerin geçmişten bugüne siyasi çekişmelerin bir parçası olmasıdır. Bu nedenlerin yanında, Yüksek Öğretim Kurumunun merkeziyetçi bir yapı haline dönüşmüş olması da üniversite özerkliğinin direkt akademik özgürlüğü ifade ettiği anlayışını desteklemiştir (Seggie ve Gökbek, 2014). Özipek (2001) ise akademik özgürlük kavramının, bireysel özgürlük ve akademik özgürlük olarak, ayrı ayrı ele alınabileceğini belirtmiştir. Araştırmacı, eğitim ve araştırma üzerindeki denetimin en az seviyede olması ile bireysel akademik özgürlüğün mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Öte yandan kurumsal anlamda akademik özgürlüğü ise, akademisyenlerin yasa yapıcının veya politikacının müdahalesinden korunmasının amaçlanması olarak ele almaktadır.

Akademik özgürlük kriterleri açısından bakıldığında Türkiye’de 2547 sayılı yükseköğretim kanunu, akademik özgürlüğü tam olarak garanti altına almamaktadır. Son yıllarda bu durum değişme eğiliminde olsa da akademik özgürlükleri tam anlamıyla koruma altına alan düzenlemeler yapılmamıştır. Bununla beraber, akademik özgürlüğün sadece yasalarla sağlanamayacağı unutulmamalıdır. Akademik özgürlük kavramının yerleşik bir hal alabilmesi için toplumsal olarak, kültürel düzeyde bir zihniyet değişimine ihtiyaç duyulduğu da açıkça ortadadır (Özipek, 2001). 1981’de çıkarılan 2547 sayılı kanun ile kurulan YÖK’ün hızla büyüyen yükseköğrenim kurumlarını etkin bir şekilde yönetemediği açıktır. YÖK, değişen ve gelişen yükseköğrenim kurumlarını daha etkili kılmak, üniversitelerin yürütme ve mali özerkliğini sağlamak için yeniden yapılandırılmalıdır. Akademisyenler, üniversitelerde oluşturulacak mali özerklik ve akademik özgürlükle tüm dış etkenlerin baskısından korunmalıdır (Akyol ve Arslan, 2014). Nitekim, Kayrooz, Kinnear ve Preston da (2001) akademik özgürlüğün güçlü toplumsal bir yapıyla gerçekleşebileceğini ifade etmiştir.

Olumsuz dış baskıların ötesinde, birçok ülkede akademik özgürlük saldırı altındadır. Bazı ülkelerde akademik çalışmaları nedeniyle tutuklanan akademisyenler dahi olabilmektedir. Bu

durumdan yola çıkarak dünyanın her yerinde akademik çalışmaların yapılması güvence altındadır denilemez (Altbach, 2000). Akademik özerklik dışsal baskılardan zarar göreceği gibi, üniversitenin kendi kurumsal yapısı ve akademik çatışma ortamından da etkilenmektedir (Aktan, 2017). Türkiye’de, dünyada olduğundan biraz daha farklı biçimde dışsal baskılar olabilmektedir. Bu farklılığa üniversitelere çeşitli biçimlerde etki eden siyasiler örnek gösterilebilir. Bu etkiler ilk olarak, üniversitelerin kuruluş yerlerinin seçimiyle başlamaktadır. Bu aşamadan sonra idari ve akademik kadroların belirlenmesine de müdahaleler olabilmektedir. Üniversiteler tüm bu etkilerin yanı sıra, karar alma süreçlerinde de kurum içi ve kurum dışı etkilere maruz kalmaktadır (Arap, 2010).

Yükseköğretim sistemleri karşılaştırmalı bir biçimde incelendiğinde kamu tarafından mali destek verilen yükseköğretim kurumlarının yetki ve yükümlülüklerinin ülkeler bazında farklılaşma gösterdiği gözlemlenmektedir. Genel itibariyle, yükseköğretim sahasına yönelik yetkiler yükseköğretim kurumu, aracı kurum ve eyalet/devlet arasında dağıtılmaktadır. Hangi yetkilerin direkt yükseköğretim kurumuna ait olduğu, hangi yetkilerin bir üst makama (direkt devlet ya da bir aracı kurum) ait olduğu, bir ülkenin devlet idari sistemi ile yakından ilişkili olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, yasal metinler ile o toplumun tarihi ve kültürel bağlamının, yükseköğretimin kurumsal özerkliğinin tanımı ve sınırları ile doğrudan ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Bütün bu meseleler, yükseköğretim kurumlarının yetkilerinin ve özerkliğinin sınırlarını saptamaktadır. Avrupa Üniversiteler Birliği’nin üniversitelerin özerkliğini tespit etmeye ilişkin hayata geçirilen araştırmalarda, özerklik dört ana kategori çerçevesinde incelenmiş ve her bir kategori de birçok belirtiyeye bölünmüştür. Avrupa Üniversiteler Birliğine göre üniversite yönetim yapı özerkliğinin boyutları Tablo 2’de gösterilmektedir (Çelik ve Gür, 2014).

Tablo 2. Avrupa Üniversiteler Birliğine Göre Özerkliğin Boyutları

Örgütsel Özerklik	Finansal özerklik	İstihdam özerkliği	Akademik özerklik
En üst yöneticiyi seçmek	Kamusal fonların tipi ve süresinde belirleyici olmak	İşe alım süreçleri üzerinde karar vermek	Toplam öğrenci sayısını belirlemek
En üst düzey yöneticiyi seçme ölçütlerini belirleme	Üniversitenin artan gelirlerini elde tutabilmek	Tüm personelin ücretlerini belirlemek	Lisans ve lisansüstü öğrencileri seçebilmek
En üst düzey yöneticiyi görevden alma	Borç alabilmek	Personeli işten çıkarmak	Yeni akademik programlar açabilmek
En üst yöneticinin görevde kalma süresini belirleme	Kendi binasına sahip olmak	Yükselme şartlarını belirlemek	Akademik programları sona erdirmek
Yönetim kurullarındaki dış üyeleri seçmek	Harç ücretinin miktarını belirlemek (ulusal ve AB ülkeleri)		Öğrenim dilini belirlemek

Akademik yapılar üzerinde karar verebilme	Harç ücretinin miktarını belirlemek (uluslararası)	Kalite güvence mekanizmalarını ve sağlayıcılarını seçmek
Tüzel kişilik oluşturabilme		Programların müfredatlarını belirlemek

Kaynak: Estermann, Nokkola, ve Steinel, 2011, akt. Çelik ve Gür, 2014.

Avrupa Üniversiteler Birliği'nin hazırladığı özerklik sıralamaları analiz edildiğinde, örgütsel özerkliğin en kapsamlı biçimde Birleşik Krallık, Danimarka, Finlandiya, Estonya, Almanya ve İrlanda'da uygulandığı saptanmaktadır. Bu ülkelerdeki yükseköğretim kurumlarının örgütsel özerkliğinin genişliği, kendi fakülte ve bölümlerini açma ile kâr amacı olan ya da olmayan tüzel kişilik oluşturma yetkisi edinmeleri, yönetim organlarında/kurullarında üniversiteden olmayan üyelerin varlığı ile ispatlanmaktadır. Türkiye yükseköğretim kurumlarının örgütsel özerkliğinin ise Avrupa üniversiteleri ile karşılaştırıldığında gözle görülür bir biçimde kısıtlı olduğu, sıralamada 28 ülke arasında 27. olduğu tespit edilmiştir (Estermann, Nokkola, ve Steinel, 2011, akt. Çelik ve Gür, 2014).

Akademik özerklik kapsamında incelendiğinde, İrlanda, Norveç ve Birleşik Krallık, Estonya, Finlandiya ve İzlanda oldukça yüksek akademik özerklik sınıflandırmasında yer almaktadır. Bu ülkelerde üniversitelerin öğrenci sayısını saptama, lisansüstü öğrencilerini seçme gibi akademik işlere ilişkin oldukça kapsamlı bir yetkileri bulunmaktadır. Türkiye ise İtalya, İspanya, Danimarka, Hollanda ve Macaristan gibi ülkelerle beraber orta-az akademik özerk sınıfında bulunmaktadır. Bu ülkelerde öğrenci sayıları bir üst makam ile görüşülmektedir. Bu ülkelerdeki yükseköğretim kurumları lisans programlarına öğrenci alma hususunda daha fazla kısıtlama ile karşı karşıya kalırken kurumlar, lisansüstü programlara öğrenci seçme ve öğrenci sayısı konularında daha özerk bir biçimde hareket edebilmektedirler (Estermann, Nokkola, ve Steinel, 2011, akt. Çelik ve Gür, 2014).

İstihdam özerkliği ise Estonya, Birleşik Krallık, Çek Cumhuriyeti, İsveç ve İsviçre gibi ülkelerde oldukça yüksek seviyededir. Bu ülkelerdeki yükseköğretim kurumları, çalışanların istihdamında, maaşlarında, işten çıkarmada ve yükseltme gibi konularda asıl karar verici olarak yer almaktadırlar. Türkiye ise Almanya, Slovakya, İtalya, İspanya, Fransa ile beraber istihdam özerkliğinde orta-az seviyede bulunmaktadır. Başka bir deyişle; bu ülkelerdeki yükseköğretim kurumlarında işe alma, ücret tespiti, işten çıkarma ve yükseltmeye ilişkin pek çok kısıtlama ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Estermann, Nokkola, ve Steinel, 2011, akt. Çelik ve Gür, 2014).

Finansal özerklik, Lüksemburg, Estonya ve Birleşik Krallık'ta oldukça geniş bir kapsamdadır. Tamamen mali özerkliği olan yükseköğretim kurumları borç alma, kendi binasını edinme, harç ücretini tespit etme, artan gelirlerini elde tutma ve devlet fonlarının süresini saptama gibi hususlarda yetkiye sahiptirler. Türkiye ise Fransa ile beraber orta-az mali özerk sınıfında bulunmaktadır (Estermann, Nokkola, ve Steinel, 2011, akt. Çelik ve Gür, 2014).

Yükseköğretim kurumları, sermayenin ve emperyalizmin hizmetine sunmanın iç yönetim bakımından en etkin yolu ise, onu yönetsel ve finansal baskı altında tutmaktır. Bu politika

bünyesinde Türkiye'deki uygulamayı incelediğimizde, birinci seviyede YÖK üniversiteler üzerinde yaratılan yönetsel baskıyı, ikinci seviyede de bütçesinden üniversitelere ayrılan oldukça küçük pay ise, yükseköğretim kurumları üzerinde yaratılan finansal baskıyı göstermektedir. Bu sayede, hareket serbestisini yitiren ve kaynak yetersizliği yaşayan yükseköğretim kurumları, ortaya atılan farklı YÖK tasarılarında da bahsedildiği kadarıyla, 1980'lerden itibaren çok farklı tekniklerle sermayeye ve emperyalizme hizmet kurumu olmaya zorlanmıştır. Öğrenci harçları, paralı öğrenci, özel destekli profesörlük kurumu, üniversitelerde işletme hesabı oluşturulması gibi tavsiye ve yönelimler hep aynı amaca hizmet etmektedir. Bu şekilde hayata geçirilen uygulamaların sonucunda, hem sosyal adalet ve fırsat eşitliği zedelenmekte bundan da önemlisi, bu yöntemlerle yükseköğretim kurumları topluma yabancı hale getirilerek dünya emperyalizminin ve onlarla iş birliği içindeki sermayeye hizmet etmektedir (Önder, 2014).

Üniversitelerin Özelleştirilmesi ve Ticarileşmesi

Küreselleşmenin etkisiyle, üniversitelerin ekonomik bir temele dayalı kurumlar haline dönüşmesi, "şirket üniversitesi" kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle ABD'de bu kavramın hızla yayılması, yükseköğretimin ticarileşmesinin belirgin bir göstergesidir. Bu bağlamda, şirket üniversitelerinin "sanal üniversite" kavramıyla ilişkilendirilmesi, yükseköğretimde ticaret ve pazar ilişkilerini destekleyen bir diğer gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yeni sistemde öğrencilerin müşteri olarak kabul edilmesiyle birlikte, akademisyenler artık müteşebbis olarak değerlendirilmekte ve üniversiteler, büyük şirketler gibi yönetilmeye başlanmıştır. Bilgi artık sadece üretilen ve aktarılan bir değer olmaktan çıkarak, pazarlanabilir ve satılabilir bir meta haline gelmiştir (Karaman, 2010). Erdem de (2006), dünyadaki son gelişmelerin yükseköğretime şu şekilde etki ettiğini savunmaktadır:

a. *Yükseköğretimin ticarileşmesi*: Üniversiteler, bürokratik bir yapıdan çıkarak müşteri odaklı şirketler haline gelmiş ve bu durum, kamu üniversitelerini daha girişimci olmaya yönlendirmiştir.

b. *Bilginin pazar mantığı çerçevesinde alınır-satılır bir meta olarak görülmesi*: Bu durum, pazar odaklı fikirlere yönelik bir üniversite anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Birçok ülkenin yükseköğretim stratejileri, ulusal hedeflere ulaşmanın, güçlü bir özel sektör olmaksızın mümkün olamayacağına dair bir perspektifi benimsemektedir. Bu durumun temelinde, ülkelerin var olan bütçe imkanlarının yükseköğretim harcamalarını karşılamakta yeterli düzeyde olmaması ve mevcut kurumların sektörün evrimleşen ihtiyaçlarına yanıt vermede eksiklik göstermesi gibi faktörler yer almaktadır. Fakat, birtakım ülkeler özel sektörün yükseköğretime müdahalesi hususunda çekincelerinden bahsetmektedirler. Bu endişelerin temelinde, kâr amacı güden özel sektör sağlayıcılarının eğitim değerleriyle örtüşmemesi riski bulunmaktadır. Ayrıca, özel girişimler genellikle araştırma kültürü bakımından yeterli seviyede bulunmamaktadır. Bu etmenler, öncelikle kamu üniversite birlikleri ve öğrenci topluluklarının etkili olduğu ülkelerde, hükümetleri özel sektörü teşvik etmekte çekingen kılmaktadır. Ancak, bazı ülkeler özel üniversiteler için çeşitli düzenlemeler yapmış ve uluslararası eğitim yatırımı yapmak isteyen veya uzaktan eğitim yoluyla ülkeye girmek isteyen ülkelere izin vermiştir. Örneğin, İngiltere, Güney Afrika'da özel üniversite olarak kabul edilen ve hükümet tarafından yasal olarak tanınan programlar açmıştır. Çin,

denizaşırı ülkelerin kendi ülkelerinde yatırım yaparak programlar açabilmesi için düzenlemeler yapmış ve 1300 özel yükseköğretim kurumu aracılığıyla toplam 1.4 milyon öğrenciye eğitim imkânı sunmuştur (Fielden, 2008).

Türkiye'de, 1980 öncesi mektupla öğretim yapan YAYKUR'un işlevleri, Anadolu Üniversitesi'ne devredilerek uzaktan eğitimin ülkede yaygınlaşmasını hızlandırmıştır. Uzaktan eğitimin genişlemesine ek olarak, 1982 Anayasası'nda yer alan hükümlere uygun olarak yapılan yasal düzenleme, kâr amacı gütmeyen vakıflara özel yükseköğretim kurma imkânı tanıdı (YÖK, 2023a). Yükseköğretim Kurulu'nun 2023 verilerine göre, Türkiye'de 2023–2024 akademik yılında faaliyet gösteren toplam 208 üniversite bulunmaktadır. Bu üniversitelerin 129'u devlet üniversitesi, 79'u vakıf üniversitesi ve 4'ü vakıf meslek yüksekokulu olarak faaliyet göstermektedir. Başka bir ifadeyle, faaliyet gösteren üniversitelerin %62'si devlet üniversitesi iken, %38'i vakıf üniversitesidir (YÖK, 2023b).

Araştırma Fonlarındaki Durum: Yönlendirilmiş Araştırmalar

Yeni ürün ve teknolojinin geliştirilip ekonomik büyümeye katkı sağlamak için ilk adım, bilim insanı (araştırmacı) ile teknoloji uzmanının (mühendis) iş birliğini sağlamaktır. İkinci adım ise bu iş birliğinden doğan sonucu ekonomik değere dönüştürecek girişimci yapıyı (teknoloji şirketi) hayata geçirmektir (Yalçıntaş, 2014). Küreselleşmeyle birlikte 1980'lerden sonra şirketler yeni ürün ve yeni teknoloji geliştirmenin birinci adımı olan bilim insanları ile iş birliğini sağlamak için üniversitedeki akademisyenlerle yakından ilgilenmeye başladı. Bu yakından ilgilenmenin de ötesinde üniversite-sanayi iş birliğine geçiş Bayh-Dole Yasası gibi çeşitli kongre kararları ile gerçekleşti. Bu yasa, Amerika'da şirket kaynaklarının üniversitelere akmasına ve şirketlerle akademisyenlerin arasında sözleşmeler imzalanmasına neden oldu. Bayh-Dole Yasası, kâr amacı olmayan kuruluşların veya küçük işletmelerin, federal bir kurumla imzaladığı AR-GE sözleşmesi, iş birliği anlaşması veya kurumdan aldığı araştırma desteği ile gerçekleştirdikleri araştırmalarda meydana gelen buluşlar üstünde hak sahibi olmalarına izin veren bir yasadır. Bu sayede, Amerika'da kamu kaynaklı mali desteklerle karşılanan birtakım araştırma kurumları, araştırmalarının sonrasında ortaya çıkan buluşlar üstünde hak sahibi olabilir ve bu buluşları lisans sözleşmeleri aracılığıyla devredilerek ticarileştirebilir, belirli bir gelir elde edebilirler (Özden Merhacı, 2015).

Şirketlerin üniversitelere desteklerinin başlaması ve giderek artması eleştirilere de neden olmuştur. Bu eleştirilere göre, üniversitelerin sponsor şirketleri memnun etmek adına araştırma bulgularını sansürleyebileceği ve ticari çıkarlar doğrultusunda lisansüstü öğrencilerini sömürebileceği, atama ve terfi süreçlerini de yozlaştırabileceği ifade edilmektedir. Daha da kaygı verici kimi tahminlere göre, şirketlerin parası araştırma etkinliklerinin temel bilimlerden uzaklaşıp ekonomik getirisi olan uygulamalı bilimlere kaymasına neden olacaktır. Bu tahminlerden günümüzde özellikle araştırma bulgularının sansürlenmesi gerçekleşmektedir. Bu durum özellikle ilaç şirketlerinin yaptırdığı araştırmalarda yaşanmış çıkar çatışmalarından dolayı yargıya yansıyan olaylardan anlaşılmaktadır. Örneğin, Olivieri, Kanada'nın en büyük ilaç firması Apotex ile bir talassemia ilacını test etmek için bir sözleşme imzalar. Sözleşmede, Olivieri'nin sonuçlarını şirketin izni olmaksızın belirli bir süre boyunca yayımlamaya engel olan bir madde bulunmaktaydı. Ancak ilacın beklenenden daha az etkili olduğu ve potansiyel olarak tehlikeli olduğu anlaşılınca, sözleşmeye rağmen Olivieri bulguları yayımlamakta ısrar etti. İlaç şirketi, Olivieri'yi araştırma

protokolünden çıkmakla suçladı. Bulguların yayımlanmasını engellemek amacıyla şirket, Olivieri'ye dava açma ve sözleşmeyi feshetme gibi tehditlerde bulundu. Tüm bu olayların sonunda araştırmacı Olivieri hastane tarafından ve şirket tarafından suçlandı ve çeşitli şekillerde (program yöneticiliğinden uzaklaştırılma gibi) cezalandırıldı. Yaşanan bu gibi durumlar toplumların araştırmacılara ve araştırma sonuçlarına olan güvenini zedelemektedir. Bu güvensizlik keskin bir kuşkuculuğa bile geçmiştir denilebilir. Artık bilimsel araştırmalara kuşku ile yaklaşan toplum, araştırmacının arkasındaki sponsorların kim olduğunu öğrenme çabası içindedir (Bok, 2007). Bu durum 2019 yılında başlayarak tüm dünyayı etkisi altına alan COVID -19 salgınına yönelik uygulanan aşularla ilgili tartışmalarda had safhaya ulaşmıştır (Anas, Salifu ve Zakaria, 2023; Çatıker, Kaya ve Kılıç, 2022; Hsu, Johnson, Phillips ve Nelson 2022; Narmanlı, 2022).

İndeksli Yayın

Derginin dizinlenmesi kalitenin bir göstergesi şeklinde kabul edilmektedir. Dizinli dergiler, dizinlenmemiş dergilere nazaran akademik açıdan daha kaliteli yayınlar olarak görülmektedir. Günümüzde, birçok popüler dizinleme hizmetleri gelişmiştir. Bunların içerisinde MedLine, PubMed, EMBASE, SCOPUS, EBSCO Publishing'in Elektronik Veritabanları, SCIRUS bulunmaktadır. Çeşitli bölgesel ve ulusal indeksleme veri tabanı versiyonları da vardır. İndeksleme ile ilişkili ve tartışmalı bir diğer konu etki faktörüdür. Etki faktörü (IF), kendi alanında bir derginin göreceli önemi için bir gösterge olarak kullanılmaktadır. IF, Thomson Reuters Journal Citation Reports'da dizinlenen dergilere verilir. IF manipülasyon ve yanlış hesap uygulaması nedeniyle eleştirilmektedir. IF'nin doğru hesaplanmasını önleyebilecek çok sayıda faktör vardır. Bu faktörler; veri tabanının kapsam ve dil seçimi, alıntıları derlemek için kullanılan yöntemler, IF'yi hesaplamada kullanılan algoritma, dergilerin alıntı dağıtımı, yayınların çevrimiçi erişilebilirliği, negatif alıntılar, belli bir klasmandaki makaleler için dergi yayıncılarının seçimi, yayın gecikmesi, derginin editörlerinden etkilenme olasılığıdır. Son zamanlarda daha fazla indeksleme hizmeti geliştirilmiştir. Bunlar arasında Caspur, DOAJ, Genişletilmiş Akademik ASAP, Genamics Dergi Arama, Hinari, Index Copernicus, Open J Kapısı, Primo Central, Pro Quest, SCOLOAR, SIIC veri tabanları, Ulrich'in Uluslararası Periyodik Dizin Seri Çözümleri yer almaktadır (Balhara, 2012).

Küreselleşme ile beraber gelişen rekabetçi çevrelerde her üniversite kaliteli yayın olarak kabul gören dizinli dergilerdeki yayın yapma sayısını daha da fazla hale getirmek için çabalamaktadır. Bu sebeple, üniversitede gerçekleştirilen çalışmalar, ülke meselelerini baz almamakta, yurtdışı dergilerinin taleplerine uygun makalelere yoğunluk vermektedir. Bu olgu ise; yükseköğretim kurumlarının toplumsal görevini gerçekleştirmesine engel olmaktadır. Bunun yanında akademik teşvik gibi yayın yapma mecburiyeti ile akademik etik dışı uygulamaların fazlalaşması arasında da yüksek seviyede bir ilişki bulunmaktadır. Bu çerçevede lisansüstü öğrencilerinden mezuniyeti için mecburi edilen SSCI, SCI veya AHCI seviyesindeki makale yazma görevi akademik kapitalizmin zirvesi şeklinde ifade edilebilir. Yayın yapma zorunluluğu olan bir lisansüstü öğrencisi yazdığı makalesiyle hocasının da doçent veya profesör unvanlarına sahip olmasını sağlamaktadır. Bu durumu avantaja çeviren pek çok dergi sahibi ve editör de fırsatı maddi fırsata dönüştürmüşlerdir. Aynı zamanda bu durumu avantaj olarak gören tez danışmanları da hem akademik unvana sahip olmayı hem de yükseköğretim kurumuna yayın yapan akademisyen olarak ön plana çıkmayı

başarmaktadırlar. Bu durumda zarar görenin lisansüstü öğrencisi olmasına rağmen öğrenci alacağı doktor unvanından ötürü bu durum karşısında sessiz kalmaktadır. Başka bir durum ise pek çok akademisyenin organize ettiği kongrelerdir. Bu kongrelerle önemli ölçüde maddi finansman sağlanmaktadır. Birtakım akademisyenler ise; lisansüstü öğrencileri, bu kongrelere katılmaları için zorlamaktadırlar. Mecbur kalan öğrenciler de bu kongrelere katılım sağlayarak desteklemektedirler. Yakın zamanlarda gözle görülür hızda kongre sayılarında artış olmaktadır (Özder, 2017).

Sermayenin hâkimiyeti altında globalleşen dünyada eğitim kurumlarına ve bu sırada yükseköğretim kurumlarına atfedilen fonksiyon, merkezde inşa edilen ideolojileri ortama yaygın hale getirmek ve fakirleştirilen toplumlara ve milletleri kendi pozisyonlarına yabancı kılarak denetim altında tutma biçimi olarak söylenebilir (Berg, 2014, akt. Önder, 2014). Bu hedefe ilişkin, Yeni Dünya Sisteminde eğitim, "akli bilgilerle" kişiyi özgür kılarak önünde sınırsız vizyonlar sağlayan bir süreç olmaktan öte merkezi denetimli "nakli bilgilerle" kişiyi donuk hale getiren ve köleleştiren bir vasıta şeklinde anlamlandırılmaktadır. Yükseköğretim kurumlarında ve bu örgütlerin üyelerinde merkezi denetimli kaynakça dizinlerine (citation index) göre sıralandırılması ve yükseltilmesi, akademik çalışmaların yalnızca hakemli dergilerde değerlendirme yapılma şartına benzer süreçler yükseköğretim kurumlarında en güçlü merkezi denetim yöntemi olarak kullanılan kanallardır (Önder, 2014).

Diploma ve Sertifika Amaçlı Eğitim

Akademi dünyasının hızla kapitalistleşmesi ile birlikte şirketleşen üniversiteler, kâr amaçlı diploma ve sertifika programlarına yönelmişlerdir. Günümüzde diploma ve sertifika programları uzaktan eğitimle bile yapılmaya başlanmıştır. Üniversitelerin kâr amaçlı diploma ve sertifika programlarındaki yaratıcılıkları her geçen gün artmaktadır. Uzaktan eğitim doktora programları da bu yaratıcılıklarına bir örnek olarak gösterilebilir. Şirketleşen üniversiteler, maliyetlerin çok az olduğu uzaktan eğitime öyle gönül vermişler ki tüm sosyal medya araçlarını reklam amacıyla kullanmaktadırlar. Bu diplomaların geçerliliği tartışma konusu iken, sertifika programları ile de pazarı genişletme çabasında olan üniversiteler, diploma ve sertifika satan şirketler haline gelmektedirler. Aslında internet, eğitim kalitesini artırma ve çok sayıda insana ulaşma açısından heyecan verici fırsatlar sunmaktadır. Ancak üniversiteler bu fırsatı kar gözlüğüyle baktıklarında işin seyri girişimci üniversite kavramına yönelmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yeni bir iş arayışında olan ya da terfi umuduyla eğitim almayı hedefleyen bireylere odaklanan uzaktan sertifika ve diploma programları ile şirketleşen üniversiteler, bu piyasadaki büyük kar oranlarının cazibesine kapılmışlardır. Bu girişimler başta Amerika piyasasını hedef almışken, şimdilerde en büyük pazar potansiyelinin farkına varmış ve Asya ve Güney Amerika piyasasını hedef almışlardır (Bok, 2007).

Eleştirel Düşünme Yokluğu

Yükseköğretim kurumları düşünen, eleştiren ve bu şekilde toplumlara daha ileriye taşıyan ajanlar olduğu vurgulanmaktadır. Ancak tarih boyunca bu kurumlar Önder'in de (2014)

belirttiği gibi sistemdeki güç odaklarının etkisi altında kalarak baskıya maruz kalmaktadır. Bu baskı gelişmiş toplumlarda daha gizli ve fark edilmezken, gelişmemiş toplumlarda ise açık ve doğrudan gerçekleşen bir eğilim olarak göze çarpmaktadır. Başka bir ifadeyle gelişmiş toplumlardaki rahat yaşam koşulları, toplumsal sorunların daha az hissedilmesine ve hatta bazen hissedilememesine neden olmaktadır. Az gelişmiş toplumlarda ise yaşanan ekonomik durum sorunları daha belirgin hale getirmekte ve yükseköğretim kurumlarında toplumsal ideoloji üretiminde huzursuzluklar yaşanmaktadır.

Yükseköğretim kurumlarının toplumların düşünen beyinleri olması gerekirken küresel kapitalist ülkelerin etkisiyle emperyalist baskılara maruz kaldığı kendi toplumlarından uzaklaştıkları ve üniversitelerin sermaye ile iş birliği yaparak emperyalizmin aracı haline geldiği vurgulanmaktadır. Üniversitelerin emperyalizmin etkili aracı haline gelmesi, merkezi kapitalist dokularla iş birliği içindeki sermaye çevreleriyle sıkı ilişki kurmaları ve bu sayede sadece ulusal değil, aynı zamanda dünya emperyalist sisteminin hizmetine sunulmalarıyla gerçekleşir. Bu durum, üniversitenin kendi toplumu ve sorunlarına sırtını dönerek emperyalizmin ideolojik bir aracı haline gelmesine yol açar (Önder, 2014). Günümüzde 21. yüzyılın ihtiyacı olan insan kaynağının özelliği olarak sadece talimatları uygulamak yerine, eleştirel düşünme ve inisiyatif kullanma becerilerine sahip bireyler olması gerektiği vurgulanmaktadır. Eleştirel düşünme becerilerine sahip bireylerin yetiştirilmesi için üniversite eğitiminin içeriğinin, problem çözme ve eleştirel düşünme uygulamalarına odaklanacak şekilde düzenlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Ancak bu şekilde soyutlama yeteneğine sahip, sistemli düşünebilen, ölçüm ve karşılaştırma yapabilen, iletişim ve iş birliği becerileri gelişmiş bireyler yetiştirilebilir (Kökdemir, 2012).

21. yüzyılda ihtiyaç olan nitelikli beyin gücünü yetiştirmede önemli bir rol üstlenen akademisyenlerin, araştıran, eleştirel düşünebilen ve problem çözebilen bireyler olmaları beklenmektedir. Bu beklentilere karşın İnam (1999), iş adamı ve memurluk arasında bocalayarak kapitalistleşen akademisyenlerin, ev ödevlerini yapan, ilgilendiği alanın sorunlarını bilimin temel sorunları zanneden, bakış açısı darlığından kaynaklanan özeleştiriyoksunu, dolayısıyla eleştirel düşünemeyen ve kibirli insanlar olma yolunda olduklarını ifade etmektedir.

Eleştirel düşüncenin yokluğunun bir diğer nedeni de üniversitelere öğrenci alımında kullanılan merkezi sınav sistemlerinin olduğu söylenebilir. Üniversite sınav sistemi öğrencileri ezberciliğe alıştırmakta ve analitik düşünme becerilerinin kazanılmasını engellemektedir. Büyüksulu'ya (2010) göre merkezi sınav sisteminin getirdiği ezberci eğitim anlayışının, üniversite düzeyine taşınarak analitik düşünce becerilerini göz ardı eden bir modele dönüşmesi üniversitelerin zaman içinde yüksek liselere dönüşmesine yol açmıştır. Üniversiteler zamanla yaratıcılığı, sorgulamayı ve kuşkuya dayalı akademik eğitimi dışlayan bir sistem haline dönüşmektedir. Bu durum, eğitimde çeşitliliği ve öğrenciler arasında farklı yetenekleri teşvik etme imkanını azaltarak, eğitim sisteminin genel etkinliğini sınırlandırmaktadır.

Devlet üniversitelerinin artan talebi karşılayamaması özel üniversiteleri, şirket üniversitelerini ve online eğitimi teşvik ederek öğrencileri müşterileştirme eğilimindedir. Ayrıca, devlet üniversitelerinin şirketleşen yönetim anlayışı eleştirel kamusal alan özelliğinin kaybolmasına neden olmaktadır (Kurtoğlu, 2017). Kapitalist toplumlarda, eğitim ve bilimsel bilgi, piyasa ve devlet tarafından belirlenen taleplere göre üretilmektedir. Piyasanın ihtiyaçlarına göre mesleki bilgi sağlamak amacıyla bölümler açılırken, akademik çalışmalara piyasa değerlendirme

kriterleri uygulanmakta ve eleştirel düşünme ile bağı koparan yeni bir akademik değerlendirme anlayışı ortaya çıkmaktadır (Ünal, 2009).

Sonuç

Küreselleşmenin etkileri araştırmacılar tarafından siyasi, ekonomik, çevresel ve kültürel boyutları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Eğitim ise küreselleşmenin etkilerinin kültürel boyutu içinde yer almaktadır. Eğitimin en önemli kademelerinden biri olan üniversitelerde de kendini hızla hissettiren küreselleşme ile üniversiteler bilim yapan, akademik ve eleştirel düşünen akademisyenlere sahip olan örgütler olmaktan uzaklaşıp, proje yapan, satan ve pazara yönelik bilimsel araştırma üreten ekonomi temelli kurumlara dönüştürülmüştür. Böylece üniversiteler, şirketleştirilmiş ve akademik bilgi metalaştırılmıştır.

Üniversitelerin eleştirel tartışmaların yeşerebileceği kilit kurumlar olması gerekmektedir. Ancak ellerindeki eğitim uzmanlığından yararlanamayan özel veya kamu üniversitelerinin liderleri, yönetimleriyle üniversitelerinin bütünlüğüne telafisi mümkün olmayan zararlar vermektedir (Currie, 2003). Üniversitelerin "kapitalizme değil bilime hizmet" e dönmesi gerektiğini ifade eden Önder (2014), üniversitelerin bilime hizmet geleneğinin korunmasının toplumsal isleyiş süreçleri ile yakından ilgili olduğunu belirtmektedir. Küreselleşmeden diğer ülkelerle benzer şekilde etkilenen Türkiye'de de üniversitelerin belirlenen hedeflere ulaşabilmesi için desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Dünyada olduğu Türkiye'de de yüksek öğretim kurumları ile hükümetler arasında gerilimler yaşanmaktadır. Bu durum Cumhuriyetin kurulmasından günümüze kadar devam etmiştir. Ağrı'nın da (2006) belirttiği gibi Türkiye'de akademik özgürlük ve gelişim, hükümetler ve üniversiteler arasındaki devam eden gerilim ve sürekli değişen yasal düzenlemeler nedeniyle olumsuz etkilenmektedir. Hükümetler Türkiye'de Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren yükseköğretimle ilgili yapılan yasal düzenlemeler yoluyla üniversiteler üzerinde etkili olurken, 1950'li yıllardan itibaren hükümetlerle üniversiteler arasında sürekli bir gerilim yaşanmıştır. Bu durum, yükseköğretimde istenilen gelişmelerin yaşanmasını engellemiştir. Yükseköğretimde istenilen gelişmelerin sağlanması için akademik-siyasi gerilimin sona ermesi ve uzun vadeli, tarafsız eğitimi hedefleyen politikaların oluşturulması gerekmektedir.

Üniversitelerde akademisyenlere zamanında kadroların verilmemesi veya kadroların uzun süre bekletilmesinin de bilimsel çalışmaları olumsuz etkilediği söylenebilir. Ayrıca yüksek öğretim sisteminde hissedilen kariyerinde yükselme ve sözleşme yenileme baskısı da akademik çalışmaların niteliği üzerinde etili olabilmektedir. Ağrı, (2016) Türk yükseköğretim sisteminde, istenilen gelişmelerin yaşanmamasının bir diğer nedenin de nitelik yerine niceliğe önem verilmesi olduğunu, kadroların zamanında verilmemesi ve plansız bir şekilde yeni üniversitelerin açılmasının bu eğilimi yansıttığını ifade etmektedir.

Küreselleşme tüm dünyada insan yaşamını etkileyen bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok alanda etkisinin olduğu gibi eğitim alanını da etkisi altına almıştır. Bu çalışmada, eğitimin tüm kademelerinde etkisini hızla hissettiren küreselleşmenin üniversiteler üzerindeki etkileri farklı boyutlar açısından açıklanmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Ağrı, G. I. (2006). Küreselleşme Surecinde Yüksek Öğretim Politikaları ve Erasmus Projesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi*.
- Aktan, C. C. (2009). Yüksek Öğretimde Değişim: Global Trendler ve Yeni Paradigmalar. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1 (2), 39-97.
- Aktan, C. C. (2003). *Özlenen Üniversite, Yaşanan Üniversite*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 5 Kasım 2023 tarihinde http://www.canaktan.org/egitim/universitereform/aka-ozerklik.htm#_edn5 adresinden alınmıştır.
- Akyol & Arslan (2014). The Evaluation of Higher Education Problems In Turkey. *European Scientific Journal*, 10(7), 71-84.
- Altbach, P. G. (2000). *The Changing Academic Workplace: Comparative Perspectives* (Edited by Philip G. Altbach) In: *Academic Freedom: International Realities and Challenges*. Chestnut Hill: CIHE, Boston College.
- Altbach, P. G. (2004). Globalisation and the University: Myths and Realities in an Unequal World. *Tertiary Education and Management*, 1 (1), 3-25.
- Anas, A., Salifu, M., & Zakaria, H. (2023). COVID-19 Pandemic and Vaccination Skepticism. *Human Arenas*, 1-25.
- Arap, K. S. (2010). Türkiye Yeni Üniversitelerine Kavuşurken: Türkiye’de Yeni Üniversiteler. *Ankara University SBF Journal*, 65(1), 1-29.
- Bakhtiari, S., & Shajar, H. (2006). Globalization and education: Challenges and opportunities. *International Business & Economics Research Journal (IBER)*, 5(2).
- Balhara, Y. P. S. (2012). Indexed journal: What does it mean?. *Lung India*, 29(2),
- Balon, R., Coverdale, J. & Roberts, L. W. (2010). Academician: What’s in a Name? *Academic Psychiatry*, 34(3), 169-171.
- Bilgili, A. S. (2016). Üniversitelerde Bilimsel/Akademik Özerklik ve Özgürlük Hakkında Bir Değerlendirme. *Atatürk University Journal of Graduate School of Social Sciences*, 20(1), 1-15.
- Bok, D. (2007). *Piyasa Ortamındaki Üniversiteler: Yükseköğretimin Ticarileşmesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Brown, P., & Lauder, H. (1996). Education, globalization and economic development. *Journal of education Policy*, 11(1), 1-25.
- Büyüksulu, A. R. (2010). *Akademik kapitalizm ve küresel üniversitelerin yükselişi*. Derin Yayınları.
- Currie, J. (2003). Küreselleşmenin üniversiteler üzerindeki etkisini anlamak: yükseköğretime bakış açıları. *Güney Afrika Yüksek Öğretim Dergisi*, 17 (1), 16-23.
- Çatiker, A., Kaya, A., ve Kılıç, M. (2022). Hemşirelerde COVID-19 Aşısının Kabulü ve Kararsızlığı. *Turkiye Klinikleri Journal of Nursing Sciences*, 14(1).
- Çelik, Z. ve Gür, B. S. (2014). Yükseköğretim Sistemlerinin Yönetimi ve Üniversite Özerkliği: Küresel Eğilimler ve Türkiye Örneği. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 4 (1), 18-27.
- Çetin, O. U. (2015). Küreselleşmenin eğitimin farklı boyutları üzerindeki etkileri. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 75-93.

- Erdem, A. R. (2006). Dünyadaki Yükseköğretimin Değişimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 299-314.
- Fielden, J. (2008). Global Trends in University Governance. Education Working Paper Series. *The World Bank: The USA Dergisi*, 2 (2), 109-117.
- Gümüş, N. ve İlhan, A. (2012). Küreselleşme ve Öğretim Elemanlarına Göre Türkiye Üniversitelerdeki Coğrafya Bölümlerine Etkisi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(5), 29-50.
- Hsu, A. L., Johnson, T., Phillips, L., & Nelson, T. B. (2022, March). Sources of vaccine hesitancy: pregnancy, infertility, minority concerns, and general skepticism. In *Open forum infectious diseases* (Vol. 9, No. 3, p. ofab433). US: Oxford University Press.
- İnam, A. (1999). Akademisyen mi, Ak-Adam-İsyan mı? *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 2(7), 147-161.
- Karaman, K. (2010). Küreselleşme ve Eğitim. *Journal of World of Turks*, 2 (3), 131-144.
- Kayrooz, C., Kinnear P. & Preston P. (2001). Academic Freedom and Commercialisation of Australian Universities Perceptions and experiences of social scientists. *The Australia Institute, Discussion Paper Number 37*. 5 Kasım 2023 tarihinde http://www.tai.org.au/sites/default/files/DP37_8.pdf adresinden alınmıştır.
- Kurt, T. (2015). *Yükseköğretimin Yönetiminde Mütevelli Heyetleri*. Ankara: SETA.
- Kökdemir, D. (2012). Üniversite eğitimi ve eleştirel düşünme. *Pivolka*, 21(7), 16-19.
- Kurtoğlu, M. (2017). Küresel bilgi ekonomisi ve üniversite (ideası)!. *Felsefelogos*, (64).
- Mok, K. H. & Jiang, J. (2016). *Massification of Higher Education: Challenges for Admissions and Graduate Employment in China*, in K. H. Mok (Ed.), *Managing International Connectivity, Diversity of Learning and Changing Labour Markets*. Singapore: Springer.
- Narmanlı, D. (2022). Aşı Kararsızlığı Bağlamında Aşı Tartışmaları: Twitter'da Kovid-19 Örneği. *TRT Akademi*, 7(14), 28-57.
- Önder, İ. (2014). Üniversite Üzerine Biraz Eğilelim. *Toplum ve Demokrasi*, 8(17-18), 1-6.
- Özden Merhacı, S. (2015). Amerika Birleşik Devletleri Bayh-Dole Yasası Ve Türk Hukukunda Öğretim Elemanlarının Buluşlarına İlişkin Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 64 (2), 405-434.
- Özder, H. (2017). Küreselleşme ve Akademik Kapitalizm: KKTC ve Türkiye Yükseköğretim Sistemleri. *Alternatif Eğitim Dergisi*, 3. Sayı.
- Özipek, B. B. (2001). Akademik Özgürlüğün Anlamı ve Gerekliliği. *Liberal Düşünce*, 24, 185-195. 5 Kasım 2018 tarihinde <http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/24/sayi-24.pdf> adresinden alınmıştır.
- Scott, P. (2002). Küreselleşme ve üniversite: 21. yüzyılın önündeki meydan okumalar (Çeviren: S. Çiftçi). *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimler*, 2(1),191-208.
- Seggie F. N. & Gökbel G. (2015). From Past to Present Academic Freedom in Turkey, *Seta (Foundation For Political, Economic and Social Research) Analysis*, May 2015, No: 15.

- Spring, J. (2008). Research on globalization and education. *Review of educational research*, 78(2), 330-363.
- Şentürk, Ü. (2008). Enformasyon toplumunda eğitimin yeri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(3), 487-506.
- Tezcan, M. (1998). Küreselleşmenin Eğitim Boyutu. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 22(108), 53-55.
- Ünal, I. L. Kapitalist Küreselleşme Sürecinde Yükseköğretim. *Evrensel Kültür Dergisi*, (214), 72-74.
- Yalçıntaş, M. (2014). Üniversite - Sanayi - Devlet İşbirliğinin Ülke Ekonomilerine Etkileri: Teknopark İstanbul Örneği. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(10).
- YÖK (2023a). 25 Aralık 2023 tarihinde <http://www.yok.gov.tr/web/guest/tarihce> adresinden alınmıştır.
- YÖK (2023b). 28 Aralık 2023 tarihinde <https://istatistik.yok.gov.tr> adresinden alınmıştır.

E-Demokrasi Uygulamalarından Elektronik Oy Kullanımının Türkiye’de Uygulanabilirliğine Yönelik Vatandaş Görüşlerinin İncelenmesi

Büşra Elçiçeği^{a, b}

Özet

Şili, Estonya, Fransa vb. gibi ülkeler teknolojik değişimler sonucunda devlet yönetimlerinde değişen dünya koşullarına uyum sağlamak ve vatandaşlarının yaşantılarını kolaylaştırmak amacıyla vatandaşlarına elektronik oy imkânı sunmaktadırlar. Estonya’da 2005 yılından günümüze yerel, ulusal ve Avrupa Parlamentosu seçimleri elektronik oy ile yapılmaktadır. Elektronik oy ile vatandaşların ikametgâh adreslerine bağlı olmaksızın vatandaşlık hakkını ve görevini yerine getirme seçeneği mevcuttur. Bu araştırma elektronik oy uygulamasının Türkiye’de uygulanabilirliğine yönelik vatandaş görüşlerini ölçme amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada e-Oy sisteminin avantaj ve dezavantajlarına yönelik vatandaşların görüşleri incelenecektir. Çalışma tarama modelinde tasarlanmıştır. Veri toplama aracı olarak çevrimiçi formlar/anket kullanılmıştır. Araştırmaya oy kullanma hakkı bulunan 370 kişi katılmıştır. Elde edilen bulgular betimsel analiz yöntemi ile analiz edilip yorumlanmıştır. E-oylama sisteminin en avantajlı yönü zaman, mekân ve maliyetten tasarruf, katılım oranının artması, seçim süreçlerinin hızlı olması; en önemli dezavantajları ise siber saldırılar, bilgi ve alt yapı yetersizliği, belirli yaş gruplarına baskı ve yönlendirme ile güvenlik problemi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

E-Demokrasi
E-Parlamento
E-Oy
E-Vatandaş
Dijital Seçmen/Vatandaş
Seçme Hakkı

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 25.01.2024
Yayın Tarihi: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1425683

Examination of Citizens' Opinions on the Applicability of Electronic Voting in Turkey from E-Democracy Applications

Abstract

Chile, Estonia, France, etc. such countries offer electronic voting opportunities to their citizens in order to adapt to changing world conditions in their state administrations as a result of technological changes and to facilitate the lives of their citizens. Since 2005, local, national and European Parliament elections in Estonia have been held by electronic voting. With electronic voting, citizens have the option to exercise their right and duty of citizenship regardless of their residential address. This research was carried out in order to measure the opinions of citizens regarding the applicability of electronic voting in Turkey. In this study, the opinions of citizens regarding the advantages and disadvantages of the e-voting system will be examined. The study is designed in the scanning model. Online forms/questionnaires were used as a data collection tool. 370 people who had the right to vote participated in the research. The findings obtained were analyzed and interpreted by the descriptive analysis method. It has been concluded that the most advantageous aspects of the e-voting system are saving time, space and cost, increasing participation rate, and fast selection processes; the most important disadvantages are cyber attacks, lack of information and infrastructure, pressure and orientation to certain age groups and security problems.

Keywords

E-Democracy
E-parliament
E-voting
E-Citizen
Digital Voter/citizen
Right to choose

About Article

Received: 25.01.2024
Published: 27.03.2024
Doi: 10.18026/cbayarsos.1425683

^a belcicegi@gmail.com

^b Dr., Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, YYÜ, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Eğitimi, ORCID: 0000-0002-1346-8185.

Giriş

Elektronik devlet (electronic government) veya e-Devlet (e-government) kamu yönetiminde teknolojinin kullanılmasıdır. E-Devlet aracılığıyla kamu kurum ve kuruluşları bilgi ve iletişim teknolojilerini (BİT) kullanarak vatandaşlarına bilgi ve hizmet sunmaktadır (Yıldız, 2009: 4). E-Devlet kamusal alanlarda BİT teknolojileri aracılığıyla vatandaşa daha yakın, ucuz, şeffaf ve iyi çalışan bir idari sistem olarak değerlendirilmektedir (İnce, 2001: 21; Birleşmiş Milletler, 2001: 1). Elektronik devlet kavramının, e-Devlet şeklinde kısaltılmasının amacı, elektronik kelimesiyle günümüz teknolojilerinin devletin değişim ve dönüşüm sürecinde amaç değil bir araç olduğunu vurgulamaktır. Kavram için dilimizde “dijital devlet” (digital government) ve “elektronik yönetim” (electronic governance/e-governance) gibi farklı tanımlamalarda kullanılmaktadır (Yıldız, 2019: 4).

E-Devlet uygulamaları aracılığıyla vatandaşları, devlet ilişkilerinde zaman ve mekândan bağımsız kılan özellik “24/7/365” kavramıyla ifade edilmektedir. Bu kavram vatandaşlara günün 24 saati, haftanın 7 günü ve yılın 365 günü kesintisiz bilgi ve hizmet verilmesini yansıtmaktadır. Elektronik devlet uygulamaları hem dünyada hem Türkiye’de ilk olarak merkezî ve yerel yönetim düzeyinde resmî kamu web sitelerinin kurulması ile ortaya çıkmıştır. Web sitesi kanalıyla bilgi ve hizmet sunumu tüm dünyada bir kamu hizmet sunum standardı hâline dönüşmüştür. Web sitesi aracılığıyla bilgi ve hizmet sunum standardı, internet erişimi bulunan tablet bilgisayarlar ve akıllı cep telefonlarının yaygınlaşması ve internet bağlantı ücretlerinin nispeten düşmesiyle yetersiz kalmaya başlamıştır. İkinci dalga hizmet standardı olarak kurumsal web sitesi sahibi olmanın yanı sıra bazı bilgi ve hizmetler cep telefonu ve tablet gibi taşınabilir teknolojik araçların kullanımı ile mobil platformlar üzerinden sunulmaya başlanmıştır. E-Devlet kavramının tamamlayıcısı olarak “mobil devlet” (m-Devlet) veya kullanım yeri belediye ise “mobil belediye” (m-Belediye) şeklinde tanımlanan yeni bir elektronik hizmet standardı ortaya çıkmıştır (Yıldız, 2006). Üçüncü dalga hizmet standardı olarak resmî sosyal medya sayfaları/hesapları oluşturulmuştur. E-Devlet uygulamalarında rol oynayan aktörler temel alınarak “devletten devlete” (government to government, G2G), “devletten vatandaşa” (government to citizen, G2C) ve “devletten özel sektöre/iş âlemine” (government to business, G2B) olmak üzere üç ana tür e-Devlet etkileşim sınıflaması yapılmıştır (Yıldız, 2019: 7, 9).

Prusya, Avusturya ve Fransa gibi kıta Avrupası ülkeleri, “kameralizm” hareketi kapsamında ülkelerinde faaliyet gösteren yükseköğretim kurumlarından yönetime faydalı bilgi ve teknolojilerin üretilmesini talep etmişlerdir. Geliştirilmesi talep edilen bu bilgi ve uygulamalar genellikle maliye, ordu, tarım ve sanayi alanlarında devletin gücünü ve gelirini, vatandaşın ise refahını artırabilmek amacıyla seçilmiştir (Spicer, 1998). Kamu yönetimi sistemleri alanında teknolojik gelişmeler Sanayi Devrimi sonrasında hız kazanmıştır. 19. yüzyılda İngiltere başta olmak üzere Avrupa ülkeleri ve tüm dünya üzerinde etkili olan Sanayi Devrimi sürecinde ortaya çıkan ilk ve en önemli teknolojik gelişme olan buhar gücü, sanai üretim ve ulaştırma alanı başta olmak üzere devletlerin idari ve askeri amaçlarına da hizmet etmiştir. İdari alanda başarılı teknoloji kullanımı örnekleri, bir devletten diğerine öğretilerek dünya genelinde yaygınlık kazanmıştır (Headrick, 2010: 381).

1800’lü yıllarda icat edilen ve yaygın olarak kullanılmaya başlanan tren, telgraf ve telefon gibi ulaştırma ve haberleşme teknolojileri, idari alanda önemli faydalar sağlamıştır. E-Devlet kavramının ortaya çıkmasına neden olan en önemli gelişme 20. yüzyılın ikinci yarısında internetin keşfedilerek geliştirilmesi ve dünya genelinde yaygınlaştırılmasıdır. Bilginin en

temel üretim aracı hâline gelmesi, 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan “bilgi toplumu” ile birlikte mümkün hâle gelmiştir. Coğrafi bilgi sistemleri, karar destek sistemleri, yönetim bilişim sistemleri ve e-Devlet gibi kavramlar bilgi toplumunun ürünleridir (Yıldız, 2019: 11-12). İnternet Soğuk Savaş döneminde ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından askerî amaçlarla geliştirilen bir teknolojidir. 1950’lerden itibaren ABD’de bir nükleer savaş çıkması ve bunun sonucunda geleneksel iletişim kanallarının çalışmaması ihtimaline karşı sivil ve askerî kurumların ve liderlerin nasıl etkileşimde kalabileceği konusunda çeşitli araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda dağıtık bilgisayar ağları üzerinden iletişim kurabilmeyi sağlayan ilk internet altyapısı geliştirilmiştir. Başlangıçta askeri kaygılar ile ortaya çıkan internet akademik camia olmak üzere ticari aktörlerin ve halkın kullanımına açılmıştır (Leiner, vd., 2009). Kamu kurum ve kuruluşlarında internet kullanımının yaygınlaşması, gelişmiş ülkelerde 1990’ları, gelişmekte olan ülkelerde 2000’li yıllara tekabül etmiştir. Kamu web siteleri, dikey bir bütünleşmeye giderek tüm kamu kurum ve kuruluşlarının sunduğu bilgi ve hizmetlere tek bir portaldan (kapıdan) erişilmesini sağlayan bir “ulusal e-Devlet kapısı” kurulması aşaması, e-Devlet bilgi ve hizmet sunumu sürecindeki en son aşamadır. İlerleyen zamanlarda yapay zekâ uygulamalarının aktif hale gelmesiyle belli bir kişinin ihtiyaç duyacağı hizmetler önceden öngörülerek kişiye özel, kişiselleştirilmiş ve pro-aktif bir hizmet sunumu yapılması beklenilmektedir (Yıldız, 2019: 12- 13).

Layne ve Lee’ye göre e-Devlet uygulamaları süreci dört aşamalı bir gelişim modelidir: Modelin ilk aşaması, kamu kurumlarının resmi bir web sitesi kurarak bilgi sunmaya başladığı “kataloglama basamağı” olup bu aşamada, yalnızca devletten hizmet alanlara yönelik tek yönlü bir bilgi akışı sunulduğu için “broşür veya reklam panosu (billboard) basamağı” da denilmiştir. İkinci aşama, kamu kurumları hizmet sunma platformlarında (web sitesi, mobil platform, vb.) çevrim içi (online) işlemler sunduğu “işlem” basamağıdır. Bu basamakta, yönetenle yönetilenler arasında çift yönlü etkileşim mevcuttur. Üçüncü aşama, aynı alanda/sektörde hizmet veren kurumların iş yapış süreci ve araçları birbiri ile etkileşime geçtikleri “yatay/ sektörel bütünleşme” basamağıdır. Son aşama ise tüm bir ülkenin e-Devlet ekosistemini oluşturan yasama, yürütme ve yargı erkleri ile ilgili sunulan bilgi ve hizmetler bir “kapı” veya “portal” altında toplanarak tek noktadan hizmet sunum modelini içeren “dikey bütünleşme” aşamasıdır (2001: 124). İlk olarak özel sektörde yaygınlaşan “Tek durak ofis” (One stop shop) anlayışını yansıtan bu yaklaşım, e-Devlet uygulamalarının yanı sıra bakanlıklarda ve belediyelerde tüm işlerin tek noktadan halledildiği “mavi masa” veya “beyaz masa” uygulamaları ile benzer özellikler taşıyan bir idari mantığı yansıtmaktadır. Gelişmiş ülkelerde 1950’lerde, gelişmekte olan ülkelerde ise 1960’larda bilgisayarların kamu kurumları ve yerel yönetim birimleri tarafından kullanılmaya başlanmasıyla, özellikle muhasebe ve personel yönetimi gibi otomasyona yatkın alanlarda, bilgisayar kullanımının etkileri görülmeye başlanmıştır (Danziger ve Dutton, 1983). E-Devlet kavramının kamu kurum ve kuruluşlarının örgütsel yapısı, çalışma şekli ve personel politikaları vb. kritik önemdeki faaliyet alanlarını değiştirmesi ve dönüştürmesi nedeniyle e-Devlet çalışmalarının kamu yönetimi disiplini içerisinde yer alan örgüt kuramı ile de yakın bir ilgisi olduğu söylenebilir (Yıldız ve Leblebici, 2018). E-Devlet Kapısı aracılığıyla, mobil platformlar üzerinden, kurumun resmî sosyal medya sayfası veya çağrı merkezi üzerinden bilgi veya hizmet almak mümkün hale gelmiştir (Yıldız, 2019: 13, 19).

Fransızca “parlament” sözcüğünden türeyen parlamento kavramı Fransa’da krallık zamanında vilayetlerde bulunan meclis anlamına gelmektedir. Parlamento yerine parlementer (parlamento ile ilgili) ve parlamentarizm (Parlamento ile idare olunma rejimi)

kavramları da literatürde sıklıkla kullanılmaktadır (Altay ve Keskin, 1969: 262). Türk Dil Kurumu (TDK)’na göre ise kavram İtalyanca “parlamento” kelimesinden gelmekte olup “Başlıca görevi yasama, devlet bütçesini çıkarma, hükûmeti denetleme olan ve üyeleri halkoyu ile belirli bir süre için seçilen meclis veya meclisler, yasama meclisi, yasama kurulu, yasama organı” olarak tanımlanmaktadır. TDK’nın Tarih Terimleri Sözlüğünde ise kavramın İngilizce “parliament” kelimesinden üretildiği belirtilmektedir (TDK, 2019). Elektronik parlamento (e-Parlamento) ise “parlamentolarda/ meclislerde/ yasama organlarında bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) kullanımını” ifade etmektedir (Lusoli, Ward & Gibson, 2006: 28).

E-Parlamento kullanımı aracılığıyla daha şeffaf, hesap verebilir, erişilebilir ve parlamento belgelerine daha fazla erişim sağlayarak kamu yaşamına ve faaliyetlerine daha fazla dâhil olunması mümkün hâle gelmiştir. Bu sayede vatandaşlar BİT teknolojileri kullanımı ile temsil, kanun koyma ve gözetim gibi temel işlevlerini etkili bir şekilde kullanmaktadır (IPU, 2008: vii). E-Parlamento, teknolojileri, bilgiyi ve standartları iş süreçlerinin merkezine yerleştirir ve iş birliği, katılım, kapsayıcılık ve insanlara açıklık değerlerini kurumunda somutlaştırır (IPU, 2018: 5).

Atina gibi Yunan şehir devletlerinde antik çağlarda doğrudan demokrasi sistemi uygulanmaktaydı. Doğrudan demokrasi de oy verme hakkı bulunan kişiler, kamusal kararları yüz yüze müzakereler yaparak almaktaydı. Oy hakkına sahip kişilerin sayısı arttıkça ve ülkeler genişledikçe kamusal kararları bir araya gelerek almak zor ve imkânsız hâle gelmiştir. Sayıca kalabalık ulus devletlerde doğrudan demokrasiden temsili demokrasiye geçiş bir mecburiyet hâline gelmiştir. Temsili demokraside temsilcilerin/ vekillerin bir araya geldikleri meclisler (parlamentolar), siyasal sistemlerin işleyişine katkı sağlayan temsil kurumları hâline gelmiştir.

Parlamentoların yapı ve işleyişinde 20. yüzyılın son çeyreğinde başta internet olmak üzere bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve yaygınlık kazanmasıyla beraber önemli değişimler yaşanmaya meydana gelmiştir (Leston-Bandeira, 2007). E-Parlamento talep-odaklı değil, arz-odaklı bir süreç sonucunda şekillenmiştir. Bu olgunun ortaya çıkışında Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerin parlamentolarda teknolojinin daha fazla kullanılmasını teşvik etmesi de önemli bir etken olmuştur. Uluslararası örgütler, teknik ve finansal destekler sağlayarak ve küresel düzeyde karşılaştırmalı raporlama çalışmaları gerçekleştirerek ulusal parlamentoların temel işlevlerini yerine getirirken teknolojiden daha fazla yararlanmalarını özendirmektedir. Parlamentolarda Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kullanımı Küresel Merkezi gibi uluslararası merkezler/ enstitüler ile Parlamentolar Arası Birlik gibi bazı küresel birliklerde e-Parlamentonun aktif olarak uygulanmasında ve yaygınlık kazanmasına katkı sağlamaktadır. Bu merkez ve birlikler e-Parlamento konusunda bilimsel toplantıların düzenlemesine öncülük etmektedirler. Ör; Parlamentolar Arası Birlik, 2007 yılından itibaren iki yılda bir küresel düzeyde Dünya E-Parlamento Konferansı’nı (World E-Parliament Conference) düzenlemektedir (Yıldız, 2019: 71). Dünya E-Parlamento Konferansı’nda, teknoloji kullanılarak parlamentoların temsil, yasa yapma süreci, vatandaşlarla etkileşim performanslarının nasıl iyileştirebileceği ve parlamentoların açıklık, hesap verebilirlik, erişilebilirlik ve etkinliğinin artırılmasında teknolojinin nasıl kullanılabileceği konuları ele alınmaktadır (IPU, 2019).

Yerel yönetimler düzeyinde elektronik devlet, tematik parlamentolar gibi çeşitli e-Parlamento türleri vardır. Tematik parlamentolar, birden fazla ülkeden gelen ve belirli bir alana/temaya odaklanan parlamenterlerin oluşturduğu, çoğunlukla tek bir sorun veya konu ile ilgilenen

meclislerdir. Tematik parlamentolara örnek olarak İklim Parlamentosu (Climate Parliament) verilebilir (Yıldız, 2019: 72). Kurumsal düzeydeki e-Parlamento faaliyetleri, (i) yasama sürecine katılım, (ii) iletişim ve temsil, (iii) denetim ve gözetim olmak üzere üç başlık altında değerlendirilebilir (Sobacı, 2012b; 2012c).

2018 Dünya E-Parlamento Raporu'na göre milletvekillerinin %96'sı vatandaşlar ile mobil cihazlar aracılığıyla iletişime geçmektedir. Aynı raporda, vekillerin %80'i bu tür teknolojik etkileşimlerin gelecekte daha da artacağı kanısındadır. Milletvekillerinin yaygın olarak kullandıkları etkileşim araçları e-posta ve sosyal medya hesaplarıdır. Vekillerinden %25'i bu iletişim araçlarını kullanırken bir yardımcı eleman kullanmadıklarını ifade ederken, üçte birinin bu alanda yalnızca bir yardımcısı vardır (IPU, 2018: 6).

Yasal veya anayasal değişiklik önerisinin başta parlamento web sitesi olmak üzere farklı teknolojik platformlar üzerinden kamuoyu ile paylaşılarak kişi ve kurumlardan taslak metin hakkındaki görüş ve önerilerinin talep edildiği uygulamalar, elektronik katılım imkânı sağlayabilir. Taslak yasal düzenlemelerin bu şekilde, "askıya çıkarılması" yoluyla vatandaşların ve diğer paydaşların fikir ve önerilerinin sorulmasına, e-Devlet literatüründe "e-Danışma" (e-Consultation) adı verilmektedir (Yıldız, 2019:74).

E-Demokrasi kavramı, vatandaşların kamusal süreçlerde karar alma işlemlerine aktif olarak katılımını sağlamak amacıyla bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasını (Spirakis vd., 2010: 77) ifade etmektedir. E-Demokrasi; özgür ve eşit şekilde internete erişmek, elektronik katılımın sağlanması ve elektronik devletin varlığı olmak üzere 3 ana bileşenden meydana gelmektedir (Kneuer, 2016: 671; Durukal, 2021: 27). Elektronik katılım ise demokratik süreçlere katılımın genişletilmesi amacıyla bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasıdır (Sabo, Rose & Flak, 2007: 401). Demokrasileri meşru kılan en önemli unsur ise seçimlerdir. Bir ülkede yaşayan insanlar seçimler aracılığıyla ülkenin yönetiminde söz sahibi olmaktadır. Seçimler oylama işlemi ile gerçekleşir.

Oylama sistemi kayıt, kimlik doğrulama, oy verme ve sayım aşamalarını içermelidir (Cranor ve Cytron 1997, Jardí-Cedó vd., 2012). Kâğıt temelli ve elektronik olmak üzere iki tür oylama sistemi mevcuttur. Tarafsız ve adil bir seçim herkes tarafından arzu edilen bir durumdur. Günümüzde halen oylama işlemleri, sayım işlemleri ve sonuçların açıklanması aşamalarında bazı şaibelerin yaşandığı tespit edilmiştir (Achieng ve Ruhode 2013; Bishop ve Hoeffler 2016; Water 2017; Shukla vd., 2018). Teknolojik gelişmelerin her alanda olduğu gibi oylama süreçlerinde de insanların hayatına olumlu katkı sağlayacağı bir gerçektir. Teknolojik gelişmelerin oylama sistemlerindeki insana bağlı hataları en aza indirgeyeceği ve kolaylıklar sağlayacağı düşünülmektedir (Blanc, 2007). İnternet teknolojisinin gelişimi ile birlikte kolay seçim organizasyonu, hızlilik ve düşük maliyet gibi avantajlar sağlayacağı öngörülmektedir. Bu nedenle elektronik cihazların farklı çeşitleri bu alanda kullanılmaktadır. Biyometrik kimlik doğrulama (Gentles ve Sankaranarayanan 2012), uzaktan oylama (Volkamer ve McGaley 2007), kiosk sistemleri (Gurubasavanna vd. 2019) vb. birçok teknolojik özellik oylama sistemlerine dâhil edilmiş ve geliştirilmeye de devam edilmektedir.

Elektronik oylama (e-oylama) sistemi, seçim verilerinin dijital bilgi olarak kaydedildiği, saklandığı ve işlendiği bir oylama sistemidir. Bu sistem, seçmenlere elektronik cihazlar yardımıyla oy verme imkânı sağlamaktadır. Geleneksel oylama yöntemine göre elektronik oylamanın bazı avantajları bulunmaktadır. Oy pusulalarının hızlı olarak toplanması, sonuçların daha kısa sürede belirlenmesi, geçersiz oy olasılığını azaltması, oy kullanma ve

sayma sürecindeki hata payını önemli ölçüde azaltması açısından önemli bir avantaja sahiptir. Ayrıca engelli bireyler için gelişmiş erişilebilirlik ve oy pusulaları için çoklu dil desteği de sağlanabilmektedir (Sedky ve Ramzy Hamed 2015). Elektronik oylama sistemlerinin uzaktan oylamaveya izin vererek katılımı kolaylaştırdığı ifade edilmektedir. Avantajlı yanlarının yanı sıra bazı dezavantajlı yönleri de bulunmaktadır. Seçmen kimliğine bürünme, yolsuzluk, dolandırıcılık veya mükerrer oy kullanımı gibi güvenlik ihlallerinin yaşandığı belirtilmiştir (Zheng Wei ve Wen 2018, Fan vd., 2021). Oyların saklanması aşamasında kurcalanmaya açık olması ihtimali her zaman önemli bir problem olmuştur (Blanc, 2007). Klasik e-oylama uygulamalarında merkezi yetki kontrolü altında düzenlenerek sonuçlandırılmaktadır. Bu durum, e-Oylama sistemi standartlarının eksikliği, bilgisayar korsanlığına karşı savunmasızlık, kötü amaçlı yazılım programlarının yüklenebilmesi, işlemlerin güvenli depolanmaması, güvenlik ve güvenilirlikle ilgili riskler ve dolandırıcılığa açıklık olarak belirtilmektedir (Bishop ve Wagner 2007, Epstein 2007, Abuidris vd., 2019)

Farklı amaçlar için kullanılan pek çok e-Oylama sistemi vardır. Örneğin; Delikli Kart (Punch Card), Doğrudan Elektronik Kayıt (Direct-Recording Electronic - DRE) (Fink vd., 2009), Halka açık ağlarda DRE (Public network DRE), Kiosk oylama (Gurubasavanna vd., 2019), mobil oylama (Khelifi vd., 2013) ve internet üzerinden oylama (Oo ve Aung, 2014; Tarasov ve Tewari, 2017) gibi sistemler mevcuttur.

Gelişmiş bazı demokrasilerde seçimlere katılımın büyük oranda azaldığı gözlenmiştir. 2014 yılında Avrupa’da seçimlere katılım oranı % 42,5 seviyesine düşmüştür. E-Oylama sistemlerinin katılım oranını artırabileceği değerlendirilmektedir (Trechsel vd., 2016).

ABD’de mekanik kollu oylama makineleri ilk kez 1892’de kullanıldı. Elektronik teknolojiler ise 1960 yıllarda ortaya çıkmaya başladı. Sonraları DRE (Doğrudan Kayıt Sistemi) makineleri, oy pusulası tarama cihazları, internet oyları ortaya çıktı (NDI, 2013). E-oylamanın ilk örneği 1964’te ABD’nin Georgia eyaletinde gerçekleşmiştir. IBM (International Business Machines) tarafından geliştirilen sisteme delikli kart (punch card) ismi verilmiştir (Jones, 2003: 6). Bu sistemde oy pusulası kâğıt yerine karttan oluşmaktadır. Her seçmen için oluşturulan kartlar üzerinden adaylar bulunmaktadır. Vatandaşlar oy vermek istediği seçeneği delerek oy kullanmıştır. Oylar seçim merkezinde anlık olarak kaydedilmiş ve oylar bilgisayar aracılığıyla sayılmıştır (Krimmer, 2012: 22). 1970’li yıllarda optik işaret okuyucular (optical mark sense) kullanılmaya başlanmıştır (Jones, 2003: 8). 1986 yılında gelindiğinde bahsedilen iki uygulamaya alternatif olarak doğrudan kaydeden elektronik sistemler (direct- recording-electronic) geliştirilmiştir (Akin, 2016: 33). E- Oy kullanma İkinci Dünya savaşı sürecinde ABD’de ortaya atılmıştır (Krimmer, 2012: 23). 1982’de uzaktan elektronik oy kullanmanın kökeni kabul edilen kör imza (blind signatures) fikri öne sürülmüştür. Bu sistem, oy kullanma işlemi sürecinde seçmenin kimliği gizli tutularak oylar dijital imzaların karşılaştırılması yoluyla doğrulanmasını sağlamaktadır (Chaum, 1983: 201).

2007 yılında Estonya’da internet oylaması ile gerçekleştirilen seçimlere geniş katılım sağlandığı e-oylama sürecinin başarısı açısından iyi bir örnektir. E-seçim ile ilk kez elektronik kimlik kartıyla oy verenlerin sayısı %39’a kadar çıkmıştır (Clarke ve Martens 2016, Kitsing 2011). 2011 ile 2013 yılları arasında Norveç’te de denemeler yapılmıştır. Fakat güvenlik kaygıları sonucunda 2014 yılında proje iptal edilmiştir (Bull vd., 2018).

Türkiye’de e-seçim sistemine yönelik ilk çalışma Seçim bilişim Sistemi (SEÇSİS) tarafından 22 Temmuz 2007’den beri uygulanan projeye dayanmaktadır. Bu projenin temeli ise 1986 yılına

uzanmaktadır. E-seçim sistemine geçiş için ön çalışma olarak kabul edilmektedir. Türkiye’de uygulanacak e-seçim sistemi modeli ise Hava Elektronik Sanayi (HAVELSAN) tarafından tasarlanan elektronik seçim sandığı (e-Sandık) ilk kez Türkiye Bilişim Derneği’nin seçimlerinde kullanılmıştır (Erol, 2021:428).

2008’de 5749 sayılı kanununun 10. Maddesi ile 298 sayılı kanununun 94. Maddelerine yurtdışında yaşayan vatandaşların oy kullanımını arttırmak ve oy verme süreçlerini kolaylaştırmak için sandıkta oy verme, gümrük kapılarında oy verme uygulamalarına mektupla oy verme ve elektronik oy kullanma ifadeleri eklenmiştir. 298 sayılı kanununun 94. Maddesine göre Yüksek Seçim Kurulu (YKS) seçim tarihinin 30 gün öncesinden başlayarak Türkiye Cumhuriyeti (T.C.) kimlik numarası ile elektronik ortamda oy kullanabilmeleri için teknik alt yapıyı kurmak ve güvenlik tedbirlerini almaya yetkilidir (Güler, 2021:214).

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma yaklaşan 2023 seçimleri öncesinde vatandaşların elektronik oy (e-Oylama) hakkında bilgisini ölçme, Türkiye’de bu sistemin uygulanabilirliği, 2023 seçimlerinde e-oylama ile vatandaşlık görev ve hakkını yerine getirme konusunda düşüncelerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Yurtdışında süregelen uygulamalardan yola çıkarak milletvekillerinin vatandaşlarla sanal ortamlarda bir araya gelerek yasa tasarısı oluşturma vb. faaliyetlerinin vatandaş olarak kendilerini değerli hissettirip-hissettirmemesi konusunda görüşlerine başvurulmuştur. Ayrıca elektronik oylama sürecinin olası avantaj ve dezavantajları seçmenler gözüyle ele alınmıştır. Bu nedenle araştırmanın temel problemi “Elektronik oy sistemi Türkiye’de uygulanabilir mi?” olarak belirlenmiştir. Araştırma kapsamında aşağıda yer alan alt problemler incelenmiştir.

1. E-Demokrasi uygulamalarından biri olan elektronik oy kullanımı (e-Oy) hakkında bilgi sahibi misiniz?
2. 2023 seçimlerinde elektronik oy kullanmak ister miydiniz?
3. Elektronik oy kullanımının vatandaşların hayatını kolaylaştıracağını düşünüyor musunuz?
4. Elektronik oy kullanımının seçimlere katılım oranını arttıracığını düşünüyor musunuz?
5. Elektronik oy sisteminin oy verme işlemlerini hızlandıracağını düşünüyor musunuz?
6. Elektronik oy sisteminin oy sayım sürecini hızlandıracağını düşünüyor musunuz?
7. Elektronik oy kullanımının oyların çalınmasını önleme konusunda daha güvenilir olduğunu düşünüyor musunuz?
8. Elektronik oy kullanımının seçmen listeleri, seçmen kâğıtları, oy pusulaları vb. kağıt israfını önleyeceğini düşünüyor musunuz?
9. Elektronik oy kullanımının devlete ekonomik açıdan yarar sağlayacağını düşünüyor musunuz?
10. Elektronik oy kullanımının daha şeffaf ve güvenilir seçim sonuçları vereceğini düşünüyor musunuz?
11. Elektronik oy, e- Dilekçe, milletvekilleri ile sanal sohbet, milletvekilleri ile vatandaşların chat üzerinden yasa tasarısı hazırlaması vb. uygulamaların halkın demokratik süreçlere etkin bir şekilde katılmasına (oy kullanmanın ötesinde) katkı sağlayacağını düşünüyor musunuz?

12. Milletvekilleri ile vatandaşların chat üzerinden yasa tasarısı hazırlama uygulamasının Türkiye’de uygulanması bir vatandaş olarak kendinizi değerli hissetmenize katkı sağlar mıydı?
13. Devletten devlete, devletten vatandaşa anlayışı ile sunulan e- Devlet hizmetlerinde vatandaştan devlete e- Vatandaş uygulamasının olmasını ister miydiniz?
14. E- Vatandaş vb. bir uygulamanın vatandaşların demokratik süreçlerde aktif olmasını sağlayacağını düşünüyor musunuz?
15. Elektronik oy sisteminin avantajları nelerdir?
16. Elektronik oy sisteminin dezavantajları nelerdir?

Araştırmanın Önemi

Mevcut sistemde gerçekleştirilen seçimler ekonomik açıdan masraflı olduğu gibi kâğıt israfı nedeniyle ekoloji açısından da zararlıdır. E-oylama ile seçimlerde katılım oranı artacağı gibi seçimler çok hızlı bir şekilde gerçekleşip hızlı şekilde elektronik ortamda sayılarak anlık seçim sonuçlarını izlemek kolaylaşacaktır. Vatandaşlar zamandan ve mekândan bağımsız olarak oy kullanabilecektir. Avrupa ve dünyada sıkça örneği olan e-oylama sisteminin Türkiye’de de gerçekleşmesi amacıyla seçmen kimliği olan vatandaşların görüşlerine başvurulması açısından bu çalışma önem arz etmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelindeki araştırmalar “ne, nerede, ne kadar, hangi sıklıkla, nasıl” gibi soruların cevaplanmasına olanak vermektedir. Bu model geçmişte veya halen var olan durumları olduğu gibi betimlemeyi amaçlamaktadır. (Büyüköztürk, 2012; Karasar, 2014). Tarama modelindeki araştırmalar ilk ve temel araştırma olma özelliği taşırlar (Balcı, 2001).

Çalışma Grubu

Türkiye’de oy kullanan vatandaşlar üzerinde bir araştırma gerçekleştirilecekse araştırmanın evreni Türkiye’de oy kullanan vatandaşların tamamıdır (Lin, 1976: 146). Araştırma evreninin de yer alan herkesin hakkında bilgi toplanmasına tam sayım denir. Tam sayımın en tipik örneği nüfus sayımlarıdır. Ancak, zaman ve mali kaynaklar konusundaki sınırlılıklar çoğunlukla tam sayımı imkânsız kılmaktadır. Evreni temsil edecek alt grubun seçilmesine örneklem denir. Bilgileri, evrenin tamamı yerine, evrenden seçilen bir örneklemden toplamak, daha ucuz, daha hızlı ve daha kolay bir yoldur (De Vaus, 1990, s. 60). Araştırmacı, örneklemde elde ettiği bulguları evrene genellemek ister. Örneklemeye ilişkin bulguların evrene genellenmesi sürecine çıkarsama denir (Lin, 1976, s.146). Ait olduğu evreni doğru bir şekilde temsil eden örneklem temsili örneklem denir (De Vaus, 1990, s.60).

Güdümlü örneklemede, araştırmanın amaçları doğrultusunda evreni temsil eden bir örneklem yerine, güdümlü bir alt grubu, yani evrenin bir kesimini seçilir. Güdümlü örnekleme tekniğinin kullanıldığı araştırmalarda evrenin tamamı değil, sadece bir kısmı hakkında, araştırma problemini en belirgin olarak yansıttığı düşünülen grup hakkında bilgi toplanır (Sencer ve Sencer, 1978, s. 486).

E-oylama ile ilgili veri toplanan bu çalışmada araştırmannın evrenini Türkiye’de oy kullanma hakkı olan insanlar oluşturmaktadır. Türkiye’de oy kullanma yaşı 18 olduğundan araştırmannın evrenini 18 yaş üzeri tüm bireyler oluşturmaktadır. Türkiye nüfusu 2023 verilerine göre 85 milyon 279 bin 553 kişidir. YKS 2023 seçimlerinde 64 milyon 197 bin 419 kişinin oy kullanacağını açıklamıştır. Bu araştırmannın evrenini 64 milyon insandan oluşmaktadır. Sayı fazla olduğu için araştırma verilerini ülke kapsamında genellemek veya genelleyebilecek örneklem sayısına ulaşmak imkânsız olmasa bile oldukça maliyetlidir. Bu nedenle bu çalışmada güdümlü örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Örnekleme evrenin tipik örneği olarak kabul edilmeyerek ülke kapsamında bir genelleme amacı bulunmamaktadır. Güdümlü örnekleme kapsamında evrenin bir kesiminin araştırma problemi ve alt problemlerine ilişkin görüşü incelenmiştir.

Araştırmannın katılımcı grubunu Türkiye’de 18 yaş üstü (oy kullanma hakkı bulunan) seçmenler oluşturmaktadır. Bu araştırmaya 370 seçmen katkı sağlamıştır.

Katılımcıların %51 (190)’i kadın; %49 (180)’u erkektir. Kadın-erkek oranının nispeten dengeli dağılım gösterdiğini söyleyebiliriz. Katılımcıların büyük çoğunluğunun %69 (256)’unun bekar; %30 (112)’unun evli; %1(2)’inin nişanlı olduğu bilinmektedir.

Katılımcıların yaş aralığı Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Yaş Aralığı

Yaş Aralığı	Sayı	Oran
18-25	170	%45,9
26-35	144	%38,9
36-45	28	%7,6
46-55	18	%4,9
56-65	8	%2,2
65+	2	%0,5
Toplam	370	100

Katılımcıların büyük çoğunluğu %45 oranla 18-25 ve %38 oranla 26-35 yaş aralığında iken 2 kişi ile en az katılımcının olduğu grup 65 ve üzeridir. Araştırmaya 18 yaş ve üzeri toplam 370 kişi katılmıştır.

Katılımcıların eğitim seviyelerine göre dağılımı Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Eğitim Düzeyleri

Eğitim Durumu	Sayı	Oran
1. Ortaokul	6	%2
2. Lise	20	%5
3. Ön Lisans	26	%7
4. Lisans	182	%49
5. Yüksek Lisans	80	%22
6. Doktora	56	%15
Toplam	370	100

Katılımcıların çoğunluğu lisans mezunu olup bunu sırasıyla yüksek lisans, doktora, ön lisans, lise ve ortaokul mezunları takip etmektedir.

Katılımcıların mesleklere göre dağılımı Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların Meslek Gruplarına Göre Dağılımı

Meslek	Sayı
Öğrenci	115

Akademisyen	64
Öğretmen	62
Serbest Meslek	24
Mühendis	22
Doktor/Hemşire/Dış	14
Hekimi/Diyetisyen	
Ev Hanımı	10
Fizyoterapist	5
Eczacı	4
Uzman Ebe	1
Asker/Polis	6
Mimar	5
Denetçi	3
Anestezi teknikeri	2
Radyoterapi teknikeri	2
Büro personeli	2
Sigortacı	2
Aşçı	2
Hayvancılık ve Tarım	1
Hİ uzmanı	1
Tekniker	1
Tercüman	1
Muhasebeci	3
Memur	3
İşçi	3
Esnaf	4
Müşteri Hizmetleri	4
İşsiz	4
Toplam	370

Katılımcıların büyük çoğunluğunu öğrenci, akademisyen, öğretmen, mimar, asker/polis, uzman ebe, doktor, diyetisyen, hemşire, mühendis, ev hanımları ve serbest çalışanlar oluşturmaktadır. Denetçi, tekniker, muhasebeci, çiftçi, sigortacı, aşçı, memur, işçi, büro personeli, tercüman ve müşteri temsilcisi katılımcılarda bulunmaktadır. 4 katılımcı ise işsiz olduğunu belirtmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri anket (çevrimiçi formlar) aracılığıyla toplanmıştır. Çevrimiçi formlarda açık uçlu sorular, iki seçenekli (evet-hayır) ve 5’li likert ölçeğine uygun şekilde araştırma sorularına yer verilmiştir. Ayrıca alana özgü çalışmaların elde edilmesi aşamasında literatür taraması ve doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Doküman incelemesi tekniği, araştırılması hedeflenen olay veya olgular hakkında yazılı bilgi içeren her türlü kaynağın analiz edilip çözümlenmesine dayanmaktadır. Bu teknik; düşük maliyet, nitelik, bireysellik örneklem büyüklüğü, tepkiselliğin olmaması, özgünlük, ve uzun süreli analiz açısından avantajlara sahiptir (Şimşek ve Yıldırım, 2011). Literatür taraması ise belirli bir konuda geçmişte tamamlanmış çalışmaları sistematik bir şekilde incelemeyi gerektirmektedir.

Literatür taraması son yıllarda yapılan çalışmaların eğilimlerinin ne yönde olduğunu göstermesi açısından bir avantaja sahiptir (Büyüköztürk, 2012; Galvan, 2006; Şimşek ve Yıldırım, 2016).

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma kapsamında ulaşılan verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu analiz yönteminde, görüşme yapılan veya gözlenen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilir. Betimsel analiz yönteminde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır (Büyüköztürk, 2012).

Etik Kurul Bilgisi

Bu çalışmanın etik kurul onayı Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü tarafından 2 Ocak 2023 tarihinde 445271 sayılı kararı ile alınmıştır. Onay tarihi ve sayısı: 19.12.2022/10-29.

Çıkar Çatışması Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranları

Çalışma tek yazarlı yürütüldüğü için araştırmacı %100 katkı sağlamıştır.

Bulgular

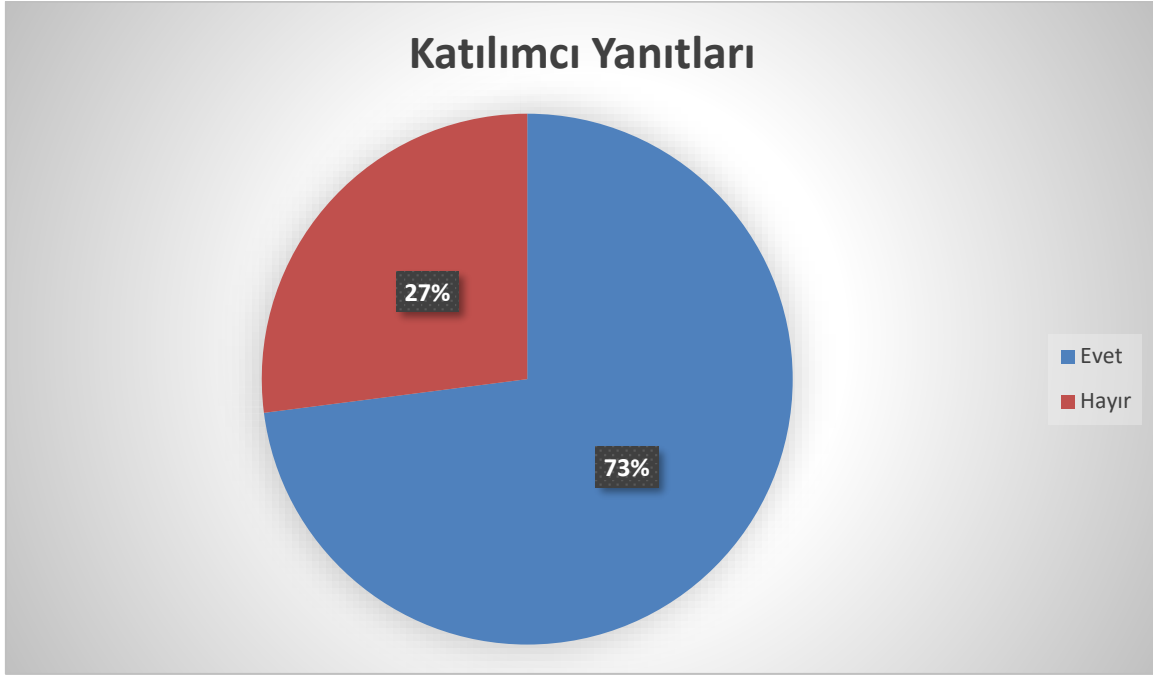
Bu araştırmada Türkiye’de oy kullanma hakkına sahip 18 yaş ve üzeri bireylerin elektronik oy kullanma hakkındaki bilgi düzeyleri ve 2023 seçimlerinde Türkiye’de e-oy ile oy kullanma konusundaki düşüncelerini ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. Araştırmanın temel problemi olan “Elektronik oy sistemi Türkiye’de uygulanabilir mi?” sorusuna yönelik seçmen görüşleri Tablo 4’te gösterilmektedir.

Tablo 4. Türkiye’de Elektronik Oy Sisteminin Uygulanabilirliğine Yönelik Katılımcı Görüşleri

Yanıtlar	Sayı/Oran
Kesinlikle Katılıyorum	68 (%18,4)
Katılıyorum	94 (%25,4)
Kararsızım	76 (%20,5)
Katılmıyorum	58 (%15,7)
Kesinlikle Katılmıyorum	70 (%18,9)
Toplam	370

Katılımcı yanıtları incelendiğinde 94 kişi katıldığını belirtirken 70 kişi kesinlikle katılmadığını ifade etmiştir. Seçmenlerin %20,5’i ise kararsız olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların deneyimlemedikleri ve bilgi sahibi olmadıkları bir sistem olması nedeniyle çekimser oldukları söylenebilir. Bir katılımcı ise “Blockchain teknolojisi kullanılarak seçimlerin yapılması taraftarıyım.” açıklamasını eklemiştir.

“Bilgi ve teknoloji hizmetlerinde yaşanan dönüşümler sonucunda yaşadığımız dijital çağda seçmenlerin oy kullanma işlemini elektronik ortamda gerçekleştirmesi gerekir.” Açıklamasına katılımcıların yanıtları Grafik 1’te verilmiştir.

Grafik 1. Katılımcı Yanıtları

Katılımcıların büyük çoğunluğu oy kullanma işleminin dijital platformlar kanalıyla gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Araştırmanın ilk alt problemi olan “E-Demokrasi uygulamalarından biri olan elektronik oy kullanımı (e-oy) hakkında bilgi sahibi misiniz?” sorusuna katılımcı yanıtları Tablo 5’te gösterilmektedir.

Tablo 5. Katılımcıların Elektronik Oy (e-Oy) konusunda bilgi düzeyi

Bilgi Düzeyi	Sayı	Oran
Bilgi sahibiyim	154	%42
Bilgi sahibi değilim	208	%56
Biraz bilgi sahibiyim	8	%2
Toplam	370	100

Katılımcıların büyük çoğunluğu konu hakkında bilgi sahibi olmadıklarını ifade etmiştir.

“2023 seçimlerinde elektronik oy kullanmak ister miydiniz?” alt problemine yönelik katılımcı görüşleri Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6. Katılımcıların 2023 Seçimlerinde E-Oy Kullanma İsteği

Yanıt	Sayı	Oran
Evet	274	%74

Hayır	96	%26
Toplam	370	100

Katılımcıların çoğunluğu 2023 seçimlerinde e-devlet üzerinden elektronik oy ile oy kullanmak istediklerini belirtmiştir. Bir katılımcı "E-devlet üzerinden oyların manipüle edilebileceğini düşünüyorum. Oyların Blockchain'e işlenmesi gerek" yanıtını vermiştir.

"Elektronik oy kullanımının vatandaşların hayatını kolaylaştıracağını düşünüyor musunuz?" sorusuna yönelik katılımcı yanıtları Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7. E-Oy Sisteminin Vatandaşların Hayatını Kolaylaştırmasına Yönelik Katılımcı Görüşleri

Seçenekler	Sayı	Oran
Kesinlikle Katılıyorum	196	%52,9
Katılıyorum	104	%28,1
Kararsızım	30	%8,1
Katılmıyorum	20	%5,4
Kesinlikle Katılmıyorum	20	%5,4
Toplam	370	100

Katılımcıların çoğunluğu e-oy sisteminin vatandaşların hayatını kolaylaştıracağını düşünmektedir.

"Elektronik oy kullanımının seçimlere katılım oranını arttıracığını düşünüyor musunuz?" alt problemine yönelik katılımcı yanıtları Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. E-Oy Kullanımının Seçimlere Katılım Oranına Etkisine Yönelik Katılımcı Görüşleri

Seçenekler	Sayı	Oran
Kesinlikle Katılıyorum	216	%58
Katılıyorum	94	%26
Kararsızım	42	%11
Katılmıyorum	10	%3
Kesinlikle Katılmıyorum	8	%2
Toplam	370	100

Katılımcıların çoğunluğu e-oylama sisteminin seçimlere katılım oranını artıracığını düşünmektedir.

"Elektronik oy sisteminin oy verme işlemlerini hızlandıracağını düşünüyor musunuz?" ve "Elektronik oy sisteminin oy sayım sürecini hızlandıracağını düşünüyor musunuz?" sorularına katılımcıların verdikleri yanıtlar Tablo 9'da gösterilmektedir.

Tablo 9. E-Oylama Sisteminin Oy Verme İşlemi ve Oy Sayım Sürecini Hızlandırmasına Yönelik Katılımcı Görüşleri

Seçenekler	Oy verme		Oy Sayım	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Kesinlikle Katılıyorum	218	%59	256	%69,1
Katılıyorum	117	%32	94	%25,4
Kararsızım	15	%4	10	%2,7
Katılmıyorum	11	%3	2	%0,5
Kesinlikle Katılmıyorum	9	%2	8	%2,1
Toplam	370	100	370	100

Katılımcıları çoğunluğu e-oylama sisteminin oy verme işlemlerini ve oy sayım süreçlerini hızlandıracağını düşünmektedir.

“Elektronik oy kullanımının oyların çalınmasını önleme konusunda daha güvenilir olduğunu düşünüyor musunuz?” ve “Elektronik oy kullanımının daha şeffaf ve güvenilir seçim sonuçları vereceğini düşünüyor musunuz?” sorularına katılımcıların verdikleri yanıtlar Tablo 10’da gösterilmektedir.

Tablo 10. E-Oy Sisteminin Oyların Çalınmasını Önleme ve Daha Şeffaf-Güvenilir Seçim Sonuçları Vermesi Konusunda Güvenirliğine Yönelik Katılımcı Görüşleri

Seçenekler	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Kesinlikle Katılıyorum	76	%20,5	86	%23,2
Katılıyorum	70	%18,9	76	%20,54
Kararsızım	108	%29,1	106	%28,6
Katılmıyorum	44	%11,8	42	%11,3
Kesinlikle Katılmıyorum	72	%19,4	60	%16,2
Toplam	370	100	370	100

Katılımcıların en fazla kararsızım yanıtını vererek çekimser kaldıkları sorular oyların çalınmasını önleme ve seçim sonuçlarının daha şeffaf ve güvenilir olacağı ile ilgilidir. Bir katılımcı her iki sistemde de riskin mevcut olduğunu belirtirken bir katılımcı “ülkeme güvenmiyorum” yanıtını vermiştir.

“Elektronik oy kullanımının seçmen listeleri, seçmen kâğıtları, oy pusulaları vb. kâğıt israfını önleyeceğini düşünüyor musunuz?” ve “Elektronik oy kullanımının devlete ekonomik açıdan yarar sağlayacağını düşünüyor musunuz?” sorularına yönelik katılımcı yanıtları Tablo 11’de gösterilmektedir.

Tablo 11. E-Oy sisteminin Kağıt İsrafını Önleme ve Devlete Ekonomik Açıdan Yarar Sağlama Konusunda Katılımcı Görüşleri

Seçenekler	Kağıt israfını önleme		Devlete ekonomik fayda sağlama	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Kesinlikle Katılıyorum	264	%71,3	218	%58,9
Katılıyorum	80	%21,6	89	%24
Kararsızım	10	%2,7	28	%7,5
Katılmıyorum	8	%2,1	24	%6,4
Kesinlikle Katılmıyorum	8	%2,1	16	%4,3
Toplam	370	100	370	100

Katılımcıların çoğunluğu e-oylama sisteminin kâğıt israfını önleyeceğini düşünmektedir. Ayrıca katılımcılar bu sistemin matbaa masrafları, seçim görevli ücretleri vb. konularda devlete ekonomik yarar sağlayacağını belirtmişlerdir.

“Elektronik oy, e- Dilekçe, milletvekilleri ile sanal sohbet, milletvekilleri ile vatandaşların chat üzerinden yasa tasarısı hazırlaması vb. uygulamaların halkın demokratik süreçlere etkin bir şekilde katılmasına (oy kullanmanın ötesinde) katkı sağlayacağını düşünüyor musunuz?” sorusuna yönelik katılımcı görüşleri Tablo 12’de gösterilmektedir.

Tablo 12. E-Demokrasi Süreçlerinin Vatandaşların Demokratik Süreçlere Aktif Katılımını Sağlamasına Yönelik Katılımcı Görüşleri

Seçenekler	Sayı	Oran
Kesinlikle Katılıyorum	156	%42,1
Katılıyorum	110	%29,7
Kararsızım	54	%14,5
Katılmıyorum	16	%4,3
Kesinlikle Katılmıyorum	34	%9,1
Toplam	370	100

Katılımcıların çoğunluğu e-demokrasi süreçlerinin (e-oy, e-dilekçe, sanal sohbet, chat vb.) vatandaşların demokratik süreçlere aktif katılımını sağlayacağını düşünmektedir.

“Milletvekilleri ile vatandaşların chat üzerinden yasa tasarısı hazırlama uygulamasının Türkiye’de uygulanması bir vatandaş olarak kendinizi değerli hissetmenize katkı sağlar mıydı?” sorusuna yönelik katılımcı görüşleri Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13. Milletvekilleri ile Yasa Tasarısı Hazırlama Uygulamasının Vatandaş Açısından Algısı

Seçenekler	Sayı	Oran
Kesinlikle Katılıyorum	180	%48,6

E-Demokrasi Uygulamalarından Elektronik Oy Kullanımının Türkiye’de Uygulanabilirliğine Yönelik Vatandaş Görüşlerinin İncelenmesi

Katılıyorum	116	%31,3
Kararsızım	48	%12,9
Katılmıyorum	14	%3,7
Kesinlikle Katılmıyorum	12	%3,2
Toplam	370	100

Katılımcılar vekiller ile birlikte yasa tasarısı hazırlamanın kendilerini vatandaş olarak daha değerli hissettireceği konusunda fikir birliği içerisinde olduğu söylenebilir.

“Devletten devlete, devletten vatandaşa anlayışı ile sunulan e- Devlet hizmetlerinde vatandaştan devlete e- Vatandaş uygulamasının olmasını ister miydiniz?” ve “E- Vatandaş vb. bir uygulamanın vatandaşların demokratik süreçlerde aktif olmasını sağlayacağını düşünüyor musunuz?” sorularına yönelik katılımcı görüşleri Tablo 14’te gösterilmektedir.

Tablo 14. E-Vatandaş Uygulamasının Olması Konusunda Katılımcı Görüşleri

Seçenekler	E-Vatandaş uygulamasının Olması		E-Vatandaş uygulamasının aktif katılım sağlaması	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Evet	350	%94,5	300	%81
Hayır	20	%6,5	70	%19
Toplam	370	100	370	100

Katılımcıların %94,5’i e-vatandaş uygulamasının olması; %81’i de e-vatandaş uygulamasının aktif katılım sağlanması konusunda hemfikirdir. Bu durum araştırmaya katılan vatandaşların kamusal konularda kendi görüşlerinin alınması isteğini yansıtmaktadır.

“Elektronik oy sisteminin avantajları nelerdir?” sorusuna katılımcıların verdikleri yanıtlar kategorileştirilerek Tablo 15’te sunulmuştur.

Tablo 15. E-Oy Sisteminin Avantajlarına Yönelik Katılımcı Görüşleri

Yanıtlar	Sayı	Yanıtlar	Sayı
Zaman ve mekândan tasarruf (işte, tatilde, yurtdışında oy kullanma kolaylığı)	64	Kullanılan oyların anlık izlenmesi	8
Ekonomik (Devlet bütçesine katkı sağlama, seçim israfını önleme, seçim görevlilerine devlet bütçesinden ödenen masraflara engel olur)	63	Sayım hatalarını en aza indirir	5
Katılımı artırır (yorulmadan, yürümeye gerek kalmadan, yol masrafsız, konfor sağlaması)	41	Şeffaflık-objektiflik	4

Oy sayım işlemini hızlandırma	40	Yaşlı, hasta ve engelli insanların sandık başına gitmeden oy kullanmalarını sağlama	3
Pratik ve kolay olması (Seçim işlemlerinde kolaylık sağlar (sandık başında sıra beklemenin önüne geçer)	39	Dezavantajlarından avantajlarının olması	çok 3
Oy verme işlemini hızlandırma	31	Oyların çalınmasını engeller	3
Kâğıt ve enerji israfından tasarruf	23	Oy kullanma güvenilirliğini artırır	1
Hızlı ve güvenilir olması	21	Kontrolü kolay olması	1
Doğaya faydalı/çevre dostu/ekolojik	15	Çağa uyum sağlama	1

Açık uçlu olarak katılımcılara yöneltilen bu soruyu 274 katılımcı yanıtlamıştır. Açık uçlu olduğu için birden çok cevap verme seçenekleri olmuştur. Katılımcılar e-oylama sisteminin zaman, maliyet, katılımı artırması, seçim işlemlerini hızlandırması, kolay ve çevre dostu olması, hızlı ve güvenilir olması açısından faydalı görmektedirler. Ayrıca katılımcılar uygulamanın dezavantajından çok avantajlarının olduğunu belirtmişlerdir. Yaşlı, engelli bireylerin ve tüm vatandaşların yol zahmetine girmeden buldukları yerlerden oy kullanabilmelerinin katılım oranını artıracakı düşünülmektedir.

“Elektronik oy sisteminin dezavantajları nelerdir?” sorusuna katılımcıların verdikleri yanıtlar kategorileştirilerek Tablo 16’da sunulmuştur.

Tablo 16. E-Oy Sisteminin Dezavantajlarına Yönelik Katılımcı Görüşleri

Yanıtlar	Sayı	Yanıtlar	Sayı
Siber saldırı/ hacklenme/Siber güvenlik önlemlerinin yetersiz olması	48	Mükerrer oy kullanma ihtimali (çift oy kullanma, partizanlık)	27
Bilgi eksikliği (eğitim seviyesi düşük ve teknoloji okuryazarı olmayan bireyler vb.)	54	Sonuçların adilliği sorunu	9
Alt Yapı eksikliği (teknolojiye erişememe, yetersiz erişim, site çökmesi, seçim günü yüklenme sorunu)	50	Seçimlere hile karışma ihtimali	5
65 yaş üzeri ve engelli bireylerin oy kullanımının zor olması	32	Gizli oy kullanımının ortadan kalkması (Hangi partiye oy verildiğinin belli olması)	3
Oy kullanma esnasında yönlendirme ve baskı (18 yaş, 65 yaş üzeri ve kadınlara yönelik)	46	İnsanların bu konuda alışkanlık kazanamayacağı veya nasıl olacağı konusunda eğitim eksikliği	2

Şeffaflık sorunu	34	Ciddiye almama	4
Güvenirlilik sorunu	62	Objektiflik sorunu	8
Sistemin kontrolü zorluğu	15	Baskı ve suçlamalara maruz kalma ihtimali	3
Oy sayımı	21	Sistemin manipüle edilme ihtimali	2
Oy hırsızlığı	25	Masraflı olması	1
Kişisel verileri korumu kurumu (KVKK) ihlali olabilir	1	Siyasi kültür eksikliği	8
İnternete erişim olmayan yerlerde katılım azalabilir	1		

Açık uçlu olarak katılımcılara yöneltilen bu soruya 264 katılımcı yanıt vermiştir. Fakat bu sorunun açık olması nedeniyle bir katılımcı birden fazla dezavantaj olarak düşündüğü sorunları ifade etmiştir. İnternete erişim problemleri ve teknoloji kullanım düzeyi yetersizliklerine (teknoloji okuryazarı olmayan bireyler vb. yanıtlar) ilişkin yanıtlar alt yapı eksikliği kategorisinde; insanların bilinç düzeyi vb. ifadeler bilgi eksikliği kategorisinde ele alınmıştır. Katılımcılar en fazla güvenlik sorunu (62 kişi), bilgi eksikliği (54 kişi), alt yapı eksikliği (50 kişi), siber saldırılar (48 kişi), yönlendirme ve baskı (46 kişi) konularında endişe duymaktadırlar. Mükerrer oy kullanılabilmesi, oy hırsızlığı, şeffaflık, sonuçların adilliği, objektiflik konularında da endişeler bulunmaktadır. Yalnızca bir katılımcı internet erişimi olmayan kırsal bölgelerde katılımın düşeceğini belirtirken bir diğer katılımcı bu sistemin masraflı olacağını ifade etmiştir. Tek cevap verilen konulardan biri de “KVKK ihlali sorunu”dur. 18, 65 yaş üzeri ve kadınlara yönelik baskı ve yönlendirme olacağı konusunda ciddi kaygılar bulunmaktadır. 8 katılımcı da bu sistem için Türkiye’de “siyasi kültür eksikliği” olduğunu belirtmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

İngiliz Parlamentosunda, BİT teknolojilerinin parlamenter amaçlar için kullanılması teknoloji kullanımındaki üçüncü dalgadır. Birinci dalga matbaa ve telgraf; ikinci dalga radyo ve TV; üçüncü dalga bilgi ve iletişim teknolojileridir (Coleman, 1999: 371-372; Aktaran Sobacı 2012b: 156). Avusturalya Parlamentosunda sosyal medya araçları parlamenterlerin ve vatandaşların algı, ihtiyaç ve beklentilerinde önemli değişikliklere neden olduğunu belirtmektedir (Missingham, 2011). Almanya Parlamentosu’nda 2005 yılından itibaren uygulanan e-Dilekçe uygulaması kapsamında 571 geleneksel ve 350 elektronik dilekçe sahibinin demografik verileri analiz edildiğinde e-dilekçelerin genelde iyi eğitilmiş, yüksek statülü ve zengin genç erkekler tarafından verildiğini tespit edilmiştir (Lindner & Riehm, 2011). Bu durum Almanya’da e-Dilekçe alanında bir bilişim uçurumu/sayısal bölünme olduğunu göstermektedir.

Brezilya’da 1996 yılında belediye ve 2014 genel seçimleri; Hindistan’da 1998 seçimleri; İsviçre Cenevre’de 2003 yılında bazı bölgelerde halkın yerel referandumlara; Estonya 2005 yılı yerel seçimleri; İngiltere’de 2006’da seçimlere elektronik oy ile katılım imkânı sağlanmıştır.

Venezuela, Hindistan, Brezilya ve Bhutan tüm seçimler e-Oy ile gerçekleştirmektedir. 2011 ile 2013 yılları arasında Norveç'te; 2007'de de Türkiye'de de Seçim Bilişim Sistemi tarafından denemeler yapılmıştır.

2005 yılından itibaren e-oy sistemini kullanan Estonya'nın 2005 yılındaki nüfusu 1, 355 milyon iken 2023'te 1, 321 milyondur. Norveç'in 2011 yılında nüfusu 4, 953 milyon iken 2014'te 5, 137 milyon; Şili'nin 2023'te 20, 1 milyon; Fransa'nın 68, 04 milyon; Avusturalya'nın 26.557 milyon; Almanya'nın 84, 4 milyondur.

Tüm seçimleri elektronik olarak gerçekleştiren ülkeler içinde Brezilya'nın nüfusu 2014'te 203, 5 milyon iken 2023'te 213, 317 milyon; Venezuela'nın 2023'te 28, 435 milyon; Bhutan'ın 787, 386 milyon ve son olarak Hindistan'ın nüfusu 1 milyar 425 milyondur. Ülkelerin nüfusu incelendiğinde çok yoğun nüfusa sahip olmayan ülkelerde bu sistemin uygulamasının kolay olabileceği düşünülebilir. Bu açıdan konu ele alındığında Türkiye'nin nüfusu ile Almanya'nın nüfusu birbirine yakındır. E-oy için nüfusun niceliği sorun teşkil etmemektedir. Nüfusu Türkiye'ye yakın Almanya'da veya yaklaşık 1 buçuk milyar nüfusu olan Hindistan'da da bu sistem uygulanabilmektedir. Tüm seçimlerini elektronik oy ile gerçekleştiren ülkeler arasından Hindistan'ın nüfusu yaklaşık bir buçuk milyardır. Nüfusun bu kadar yoğun olduğu bir ülkede e-oylama sistemi kullanılabilir. Bu açıdan konu ele alındığında da bir buçuk milyar insanın seçim günü sandığa gitmesi, oy kullanma süreci, oyların sayımı, oy pusulalarının basımı ülkeye özellikle zamansal ve ekonomik açıdan kayıp yaşatır. E-oylama sürecinin hem devlete hem o ülkede yaşayan insanlara katkı sağladığını ifade edebiliriz.

Erol (2021) gerçekleştirdiği çalışmada bu sistemin, seçim güvenliğini sağlama, geçersiz oy kullanımının önüne geçme, oy sayım hatalarını önleme, oyların hızlı şekilde açıklanması, seçim maliyetlerini azaltma, seçim gizliliğini sağlama, engelli vatandaşların oy vermesini kolaylaştırma, kâğıt ve mürekkep israfını önleme, yolsuzluk iddialarının önüne geçme konularında avantajlarının olduğunu belirtmektedir. Gerçekleştirilen bu çalışmada da bu avantajlara vatandaşlar değinmekle birlikte kullanılan oyların anlık izlenmesi, zaman ve mekandan tasarruf, doğaya faydalı/çevre dostu/ekolojik, oy verme işlemi hızlandırma, katılımı artırma, pratik ve kolay olması, dezavantajlarından çok avantajlarının bulunması yanıtlarını vermişlerdir.

Erol (2021) ve Akın (2006) çalışmalarında bu sistemin, seçim günü ve öncesinde makinelere bozuk yazılımlar yüklenmesi kablosuz ve diğer saldırılar, oy sayım sunucularına saldırılar, makinelerin yanlış ayarlanması, hizmet reddi saldırıları, oy verenlere yardımcı olacak özelliklerin kapatılması, oy pusulalarına saldırılar, oy satın alma planları vb. dezavantajlarının olduğunu belirtmiştir. Gerçekleştirilen bu çalışmada en temel dezavantajlar olarak Siber saldırı/ Siber güvenlik önlemlerinin yetersiz olması, bilgi ve alt yapı eksikliği, mükerrer oy kullanma ihtimali, 65 yaş üzeri ve engelli bireylerin oy kullanımının zor olması, oy kullanma esnasında yönlendirme ve baskı (18 yaş, 65 yaş üzeri ve kadınlara yönelik), şeffaflık ve güvenilirlik sorunu, oy hırsızlığı vb. belirtilmiştir. Telciler (2017)'in çalışmasında da bu avantajların yanı sıra seçmen kütüklerinin doğru tutulması, elektronik ortamda hata yapma imkânının düşük olması, seçimlerin hızlı ve güvenli sonuçlanması yararlarının olduğu ifade edilmiştir.

Bir diğer çalışma verilerine göre bu sistemin dezavantajları anonimlik, kimlik doğrulama, mahremiyet, güvenilirlik ve denetlenebilirliktir. Bu çalışmada da katılımcılar gizli oy kullanımının kalkacağı, şeffaflık ve güvenilirlik sorunlarının olacağını, sistemin kontrolünün zor

olduğunu belirtmişlerdir. Ancak fiziksel olarak hazır bulunma gerektirmeden oy verme, maliyeti azaltma, katılımı artırma faydaları bulunduğu belirtilmiştir (Vural, Dinçkol ve Işık, 2019: 721). Bu bulgular gerçekleştirilen çalışmanın verileri ile örtüşmektedir.

Türkiye’de elektronik oy sisteminin uygulanabilirliğine yönelik katılımcı görüşleri incelendiğinde %25’i (94 kişi) katıldığını belirtirken %19’u (70 kişi) kesinlikle katılmadığını ifade etmiştir. Seçmenlerin %20,5’i ise kararsız olduğunu belirtirken bir başka soruda katılımcıların büyük çoğunluğu oy kullanma işleminin dijital platformlar kanalıyla gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Katılımcıların %56’sı e-Oy sistemi hakkında bilgi sahibi değildir. Katılımcıların %74’ü 2023 seçimlerinde e-devlet üzerinden elektronik oy ile oy kullanmak istediklerini belirtmiştir. Katılımcıların çoğunluğu e-Oy sisteminin vatandaşların hayatını kolaylaştıracağını, oy verme ve oy sayım işlemlerini hızlandıracağını, kâğıt israfını önleyip doğaya faydalı olacağı, devlete ekonomik açıdan yarar sağlayacağı, düşünmekte olup %84’ü bu sistemin seçimlere katılım oranını artıracığını ifade etmişlerdir. Katılımcıların en fazla kararsızım yanıtını vererek çekimser kaldıkları sorular oyların çalınmasını önleme ve seçim sonuçlarının daha şeffaf ve güvenilir olacağı ile ilgilidir. Katılımcıların %70’i vekiller ile birlikte yasa tasarısı hazırlamanın kendilerini vatandaş olarak daha değerli hissettireceği konusunda fikir birliği içerisindedir. E-Vatandaş uygulamasının olması ve E-Vatandaş uygulamasının aktif katılım sağlaması konusunda katılımcıların neredeyse tamamı olumlu görüş belirtmişlerdir. Bu durum araştırmaya katılan vatandaşların kamusal konularda kendi görüşlerinin alınması isteğini yansıtmaktadır.

E-Oy sisteminin avantajlarına yönelik açık uçlu olarak katılımcılara yöneltilen soruyu 274 katılımcı yanıtlamıştır. Katılımcılar e-Oylama sisteminin zaman, maliyet, katılımı artırması, seçim işlemlerini hızlandırması, kolay ve çevre dostu olması, hızlı ve güvenilir olması açısından faydalı bulduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca katılımcılar uygulamanın dezavantajından çok avantajlarının olduğunu belirtmişlerdir. Yaşlı, engelli bireylerin ve tüm vatandaşların yol zahmetine girmeden buldukları yerlerden oy kullanabilmelerinin katılım oranını artıracığı sonucuna ulaşılmıştır.

E-Oy sisteminin dezavantajlarına yönelik açık uçlu olarak katılımcılara yöneltilen soruyu 264 katılımcı yanıt vermiştir. İnternete erişim problemleri, teknoloji kullanım düzeyi yetersizlikleri, alt yapı eksikliği, bilgi eksikliği(54 kişi), güvenlik sorunu (62 kişi), bilgi eksikliği alt yapı eksikliği (50 kişi), siber saldırılar (48 kişi), yönlendirme ve baskı (46 kişi), mükerrer oy kullanılabileceği, oy hırsızlığı, şeffaflık, sonuçların adilliği, objektiflik konularına vurgu yapmışlardır. Yalnızca bir katılımcı internet erişimi olmayan kırsal bölgelerde katılımın düşeceğini belirtirken bir diğer katılımcı bu sistemin masraflı olacağını ifade etmiştir. Tek cevap verilen konulardan biri de “KVKK ihlali sorununun olması yanıtıdır. 18, 65 yaş üzeri ve kadınlara yönelik baskı ve yönlendirme olacağı konusunda ciddi kaygılar bulunmaktadır. 8 katılımcı ise bu sistem için Türkiye’de “siyasi kültür eksikliği” olduğunu belirtmiştir.

Seçimlerin elektronik ortamda yapılması için pilot uygulamalar yapılması önerilmektedir. E-Oylama sisteminin ilk olarak 2024 yerel seçimlerinde kullanılması önerilmektedir. Elde edilen sonuçlara göre genel seçimler ve referandumların bu sistem üzerinden gerçekleşmesi yaygınlaştırılmalıdır. E-Oylama sisteminin uygulanabilmesi için alt yapı hizmetlerinin iyileştirilmesi çalışmaları yapılmalıdır. E-Oylama sisteminin uygulanabilmesi için kamuoyuna bilgilendirme eğitimleri verilmelidir. Eğitim düzeyinin artırılması için çalışmalar teşvik edilmelidir. Sistemin dezavantajlarına yönelik özellikle siber saldırılar için yazılımcılar tarafından siber güvenlik sistemi geliştirilmesi önerilmektedir. 18 ve 65 yaş üzeri ile kadınlara

yönelik aile içi baskıların oluşmamasına için seçim güvenliğini sağlayacak çalışmalar yapılmalıdır. Oy sayım aşamasında güvenilir sonuçların elde edilmesi adına sistem geliştirme çalışmaları gerçekleştirilebilir. E-oy sistemini güvensiz bulan vatandaşların görüşleri doğrultusunda bu sistemin güvenilir denetleme mekanizmasının geliştirilmesi ve bu algının yıkılması için kamuoyu bilgilendirme çalışmaları yapılması tavsiye edilmektedir. Kamuoyunu hem bilgilendirme hem konu hakkında görüşünü almak amacıyla benzer çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Abuidris, Y., Hassan, A., Hadabi, A. ve Elfadul, I. 2019. Risks and opportunities of blockchain based on E-Voting systems. *16th International Computer Conference on Wavelet Active Media Technology and Information Processing (ICCWAMTIP)*, 14-15 December, 365-368, Chengdu, China
- Akın, M. (2016). Elektronik oy verme sistemlerinde güvenlik: Deneyimler ve Türkiye için öneriler, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri İstatistik Dergisi*, 3. s.32-47.
- Balcı, A. (2001). *Sosyal bilimlerde araştırma*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Birleşmiş Milletler (2001). *Benchmarking e-government: A global perspective*, (UNDESA/ ASPA), <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/Benchmarking-EGovernment>.
- Bishop, M. ve Wagner, D. 2007. Risks of e-voting. *Communications of The ACM*, 50(11), 120.
- Blanc, J. 2007. Electronic voting. Challenging the norms and standards of election administration, *IFES*, 11-19, Virginia, USA.
- Bull, C., Gjosteen, K. ve Nore, H. 2018. Faults in Norwegian internet voting. *Third International Joint Conference on Electronic Voting E-Vote-ID*, 2-5 October, 166-169, Bregenz, Austria.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Chaum, D. (1983). *Blind signatures for untraceable payments*. Chaum D.- Rivest R.L., Sherman A.T.(ed.) *Advances in Cryptology*, Springer, Boston.
- Clarke, D. ve Martens, T. 2016. *E-voting in Estonia*. Computer Science, ArXiv:1606.08654
- Cranor, L. F. ve Cytron, R. K. 1997. Sensus: A security-conscious electronic polling system for the Internet. *Proceedings of the Thirtieth Hawaii International Conference on System Sciences*, 7-10 January, 561-570, Wailea, HI, USA.
- De Vaus, D. A. (1990). *Surveys in social research*. London: Unwin Hyman.
- Danziger, J. N., ve Dutton, W. H. (1983). *Computers and politics: High technology in American local governments*. Columbia University Press.
- Durukal, O. (2021). *Türkiye’de elektronik oy kullanımı: Aydın, Denizli, Muğla illeri alan araştırması*. (Yayınlanmamış Doktora tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Epstein, J. 2007. Electronic Voting. *Computer*, 40(8), pp.92-95.
- Erol, V. (2021). Yönetim bilişim sisteminin bir örneği olarak Türkiye’de elektronik seçim sistemi. *BŞEU Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2). ss.427-440.
- Fan, W., Kumar, S., Jadhav, V., Chang, S.-Y. ve Park, Y. 2021. A privacy preserving e voting system based on blockchain. *Communications in Computer and Information Science*, Springer, 1383, pp.148-159, Berlin, Germany.
- Fink, R. A., Sherman, A. T. ve Carback, R. 2009. TPM Meets DRE: Reducing the trust base for electronic voting using trusted platform modules. *IEEE Transactions on Information Forensics and Security*, 4(4), pp.628-637.
- Gentles, D. ve Sankaranarayanan, S. 2012. Application of biometrics in mobile voting. *International Journal of Computer Network and Information Security*, 4(7), pp.57- 68.

- Gurubasavanna, M. G., Ulla Shariff, S., Mamatha, R. ve Sathisha, N. 2019. Multimode authentication based Electronic voting Kiosk using Raspberry Pi. *Proceedings of the International Conference on I-SMAC*, 30-31 August, Palladam, India.
- Güler, F. (2021). 3 Kasım 2020 tarihinde gerçekleşen Amerika Birleşik Devletleri Başkanlık Seçiminin ardından yaşanan tartışmalar ışığında mektupla oy verme ve elektronik oy verme usülleri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 4(1), ss.212-218.
- Headrick, D. R. (2010). *Power over peoples: Technology, environments and western imperialism 1400 to the present*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- İnce, M. (2001). *E-devlet: kamu hizmetlerinin sunulmasında yeni imkânlar*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Inter-Parliamentary Union (IPU) (2008). *The world e-parliament report 2008*, Çevrimiçi: <https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2016-07/world-e-parliament-report->
- Inter-Parliamentary Union (IPU) (2018). *The world e-parliament report 2018*, Çevrimiçi: <https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2018-11/world-e-parliament-report-2018>.
- Inter-Parliamentary Union (IPU) (2019). *2018 World e-parliament conference*, Çevrimiçi: <https://www.ipu.org/event/world-e-parliamentconference-2018>.
- Jardí-Cedó, R., Pujol-Ahulló, J., Castellà-Roca, J. ve Viejo, A. 2012. Study on poll-site 98 voting and verification systems. *Computers & Security*, 31(8), pp.989-1010.
- Jones, W. (2003). *Douglas: The evolution of e-voting technology*. Secure electronic voting, Gritzalis A. Dimitris (ed.), e-kitap, Springer.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri, "Kavramlar, ilkeler ve teknikler"*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Khelifi, A., Grisi, Y., Soufi, D., Mohanad, D. ve Shastry, P. V. S. 2013. M-Vote: A reliable and highly secure mobile voting system. *Proceedings of the 2013 Palestinian International Conference on Information and Communication Technology*, 15-16 April, 90-98, Gaza, Palestine
- Kitsing, M. 2011. Online participation in Estonia: Active voting, low engagement. *Proceedings of the 5th International Conference on Theory and Practice of 99 Electronic Governance-ICEGOV'11*, 26 - 29 September, 20, Tallinn, Estonia.
- Krimmer, R. (2012). The evolution of e-voting: Why voting technology is used and how it affects democracy. *Tallinn University of technology doctoral theses series I: Social Sciences*, No:19, Talin: Tur Press.
- Layne, K. ve Lee, J. (2001). Developing fully functional e-government: A four stage model, *Government Information Quarterly*, 18, pp.122-136.
- Leiner, B. M., Cerf, V. G., Clark, D. D., Kahn, R. E., Kleinrock, L., Lynch, D. C. ve Wolff, S. (2009). A Brief history of the I-internet, *ACM SIGCOMM Computer Communication Review*, 39(5), pp.22-31.
- Leston-Bandeira, C. (2007). The impact of the internet on parliaments: A legislative studies framework, *Parliamentary Affairs*, 60(4), pp.655-674.
- Lin, N. (1976). *Foundations of Social Research*. USA: Mc GrawHill

- Lusoli, W., Ward, S. ve Gibson, R. (2006). (Re) connecting Politics? Parliament, the Public and the Internet, *Parliamentary Affairs*, 59(1), pp.24-42.
- NDI, (2013). *Electronic voting and counting around the world*. <https://www.ndi.org/e-voting-guide/electronic-voting-and-counting-around-the-world>
- Oo, H. N. ve Aung, A. M. 2014. A Survey of Different Electronic Voting Systems. *International Journal of Scientific Engineering and Technology Research (IJSETR)*, 03(16), pp.3460-3464.
- Sabo, O., Rose, J., Flak, L.S. (2007). The shape of eparticipation: Characterizing an emerging research area. *Government information quarterly* (25), pp.400-428.
- Sedky, M. H. ve Ramzy Hamed, E. M. 2015. A secure e-Government’s e-voting system. *2015 Science and Information Conference (SAI)*, 28-30 July, 1365-1373, London, UK.
- Sencer, M. ve Sencer, Y. (1978). *Toplumsal araştırmalarda yöntem bilim*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını.
- Spicer, M. W. (1998). Cameralist thought and public administration, *Journal of Management History*, 4(3), pp.149-159.
- Spirakis, G., Spiraki, C., Nikolopoulos, K. (2010). The impact of electronic government on democracy: e-democracy through e-participation. *Electronic government an international journal*, 7 (1), pp.75 -88.
- Sobacı, M. Z. (2012b). *E-parlamento: kuram ve uygulama*, İç. M. Z. Sobacı ve M. Yıldız (Ed.), E-Devlet: Kamu Yönetimi Teknoloji İlişkisinde Güncel Gelişmeler, Ankara: Nobel.
- Sobacı, M. Z. (2012c). *Introduction: Strengthening parliaments through ICTs*, In Sobacı, M. Z. (Ed.), E-Parliament and ICT-Based Legislation: Concept, Experiences and Lessons (pp. 1-12), IGI Global
- Tarasov, P. ve Tewari, H. (2017). *Internet voting using zcash*. <https://eprint.iacr.org/2017/585.pdf>.
- TDK (2019). *Türk dil kurumu büyük Türkçe sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c8bb5e770e0e0.58713112.
- Telciler, C. (2017). Elektronik seçim sistemleri, sorunlar, çözüm ve öneriler. *Nişantası Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), ss.106-122.
- Trechsel, A. H., Kucherenko, V., Silva, F. ve Gasser, U. 2016. *Potential and challenges of e-voting in the european union*. Brussels: European Union. Edu Report 2016/11; Frenza, Italy.
- Volkamer, M. ve McGaley, M. 2007. Requirements and evaluation procedures for e-voting. *Proceedings-Second International Conference on Availability, Reliability and Security, ARES 2007*, 10-13 April, 895-902, Vienna, Austria.
- Vural/Dinçkol, B. ve Işık, A. (2019). Katılımcı demokrasi ve online karar alma bağlamında e-oy ve Estonya örneği, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 25 (2), ss.716-726.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin.
- Yıldız, M. (2007). *The state of mobile government in Turkey: Overview, policy issues and future prospects*, Ibrahim Kushchu (Ed.), *Mobile Government: An Emerging Direction in E-Government*, Hershey, PA: Idea Group Publishing, pp. 252- 267.

- Yıldız, M. (2006). Kamu siyasaları açısından cep telefonu teknolojisi ve mobil devletin değerlendirilmesi, *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 24 (1), ss. 241-263.
- Yıldız, M. Okur, M.R. (2019). *Bilgi toplumu ve e-devlet*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
- Yıldız, M. ve Leblebici, D. N. (2018). Kurumsal örgüt kuramı e-devlet uygulamalarını anlamak ve açıklamak için yararlı olabilir mi?, *Journal of Political Sciences*, 75(2), pp.7-22.
- Zheng Wei, C. C. ve Wen, C. C. 2018. Blockchain-based electronic voting protocol. *JOIV: International Journal on Informatics Visualization*, 2(4-2), pp. 336-336.